Amintirile lui Radu Rosetti se citesc ca un roman, dar un roman adevărat. — Neagu Djuvara

RADU ROSETTI

AMINTIRI

Ce am auzit de la alții
Din copilărie
Din prima tinerețe

ebook HUMANITAS

VINTAGE

Radu Rosetti (1853 1926), istoric, genealogist, scriitor, s-a născut la Ia)i, având strămo)i, din partea tatălui logofătul Răducanu Rosetti , doi domnitori, Antonie Ruset)i Manole-Giani Ruset, iar din partea mamei pe Grigore Alexandru Ghyka, care îi era bunic, ultimul domn al Moldovei de dinainte de unirea din 1859. Ca)i tatăl său, a studiat în Apus, însă în Franța)i Elveția, obținând, în 1873, un bacalaureat în)tiințe.

Întors în țară, silit de datorii, a trebuit să vândă o parte din proprietăți)i să încerce, fără prea multă izbândă, o carieră în politică)i în administrație. S-a căsătorit în 1876 cu Smaranda (Emma) Bogdan, cu care a avut patru copii: Radu, Henri, Eugeniu -i Magdalena (dintre ei, generalul acad. Radu R. Rosetti rămâne până astăzi cel mai important istoric militar român). A fost prefect de Roman)i de Brăila, deputat în mai multe rânduri)i director al închisorilor. În cele din urmă, mânat)i de pasiunea pentru cercetări istorice, a ales să devină)ef de arhivă în Ministerul Afacerilor Străine.

Apariția sa în viața literară s-a produs oarecum târziu, în 1904 1905, cu un roman istoric în foileton, publicat în *Epoca*, pe care Academia Română l-a)i premiat în 1906: *Cu palo-ul*. Au urmat alte volume de inspirație istorică: *Păcatele sulgeriului* (1912), *Pove-ti moldovene-ti* (1920), *Alte pove-ti moldovene-ti* (1921). Studiile)i articolele istorice, multe dintre ele " ind publicate în Analele Academiei Române, arată interesul lui Radu Rosetti pentru genealogie, istorie socială)i politică (*Despre unguri 2i episcopiile catolice din Moldova* (1905), *Pământul, sătenii 2i stăpânii în Moldova* (1907), *Cum se căutau mo2iile în Moldova la începutul veacului XIX: Condica de răfuială a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798 1812* (1909), *Ac7iunea politicii ruse2ti în 8ările Române: Povestită de organele o ciale franceze* (1914) etc.

Cele trei volume de *Amintiri* vădesc însă marea sa vocație de povestitor)i memorialist; în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* G. Călinescu îl caracterizează drept genealog -i cronicar [de] o obiectivitate perfectă, fără fumuri nobilitare, cu no.iunea exactă a condi.iei castei . La rândul său, E. Lovinescu nu a ezitat să recunoască în *Istoria literaturii române contemporane* valoarea *Amintirilor*, spunând despre Radu Rosetti că a dat cea mai prețioasă memorialistică din literatura română .

RADU ROSETTI

AMINTIRI

Ce am auzit de la alții
Din copilărie
Din prima tinerețe

Prefață de
NEAGU DJUVARA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Radu Gârmacea, Cătălin Strat
Coperta: Corneliu Radu, Angela Rotaru
Tehnoredactor: Andreea Dobreci
DTP: Carmen Petrescu
Prelucrări digitale: Dan Dulgheru

© HUMANITAS, 2017, pentru prezenta ediție digitală

ISBN 978-973-50-5683-4 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucure)ti, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Prefață

Dintre toate familiile boierești de origine greacă din țările române, numai Cantacuzinii s-ar putea lăuda de a fi dat, în cursul veacurilor, o atât de bogată înflorire de personalități ca Rosetteștii.

Aceștia se trag dintr-un Lascaris Roussaitos, mare logofăt al Patriarhiei de la Constantinopol, înrudit cu Cantacuzinii (ținea, după spusele lui Radu Rosetti, pe Bella, o fiică a lui Ioan Cantacuzino – după alți autori, a fratelui său, Andronic, ambii susținători ai rudei lor Mihai Viteazul –, deci o nepoată de fiu a faimosului Mihail „Șeitanoglu", strămoșul tuturor Cantacuzinilor moderni). Doi din fiii lui Lascaris Roussaitos se vor „pripăși" în Moldova – pentru a folosi vocabularul paharnicului Sion, care, în pamfletul său zis „Arhondologia Moldovei", nu-i vorbește de rău, ci mai amintește, însă cu semn de întrebare, niște basme cum că s-ar fi găsit și doi Roset în sfatul lui Dragoș Vodă!… Amândoi fii ai lui Lascaris, cu numele românizat Ruset, vor urca cele mai înalte trepte ale boieriei, Antonie Ruset ajungând chiar domn de bună amintire în Moldova (1675–1678), spre nenorocirea lui, căci cumplite îi vor fi caznele și sfârșitul la Istanbul.

Descendența lui Antonie Vodă s-a stins după trei generații, așa că toți Rosetteștii din Moldova, de la veacul al XVIII-lea încoace, se trag din fratele mai mare al lui Antonie, Constantin, zis Cupariul, după un rang boieresc inferior paharnicului, dar confundat uneori cu acesta. Din Constantin Cupariul s-a tras o numeroasă descendență, care a primit diferite porecle, cel mai adesea după moșii: Rosnovanu, Bălănescu, Tețcanu, Solescu, Orășanu –

iar din această ultimă ramură, a cărei poreclă s-a pierdut, s-a tras șirul Răducanilor, din care face parte eroul nostru. Cel mai cunoscut dintre fiii Cupariului fusese Iordache Ruset, marele vistier din vremea Cantemireștilor („matca tuturor răutăților" după Neculce!), căruia îi datorăm probabil – alături de marele vornic Lupu Costachi, „Bursucul" din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir, Iordache fiind „Pardosul" – meritul de a fi sabotat alianța încheiată de Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, pricinuind astfel dezastrul de la Stănilești, unde Petru cel Mare a capitulat din cauza lipsei desăvârșite de hrană pentru oameni și cai, nesosind la vreme zahereaua! Aș mai adăuga că, dacă ar fi izbândit alianța plănuită de Cantemir, i-ar fi menit Moldovei soarta Ucrainei și a Georgiei. Atitudinea marilor boieri moldoveni a fost desigur dibuită la Fanar, de unde, prin diplomații francezi, va fi aflat-o și Voltaire, care o pomenește în a sa *Istorie a lui Carol al XII-lea* al Suediei.

Iordache Ruset, în lunga sa carieră de înalt dregător, va agonisi o avere uriașă. E destul să pomenesc că, spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, fiii și nepoții lui Iordache Ruset stăpâneau 161 de sate în Moldova.

Grafia italienizantă Rosetti nu se va generaliza decât pe la sfârșitul veacului, luând, așadar, la sigur tradiționala ascendență italiană a lui Lascaris Roussaitos; la fel și la ramura munteană (a lui C.A. Rosetti), a cărei legătură cu mai vechea ramură moldoveană nu e de altfel dovedită documentar. Nu insist mai mult asupra acestor începuturi ale neamului, deoarece autorul ne dă el însuși, foarte cinstit, destule amănunte.

De la un Răducanu Rosetti de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, bunicul autorului, figură pitorească, după cum se vede din povestirile acestuia, s-ar fi tras până azi opt generații de Rosetti, în care fiul cel mai mare s-a numit de fiecare dată Răducanu sau Radu.

Autorul nostru, născut la Iași, în 1853, ca fiu al celui de al doilea Răducanu Rosetti și al domniței Aglae Ghyka, o fiică a lui Grigore Vodă Ghyka al Moldovei – ultimul din dinastia Ghiculeștilor –, a fost mai mult decât un memorialist, chiar dacă *Amintirile* lui în trei volume sunt azi lucrarea sa cea mai cunoscută.

Opera lui e abundentă și variată: despre cronici regionale din Moldova; note genealogice despre câteva familii boierești; articole politice – îndeosebi antirusești; dar mai cu seamă, înainte de șirul *Poveștilor moldovenești* și al *Amintirilor* în trei volume, câteva lucrări care-i asigură un statut de mare istoric, cu toate că n-a fost niciodată „istoric de meserie": astfel, *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova* (1906), *Pentru ce s-au răsculat țăranii?* (1907), *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* (1907), în care acest coborâtor din mari boieri susține teza că răzeșii au avut, la origine, statut de boieri și că boierii, ajunși mari dregători la cârma țării, i-au asuprit, mușcând din pământurile lor, generație după generație, și reducându-i cu vremea la rangul doar de țărani liberi și mici proprietari devălmași. Teza n-a fost acceptată de toți istoricii, dar a avut meritul de a înnoi radical disputa asupra chestiunii. Cu alte ocazii, Radu Rosetti n-a fost atât de inspirat, de pildă când a susținut că din masa slavilor migratori de la nord spre sud n-ar fi rămas mulți prin văile noastre, ci ar fi trecut mai toți Dunărea spre sud, spre mirajul Bizanțului; părere vădit dezmințită de prea multe indicii topografice, lingvistice și istorice ca să poată fi reținută.

Notez, în treacăt, că Radu Rosetti avea peste 60 de ani când a prelucrat cărțile sale de istorie. Aceasta din pricină că, de tânăr, după moartea timpurie a tatălui său, rămânând cap de familie, neajungându-i veniturile din moșii, a vândut din acestea, impunându-și o viață de birocrat – a fost bunăoară prefect în mai multe județe, sub guverne conservatoare; de abia când s-a hotărât într-un târziu să se mulțumească cu un post modest de arhivar la Ministerul de Externe a putut el să se dedice mai temeinic cercetărilor istorice, cum dorea.

Amintirile și *Poveștile moldovenești* ale lui Radu Rosetti sunt, în ochii mei, cel mai prețios monument literar pe care îl avem pentru a înțelege care erau moravurile și mentalitățile păturii superioare a societății din Moldova (dar și din Muntenia) în jumătatea de veac – circa 1790–1840 – în care principatele române au făcut acel salt uriaș, de la o muribundă societate turco-fanariotă

la îmbrățișarea pasională a ideilor și moravurilor occidentale. Românii de azi, de toate vârstele, din toate păturile sociale și chiar, adesea, din cele mai înalte cercuri intelectuale, nu mai sunt conștienți de prăpastia mintală dintre noi și moșii noștri de acum vreo două sute de ani.

Când m-am încumetat, acum patruzeci de ani, să descriu și să interpretez acea jumătate de veac în ceea ce avea să devină cartea *Le pays roumain entre Orient et Occident*, destinată atât compatrioților mei, cât și străinilor, *Amintirile* lui Radu Rosetti mi-au fost una dintre cele mai prețioase surse de înțelegere. De aceea, am îndrăznit să fac o derogare de la legile nescrise ale statutului de istoric, împănând lucrarea mea cu câteva dramatice „povești adevărate", aproape toate culese din scrierile lui Radu Rosetti, ca, de pildă, „Lepădarea de lege" sau „Țigăncușa de la ietac". Eram convins că aceste câteva „fapte diverse" erau mai grăitoare, mai lămuritoare a unor mentalități sau a unor situații sociale decât cele mai savante explicații și interpretări.

Dar să vă spun întâi cum am descoperit eu *Amintirile* lui Radu Rosetti, că și asta e o poveste. Cu zeci de ani înainte ca să lucrez eu – fiind în Africa – la *Le pays roumain*…, pe când eram la Paris la începutul exilului meu politic, așadar, probabil, prin 1950-1951, primesc un telefon de la Martha Bibescu. O cunoșteam dinainte de război și mărturisesc aici, brutal, că nu mi-a fost niciodată simpatică. Mi se va face, probabil sever, observația că asemenea lucru nu se cuvine a fi pus în scris. Ba eu îl pun. Nu tăgăduiesc că Martha Bibescu are merite. Prin talentul său literar în limba franceză și mai cu seamă prin sclipirea ei mondenă la cel mai înalt nivel european, cu un „zest" de scandal, ea a adus publicitate internațională boierimii române și a servit ilustrarea numelui Bibescu în Occident mai mult decât toți ceilalți Bibești (vezi biografia semnată de contele Ghislain de Diesbach, *La Princesse Bibesco: 1886–1973. La dernière orchidée*). Dar mai cu seamă, pentru mine, cel mai mare merit al ei a fost de a fi convins, din ambiție și snobism, pe soțul ei, George-Valentin Bibescu, de a răscumpăra domeniul Mogoșoaia de la verișoara sa Marie-Nicole, căsătorită Darvari, în lotul căreia picase Mogoșoaia la îm-

părțirea moștenirii beizadelei Nicolae Bibescu; apoi de a fi cheltuit o avere, vreme de zeci de ani, pentru a restaura și chiar înfrumuseța castelul, oferind astfel zonei Bucureștiului singurul monument civil mai vechi decât sfârșitul secolului al XIX-lea (chestiune care stârnește mirarea tuturor observatorilor străini).

Lipsa mea de simpatie avea două motive: 1. Dintr-un incident petrecut chiar în sânul familiei mele, am căpătat certitudinea că această scriitoare franceză și iubitoare pasională a Parisului a lucrat pentru germani în timpul „neutralității noastre armate" (1914–1916), așa cum a acuzat-o de altfel ambasadorul francez, conte de Saint-Aulaire; 2. În lunga mea existență și involuntarul meu vagabondaj pe trei continente, n-am pomenit snobism mai exacerbat ca al prințesei Bibescu. Vădit, ea a suferit toată viața de nenorocul ca tatăl ei să se fi chemat Lahovary și doar maică-sa Mavrocordat, ca ea să se fi născut prințesă! (Am ortografiat numele acestei familii istorice cu *y* final, cum au făcut, de altfel, unii dintre membrii ei, pentru a evita ca nu cumva vreun cititor să pronunțe – cum am auzit în mediile cele mai diverse – numele Lahovari, cu *i*-ul final muind doar consoana precedentă, ca în „olari" sau „măcelari"!) Lipsa Marthei de prețuire pentru familia ei paternă, care a dat în tot veacul al XIX-lea un șir impresionant de personalități remarcabile, apare într-un text în care singurul merit pe care îl găsește tatălui său, Ion Lahovary, e de a fi fost ales de bunicul ei matern, Alexandru Mavrocordat, poreclit „Ursu"! La limită, e aproape comic.

De ce îmi telefona Martha Bibescu? Eram la vremea aceea secretarul general al Comitetului de Asistență pentru Români (CAROMAN); cum și-o fi închipuit dânsa că eram acela care putea să-i găsească *Amintirile* lui Radu Rosetti? Întâmplarea făcea că mă împrietenisem cu Petre Rosetti-Bălănescu, mai tânăr ca mine cu vreo 15 ani, a cărui evaziune spectaculoasă din România avusese loc cu doi-trei ani înainte. Îl întreb pe Petre de știe cine ar avea faimoasele memorii. Știa: le avea vărul său mai depărtat Gheorghe Rosetti-Solescu (a cărui mătușă, Elena Rosetti-Solescu, era soția mareșalului von Paulus, cel sacrificat la Stalingrad de nebunia lui Hitler). De fapt, îl cunoșteam și eu pe Gheorghe, că era pe atunci prietenul Monicăi Lovinescu, de

ne închipuiam cu toții că se vor căsători. N-a fost să fie: Gheorghe Rosetti s-a însurat cu o franțuzoaică și descendența-i e pierdută pentru țară, iar Monica Lovinescu l-a luat pe fostul socialist Virgil Ierunca și au format împreună un cuplu providențial, la Radio Europa Liberă, în serviciul tuturor iubitorilor de literatură din țara comunizată.

Acum, de ce îi trebuiau Marthei Bibescu memoriile lui Radu Rosetti? Îi trebuiau că, de când era refugiată la Paris, după ce lăsase guvernului comunist, în condiții mizerabile, dragul ei castel de la Mogoșoaia, se apucase în sfârșit de împlinirea visului ei de-o viață: panegiricul Mavrocordaților. Și i se semnalase că în partea I a *Amintirilor* lui Rosetti, *Ce am auzit de la alții*, erau multe amănunte despre unii Mavrocordați, informații care îi lipseau. I-am cerut lui Gheorghe Rosetti cartea, pentru Martha Bibescu, mi-a împrumutat-o de am dus-o prințesei. Ședea acum într-un mic apartament în Île Saint Louis, insula care pare că e prelungirea insulei mari, cu Notre-Dame, și în care se găsesc sute de palate (franțujii le zic, mai modest, *hôtels particuliers*) din secolele XVII și XVIII. Apartamentul era la parter și modest, dar într-un palat, și mobilat în gust clasic, câteva scaune și fotolii Louis XV și Louis XVI și câteva tablouri de preț. Prințesa îmi arată un tablou de Boucher și-mi spune apropo de tot cadrul interiorului ei: „*Vous êtes assez bien né pour comprendre…*" Propoziția, care se voia laudativă, m-a frapat neplăcut, aproape dureros: simțeam cum, în mintea ei, eram *bien né* nu fiindcă eram fiul distinsului inginer Marcel Djuvara, pe care soțul ei, George-Valentin, îl avea în atât de mare stimă, că-i încredințase în 1915 gestiunea întregii sale averi. Nu – era doar fiindcă maică-mea era născută Grădișteanu… Dar poate sunt eu sucit și-mi închipui niște lucruri.

Martha Bibescu mi-a restituit cartea după un an și a scos apoi *La nymphe Europe*, cartea ei cea mai proastă. În loc de o temeinică monografie a ilustrului neam al Mavrocordaților a ieșit o *laudatio* poetică absolut indigestă, curată ilustrare a aforismului hugolian: „*Du sublime au ridicule, il n'y a qu'un pas*".

Dau după această prea lungă digresiune anecdotică, de care trebuie să cer iertare (am uitat că sunt „un istoric pitoresc"), să

mă întorc cu smerenie la *Amintirile* lui Radu Rosetti. Spun încă o dată, la unison cu alți istorici și critici literari, că ele sunt una dintre cele mai prețioase surse de informare asupra societății românești din veacul al XIX-lea. Ceea ce nu trebuie să excludă însă spiritul critic. Pentru mine, Rosetti, de pildă, e lipsit de simțul dramaturgului. Relatările sale cele mai dramatice sunt prea lungi. O povestire mai scurtă, mai concentrată le-ar fi accentuat dramatismul. Vorba lungă e moartea dramaticului. Pe de altă parte, trebuie subliniat că, dacă proza lui Rosetti curge limpede, se citește ușor și cu plăcere, e în schimb total lipsită de căutare a stilului. Pentru unii e o calitate, pentru mine, totuși, o scădere. Comparat cu celălalt mare memorialist, din generația precedentă, Ion Ghica, proza lui Rosetti pare plată. N-are nici verva încântătoare a acesteia. În schimb, e mai credibilă – chiar cu totul de încredere –, pe când Ion Ghica nu evită uneori de a aluneca către basm.

Vă îndemn acum să vă cufundați îndată în *Amintirile* lui Radu Rosetti. Se citesc ca un roman – dar un roman adevărat.

Neagu Djuvara

Notă asupra ediției

Amintirile lui Radu Rosetti au apărut pentru prima dată în trei volume succesive, publicate pe măsură ce erau scrise: primul, cu subtitlul *Ce am auzit de la alții*, la Viața Românească, în 1922; al doilea, *Din copilărie*, la Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol", în 1925; al treilea, *Din prima tinerețe*, a apărut postum, la un an după moartea autorului, la aceeași editură. După cum reiese din text, autorul intenționa să continue seria memoriilor. Prima reeditare integrală a celor trei volume a apărut la Editura Humanitas, în anii 2011–2012.

Cartea de față reia prima ediție a *Amintirilor* apărută într-un singur volum (Humanitas, 2013). Textul a fost stabilit în redacția Editurii Humanitas pe baza edițiilor princeps. Este integral și reprodus în așa fel încât să restituie pe cât posibil cititorului contemporan atât parfumul epocii, cât și caracterul său de document istoric și literar. Așadar, intervențiile editoriale s-au limitat la actualizarea grafiei și punctuației conform normelor în vigoare. S-au eliminat, de asemenea, atunci când nu se justificau, unele evidențieri în cursive, foarte frecvente mai ales în volumul al doilea al ediției princeps. S-au păstrat ca atare toate formele mai vechi sau regionale, precum și formele gramaticale specifice, chiar și acolo unde la autor apar în variație liberă (barbat/bărbat, să dea/să deie etc.). S-a ținut seama, în majoritatea cazurilor, de preferințele autorului în privința scrierii unor nume proprii (de pildă, Ghyka, pentru ramura din Moldova, Ghika, pentru ramura din Muntenia a familiei boierești și domnești, dar Ghica în cazul scriitorului și politicianului pașoptist, primul din ilustra familie care, din patriotism, a ales această grafie; Kiselev în loc de Kiseleff etc.). În notele redacției sau în cuprinsul analitic însă, numele personalităților istorice au fost redate în grafia uzuală în literatura istoriografică. Opțiunile de grafie ale autorului au fost păstrate și atunci când se referă la evenimente politice importante din secolul al XIX-lea, precum „revoluție" sau „unire". S-au îndreptat tacit câteva erori tipografice evidente prezente în edițiile

princeps; cuvintele omise la culegere s-au restituit între paranteze drepte. Notele numerotate aparțin autorului, iar notele explicative ale redacției au fost marcate cu asteriscuri.

A fost consultată și ediția din 1996 a volumului *Ce am auzit de la alții* întocmită la Editura Fundației Culturale Române de către Mircea Anghelescu. Soluțiile domniei sale au fost folositoare și pentru actuala înfățișare a textului, iar editura îi mulțumește pe această cale.

Pentru a ușura orientarea într-un text amplu, de mare valoare documentară, s-au adăugat la cuprins, în redacție, subtitluri analitice, între paranteze drepte. De asemenea, pentru a-l ajuta pe cititor să-și formeze o imagine mai vie asupra epocii, s-au adăugat în redacție imagini reprezentând unele evenimente, locuri sau personaje asupra cărora memorialistul insistă; în alegerea ilustrațiilor s-a privilegiat caracterul documentar. Editura mulțumește doamnei Elena Șerbu, directoarea Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti“ din Onești, pentru sprijinul acordat în realizarea secțiunii iconografice a acestei ediții.

CE AM AUZIT DE LA ALȚII

Cuvânt înainte

Nu cred să fie altă țară în care toată viața publică și privată să se fi schimbat mai răpede și mai desăvârșit decât la noi și mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiet, să se fi stâns atât de complect și de răpede ca la noi.

Până și mare parte din obiectele în uz zilnic în întâia jumătate a veacului trecut, mobile, ustensilii casnice și de lux, haine, au dispărut aproape de tot. Prea puține sunt lighenele și ibricele de alamă galbănă, afumătoarele de argint, șălile și arșălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilelele încă în ființă. Antereie mai există doară numai câte poți numara pe degetele aceleiași mâni; știu de un singur caftan boieresc în ființă, iar işlicuri, giubele, conteșe, benișuri, șalvari și mești nu cred să existe macar un singur exemplar.

Și mai ștearsă, poate chiar dispărută, este amintirea obiceiurilor și a vieții, nu numai din întâia jumătate a veacului, dar chiar a acelei de acuma șăsăzeci de ani.

În copilăria și tinerețea mea fostu-mi-a dat să fiu încunjurat de părinți, rude, oameni de casă, țarani și slugi cari trăise viața celor dintâi șăsăzeci de ani ai veacului și cari, de la bătrânii lor, auzise multe despre o viață și obiceiuri și mai îndepărtate în negura timpurilor. Mulți din ei, în primul rând tata și mama, erau niște povestitori neîntrecuți: cu dor îmi aduc aminte de lungile lor povestiri în lungile sări de iarnă, la țară.

Partea ce mi-a rămas în minte din multele lor povestiri spus-o-am și eu treptat copiilor și cunoștinților mele. Cu toții m-au îndemnat să pun aceste amărunte ale vieții noastre de altădată pe hârtie, ca să nu dispară fără urmă, odată cu mine.

Cu deosebire stăruitoare și repetate în curs de ani fost-au în această privință insistențele fiicei mele; mai cu samă pentru a-i face plăcere luat-am în mână condeiul pentru ca să le scriu. Ei deci îi dedic, cu dragoste, acest volum care, dacă mă va îngădui Dumnezeu, va fi urmat de altele.

Deocamdată am adunat aici amăruntele de cari mi-am adus aminte fiind privitoare la întâmplări și împrejurări anterioare nașterii celor dintăi impresiuni ale mele, cari încep a se desfășura în memoria mea, în șir destul de complect, de la 1857 înainte.

Pe lângă aceste amintiri și impresiuni personale, este bineînțăles că volumele următoare vor mai cuprinde fapte și amăruntе povestite, după 1857, de bătrâni, uitate în volumul de față și pe cari le-am auzit spuse de povestitori în legătură cu alte fapte petrecute în a șăsa și mai ales în a șăptea decadă a acelui veac.

Autorul

CAPITOLUL I

Despre originile Roseteștilor și despre câțiva ascendenți și colaterali mai depărtați ai mei

Înainte de a vorbi de cele auzite de la bătrâni despre faptele petrecute în cursul veacului trecut, cred de cuviință a da oareșicari lămuriri asupra originii familiei mele, precum și asupra unor ascendenți și colaterali cari au trăit în al șăptesprezecelea și al optsprezecelea veac.

După tradițiunea păstrată în familie, Roseteștii ar fi originari din Genova, de unde un Ion Rosetti sau Rossetti ar fi venit, în secolul al treisprezecelea, la Constantinopol. Aici, căsătorindu-se cu o fată de neam mare, ar fi trecut la legea ortodoxă, iar urmașii lui ar fi făcut parte din cea mai înaltă aristocrație bizantină. D. E. Rizo-Rangabé* arată că, după luarea de către Mahomet al II-lea a Țarigradului, un Ioan Rossetos ar fi fugit la Coron, unde s-a căsătorit și a trăit până la moarte. S-ar mai vedea acolo și astăzi mormântul lui, pe care i se dă calificativul de: *evpatridis Coronaios* (nobil din Coron). Deosebite izvoare mai menționează și alți Rosetești trăind în deosebite locuri ale Peninsulei Balcanice, tot în veacul al XV-lea. Un Mihail Rossetos a murit în veacul următor la Veneția, unde făcea parte din comunitatea grecească; fiii lui i-au ridicat acolo un mormânt în anul 1544. Tot d. Rangabé, după De la Croix, arată că familia Rosetti ar fi fost una din cele șăptesprezece familii nobile creștine readuse de sultan în noua sa capitală, după cucerirea acesteia, la 1453.

* Eugène Rizo-Rangabé (Eugenios Rizos Rankaves, 1850–1941), genealogist grec de origine fanariotă, autorul lucrării *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie, par un phanariote*, Imprimerie S.C. Vlastos, Athènes, 1892, 1904 (n. red.).

Ștefan Greceanu, în broșura sa asupra contelui Neculai Rosetti, ni spune, însă fără a-și arăta izvoarele, că Roseteștii erau, în veacul al șăptesprezecelea, a doua familie din aristocrația țărigrădeană. Dar toate aceste sunt mai ales simple tradițiuni și presupuneri, mai mult sau mai puțin verosimile; le citez fără a garanta întru nimica temeinicia lor.

Cert este că Roseteștii se trag din Lascaris Rosseto, mare logofăt al patriarhatului, în care calitate îl vedem, în anul 1629, semnând, alături de patriarhul Chiril, un act adeverind legitimitatea copiilor lui Radu Mihnea. El a fost căsătorit cu Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino, agentul lui Mihai Viteazul la Țarigrad, al treilea fiu al vestitului Mihai Cantacuzino (Șaitanoglu de la Anhial*).

Lascaris Rosseto a avut doi fii: Constantin și Antonie. Cel al doilea a venit de tânăr în Moldova, unde îl vedem bucurându-se de oarecare vază încă de la jumătatea veacului al șăptesprezecelea, căci după moartea lui Ștefăniță Vodă este trimes de țară la Poartă, sub porecla de Chiriță Dracos sau Drace, împreună cu postelnicul Alexandru Costin, cu veste despre moartea domnului și rugăminte de a pune domn în țară pe Dabija Vornicul. Iar în urmă, la 1675, a ajuns însuși domn. Depeșile bailului Veneției către doge îl numesc: Antonio Rossetti, de națiune grec, și-i dau calificativul de *negoziante*; este deci probabil că el, ca toți fruntașii creștini ai Țarigradului, se ocupa cu negoțul. Bailul mai raportează că obținuse domnia în schimbul unei sumi de șasăzeci de pungi de bani. În hrisoave el s-a numit Antonie Ruset, căci moldovenii făcuse Ruset din Rosseto, forma în care grecii din Țarigrad schimbase numele de Rosetti sau Rossetti.

El a fost un domn nelacom, drept și milostiv. „Antonie Vodă, macar că era grec și străin țărigrădean, dar era mai bun domn decât un pământean, nici un obicei rău în țară în zilele lui n-a făcut; ce încă și câte au găsit de la alții răle, multe a lăsat“, ni spune Neculcea.

Antonie Vodă a avut trei fii și două fete. Cei trei fii: Alecu, Ioan și Iordache, „erau dezmierdați, fără de frică; umblau prin

* Anchialos, oraș pe coasta vestică a Mării Negre; astăzi Pomorie, în Bulgaria (n. red.).

țară cu mulți feciori de mazili nebuni strânși cu dânșii, de făceau multe giocuri și beții, și nebunii prin târguri și prin sate boierești, de luau fetele și femeile oamenilor cu de-a sila de-și râdeau de dânsele, ce nu numai oameni proști, ce și a oamenilor de frunte și de cinste", ni mai zice tot Neculcea. Domnul era slab cu copiii lui.

Și Neculai Costin ni povestește: „Iară când au fost veleatul 7186 (1678) au chemat împărăția pre feciorul lui Antonie Vodă, pre Alexandru-beizade, la Poartă, care era călăreț bun și curvar foarte; pre multe locuri făcea silă de lua fetele oamenilor cu sila, însă oameni proști. Libovnic era la băuturi și la alergături de cai, însă nu pâra pe nimeni la tată-său; de nu grăia de bine pe om, de rău nu-l grăia."

Constantin Căpitanul ni povestește că al treilea fiu, Iordache, trăia în București, la curtea lui Duca Vodă, și când a auzit că tată-său a fost ridicat la scaunul Moldovei a început să plângă. Dar puțin după aceasta se făcuse „grecul" atât de trufaș, încât nu mai puteai vorbi cu el.

Antonie Vodă a fost mazilit în urma intrigilor lui Duca, ajutat de Miron Costin și de Buhușești. Dus în lanțuri la Constantinopol, a fost căznit cu tulpane ce i se dădeau să le înghită, apoi se trăgeau înapoi ca să-i scoată mațele la gură, spre a-l sili să arăte unde-i sunt ascunși banii și, cum zice Neculai Costin: „El bani nu strânsese, că lacom nu era… iar cât avea, i-au luat turcii tot, astfel că rămăsese sarac cu desăvârșire."

Nu știm cu cine era căsătorit nici Antonie Vodă, nici fiul lui cel mai mare, Alexandru, supranumit beizade Sărăcilă. Al doilea fiu, Ion, a fost căsătorit cu Ileana, fata lui Alexandru Mavrocordat (Exaporitul); al treilea, Iordache, avea de soție pe o fată a lui Gheorghe Ghika Voievod.

Din al doilea fiu, *mi se pare* că se trag Roseteștii din Țara Românească, atât urmașii lui Radu Rosetti, cât și ai lui C.A. Rosetti, cei supranumiți Bibica (Beișor), care trăiesc atât în România, cât și în Grecia și, *probabil*, Roseteștii de la Botoșani.

Mult mai mare vază în țara noastră au avut însă urmașii celui dintâi fiu a lui Lascaris Rosseto, acei ai cupariului Constantin.

După câteva cuvinte ale lui Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, ar rezulta că acest Constantin a fost dintâi marinar. Nu știm din ce împrejurări el a venit în Moldova, unde îl găsim purtând titlul de *cupar* într-un document din vremea lui Vasile Lupu. Mai pe urmă el ni este aratat de letopisețe ca trăind în Țarigrad, unde avea: „o mare vază și trecere la Poartă".

D. Rangabé, pornind de la faptul că una din fiicele lui Scarlat Beglitzi (tatăl lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul) era căsătorită cu un Rosetti, crede că acesta era Cupariul. Presupunerea d-lui Rangabé mai este întărită și de Cantemir, care, în *Istoria ieroglifică*, ni zice că Râsul (Manolache Ruset) înțelegea bine vorbele întortochiete ale Camileopardului (Exaporitul) din cauza „amestecării sângelui".

Cupariul a avut cinci fii:

Lascarache, nu se știe cu cine a fost căsătorit;

Iordache, căsătorit: 1) cu Maria, fiica lui Dabija Vodă și a Dafinei, pe care a ținut-o mai pe urmă marele logofăt Dumitru Buhuș, și 2) cu fiica logofătului Neculai Racoviță;

Manolache, căsătorit cu Irina, fata lui Neculai Buhuș și a Aniței;

Mihalache, nu se știe cu cine a fost căsătorit;

Scarlatache, căsătorit cu una Victoria din Pera.

Rolul jucat în Moldova de acești cinci fii ai Cupariului este cunoscut, numele lor se găsește mai pe fiecare pagină a letopisețelor din epoca corespunzătoare.

Al doilea din ei, Iordache, supranumit „matca tuturor răutăților", a fost adevăratul stăpân al Moldovei vreme de un sfert de veac. Domnii, pentru a putea rămânea în scaun, erau siliți să se înțeleagă cu dânsul; mulți din ei au fost maziliți numai prin voința lui și cu ajutorul fraților săi ramași în Țarigrad.

Lupta ce au purtat-o cu vărul lor, Șerban Cantacuzino, închisorile și bejeniile lor samănă mai mult cu peripețiile unui roman al lui Dumas decât cu istorie adevărată. Vedem pe fiii Cupariului, de la început, într-o tabără cu totul dușmană moșului lor, Antonie Vodă, ei fiind protejații lui Duca Vodă, cu care se înrudise prin căsătorie al doilea fiu al Cupariului, Iordache, care luase de soție pe sora doamnei lui Duca. Nu încape îndoială

că, mai ales la început, au fost urâți țării și că această ură în multe privinți era îndreptățită.

Ca toți grecii veniți de la Țarigrad în țările române, ei nu erau decât niște aventurieri, în deplinul înțeles al cuvântului: veneau aici numai pentru a cuceri avere și situații cu vază. Moldova și Țara Românească erau pentru grecii din Țarigrad ceea ce erau Mexicul și America de Sud pentru hidalgii săraci din Spania. Ba pentru greci aceste țări erau chiar ceva mai mult. Pe când spaniolii aveau o patrie pe care o puteau numi a lor, grecii din Țarigrad trăiau robiți de o împărăție păgână și, fiind astfel ca și fără de patrie, putința de a-și face una în bogatele și frumoasele principate de peste Dunăre nu putea alcătui decât un temei mai mult pentru a-i atrage.

Cupărești aveau toate însușirile unor aventurieri: agerimea de minte, îndrăzneala și dibăcia, dar aveau și cusururile lor firești: lăcomia și lipsa de scrupule. Crescuți într-un mijloc care gemea de două veacuri sub tirania cea mai sălbatecă, cu totul dezarmați și neputincioși față de cumplitul arbitrar al turcilor, învățau să mânuiască singurele arme ale neputincioșilor: disimularea și intriga, cu cea mai desăvârșită măiestrie. Dacă mijlocul în care ei creșteau, la Țarigrad, nu se putea numi intelectual, acest mijloc era fără îndoială neasamanat mai fin și mai cultivat decât acel în care trăia și se dezvolta boierimea din Moldova și din Țara Românească. Cupărești sau Ruseteștii, cum s-au iscălit ei în actele moldovenești, aveau asupra boierimii în mijlocul căreia s-au așezat o zdrobitoare superioritate intelectuală. Era lucru firesc ca pământenii să fi fost cuprinși de ură față de acești străini cari știuse să acapareze atât de răpede și favoarea domnilor, și slujbele cele mai grase.

Ei au dovedit în aceste slujbe, mai cu samă Iordache, o agerime și o dibăcie deosebită, aducând folos și lor, și domnilor. În învinuirile ce li se aduc de cronicari trebuie numaidecât să facem o parte destul de însemnată invidiei boierimii pământene, care, fără a avea mai multe scrupule decât Cupărești, era departe de a fi înzestrată cu aptitudinile lor.

Când Miron și Velicico Costin ziceau lui Cantemir la masă: „mai des cu păhărele, măria-ta, și mai rar cu orânduiele“, suntem

în drept a nu atribui acest sfat numai durerii de țară, căci sub Duca Vodă, cel mai lacom și cel mai crud dintre toți domnii greci, orânduielile asupritoare erau neasamanat mai dese și mai grele decât sub blăjinul Cantemir, totuși Miron Costin, în slujbă tare, mare, și în măsură de a vorbi domnului cu greutate, tăcea molcum și cumpăra sate peste sate.

De altmintrelea, toate învinovățirile de *mâncătorie* a banilor vistieriei aduse vornicului Iordache, „matcei tuturor răutăților", cum îl poreclește Neculcea, atât pentru vremea cât slujise în Țara Românească, cât și pentru acea în care mânuise banii domnești în Moldova, cad cu desăvârșire. Cantemir îl închide, îl caznește, cetluindu-i capul cu un lanț, îi ie treizeci sau patruzeci de pungi de bani, dar pe urmă recunoaște că vornicul a fost nevinovat, îl despăgubește de pagubile suferite și-i dă iar vistieria țării pe mână. Îl vedem asemene nimicind cu totul învinovățirile ce-i sunt aduse de Șerban Cantacuzino și stabilind nevinovăția lui în chip strălucit, precum reiesă din cartea de judecată din anul 1689 a lui Cantemir.

În cât privește uciderea Costineștilor, nu încape îndoială că Cupăreștii au împins pe Cantemir, pe cât li-a fost cu putință, la săvârșirea ei. Vinovăția lui Miron Costin nu a fost într-adevăr complect dovedită până acuma, dar faptul că frate-său, Velicico, conspira împotriva domnului nu se poate pune la îndoială. Dacă el ar fi izbutit putem lesne gâci care ar fi fost soarta Cupăreștilor celor atât de urâți. Spre a pune zilele lor la adăpost au stăruit pe lângă domn pentru pieirea Costineștilor.

Pe lângă cele ce se pot ceti în letopisețe, se găsesc multe amărunte asupra Cupăreștilor în două din operele lui Cantemir, în *Viața lui Constantin Cantemir* și în *Istoria ieroglifică*. Trebuiește însă, mai ales în cât privește pe acea din urmă, să se facă partea bogatei imaginații și a nu preadeosebitei iubiri de adevăr cari caracterizează scrierile învățatului și ilustrului autor.

În vremea războiului de la 1711, Iordache Ruset s-a arătat hotărât potrivnic politicii urmate de Cantemir și s-a opus, în chip fățiș, tratatului cu Petru cel Mare. Din această pricină, el a avut cinstea să fie privit de pravoslavnicul împarat ca dușman primejdios, țarul punând chiar să-l ridice și trimețându-l la Kiev

sub escortă de cincizeci de dragoni. A fost ținut acolo doi ani și, după această curgere de timp, s-a întors înapoi bolnav, olog de picioare.

Iordache și Manolache Ruset au murit amândoi în țară, cel dintăi după 1718, cel de al doilea, la 1717. Simțirile de ură ce ei le stârnise printre boierii pământeni la începutul carierei lor fusese cu desăvârșire potolite de vreme: cu totul asimilați mijlocului în care trăise atâția ani, nu mai erau priviți ca străini. Iar fiii lor nu se mai deosebeau prin nimica de ceilalți boieri, nimene nu-și mai aducea aminte de originea străină a părinților.

Din Lascarache Ruset, fiul cel mai mare al Cupariului, se trage, din fiul acestuia, Iordache, ramura Bălănești lor, despre care nu am decât puține amărunte.

Ei pare să-i fi aparținut hatmanul Vasile Roset, unul din întemeietorii „Sfântului Spiridon", al cărui ctitor a și rămas până la moarte.

Iordache Ruset, al doilea fiu al Cupariului, a lasat cea mai mare avere teritorială ce s-a văzut vrodată în Moldova: după împărțirea ei, toți fiii lui au fost bogați. Dintr-însul se scoboară ramura Roznovăneștilor, care, în cursul veacului al XVIII-lea, a ocupat cele mai înalte demnități ale țării: logofeți mari, vornici mari, hatmani, vistiernici, postelnici.

Din urmașii lui Manolache Ruset, din care mă trag, ca și celelalte ramuri din ținutul Bacăului, fiul său, vornicul Ștefan, a ajuns la demnitatea de mare vornic. Averea lui Manolache, deși însamnată, era mult mai mică decât acea a lui Iordache. Cu toate că scoborâtorii lui au făcut căsătorii frumoase, vedem această avere scăzând în cursul generațiilor; urmașii lui Ștefan, afară de unul din nepoții săi de fiu, Neculai, căsătorit cu Ecaterina Sturdza și care a ajuns vornic mare, au dus-o numai până la comis, medelnicer sau ban.

Când, pe la începutul veacului trecut, uzul limbilor străine a început să se răspândească în țară, iar corespondențele cu străinătatea au devenit tot mai frecvente, Roseteștii, cari, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, schimbase pe Ruset în Roset, au reitalienizat numele lor, reiscălindu-se Rosetti sau uneori Rossetti, potrivit tradițiunii pastrate în familie despre originea lor genoveză.

Armele întrebuințate de familia Rosetti sunt: pe un scut tăiet (*coupé*) de argint și albastru (azur), o cupă de argint cu trei roze ieșind dintr-însa, iar deviza sună: *Sereno aut nubilo sospes*.

Toate pecețile vechi din veacul al XVIII-lea poartă aceste arme. Pe unele dintr-însele cupa lipsește: cele trei roze, legate împreună cu o cordea pe care este înscrisă deviza, sunt așazate de-a dreptul pe scut. La Roznov, pe când mai trăia colonelul Iorgu Rosetti-Roznovanu, se păstrau încă câteva piese de argintărie datând de la marele logofăt Neculai Roset-Roznovanu, adică din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pe care se vedeau sapate aceleași arme cu deviza tradusă pe românește prin cuvintele: *În senin și în negură teafăr*, bineînțăles gravată în caractere cirilice.

Persoane demne de încredere m-au asigurat că tot aceste arme se vedeau sapate deasupra ușii de intrare a curții din Pribești (ținutul Vaslui), care, după cum dovedește inscripția de pe piatra de deasupra ușii pivniței, a fost clădită de vestitul vornic Iordache Ruset. Însă când am fost la Pribești, în anul 1904, am găsit toată casa, precum și ușorii de piatră acoperiți cu un strat gros de tencuială, n-am putut deci vedea nici urmă de blazon.

Mulți din membrii familiei așază deasupra acestor arme o coroană, când princiară, când ducală, când de formă absolut fantezistă, iar unii nu se dau chiar în lături de la înserarea într-însele a unei mantii sub pretext că: „aparțin unei case suverane". Aceste toate întemeindu-se pe faptul domniei de mai puțin de trei ani a nenorocitului Antonie. Ei uită că: 1) de la stângerea dinastiilor naționale domnia n-a mai fost ereditară și 2) că a voi să transformi în suveranitate ereditară domniile cumparate pe bani de la turci în veacurile XVII și XVIII și cari nu alcătuiau decât un drept de exploatare nemiloasă a țării pe câțiva ani, uneori pe câteva luni, căci domnia înceta și reîncepea după placul vizirilor și acel al valideelor*, este a-ți bate joc de chiar ideea suveranității.

* *Validé sultan* (turc.): mama sultanului otoman. Treptat, capătă o influență politică tot mai mare, ajungând a doua poziție din imperiu. La plural, prin extensie, femeile influente din familia imperială (n. red.).

În heraldică nefantezistă, Roseteștii au deci drept să aşăze, deasupra armelor lor, un coif de nobil, de oțel, cu cinci gratii (*grilles*), sau o coroană de nobil cu cinci vârfuri, sau, în sfârșit, un simplu calpac de boier.

Și acuma voi da oareșicari amărunte asupra ascendenților mei.

*

Strămoșul meu direct este Manolache Ruset, al treilea fiu al Cupariului. În a doua domnie a lui Gheorghe Duca (1669–1672), era jitnicer și se căsătorea cu Irina, fiica lui Neculai Buhuș, prin urmare nepoată de frate a doamnei Anastasiei, sora (după mamă) a lui Buhuș. Buhușeștii erau un neam străvechi, cel dintâi cunoscut fiind acel căruia Alexandru cel Bun i-a întărit satul Cuciurul sau Cozminul. În documentele veacurilor XV și XVI întâlnim adesa Buhușești, dar șirul lor neîntrerupt începe cu Simion Buhuș, căsătorit cu Eftimia, pe care îl aflăm în pomelnicul Bisericanilor și a trebuit să se nască la începutul veacului al XVI-lea.

În anul 1672, Manolache Ruset ajunge comis mare. Ca și frații lui, a urmat pe Duca în Țara Românească în vremea domniei a acelui domn peste Milcov (1674–1678). La a treia domnie a lui Duca în Moldova, a plecat cu dânsul și cu oastea la asediul Vianei (1683). Când, la întoarcerea lui în țară, Duca a fost încunjurat în curtea de la Domnești (Putna) de un podghiaz leșesc al lui Petriceico, care năvălise în țară, spre a apuca domnia, podghiaz comandat de leahul Demidețki, Manolache Ruset îndeplinea slujba de sulger* și se afla cu moșul nevestei lui, cu vestitul și viteazul hatman Buhuș, la gazdă, în sat. Hatmanul, care încălecase îndată ce prinsese de veste, a trimes de sârg pe Manolache la Focșăni, unde se afla doamna Anastasia, ca să-i ceară bani spre a face slujitori, cu cari să vie să scoată pe vodă. Dar doamna, foasta amantă a lui Șerban Cantacuzino, mai lacomă și mai zgârcită decât soțul ei, nu a voit să deie bani, zicând că „întâi să scoată pe vodă și apoi va da bani“. Numai Ștefan, fiul lui Radu Vodă și ginere lui Duca, a încălecat cu

* Súlger/slúger: dregător însărcinat cu aprovizionarea curții domnești și a armatei (n. red.).

câțiva seimeni și a venit la Domnești în ajutorul socru-său. Însă seimenii din curte, cari urau pe Duca, văzând că vine gloată asupra leșilor, un bulubașă al lor, numit Dediul, a deschis poarta, și leșii, intrând în curte, au pus mâna pe Duca și l-au dus în Țara Leșască, de unde nu s-a mai întors.

Cuprins în ura cu care Șerban Cantacuzino prigonea pe frate-său, Manolache a fost silit, la începutul domniei lui Constantin Cantemir, să se desțăreze, întorcându-se numai după ce Iordache s-a împacat cu Cantemir; a primit mai întâi stărostia Putnei și pe urmă postelnicia. Sub urmașii lui Cantemir, Manolache a urmat să împărtească urile și prieteniile, zilele bune și cele răle cu frate-său.

În a doua domnie a lui Mihai Racoviță a ajuns, în anul 1707, vornic al Țării de Sus. În întâia domnie a lui Neculai Mavrocordat, acesta a aruncat în închisoare pe Iordache Ruset și puțin a lipsit să-i taie limba. Voind să puie mâna și pe Manolache, care se afla la țară, la Bogdănești, pe Oituz, în ținutul Bacăului, a trimes pe un ciohodar cu vro patruzeci de seimeni ca să-l prindă și să-i aducă la Ieși. Dar niște prieteni dându-i de știre, vornicul a strâns cincizeci de oameni voinici, slugi și țarani din satele lui, și a venit să ațâie calea oamenilor domnești în lunca de arini care acoperea malurile pârâului Căiuțul Mare, sub biserica Popenilor. Îndată ce ciohodarul și seimenii au trecut pârâul, s-a aruncat asupra lor; oamenii domnești au luat-o îndată la sănătoasa, dar ciohodarul și vro câțiva seimeni au căzut în mânile vornicului. Acesta, după ce a luat scrisorile ce le aveau asupra lor, i-a trimes înapoi la Ieși după ce le-ar fi tăiet urechile, apoi a trecut granița ungurească la Brețcu.

Această întâmplare este menționată de Neculai Costin în letopisețul său, dar el se mulțămește a povesti că Manolache Ruset a legat pe ciohodarul domnesc trimes ca să-l aresteze. Faptul, așa cum îl relatez eu, mi-a fost povestit de tata, care îl auzise de la tată-său, și de un țaran din satul Popeni, numit Ștefan Făcăoariu, care, în anul 1866, pretindea că este de 116 ani. Povestirea despre lupta lui Manolache Ruset cu seimenii (pe cari el îi numea arnăuți) zicea că o ține de la bunul său, care-i povestise de nenumărate ori cum, fiind pe acea vreme flăcăuaș

de vreo cincisprezece ani și păzind în ziua întâmplării caprele tătâne-său în luncă, privise harța întreagă cu ochii lui.

În a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat, care de astădată trăia în bună înțelegere cu frații Rusetești, oștenii leși și șvezi cantonați în țară făceau fel de fel de jafuri și de stricăciuni. Cu toate cruțările ce le avea pentru Carol al XII-lea, Poarta a sfârșit prin a trimete poroncă lui Mavrocordat să-i scoată din Moldova și mare parte din acei oșteni au fost dezarmați fără împotrivire de către hatmanul Buhuș și agalele turcești.

La Bacău se afla un număr destul de însamnat de asemene oșteni leși și șvezi, deosebit de supărători, jăcuind când într-o parte, când într-alta. Stolnicul Ștefan Ruset, fiul lui Manolache, ședea la porțile Bacăului, în curtea lui de la satul Mărgineni, care atunci era înconjurată de un zid puternic. Sătenii din Mărgineni, nemaiputând rabda jafurile și siluirile acelor oșteni, se adăpostise cu ce aveau mai de preț în ograda stolnicului, porțile fusese închise și o zdravănă strajă de pușcași pusă pe ziduri. Șvezii și leșii au încunjurat ograda, dar nu îndrăzneau să-i deie navală.

Stolnicul, temându-se să nu sfârșască merindele, căci avea de hrănit o mulțime de guri, s-a folosit de o noapte mai întunecoasă pentru a trimete tătâni-său, la Bogdănești, prin trei oameni deosebiți, știre despre nevoia în care se afla. Unul din oamenii trimeși, un țigan, a fost prins de leși și muncit greu; ceilalți doi au ajuns împreună la Bogdănești, a doua zi pe la prânzul cel mare. Cum a auzit vestea, vornicul a trimes de s-au strâns vro sută de oameni aleși, bine armați și toți călări, din satele Bogdănești, Filipești și Grozești, și a pornit cu ei pe la toacă. În drum ceata i s-a mai mărit prin oameni din Orășa și din Nadișa. Au ajuns la Mărgineni înainte de ziuă și, fără ca leșii și șvezii să fi prins de veste, i-au încunjurat, apoi un bucium a dat sămnul năvălirii. Străinii, deși surprinși, s-au aparat cu îndărjire. Fiind oameni mai bine înarmați și mai deprinși cu războiul, nu se știe dacă nu ar fi izbutit să puie oamenii vornicului pe fugă, dar deodată porțile curții s-au deschis și stolnicul Ștefan, urmat de slugile lui și de sătenii din Mărgineni, a căzut în spatele străinilor. Luați între două focuri, ei s-au predat și au

*Armele întrebuințate de familia Rosetti sunt: pe un scut tăiet (*coupé*) de argint și albastru (azur), o cupă de argint cu trei roze ieșind dintr-însa, iar deviza sună:* Sereno aut nubilo sospes... *Mulți din membrii familiei așază deasupra acestor arme o coroană, când princiară, când ducală, când de formă absolut fantezistă, iar unii nu se dau chiar în lături de la înserarea într-însele a unei mantii sub pretext că: „aparțin unei case suverane“.* — Blazonul familiei Rosetti în Eugène Rizo-Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote…*

LASCARACHE
1640?– < 1697
mare cămînar 1665–1669; mare vistier 1670; mare postelnic 1674–1676; mare spătar 1677–1678; mare postelnic 1695–1696
&1 f. lui Iacomi (vistier)
&2 f. lui D. Buhuș (vistier?)

MIHALACHE
~1625?– < 1708
capuchehaia Moldovei 1645, 1655–1661, 1665–1666, 1679–1683;
& Elena f. lui Ion Racoviță

NASTASIA
~1673–
& 1 Neculai Lazu
& 2 Constantin Miclescu (paharnic)

IORDACHE „Baston“
–4.IV.1751
spătar 1714, 1729; clucer 1734; mare medelnicer 1744
& < VIII.1734 Ecaterina Costandache –15.IV.1758

IRINA
– < 1739
& Constantin Balș

ȘTEFAN
– < 1769
mare jitnicer 1733–1758; mare stolnic 1759–1767; ispravnic de Bacău 1765–1767; ban 1768
& Safta Vasile Rosetti-Bălănescu

MARIA
– < 8.IV.1793

ZOE
1760/1761– > 1821
& Alexandru Moruzi Vv. d. Moldova:1792–1793, 1802–1806; d. Țara Românească: 1793–1796, 1799–1801

ZOE
~1790– > 1825
& Dimitrie Ghyka-Comănești (mare vistier)

SMARANDA
~1791– > 1863
călugăriță

5 fete
nume necunoscute; – > 1798

MARIA
9.VII.1807–4.VI.1840
& 28.IV.1834 Teodor Balș

PULCHERIA
12.VI.1808–1842
& 1823 Alexandru Moruzi (văr, < 1787–)
f. lui Alexandru Moruzi Vv. și al Zoei Rosetti-Răducanu

MANOLACHE
1809–1810

AGLAE
11.VI.1810–5.VII.1871
& Pericle Arghiropoulo

ANA
11.V.1851–13.XII.1852

RADU
28.VII.1852–27.VII.1853

RADU
14.IX.1853–12.II.1926
deputat; prefect de Roman 1889, Brăila 1892, Bacău 1893; diplomat 1898–1912; istoric, scriitor
& 9.VI.1876 Smaranda (Emma) Bogdan 7.IV.1853–6.IX.1905
f. lui Lascăr Bogdan și a Henrietei

ANA
8.VI.1855–3.VIII.1910
& 25.IX.1883 gral George Catargi – < 1906

MARIA
25.X.1856–11.VIII.1913

RADU
1.IV.1877–2.VI.1949 (m. închisoarea Văcărești)
Legiunea de Onoare 1919; atașat militar la Londra 1919; gral de brigadă 1924; acad. 1934; istoric
& 9.V.1907 Ioana Știrbey 22.VI.1885–
f. lui Alexandru Știrbey –8.IV.1914 și a Mariei Ghyka-Comănești

HENRI
19.I.1879–7.VII.1927
jurist

EUGEN
5.VII.1881–16.IX.1939
jurnalist

MAGDALENA
6.IX.1882–
& 1918 Vasile (Victor) Beldiman 1888–1946

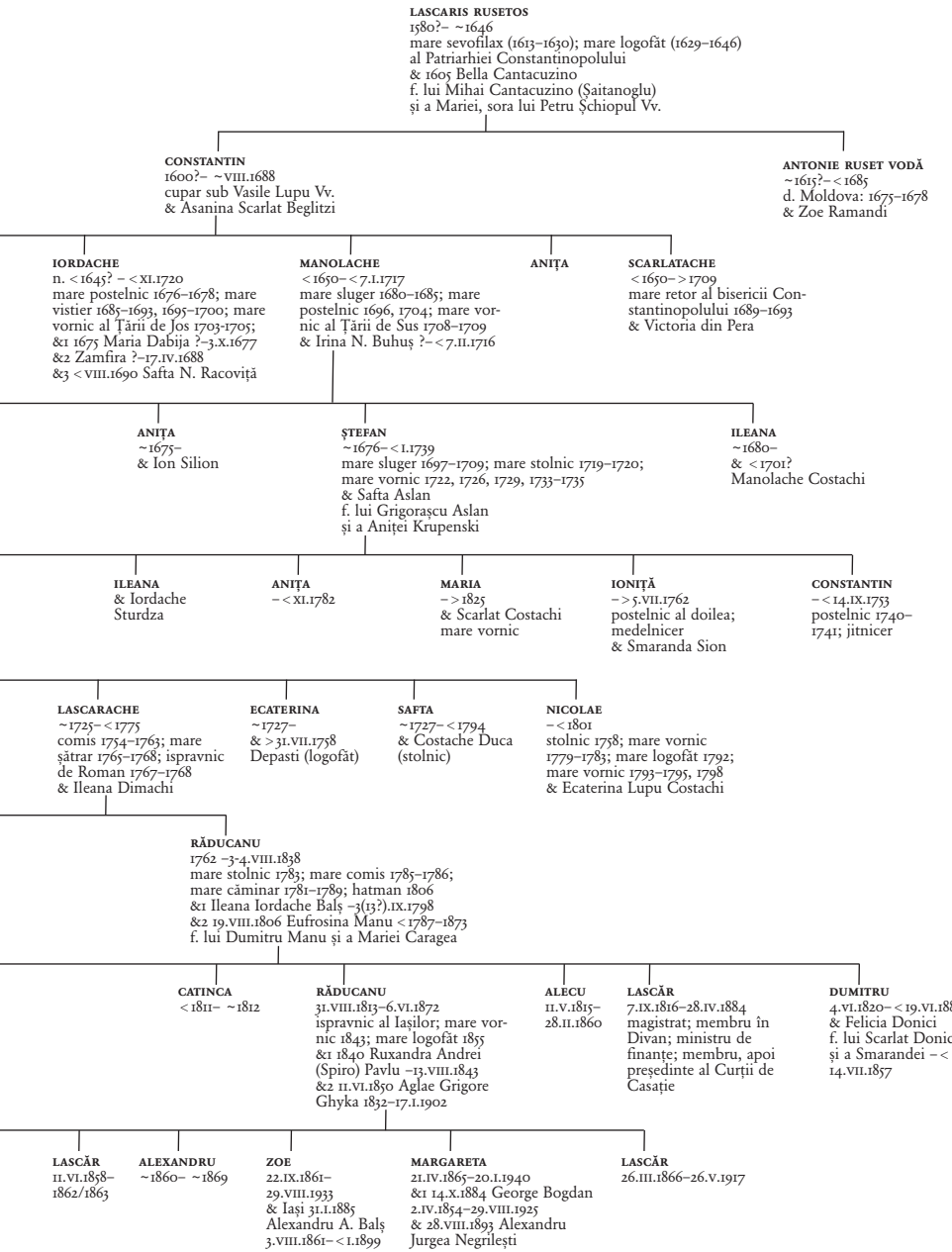

Arborele genealogic al ramurii Rosetti-Răducanu, pe baza arborelui genealogic al familiei Ruset/Roset/Rosetti (cu toate ramurile) întocmit de Mona şi Florian Budu-Ghyka şi actualizat de Despina-Ioana Slăvescu, publicat la http://www.ghika.net, cu amendamente aduse în redacţie. Nu figurează decât prima generaţie a descendenţilor lui Radu Rosetti.

fost legați burduf sau puși în butuce. Din acei oșteni străini, șăptesprezece ar fi căzut morți și la o sută ar fi fost prinși vii, cu patru steaguri, iar din oamenii vornicului și ai stolnicului ar fi căzut numai vro zece.

A treia zi, când vornicul era să plece cu dânșii la Ieși, i s-a adus veste că, la Bacău, au sosit chiar în noaptea aceea trei ofițeri șvezi însoțiți de mai multe slugi. Vornicul a trimes vro douăzeci de oameni cu poroncă să li se încunjure gazda și să-i ridice. Șvezii, văzându-se încunjurați, s-au pus în aparare, dar vornicul a mai trimes un rând de oameni asupra lor cu un credincios al său, Filipache Leca, un tânăr răzăș din satul Bucium, cu poroncă ca, în cazul când străinii nu s-ar preda, să aprindă acoperemântul casei în care se aflau. Filipache și cu oamenii lui pregătindu-se să execute această poroncă, unul din șvezi a ieșit din casă și a cerut să vorbească cu vornicul.

Adus înaintea acestuia, i-a spus, jumătate pe leșește și jumatate pe românește, că mai-marele lor este un polcovnic franțuz în slujba craiului șvedez, care venea din Țara Nemțască și voia să meargă la stăpânu-său, la Tighina, iar dacă vornicul îi înlesnește mergerea acolo, va primi de la el o mulțămire crăiască. Vornicul a răspuns că el nu are altă volnicie decât de a-i duce la domn, la Ieși. Îi va duce acolo cu cinste și nu se îndoiește că domnul va înlesni mai-marelui lor mergerea la Tighina. Atunci șvedul s-a dus la tovarășii, și ei, după o scurtă consfătuire, au ieșit din casă și s-au dus la vornic.

Ajunși aici, cel mai de samă, care se zicea polcovnic, a propus vornicului, prin acel care mai vorbise cu dânsul, să-l trimată înapoi în Ardeal, de unde venise, îndatorindu-se să plătească oricâte mii de galbeni i-ar cere. Vornicul însă iar a răspuns că nu poate decât să-l ducă la Ieși, căci altmintrelea ar încăpea el (vornicul) la mare prepus și la mare pedeapsă. Și, cu toate rugămintele acelui polcovnic, a ramas neînduplecat.

Chiar în acea sară trimes-a vornicul pe Filipache, cu cai de olac și cu cărți către domn, punându-l în cunoștința tuturor celor întâmplate, cu poroncă să nu steie până la Ieși.

În vremea călătoriei dintre Bacău și Ieși, vornicul a avut grijă ca să nu-i lipsască nimica nici polcovnicului, nici tovarășilor

acestuia, iar fiecare ceas îi întărea credința, ce o avuse îndată ce dăduse ochi cu dânsul, că acel polcovnic este barbat însamnat, nu franțuz sau șved, ci leah, căci de câte ori se credea nebagat în samă de vornic sau de stolnicul Ștefan, care mergea și el la Ieși, sau de oamenii lor, vorbea nu franțuzește, ci leșește cu tovarășii lui.

Acel polcovnic era craiul Stanislav Lescinski*, și despre recunoașterea și primirea lui la Ieși de către domn povestește Axinte Uricariul pe larg.

Înainte de a părăsi Iașul, el a dăruit vornicului Manolache un frumos ceasornic, iar stolnicului Ștefan o pereche de pistoale îmbracate în argint, cu rafturile lor. Aceste lucruri ar fi fost în curtea de la Mărgineni, în anul 1717, când a fost pradată de catanele ramase în țară în urma expediției lui Frență.

Întâmplările cu ciohodarul și cu craiul Stanislav au fost povestite tatei de părintele său, care zicea că le ține de la Filipache Leca, pe care îl cunoscuse bine în copilăria lui, când vâna cu dânsul iepurii cu ogarii în câmpiile din împrejurimile Roznovului, unde bunul meu a copilărit în casa logofătului Neculai Roset-Roznovanu. Filipache, ajuns la adânci bătrânețe, dar încă foarte voinic, era acuma de casa lui Roznovanu, în care a și murit.

Soția lui Manolache, Irina Buhuș, precum dovedește inscripția de pe piatra mormântală, bine pastrată până azi, a murit la anul 1713 și este îngropată în biserica clădită de Ștefan cel Mare, la Borzești, pe Trotuș.

Manolache Ruset era un barbat de stat mijlociu și de făptură sprintenă, călăreț minunat și meșter în mânuirea tuturor armelor.

Averea lui, deși mult mai mică decât acea a frăține-său Iordache, era totuși destul de însamnată.

Cea dintăi mențiune despre Ștefan, fiul vornicului Manolache și al Irinei Buhuș, o găsim la Ion Neculce, care ni zice că, după

* Stanisław I Leszczyński (1677–1766), rege al Poloniei (1704–1709; 1733–1736) și duce de Lorena; ginere al regelui Franței Ludovic XV. Aliat al lui Carol XII al Suediei, își pierde tronul după înfrângerea suedezilor la Poltava, în fața rușilor, și, o vreme, îl însoțește pe Carol în campaniile sale (n. red.).

moartea lui Cantemir, la 1693, boierii „pofteau să puie pe un fecior al lui Cantemir Vodă domn în locul lui și au răpezit la Țarigrad pe vatavul Pârvul și cu Ștefăniță Ruset, fecior lui Manolache postelnicul".

Ștefan Ruset s-a căsătorit cu Safta Ursache, probabil înainte de 1700, și s-a așazat la Mărgineni, lângă Bacău. La 1708 era sulger, la 1725 vel vornic și-l vedem bucurându-se de deosebita favoare a lui Mihai Racoviță. Probabil că căsătoria fiului său celui mai mare, Iordache, cu Catrina Costandache, fiica Mariei, surorii domnului, avusese loc.

În a doua domnie a lui Grigore Ghika al II-lea izbuhnind război între Austria și Turcia, în vara anului 1737, au intrat austriacii sub ordinele generalului Badeni în țară și au luat în stăpânire ținuturile Putna, Bacău, Neamț, Roman, și parte din Suceava. Ștefan Ruset, care șădea la Mărgineni și își avea moșiile aproape de munte, fiii săi, Iordache și Ion (Tețcanu), stolnicul Răducanu Racoviță (pe urmă logofăt mare), medelniceriul Constantin Balș (ginere vornicului Ștefan) și sulgeriul Ștefan Catargiu, ale căror moșii se aflau asemene aproape de munte, în regiunea ocupată de austriaci, s-au închinat lor și au primit să ocârmuiască ținuturile în cari pătrunsese oștirile împărătești. Vornicul Ștefan, fiind cel mai bătrân din boierii locuind într-însele, fusese pus în capul acestei ocârmuiri, a cărei reședință se afla în Roman, iar Răducanu Racoviță trada pe nemți când putea, aducând la știința lui Ghika Vodă, în taină, tot ceea ce ei făceau.

În anul următor însă, austriacii fiind siliți să părăsască Moldova, boierii cari se supusese lor au tras frică mare de pedeapsă. Dar afară de Constantin Balș, care a capatat o țapănă bataie la tălpi, ceilalți au scapat ușor: Ștefan Ruset cu un surgun de o lună la Dobrovăț. Apoi domnul l-a chemat înapoi și i-a măritat, cu a sa cheltuială, o fată cu comisul Scarlatache Costaki.

Vornicul Ștefan a murit la ianuar 1739, lăsând trei fii: Iordache, Ioniță și Constantin, precum și patru fete.

Medelniceriul Iordache Ruset era fiul cel mai mare al vornicului Ștefan și al Saftei Ursache. S-a căsătorit, precum am aratat mai sus, cu Catrina, fata stolnicului Costandache și a Mariei, sora lui Mihai Racoviță Voievod.

Această soră a domnului trecuse prin împrejurări romantice, dar neplăcute. Fusese peţită în tinerețele ei de Vasile Ciaurul, un urmaș (prin femei) al lui Dumitrașco Ștefan, tatăl lui Gheorghe Ștefan-voievod, dar Maria preferise pe un oareșicare Costandache, barbat de o frumuseță deosebită. După vro zece ani, în vremea războiului dintre austriaci și turci, la 1716, Vasile Ciaurul, care era un barbat cu duh neastâmpărat și ajunsese la treapta de stolnic, visând lucruri mari, a propus generalului Stainville, care comanda trupele împărătești la Sibiu, să-i deie un ajutor de câteva sute de oameni, luând asupra lui să izgonească, prin ajutorul număroșilor partizani ce zicea că-i are în Moldova, pe Mihai Racoviță și să apuce domnia, recunoscând suzeranitatea împaratului. Stainville a primit bucuros și a însărcinat pe căpitanul Franț Ernau să sprijine acțiunea Ciaurului cu vro trei sute de husari secui.

Precum se știe, expediția a reușit la început de minune: o mulțime de moldoveni s-a unit cu catanele, au ajuns cu toții la Ieși și cât pe ce erau să puie mâna pe domn. Dar acesta avusese vremea să cheme în ajutor un număr copleșitor de tatari. Catanele și răsculații au fost învinși, prinși și măcelăriți mai toți, iar viteazul Franț Ernau, căzut în mânile domnului, a fost bătut de el cu buzduganul, apoi i s-a tăiet capul. Dar Ciaurul a scapat.

Alte catane intrate în țară se încuibase la Mira, la Cașin, la Ocnă și la Neamț și, din aceste vizunii, ajutați de moldovenii totdeauna gata de jaf, pradau în dreapta și în stânga. În Vasile Ciaurul era încă vie supararea ce-i pricinuise răspingerea iubirii sale de către Maria Racoviță. Punându-se în capul unui număr de catane și de răsculați, s-a scoborât în jos, pe Trotuș, a trecut Siretul și a ajuns, tot prădând, până la așazarea stolnicului Costandache, la Șerbești. Stolnicul era cu domnul, dar Maria se găsea acasă. A fost ridicată, în cămeșă și desculță, și aruncată într-o căruță (era vreme de iarnă). Fără credința unei roabe țigance, aruncată și ea în aceeași căruță, care i-a dat cojocul, ar fi murit de frig. A fost dusă într-o întinsoare la Cașin.

Nenorocita era încă frumoasă și tânără. Ciaurul avu mișelia să-și astâmpere poftele asupra ei și, după ce a ținut-o mai multe zile acolo, a trimes-o lui Stainville, la Brașov, în loc de trofeu

de izbândă. Pe drum, biata femeie a avut de suferit batjocurile celor ce o însoțeau. Numai după ce a ajuns la Brașov fost-a cât se poate de bine tratată de generalul Stainville, dată în gazdă la o casă de oameni cinstiți și i s-au pus la dispoziție banii trebuitori pentru a-și închipui îmbrăcăminte cuviincioasă. Iar când Ciaurul s-a întors la Brașov, Stainville n-a voit să-l mai vadă, nici să mai aibă a face cu dânsul. După o scurtă ședere acolo, Maria Costandache a fost trimasă cu escortă la Târgul Ocnei, de unde s-a putut îndrepta spre Ieși.

Aceste întâmplări mi s-au povestit, în anii 1873–1875, de Costache Negri și de Alecu Aslan (de la Onești), un urmaș colateral al Ciaurului. Negri le ținea de la Conache, al doilea soț al mamei sale; lui Alecu Aslan i le povestise atât părintele său, cât și nepoata de fiică a țigăncii care însoțise pe Costăndăchioaie în drumul dintre Șerbești și Cașin.

Mihai Racoviță a confiscat, bineînțăles, întreaga avere a Ciaurului și, cu acest prilej, a dăruit surorii sale satele Rădeana și Pașcanii de la ținutul Bacăului. Iar Maria, când a căsătorit pe fiica ei, Catrina, cu Iordache Ruset, i-a dat de zestre satul Rădeana, unde ei s-au așazat și unde au ramas chiar după moartea vornicului Ștefan, deși Iordache moștenise în partea lui, pe lângă Patrașcanii cu Borzeștii pe Trotuș, mai sus de Rădeana, și Bogdăneștii pe Oituz, unde era așazarea părintească.

Iordache Ruset, care, nu știu pentru ce, primise porecla de Baston, a dus-o numai până la treapta de vel medelnicer: la 1744 era ispravnic de Bacău. A murit după 1750 și este îngropat, împreună cu soția lui, în biserica de la Rădeana, clădită la începutul veacului al XVII-lea de Dumitrașco Ștefan, tatăl lui Gheorghe Ștefan Voievod. Printre crăpăturile podelelor bisericii se vedeau, acuma câțiva ani, țestele și ciolanele lor.

Iordache Ruset a lasat trei fii: Neculai, Iordache și Ștefan.

Lascarache Ruset este străbunicul meu; era căsătorit cu Ileana Dimaki. La 1756 era șatrar, mai târziu a ajuns comis. Pare a fi trăit mai mult la țară, la Poșorcani, lângă Rădeana. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții judecându-se cu răzășii de acolo, în mijlocul cărora se vârâse cu niște dănii făcute medelniceriului Iordache de unii din răzăși, mai primind și el alte dănii și făcând

și cumpărături. Răzășii își petreceau și ei vremea, când văzându-și părțile comisului Lascarache, când trăgându-l în judecată (la fiecare schimbare de domn). Grigore Ghika III l-a dat ramas la 1765, hotărând ca răzășii să-și ieie moșia înapoi, restituindu-i banii și prorocind să i se dărâme casa ce o ridicase pe acel hotar. Însă după câteva săptămâni, aceiași răzăși veneau să roage pe comisul Lascarache să li deie banii înapoi și să-și ieie moșia. Între răzăși era sfadă mare, căci neamul Făcăoarilor, mai puternic în sat, voia să puie el stăpânire pe părțile celorlalți. Judecata s-a deschis din nou după moartea comisului și, în urma unei cercetări făcute de Leon, episcopul de Roman, răzășii au fost dați ramași.

Lascarache Ruset a murit încă de tânăr, în primăvara anului 1775, odată cu soția lui, probabil de vro molimă; au fost înmormântați în aceeași zi, la Iești. Din izvodul cheltuielii acelei înmormântări, reiesă că mitropolitul Moldovei a primit, pentru slujba făcută de el cu acel prilej, suma de patru galbeni.

CAPITOLUL II

Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut

Deoarece, în biletul prin care se aduce la cunoștința rudelor și a amicilor încetarea din viață, la 3 august 1838, a bunului meu, marele logofăt Răducanu Roset, se zice că el era atunci de 76 de ani, reiesă că s-ar fi născut în anul 1762; ar fi trăit deci câte treizeci și opt de ani în fiecare din cele două de pe urmă veacuri. Naș de botez i-a fost marele logofăt Răducanu Racoviță, întemeietorul mănăstirii Răducanu de la Târgul Ocnei, care i-a dat numele său. Pare a-și fi petrecut aproape întreaga copilărie la Poșorcani (Căiuți). Era încă foarte mic când, împreună cu soră-sa, Zoe, a fost răpit de niște țigani nomazi, puși la cale de un creditor din Transilvania al tatălui lor, căruia acesta îi datorea o sumă de șase sute de lei. Această sumă făcea o sută și cinzeci de galbeni, galbănul valorând atunci aproximativ patru lei, și o sută cincizeci de galbeni alcătuiau, în împrejurările economice ale Moldovei din a doua jumatate a secolului al optsprezecelea, o sumă însamnată, pe care comisul Lascarache, om nevoieș, o datorea de vreme îndelungată. Țiganii dusese copiii la casa creditorului, un negustor din Kézdi-Vásárhely*, care a trimes răspuns comisului că-i va elibera îndată ce va primi banii, dar să fie fără grijă despre dânșii, căci vor fi bine îngrijiți. Foarte cu mare greu, numai cu ajutorul rudelor, fost-au adunați banii și încredințați cumnatului comisului, jitniceriul Manolache Dimaki. Acesta a trecut munții calare și, după ce a achitat datoria, a adus copiii acasă în doi desagi spânzurați de oblâncul șălii, unul în dreapta, celalalt în stânga. Bunu-meu nu-și mai aducea aminte

* Târgu Secuiesc (n. red.).

de această călătorie romantică, făcută când era mic de tot, dar soră-sa, doamna Zoe, fiind cu un an sau doi mai mare, își amintea bine toate amăruntele ei și foarte bucuros le povestea.

După moartea comisului Lascarache și a soției sale, epitropia copiilor se cuvenea vornicului Neculai Ruset, fratele comisului Lascarache, om bogat, dar relațiile dintre cei doi frați nu fusese niciodată bune, iar vorniceasa, născută Sturdza, era o femeie fudulă și grozav de zgârcită. N-a voit să-i primească la ea, silind astfel pe fratele mamei lor, pe jitniceriul Manolache Dimaki, deși încă burlac, să-i ieie la dânsul. Dar jitniceriul în curând căsătorindu-se cu Balașa, fiica logofătului Neculai Roset-Roznovanu, Zoița a ramas în casa lor, iar Răducanu a fost luat de logofătul Neculai într-a lui, spre a fi crescut împreună cu fiul său, Iordache. Bunu-meu povestea adesa fiilor săi cum vâna iepurii cu ogarii în câmpiile Roznovului; despre alte distracții, mai puțin inocente, la care se deda încă foarte de tânăr, nu li povestea, dar au auzit ei de la bunica și de la alți bătrâni.

Ca cei mulți din boierii cei mari de pe vreme, logofătul Roznovanu ținea în casă un *didaskalos* grec, însărcinat să familiarizeze pe copiii lui cu frumusețile gramaticii și ale literaturii elinești, iar vrun călugăr de la vro mănăstire, vrun neam sărac călugărit, sau popa din sat îi va fi învațat să cetească și să scrie moldovenește. S-ar părea chiar, după unele indicii, că în casa logofătului se afla și un francez sau franceză care va fi dat lecții de acea limbă, căci fapt este că bunul meu rupea puțin franțuzește, am văzut chiar adrese franțuzești scrise tatei, la München, de mâna lui, cu slovă destul de sigură, și n-a avut unde și cum să capete aiurea această cunoștință. Dar întâiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu pușca sau cu pistolul și pentru mânuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziție pentru studii și deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinerețe evlavios și cu frica lui Dumnezeu.

Moartea tătâne-său îl lasase foarte sarac; cum însuși mărturisește în testament, întregu-i venit se mărginea în șase sute de lei; începuturile i-au fost grele. Norocul i-a venit prin ajutorul surorii sale, Zoița. Aceasta era de o frumuseță strălucitoare, precum

de altmintrelea arată toate portretele ei, și deosebit de deșteaptă. Fusese luată la curte de doamna lui Constantin Moruz Voievod, Aglaia Sulgiaroglu, și beizade Alexandru Moruz, care însuși a căzut domn în țările noastre câte de două ori, în Moldova și în Țara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa și deșteapta orfană. Boierimea Moldovei era atunci îndușmănită cu domnul din cauza *tăierii** vornicului Manolache Bogdan și a spatarului Ion Cuza. Amândoi acești boieri conspirase împotriva lui Moruz și făcuse jalbe peste jalbe la Poartă pârându-l. După ideile în curs atunci, boierii executați meritau fără îndoială soarta aspră de care au avut parte. Dar ei aveau, mai cu samă Bogdan, barbat deosebit de simpatic, de cult și de deștept, mulțime de rude și de prieteni cari nu puteau ierta neînduplecarea aratată de vodă. Acesta știa bine că această nemulțămire se traducea prin intrigi urzite la Devlet** împotriva-i. Spre a îmbuna boierimea, el a consimțit fără nici o greutate la căsătoria lui beizade Alexandru cu această fată saracă, dar plină de neamuri, care, prin deșteptăciunea și purtarea ei plină de tact, mai știuse să cucerească afecțiunea lui și a doamnei. Alexandru Moruz nu a avut prilej să se căiască de alegerea tovarășii de viață ce o făcuse. După mărturiile unanime ale tuturor celor cari au venit în contact cu dânsa, după toate izvoarele contimporane, Zoița i-a fost o soție admirabilă: iubitoare, înțăleaptă, plină de curaj, devotată, bună și, ceea ce nu strica nimică, încă deosebit de frumoasă la vârsta de cincizeci de ani trecuți. Toți străinii cari au cunoscut-o vorbesc de dânsa cu respect și chiar cu admirație.

Deoarece iubea foarte mult pe frate-său, căsătoria ei a avut o mare înrâurire în bine asupra soartei lui Răducanu. Pe lângă numeroasele favoruri ce a știut să i le obție de la socru-său, la mazilirea acestuia, înainte de plecarea ei la Țarigrad, i-a dăruit întreaga parte revenindu-i din mica avere părintască.

Atunci un boier foarte mare și foarte puternic, de care se temeau chiar domnii, vistiernicul Iordache Balș, l-a luat sub ocrotirea lui și l-a căsătorit cu fiică-sa mai mare, Ileana, ce o avusese

* Tăiere: (aici) decapitare. Decapitarea era, cu precădere în Moldova, modul în care se executa pedeapsa capitală în cazul boierilor (n. red.).

** *Devlet-i ʿAliyye-i ʿOsmâniyye* (turc. ot.): Imperiul Otoman (n. red.).

Prea puține sunt lighenele și ibricele de alamă galbănă, afumătoarele de argint, șălile și arșălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilelele încă în ființă. Antereie mai există doară numai câte poți numara pe degetele aceleiași mâni; știu de un singur caftan boieresc în ființă, iar işlicuri, giubele, contețe, benișuri, șalvari și mești nu cred să existe macar un singur exemplar. — Stânga: Louis Dupré, *Logofătul Ioannis din Livadia*, cca 1820. Jos: Daniel Valentine Rivière, *Grecoaică din Fanar*, cca 1840.

Dus în lanțuri la Constantinopol, [Antonie Vodă Ruset] a fost căznit cu tulpane ce i se dădeau să le înghită, apoi se trăgeau înapoi ca să-i scoată mațele la gură, spre a-l sili să arăte unde-i sunt ascunși banii și, cum zice Neculai Costin: „El bani nu strânsese, că lacom nu era… iar cât avea, i-au luat turcii tot, astfel că rămăsese sarac cu desăvârșire."

Alexandru Moruz, care a căzut domn în țările noastre câte de două ori, în Moldova și în Țara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa și deșteapta orfană [Zoe Rosetti].

Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la București, a fost închis cu doamna și cu copiii la Șapte Turnuri.

din întâia lui căsătorie cu domnița Maria, fiica lui Constantin Mavrocordat Voievod. Vornicul Iordache făgăduise o zestre preafrumoasă pentru vremurile de atunci, 70 000 de lei sau 17 500 de galbeni, bani în naht*, dar bogatul și puternicul vistiernic, *unul din cei „șapte stâlpi ai țării“*, era cumplit de zgârcit; zestrea făgăduită a fost plătită cu târâita, achitarea desăvârșită făcându-se numai în anul 1798, adică după săvârșirea din viață a Ilenei, veșnic bolnavă și care hărăzise soțului ei șapte fete, din cari numai una, Zoe, a fost măritată, cu Dumitrache Ghika, două călugărindu-se, iar celelalte trei murind de tinere. Tinerii soți au trăit deci la început în împrejurări foarte modeste, „mutându-se“, după o expresiune ce o găsesc într-un memoriu alcătuit posterior de bunul meu, „din isprăvnicie în isprăvnicie“. Puternicului vistiernic îi venea mai ușor, se vede, a pune pe ginere-său în slujbă decât a se despărți de banii făgăduiți!

De altmintrelea, vistiernicul Iordache Balș și frate-său, vornicul Constantin, erau vestiți, atât prin agerimea minții, cât și prin reputația de oameni *hapsâni*, aspri și cumplit de zgârciți. Constantin Balș, cu prilejul unei boli grele, căzând în letargie, a fost crezut mort. Clironomii s-au grăbit să-l puie în săcriu și să-l ducă la groapă. Dar când să s-așăze peste raclă capacul pentru a o scoborî în pământ, iaca că, spre nespusa groază a privitorilor, mortul deschide ochii, se scoală, se ridică în picioare și iesă din raclă. Apoi, rânjind, zice moștenitorilor: „Prea v-ați grăbit! Mai așteptați!“ Iar când a ajuns acasă și l-a zărit maică-sa, ea și-a făcut cruce strigând: „Nici dracul nu te-a vrut!“

Ca ispravnic, Răducanu Roset s-a aratat, în toate ținuturile încredințate ocârmuirii sale, un diregător nelacom, un îndrăzneț și naprasnic vânător de hoți, pe cari îi urmărea în persoană, întovărășit de câțiva oameni aleși, uneori singur.

În vremea războiului purtat de austriaci și ruși împotriva turcilor**, între 1787 și 1792, Alexandru Ipsilant, domnul trimes

* Náht: numerar, bani gheață (n. red.).

** Războaiele ruso–turce din perioada care face obiectul acestor memorii alcătuiesc fundalul istoriei noastre moderne. Cele mai importante s-au desfășurat în 1676–1681 (pe Nipru); 1686–1700 (Rusia fiind parte a unei coaliții antiotomane; Tratatul de la Karlowitz, Tratatul de la Constantinopol);

Moldovei la 1788, era un instrument al austriacilor și trada pe sultan din răsputeri. Răducanu Roset, fiind cunoscut ca barbat îndrăzneț, a fost, de la venirea domnului în scaun, trimes în lagărul austriac, în capul unei mici cete de călăreți moldoveni, aleși tot unul și unul, spre a servi ca călăuze și eclerori trupelor lui Coburg. Se știe că campania acestuia n-a fost fericită și, dacă a prins cu ușurință pe domnul Moldovei (care nu dorea decât să fie prins), când a încercat să pătrundă în Țara Românească a fost bătut de turci și de Mavrogheni. Bunul meu nu putea să uite cum o mână de *spahii* turcești îl gonise pe dânsul și pe toată călărimea austriacă, de la Focșani până aproape de Mărășești. De atunci avea pentru „nemți" un dispreț desăvârșit; zicea că sunt „niște păcătoși". În schimb avea o admirație nemărginită pentru Suvorov și nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focșani și la Râmnicul Sarat, la cari fusese față.

În vremea campaniei rușilor de la 1790, a fost delegat de divanul Moldovei în tabăra rusască și a fost de față la tot asediul Ismailului. Spiritul lui războinic l-a făcut să ieie parte activă la mai multe din operațiile acelui asediu. Într-o dimineață, pe când își lua ceaiul în bordeiul care-l adăpostea, a fost rănit ușor de o granată care făcuse explozie deasupra acoperemântului de stuf al bordeiului.

Acea rană ușoară la umărul drept l-a făcut să-l aibă adus înainte în tot restul vieții. Cu același prilej a mai fost rănit și ceainicul de argint de care se slujea și pe care îl posed și astăzi; mica bortă făcută de fărmătura de schijă a ramas până astăzi astupată cu plumb. În sfârșit, a luat parte la asaltul final, care

1710–1711 (aventura lui Cantemir cu Petru cel Mare); 1735–1739 (război ruso-austro-turc; rușii ocupă Iașii pentru scurtă vreme); 1768–1774 (Rusia ocupă Principatele și dobândește statutul de putere protectoare a creștinilor din Imperiul Otoman; Pacea de la Kuciuk-Kainargi); 1787–1792 (Rusia ocupă Moldova; Rusia anexează Hanatul Crimeii; Suvorov ia Ismailul; Tratatul de la Iași); 1806–1812 (Rusia ocupă Principatele; Tratatul de la București; Rusia anexează Basarabia); 1828–1829 (Rusia ocupă Principatele; Tratatul de la Adrianopol); 1853–1856 (Războiul Crimeii); 1877–1878 (n. red.).

a pus pe ruși în stăpânirea cetății și în care ar fi căzut vro douăzeci de mii de morți și de răniți.

Cu prilejul întâii domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova (1792–1793), soarta lui Răducanu s-a schimbat cu desăvârșire. Mulțămit surorii sale, asupra lui se revarsară scutiri de vamă pentru cârduri de boi de negoț și pentru sute de mii de ocă de sare, dănii repețite de țigani domnești, dese hărăziri de scutelnici, slujbe din ce în ce mai mari, adică toate favorurile nedespărțite de rudenia apropietă cu domnul țării.

Când Moruz, la 1793, a fost mutat în domnia Țării Românești, cumnatu-său l-a urmat acolo și a ramas chiar în București după mazilirea lui (1796), deoarece era în foarte bune relațiuni cu urmașul lui Moruz, cu Ipsilant.

Când turcii au asediat în Vidin pe rebelul Pasvantoglu, aprovizionarea taberei împărătești, cel puțin în parte, a fost impusă domnului Munteniei. De aici nevoia pentru el de a avea în tabără, ca *mehmendar* (funcționar însărcinat cu purtarea de grijă a trupelor), un barbat de încredere, cuminte, harnic și barbat în toată accepțiunea cuvântului; o negligență sau o greșală din partea acestui reprezentant al său putând să coaste domnului scaunul, poate chiar capul. Ipsilant cunoștea pe Răducanu din vremea domniei sale în Moldova, unde știm cum l-a întrebuințat; l-a însărcinat deci cu această slujbă grea și primejdioasă (căci capul mehmendarului putea să zboare neasamanat mai ușor decât acel al domnitorului), iar el a știut s-o poarte astfel încât să procure domnului mulțămirile lui căpitan-pașa care comanda trupele de asediu.

Vorbea destul de bine turcește și în repețite rânduri a luat parte la asalturile date de oastea împărătească. Își făcuse o mulțime de prieteni printre pași și agale. Un agă cu care era în relațiuni mai bune și care făcuse mai multă vreme parte din garnizoana Brăilei, fiind rănit de moarte cu prilejul unei lupte, a trimes să-l cheme la locul unde zăcea și i-a spus că a îngropat o sumă de bani lângă casa unde ședea, într-un sat al *hazului** Brăilei. Apoi l-a rugat să meargă să dezgroape acei bani spre a-i

* *Hass* (turc.): domeniu cu venituri anuale de peste 100 000 de aspri (accele) atribuit marilor demnitari otomani sau membrilor familiei imperiale (n. red.).

trimete, la cererea lor, fetelor lui, aflate acuma în Stambul, însărcinând totodată pe un servitor al său să aducă la cunoștința copilelor numele boierului din Moldova în mânile căruia se află banii. La întoarcerea lui în țară, bunul meu a mers la locul aratat de turc și a găsit într-adevăr banii: trei sute de icosari de aur. Ținea acești bani de mai mulți ani la dânsul, când a primit scrisori de la fetele turcului prin cari aceste îl încunoștințau că au primit, în sfârșit, veste despre depozitul ce tatăl lor îl lasase la dânsul și îl reclamau. Bunul meu a trimes banii îndată, iar ele i-au scris din nou pentru a-i mulțămi.

Această întâmplare mi-a fost povestită de bătrânul ienicer otusbir, Hagi Mehmet Bairactar, mort în iarna anului 1877–1878, care fusese zăloagă la Bohotin (adică dat vechilului acelei moșii pentru a împiedica jafurile oștenilor turci la 1821 și în tot timpul cât a fost ocupațiune turcească în țară).

Mehmet arata cu deosebită complezență o rană făcută, zicea el, de baioneta unui soldat francez în bătălia de la Abukir, când el era numai de șăsesprezece ani. Fusese vizitat, cu ceilalți răniți, de Napoleon, în spitalul de corturi ce se înființase acolo. Nu luase parte la asediul Vidinului, dar luptase și el împotriva lui Pasvantoglu mai în urmă. Rămăsese în țară după retragerea trupelor turcești în calitate de vatav pe una din moșiile bunului meu. Pe urmă s-a apucat de negustoria de cherestea la Piatra, la Broșteni și la Târgul Ocnei. A fost la Mecca, la anul 1840, și era foarte mândru de titlul de hagiu ce-l dobândise în urma acestui pelerinaj. Se căsătorise înaintea cadiului cu o moldovancă din Dorna, de o frumuseță deosebită, pe care niciodată n-a izbutit s-o facă să umble cu fața acoperită. Mărturisea că Paraschiva, astfel se numea ea, a fost singura ființă de care i-a fost frică în viața lui, așa era de rea. Mehmet era un barbat foarte cinstit, pe care ceilalți negustori, chiar creștini sau jidovi, îl luau adesea ca arbitru în diferendele dintre dânșii. Era foarte bun de gură și povestirile lui curgeau în șivoi nesfârșit. Dar imaginația lui bogată, într-adevăr orientală, jucând un mare rol într-însele, eu nu prea dădusem crezare istoriei cu cele trei sute de icosari de aur și cu fetele agalei rănite de moarte la asediul Vidinului.

Însă pe la 1899, găsind niște scrisori turcești într-un vraf de hârtii vechi ale tatei și dându-le spre traducere interpretului de

limba turcă al Ministerului Afacerilor Străine, când mi le-a dat înapoi, cu traducerea, spre marea mea surprindere am constatat că erau scrisorile fetelor turcului ucis la Vidin, prieten cu bunu-meu, și că eu pe nedrept bănuisem veracitatea lui Hagi Mehmet Bairactar.

După mazilirea din Muntenia a lui Ipsilant și venirea în Scaun a lui Hangerliu (1797), bunul meu s-a întors în Moldova, unde a atins răpede treapta de postelnic, iar la a doua venire în Scaunul Moldovei a lui Moruz a fost făcut hatman.

Hatmanul, logofătul cel mare, marele vornic al Țării de Sus, marele vornic al Țării de Jos, marele vistiernic și marele postelnic erau cei cinci boieri de rangul întâi, logofătul cel mare fiind cel din capul ierarhiei, apoi veneau cei doi vornici și hatmanul, după dânșii vistiernicul, iar ca cel din urmă era privit postelnicul. Aceste cinci ranguri se mai desemnau sub denumirea grecească de *protipenda*.

Hatmanul se mai iscălea, încă la începutul veacului trecut: *hatman i pîrcalab Sucevskii*. Titlul era într-adevăr pompos! Dar sarmana Suceava nu mai avea cetate cerând comandant și, mai ales, aparținea Austriei, iar hatmanul Moldovei nu mai comanda ostași. Căci nu se poate da acest nume nici prea puținelor sute de *arnăuți*, *calarași* și *seimeni hătmănești*, lefegii provenind din spuma Levantului, cari erau puși s-asigure liniștea și siguranța publică în Iești, nici *tulumbagiilor*, cari și ei se aflau sub poronca hatmanului și aveau să stângă focurile, nici micelor cete de *calarași*, *panțiri* și *cazaci* de la ținuturi, stând sub poronca unor căpitani rău plătiți, având să îngrijească nu numai de siguranța publică în provincie și pe drumurile mari, dar și de niște servicii judecătorești ca: înmânări de citații, executări silite și altele și, în sfârșit, de unele servicii fiscale.

Însă pentru această armată existând numai cu numele era o droaie de căpetenii cu nume simandicoase: vel căpitan al hătmăniei, vel căpitan de lefegii, porușnicul hătmăniei, căpitanul de darabani, polcovnicul, stegariul hătmăniei, baș ciaușul etc. etc. Și această oaste neexistentă avea o mulțime de steaguri, mici și mari, și un număr mai mult decât îndestulător de trâmbițași.

Paza granițelor era încredințată unor *căpitani de graniță*, cari își cumparau posturile lor de la hatman și erau însărcinați cu

paza hotarelor și cu împiedecarea contrabandei. Dacă nu-și făceau serviciul în chip mulțămitor, hatmanul îi destituia și vindea slujba la alții. Ni putem deci închipui ce minunat izvor de îmbogățire era hătmănia pentru un om lacom de bani și lipsit de scrupule, și din nenorocire ea prea adesa cădea în asemene mâni!

La 1868, când guvernul lui Ion Brătianu a luat întâiele măsuri pentru a stavili cotropirea economică a țării de către jidovi, bunica, care se afla la noi, la Căiuți, ni-a povestit într-o sară că, sub a doua domnie a lui Alexandru Moruz în Moldova, cu vro doi ani înainte de căsătoria ei, au izbuhnit la Ieși tulburări împotriva jidovilor; și aceste tulburări luând proporții îngrijorătoare, consulul austriac a venit într-o sară la vodă și i-a cerut să ieie măsuri energice pentru ca să nu sufere și jidovii supuși austriaci, destul de număroși în Ieși. Vodă a chemat atunci pe hatman și, față de consulul, i-a poroncit să ieie de sârg măsurile cele mai energice pentru a împiedeca orice tulburare a ordinei și mai ales a liniștii supușilor împărătești, făcându-l răspunzător de orice exces. Hatmanul a avut atunci buna idee să se sfătuiască cu mitropolitul, care a liniștit a doua zi poporul cetindu-i pe stradă molitvele Sfântului Vasile. Acuma câțiva ani, percurgând la Academia Română rapoartele consulilor austriaci, am găsit faptul intervenirii consulului austriac și a chemării hatmanului menționat într-unul din rapoartele consulatului de la Ieși.

Averea bunului meu se făcuse foarte mare; cumpărase pentru suma, enormă atunci, de 147 000 de lei toată averea lui Manolache Balș, care, fiind polcovnic rus, se strămuta în Rusia (de unde apoi s-a întors pentru a muri în Moldova). Răducanu se bucura atunci de o mare vază și era foarte iubit și stimat de toți contimporanii lui. Iaca cum se exprimă asupră-i, în a sa *Descriere a Moldovei*, sasul Wolff*:

„Casa Răducănească. Precum cinstea și ospitalitatea alcătuiesc însușirile de căpetenie ale acestei case, se cade a se observa mai

* Andreas Wolf (1741–1821), medic sas. A practicat medicina la Iași între 1788 și 1795, contribuind și la aducerea unor profesori de limba germană în Moldova. Este autorul lucrării *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau* („Contribuții la descrierea statistico-istorică a statului Moldovei"), Sibiu, 1805 (n. red.).

cu deosebire că copiii ei nu sunt crescuți, după obiceiul țării, de călugări ignoranți sau chiar de țigani, ci de străini învățați. Părintele acestei familii stimabile este un barbat plin de probitate (*ein Biedermann*), de o neobișnuită activitate precum și de o onorabilitate încercată, plin de un patriotism înflăcărat. Pacat numai că zelul său pentru binele obștesc, care nu poate totdeauna să-și ajungă scopul, după cum îl împinge râvna pentru binele patriei sale, este prea adesa zădărnicit. Are o soră admirabilă, frumoasă, înțăleaptă și făcătoare de bine, care este soția voievodului domnind astăzi, Alexandru Moruz."

Și venind iar vorba despre doamna Zoița Moruz, nu mă pot împiedica să reamintesc următoarea întâmplare povestită despre dânsa de postelnicul Manolache Drăghici, în a sa *Istorie a Moldovei pe 500 de ani**:

„După încheierea păcii din Ieși prin *murhajii*** rânduiți de Poartă, s-au rânduit domn pe Alexandru Moruz Voievod, ce era însurat cu fiica Răducanului (cetiți: lui Lascarache) Roset și sora logofătului Răducanu Roset, anume Zoița. Acești frați, logofătul Răducanu și Zoița, doamna lui Moruz, rămânând nevârstnici de părinții lor, s-au crescut de o rudenie departată[1], bătrâna Dimakina, mama vornicului Neculai Dimaki, pentru că dreapta lor mătușă de pe barbat, cucoana lui Baston bătrânul, ci era Roset, n-a vrut să-i primească în casa soțului său, ca să-i crească, fiind femeie foarte avară și mândră, încât de nu se găsea Dimakina să-i îmbrățoșeze pe copii, ar fi ajuns poate la ușile străinilor. Dar vrând Dumnezeu a rădica pe copilă la asemenea treaptă înaltă și venind soțul ei în Ieși, Bastoneasa nu-și afla loc de bucurie că nepoata ei s-a făcut doamnă, socotind că o va trata ca pe maică-sa, neavând părinți sau rude de aproape decât pe dânsa. Pentru aceasta s-a dus cu mare nădejde la curte spre a se înfățoșa în vremea ceremoniei obișnuite, ca să o puie cel puțin alături de dânsa. Zoița însă, «ace mică și proastă»,

* Manolachi Drăghici (1801–1886), *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, I–II, Iași, 1857 (n. red.).

** Murhajii (de la *murahhas,* turc.): delegați plenipotențiari (n. red.).

1. Dimpotrivă, rudenia era foarte apropietă, Dimakina fiind Balașa Roset-Roznovanu, soția lui Manolache Dimaki, fratele mamei copiilor.

precum îi zicea mătușă-sa, au primit-o ca doamnă de o sută de ani, fără nici o familiaritate sinceră, ci întocmai ca pe o cucoană de rangul și de starea ei, precum au primit și pe altele. În aceeași zi apoi, urmând a veni toate cucoanele din Ieși, după datoria ce se păzea, a se înfățoșa doamnei, că era un obicei strict eticheta aceia în vremea grecilor, s-au aratat nu târziu și Dimakina, pe care, cum a zărit-o doamna Zoița în salon, s-au sculat de pe tron să o întâmpine, au îmbrățoșat-o și i-au zis mătușă, precum se obișnuise a o numi din copilăria sa, cinste pe care toată adunarea o au pătruns până la suflet, văzând recunoștința acei tinere doamne ce nu au uitat binefacerea bătrânei cucoane din a cărei casă s-au norocit."

Iaca acuma cum se exprimă, asupra doamnei lui Alexandru Moruz, doamna Reinhard, soția ministrului plenipotențiar Reinhard, care îndeplinea, în anul 1806, însărcinarea de consul al Franței la Ieși:

„Doamna, deși bunică, este încă foarte frumoasă, are grație și maniere plăcute; demnitatea ei înnăscută, lipsită de orice fudulie, dovedește cât de mult simte că omagiile de care are parte se adresează mai ales înaltei sale situațiuni. Conversația ei are farmec, se exprimă cu ușurință în limba franceză, iar literatura noastră nu-i este necunoscută. O primire atât de amabilă m-ar fi făcut să cred că mă aflu la o curte din Europa, dacă damele de onoare (?) nu ar fi admirat și pipăit cu mâna toate părțile îmbrăcămintei mele. Doamna a avut amabilitatea să facă o excepție la obiceiurile țării, făcându-mă să șăd pe divan, alături de ea, în loc de a mă așaza pe dânsul turcește, exercițiu la care sunt acuma deprinsă."

Și mai departe, după ce Moruz primește vestea mazilirii sale:

„M-am dus la rândul meu la doamnă. Era bolnavă și mai afectată din pricina morții unuia din nepoții ei (*d'un de ses petits enfants*), întâmplată cu o zi înainte, decât în urma nacazurilor ei personale: soțul ei a îndeplinit până acuma de mai multe ori funcțiunea de ocârmuitor (*gouverneur*) atât în Țara Românească, cât și în Moldova, și aceste mișcări ale soartei nu pot s-o surprindă. Totuși spera să petreacă trei ani la Ieși și avea de gând să-și inaugureze noul palat printr-o mare serbare ce avea s-o deie săptămâna viitoare."

„Am găsit toate damele în lacrimi, căci doamna este tot atât de iubită precât merită. Împărtășesc părerile de rău pricinuite în urma plecării sale; pierd singura societate femeiască care îmi era simpatică."[1]

Restul vieții doamnei Zoiței a fost un lung șir de nenorociri. Alexandru Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la București, a fost închis cu doamna și cu copiii la Șapte Turnuri. Ea a aratat în toate aceste împrejurări o tărie de inimă, o întregime de minte și o bărbăție care ar fi făcut cinste oricărui barbat vrednic, precum și devotamentul cel mai desăvârșit către soț și copii. După ce a ramas vadană, a știut să apere interesele copiilor cu o rară și neobosită agerime. Îmi pare rău că nu-mi mai amintesc mulțimea de povestiri interesante ce, în copilăria mea, le-am auzit povestite despre ea, de bunica și de tata.

*

Către sfârșitul celei de a doua domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova, în primăvara anului 1806, hatmanul Răducanu, care, nu știu din ce motive, făcuse o călătorie la București, și-a pierdut acolo inima, răpită de preafrumoșii ochi și de duhul unei tinere doamne țărigrădene: Efrosina Manu, fiica lui Dumitru Manu și a domniței Mărioara Caragea.

Dumitrache Manu era un fruntaș țărigrădean, care trăise de câțiva ani în București, unde ocupase slujbe înalte, fiind, sub Alexandru Moruz, vel postelnic și vel spatar, apoi pe urmă caimacam și mare dragoman al împărăției. Era un barbat deosebit de cult, dar cu desăvârșire lipsit de avere și împovarat cu o familie de patru fete și de trei fii.

Efrosina mai fusese căsătorită în București cu boierul muntean Constantin Golescu (tatăl lui Arăpilă Golescu), pe care însă îl părăsise după puține săptămâni de căsătorie, fiindcă nu se putea împaca cu fața lui din cale-afară urâtă și neagră.

Efrosina Manu, după cum mărturiseau toți contimporanii și dovedește cu prisosință și miniatura făcută pe la 1810, era de

1. *Lettres de Madame Reinhard à sa mère, 1798–1815, traduites de l'allemand et publiées par la baronne de Wimpffen née Reinhard*, Paris, 1900, p. 208.

o frumusețe absolut clasică. Mai era și plină de duh, dar cu desăvârșire lipsită de avere. Dacă frumusețea deosebită a hatmanului va fi jucat un rol în alegerea ei, nu mă îndoiesc că și marea lui avere va fi vorbit, și ea, un cuvânt hotărâtor.

Îndată după nuntă, noii soți au plecat în Moldova. Răposata Catinca Negri mi-a povestit că maică-sa, care, nu știu prin ce împrejurare, i-a văzut chiar în momentul sosirii lor în Ieși, îi spunea că rar fostu-i-a dat să vadă așa de frumoasă păreche.

În iunie 1806 au plecat în călătorie de nuntă la Viena, unde amândoi au făcut senzație prin frumusețea și hainele lor orientale (bunica, cât a trăit, nu s-a lasat de ele), iar hatmanul a uimit pe austriaci, înșiși destul de meșteri de pușcă și de pistol, prin chipul minunat în care trăgea la țintă. Pe când ei trăgeau cu carabinele, boieriul moldovan întrebuința pistoalele sale Kuchenreiter, montate pe straturi ușoare de metal: premiul cel mare a fost luat de el, precum dovedeau medaliile pastrate de moșu-meu Lascar la Răducăneni.

Afară de această călătorie și de alta făcută cu puțini ani mai pe urmă la Mehadia, la băi, bunicul și bunica n-au mai ieșit din țară decât cu prilejul bejeniei, la 1821, și cu acel al călătoriilor hatmanului în Basarabia și la Odessa pentru căutarea averii ramasă peste Prut după râpirea Basarabiei.

În toamna anului 1806, rușii au intrat în țară sub pretext de a ni apăra drepturile încalcate de turci, neieșind acești protectori nepoftiți dintr-însa decât după ce ni-au râpit toată partea dintre Prut și Nistru. În tot cursul acelei ocupații nu vedem pe hatman ocupând vro slujbă. Bunica vorbea de generalii ruși, pe cari îi cunoscuse aproape pe toți, în termeni cari numai măgulitori pentru ei nu erau. Zicea că afară de Prozorovski, care era un bătrân cinstit și cuviincios, toți erau talhari și beți vi. Mai făcea o excepție la această caracteristică în favoarea emigrantului francez Langeron*: *c'en était un vrai gentilhomme et un homme très cultivé*. (Era un adevărat gentilom și un bărbat foarte cult.)

* Louis-Alexandre Andrault (1763–1831), conte de Langeron, general al armatei ruse, care a participat la toate campaniile rusești din Principate, din 1791 până în 1831 (n. red.).

CAPITOLUL III

Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut
(urmare)

Hatmanul se căsătorise cu bunica din dragoste și nu încape îndoială că, în întâii ani ai căsătoriei, a stat cu desăvârșire sub îndoitul farmec al frumuseții și al spiritului ei. Dar cu încetul, neasamanarea firilor și a creșterilor nu a putut decât să-și producă efectul, căci atât firile, cât și creșterile lor erau cu totul deosebite.

El era un copil al naturii, cu prea puțină cultură, crescut în copilărie și în prima tinereță la țară, fără frâu, stăpânit de instinctele și aplecările lui firești. Din fericire, aceste instincte și aplecări erau cinstite: era de o fire deschisă, incapabilă de disimulare sau de intrigă, urând și disprețuind minciuna, iubind numai calea cea dreaptă, bun la inimă și milos, deși iute și grabnic la mânie, dar nepizmatareț și, încă din tinerețe, de o evlavie sinceră. Inteligența lui nu trecea peste mijlocie, dar era plin de bun-simț. Era indulgent cătră pacatele altora, dar și cătră patimile lui, căci, din cele auzite, sunt în drept s-închei că era iubitor mare al sexului frumos. Nelacom de bani, dar gospodar bun și harnic al averii sale, diregător drept și incoruptibil, de o bărbăție recunoscută de toți, prieten bun și credincios. Părinte deosebit de afectuos, iubitor de țară și de neam, vorbea adesa copiilor lui de soarta jalnică a neamului nostru, rupt în trei crâmpeie deosebite; dorea ca ei să poată ajunge a vedea cel puțin zorii reîntregirii lui.

În schimb, bunica fusese crescută în Fanar, adică într-unul din centrele cele mai rafinate din lume, unde copilului, ca întâi învățământ, i se întipărea în minte două axiome: întâiul, că el trebuie să se ferească cu strășnicie a-și da gândul în vileag, ci,

dimpotrivă, să-l ascundă cu cea mai mare îngrijire, al doilea, că numai pe căi piezișe se ajunge cu siguranță la scop; un centru în care, de mic, s-a deprins să întrebuințeze minciuna ca armă de căpetenie, atât în aparare, cât și în agresiune, un centru, în sfârșit, care alcătuia cea mai adevarată și mai neîntrecută *academie a intrigii*.

Trebuie însă să declar că bunica nu era nici falșă, nici intrigantă, nici minciunoasă. Dar nu-i plăcea să „zică lucrurile pe șleau", cum obișnuia hatmanul, ci bucuros lasa ceva de gâcit interlocutorului ei. La caz de nevoie știa să croiască o minciună, nu moldovenească, necioplită, cusută cu ață albă, ci una elegantă, plină de artă, grecească, lustruită, poleită. Deloc nu a lasat reputația unei intrigante, ca alte cucoane de pe atunci, nu numai fanariote, dar și get-beget moldovence, însă când era vorbă să-și ademenească soțul la îndeplinirea vreunei dorinți a ei, pe care o știa potrivnică principiilor, obiceiurilor și aplecărilor lui, se pricepea, spre a-și atinge scopul, să întoarcă fel de fel de șuruburi minunate.

Bunica era o cucoană mare (*une grande dame*) în toată accepțiunea cuvântului; amabilă, cu desăvârșire stăpână pe toate formele politeței celei mai rafinate, având sâmțul înnăscut al „cuviinților" și înzestrată cu un tact deosebit. Unul din dictoanele ei favorite era: *On n'est jamais assez poli* (Niciodată nu ești destul de politicos).

Dar era cam sacă la inimă, egoistă, dominatoare până la tiranie, necruțătoare față de cei ce-i erau supuși și, în momentele de mânie, capabilă de acte de o asprime exagerată. Apoi, lucru straniu, cu toată netăgăduita-i și strălucitoarea-i inteligență, prea adesa lipsită de simț practic și chiar de bun-simț.

Apoi iarăși lucru straniu, acea ființă iperinteligentă, care, pe deasupra, mai fusese crescută în casa unui părinte renumit pentru vasta-i învățătură și care mai poseda și un frate, Neculai Manu, privit pretutindeni ca un învațat în toată puterea cuvântului, era cu totul lipsită de cultură: de-abie știa să cetească și să scrie grecește și vai de scrisul și de ortografia ei! Vorbea curgător franțuzește, dar cu oareșicari grecisme. Spre exemplu, baga câte un *en* înaintea tuturor verbelor active sau pasive. Nu zicea:

il a dit, *je vois*, *tu te trompes*, ci: *il en a dit*, *j'en vois*, *tu t'en trompes* și alte asemenea particularități comune multor persoane din epoca ei cari fusese crescute în medii grecești. Pe urmă, învățase a ceti franțuzește și a vorbi românește foarte curgător și nu prea incorect, dar cu un accent foarte pronunțat și amestecând pe ici și colea cuvinte grecești. Enigma este cu atât mai stranie, cu cât această femeie atât de incultă avea aplecări intelectuale și-i plăcea mult societatea barbaților culți de la cari putea să învețe ceva. Ateistă convinsă, discuta bucuros despre religie și, dacă zicea lucruri crude despre popi și despre ceremoniile religioase, din gura ei nu ieșeau niciodată absurdități.

Câțiva ani după așazarea ei în Moldova, bunica făcuse cunoștința unui jezuit lepădat de călugărie, ajuns în Ieși nu știu în urma căror împrejurări, și pe care îl numea: *le père* Daniel. Îi atribuia tot ce știa (cumplit de puțin lucru era acel tot!) și-l descria ca pe un barbat deosebit de învațat. Povestea cum petrecea cu dânsul ceasuri întregi, ascultând câte i le spunea despre diversele religii și sisteme de filozofie, despre legile naturii și trecutul omenirii; bineînțăles că și fostul jezuit era un ateu convins: „De la dânsul, zicea ea, învațat-am să privesc forța universului ca dumnezeul meu. *Mozozoiul** creștinilor și al popilor este dumnezeul lui Franculica!“ (Acest de pe urmă era un argat malorus al ei, foarte credincios, dar bețiv și prost la culme.) Mai adăugea, ca dovadă a interesului ce-l avea pentru știință, că părintele Daniel era nu numai scârnav și nespalat, dar veșnic mirosea a usturoi, și că, dacă nu ar fi fost atât de doritoare de a se instrui, nu l-ar fi suferit niciodată în proximitatea ei[1].

Bunica era o epicuriană în toată puterea cuvântului: proclama că viața este dată omului pentru ca el să tragă cât mai multe bucurii dintr-însa. Nimica nu era prea bun, nimica prea elegant, nimica prea frumos, nimica prea delicat pentru ea.

* Mozozói/mozomáină (reg.): sperietoare, momâie (n. red.).

1. Am dat de urmele acestui jezuit lepadat de rasă în Basarabia. Acuma patrusprezece ani, aflându-mă împreună cu fiică-mea la Cobâlnea, în Basarabia, în vizită la doamna Olga Catargiu, născută tot Catargiu, și eu vorbind de bunica și de părintele Daniel, amabila mea gazdă mi-a spus că el este înmormântat la Bălți și fusese profesorul părintelui său.

Nici o casă în Ieși nu era ținută ca a ei și, mai ales, nicăiure nu se mânca ca la dânsa. Se lăuda că ea a învățat pe moldoveni cum să mănânce și a transformat bucătăria moldovenească din bucătărie de salbateci în bucătărie de oameni civilizați. Și, în privința asta, toți contimporanii erau unanimi pentru a declara că masa ei era fără pereche în întreaga țară: proclamau pe bunica drept unică în toate privințele gospodărești; la dânsa s-au văzut în Ieși cele dintâi slugi îmbracate europenește și servind cu mănuși albe, ca în Apus.

Bunica avea cultul frumuseții: un barbat și mai ales o femeie nu putea comite pacat mai mare decât acel de a fi neplăcut sau mai ales neplăcută la privit. Nu suferea împrejurul ei decât slugi frumoase. De la început nu a primit să fie slujită de țigance, din cauza pielei lor smolite care-i jignea simțimântul estetic: era totdeauna încunjurată de un adevărat stol de fete moldovence frumoase, nelepădându-se de acest obicei până la moarte. Soarta acestor fete nu prea era de invidiat, căci dacă era darnică cătră cele care erau supuse, o slujeau bine și mai ales știau să i se vâre pe sub piele, palmele, bătăile cu papucul și cuvintele usturătoare curgeau pentru cea mai mică greșală.

Foarte mondenă, foarte cheltuitoare, mai iubea și jocul de cărți. Averea hatmanului fiind atunci foarte mare și el, la începutul căsătoriei, foarte robit de frumusețea ei, era lasată liberă să cheltuiască cât îi plăcea. Dar, cu vremea, prea abuzând de această libertate, mai ales în privința jocului de cărți, el se văzuse silit să strângă baierele pungii, fixându-i pentru toaletă și plăceri o sumă hotărâtă pe fiecare lună. Deși această sumă, mai ales pentru împrejurările vremii, era foarte ridicată, nu ajungea niciodată cheltuitoarei și neordonatei hătmănese. Din această pricină se iscau necontenite certe între soți, în urma cărora de obicei hatmanul plătea, iar când nu plătea, cucoana Frosinița făcea datorii cari, la moartea bunicului, se suiau la respectabila sumă de 32 000 de galbeni sau 375 000 de franci de aur.

Chestiunea bănească era departe de a fi singura asupra căreia soții nu se înțelegeau. Pe când hatmanul era cât se poate de evlavios, mergea la toate slujbele bisericești, ținea toate posturile, se spovăduia nesmintit de două ori pe an, am văzut că

bunica nici nu credea în Dumnezeu și chiar își bătea joc de numele lui. Și deoarece pe acest capitol hatmanul nu șuguia și pretindea cu tot dinadinsul ca toată casa să-i urmeze pilda, se isca mare gâlceavă între cei doi soți și bunica era silită să se supuie, deși cu cea mai mare și mai vădită rea-voință.

După o noapte petrecută la vro adunare, la ea sau aiurea, după vro partidă de *préférence* sau de alt joc, mai puțin inocent, care ținuse până târziu după miezul nopții, trebuia, duminica și în zilele de sărbători, să se scoale înainte de ziuă, iarna pe ger sau pe vifor, spre a se afla la biserica Sfântului Spiridon chiar la începutul slujbei.

Hatmanul trimetea soli peste soli la ușa camerei de toaletă a hătmănesei, până când aceasta se hotăra să iasă spre a intra în careta de mult trasă la scară. Dumnezeu știe câte palme, câte lovituri de papuc și câte cuvinte de ocară aveau, în asemenea ocaziuni, să înghită, în fiecare dimineață de duminică sau de zi mare, bietele fete frumoase cari o ajutau să s-îmbrace.

O scenă asămănătoare se petrecea în același timp în odaia băieților, pe cari moș Porușnic, un bătrân boiernaș care, în vremea când bunicul era hatman, îndeplinea slujba de porușnic (locotenent) al hătmăniei (un fel de adjutant), avea acuma datoria neplăcută să-i trezască. Moș Porușnic, ieșit de mult din slujbă, era om de încredere al hatmanului, ținut în casă și primit la masă. Se ducea pe rând la patul fiecăruia din băieții fostului său șef, îl scutura și, cu un glas sfârnâit, ieșind dintr-o gură lipsită de dinți, rostea cuvintele: „Cucoane Răducane (sau Alecule, sau Lascarache, sau Mitică), scoală! Cuconu-i gata, trăsurile sunt trase la scară, îi târziu, acuș' începe slujba". Dar băieții, plini de somn, răspundeau fără respect pentru persoana veteranului: „Fugi, moș Porușnic! Du-te la Alecu (sau la Lascarache etc.)", mai gratificându-l uneori și câte cu un picior. Și scena se repeta de mai multe ori, până ce ușa se deschidea și se auzea glasul răstit al hatmanului strigând: „Cânilor! Nu vă este rușine?" – intervenție care avea darul să facă ca fiecare din ei să sară imediat din pat.

Aproape tot atât de neplăcute erau bunicii agheasmele și rugăciunile pe cari preutul venea să le facă acasă la hatman, la

fiecare zântăi, ajun sau alte prilejuri obișnuite la noi. Popa, în timp de vreme rea, mai ales în cursul posturilor celor mari, venea cu ciubote unse cu untură de pește și după ce mâncase usturoi, două miresme deosebit de antipatice odoratului ipersensibil al bunicii. Deoarece hatmanul n-ar fi tolerat ca vrounul din membrii familiei să lipsască de la rugăciunile sau de la agheasmele făcute în casă, bunica era silită să asiste și ea, dar își lua precauțiunile. Punea în dreapta și în stânga ei pe câte una din fetele de serviciu, care ținea în mână câte o farfurioară pe care ardea un *călugăraș* sau lemn de *odogaciu* (aloes) și, din când în când, cucoana Frosinița aducea cu mâna fumul mirositor spre nasul ei clasic, strâmbând dintr-însul și scăpând cu jumatate de glas câte un: *Kako hronona!*[1]

Și popa venit cu agheasma nu ieșea curând din casă, căci, cu toată curățenia exagerată a bunicii și cu toate precauțiunile luate, greu scapai de insecte în acele vremuri în cari zacherlina și celelalte arme moderne împotriva lor erau necunoscute. Hatmanul primbla pe preut prin toate ungherele infectate, recomandându-i să stropească cu deosebit de multă agheasmă cutare sau cutare loc. „Aici, părinte, aici sunt multe!“ Vă puteți închipui disprețul și scârba cu care eleva părintelui Daniel urma această procesiune!

Hatmanul mai silea toată casa, de altmintrelea cum era obiceiul obștesc, să ție cu cea mai mare rigoare toate posturile anului, și Dumnezeu știe dacă ele erau dese, lungi și aspre așa cum se țineau atunci! Grozav era, mai cu samă, cumplitul post mare de șăpte săptămâni. Și până și copiii de-abie înțarcați erau puși la post; de aceea mureau în primăvară ca muștele. Bunica, silită să le ție și ea, avea recurs la toate meșteșugurile gastronomiei celei mai rafinate spre a le face suportabile, dacă nu sănătății, cel puțin gustului.

Cu tot egoismul ei, bunica era foarte generoasă și binefăcătoare; această generozitate era adesa rău plasată, obiectul dărniciii sale fiind de multe ori nu acel care era în nevoie, ci acel care, prin măgulire, îi câștigase favoarea. Și deloc nu asculta în această privință sfaturile altora; la observațiile cele mai

1. Înjurătură grecească inocentă, de salon, pentru uzul damelor.

drepte răspundea: *Etsi thelo, etsi kamo!* („Așa vreu, așa fac!"); un principiu de altfel destul de general pentru ea. Dar fapt este că nimica nu-i plăcea mai mult decât a da. Hrănea o mulțime de saraci și căuta cu cheltuiala ei orice bolnav îi cerea ajutor. A înzestrat o mulțime de fete, înlesnindu-li astfel facerea de căsătorii bune. Una din acele făcând pe lângă ea serviciul de cameristă, o nemțoaică din Ieși, numită Iulia, deosebit de frumoasă și foarte cuminte, a fost, cu ajutorul ei, căsătorită cu un barbat care încă sub Mihai Sturdza avea o situație onorabilă, iar după Unire a ajuns primar al orașului Ieși și chiar ministru.

Hatmăneasa numai blândă nu era; accese de mânie vădită, ca soțul ei, nu avea, dar era fără milă pentru acei pe cari îi dusese pacatul s-o nemulțămească. Trata cu bataie atât slugile, robi sau oameni slobozi, cât și copiii ei; aceste execuții se întâmplau zilnic în casă și erau îndeplinite fără cruțare. Atât tata și moșii mei, cât și foștii robi, precum și alți servitori și servitoare pastrase în această privință o amintire de ea cât se poate de puțin plăcută, pe când cu toții își aduceau aminte de hatman cu cel mai mare drag. Bucatarii casei erau vestiți, dar vai de ei când aveau nenorocirea să greșască vreun fel de bucate, macar cât de puțin!

În lume, cu toată amabilitatea și politețea ei, era mai mult temută decât iubită, căci avea o limbă din cele mai ascuțite. Unele din cuvintele sale au trăit multă vreme în amintirea societății ieșene, ca, spre exemplu, complimentul făcut unei doamne, nu tocmai frumoase, dar negricioase, care venise să-i facă vizită îmbracată în alb de la cap până la picioare: *Quelle délicieuse toilette vous en avez aujourd'hui, ma chère, on dirait tout-à-fait une mouche dans du lait!*[1]

Bineînțăles că avea grijă să facă asemene complimente străvezii numai unor persoane mai slabe în toate privințele. Nu cruța însă nici pe cele de o samă cu dânsa, dar atunci răutatea era așa de bine ascunsă în laudă, încât era greu s-o alegi și nu aveai cum să te superi.

Astfel, mamei mele, care avea reputația să fie o fire rece și mândră, îi zicea la un bal, la palatul domnesc, după ce privise

1. Ce delicioasă toaletă porți astăzi, scumpa mea, s-ar zice că ești o muscă în lapte.

lung și din dreapta, și din stânga, pe noră-sa ramasă nemișcată pe fotoliul ei: *Quel beau marbre!*[1].

Era cu bună samă critica cea mai răutăcioasă ce se putea face frumuseții fără greș și firii concentrate, nu lipsite de mândrie, a mamei; dar cum să te superi fiindcă ești asamanată cu o statuie frumoasă?

*

Bunicul petrecea iarna în casa părințască din Ieși, în strada Goliei, vara și toamna la Bohotin, care atunci ținea de ținutul Ieșului, iar pe urmă a trecut la acel al Fălciului. De cea dintăi îmi aduc foarte bine aminte: avea din față un cerdac destul de lat, cu stâlpi de lemn, încăperi număroase și mari; avea bunica unde să primească. Iar în dosul casei, se afla una din cele mai frumoase grădini boierești ale Ieșului. Pe urmă a fost acolo așazisul „Château aux fleurs".

Precum am aratat mai sus, la întoarcerea bunicilor de la Viena, în toamna anului 1806, rușii au intrat în țară și au ținut-o ocupată, împreună cu Țara Românească, până la 1812, când ne-au părăsit luându-ni Basarabia.

Se poate zice că, sub acea ocupație rusească, s-a întemeiet în Ieși ceea ce se cheamă *viață mondenă*, înflorind însă odată cu ea adulteriul, despărțeniile și jocul de cărți. Boierimea cea mare a adoptat atunci, pe cât i-a fost cu putință, modul și formele obișnuite de trai în lumea mare din statele apusene, schimbare în parte pregătită de emigrații și emigratele din Franța, oploșiți în țările noastre în urma revoluțiunii franceze în calitate de profesori, de guvernante, de frizori și de bucătari. Armatele ruseșți au contribuit și ele la această evoluție în traiul boierimii ajutând nu puțin la depravarea moravurilor și… introducând în Ieși dansurile apusene. În arhiva ocârmuirii ruseșți în Principate, în cursul acestei nenorocite ocupații, arhivă care se află la Chișinău, se găsește un mic dosar coprinzând numai câteva file, din care rezultă că octogenarul mareșal cneaz Prozorovski, un barbat de altmintrelea absolut cinstit și foarte religios, a scris la Peterburg maștерului de curte Narîșkin pentru a-i cere să

1. Ce marmură frumoasă!

trimată la Ieși un dansator al curții, care să deie boierimii lecții de dans. Narîșkin i-a și trimes pe dansatorul Ivanov, cu învoire să steie un an întreg în Ieși. Iar boierii se vede că au fost atât de încântați de el, încât, la expirarea anului, au ademenit pe Prozorovski să scrie din nou lui Narîșkin, cerându-i să prelungească învoirea dată lui Ivanov, lucru ce i-a fost refuzat.

Toți boierii purtau atunci costumul oriental: anteriu, brâu de șal, șalvari (cari nu se vedeau sub anteriu), conteș și giubea; în picioare mești și papuci, iar pe cap işlic. La baluri însă, unde nu jucau decât cei tineri, aceștia purtau ciubote de piele fină, roșie sau galbănă. Dacă acest port putea să șadă bine acelor bătrâni și maturi, cadrând cu bărbile lor lungi, ni putem închipui că era departe de a avantaja pe cei tineri, poalele giubelelor fluturând în vânt când valsau, când învârteau o polcă sau băteau o mazurcă, astfel că comparația cu uniformele strălucitoare ale ofițerilor ruși, ce vrând-nevrând erau ademenite cucoanele s-o facă, nu putea decât să fie în defavorul tinerilor pământeni și ni dă cheia multor călcări de credință de cari cronica scandaloasă a acelei vremi povestește că unele din ele s-ar fi făcut vinovate.

Bunica deci, de la începutul căsătoriei sale, a avut pe cine să ospăteze și să întreție la masă și la adunări, unde să facă să strălucească frumusețea și spiritul ei, mai cu samă cu cine să joace partide de cărți, lungi și păgubitoare pentru punga hatmanului.

Ofițerii ruși, găzduiți prin curțile boierești, erau primiți pe picior de prietenie, în curând chiar de familiaritate, în familiile pământene. Toți boierii erau departe de a fi rusofili, mai ales după un contact mai prelungit cu oștirea împărătească, dar teama de puterea împărăției era mare și, apoi, erau creștini pravoslavnici. Prezența acelor ofițeri în casele boierești a ajutat mai cu samă la încetarea recluziunii femeilor și a înlesnit mult libertatea raporturilor din toate zilele între cele două sexe. Vizitele făcute de barbați femeilor în cursul zilei, mesele la cari luau parte și boieri, și cucoane, obiceiul de a primi musafiri sara, după masă, balurile, scrisorile dintre barbați și femei pentru a face, a primi sau a refuza invitații, spre a se scuza pentru nevenirea la vrouna primită și câte altele, toate contribuise la

desființarea barierelor adunate în Moldova, de atâtea secole, între barbați și femei. Tot atunci s-a operat și europenizarea desăvârșită a îmbrăcămintei femeiești și a traiului de toate zilele, astfel că forma exterioară a vieții a început să se schimbe cu totul, aducând însă din pacate cu dânsa și o necontestabilă stricare a moravurilor nedespărțită de o atât de lungă ocupație a țării de către o armată aparținând unei țări corupte și însăși semibarbare. Slăbirea legăturilor casniciei și lățirea patimii cărților n-au fost decât urmările firești și inevitabile ale acelei nenorocite ocupațiuni.

Când hatmanul s-a căsătorit pentru a doua oară, exista la Bohotin numai curtea cea veche, clădită în veacul precedent de băneasa Maria Roset, adică un șir de patru odăi dând pe un cerdac foarte strâmt, cele două de la mijloc fiind despărțite de cele de la extremități prin câte o săliță. Ele există și astăzi, au ferești mici, cu gratii de fier și uși într-un canat. Ograda era încunjurată cu un zid de bolovani destul de înalt, având și meterezuri, care, în față, trăiește și astăzi. De-a lungul zidiului se aflau și se află încă acuma, dar sporite și mărite, atenansele. Atunci, ca și astăzi, bucătăria era așazată lângă zid, astfel că, pe orice vreme, bucatele înainte de a ajunge pe masa stăpânilor trebuiau să străbată curtea întreagă.

Când bunica a văzut această curte sărăcăcioasă și tristă, fără de verdeață împrejurul ei, ea a declarat hatmanului că nu va sta o zi la Bohotin până ce nu-i va clădi o casă în care să poată trăi așa cum este deprinsă să trăiască și va fi sădit o grădină pentru înveselirea priveliștii. Și el, cu totul sub farmecul ei, a și început clădirea curții celei noua, cu două rânduri, având două odăi jos și patru sus, la cari moșu-meu Mitică a mai adăugit mai târziu alte trei camere, tot sus, pământul pe care a fost ridicată clădirea înfățoșând un suiș pronunțat, de la față spre dosul ei.

Totodată, s-a angajat un grădinar neamț care a plănuit și a sădit, în cuprinsul ogrăzii, în partea despre miazăzi, o mică, dar preafrumoasă grădină *à la française*, cuprinzând un frumos havuz cu țâșnitoare. Această grădină a părut însă în curând prea mică bunicii. Când, după 1830, împrejurările au devenit mai liniștite, s-a dat jos partea zidului despre apus, s-au pus bazele

unei grădini engleze și s-a clădit o florărie mare pentru adăpostirea număroșilor copaci de alămâi și alte plante aduse de bunica din străinătate.

În curtea cea nouă șădeau bunicii și musafirii aproape totdeauna nelipsiți, în acea veche, copiii cu Leonte, didascalul grec, și guvernanta fetelor. Doctorul Roth, profesorul german, fiind căsătorit, locuia într-o casă boierească afară din curte.

Musafirii erau totdeauna număroși, atrași mai ales de patima vânatului: bunicul era un trăgător fără pereche în toată țara. Vâna și cu ogarii, și cu prepelicarul, și cu copoii, făcea hăituieli la iepuri, la sitari și la capre, căci Bohotinul avea trei mii de fălci* de pădure într-o întinsoare, mărginindu-se cu alte multe mii de fălci, mai ales mănăstirești, iar vânatul de tot soiul mișuna în codri, în câmpii, în luncile Jijiei și ale Prutului, în stufăriile iazurilor. Și bunicul a vânat până la sfârșitul vieții.

Cetitorul se va întreba fără îndoială cum, în așa de puține încăperi, se putea primi un număr mai mare de musafiri. Însă bunicii noștri aveau despre comfort idei mult mai simpliste decât noi. Era lucru stabilit ca boierii să fie adăpostiți mai mulți într-o odaie, ceea ce era înlesnit prin faptul că mobilarea odăilor era alcătuită aproape exclusiv din *așternuturi*, adică din paturi de scânduri pe cari se așazau saltele de lână acoperite cu macaturi de cit. La părete se puneau perine de paie, acoperite cu cit la fel, pe cari se razamau perine mai mici, îmbracate ca cele de la părete, dar umplute cu lână. O masă sau două, obișnuit de lemn de brad văpsit sau lustruit, acoperită cu covor de țară, și câteva scaune complectau, la începutul veacului trecut, mobilierul unei odăi de musafiri din oricare curte din Moldova.

Paturile erau așezate de-a lungul pereților celor din fața ușii și mărginași cu aceasta, altă dată de jur împrejurul odăii, rămânând liberă numai lumina ușii. În acest chip, într-o odaie, să zicem de cinci metri pe fiecare latură, se puteau culca, pe paturi, de la șase până la opt persoane, iar dacă se mai așterneau saltele pe jos, ceea ce se făcea totdeauna în caz de gloată, mai încăpeau încă câteva. Și pentru cucoane se proceda la fel. Odăile

* Fálce, pl. fălci: unitate de măsură a suprafețelor agricole echivalentă cu aproximativ un hectar și jumătate (n. red.).

de culcare ale stăpânilor casei aveau pe atunci crivaturi, adică paturi de lemn indigen lustruit și lucrat după modelul paturilor din străinătate de stoleri nemți, unguri sau poloni. Mobilele de lemn de peste mare, mahon și altele, erau extrem de rare, ele se aduceau din străinătate numai cu mare greutate și cu mare cheltuială. Bunica, cu prilejul călătoriei sale de nuntă la Viena, cumparase câteva bucăți pentru ietacul, salonul și sofrageria din Ieși. Cu prilejul bejeniei, între 1821 și 1828, a mai cumparat puține mobile și la Cernăuți; dar tata și moșii mi-au spus totdeauna că, înainte de plecarea lor în Germania, la 1830, își aduc aminte de foarte puține mobile lucrate în străinatate, la Ieși sau la Bohotin. Dar cu sistemul descris mai sus, spre a putea găzdui musafiri mulți, ajungea să dispui de bielșug de perine, de saltele, de oghealuri și de albituri de pat. Și aceste erau, se vede, mai abondente decât albiturile de corp ale hatmanului, căci după o catagrafie ce o posed a lucrurilor din casă, făcută la 1807, constat că garderoba bunicului, cu toată bogăția lui, era din cele mai răstrânse și, amărunt tipic între altele: el nu poseda decât șăpte cămeși! Una din ele o posed și astăzi; ce rău îmi pare că nu mi-a ramas nici un anteriu, nici un conteș, nici o giubea, nici o păreche de mești!

Toaleta de dimineață a boierilor musafiri era necomplicată. Mai întâi fiecare din ei aducea cu dânsul feciorul său particular; un boier, chiar un boierănaș mai cu dare de mână, s-ar fi privit ca desconsiderat dacă ar fi venit în casă străină fără de fecior. Dimineața veneau, rând pe rând, feciorii boierilor găzduiți, urmați de câte un țigan sau de câte o țigancă a casei, care aducea o cofă cu apă, și feciorul aducea un lighean de alamă galbănă și un ibric de același metal, cu gâtul îngust, iar de umărul lui era atârnat un prosop cât o prostire*. Ligheanul se așaza pe un scaun, ibricul se umplea cu apă din cofă, feciorul dădea în mâna boieriului o bucată rotundă de sopon turcesc mirosind a mosc, ce-i fusese încredințată de cămărășița curții, și boieriul venea ca să-i toarne feciorul apă, pe mâini, pe cari le spala, apoi își spala cu ele obrazul. Cei mai civilizați din ei mai scoteau dintr-o cutie o perie de dinți și un instrument alcătuit dintr-o fălioară, largă

* Prostíre (reg.): cearșaf (n. red.).

de mai puțin de un deget și lungă cam de o șchioapă, de argint sau de balenă, cu mânere mici de aceeași materie, cu care își rădea limba. Această toaletă ni se pare astăzi sumară, dar boierii de atunci nu se credeau deloc mai puțin curați decât ne credem noi astăzi.

Dată fiind prezența unor anumite ustensilii, de formă arhaică, însă cu totul caracteristică, de ființa cărora îmi aduc aminte în ietacurile și în odăile de toaletă ale cucoanelor din generația bunicii, am temei a crede că toaleta lor era simțitor mai complicată.

Se vede că generalii și ofițerii superiori ruși nu erau mai exigenți, în ceea ce privea comfortul, decât boierii moldoveni, căci am auzit adesa pe bunica povestind cum, după clădirea curții celei nouă de la Bohotin, a primit în vizită număroși generali și ofițeri superiori ruși.

Marele lux de la țară consista atunci în cai, trăsuri și mai ales în masă bogată și, în această de pe urmă privință, precum am zis, Bohotinul ocupa locul de frunte în Moldova, în slugi multe, și, la Bohotin, erau și multe, și bine stilate; în sfârșit, luxul mai consista în lăutari buni, și taraful de la Bohotin era vestit.

Mulți din număroșii vechili și vataji ai bunicului erau, de altmintrelea ca și acei ai altor mari case boierești, oameni de neam bun, feciori de boiernași sau de răzășși sau oameni boieriți, în urma stăruinții hatmanului, cu boierii mici: pitari, medelniceri, jitniceri, șatrari, chiar sardari și bani etc. Din urmașii lor s-au ridicat, unii prin mijloace cinstite, prin muncă încordată, cinste, destoinicie și economie, la stări frumoase și au jucat oareșicare rol politic în vremea domniilor regulamentare. Alții au ajuns și ei la situații și stări la fel prin mijloace necurate, prin furt, prin fraudă, prin înșălăciune și slugărnicie. Din nepoții lor nu puțini ocupat-au, ocupă și astăzi situații însamnate, ajungând chiar, unii, sfetnici ai tronului.

Nu trebuie să uit mulțimea clienților cari mișunau în curtea bunicului, ca și în acele ale tuturor boierilor mari de atunci și mai de apoi. O ocupație care absorbea o bună parte a timpului unui boier mare era primirea în fiecare zi și ascultarea doleanțelor, a sfezilor și a nevoilor *oamenilor de casă*, dictarea către

gramatici a scrisorilor de intervenție în favorul lor, sfătuirile cu ei în cutare sau cutare interes al casei. Căci dacă boieriul cel mare trebuia să îngrijască de interesele omului său de casă, acesta privea și el ca o datorie *să sară în ajutorul stăpânului și ocrotitorului său* de câte ori acesta putea să aibă nevoie de asemenea ajutor. Aceasta fie că era numai vorba de un sfat, fie că era trebuință de îndeplinirea unei misiuni cerând când deosebită istețime de minte, când îndrăzneală mare și desăvârșit dispreț de moarte. Printre acești oameni de casă se găseau unii foarte subțiri la minte și foarte de bun sfat, alții erau barbați neînfricați, în stare să treacă prin apă și prin foc. Dacă recunoștința și credința cătră stăpân nu era apanajul tuturora, mulți din ei au dat frumoase pilde de devotament și chiar de jertfă în interesul casei de care se țineau.

Acei boierănași în serviciul marilor boieri erau tratați cu cinste și, spre exemplu, când erau în vrâstă matură, copiii boierilor li ziceau, nu pe nume: Neculai, Gheorghe, Iancule, Costache, Marghioală, Ileană etc., ci *moșu* Neculai, *moșu* Gheorghe, *moșu* Iancule, *moșu* Costache, *mamă* Marghioală, *mamă* Ileană etc… Același obicei mai exista și în tot timpul copilăriei mele.

Și, după toate câte le-am văzut în copilăria mea și le-am auzit de la bătrâni din toate stările, de la țigan până la logofăt mare, nu era nimica sămănând a fudulie, a *hauteur*, în raporturile dintre boierul cel mare și omul lui de casă. Acesta era tratat cu o familiaritate binevoitoare, adesa chiar afectuoasă. Boieriul sau soția lui erau, în majoritatea cazurilor, nuni de căsătorie ai protejatului sau nași de botez ai vrounuia sau ai mai multora din copiii lui. Am cunoscut chiar cazuri în cari ocrotitorul era naș de botez al protejatului, nunul său de căsătorie și naș de botez al mai multor din copiii lui. Se stabilea astfel, între ocrotitor și ocrotit, o rudenie spirituală, înființând legături de o natură cu totul specială. Bineînțăles că nu am intențiunea să susțin că nu se găseau și boieri mari, de viță veche, cu apucături fudule de parvenit, cari ar sta bine și unui puternic aparținând păturilor noi de astăzi, dar aceste erau numai rari excepții. Mulți din ei însă erau barbați foarte accesibili măgulirii și acei din oamenii lor de casă cărora nimica nu li costa când era vorba să tragă

vrun folos întrebuințau cu succes măgulirea pentru a intra mai adânc în favoarea stăpânului.

Am întrebat adesa pe bunica cum își petrecea vremea la Bohotin când copiii ei erau încă mici și, din răspunsurile date de ea, mi-am făcut următoarea idee de viață ce se ducea atunci la țară, în Moldova, într-o casă mare boierească.

Mai niciodată nu erau fără musafiri. Toată lumea se scula relativ de dimineață. Vânătorii, când era vreme de vânătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-și cu dânșii un dejun copios.

Ceilalți boieri se trezeau mai târziu, iar îndată ce făceau ochi, înainte de a se spala și de a se îmbraca, se așazau turcește pe pat și li se aduceau dulceți și apă, urmate îndată de cafe turcească. Apoi veneau ciubucele, aduse de ciubucciul curții sau de feciorii lor particulari, aprinse gata, cu „căimac cât un stog de fân" pe deasupra bucății de iască aprinsă. Mulți din ei preferau narghileaua, cu tigaia plină de tumbek aromatic, cumplit de tare, al cărui fum, după ce trecea prin apa din vasul de sub tigaie, era dus la gura fumătorului printr-un conduct flexibil alcătuit dintr-o spirală, lungă de 3-4 metri, de sârmă subțire, învălită în piele foarte subțire și ea. Toaleta boierilor, care urma îndată după dulceți, cafe și ciubuc sau narghile, am descris-o mai sus.

Dejunul, zacusca cum i se zicea până pe la 1860, se lua pe la zece oare în sofragerie, iar după dejun se puneau la taifas, obișnuit cucoanele într-o odaie, boierii într-alta. Și unii, și alții se așazau de preferință pe divanuri, mulți din ei, mai cu samă cei mai în vrâstă, turcește. Fiecare boier sau cucoană era nedespărțit de mătăniile sale ce necontenit, în chip aproape mecanic, le făcea să-i alunece printre degete, uneori vreme de ceasuri. Acele mătănii erau făcute din materiile cele mai diverse: lemn de odogaciu, chiparos, fildeș, sidef, chihlimbar, cornalină, abanos etc., adesa din două materii deosebite și combinate, unele cu canaf, altele fără canaf, alcătuit din aceeași materie ca mătăniile, dar având boabe cu mult mai mici.

Boierii fumau ciubuc după ciubuc, un ciubucciu stând necontenit în odaia de alături pentru a aduce un ciubuc aprins îndată ce auzea bătând în palme, procedeu adoptat atunci la noi

obștește pentru a chema slugile, pe care l-am mai apucat și eu, clopotele în copilăria mea fiind, mai ales la țară, o raritate. Fumau și cucoanele, dar mai rar. Slujba de ciubucciu, având a ține curate și a umplea ciubucile într-o curte primind mulți musafiri, era departe de a fi o sinecură și, când numărul musafirilor erau deosebit de mare, ciubucciul casei mai era ajutat de băieți ciubuccii și de feciorii musafirilor.

Boierii discutau mai ales asupra politicii, dar erau departe de a fi excluse și alte subiecte: gospodărie, afaceri, amintiri, vânătoare, povestiri de tot soiul și cancanurile zilei. Erau în stare să rămâie ceasuri întregi în aceeași poziție pe divan, în mești, cu papucii așazați pe jos dinaintea lor.

Cucoanele adoptase în timpul ocupației de la 1806–1812 aproape toate costumul european, numai cele în vârstă și alte puține excepțiuni mai rămăsese credincioase anteriului, șalvarilor, cațaveicii și giubelei din trecut. De la 1806 încoace aceste piese vechi de îmbrăcăminte încep a dispărea cu totul din foile de zestre, cari nu mai vorbesc decât de *haine de modă*. După spusele bunicii, își procurau de pe atunci publicații de modă franceze sau vieneze. Ele bineînțăles vorbeau despre toalete, copii, gospodărie, cancanuri, discutau intrigile galante în curs și sfaramau fără milă zahar pe spinarea cunoscuților. Din când în când stăpâna casei bătea în palme pentru ca sofragiul să aducă dulcețí și apă sau cafele turcești. (În odaia unde se țineau boierii, bătăile în palmă pentru aducere de cafe erau neasamanat mai dese.)

Câteodată se arata, la ușa salonului unde stăteau cucoanele, cămărășița casei și făcea sămn unei cucoane care se scula numaidecât și dispărea cu dânsa spre camară, situată sub curtea cea veche și care ocupa aproape jumătate din lungimea ei. Înaintea ușii cămării se găseau soba de fier pentru facerea dulceților și materiile prime, mai speciale Bohotinului, pentru felul de dulcețí ce voia să-l facă, pregătite de mai înainte. Aceste materii, după cât îmi aduc aminte, erau nufărul, cireșile amare, nucile și trandafirii. Pentru acești de pe urmă bunica a întrat mai pe urmă în mare concurență cu cucoana Săftica Paladi, întăia soție a lui Mihai Sturdza, care, după cum însăși mărturisea cucoana

Frosinița, a învins-o cu trandafirii de pe moșia ei Jijia, de lângă Ieși, unde, vreme de patruzeci și mai bine de ani, mai toate cucoanele din capitala Moldovei își făceau *roduzaharul**, șerbetul și apa de trandafir.

Ape fel de fel și după cele mai minunate rețete țărigrădene se făceau și la Bohotin; erau vestite în toată Moldova și șpițerii din Ieși s-au rugat de bunica să-i învețe a le face. În întinsa camară se găseau bunătăți pe cât de minunate, pe cât de deosebite și în câtimi uriețe.

Limba de conversație era acea grecească, care, în relativ scurtă vreme, a fost înlocuită cu acea franceză. Mai multe din cucoane vorbeau de pe atunci franțuzește în chip curgător, căci profesori și guvernante franceze se găseau în țară încă înainte de începutul secolului trecut, goniți până aici de revoluția franceză. Mulți din acei profesori erau sau barbați de meserie, clerici și laici, sau barbați de neam bun cu cultură, dar nu lipseau nici aventurierii cu numele de profesori, ce și-l dăduse numai ei înșiși, iar în țara lor fusese coafori, actori, bucatari sau simpli cavaleri de industrie. Printre guvernante erau dame aparținând și celei mai bune nobilimi franceze, pe cari o lipsă totală le silise să ceară mijloace de trai unei creșteri îngrijite și unor cunoștinți deosebit de întinse și de serioase pentru vremea de atunci.

Între două și trei ceasuri după-amiază se întorceau de obicei vânătorii și lumea se punea la masă. Aceasta era din cele mai variate și din cele mai copioase. Bunul meu stăpânea moșiile Bohotinul cu Colțul Cornei și Hilița la Fălciu, Căiuțul la Bacău, Tureatca, Mirenii, Dragoslovenii și Hudeștii Mici la Dorohoi, Plopenii la Suceava, Mihalașa, Horbova, Stodolna și Frăsinețtii în Basarabia, adică peste tot 14 moșii. Și bunica ținea morțiș să aibă, la mesele ei, câte un fel de bucate sau câte un mezelic, sau macar un desert pentru fiecare moșie. Vedeți deci că o masă la Bohotin nu era lucru de glumă.

Bunicul avea în pivnițile lui vinațuri minunate, căci poseda vii în podgoriile cele mai vestite din țară: la Panciu, la Odobești, la Cruce, la Spărieți și la Copou; chiar via de la Marmora, pe Bohotin, dădea un vin al cărui buchet era minunat. Dar

* Rodozahár: dulceață de trandafiri (n. red.).

boierii din vremea de care vorbesc făceau prea puțin caz de vin, nu puțini din ei beau de obicei la masă numai apă, ceilalți numai câte un păhăruț de vin, mult două. Iar cucoanele nu beau vin aproape deloc. Pe lângă multele răutăți ce ni le-a adus regimul fanariot, el a făcut ca boierii moldoveni, buni bețivi înainte de începutul veacului al optsprezecelea, să ieie în privința băuturii minunatele obiceiuri de sobrietate ale țărigrădenilor.

Bineînțăles că, în alcătuirea acelor mese date de bunica, atât la Ieși, cât și la Bohotin, își dădeau întâlnire toate bucătăriile din lume (afară de acea nemțască, pentru care ea avea un dispreț desăvârșit). În cinste erau, afară de felurile obișnuite în țară și de multe excursiuni în bucătăria franceză, bucatele grecești și turcești: nenumărate feluri cu untdelemn, cataifurile, baclavalele și caplamalele, cari mai trăiesc și astăzi, precum și altele, din nenorocire defuncte, de care îmi aduc aminte cu jând: kușkebak, tingirikebak, kafasaki, friptură tocată la frigare și alte multe feluri gustoase dacă nu tocmai ușoare de mistuit, ale căror nume chiar l-am uitat. De altmintrelea, Bohotinul era în condițiuni gastronomice cu totul excepționale, înlesnind mult ținerea unei mese bogate, căci vânatul de toate soiurile, de la căprioară până la prepeliță, mișuna în păduri, în câmpii și stufării, iar Prutul da cigă, viză, crap și mihals în abondență.

La masă serveau cel puțin trei feciori și, dacă numărul musafirilor era mare, serveau mai mulți. Erau doară destui băieți de țigani bine dresați de sofragiul moldovan cari, vârâți în haine curate, ținute înadins spre acest sfârșit, slujeau cu mare îndămânare. Vara, când muștile erau supărătoare, doi până la patru asemenea băieți, curat îmbracați, aparau pe meseni de muște cu un fel de apărători speciale făcute din pene de păun.

După masă, după ce ligheanul și ibricul, de astă-dată de argint, trecuse pe la toți mesenii de-a rândul, după ce se luase cafeaua și vutca (*liqueur*-ul foarte gustos, dar foarte slab), cucoanele, de câte ori era vreme frumoasă, ieșeau la primblare în mai multe trăsuri, puțini din boieri le însoțeau. La întoarcere, mergeau să steie în grădină, unde rămâneau până la căderea nopții și unde le întovărășeau și boierii.

Îndată ce înnopta, se întindeau mesele de cărți, la cari se așazau și boieri, și cucoane, iar acei cari nu jucau cărți se puneau din nou la taifas. Bunicul lua arareori parte la vro *préférence*, bunica nu se da în lături nici de la *stos*, nici de la *ghiordum*.

Pe la zece sara se servea cina, nu cu mult mai puțin copioasă decât masa, apoi unii mergeau să se culce, alții stăteau de vorbă până târziu sau urmau să joace cărți.

Partea slabă a acestei ospătări era cu bună samă luminatul, dar nicăiure nu era mai bun. Lămpi de oloi nu se vedeau încă decât foarte rar, lumânările de său alcătuiesc aproape unicul mijloc de luminat, atât la țară, cât și în oraș. Acele lumânări de său, făcute în fiecare casă, pe lângă că dădeau o lumină din cele mai păcătoase, aveau un miros cât se poate de neplăcut, apoi trebuia să ai necontenit grijă să tai, cu un fel de foarfeci numit mucări, mucul carbonizat. Lumânările de stearină erau încă departe de a fi fost inventate, iar cele de ceară erau prea scumpe, dădeau și ele o lumină destul de slabă și rămâneau rezervate aproape exclusiv pentru ceremoniile religioase, cari absorbeau cantități enorme. Bunica, pe masa ei de toaletă, de altmintrelea foarte elegantă, cu accesorii numai de baga și de argint, nu ardea decât lumânări de său, însă în sfeșnice de argint. Mai mulți bătrâni, aducându-și aminte de viața de înainte de Regulamentul Organic, mi-au povestit de balurile de la curtea lui Ioniță Sturdza, la cari se ardea, în candelabre, tot lumânări de său.

Am zis că, în taifasurile lor, boierii discutau politică. Această politică, în timpul ocupațiunii rusești de la 1806–1812, nu mai era, ca de obicei, redusă la discutarea chestiunilor interne și a celor izvorând din legăturile de vasalitate cu Turcia: intrigi pentru înlocuirea sau menținerea domnului în scaun sau sfaturi pentru a încerca să ferească țara de vrun jaf nou al turcilor. Revoluția franceză și epopeea napoleoniană stârnise și la noi interesul obștesc. Voi arata mai departe cum o parte nu mică din boieri se hotărâse să se îndrepte cătră Napoleon pentru a-i închina țara spre a-l ademeni s-o scape de ruși, cari din zi în zi se făceau mai asupritori și mai jacași. Dar, din nenorocire, lumea la noi era redusă la noutățile ce le capata de la armata de ocupație și ni putem închipui cât de adevărate puteau să fie

asemene vești, când aveau să aducă la cunoștința țării ocupate noutăți ca aceea a bătăliei de la Jena sau a acelei de la Friedland.

Corespondența regulată cu străinătatea nu exista înainte de începutul veacului. De la a doua domnie a lui Moruz s-a înființat *poșta austriacă**, menită a deservi trebuințile Aghenției (consulatului) de la Iași. Guvernul Moldovei asigurase transportul corespondenței, de care se folosea și el, prin *țimirași*, iar cheltuiala privea Aghenția. Prin acel canal pătrundeau în Iași și câteva ziare germane, primite de funcționarii consulatului și de unii supuși austriaci stabiliți în capitala Moldovei: medici, spițeri și negustori mai de samă. Aceștia comunicau boierilor veștile aduse de acele ziare, așteptate totdeauna cu cel mai viu interes. Spițerul bunicăi, al cărui nume l-am uitat, era acel care, îndată ce-și cetise pachetul de ziare, venea să-i facă un rezumat al evenimentelor petrecute în Europa. Mare fost-a jalea ei și a multor boieri și cucoane când, în urma stării de război care a domnit, de altmintrelea puțină vreme, în 1812–1813, între Rusia și Austria, aliata silită a lui Napoleon în nebuna expediție în Rusia, consulatul austriac din Iași n-a funcționat câteva luni și prin urmare n-a umblat nici poșta.

Tot bunica mi-a spus, de repetite ori, că, afară de prea puțini boieri rusofili, ca spre exemplu Roznovanu, boierimea aproape întreagă făcea urări pentru Napoleon, dar în ascuns, căci frica de ruși era mare.

Tata și moșii mei, precum și oamenii vechi ai curții bunicului mi-au povestit cum, când pleca curtea de la Iași la Bohotin sau de la Bohotin la Iași, pornea din ogradă o tabără întreagă de trăsuri, de brașovence și de harabale. În trăsuri erau hatmanul, hătmăneasa, copiii, profesorii, guvernanta, dadacele și fetele de serviciu ale bunicăi, precum și mai adesa cămărășița. În brașovence se așazau celelalte slugi de sus, apoi spălătoriețele, fetele din casă, băieții de la bufet și câțiva rândași indispensabili din cauza specialităților lor. În harabale se încarca calabalâcul, adică bagajele personale ale călătorilor și mulțime de unelte

* Serviciile de poștă erau, în țările române, monopolul domnului, dar reprezentanțele diplomatice suedeze, rusești și austriece au dobândit dreptul de a-și organiza servicii proprii (n. red.).

privite ca indispensabile, cari se posedau într-un singur tacâm, cum erau soba portativă de fier și tingirile speciale pentru facerea dulceților. Bucatarii și rândașii la bucătărie, cu uneltele ei, plecau totdeauna cu un ceas sau două înainte spre a se opri în pădurícea de la Mocra, pe moșia Costulenii a Mitropoliei, adică cam la jumătate din cale, pentru a aprinde focul și a pregăti bucatele hotărâte din ajun, afară de friptură, care, făcându-se totdeauna la frigare, de către un bucatar special, nu se punea la foc decât în clipa sosirii boierilor. Stăpânii, dându-se jos, se așazau pe saltelele și perinele puse de slugi pe niște covoare întinse pe iarbă, la umbră. Pentru ca așteptarea să nu pară lungă boierilor, taraful de lăutari al curții, care totdeauna urma tabăra într-o căruță specială, executa ariile favorite ale stăpânilor, urmând să cânte, din instrumente (scripce și cobze) și din gură, în tot cursul mesei. Iar după ce boierii își isprăveau masa, după ce ligheanul, ibricul, prosopul și bucata de sopon turcesc trecuse, rând pe rând, pe la toți mesenii, după ce se servise cafeaua și hatmanul își luase din mâna ciubucciului ciubucul aprins, de sub căimacul căruia ieșea un nour de fum, începeau să mănânce și slugile, bineînțăles formând cel puțin trei grupuri: cele boierite, cele de sus, neboierite, și cele de jos.

Observ că taraful de lăutari urma pe hatman în toate călătoriile lui, ceea ce era de altmintrelea obiceiul tuturor boierilor, nu numai de mâna întâia, dar chiar și de mâna a doua, al boierilor burlaci, ca și al celor căsătoriți. Cunoscut este doară faptul că boierii noștri dădeau și ei serenade obiectelor dragostei lor, dar totdeauna executanții muzicii erau lăutari ai boieriului, sau alții, împrumutați sau tocmiți într-adins. N-am auzit ca un boier să fi luat el vrodată scripca în mână sau să se fi încercat să moaie inima iubitei prin accentele glasului său. Suspinurile jucau un rol foarte însamnat în aceste „cântece de inimă albastră“, dar totdeauna ieșeau din piepturile arămii ale țiganilor. Când boieriului i se părea că un suspin ar da mai multă putere cântecului zis de lăutar, el șoptea acestuia: „Oftează, cioară!“, iar dacă i se părea că suspinul nu este destul de adânc, poroncea, cu glas tot supus, dar mai aspru: „Oftează mai tare, cioară!“

Acel lux cumplit în slugi și în mese costa pe boier foarte puțin. Slugile cele multe erau doară țigani robi, cărora nu li se plătea nici o sâmbrie și cari, afară de prea puțini, erau îmbracați foarte sumar, cu haine confecționate de alți robi cari, de mici, învățase croitoria. Un număr relativ foarte răstrâns de *slugi de sus*: vatav de ogradă, sofragiu, camardiner*, cămărășiță, dadacă la copii, erau adesa, în casele mai mari, moldoveni și chiar uneori moldoveni boieriți, dar plătiți cu niște salarii ce, nouă, astăzi, ni se par derizorii, valora banului fiind atunci, din pricina raritățîi sale, foarte mare, apoi mulți din sofragii, camardineri, dadaci slujeau numai în nădejdea că vor ajunge, mai târziu, barbații la situația de vatav de ogradă, iar femeile la aceea de cămărășiță, aceste fiind privite ca cele mai cinstește, cea dintâi trăgând mai totdeauna după ea boieria și dând prilej de mai mare favoare și, prin urmare, de mai mare folos de la dărnicia stăpânilor.

Iaca câteva din lefile ce le primeau pe lună slugile moldovenești libere în timpul bejeniei (1821–1828): un sofragiu 25 lei (16 franci), un fecior tot atâta, o dadacă 30 lei (20 franci), o mancă (doică) 30 lei (20 franci), fetele cari slujeau pe bunica 25 lei (16 franci), o cameristă peste ele (un fel de *camarera mayor*) 30 lei (20 franci), o cămărășiță 30 lei (20 franci), un întâi vezeteu 25 lei (16 franci), un al doilea vezeteu 20 lei (13–14 franci), bineînțăles franci în aur.

Productele alimentare erau puțin căutate, exportul celor mai principale fiind permis numai pentru Țarigrad, spre a îndestula trebuințele „hrănitorului Devlet", iar producerea lor fără cheltuială fiind asigurată prin clacă și prin dijmă de o parte, de alta prin nenumăratele turme de vite crescute de boieri și de țarani pe întinsele câmpii nerupte încă de plug pe atunci. Nu se scotea deci pentru acea mulțime de robi nici un ban din pungă. Alimentele se vindeau pe preț de nimica. Bunica și alți bătrâni mi-au povestit cum țin minte de vremuri în cari carnea de vacă se vindea cu o para oca, adică trei și trei sferturi de bani (centime) pentru un kilogram și un sfert!

Bunicul administra însuși moșia Bohotinului, cuprinzând șase mii de fălci de câmp și trei mii de fălci de pădure. Dacă pe

* Camardinér: valet, cămăraș (n. red.).

această uriașă întindere creștea turme destul de mari de vite, în schimb însă, cu toate brațele număroase de cari dispunea, nu făcea decât prea puțină agricultură. Moșu-meu Lascar își aducea foarte bine aminte să-l fi auzit enunțând, ca un *pium desiderium*, pe la 1830: „Dacă m-ar învrednici Dumnezeu și Maica Precurată să pun în anul ista o sută de fălci de grâu!“ În anii de la începutul veacului de față se samana pe întinderea vechiului Bohotin cam de douăzeci de ori întinderea enunțată de hatman la 1830 ca un *pium desiderium*! Dar grâul, păpușoii și malaiul produși chiar atunci de sămănăturile hatmanului și de dijma dată de locuitori, împreună cu fruptul și prăsila cirezilor și a turmelor sale ar fi ajuns pentru hrana îmbielșugată a unei case chiar de douăzeci de ori mai grea decât a lui.

Celelalte moșii erau căutate prin vechili, mai toți boierănași sau mazili, cei mulți din ei oameni vechi în casă și de desăvârșită credință.

Pretutindeni se făcea agricultură prea puțină, pe multe moșii chiar se încasa claca în bani. Totuși suma totală a veniturilor acelor moșii alcătuia, mai ales pentru vremea de atunci, un total cât se poate de respectabil. Apoi nu trebuie scapat din vedere că acei bani erau întrebuințați aproape exclusiv numai pentru cheltuieli de lux.

Bunicul poseda peste cinci sute de suflete de țigani, parte *vatrași*, parte *șatrași*. Cei dintâi trăiau în bordeie și case mici, la marginea de la vale a satului Bohotin, și erau mai cu samă întrebuințați pentru toate serviciile curții ca: feciori mai de rând, lăutari, bucatari de tot soiul, pitari, plăcintari, vezetei, surugii, grădinari, fete în casă, băieți la bufet, rândași la curte, la grajd, la pitărie. Alții erau întrebuințați la fel de fel de meserii: fierari, potcovari, lăcătuși, lemnari, stoleri, rotari, mindirigii, plapomari, sfeidecari, ciubotari, croitori (pentru slugi), pietrari, zidari, varari, cărămidari și câte altele.

Astfel că o lucrare ca, spre exemplu, clădirea curții celei nouă nu costa pe hatman decât o sumă minimă care-i ieșea din pungă, deoarece avea pietrari, zidari, cărămidari, salahori, lemnari și fierari din bielșug, cari nu-l costau nici macar un ban, varul îl scotea din gropile lui de pe moșie, iar lemnul din pădurile dintre Bazga și Cozia.

Restul vatrașilor se întrebuința la diverse slujbe ale moșiei, la tamazlâcuri, turme și herghelii, numai prin excepțiune la munca câmpului.

Slugile curții erau bine îmbracate și bine hrănite, restul vatrașilor era îmbracat destul de sumar și primea o hrană care nu s-ar putea numi decât frugală.

Vatrașii meseriași însă, fiind învoiți să lucreze, când nu aveau de lucru pentru stăpân, pentru socoteala lor, o duceau mai bine.

Femeile vatrașilor neîntrebuințate în slujba curții erau puse la țesutul inului și a cânepei din fuioarele ce țaranii de pe deosebitele moșii ale hatmanului erau datori să i le deie din recolta acelor plânte.

Șatrașii, simțitor mai număroși decât vatrașii, erau mult mai fericiți. Împărțiți în caldarari, ursari, fierari și lingurari, erau învoiți, în schimbul unei plăți anuale, să cutreiere țara spre a-și agonisi viața după cum erau deprinși din moși și strămoși. Erau însă datori să se înființeze în fiecare toamnă la Bohotin, cu câteva zile înainte de Sfântul Dumitru, pentru plata dării, al cărei nume l-am uitat, numarare și împărecherea flăcăilor cu fetele. Căci țiganul nu trebuia nici el să rămâie stărp, era doară, ca orice vită, dator să deie stăpânului prăsilă dintr-însul. Tot atunci se alegeau și se confirmau bulubașii cetelor și se rânduia, de cătră stăpân, peste toate cetele, un baș-bulubașă.

Cu prilejul acestor două de pe urmă operații se iveau uneori certe și nemulțămiri mari între țigani și din partea țiganilor. Uneori se luau la sfadă pentru alegerea bulubașei cetei și la bătaie între dânșii, spărgându-și capetele cu ciomege, pari sau bolovani sau se înjunghiau cu cuțitele, de era silit vechilul să intervie și să-i liniștească vârându-se în mijlocul lor cu harapnicul în mână. Câteodată curtea nu voia să aprobe alegerea cutărui bulubașă împotriva căruia avea temeiuri de bănuială, îndreptățită sau nu, pretinzându-se că el cedase altei cete sau altui stăpân cutare fată sau cutare flăcău, bineînțăles în schimbul unei sumi bănești de care se împărtășise toată ceata și pretinzând că flăcăul sau fata în chestiune murise de boală, înfățosind chiar mărturii minciunoase, capatate cu bani, sau alte fapte de asemenea natură. Altă dată țiganii erau nemulțămiți

cu rânduirea baș-bulubașei alese de curte, pretinzând că este aspru sau jacaș. Așa mi-a istorisit bătrânul Anton Scheletti, un mare credincios al hatmanului, că într-un an, nu-și aducea aminte în care, în neființa hatmanului, țiganii s-au răsculat împotriva baș-bulubașei reîntărite din ordinul stăpânului, neputându-l suferi, pe drept sau pe nedrept. Au declarat în gura mare că nu-l primesc, iar vechilul văzându-i că s-îndreaptă spre curte, unde se afla bunica cu copiii, a pus să închidă porțile și a postat pe zid, pe la metereze, pușcași cu poroncă să tragă în țigani dacă vor cuteza să încerce a intra cu de-a sila în ogradă. Țiganii s-au strâns buluc la poartă, dar n-au îndrăznit să încerce a intra cu sila, mărginindu-se a striga: „Nu primim pă hăst bulubașă! Nu ne supunem! Să vie chiar coconu Readucanu bătrinu, cu barba ha lunga și lata, și tot nu ne supunem!“ Hatmanul, vestit de un fecior boieresc înadins trimes de Scheletti, a și sosit a doua zi, dar venirea lui numai spre bucuria țiganilor n-a fost. Satele, strânse înainte de sosirea stăpânului, au încunjurat tabăra șatrașilor, apoi s-a procedat după obiceiul țării și mulți șatrași n-au mai putut dormi, o bucată bună de vreme, decât pe brânci.

CAPITOLUL IV

Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut
(sfârșit)

Nu știu ca, în timpul lui Scarlat Calimah, bunicul să mai fi ocupat vro slujbă, deși, după cele auzite de la bunica, trăia bine cu domnul și relațiunile cu curtea domnească erau frecvente. Mult vorbea bunica de un baron Kraichel, fost ofițer englez, deși neamț de naștere, preceptorul lui beizadea Alexandru Calimah, fiul domnului. Spunea de acel Kraichel că: *c'en était un homme fort instruit et fort agréable. Il en passait des heures chez nous en racontant sur la révolution française et sur Napoléon. Et sur toute chose il en était versé et un homme très comme il faut et très bien élevé. Nous l'aimions beaucoup! Et il en était très propre, pas comme le père Daniel qui en sentait si mauvais* (Era un barbat foarte învățat și plăcut. Petrecea la noi ceasuri întregi și ni povestea despre revoluția franceză și despre Napoleon și despre toate avea cunoștință bună și era un barbat foarte cumsecade și prea bine-crescut. Îl iubeam foarte mult cu toții. Și era foarte curat, nu ca părintele Daniel, care mirosea atât de rău). Mult mai târziu, după publicarea celui de al zecelea volum al documentelor zise Hurmuzaki*, înțăles-am că acel Kraichel al bunicii era baronul de Kreuchely-Schwertberg, consulul prusian de la București, de la care aveam atât de minunate rapoarte asupra epocii dintre 1819 și aceea a stabilirii domniilor regulamentare. El, într-adevăr, a fost și ofițer englez într-un regiment de cavalerie recrutat în

* *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, colecție alcătuită din materialul istoric provenind din arhive occidentale și de la Constantinopol, publicată și continuată sub îngrijirea unor însemnați istorici din Academia Română (n. red.).

Germania, preceptor al lui beizade Alexandru Calimah și consul prusian la Ieși înainte de a fi strămutat la București în calitate de consul general.

Din vremea lui Calimah mai auzit-am pe bunica povestind despre răscoala de la 1819 a ieșenilor, din pricina măsurilor luate împotriva lățirii ciumii. Epidemia nu era violentă și micul număr al cazurilor făcea ca poporul să nu creadă în existența ei. Se numise o comisiune în capul căreia era Iordache Roznovanu, iar acea comisiune ordonase – pentru prevenirea întinderii epidemiei – luarea unor măsuri a căror executare avea să fie priveghetă de poliție. Dacă și astăzi, la noi, orice măsură priveghetă de poliție dă loc, din cauza deplorabilului personal ce o compune, la fel de fel de abuzuri, ni putem închipui jafurile și brutalitățile ce agenții regiei le comiteau atunci la asemene prilejuri. Cei mai nemulțămiți cu aceste măsuri au fost supușii străini: austriaci, prusieni și ruși. Ei au aţâţat poporul la opunere, mai ales sub cuvânt că în țară nu există nici o ciumă și zgomotul despre ivirea molimii este numai o născocire a agiei, înțăleasă cu doftorii spre a jăfui lumea. Norodul s-a strâns în Ulița Mare, între mitropolie și curtea domnească. Mitropolitul Veniamin a ieșit pe uliță și a vorbit poporului, de care era foarte iubit și respectat, însă de astă dată fără a izbuti să-l liniștească. Atunci s-a hotărât însuși domnul să iasă din curte pentru a vorbi mulțimii, dar față de atitudinea ei amerințătoare s-a dat iar înapoi spre curte. Poporul s-a luat după dânsul și era cât pe ce s-ajungă la poarta curții odată cu el. Ceea ce văzând căpeteniile arnăuților așazați pe zid și dinaintea zidului au pus să tragă în mulțime, ucigând și rănind un număr de oameni. Poporul s-a oprit, vodă a putut apuca să intre în curte și arnăuții au izbutit să închidă porțile. După o bucată de vreme, mulțimea s-a împrăștiet, dar mitropolitul a ramas pe loc. Bunul meu, care, auzind că „este dandana mare“, încălecase și venea să-și deie samă de ceea ce se petrece, a găsit pe chiriarhul țării șăzând pe taraba unui jidov, bocindu-se că n-a fost în stare să liniștească poporul și denunțându-se în gura mare pe sine însuși pentru că, din cauza nepriceperii sale, s-a varsat sânge nevinovat. Cu mare nevoie, bunicul și alții au izbutit să-l ieie de pe acea tarabă și să-l ducă

peste drum, în casa logofătului Grigore Ghyka. Bunica nu putea suferi pe preuți și avea despre ei cea mai proastă părere, dar de mitropolitul Veniamin vorbea cu mare respect, zicând că era singurul preut în înțălesul adevărat al cuvântului ce-l cunoscuse în viața ei, dar adăugea: *Quel dommage qu'il en était peureux, qu'il en craignait pour sa personne!* (Ce pacat că era fricos, că avea grijă mare pentru siguranța persoanei sale!) Și, după cât am putut constata mai pe urmă și din scrieri, și din spusa altor contimporani, judecata bunicăi era de astă-dată dreaptă.

Încă nu se liniștise bine emoția stârnită de întâmplările povestite mai sus, când sosi vestea mazilirii lui Calimah și înlocuirea lui prin Mihai Suțu, un barbat care, din pricina moravurilor lui infame, era disconsiderat de toată lumea din țară și de la Țarigrad. Unul din caimacamii rânduiți de el pentru ocârmuirea Moldovei până la venirea domnului în țară a fost Dumitrache Manu, părintele bunicăi. Acesta, cu concursul fiicei sale, a stat mult pe capul hatmanului ca să primească o slujbă în divan, cerere la care el s-a opus cu hotărâre. La urmă, a consimțit însă să fie însărcinat cu conducerea măsurilor luate pentru combaterea ciumii, dezvoltând în executarea lor o energie care i-a atras mulțămirile străinilor aflători în Ieși. Dar era exasperat de lipsa de chibzuință și de bărbăție a divaniștilor. Bunica, care avea un dispreț nemărginit pentru barbații fricoși, povestea cu mult haz indignarea de care fusese cuprins hatmanul când, întorcându-se într-o sară de la Bohotin, auzise cum mai toți divaniștii o rupsese la fugă de la curte fiindcă se *burzuluise* vreo 20-30 de arnăuți. Pricina *burzuluirii* era zdravăna bataie și trimiterea la ocnă a unui arnăut care, cu prilejul unei coliziuni între el și trăsura lui Beldiman, ispravnicul ținutului Ieși, trăsese de trei ori cu pistolul în ispravnic și în vezeteu, fără a-i nimeri, dar fusese prins și legat de „panțirii" ce Beldiman îi avea cu el. În fuga lor, unii din divaniști își uitase papucii la curte și, pentru a se duce acasă, încălecase numai în mești, iar pe arnăuți îi liniștise mai pe urmă cu bani. La venirea domnului, bunul meu a fost îmbracat cu un caftan de onoare pentru activitatea dezvoltată în combaterea ciumii, dar a încetat să se mai ocupe cu

măsurile pentru combaterea acestei boli, ajunsă pe urmă aproape endemică și neluând sfârșit decât la 1825, însă numărul victimelor rămăsese relativ mic.

Domnia lui Calimah a fost de altmintrelea epoca de mare strălucire a bunicăi, de care vorbea totdeauna cu deosebită plăcere: își făcuse o situație aproape unică în Iești, prietenia ei era căutată de toți și de toate, iar marea avere a hatmanului îi permitea să desfășure un lux deosebit.

Soțul ei era foarte ocupat cu procesul ce fusese silit să-i intenteze lui Ion Balș, fratele întâii sale soții. Dăduse acestuia iscălitura pentru 13 000 de galbeni; Balș neplătind sinetul la termen, creditorii au apucat pe hatman, care i-a dezinteresat, dar a cerut lui Balș restituirea sumei. După mai multe amânări, Balș a refuzat să plătească și hatmanul s-a văzut silit să-i intenteze proces dinaintea instanțelor rusești, căci Balș, care stăpânea peste 200 000 de desiatine* în Basarabia, devenise supus rus. Totuși, mersul judecății se arăta foarte favorabil pentru boieriul moldovan.

Eteria a fost pentru hatman și hătmăneasă, ca și pentru toată boierimea Moldovei, o lovitură de trăsnet într-un cer senin. Dacă Mihai Suțu și grecii dimprejuru-i erau, fără doar și poate, în curent cu lovitura ce o pregătea Ipsilant, este mai presus de orice îndoială că boierii moldoveni nu aveau nici o știință despre pregătirea acelei aventuri. Când eteriștii au intrat în Iești, boierii noștri, uluiți, au crezut că ceea ce spunea Ipsilant este adevărat și că el, adiutant al împăratului Alexandru, lucrează pentru socoteala rușilor. De acolo primirea relativ bună de care au avut parte eteriștii la intrarea în capitala Moldovei.

Se știe cum au necinstit acea intrare prin măcelărirea mișelească și salbatecă și pradarea turcilor, negustori și alții, așezați în Iești. Aceste orori n-au împiedicat ca mitropolitul Moldovei, în urma unei cereri destul de imperative a lui Ipsilant, să celebreze la mitropolie un serviciu pentru binecuvântarea armelor grecilor și izbânda lor, încingând apoi, cu mânile lui, pe șeful eteriștilor cu sabia.

* Desetină/deseátină: unitate rusească pentru suprafețele agricole echivalentă cu 1,09 ha (n. red.).

Dezaprobarea întreprinderii trimasă de țar, prin înadins curier, de la Laybach*, în urma viei nemulțămiri manifestate de împaratul Francisc al Austriei, ștergerea lui Ipsilant din rândul adiutanților împărătești și ordinul dat consulului rusesc, Pini, să părăsască Ieșul și să treacă peste Prut, a aratat boierilor în chip clar că, dacă aventura lui Ipsilant fusese vrodată văzută de Rusia cu ochi buni și chiar încurajată de familia imperială, lucrurile se schimbase în urmă. Boierii erau destul de înțălepți pentru a conchide că, fără de ajutorul armat al Rusiei, expediția lui Ipsilant nu avea nici cei mai mici sorți de izbândă, chiar dacă s-ar răscula toți grecii din împărăția otomană. Cea mai elementară prudență li impunea deci să se scuture de orice prepus că dau eteriștilor un ajutor cât de mic sau chiar să lese a presupune că hrănesc simpatii pentru ei. Înfrângerea grecilor era un lucru mai presus de orice îndoială, ca și venirea turcilor în Moldova, în urmărirea lor, și atunci aține-te la jafuri! Țara fiind lipsită de orice aparare, fără oaste, cei mai mulți boieri afemeiați prin mai bine de un veac de regim fanariot, poporul făcut prin toate chipurile să piardă obiceiul armelor, n-au văzut alt mijloc de scapare decât fuga. O parte dintr-înșii, cei mai legați de consulul rusesc, au trecut Prutul odată cu acesta sau îndată după dânsul, alții s-au oploșit dincolo de granița Bucovinei, la Suceava și la Cernăuți.

Bunul meu simpatii grecești nu avea și bunica uitase cu desăvârșire obârșia ei grecească pentru a se identifica cu desăvârșire cu interesele țării unde trăia acuma de atâta vreme și în care se bucura de o situație atât de frumoasă. Dar, dacă intrau turcii în țară, nimene nu mai putea fi sigur de viață, de cinstea nevestei și a copiilor, de avere. S-a bejenit deci și bunicul „peste Cordun“, cum se zicea atunci, adică în Bucovina. A trimes pe bunica cu copiii la Suceava, iar el a ramas la una din moșiile sale din sus, nu mai țin minte la care, spre a vedea cum se întorc lucrurile, rămânând însă în contact cu Ieșul.

În april, cneazul Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, care își dădea titlul de general, în urma unei sfezi avute cu Ipsilant „de la țiitoarele lor“, cum zice Beldiman, a părăsit grosul forțelor

* Laibach, numele german al orașului Ljubljana (n. red.).

lui Ipsilant, care se afla la Târgoviștea, spre a veni în Moldova și a-și așaza tabăra la Copou, la Ieși. Se vede că sau detașamente din trupa lui Cantacuzino, sau eteriști din cetele lui Pendedeca* și ale lui Spiro au înaintat spre Bucovina și că bunul meu, care strânsese o ceată de „oameni voinici", li-a ieșit înainte la un pod al Siretului ce voiau să-l treacă grecii, le-a dat piept și i-a silit să se retragă.

În zadar cautat-am vro mențiune despre această luptă, care de altmintrelea n-a putut să fie decât o neînsamnată harță, în toate cărțile și hârtiile privitoare la Eterie și la bejenie: n-am găsit despre dânsa nici o știre, macar cât de mică. Faptul mi-a fost povestit pentru întâia oară de Dumitrache Sdrobici, un boierănaș de la Răcătău, din ținutul Bacăului, om de casă al Sturdzeștilor de la Miclăușăni și de la Șcheia, pe când eram băiet de treisprezece ani. În ochii lui acea harță luase proporțiile unei mari bătălii. Mi-a povestit-o cel puțin de douăzeci de ori de atunci și totdeauna în aceiași termeni. Luase însuși parte la lupta în chestiune și-mi descria, în chipul cel mai amărunțit, până și hainele ce le purta în acea zi bunicul: pălărie de pâslă neagră, tatarcă de șaiac cafeniu, anteriu verde cu dungi mai închise, șalvari albaștri și ciubote de iuft negru. Spusele lui Sdrobici mi-au fost confirmate de tata, de moșii mei și de oameni vechi ai casei, cari trăise acele vremuri și mai erau încă în viață în a șăptea și a opta decadă a veacului trecut. Ei reduceau de altmintrelea întâmplarea la adevăratele ei proporții: o harță în care căzuse de fiecare parte câțiva morți și răniți. Dar tata adăugea că hatmanul îl lăuda pe Sdrobici ca fiind „un băiet foarte de ispravă și foarte viteaz".

Tata și moșii mei își aduceau foarte bine aminte de bejenie și de nesfârșita tabără de carete, calește, trăsuri de tot felul pe arcuri, brașovence, căruțe, harabale și cară cari acoperea drumul între Ieși și granița cesaro-crăiască. Întăii boieri cari, sub stăpânirea

* Constantin Pendedeca, căpetenie eteristă. Numit de Alexandru Ipsilanti guvernator al Iașilor, a comis numeroase abuzuri în încercarea de a strânge bani și voluntari pentru Eterie. În ajunul bătăliei cu turcii de la Sculeni (13 iunie 1821) a trecut Prutul la ruși pentru a se pune la adăpost (n. red.).

spaimii, părăsise casele lor din capitala Moldovei, mai ales acei cari se grăbise a urma pe consulul rusesc când acesta a plecat din Ieși, nu luase aproape nimica cu ei, se aflau în Basarabia fără haine, fără slugi, fără nici un *calabalâc*; în aceeași stare se găsea și mitropolitul, care fugise din Mitropolie într-o căruță proastă cu doi cai. Pe urmă, cu mare nevoie, trimesu-li-s-au cele trebuincioase. Dar boierii bejeniți „peste Cordun", deși cei mulți erau departe de a fi niște eroi, se vede că au judecat situația cu mai mult sânge răce, nu s-au grăbit și și-au făcut pregătirile mai în tihnă. Bunicul și-a luat până și taraful de lăutari, iar bunica n-a plecat fără o îmbielșugată provizie de dulcețuri, de vutce și de murături de tot felul și aproape cu toți țiganii din ograda curții din Ieși; mulți boieri făcut-au la fel.

Într-o condică de cheltuielile casei hatmanului pe anii 1819–1824, am găsit trecute lefile slugilor moldovenești libere ce i-a luat cu dânsul în bejenie și i-a ținut la Suceava și la Cernăuți, prefăcându-i din vreme în vreme. Aveau astfel cu dânșii, afară de țigani: un sofragiu, un fecior, un bărbier, doi vezetei, o mancă, o dadacă, o cămărășiță, o cameristă și trei fete pentru slujba personală a bunicii.

Boierii de la Cernăuți pricepuse foarte bine că revenirea, pe scaunele țărilor noastre, a unor domni fanarioți în urma *hainiei* și a răscoalei întregului neam grecesc împotriva padișahului devenea lucru mai mult decât problematic. Ei de la început și-au pus toate silințile pentru a face cu neputință revenirea acelei stăpâniri atât de dezastruoase pentru țările noastre. De aceea, în primele lor *arzuri* (jălbi), au avut grijă să stăruiască asupra vinovăției grecilor și a neamestecării pământenilor în întreprinderea lui Ipsilant, protestând despre devotamentul lor către „hrănitorul Devlet" și cerând cu stăruință restabilirea unei ocârmuiri pământene.

Însă ei, dacă cereau ocârmuire pământeană, ar fi voit ca această ocârmuire să fie un fel de *republică aristocratică*, cam după cunoscutul proiect al logofătului Dumitrache Sturdza, în care sfatul boierilor celor mari ar fi avut în mână toată puterea legislativă, administrativă și judecătorească. Ei nu puteau decât să facă profesiuni de credință sultanului, căci averile lor se aflau

doară în Moldova care era în mâna turcilor și vai de ei ar fi fost dacă turcii i-ar fi bănuit de hainie, dar, în fundul inimii, cu toții hrăneau speranța că Rusia va declara în curând război turcilor și Moldova va deveni o provincie autonomă rusască. Nu trebuie uitat că în acel moment Basarabia, râpită la 1812, se bucura de o autonomie destul de întinsă, administrația ei fiind încredințată unui „Sfat de sus“ (*verhovnîi soviet*) alcătuit numai din boieri moldoveni (alții nefiind). Iar toată ocârmuirea se făcea pe baza „Alcătuirii oblastiei Basarabiei“ (*Obrazovanie oblastii Besarabii*), un fel de constituție hărăzită acelei provincii, aproape îndată după anexare, de împăratul Alexandru I. Boierii moldoveni bejeniți la Cernăuți își puteau deci, mai ales în urma vorbelor falacioase ale agenților guvernului rus, să-și facă iluzia că, dacă Moldova ar încăpea și ea sub stăpânirea rusască, aceasta ar întregi-o iar cu Basarabia, pentru ca astfel să obție o situație la fel cu acea a Poloniei, care atunci alcătuia un regat autonom sub suveranitatea țarului, sau cu acea a marelui ducat al Finlandei.

Boierii fugiți la Chișinău erau mai ales partizani personali ai lui Roznovanu, care umbla după domnie, sprijinit fiind de ruși, și nu ieșea din cuvântul lui Pini. Dar după așazarea turcilor în Iești, cu caimacamul Ștefanache Vogoridi, s-a ivit o a treia partidă, alcătuită din acei prea puțini boieri mari cari, cu toate primejdiile, foarte reale, ce erau legate de rămânerea în țară, nu se dișarase și din boierimea cea mică pe care lipsa de mijloace sau legătura mai strânsă de pământul strămoșesc sau, în sfârșit, inconștiența pericolului o ținuse pe loc. Aceștia cereau, mai înainte de toate, înlăturarea definitivă de la scaunul țării a fanarioților, restabilirea domniei pământene, păzindu-se cu sfințenie vechile legături cu Poarta și domnul ocârmuind țara cu concursul întregii boierimi, mari și mici.

Turcii au priceput foarte bine scopurile acestor trei partide și n-au stat o clipă la îndoială pentru a satisface, cel puțin în mare parte, dorințile celei a treia din ele. Au dat domnia lui Ioniță Sturdza, boier de neam strălucit, pământean neaoș, dar relativ sarac, lipsit de cultură și înzestrat cu o inteligență mai puțin decât mediocră, dar cinstit, drept și iubindu-și sincer țara și neamul. Când, după învestitură, a venit în țară, a găsit într-însa prea

puțini boieri mari, aceștia fiind aproape toți la Chișinău și la Cernăuți, dar mica boierime s-a grăbit să se strângă împrejuru-i. Întreținerea trupelor turcești ramase în Moldova cerea vistieriei goale a țării niște cheltuieli istovitoare ce nu puteau fi amânate, căci altfel ienicerii ar fi dat iama în țară; nenorocitul domn era deci silit să-și procure bani prin toate mijloacele, ceea ce nu putea decât să creeze nemulțămiri. Din propria-i inițiativă, atât cât și din ordinul Porții, el de la început invitase pe bejenari să se reîntoarcă în țară, și în mai multe rânduri repetase această invitare. Dar boierii bejenari nu au dat nici o urmare acestor invitări, cum nu s-au spăriet nici de amenințarea că, de nu se vor întoarce, li se vor confisca casele și moșiile. Precum am văzut, cei de la Chișinău voiau de domn pe Roznovanu, iar cei de la Cernăuți nu voiau domn deloc; și unii, și alții sperau că războiul între ruși și turci nu are să întârzie a izbuhni și că, cei din urmă având a fi învinși cu desăvârșire, Moldova și Țara Românească vor cădea sub oblăduirea Rusiei. Și în asemenea eventualitate, acei de la Cernăuți sperau realizarea visului lor de *oblastie* autonomă, iar acei de la Chișinău rânduirea, ca domn, sub suzeranitatea rusască, a lui Roznovanu. Bineînțăles că agenții ruseși hrăneau și ațâțau speranțele amânduror fracțiunilor. Apoi nici unii, nici alții nu voiau să vie în țară spre a împărți puterea cu *ciocoii* lui Ioniță Sturdza. Extorsiunile de bani ale ocârmuirii domnești, motivate de exigențele turcilor, dar agravate prin necinstea și lăcomia funcționarilor însărcinați cu strângerea dărilor, furnisau amânduror partidelor boierești bogate pretexte pentru trimeterea de nenumarate *arzuri* (suplici) la Poartă, de petițiuni și memorii către pravoslavnicul împarat și miniștrii săi. Bunul meu era absolut convins că războiul între ruși și turci trebuia să izbuhnească neîntârziet. Într-o călătorie ce o făcuse la Odessa pentru căutarea procesului cu cumnatu-său, Balș, a avut prilej să vorbească cu generalul conte Langeron, pe care îl cunoștea bine încă de la luarea Ismailului, la 1790, precum și din timpul ocupației de la 1806–1812, și generalul l-a asigurat că războiul între ruși și turci este absolut inevitabil. Hatmanul mai era în corespondență destul de deasă cu bejănarii munteni de la Sibiu. Dar condeiul partidului boierilor mari era purtat de un spatar Bucșănescu,

Bunul meu nu putea să uite cum o mână de spahii turcești îl gonise pe dânsul și pe toată călărimea austriacă de la Focșani până aproape de Mărășești. De atunci avea pentru „nemți" un dispreț desăvârșit… În schimb avea o admirație nemărginită pentru Suvorov și nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focșani și la Râmnicul Sarat, la cari fusese față. — Bătălia de la Focșani (21 iulie 1789), gravură din epocă.

…Întâiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu pușca sau cu pistolul și pentru mânuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziție pentru studii și deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinerețe evlavios și cu frica lui Dumnezeu. — Hatmanul Răducanu Rosetti, bunicul autorului.

…Aceste orori n-au împiedicat ca mitropolitul Moldovei, în urma unei cereri destul de imperative a lui Ipsilant, să celebreze la mitropolie un serviciu pentru binecuvântarea armelor grecilor și izbânda lor, încingând apoi, cu mânile lui, pe șeful eteriștilor cu sabia.

După moartea eroică a lui Iordache Olimpiotul și arderea mănăstirii Secul, unde boieri și fețe bisericești adăpostise odoarele și lucrurile lor mai de preț, cari, toate, au căzut în mânile turcilor, ienicerii umblau îmbracați în veșminte bisericești… — Dreapta: Iordache Olimpiotul pune foc Mănăstirii Secu, tablou de Peter von Hess. Jos: Iordache Olimpiotul într-un portret din epocă.

boierănaș de la Botoșăni, de altmintrelea barbat puțin cult și destul de mărginit la minte, căruia hatmanul îi dădea, în fiecare lună, o subvențiune bănească.

În Bucovina, bunicul și bunica au dus o viață care nu se deosebea mult de acea ce o duceau în Ieși și la fel cu a celorlalți bejenari. Boierii își petreceau vremea comunicându-și știrile destul de dese ce le primeau de la vechilii lor din țară, prin feciori boierești călări, de cari fiecare boier ținea mai mulți pe lângă el și cari veneau la Cernăuți să-și facă slujba cu rândul, alcătuiau jălbi la Poartă și la Peterburg împotriva lui Ioniță Sturdza, planuri pentru punerea la cale a viitoarei ocârmuiri sperată de ei, apoi făceau nesfârșite partide de *préférence*, fumau nenumărate ciubuce și narghilele și absorbeau tot atât de multe cafele. Cucoanele se vizitau între ele, frecventau cucoanele bucovinene și soțiile înalților funcționari austriaci, ieșeau în fiecare zi cu trăsurile sau cu săniile la plimbare, mergeau la *Volksgarten*, unde ascultau muzica militară, asistau și jucau la balurile date de garnizoană și de autorități, făceau dulceți, vutce și murături, mai puneau să se *certe*, la scară, pe vrun țigan sau vro țigancă care se abătuse de la datorie și, mai ales, pisau zahar pe spinarea absenților.

Hatmanul a încheiet prietenie mare cu episcopul Rădăuțului, cu Dosoftei Herăscu, un prelat care, atât prin virtuțile sale, prin luminarea deosebită a spiritului, cât și prin o cultură deosebită, a făcut cinste bisericii ortodoxe. Episcopul Herăscu era încuscrit cu familia noastră prin căsătoria unei nepoate a sale cu Gheorghe Roset Tețcanu, un văr al hatmanului, de la care acesta cumparase partea din Bohotin aparținând ramurii Tețcănești a familiei, alcătuită din urmașii lui Ioniță Ruset, frate cu bunicul hatmanului, Iordache.

Iluziile bejenarilor despre războiul de liberare al țărilor române, ce avea să-l poarte Rusia cu Poarta, au ținut timp îndelungat, ațâțate și hrănite de agenții rusești, Rusia având tot interesul să facă cât mai multe greutăți lui Ioniță Sturdza, care, în nici o privință, nu era omul ei. Tocmai la începutul anului 1824, văzând că războiul mântuitor nu vine, unii din acei boieri s-au hotărât să se întoarcă în țară.

Bunicul venise în Ieși cu toată familia în luna marte 1823, dar pentru a se întoarce după puține zile, la începutul lui april, în Cernăuți, unde a ramas până la 1828, când s-a întors definitiv acasă, aproape odată cu izbuhnirea războiului ruso-turc. Venea însă des în țară pentru a-și supraveghea interesele.[1]

Pe lângă că nu se împaca deloc cu regimul lui Ioniță Sturdza, exilul lui voit la Cernăuți a mai fost pricinuit și de dorința de a face ca fiii lui să se folosească de instrucțiunea ce o puteau capata în gimnaziul din capitala Bucovinei. Instrucțiunea lor era priveghietă de pastorul protestant doctorul Roth, un sas din Brașov, pe lângă care mai erau în casă un profesor de limba franceză numit Rémond, un profesor de muzică (pentru fete) numit Herfner și didascalul grec Leonte Frangulea. În aceeași condică de care am făcut mențiune mai sus, mai văd pomenit în timpul șăderii la Cernăuți a familiei pe „acel care întinde strunile clavirului", numit Caudela, fără îndoială tatăl bătrânului profesor de muzică Caudela.

Viața de mai înainte de 1821 și-a reînceput cursul: vara la Bohotin, iarna la Ieși, cu aceleași vizite, aceleași mese, aceleași serate, aceleași vânători, aceleași petreceri de tot felul. Casa bunicăi a fost iarăși frecventată de căpeteniile oștirii rusești, atât la Ieși, cât și la Bohotin. Partida ei de cărți a devenit și mai animată, căci rușii jucau acuma gros de tot, iar, ca urmare, și mai păgubitoare pentru punga bunicului.

Fiicele cucoanei Frosiniței, Maria, Profira și Aglae, acuma se ridicase și cele două dintăi erau de o frumuseță strălucitoare. Au fost curtate de număroși generali și polcovnici ruși, dar bunicul niciodată n-a voit s-audă de asemene căsătorie: exemplul înfățoșat de căsniciile încheiete până atunci între fete de boieri de ai noștri și ruși nu era deloc încurajator: mai toate acele

1. În merituoasa carte a amicului meu, D. Barnoschi: *Originile democrației române*, la pagina 63, într-o listă a acelor boieriți sau înaintați în rang de Ioniță Sturdza, figurează și un Răducanu Roset. Țin să arăt că acesta este fără îndoială nu bunul meu, ci Răducanu Roset de la Călugăra, lângă Bacău. Bunul meu, hatman făcut de Alexandru Moruzi la 1804, a ramas tot hatman până când Mihai Sturdza l-a făcut logofăt mare. De altmintrelea el a lipsit din țară aproape în toată domnia lui Ioniță Sturdza.

nenorocite nu avusese parte de la niște barbați decorați și titrați, dar inculți, fără creștere și stăpâniți de patima beției, decât de bătăi, părăsire și pierdere a averii. Mătușele mele s-au căsătorit, cea dintâi cu Toderiță Balș, care, după moartea ei, a ajuns, în 1856, caimacam al Moldovei, iar a doua, Profira, cea mai frumoasă din ele, cu Alexandru Moruzi Zvorișteanul. Mătușa Profira era vară primară cu tatăl soțului ei, cu beizade Costache Moruzi, fiul doamnei Zoița, adică într-un grad de înrudire cu petitorul ei în care biserica noastră oprește cu desăvârșire căsătoria. În cazul de față Alexandru Moruzi, îndrăgostit până la nebunie de frumoasa lui „mătușică *à la mode de Bretagne*“, a știut să obție, probabil cu mari jertfe bănești, dispensa patriarhului Țarigradului.

Hatmanul a făcut parte din cea dintâi Adunare Obștească, convocată de Kiselev; în lipsa mitropolitului și a celor doi eparhioți prezida el adunarea, ca fiind cel mai în vârstă din boierii de rangul întâi. Condițiunile păcii de la Adrianopol și Regulamentul Organic deloc nu alcătuiau rezultatul ce el îl aștepta de la războiul atât de viu dorit: stăpânirea turcească rămăsese în ființă, autonomia era numai o vorbă și Basarabia rămânea despărțită pe veci. Avea să aibă însă în curând, despre pravoslavnica împărăție și pravoslavnicul împarat, deziluzii și de altă natură, mai personală.

În 1830, hatmanul a trimes la München pe cei patru fii ai săi, cătră cari s-a alipit și Nicu Ghyka Comănești, nepotul său de fiică, spre a-și face acolo studiile sub direcțiunea doctorului Roth. La München mai plecase, tot pe atunci, mai mulți fii de boieri din București, printre cari și beizade Mitică, fiul fostului domn Grigore Ghika.

De multe ori povestitu-mi-a bunica grozăveniile holerei de la 1830. Mureau oamenii ca mușt ile și nu erau destui ciocli pentru a-i îngropa; serviciul medical era neputincios și cu desăvârșire neîndestulător. „Cine avea zile trăia, cine nu avea murea.“ Ieșul era pustiu, rămăsese numai sărăcimea, toți acei cari dispuneau de mijloace fugise: boierii pe la moșii, negustorii și ceilalți cari putuse să plece, pe unde apucase și pe unde izbutise a se oploși, mai ales pe la mănăstiri. Boierii șădeau închiși în curțile lor, ale

căror intrări erau păzite de pușcași cu armele încarcate. Alimentele ce li se aduceau erau ridicate peste ziduri cu prăjini, panerele cari le conțineau erau arse. Scrisori de din afară nu se luau cu mâna, ci cu cângi, apoi se perforau cu un sul și se țineau la fum ceasuri întregi. Posed și astăzi scrisori de pe acea vreme, primite de bunici la Ieși sau la Bohotin, de la fiii lor din străinătate sau de aceștia, la München, de la părinți; toate sunt astfel perforate și trecute prin fum, căci poșta rusască și cea austriacă le supunea la operații de același fel. Părinți părăseau copiii zăcând de molimă, copii lăsau pe părinți să moară fără de ajutor, frate pe frate nu primea, *ci îi vorbea din depărtare*. Bine spunea bunica: *Ç'en était un temps où l'homme s'en montrait dans toute sa laideur!* (Era o vreme în care omul se arata în toată urâciunea lui!)

Sfârșitul vieții bunicului a fost întunecat prin groaznicul act de arbitrar făptuit față de dânsul de împăratul Neculai I. Hatmanul câștigase procesul cu Ion Balș înaintea tuturor instanțelor judecătorești din Rusia, chiar înaintea senatului din Peterburg, și fusese deja pus în stăpânirea unei părți însamnate a averii lui Balș. (Totalul datoriei, cu dobânzi cu tot, se ridica la suma de 80 000 galbeni sau 960 000 franci în aur.) Dar Balș era șambelan al împaratului și se bucura de deosebită trecere la el, sau știuse să-și asigure proptele deosebit de puternice pe lângă teribilul autocrat, căci, dintr-o trăsătură de condei, tocmai când viața era mai dragă bunicului, țarul a casat fără trimetere hotărârea senatului și a ordonat punerea din nou a lui Balș, în chip definitiv, în stăpânirea moșiilor sale.

Bunicul a văzut îndată că-i va fi greu să scăpe de ruina totală și că va trebui să se desfacă de mare parte din moșii. Pentru a micșora cheltuielile, a rechemat în țară pe tata și pe fiul său Alecu, pe tata mai ales pentru a-l ajuta la lichidarea situației. În străinătate a ramas numai moșu Lascarache, care, pe lângă că învața în chip foarte serios, era cumpănit în cheltuieli.

Cu Mihai Sturdza bunicul era în cât se poate de bune relații, cum fusese și cu logofătul Grigoraș, tatăl domnului. Mihai Sturdza a ridicat pe hatman la rangul de logofăt mare, dar în amintirea contimporanilor a ramas tot sub denumirea de „hatmanul Răducanu".

Bunicul era de o constituție excepțional de viguroasă, până în anul morții a călărit și a mers la vânat. Răposatul Dumitru Mavrocordat mi-a povestit cum, în iarna anului 1836 sau 1837, fiind adjutant domnesc, a fost cu vodă la vânat la Bohotin, cum i-a primit bunicul și cum domnul a împușcat o vulpe, iar bunicul doi lupi și un țap.

O boală de ficat, agravată prin supărările pricinuite de cumplita lovitură de la Peterburg și rău căutată de medicii vremii, l-a răpus în august 1838. A fost înmormântat la Sfântul Spiridon, al cărui ctitor fusese.

Toți acei cari l-au cunoscut îl vorbeau de bine și cu drag își aduceau aminte de el. Nu mai vorbesc de copiii lui, toți aveau pentru el un adevărat cult, vorbeau de dânsul cu mișcare și cu însuflețire. Moșu-meu Lascar, la vrâsta de șăsăzeci și cinci de ani, îmi istorisea cu ochii plini de lacrimi cum, când erau copii, veneau să se lipească de el pe divan și se luptau între ei pentru a i se vârî în mâneca largă a giubelii, spre a fi mai aproape de el.

Tot moșu Lascar povestea cum, la Heidelberg fiind, a visat că tată-său a murit și, după puțină vreme, a aflat că într-adevăr el se săvârșise din viață în același moment în care îi visase moartea. Și moșu Lascar era un barbat care niciodată nu povestea lucruri neadevarate. Apoi el era absolut lipsit de orice superstiție, materialist convins și un spirit cât se poate de critic.

În testamentul său, adeverit, la 1828, de episcopul Dosoftei Herăscu, bunicul recomandă fiilor săi să iubească și să ocrotească poporul. Adesa vorbitu-mi-au de el țarani bătrâni de la Bohotin și de la Căiuți; toți mi l-au descris ca fiind un barbat iute din fire, dar deosebit de bun la inimă, drept, foarte darnic și lipsit de orice urmă de fudulie. Ședea ceasuri întregi de vorbă cu dânșii, iar ei, când se adresau lui, îi ziceau: *părinte logofete*, *părinte hatmane* sau *părinte Răducane*.

CAPITOLUL V

Despre câțiva contimporani ai bunului meu și despre unele întâmplări din vremea lor

Cred că cetitorul nu va ceti fără interes oareșicari amărunte puțin cunoscute despre unii din contimporanii bunicului, precum și altele asupra întâmplărilor din întăia treime a veacului trecut.

Dintre boierii cei mari cu cari hatmanul întreținea legături de prietenie mai strânse, cei mai de samă erau marii logofeți Costache Ghyka (Sulgiaroglu), fiii săi Dumitrache și Alecu, din care cel dintăi, Dumitrache, s-a căsătorit cu o fiică a hatmanului, Grigoraș și Dumitrache Sturdza și vistiernicul, pe urmă logofăt mare, Iordache Roset-Roznovanu. Acești patru vel logofeți și cei doi Bălșești, Iordache și Costache, despre cari am vorbit în capitolele de mai sus, cu un al șăptelea al cărui nume l-am uitat, erau desemnați la începutul veacului trecut sub porecla de „Cei șăpte stâlpi ai țării", ca fiind cei mai destoinici și cei mai bogați din toată *protipendà* (cele cinci dintăi ranguri ale boierimii). Despre cei trei Ghykulești numiți mai sus îmi rezerv să vorbesc în capitolul ce-l voi consacra familiei mamei.

Despre logofătul Grigoraș Sturdza știu că trecea drept un barbat deosebit de capabil și de iubitor de țară, foarte bogat, stăpânitor, între altele, al unui foarte mare complex de moșii care se întindea de la Cristești, pe Moldova, până la Cozmești, pe Siret. Era căsătorit cu domnița Mărioara Calimah, cea mai frumoasă femeie din toată Moldova. Bunica, atât de cunoscătoare în frumuseță, zicea că altă ființă frumoasă ca domnița Mărioara nu i-a fost dat să vadă în viața ei, iar entuziasmul contimporanilor de sexul tare, când vorbeau de ea, devenea ditirambic. Domnița Mărioara era fiica lui Grigore Calimah Voievod,

decapitat de turci la începutul războiului cu rușii de la 1769–1774, război căruia i-a pus capăt tratatul de la Kuciuc-Kainargi. Logofătul Grigoraș Sturdza era tatăl lui Mihai Sturdza, întâiul domn regulamentar al Moldovei.

Logofătul Dumitrache Sturdza era văr cu logofătul Grigoraș și cel mai intim prieten al bunicului. Casele lor, la Ieși, erau megieșe și, spre a înlesni comunicațiile între dânșii și familiile lor, ei pusese să se deschidă o portiță în zidul despărțitor. Logofătul Dumitrache trecea drept barbat hursuz și nu amabil (era bunicul lui *conu Mitiță**), dar în schimb era renumit pentru integritatea și cinstea lui deosebită, ca și pentru iubirea-i sinceră și adâncă pentru țară și neam. Se bucura de o cultură relativ însamnată. Naționalist înfocat, a dat un sprijin puternic redeșteptării culturii limbii naționale și, între altele, a fost unul din cei cari au încurajat mai tare reprezentațiile teatrale date în limba noastră, mai cu samă în casa logofătului Costache Ghyka, de cătră membri tineri ai marii boierimi.

Logofătul Dumitrache Sturdza mai era vestit ca hotarnic; îl cereau boierii împricinați la toate hotărniciile mai de samă. Au ramas mulțime de cărți de hotărnicie iscălite de el; lumea avea cea mai deplină încredere în priceperea și nepărtinirea lui.

În timpul Eteriei s-a bejenit și el la Cernăuți, unde a dus aceeași politică ca și bunicul, se hrănea cu aceleași iluzii în privința autonomiei ce aveau s-o capete principatele odată ce ele, scăpând de robia turcească, ar începea sub stăpânirea pravoslavnicului împarat. Neasamanat mai cult decât hatmanul și mult mai în curent cu alcătuirile statelor din apusul Europei, era autorul cunoscutului proiect de alcătuire „aristocratico-dimocraticească", alcătuit încă pe la 1816, și nu, cum se crede obișnuit, în urma Eteriei și a căimăcămiei lui Vogoridi. Logofătul Dumitrache, fiind la Cernăuți, împărtășea întru toate părerile celorlalți boieri mari refugiați în Bucovina. Proiectul lui de alcătuire este fără doar și fără poate cel mai înaintat, cel care arată mai multă cultură, mai multă înălțime de suflet și mai multă iubire de popor din partea autorului său. Numai în acest proiect se prevede alegerea „de către toți gospodarii țării", boieri

* Dimitrie A. Sturdza; *v. infra*, pp. 463, 473, 480 (n. red.).

și neboieri, a unei camere, purtând numele de „Divan de jos“, alcătuită din 48 de deputați, câte trei de ținut, putând fi boieri sau neboieri, după socotința alegătorilor; singura condiție ce trebuiau s-o împlinească era de a fi *gospodari*. Apoi el mai pune, în proiectul lui de constituție, principiul garantării libertății individuale pentru toți, prevăzând că nimeni nu poate fi arestat fără judecată decât în caz de flagrant delict și admițând liberarea pe cauțiune, chiar în cazurile de arestare preventivă „pentru pricini delicate“. Toate celelalte proiecte vădesc în autorii lor un nivel cultural și moral neasamanat mai jos.

După întoarcerea lui în țară, Poarta, în urma deselor jălbi ale boierilor, cerând de la domn să trimată Devletului socotelile vistieriei, spre a vedea întru cât învinovățirile de râsipă și de jaf aduse ocârmuirii lui Ioniță Sturdza erau întemeiete, vodă și cu divanul au hotărât ca logofătul Dumitrache Sturdza să redacteze, asupra acelor sămi, un raport care să fie trimes la Constantinopol. Logofătul a refuzat, dar în urma insistențelor stăruitoare ale domnului, care-i era văr, și a boierilor divanului, a revenit asupra refuzului, punând însă ca condiție ca sămile în chestiune să-i fie mai întâi supuse spre a le revizui și a-și putea pe urmă întocmi raportul cerut în deplină cunoștință de cauză. Veliții (marii) boieri și mai cu samă vistiernicul (Dumitrache Ghyka) n-au vrut să audă de asemenea condiție și au stăruit pentru ca logofătul Dumitrache să-și întemeieze raportul cerut pe știrile date de ei. Însă logofătul sub nici un cuvânt n-a consimțit a alcătui un raport purtându-i iscălitura asupra unor socoteli ce nu le văzuse și a trebuit să se recurgă la un raportor mai puțin scrupulos.

Vistiernicul Iordache Roset-Roznovanu ar fi fost, după Langeron, cel mai capabil din boierii Moldovei. Însă, după alte mărturii contimporane, s-ar părea că emigratul francez, când a caracterizat pe vistiernic în chip atât de favorabil, a privit ca dovezi de capacitate mai ales simpatiile lui pentru Rusia și că dacă Roznovanu era foarte bogat, capacitatea lui nu trecea peste mijlocie. Era tovarăș de copilărie cu bunicul, care, precum am aratat mai sus, fusese crescut în casa logofătului Neculai, tatăl lui Iordache. Acesta și surorile lui erau desemnați sub porecla

de „Apolon și cele nouă muze". Mai ales din pricina acestor număroase surori roznovănești se găsesc înrudite între ele aproape toate familiile boierimii noastre. Dar nimene din acei ce i-am întrebat n-a fost în stare să-mi citeze nouă surori, cu toții s-au oprit la opt, totdeauna aceleași. Unii din bătrâni mi-au spus că numai opt muze au fost și că drept a noua era socotit fratele lor, Apolon.

Vistiernicul Iordache a fost, în tot cursul vieții sale, un partizan hotărât și statornic al Rusiei și, în diferite rânduri, candidat la domnie energic sprijinit de această împărăție. În timpul ocupației de la 1806–1812 a avut totuși o coliziune neplăcută cu rușii, care ni înfățoșază o icoană destul de vie a relațiunilor dintre boierii moldoveni și autoritățile muscălești. În fevruar 1811, președintele divanurilor, Krasno-Milașevici, numise hatman, împotriva voinții divanului, pe beizade Scarlat Ghika, fiul lui Grigore Ghika Vodă, ucis de turci la 1777. Folosindu-se de o absență la București a lui Milașevici, boierii au lipsit pe beizadeaua-hatman de scutelnicii lui și l-au scos din casa ce tot ei i-o cumpărase (era sarac lipit pământului), silindu-l astfel să părăsască orașul.

Spre răzbunare pentru această faptă, secretarul lui Milașevici a somat pe Roznovanu să deie din țară, îndată, 20 000 de cară pentru transportul proviantului armatei. Vistiernicul a răspuns că țara nu poate furniza mai mult de 10 000 de cară și numai în termen de zece zile. La acest termen carăle nefiind adunate, secretarul a venit la vistierie, a început a se răsti cătră Roznovanu, iar acesta, barbat iute din fire, răspunzându-i pe același ton, rusul l-a apucat de barbă și a început să-l târască prin toată sala divanului. Vistiernicul a strigat după ajutor și atunci toți funcționarii vistieriei au sărit și au început să care secretarului la lovituri cu grelele calamare ce le purtau în brâu, apoi l-au aruncat în josul scării, în astfel de stare încât era teamă să nu-și mai revie în fire. După această întâmplare, toți boierii au părăsit divanul și cei mai de frunte au început să-și pregătească trăsurile spre a pleca la Peterburg, pentru a se plânge împăratului „de atingerea ce o suferise privilegiile lor". Generalii ruși aflați la Ieși cu mare nevoie izbutit-au să-i facă să renunțe la călătoria

proiectată, dar boierii tot au ales o deputație, în fruntea căreia era Roznovanu, menită să ducă țarului jalba lor.

Milașevici, când a auzit despre acest incident, a cerut lui Kamenski, care era atunci comandantul de căpetenie al oștirii, să pedepsască printr-o execuție militară pe acești boieri moldoveni atât de nesupuși. Kamenski însă, zicând că are ordin de la împarat să trateze pe boieri cu cea mai mare blândeță și să-i menajeze, spre a nu-i înstrăina de Rusia, a răspins cererea lui Milașevici, mai adăugând că, în cât îl privește, nu poate vorbi de divanul din Ieși decât în bine și spre lauda boierilor. A sfătuit deci pe Milașevici să împace lucrurile.

Senatorul a plecat atunci îndată la Ieși, unde a izbutit nu numai să liniștească pe boieri, dar și să reinstaleze totodată pe hatmanul-beizade în slujba din care fusese scos.

Roznovanu era un barbat foarte bogat, căruia îi plăcea să ție casă mare și să desfășure un lux deosebit. El a clădit marea și frumoasa curte de la Stânca, lângă Ieși, și a sădit împrejur grădina care o încunjură, unde adesa a ospatat pe Kușnikov și pe Krasno-Milașevici, cari și-au succedat în postul de președinți ai divanurilor între 1808 și 1812. Cel dintăiu venea chiar să petreacă întreaga vară la Stânca.

În timpul domniei lui Scarlat Calimah, Roznovanu a trăit în foarte rea înțelegere cu acest domn, ce știa că este rău văzut de Rusia și pe care trăgea nădejde să-l scoată din domnie cu ajutorul rușilor spre a se așaza însuși în scaun. A fost candidat la domnie și după tratatul de la Adrianopol, dar era atunci bătrân și nu mai avea nici vigoarea, nici elasticitatea de spirit necesară pentru a face Rusiei servicii într-un post atât de greu; de aceea rușii i-au preferat pe Mihai Sturdza.

Alt boier din aceeași generație, despre care am auzit multe, era marele logofăt Iordache Catargiu. Se zicea, și, după cât mi-am putut face idee, nu fără temeiu, că era cel mai bun cap al boierimii moldovenești.

În vremea ocupației de la 1806–1812, boierii amânduror principatelor, sau cel puțin mare parte dintr-înșii, sătui de săcătuirea țării de către oștirile pravoslavnice și ademeniți de izbânzile necontenite și strălucite ale lui Napoleon, se gândise să se adreseze

lui pentru a scapa de ocârmuirea rusască. Probabil că au urmat între ei sfătuiri în acest scop, dar despre cari din nenorocire nu știm nimica precis. Fapt este că, în anul 1810, vara, Iordache Catargiu din partea boierilor Moldovei, și Dudescu, din partea celor din Țara Românească, se aflau în Paris, unde Dudescu desfășura un lux nebun. Astfel, la o masă dată de el unor distinse personalități franceze, pe cari le invitase împreună cu soțiile lor, fiecare din doamnele invitate a găsit, sub șervetul ei, un frumos juvaer. De altmintrelea aceste cheltuieli nebune au pricinuit desăvârșita lui ruină și l-au silit, la întoarcere, să-și vândă moșiile.

Iordache Catargiu era mult prea cuminte pentru a face asemene nebunii; apoi, deși bogat, era departe de a poseda averea Dudescului. Se pare că misiunea celor doi boieri români n-a dat nici un rezultat. Însă rușii aflase despre mergerea lui Catargiu la Paris și despre scopul în care făcea această călătorie, printr-o scrisoare către Roznovanu a Smarandei Roset, soția vornicului Dumitrache Bogdan și cumnata lui Iordache Catargiu, care ținea pe o soră a ei. În acea scrisoare, după mai multe lucruri neinteresante, spunea că Iordache Catargiu a fost trimes de boieri la Paris, pentru ca să roage pe Napoleon să deie pe ruși afară din Moldova, pe care ei sunt gata să i-o închine.

Roznovanu, cu totul devotat rușilor, s-a grăbit să comunice informația de mai sus lui Krasno-Milașevici, care, făcând îndată o amărunțită cercetare, a raportat faptele lui Kamenski, cerându-i ca urmările Catargiului la Paris să fie urmărite cu îngrijire. Adăugia că Catargiu este un barbat cult, cunoscând bine limba franceză, și e în stare să steie în fața oricărui alt barbat, oricât de deștept ar fi acesta. Roznovanu mai spusese lui Krasno-Milașevici că într-adevăr boierii din Moldova au avut între ei înțălegere să ceară protecția împaratului francezilor. Însă nu toți ar fi știut de însărcinarea Catargiului; cei mai mulți tăgăduiau, zicând că nici macar prin gând nu le-a trecut să ceară protecția Franței și că întreg acest plan este opera lui Catargiu. Bineînțăles că ei minteau spre a nu încăpea la vro nevoie din partea rușilor; faptul că a fost trimes la Paris și un delegat al boierilor Țării Românești dovedește că demersul nu a fost o acțiune izolată, personală, ci rezultatul unor consfătuiri între mulți.

Kamenski a crezut la început că cele aratate de Roznovanu și de Milașevici în privința scopului mergerii la Paris a lui Iordache Catargiu sunt niște simple presupuneri ale președintelui divanurilor și ale vistiernicului moldovenesc, dar n-a neglijat să înștiințeze Peterburgul, spre a se lua informațiuni la Paris. Răspunsul ambasadei rusești din capitala Franței arata că spatarul Iordache Catargiu a făcut într-adevăr mare rău Rusiei și a spus „neadevăruri" (?) mari despre Moldova. Intrigilor spatarului trebuie atribuită trimeterea de către guvernul francez, în Moldova, a unui învățat numit Sonini, însărcinat în aparență cu o misiune științifică, dar care în realitate era politică și sta în legătură cu uneltirile lui Catargiu. Kamenski cerea deci lui Milașevici ca, îndată ce avea să sosească Catargiu în Iași, să-l aresteze și să-l trimeată sub pază la cetatea Tiraspol, însă această măsură să fie executată cu mult tact, fără zgomot sau scandal, din cauză că Sonini era găzduit chiar în casa Catargiului.

Comandantul pieții Ieșului a primit și el ordin să aresteze pe spatar îndată ce va sosi în acel oraș, luând și toate hârtiile ce le-ar găsi la el, dar tratându-l bine și nefăcând nici o suparare casei sale sau lui Sonini.

În hârtiile aflate în casă și asupra sa, s-au găsit scrisoarea unei loje masonice din Paris, precum și însemne masonice, dovedind că Catargiu se făcuse *farmazon* (*franc maçon*), cum se zicea pe atunci – ceea ce a scandalizat foarte tare boierimea Ieșului, în ochii căreia francmasoneria trecea drept lucru nelegiuit. S-a găsit și cheia corespondenței spatarului cu boierii din țară.

Această corespondență era de altmintrelea din cele mai nevinovate, neconținând decât vești și păreri emise de Catargiu asupra evenimentelor zilei, iar cheia era copilărească, scrisorile erau scrise în limba franceză; fiecare stat european purta numele unui ținut moldovenesc și suveranii acelor state erau desemnați prin cuvântul *intendant* (vechil) al ținutului respectiv. Pentru fiecare boier cheia se schimba, adică fiecare stat era desemnat prin numele altui ținut.

Nici rușii nu prea au luat conspirația asta în serios, căci exilul lui Iordache Catargiu la Tiraspol a fost de scurtă durată: l-au eliberat după puține luni, permițându-i să se întoarcă la Iești.

Acest incident n-a împiedecat pe spatar să intre din nou în slujbă, tot sub ruși, înainte de încheierea păcii. În vremea lui Ioniță Sturdza, el s-a pus cu hotărâre în serviciul domnului, a sprijinit partida poreclită a *cărvunarilor* și reformele cerute de ea. Bunica, care nu-l iubea, critica aspru atitudinea luată de el cu acest prilej și povestea cât de indignați împotriva-i erau din această pricină bejănarii de la Cernăuți.

Trecea cu drept cuvânt drept meșter mare de condei și ca cel mai subțire din toți boierii de pe vreme. Tată-meu mi-a povestit că, după întoarcerea sa de la München, hatmanul l-a pus să redacteze o jalbă în nu mai știu ce afacere. Tata, care, și el, era un bun meșter de condei de pe atunci, a făcut o jalbă ce hatmanul a găsit-o minunată, atât de minunată încât n-a putut rezista dorinții s-o arăte și lui Iordache Catargiu, cel mai bun cunoscător din Ieși în asemene afaceri. S-au suit în trăsură și s-au dus la Catargiu, care șădea la Copou, în casa cumpărată pe urmă de consulatul austriac. Hatmanul a pus pe tata să cetească jalba pe care Catargiu a lăudat-o foarte mult, declarând-o perfectă. Apoi luând-o în mână și percurgând-o cu ochii, i-a zis: „Cât se poate de bună, dar vezi, mi se pare că fraza asta s-ar putea schimba cu folos în chipul următor.“ Tata a fost silit să convie că într-adevăr redacțiunea propusă era mai bună decât a lui. Apoi, luând, după ce s-a făcut îndreptarea, din nou hârtia din mâna tatei, a propus altă redactare, pentru altă frază, și pe urmă tot așa pentru alta, până ce n-a mai ramas nici una neschimbată; și, spre ciuda mare a tatei, modificările propuse erau toate spre binele jalbei. La un moment dat, tata a obiectat: „Da, ar fi cu bună samă mai nimerită redactarea asta, dar n-am adoptat-o fiindcă nu sunt sigur de fapt și m-aș fi expus astfel să zic o minciună.“ Atunci Catargiu, aruncându-i o privire în care mila se lupta cu disprețul, îi răspunse: „Minciuna nu-i lucru de care trebuie să fugi, când nu păgubește pe cel ce o aude și folosește acelui care o zice!“

Reputația lui Iordache Catargiu era departe de a fi neprihănită. Sub Scarlat Calimah, el aflându-se în nu mai țin minte ce diregătorie, s-au dat domnului număroase jălbi împotriva lui. Domnul, indignat de cele ce i se denunțau, a scris slujbașului

său necorect că a aflat că fură (*kleptis*), iar Catargiu i-a răspuns, tot grecește:

„Avthenta!
Klepto, kleptis, klepti, kleptomen, kleptite, kleptusi.
Tapinotatos doulos,
Iordachi Catargiu".
Ceea ce pe românește însamnă:
„Măria Ta!
Fur, furi, fură, furăm, furați, fură.
Slugă prea plecată,
Iordache Catargiu".

Se vede că domnul nu se simțea fără muscă pe căciulă, căci n-a făcut lui Iordache Catargiu nimica, nici nu l-a trimes pe câteva săptămâni sau macar pe câteva zile la vro mănăstire. După cât mi s-a spus chiar, nu vodă, ci însuși Catargiu povestit-a cel dintâi întâmplarea și dat-a răspunsul în vileag.

Dar dacă contimporanii lui au putut, pe drept sau pe nedrept, să-l învinovățască de lipsă de scrupule, ei lăudau dibăcia și destoinicia lui în conducerea treburilor publice și, cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, el, în calitate de membru al comitetului de redacțiune, a știut să-și creeze un titlu la recunoștința acestui neam, când a propus și a susținut unirea celor două țări surori. Izbutise să facă ca propunerea să fie primită și de comitet, și de Minciaki, care era președintele amânduror acestor delegațiuni, iar Kiselev o trimesese la Peterburg însoțită de un raport cu desăvârșire favorabil (sperând poate că curtea lui îl va aduce pe el la scaunul noului stat). Fie că Peterburgul voia în realitate să-l facă pe Kiselev domn al Moldovei și al Țării Românești întrunite, sau să așăze în scaunul țărilor noastre pe alt rus, care i-ar fi un instrument mai docil decât orice boier român, propunerea lui Iordache Catargiu a fost admisă și de cabinetul împărătesc, scriindu-se în acest sens lui Kiselev. Dar Catargiu, înțelegând planurile rusești și dându-și samă de primejdia ce ele alcătuiau pentru viitorul țării, mai propuse ca scaunul principatelor astfel unite să nu poată niciodată fi ocupat de un supus rus, turc sau austriac. Această

adăugire a făcut ca guvernul rusesc să nu mai susție propunerea, ci s-o facă să cadă.

Alt boier despre care am auzit multe în copilărie este Teodor Balș de la Flămânzi. După cum îl descriau contimporanii, era un barbat foarte nalt și frumos, cu înfățoșare majestoasă, făcută și mai impunătoare prin o barbă lungă până la brâu. Era foarte bogat, foarte vanitos și cam strâmt la minte, dar dezinteresat, integru și iubindu-și țara până la jertfirea vieții. Încă din vremea lui Calimah avea în cap „gărgăuni de domnie" și umbla după scaunul țării. În vremea Eteriei a jucat un rol nu numai însamnat, dar chiar frumos. În mai 1821, fiind neaparată nevoie a se trimete la Silistra, spre a duce seraschierului* de acolo *arzurile* (jălbile) țării, menite să fie apoi expediate de acel pașă la Poartă și a-i lămuri că moldovenii întru nimica nu erau vinovați pentru izbuhnirea, pe pământul lor, a răscoalei eteriste sau pentru măcelărirea și pradarea turcilor aflători în Ieși și în ținuturi, Balș s-a oferit pentru a îndeplini el această misiune, care deloc nu era lipsită de primejdii, căci grecii, fiind stăpâni pe țară, nu puteau să privească săvârșirea ei decât ca un act ostil lor; trebuia deci îndeplinit în mare taină.

Balș aparținea facțiunii boierilor băjeniți la Cernăuți, adică acelei care dorea ca țara, după înlăturarea desăvârșită a grecilor de la trebile ei, înlăturare inevitabilă după răscoala lor, să fie ocârmuită de un divan de boieri mari pământeni, cu putere legislativă și judecătorească, acea executivă având a fi încredințată unui comitet de zece boieri de rangul întâi, aleși dintre membrii divanului și stând sub președinția unui *baș-boier*, iarăși ales din sânul lor. Este foarte probabil că nădejdea să fie el acel baș-boier va fi avut, și ea, pe lângă iubirea de țară, oareșicare înrâurire asupra hotărârii lui Balș.

Misiunea era de neaparată trebuință și se cerea să fie îndeplinită fără a pierde un moment. Trebuia să se protesteze imediat și cu energie din partea țării împotriva oricărui prepus de *hainie* și să se accentueze credința și iubirea ei cătră „hrănitorul Devlet", spre a înlătura toate temeiurile putând da turcilor

* Seraschiér: comandant general al armatei otomane (n. red.).

cuvânt să jăfuiască țara. Și misiunea lui Balș, care era însoțit de banul Ion Tăutu, a avut un succes desăvârșit. În urma mergerii lor la Silistra și a trimeterii arzurilor la Stambul, s-au dat de către Poartă poroncile cele mai aspre pentru ca oștirile împărătești, cari aveau să intre în țară pentru a restabili liniștea și a distruge rămășițile răzlețe ale cetelor eteriste, să nu cumva să se facă vinovate de cel mai mic rău „către locuitorii credincioasei raiele a sultanului". Dacă, cu toată asprimea acestor poronci, nenumărate fost-au jafurile, uciderile, siluirile, prădările și răpirile făptuite de oștirile turcești, nu încape îndoială că, fără de ele, excesele ar fi fost neasamanat mai mari.

În orice caz numai îndămână nu i-a fost lui Balș când s-a întors de la Silistra. S-a îndreptat în grabă, tot întovărășit de banul Tăutu, spre așazarea lui, Flămânzii, unde avea temei să se creadă în siguranță, căci mai bine de o sută de pușcași credincioși îi păzeau curtea. Dar eteriștii din Ieși, cari aflase despre mergerea lui, cu arzuri, la Silistra, îi ațineau calea și l-au prins la Ceplenița, la o depărtare nu mare de Flămânzi. Insultați, chiar despoiați și dezbracați de către volintiri, cei doi boieri au fost îndată duși la Ieși și, sub pază strașnică, închiși la Trei Ierarhi. Apoi, sub o adevarată ploaie de sudălmi și de amenințări de moarte, au fost cercetați asupra celor puse de ei la cale la Silistra. Balș a crezut că-i va mai domoli înfățoșindu-li situația turcilor ca slabă și descriindu-i ca în neputință de a lua ofensiva. Dar, spre nenorocirea lui, tocmai atunci a sosit veste că turcii au bătut pe volintiri la Focșăni și i-au gonit din acel oraș. Atunci furia eteriștilor și a arnăuților cari încunjurau pe acei boieri nu a mai cunoscut nici o margine. Cu toții pretindeau, în chipul cel mai imperativ, de la Pendedeca și Spiro, căpeteniile lor, ca Balș și Tăutu să fie îndată puși la moarte, unii cerând să li se taie capul, alții să fie spânzurați, nu puțini strigând că trebuiesc supuși la chinurile cele mai grele. Cu mare greu izbutit-au să împiedece uciderea boierilor Pendedeca și cu Spiro, cari nu voiau, îngăduind uciderea lui Balș, să nemulțămească pe cneazul Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, comandantul celei mai număroase cete de eteriști aflate în împrejurimile Ieșilor și rudă cu logofătul. Dar cei doi boieri au ramas tot sub

pază aspră și sub necontenită amerințare de moarte încă vreme de trei zile, până ce s-au apropiet turcii de Ieși. Numai în ajunul intrării avant-gardei turcești în oraș, folosindu-se de tulburarea de care din această pricină au fost cuprinși volintirii și prin ajutorul unui eterist numit Caraiani, putut-au Balș și Tăutu să scăpe din închisoare și să fugă la mitropolie. Grecii i-au urmărit îndată acolo și au cerut în chip poroncitor ca ei să li fie predați, dar în zadar. Boierii cari se aflau în mitropolie împreună cu un arhiereu nu s-au spăriet de pistoalele ce le slobozeau volintirii în porți și le-au trimes răspuns că, dacă nu se liniștesc, pun să tragă clopotele cele mari, dând astfel sămnal poporului și nemților din oraș, cari acești de pe urmă erau cu toții bine înarmați, să s-adune și să-i facă fărâmi, iar pe Balș și pe Tăutu i-au ascuns într-o bașcă. Grecii, văzân-du-se puțini și așteptân-du-se dintr-o clipă într-alta ca turcii să-i lovească, s-au muiet și au plecat spre Sculeni.

După intrarea turcilor în țară, instalarea caimacamului (înlocuitorului de domn) Ștefanache Vogoridi și distrugerea rămășițelor de eteriști oploșite prin mănăstirile Slatina, Râșca și Secul, țara a avut de suferit greu din pricina prădăciunilor, a siluirilor și a exceselor de tot felul comise de oștenii turci, din acea a exacțiunilor caimacamului și a ciocoieșilor puși de dânsul în diregătoriile de la ținuturi. Caimacamul strângea bani spre a putea cumpăra domnia și înțelegea bine că-i vor trebui mulți din cale afară, date fiind dispozițiunile ostile grecilor cari predominau în cercurile Porții. Aduna și partizani, creând, în schimb de bani, boieri cu titluri, dar fără slujbe efective, distribuind *caftane* și *pitace* la oricine i le putea plăti.

Boierii bejenari de la Cernăuți, văzând această stare de lucruri, s-au sfătuit și au hotărât să trimată pe unul din ei la Țarigrad spre a aduce jalnica stare a țării la cunoștința împărăției, a cere retragerea oștirilor, înlocuirea caimacamului și ocârmuirea țării prin sine însăși. Cu toate cele ce i se întâmplase cu prilejul mergerii la Silistra, Balș s-a declarat iarăși gata să ducă la Țarigrad arzul ce aveau să-l facă boierii și să deie Devletului toate lămuririle trebuitoare. S-a alcătuit deci o jalbă care, începând printr-un violent rechizitoriu împotriva grecilor, conținea cunoscutele

dorinți ale facțiunii băjenarilor din Cernăuți. Trimesul boierilor urma să se oprească la Silistra, spre a obține de la seraschier învoire să-și urmeze drumul spre Țarigrad.

Balș a plecat întâi la Ieși pentru a-și termina pregătirile de plecare mai departe. A mers de repetite ori să viziteze pe Vogoridi, având grijă, în convorbirile lor politice, să-i bată în strună și să nu pomenească nici un cuvânt despre misiunea ce i se încredințase, mai ales despre arzul ce-l ducea cu sine. Dar se vede că printre boierii de la Cernăuți, sau mai degrabă printre oamenii lor de casă, se afla vrun trădător înțăles cu Vogoridi sau cumpărat de el, căci, după trecere de câteva zile, Balș a ramas uimit când a auzit pe caimacam că-l întreabă: „Pentru ce ai ascuns arzul către Poartă care ți l-au încredințat boierii? Doară eu nu sunt dușman intereselor țării, ci dimpotrivă gata să ajut pe boieri în silințile ce ei le fac pentru a scoate țara din nevoia cumplită în care se află."

Balș încercându-se să tăgăduiască totul, caimacamul scoate din sân o întocmai copie de pe arz și invită pe logofăt să se încredințeze dacă este sau nu identică cu originalul. Apoi se arată adânc jignit de lipsa de încredere în el a boierilor, cari îl năpăstuiesc în loc de a se uni cu dânsul spre a putea mai bine, cu ajutorul și sfatul lui, ajunge la scopul pe care îl doresc cu toții. Mai declară lui Balș, cu desăvârșire buimăcit, că-și însușește cele cuprinse în arz, găsindu-le toate adevarate și drepte, se jură pe toți sfinții că este gata să-l ajute din toate puterile, punându-și chiar, de va fi nevoie, și viață, și viitor în joc. Apoi mai declară că toate aceste le face în scop cu totul dezinteresat, protestează că la domnie nu s-a gândit niciodată și cere, în schimb, numai două lucruri, și anume: să fie de acum înainte privit de ei ca moldovan, să fie învoit a trăi lângă ei, pe una din cele două moșioare ce le are aici, și, la moarte, să fie înmormântat în pământul Moldovei. Grecul, vulpoi șiret, pătrunsese de la început firea fără de vicleșug, dar cu deosebire de vanitoasă a boieriului moldovan; își jucase rolul de minune, căci izbutise să înlăture bănuielile lui Balș. Și-a încununat izbânda și a desăvârșit cucerirea logofătului aducând laudele cele mai mari iubirii lui de țară, spiritului său de jertfă și deosebitei

înțălepciuni de care dăduse dovezi, sfârșind prin a declara că fericită țară este Moldova care se poate făli cu o minte ca acea a lui Balș, minte în stare s-o scoată din orice nevoie, adevaratul ei mântuitor, pe lângă care el, Vogoridi, este mândru să fie îngăduit a lucra. Unor astfel de argumente Balș nu era în stare să reziste: răpit de farmecul lor, el s-a grăbit să declare caimacamului că nu se mai îndoiește de simțimintele lui de iubire către țară și-i făgăduiește să scrie îndată boierilor bejenari, la Cernăuți, spre a-i pune în cunoștința deplinului adevăr și a cererilor lui Vogoridi, neîndoindu-se câtuși de puțin că ei se vor grăbi să le încuviințeze cu recunoștință. Și, într-adevăr, răspunsul n-a întârziet și în acel răspuns băjenarii aflați în Cernăuți și în Suceava recunoșteau pe Vogoridi drept fiu al Moldovei, adăugând că sunt mândri să-l poată numi astfel și au toată încrederea într-însul.

Vulpoiul viclean izbutise astfel nu numai să pătrundă în sfatul acelora din potrivnicii lui pe cari îi ținea drept cei mai primejdioși împlinirii planurilor sale, dar mai izbutise să capete și carte scrisă în care aceste căpetenii ale boierimii îl declarau drept fiu al țării și încă fiu bun, cu care se fălesc, înlăturând astfel (credea el) principala piedecă la împlinirea visurilor lui de domnie: faptul că nu era pământean. Nu este lucru de mierare ca el să fi împins în capcană pe vanitosul și nu din cale afară înțăleptul Teodor Balș, dar este mai greu de înțăles cum a căzut într-însa obștea bejănarilor din Bucovina, din care nu lipseau capete bune și agere, deprinse să se păzască de vicleșugurile Fanarului. Vogoridi s-a mai declarat gata să înlesnească lui Balș drumul la Țarigrad, dându-i recomandații atât către seraschierul de la Silistra, cu care se zicea prieten bun, cât și pentru fețe cu vază și trecere la Stambul.

În acest timp, probabil tot prin indiscrețiuni voite de ale lui Vogoridi, se răspândise în Ieși știre despre mergerea la Țarigrad a lui Balș spre a duce arzul alcătuit de bejănari. Boierii ramași în țară se adunase la sfat și, probabil tot în urma îndemnărilor ascunse ale caimacamului, alcătuise și ei un arz deosebindu-se de acel din Bucovina, atât prin faptul că grecii nu erau denunțați în chip atât de violent, cât și prin cererea grabnicii rânduiri

a unui domn pământean. Balș nu numai a fost pus în curent despre alcătuirea acestui arz, dar sardariul Iancu Stavăr, însărcinat să ducă jalba la Stambul, care plecase înainte la Focșani, avea acuma poroncă să aștepte acolo pe Balș și pe însoțitorii lui, aga Greceanu și căminariul Cerchez, spre a-și urma drumul înainte, odată cu ei. Balș și cei doi însoțitori ai săi au plecat din Ieși în mijlocul lui octombre 1821 și, după ce au luat cu ei, la Focșăni, pe Stavăr, au sosit în Silistra a nouă zi după plecare.

Dar Vogoridi avusese grijă să trimată seraschierului de mai înainte, în mare taină, o *caimè* (scrisoare) prin care îi descria pe boierii purtători ai arzurilor și pe comitenții lor ca ostili împărăției, mai cu samă pe acei din Bucovina, deoarece aceștia cereau ca, deocamdată, să nu se numească domn, ci, vreme de mai mulți ani, Moldova să fie ocârmuită de un comitet de boieri mari, adică de ei. S-a nimerit însă că acel seraschier să fie născut și crescut într-un sat din raiaua Hotinului, să vorbească moldovenește ca oricare moldovan și să aibă dragoste pentru țara noastră. Dintăi, influențat de cele cuprinse în caimeaua caimacamului, a primit pe boieri cu răceală, dar în urmă s-a aratat gata să-i ajute cu sfatul și cu fapta.

Li-a declarat din capul locului că nu se opune mergerii lor la Țarigrad, dar că nu-i sfătuiește, căci nu știe în ce dispoziție se află acuma Devletul, dacă va intra sau nu în cercetarea arzurilor și, dacă s-ar întâmpla ca această mergere să fie peste vreme, numai ar strica trebii. Dar le-a propus să înainteze el jălbile la împărăție prin înadins tatar*, și totodată să întrebe dacă venirea lor este sau nu plăcută. Apoi, cetind arzurile, a declarat că în nici un caz nu va trimete Devletului pe acel al boierilor băjenari, căci cuprinderea lui nu numai că ar face o impresie urâtă și de natură a strica intereselor țării, dar ar mai putea fi ținut și el de rău, fiindcă a dat curs unei asemenea hârtii. Atunci, după ce s-au sfătuit între ei, boierii au primit propunerea seraschierului: arzul bejănarilor a fost dat la o parte, iar Balș, în numele lor, a iscălit în acel de la Ieși care s-a și expediat la Țarigrad. În urma

* Tatar (învechit): curier poștal (călare). Serviciul de corespondență între Moldova și Poartă se făcea prin curieri tătari (n. red.).

îndemnului pașei, delegația a ramas la Silistra spre a aștepta acolo răspunsul de la Poartă. Acest răspuns a și sosit după curgere de douăsprezece zile de la plecarea tatarului. Devletul nu găsea vremea de față potrivită pentru venirea la Stambul a boierilor, dar se declara înțăles cu cele cuprinse în arz și încuviința toate cererile făcute de țară: făgăduia că, în scurt timp, își va retrage din țară oștirile și va rândui domn pământean, adăugind că niciodată pe viitor nu va mai da scaunul Moldovei unui grec; cerea însă păstrarea celui mai strict secret asupra acestei comunicări, făcută seraschierului personal.

Bătrânul sardar Costache Neculau, de la care țin cele mai multe amărunte asupra Eteriei și a domniei lui Ioniță Sturdza, a fost în tinerețile lui în slujba lui Teodor Balș de la Flămânzi. El zicea că știe de la logofăt cum că textul scrisorii lui Vogoridi către seraschier a fost comunicat lui Balș chiar de către acesta și că tot seraschierul a avut o mare parte în dizgrația lui Vogoridi, a cărui departare din căimăcămie a samanat mai mult a arestare decât a ieșire din slujbă. Adaugea că caimacamul nu mai putea atunci de frică ca ducerea lui la Țarigrad să nu fie ca să-l despoaie de toată averea adunată în vremea ocârmuirii Moldovei și să-l zugrume sau să-l decapiteze pe urmă.

De astă dată boierii întorși la Ieși au pastrat bine secretul asupra răspunsului dat de Poartă. Caimacamul, din faptul nemergerii lor la Constantinopol și a răspunsurilor încurcate date de ei la întrebările ce li-a pus, s-a crezut în drept să conchidă că întru nimica nu a izbutit. Dar fiind prudent, n-a mai tratat pe Balș cu măguliri, ci i-a făcut fel de fel de șicane spre a-l departa din Ieși, ceea ce văzând, logofătul a și plecat din capitală.

Faptul că nu Balș, ci Ioniță Sturdza a fost numit domn al Moldovei în vara anului 1822 se datorește tocmai acestei neființe în Ieși a lui Balș în momentul sosirii acolo a ordinului Porții de a trimete îndată la Țarigrad, spre a auzi hotărârea Devletului asupra cererilor din arz, pe cei trei boieri cari în toamna trecută fusese la Silistra cu arzul, împreună cu alți doi.

Vogoridi înțelegând că ei sunt chemați pentru ca să se aleagă unul dintre ei ca domn, s-a felicitat fără îndoială că a avut minte să depărteze pe Balș, asupra căruia, din pricina prea frumoasei

sale înfățoșări, a bogăției, a rangului, a rolului ce-l jucase până atunci în acele vremi tulbure și a legăturilor ce le avea în Stambul, ar fi căzut fără îndoială alegerea Devletului. Ferindu-se să-i comunice cuprinsul ordinului primit, ceea ce i-ar fi fost ușor, căci știa unde să-l găsască, caimacamul s-a adresat întâi vornicului Beldiman, cu care s-a gândit să-l înlocuiască, iar acesta neprimind, mai ales din pricina prieteniei sale cu Balș, Vogoridi, din inițiativa lui, a trimes pe logofătul Ioniță Sturdza (pe care însuși îl făcuse logofăt mare), cu vornicii Ion Tăutu, Gheorghe Cuza, Iordache Râșcanu, hatmanul Costache Cerchez și aga Ion Greceanu, însă fără a le spune cum era scris în poronca împărătească, că sunt chemați la Stambul, ci vorbindu-le numai de mergere la Silistra.

Pe urmă, după numirea ca domn a lui Ioniță Sturdza, acesta a rânduit caimacami pe Teodor Balș împreună cu vistiernicul Petrache Sturdza și cu boierii divanului. Hapul îi va fi părut lui Balș cam amar, dar își iubea țara, care, în acel moment, țipa după barbații cinstiți și neinteresați, deci a tăcut și a primit să devie, în loc de topor cum spera, toporâie.

Buna înțelegere între ei și domn însă n-a ținut mult. Situația cumplit de grea a Moldovei, cheltuielile strivitoare la cari o osândea întreținerea garnizoanei turcești, jafurile diregătorilor de ținuturi, aleși din rândurile boierimii de jos, cu desăvârșire inculte, rămânerea afară de hotarele țării a barbaților destoinici și experimentați, incapacitatea și ignoranța domnului adusese țara într-o stare de absolută darapanare, încât n-au lipsit lui Balș temeiuri destule pentru a face și el domnului o opoziție înverșunată, în care mai intra, pentru o bună parte, dorința ramasă tot vie de a-l înlocui. Pentru a-și ajunge scopul n-a cruțat nici intrigile, nici banii.

În timpul ocupației rusești de la 1828–1834, și-a urmat silințile pentru a parveni la domnie, dar fără absolut nici un succes. Totuși, din cauza marei sale averi și a rudeniilor lui, izbutise să fie încunjurat de oareșicare vază, mai ales că nu se sfia să cheltuiască. Mi s-a povestit, tot de către sardarul Costache Neculau, un incident destul de nostim despre Teodor Balș, incident ce l-am găsit confirmat într-un extract din memoriile lui Dumitru

Ghițescu, publicat de răposatul Xenopol în Analele Academiei Române. Obștească Adunare a Moldovei discuta Regulamentul Organic la Mitropolie și printre boieri trecea drept cel mai de samă Balș, care avea rangul de logofăt mare. Ședințele Adunării erau secrete, o gardă militară nu lasa să între decât boierii făcând parte dintr-însa. Hatmanul comandând miliția nou creată a Moldovei, Constantinică Paladi, dăduse ordin ca garda să nu permită pătrunderea în sala de ședințe decât boierilor având un bilet tipărit, constatând calitatea lor de membri ai Adunării, însă ofițerii comandând garda, cunoscând personal pe boieri, nu luau ordinul hatmanului *ad litteram* și-i lasau să intre și fără bilet. Dar veni într-o zi rândul lui Ghițescu, făcut ofițer de curând; plin de zel și „calare pe consemn", el a dat ordin sentinelelor să nu lese pe nimene, oricine ar fi, să intre în sala de ședințe fără a fi văzut mai întâi biletul tipărit.

Boierii în ziua aceea s-au strâns întâi în alte încăperi și, îndată ce numărul lor s-a complectat, s-au îndreptat spre sala de ședințe, în capul lor mergând Balș, care, după obicei, pășea mândru, cu pas lin și leganat. Apropiindu-se de ușă, aruncă o ochire asupra lui Ghițescu, care stătea în coridorul ducând în sala ședințelor, pune mâna pe cleampa ușii acelei săli și o întredeschide ca de o palmă. Atunci Ghițescu face un sămn sentinelelor, cari îndată încrucișază baionetele pe pieptul logofătului. Acesta încremenind de surprindere și de mânie, strigă lui Ghițescu: „Dar bine, ce *mascaralâc* este acesta, domnule ofițer?" Ghițescu răspunse că nu este nici un *mascaralâc*, dar numai poroncă de la hatman că oricine intră în sala de ședințe trebuie să arăte bilet de intrare. Atunci Balș, punând mâna sub barba lui cea lungă și albă și ridicând-o în sus zice: „Iaca bilet; oare dumneta nu mă cunoști și nu știi că eu sunt părintele acestei țări?" Iar Ghițescu răspunzând că nu poate lua barba drept bilet și nu cunoaște alt părinte decât hatmanul Constantinică Paladi, Balș strigă boierilor să se întoarcă și trimete să cheme pe hatman, care se afla și el în mitropolie. Cum îl vede, începe a țipa la el „ca un urs", strigând că ce *mascaralâc* face punând de *caraulă* pe un ofițer tânăr, care nu știe să se poarte cu boierii și își bate joc de ei. Hatmanul însă, cu mare liniște, a răspuns că Ghițescu

și-a făcut numai datoria executându-și consemnul, apoi îndată le-a dat voie să intre în sală.

Mai pe urmă, rânduirea la domnia Moldovei a lui Mihai Sturdza punând definitiv capăt visurilor lui Balș în această direcție, el a voit să aibă totuși o satisfacție de amor-propriu fiind recunoscut ca cel mai mare dintre toți semenii lui. A făcut deci demersuri pe lângă Mihai Sturdza pentru a fi numit *baș boier*, demnitate care nu existase niciodată, nu era prevăzută de Regulament și fusese numai avută în vedere de bejenarii de la Cernăuți pentru președintele comitetului executiv imaginat de ei.

A făgăduit domnului, a cărui lăcomie de bani se manifestase destul de curând, ca preț al complezenței ce i-o cerea, partea lui din marele complex teritorial cunoscut sub denumirea de Flămânzi, ridicându-se la mai multe mii de fălci. Argumentul era de talie a nu fi disprețuit de Mihai Sturdza; nu numai că l-a învestit cu demnitatea cerută, dar încă, omagiu suprem adus vanității sale, i-a sărutat mâna cu ocaziunea ceremoniei numirii lui, ceremonie la care a fost față întreaga oficialitate și cea mai mare parte din înalta societate ieșană.

Hatmanul Constantinică Paladi se bucura de simpatia obștească, căci era de caracter deschis, de fire bărbătească și pe atât de neinteresat și de generos, pe cât Mihai Sturdza era zgârcit și lacom. Prin naștere aparținea familiei Bogdan și fusese înfiet de o rudă Pălădească foarte bogată, cu condiție să ieie numele de Paladi. Rivalitatea lui cu Mihai Sturdza la scaunul Moldovei lua o întorsătură picantă prin faptul că Paladi, văduv dintr-o primă căsătorie, se căsătorise cu fosta soție a lui Mihai Sturdza, cu Eliza Rosetti, după ce o lasase Sturdza. Era departe de a poseda cultura și însușirile de ocărmuitor și de barbat de stat cu totul excepționale ale rivalului său, cu bună samă însă că domnia lui ar fi fost mult mai puțin coruptă și demoralizatoare decât acea a lui Sturdza, cel puțin exemplul venalității nu ar fi venit de sus.

Un boier despre care iarăși am mai auzit multe este logofătul Costache Conache, poetul, a cărui cultură deosebită, cunoștință de țară și însușiri de barbat politic erau cu drept cuvânt lăudate de toți bătrânii. Dar ei spuneau și mai multe despre

zgârcenia și lăcomia lui de pământ: erau unanimi pentru a-l declara cel mai cumplit stângător de obștii răzășești din întreaga Moldovă și Dumnezeu știe cât de număros era, în întâia jumătate a veacului trecut, acest soi de boieri, mari și mici.

Multe auzit-am în această privință, mai ales de la bătrânii satelor foaste răzășești (și în parte ramase încă răzășești) din care mai multe generații de boieri, Răzești și Conăcheșți, au întregit marele latifundiu al Domneștilor. Mi s-au povestit fapte cari, comise în ziua de astăzi, ar duce pe autorul lor în fața curții cu jurați fără speranță de achitare, chiar în cazul când ar aparține partidului la putere. Vreu însă să cred că ura împotriva acelui care li cumparase pământurile strămoșești va fi făcut pe acei răzăși și descendenți de răzăși să recurgă la bogăția imaginației lor pentru a înfățoșa nedreptatea suferită de bătrânii lor sub o lumină mai tragică și soarta lor mai plină de jale. În orice caz nu este admisibil ca chipul în care el a *făcut* moșia Nămoloasa să fi fost corect și lipsit de arbitrar, de fraudă și de brutalități: prin mijloace curate nu se stâng cincizeci și trei de obștii de răzăși, *toate într-un hotar*. Răposatul Alexandru Papadopol-Calimah mi-a povestit că, punând în ordine hârtiile ramase de la Conache, a dat peste o scrisoare adresată de Alexandru Moruzi, în vremea celei a doua a lui domnii, lui Conache, în care îl certa rău pentru purtările lui față de răzăși și sfârșea scrisoarea cu amenințarea că, dacă nu se va lăsa de asemene purtări: „rău te-am bătut cu buzduganul la 1793, dar mai rău te voi bate astăzi".

Avea nu numai moșii multe, dar și mari capitaluri bănești: trecea drept un fel de „marchiz de Carabas". Totuși trăia în chip sărăcăcios. Tata mi-a povestit că, în vremea domniei lui Mihai Sturdza, întorcându-se odată de la Căiuți la Ieși, l-a împins pacatul să se oprească, spre a petrece noaptea, la Conache, la Țigănești. Multe istorisea tata despre chipul primitiv, lipsa absolută de confort și chiar de curățenie în care trăia cel mai bogat boier al Moldovei după domn, care era totodată și un barbat înzestrat cu o deosebită cultură. Dar mai frumos avea să fie a doua zi. Conache a spus tatei că pleacă și el la Ieși și i-a propus să facă drumul împreună, în trăsura lui, ceea ce tata a primit, neputându-și

închipui că un boier mare și bogat ca Conache, oricât de zgârcit era, să călătorească altfel decât toți boierii, chiar ca și mulți boierănași: în trăsură bună și cu cai buni. Dezamăgirea lui a fost mare când a tras la scară *trăsura* lui Conache: o brașovancă rău aninată pe *răzoare* păcătoase, acoperită cu coviltir de piele cârpit în multe locuri, cu scaun al cărui acoperiș de cit era rupt ferfeniță. Dar și mai păcătoși decât trăsura erau caii: opt mârțoage slabe, care păreau să nu fi făcut încă până atunci cunoștința săcelii*, cu hamuri de frânghie, înnodate în multe locuri, iar pe cei doi șăuași** șăle de lemn acoperite cu câte un poclad rupt și grețos, de la care spânzurau, atârnate iarăși de frânghii, niște scări de lemn, și, ca surugii, doi țigani negri ca fundul ceaunului, cu hainele zdrențuite, cu ciubotele rupte, ținând în mână niște bice, de frânghie și ele. Dar tata n-a avut ce să facă, a trebuit să se urce în brașovancă, lângă moșu-său (soția lui Conache era vară cu hatmanul). Pasul acestor poștalioni, care deloc nu se spăriau de bicele de frânghie ale celor doi țigani surugii, era foarte domol, apoi hamurile se rupeau necontenit, ceea ce pricinuia opriri din cale-afară de dese. Tata a rabdat cât a putut, dar, făcându-și socoteală că mergând astfel îi va trebui să steie patru zile pe drum și trăsura mai scuturându-l grozav din pricina răzoarelor proaste, s-a folosit de un accident mai serios, de astă dată la o roată, pentru a pretexta că-i foarte grăbit s-ajungă la Ieși și a părăsit pe Conache.

Conache a fost maștih*** lui Costache Negri și surorilor acestuia, Catinca Negri și Zulnia Sturdza, despre cari voi vorbi mai departe mai pe larg. Tustrei îl descriau ca pe un barbat de o cultură deosebită pentru vremea în care trăia și foarte destoinic în trebile țării, dar povesteau totodată multe amărunte despre cumplita lui zgârcenie și nu tăgăduiau că lăcomia de pământ l-a împins adesa la acte foarte reprobabile, însă recunoșteau că, personal, nu au avut a se plânge de dânsul. Conache a lasat o singură fată, Catinca (mai cunoscută sub porecla de

* Săceálă (reg.): țesală (n. red.).

** La atelajele cu mulți cai, unul sau doi dintre aceștia erau înșeuați și încălecați de surugii (n. red.).

*** Máșteh/máștih: tată vitreg (n. red.).

Cocuța), cea mai bogată moștenitoare din Moldova de pe vreme, căsătorită cu beizade Neculai Vogoridi, fiul lui Ștefănache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei din timpul Eteriei, numit mai pe urmă bei de Samos, iar beizadea Neculai a fost însuși caimacam al țării în anii 1857–1858.

Toți bătrânii cari mi-au vorbit de Ioniță Sturdza erau de acord pentru a proclama îngustimea de inteligență și cumplita lipsă de cultură care îl caracterizau; în privința cinstei lui însă părerile erau împărțite. Pe când unii afirmau desăvârșita lui neinteresare și marele lui simț de dreptate, alții citau număroase fapte de jaf și de vânzare a dreptății, făcute cu știința și chiar cu iscălitura lui. Mi se pare că tot părerea lui moșu Costache Neculau era acea mai dreaptă și mai adevarată. Sardarul, care îl cunoscuse foarte bine atât înainte, cât și în timpul domniei, spunea că Ioniță Sturdza era o fire dreaptă și cinstită, un barbat iubitor de țară, care nu știa ce este lăcomia de bani, dar strâmt la minte, cu mai nici o carte și lipsit de voință; apoi, pe lângă aceste cusururi, a mai avut nenorocul să trăiască într-o vreme grozav de grea. El n-a jăfuit niciodată pe cineva în folosul lui, dar este adevarat că a săvârșit adevarate jafuri spre a putea închipui bani în momente când oștenii turci amerințau să deie pârjol țării dacă nu li se plătesc lefurile și tainaturile*, iar vistieria era goală. El niciodată n-a vândut dreptatea pentru a se folosi însuși, dar este adevărat că, din slăbăciune pentru fiii și neamurile lui, a dat hotărâri pentru cari acei fii și acele rude luase bani. Asemenea, a încuviințat adjudecări de arenzi și de întreprinderi păgubitoare pentru țară, dar nu în folosul lui, ci, sau împins de nevoie, pentru a aduce ceva bani în vistieria sleită și împresurată cu cereri urgente de plăți, sau din slăbăciune sau nepricepere, în urma stăruinților beizadelelor Alecu și mai ales Iorgu sau a altor rude și afini. De altmintrelea, dovadă că nu era lacom de bani este faptul că, prin domnie, averea nu i-a sporit întru nimica. Tot așa fiii săi Neculai și Costache au ramas cu mânile curate.

El era un adevarat boier moldovan de țară, dar moldovan de la creștet până la talpă. Ridicarea lui neașteptată la domnie

* Taín: alocație, rație de hrană sau echivalentul în bani (n. red.).

n-a deșteptat într-însul nici o trufie, toți acei cari l-au cunoscut erau unanimi pentru a recunoaște că „habar n-avea de fumuri sau de fudulie“, rămăsese același pe care îl cunoscuse lumea înainte de 1821, la moșia lui Săucești, căutându-și de gospodărie și vânând iepuri cu ogarii. Mai vâna cu ogarii și în timpul domniei, căci și la bătrânețe era încă călăreț bun și îndrăzneț, precum și vânător pătimaș.

De altmintrelea domnea încă pe atunci o mare simplicitate de moravuri, viața era încă foarte patriarcală. O trăsătură caracteristică a acelei simplicități, între multele altele, era spre exemplu chipul în care boierii mergeau atunci la divan. Afară de prea puține excepțiuni, de cei bolnavi sau din cale-afară slăbiți de bătrânețe, cari se duceau cu butca, boierii noștri cei mari pastrau cu sfințenie obiceiul străvechi de a merge la divan, dimineața, călări, însoțiți fiecare de două sau trei slugi. Se opreau totdeauna la o crâșmă dintre mitropolie și palat, la colțul uliții Pomir, din fața spițeriei Lochman, unde, fără a descăleca, fiecare cerea și bea câte un microscopic păhăruț de rachiu anisonat, mânca un covrig, apoi își urma drumul. Această scenă caracteristică mi-a fost descrisă de toți acei cari au trăit în Ieși în vremea lui Scarlat Calimah și a lui Ioniță Sturdza și au văzut-o petrecându-se în fiecare zi.

Eteria, cu groaznicul ei alai de jafuri, de prădăciuni, de siluiri, de dări de foc și de ucideri, lasase în amintirea acelor cari îi trăise zilele o impresie neștearsă până la moarte: ea a alcătuit momentul tragic din viața lor. Mi s-a întâmplat adesa să văd pe acel sau acea cari îmi povestea întâmplări din acea vreme cum deodată se oprește și holbează ochii de spaimă, aducându-și deodată aminte de vro scenă de groază la care fusese față.

Bătrânul moș Costache Neculau, care, la optzeci de ani trecuți, era încă rumân la față ca un bujor, îngălbenea când istorisea cum, în întâiele zile ale ocupării Ieșilor și a ținutului de către turci, ienicerii de strajă la Holboca l-au prins când venea din Basarabia, chemat de stăpânu-său, Balș, l-au dezbracat în cămeșă și în izmene și de trei ori l-au scos la fântână ca să-i taie capul.

Prădăciunile, jafurile de tot felul și chiar omorurile săvârșite de eteriști fusese destul de groaznice, dar acele săvârșite de oastea

sultanului, venită ca să restabilească ordinea în „credincioasa raia“, le-au întrecut înzecit, cu toate ordinile aspre venite de la Stambul „ca să nu cumva să se supere întru nimica pe locuitorii credincioasei raiele“.

Întreținerea acelei oștiri, care într-o vreme s-a ridicat până la 16 000 de oameni, cădea întreagă asupra nenorocitei țări. Ostașii erau împărțiți în unități numite *ortale*, cuprinzând fiecare un număr variabil de ostași, și subîmpărțite în *căldări*. Țara era datoare să deie, de fiecare oștean, două pâni, o ocă de carne și patru ocă de ovăz pe fiecare zi. Apoi fiecare caldare mai primea, pe lună, 120 de ocă de orez, 30 de ocă de unt, 6 ocă de cafe și 300 de ocă de lumânări. În realitate însă, se lua mai mult. Pașa primea 20 000 de lei pe lună; chehaia bei* și agaua ienicerilor câte 10 000, toate din vistieria țării; bașbeșliaga** de la Ieși primea și el 10 000 de lei. Necontenit se luau din vistierie bani cari se trimeteau la Silistra, doară tot pentru trebuințile oștirii. Fiecare boier, fiecare țaran plătea de la 12 la 50 de lei pe lună, pentru cari i se dădeau de la vistierie țiduli cu cari să râdice sare de la Ocnă spre a se despăgubi.

Aceste erau sarcini așa să zic legiuite, dar nenumarate erau greutățile ce avea să le sufere populația prin jafurile și exacțiunile arbitrare. În fiecare ținut era rânduit un beșliagă cu 150–200 *neferi* (soldați) cari luau, mai ales beșlegele, cât și ce voiau. Așazase *beșlegărit*, adică dare în folosul beșlegei, asupra oricărui lucru se vindea sau se cumpara în ținut, chiar și de la vânzarea unui pui de găină, și câtimea acelui *beșlegărit* era hotărât numai de voința beșlegei sau a neferilor cari îl încasau. În mai toate ținuturile beșlegele nu dădeau voie să se tragă clopotele și să se slujască în biserici fără de învoirea lor, care niciodată nu se capata fără de bani, iar dacă vreun preut avea nenorocul să fi pus să tragă clopotele sau să fi săvârșit vreo slujbă fără de a se fi învoit mai înainte cu beșliaga sau cu neferii însărcinați să privegheze satul în care se afla acea biserică, era vai și amar de dânsul: îl băteau la falangă*** până ce rămânea olog pentru toată viața.

* Chehaiá-bei: reprezentant al marelui vizir (n. red.).

** Baș-beșli-agá: comandant al beșliilor, soldați însărcinați cu menținerea ordinii (n. red.).

*** Falángă: pedeapsă constând în bătaia la tălpi cu un baston (n. red.).

Nemulțămiți cu atâta, beșlegele își însușise dreptul de a sili pe preuți să săvârșască și cununii între fețe ale căror grad de înrudire, după canoane, era prea apropiet pentru a permite căsătoria, sau între alții cari contractau a patra căsătorie*. Pentru bani, se obținea voia beșlegii și vai de preut dacă nu cununa. Și-au făcut râs de biserici într-un chip salbatec, punând în ele cai și împușcând în icoane sau ciopărțindu-le cu lovituri de săbii; în multe biserici de la țară se mai văd și astăzi urmele acestor devastări. După moartea eroică a lui Iordache Olimpiotul** și arderea mănăstirii Secul, unde boieri și fețe bisericești adăpostise odoarele și lucrurile lor mai de preț, cari, toate, au căzut în mânile turcilor, ienicerii umblau îmbracați în veșminte bisericești, beau în potire de argint aurite și întrebuințau antemise*** și aire**** ca *arșă* (pătură de șă). Cruci și engolpioane se vindeau de turci pe uliță, câteodată pe preț de nimica.

Nenumărate erau mai ales râpirile și siluirile de femei, de fete și de băieți. Am cunoscut călugărițe cari, când erau fete mari în casa părinților și aveau pacatul să fie frumoase, iar părinții lor, răzășî, preuți sau mazili chiaburi, n-au vrut de bunăvoie să le deie turcului, au fost ridicate din casa acelor părinți, ziua, în amiaza mare, și duse la gazda beșlegei respective, după ce au văzut măcelărindu-se sub ochii lor părintele și frații cari se pusese de pricină, mama și surorile. Și au stat multe luni în casele beșlegelor, țiitoare silite, până ce, la plecarea turcilor, rudele au izbutit să le răscumpere cu bani grei. Altele multe au fost luate

* A patra căsătorie era cu desăvârșire interzisă de biserica ortodoxă, iar cei care totuși o încheiau erau afurisiți, adică excluși din comunitatea creștină și împiedicați să treacă pragul bisericii (n. red.).

** Iordache Olimpiotul (Giorgakis Olympios, 1772–1821), unul dintre capii militari ai Eteriei în Principate, comandantul forțelor grecești din București; a participat la arestarea și uciderea lui Tudor Vladimirescu. În urma bătăliei de la Sculeni, pe Prut, s-a refugiat cu un ultim grup de 400 de luptători în mănăstirea fortificată Secu, unde a rezistat asediului timp de două săptămâni (n. red.).

*** Antimís: acoperământ de altar din pânză, pe care se slujește și în care este cusută o părticică din moaștele unui sfânt (n. red.).

**** Áer: acoperământ pentru vasele liturgice (n. red.).

de turci cu ei și, până în ziua de astăzi, nu s-a mai auzit nimica despre ele.

Altă călugăriță mi-a povestit cum frate-său, băiet frumos de treisprezece ani, a fost ridicat din satul Cârja, în ținutul Tutovei, și dus la gazda unei zăloage pusă pe o moșie mănăstirească din apropiere. Turcul a legat îndată pe băiet la cap cu un peșchir, în fel de *cialma*, și a pus să se strige în fața bisericii că de-acuma este turcit și că, dacă va fugi, acel la care se va găsi, oricine ar fi, va fi ucis, ca și băietul pe care, la plecarea din Moldova, l-a luat turcul, de altmintrelea cu alte multe sute de băieți. Prin a șăptea decadă a veacului trecut foarte des auzeai pe țarani dând, despre vrun barbat din satul lor, în vârstă de patruzeci până la cincizeci de ani, amăruntul că: „O fost făcut cu turcii." Iar povestiri despre siluiri de fete, neveste și de copii se auzeau pe la toate șezătorile.

Turcii alcătuind garnizoana Ieșului se așazase în curțile deșerte ale boierilor, pe cari le-au pradat și devastat de câte ori nu li s-au dat bani ca să le cruțe. De multe ori acești bani se dădeau în urma amerințării de dare de foc, căci se știa că acea amerințare nu era vorbă deșartă: în fiecare noapte izbuhneau în oraș mai multe focuri. Erau boieri cari au fost siliți să deie până la 4 și 5 000 de lei spre a-și scapa casele. Casa bunicului a ramas însă nevatamată fără ca el să fi avut nevoie să plătească ceva, căci i-o păzise un agă turc cu care era în legături prietenești încă din vremea împresurării Vidinului.

Nu trecea noapte în Ieși fără siluiri de femei, de fete, de băieți, de barbați, fără focuri, fără jafuri. Chiar ziua, pe uliță, li rupeau creștinilor, moldoveni sau străini, hainele sau încălțămintele de pe ei, lăsându-i goi. Și de te jăluiai, era mai greu, vinovatului nu-i făceau mai marii lui nimica, iar el pândea și, ajutat de alții, te zdrobea în bataie, sau îți dădea foc sau chiar te omora. Răpeau femei și fete chiar de la supușii străini și, cu toate intervențiunile, nu le-au dat înapoi. Când au plecat din Ieși au aruncat în puțuri, după ce le-au ucis, o parte din femeile răpite și cu cari trăiau, mai cu samă acele cari erau îngreunate; se zice că peste sută ar fi pierit astfel.

Acești oșteni, mai cu samă *otusbirii*, erau cumplit de nedisciplinați; dădeau lupte unii împotriva altora pe uliți, lupte în cari

cădeau morți și răniți; nu o dată scăpat-au agalele lor de furia oștenilor pierzându-și papucii în drum. Antagonismul era mai cu samă mare între *otusbiri* și *tulimeni*. Salih-pașa, comandantul oștirii, era un barbat înclinat spre blândeță, relativ nelacom și nehrâpitor, dar nu putea nimica față de obiceiurile învechite de indisciplină ale ienicerilor. Comandantul tulimenilor, Kiuciuk Mehmet, mi-a fost descris de toți, cum îl descriu și Beldiman, și rapoartele consulare, ca un barbat drept și cinstit, punându-și toate silințele pentru a împiedeca jafurile; de altmintrelea tulimenii s-au purtau neasamanat mai bine decât celelalte corpuri de trupă.

Pentru paza curților boierești și a avutului boierilor la țară, se dădeau *zăloage*, adică câte un otusbir sau câte un tulimen care, în schimbul unei plăți și a unui tain, avea să ferească averea boieriului respectiv de excesele celorlalți turci. Numai prea puține din aceste zăloage corespuns-au scopului în care au fost cerute de boieri sau de vechilii lor. Cele ce le cereau sau le luau în silnicie întreceau de zece ori valoarea tainului și a lefii stipulate. Apoi, pentru satele de pe moșie și din împrejurime, acele zăloage alcătuiau un adevarat flăgel: siluiau și râpeau femei, fete și copii și vechilul moșiei era silit să închidă ochii asupra acestor neoameni și trebuia să ție în curte acele nenorocite jertfe ale sălbătăciei turcești. Vai de el dacă fugea vro una folosindu-se de vro absență a turcului! Cumplite au fost mai ales pretențiile ce zăloagele le-au făcut la plecare. Cu toate că leafa li se plătise foarte regulat și în unele cazuri chiar înzecit cât se stipulase, la primirea ordinului de plecare au cerut sumi întrecând cu mult totalul lefii atât de majorate ce o primise în cursul șăderii lor. Și cu acest prilej fost-au tulimenii neasamanat mai cinstiți decât otusbirii. Moș Costache Neculau își mai aducea aminte cu drag, după cincizeci de ani, de tulimeanul lui, Ibrahim, care-l păzise, la moșia Fereștii de la Vaslui, cu cea mai mare credință și chiar cu devotament, fără a cere un ban peste plata hotărâtă de la început. Dar adăugea că zăloagele ca Ibrahim erau niște floricele cari foarte arareori le întâlneai.

Oamenii de casă ai bunicului mi-au zis că Mustafa Bairactar, despre care am vorbit mai sus, deși otusbir, s-a purtat cu cea

mai mare credință și destoinicie în tot timpul cât a fost zăloagă la bunicul meu.

Această ocupare de ceva mai mult de un an a turcilor, adică numai până la rânduirea ca domn a lui Ioniță Sturdza, ar fi costat Moldovei, afară de furniturile în natură, peste 15 000 de pungi de bani[1]. La cât se va fi ridicat oare valoarea jafurilor și a prădăciunilor, precum și acea a ocupării posterioare, până la ridicarea desăvârșită a turcilor!

Focul cel mare de la 19 august 1822 a mistuit, în nouă ceasuri, peste 4 000 de case, 12 biserici ortodoxe, biserica armenească, sinagoga cea mare și 5 sinagoge mici. Focul a pornit de la hanul armenesc și nu încape îndoială că a fost pus de turci în împrejurările următoare: după plecarea din Iești, cu puțină vreme înainte, a grosului turcilor, se strânsese în acel oraș un număr de ieniceri fugari de la ortalele lor, cu gândul să rămâie în țară. Boierii au cerut pașei să-i evacueze, ceea ce pașa a și făgăduit. Atunci ienicerii, aflând că au să fie izgoniți, au dat foc orașului. În timpul focului, pe ulițile unde erau cvartiruiți tulimenii lui Kiuciuk Mehmet, căci mai rămăsese trupe turcești în oraș, nu s-au făcut jafuri, în celelalte părți ale orașului ceea ce scoteau bieții locuitori din case era pradat de turci. Au ars atunci Târgul de Sus aproape întreg, Târgul Cucului, Meidanul de Jos, parte din Ulița Mare până lângă curtea domnească, Podul Vechi, Ulița Jidovească și toată împrejurimea Beilicului.

Câtva timp după instalarea lui Ioniță Sturdza rămăsese numai vro 1 500 de turci în țară și disciplina lor a lasat mult mai puțin de dorit.

Cu mai multă groază decât de focul de la august 1822 vorbeau bătrânii de acel izbuhnit cu cinci ani mai târziu, la august 1827, și cu prilejul căruia au ars mitropolia, curtea domnească, biserica catolică, vice-consulatul Prusiei, mănăstirea Trei Sfetitele, hanul zis turcesc și nenumărate case boierești și negustorești. Din casa hatmanului Constantinică Paladi, care atunci și-o mobilase din nou, cu mobile aduse din străinătate, după cea de pe urmă modă, s-a putut scapa numai un scăuieș (*tabouret*). Atunci a ars arhiva țării, conținând mulțime de acte vechi, de o

1. O pungă valora cinci sute de lei sau patru sute de franci în aur.

valoare neprețuită, mitricile de la biserica catolică, documentele unor nenumarate moșii boierești și registrele negustorilor celor mai de frunte. Când s-a adus domnului veste despre izbuhnirea focului, el juca *préférence* și a răspuns că nu este treaba lui, ci aceea a agăi și a hatmanului, urmându-și partida înainte. În curând însă a fost silit să fugă, palatul fiind cuprins de flacări. Au pierit în acel loc peste șăsezeci de persoane. Numai încercările de a scapa mobilele și efectele domnului costat-au viața a treizeci din oamenii lui deli-bașa* Gherghel, iar hainele acestui barbat viteaz ardeau astfel încât, ieșind din flacări, s-a aruncat orbește în havuzul din grădina curții, în care s-ar fi înecat fără îndoială dacă nu l-ar fi scos, de păr, niște țigani domnești.

* Deli-bașá (delibáș): căpetenia gărzii domnești, comandantul deliilor (n. red.).

CAPITOLUL VI

Câteva amărunte asupra tatei și a fraților săi

Tatăl meu, Răducanu Rosetti „cel tânăr", precum i se zicea, spre a-l deosebi de părintele său, s-a născut în anul 1813, în Iași. Și-a început studiile în casa părintească, cu un *didaskalos* grec vestit, numit Leonte Frangulea (care și-a sfârșit zilele ca profesor de limba și literatura elină la Universitatea din Atena), și cu un pastor protestant, doctorul Roth, originar, mi se pare, din Brașov. Pe acest din urmă l-am apucat, căci el a murit la Răducăneni, în foarte adânci bătrânețe, la sfârșitul celei a șăsa decadă a veacului trecut. Deoarece, pe vremea băjeniei, între 1821 și 1828, tata a urmat cursurile gimnaziului din Cernăuți, unde învățământul se dădea în limba germană, urmează că doctorul Roth întrase în casa hatmanului înainte de plecarea în bejănie.

Leonti a inculcat tatei și moșilor minunate principii de gramatică și de literatură elină, de cari a profitat mai ales tata, dar, după obiceiul tuturor didascalilor, cu întrebuințarea neobosită a vergii, instrument de care se folosea cu deosebită dărnicie și bunica. Doctorul Roth a lasat elevilor săi amintiri mult mai puțin usturătoare, ceea ce n-a împiedecat pe tata să dobândească frumoase succese școlare la Cernăuți, unde, după cât îmi povestea bunica, i l-au adus conșcolarii lui, în repețite rânduri, pe umere, în triumf.

În anul 1830, toți frații, împreună cu Nicu Ghyka (Comănești), un nepot de fiică a hatmanului din întăia căsătorie, au plecat, sub priveghierea doctorului Roth, la München, unde tata și Nicu Ghyka aveau să urmeze cursurile de filozofie la universitate; Alecu, al doilea fiu al hatmanului, a intrat întăi în corpul cadeților, iar pe urmă s-a înscris și el la universitate; al treilea,

Lascar, a urmat cursurile unui gimnaziu; iar al patrulea, Mitică, a intrat într-un pensionat.

Învățatul Thiersch, atunci *rector magnificus* al Universității din München, a dat tatei, cu prilejul examenului de intrare, să traducă o odă a lui Pindar, și *Întăia Catilinară*. Oda lui Pindar a tradus-o nemțește cu cea mai mare ușurință, iar *Întăia Catilinară* în grecească clasică. Rectorul și profesorii, entuziasmați de greceasca lui impecabilă și elegantă, l-au dispensat de restul examenului; Leonti nu abuzase de vergi în zadar!

Jugul de altmintrelea destul de liberal și de ușor al doctorului Roth a fost scuturat în curând și tata, ca cel mai în vârstă, a luat asupra lui ocârmuirea coloniei, iar Roth s-a întors în țară, ducând cu sine pe moșu Mitică, care nu arata nici o dispoziție pentru studii.

Se mai aflau atunci în Universitatea din München beizade Dimitrie Ghika din București, Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla din Ieși, un Crețulescu și alți câțiva români ale căror nume le-am uitat. Ei făcuse mare prietenie cu livonienii, estonienii și curlandezii cari urmau cursurile universității. Toată această tinerime, venită din țări semibarbare și flămândă de plăcerile Occidentului, punea pungile părintești la grea încercare.

Restaurantul lui Tambosi, cel mai elegant din München, era locul lor de întâlnire și numai mici nu erau socotelile ce le plăteau când soseau bani de acasă. Românii aveau birjarul lor atitrat, numit sau poreclit Urlump; era un fost student relegat și trecea drept omul din capitala Bavariei în stare să beie cea mai mare cantitate de bere. Balticii aveau și ei birjarul lor, bețiv de frunte și el; se făceau între ei și români pariuri asupra capacității în bere a birjarilor respectivi și tata mi-a spus că Urlump nu i-a dat niciodată de rușine.

Odată românii și balții s-au apucat să angajeze toate birjele orașului spre a organiza un lung monom care, de repetite ori, a făcut încunjurul orașului, trecând totdeauna sub ferestile palatului regal. S-înțelege că lumea se aduna, iar publicul care avea nevoie de birji și nu găsea făcea zgomot. Am uitat să arăt că studenții, deși se așazase câte unul singur într-o birjă, totuși neputându-le ocupa toate, mai pusese și câte un câne în altele,

căci fiecare student cu ceva dare de mână s-ar fi simțit necinstit dacă nu ar fi posedat cânele lui, și totuși mai rămăsese multe birji cari urmau convoiul deșerte. Bătrânul rege Ludovic, amantul Lolei Montez*, emoționat de zgomotul care se repeta la intervale regulate sub fereștile lui, a trimes după primul ministru, aflat în acel moment la palat, pentru a afla ce se întâmplă. La întrebarea regelui: „Ce însamnă zgomotul și procesiunea asta?“ demnitarul s-a uitat pe fereastră și dintr-o singură ochire a înțăles ce este: *Es ist nichts, Majestät, nur weider ein dummer Streich dieser wilden Walachen und Ostseejungen*. (Nu-i nimica, majestate, numai o nouă prostie a acestor salbateci de români și de tineri de la Baltică.) Dar a dat ordin să se împrăștie monomul.

Crețulescu era foarte bogat și cheltuia bani nebuni pe toate nimicurile. Bavarezii s-au îngrijit să vadă un student (cu numele, căci în realitate nici nu dădea cu lunile pe la cursuri) cheltuind atâța bani și într-o zi a fost chemat la poliție, unde l-au întrebat din ce trăiește. Indignat că i se pune astfel de întrebare, a răspuns în nemțasca lui de fantezie: *Sie mich fragen von was ich leben? Ich leben von die Gelde die meine und ich sage Sie sind très impertinent zu fragen von was ich leben*. (Mă întrebați din ce trăiesc? Eu trăiesc din banii mei și zic că sunteți *très impertinent* să întrebați din ce trăiesc.)

Atunci funcționarul care îl interoga i-a zis că trebuie să plătească un gulden ștraf pentru expresiunea: *très impertinent*. Crețulescu, cu cel mai mare calm, scoate un gulden din pungă și-l pune pe masă, apoi mai scoate unul și-l pune lângă cel dintăi zicând: *Da haben Sie eine Gulden und da haben Sie noch eine Gulden, weil ich sage noch einmal Sie sind très impertinent und ich sage Sie sind très impertinent so viel ich Gulden habe in die Tasche die meine*. (Iaca un gulden și iaca alt gulden fiindcă iarăși zic că sunteți *très impertinent* și zic că sunteți *très impertinent* de atâtea ori câți guldeni am în buzunarul meu.) Polițaii înțelegând cu cine au a face nu i-au mai golit punga.

* Eliza Rosanna Gilbert, contesă de Landsfeld (1821–1861), dansatoare și actriță irlandeză celebră în epocă sub numele de scenă Lola Montez; amanta regelui Ludovic I al Bavariei, care i-a acordat titlul nobiliar. Nu a ajuns la München decât în 1846 (n. red.).

Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla, care urma cursurile de drept la München și care mai târziu a jucat un oarecicare rol politic și social în Ieși, în urma unei certe cu un ofițer de cuirasieri, un conte A. (restul numelui l-am uitat), a trebuit să iasă pe teren cu el și, fiind bun trăgător cu pistolul, l-a ucis. El fiind străin, fără sprijin, și familia mortului având trecere și influență, deși duelul fusese cât se poate de corect, a fost condamnat la moarte. Dar deoarece prietenii lui prevăzuse încă înainte de duel că aceasta are să-i fie urmarea în cazul când contele A. ar cădea, se făcuse din timp toate pregătirile pentru ca studentul moldovan să poată părăsi teritoriul bavarez fără întârziere. Dar condamnat la moarte a ramas în Bavaria și, cât a trăit, n-a mai putut calca pe pământ bavarez; când mergea la Paris sau la băi în alte state germane, era silit să facă un încunjur prin Elveția sau prin Saxonia.

Întâile certificate semestriale ale tatei sunt foarte bune, dar ele au fost obținute în vremea când colonia era ocârmuită de doctorul Roth; cred că mai în urmă plăcerile au făcut studiilor o concurență din cele mai păgubitoare. De altmintrelea, a fost chemat în țară de tată-său înainte să fi absolvit cursurile. Casarea, de către Neculai Pavlovici, a sentinței senatului care despăgubea pe hatman de banii ce-i plătise pentru Ion Balș, cu toate dobânzile lor, pusese pe hatman în neputință să mai poarte cheltuielile celor trei fii ramași la München, apoi vârsta lui înaintată îi îngreuia descurcarea situației cu deosebire de grea în care se afla: a fost deci silit să recheme pe tata și pe moșu-meu Alecu. Cei patru ani de la 1834 până la 1838, au fost întrebuințați pentru lichidarea situației, care, la moartea hatmanului, era încă departe de a fi descurcată. Tata, însărcinat cu epitropia casei, a mai avut de lucru mulți ani până când a izbutit să vândă moșiile de peste Prut și altele din Moldova, rămânând celor patru fii numai Bohotinul (fără Colțul Cornei și Hilița), Căiuțul (pentru care nu se găsise cumpărător, care a fost pe urmă cumparat de tata de la frați cu 15 000 de galbeni) și casa de la Ieși.

Și totuși nu au izbutit să scăpe de toate datoriile; fiecare din ei a fost silit să ieie asupra-și o parte din cele ramase, la cari s-au mai adăugit 32 000 de galbeni, datorii personale ale bunicii, ce,

legalmente, nu erau obligați să le plătească, dar nu au voit să le lese neachitate. Deoarece ea era absolut fără altă avere decât o despăgubire mensuală de câteva sute de lei pentru desființarea scutelnicilor, frații i-au făcut o pensiune frumoasă, permițându-i să trăiască, în casa din Ieși, în condițiuni s-înțelege nu atât de luxoase ca până atunci, dar destul de largi, mai îndestulând-o de la Bohotin cu toate productele de la țară.

Întâia funcție ocupată de tata a fost aceea de ispravnic al ținutului Ieși, cu rangul de agă. Precum am aratat mai sus, pe când trăia bunicul, relațiunile familiei cu Mihai Sturdza erau excelente, mai mult intime, și au mai ramas încă aceleași vreme de câțiva ani.

Tata era foarte aplecat spre plăcerile lumii, iubitor de sindrofii și de baluri, dansator pătimaș. Era unul din cei mai de samă eleganți ai Ieșului, îi plăceau mult luxul, caii frumoși și mesele bune; ca maică-sa, era un epicurian convins. Barbat frumos și îndrăzneț, plăcea mult femeilor și a avut succese mari pe lângă ele.

În domnia lui Mihai Sturdza viața mondenă era cu deosebire strălucită în Ieși. Averile boierimii, ce le adunase mai multe generații de barbați strângători, erau întregi și, în urma dobândirii libertății comerțului și a exportului, asigurate prin hotărârile tratatului de la Adrianopol, veniturile lor creșteau răpede din an în an. Odată cu această creștere sporea, dar în proporție neasamanat mai mare, setea după luxul, modele și chipul de viață din Apus. Boierii bătrâni au ramas cumpăniți în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul și foarte cu măsură modificat-au ei felul lor de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinătate studii mai mult sau mai puțin ipotetice, înțălăgeau să se bucure de toate îndămnările și rafinamentele aristocrațiilor străine, fără a ține socoteală de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei, și mai ales cu lipsa de măsură inherentă firilor primitive ce rămăsese sub mica spoială câștigată în cei puțini ani trăiți în Apus. Vechiul mobilier al caselor boierești a fost în curând înlocuit prin mobile noi aduse cu grea cheltuială din Germania, din Franța și chiar din Anglia. S-au adus în țară o mulțime de obiecte cu desăvârșire necunoscute, neîntrebuințate până atunci sau de formă cu

desăvârșire deosebită de acele în uz mai înainte. Vechiul port, părăsit de femei de la începutul veacului, a fost înlocuit și de barbați prin acel european, slugile au fost îmbracate în livrele, aproape toate uneltele gospodăriei casnice au fost înlocuite prin altele de altă formă, aduse din Apus.

Și nu numai Ieșul, dar și orașele din provincie fusese cuprinse de această furie, să transforme cu desăvârșire, după moda apusană, viața și modul petrecerilor de până atunci.

Pe la anul 1839, tata s-a căsătorit cu Ruxanda, fata bogatului bancher Spiro Paul, care i-a adus o zestre de șăsezeci de mii de galbeni, în bani. Ea era foarte plăcută, bine-crescută, cu destulă cultură pentru vremea de atunci, foarte blândă și bună. Dar în curând ftizia s-a declarat la dânsa; boala era în familia mâni-sa, tot ftizice murit-au și surorile ei: Catinca, măritată cu Alexandru Mavrocordat, și Elena, pe care a ținut-o Petrache Mavrogheni. Întăia nevastă a tatei a murit după prea puțini ani de căsătorie, lăsându-i toată averea.

Tata a părăsit isprăvnicia de Ieși pentru a fi numit membru în Divanul (Curtea de Apel) Țării de Sus, mai fiind în curând după aceea înalțat la rangul de vel vornic.

În a cincea decadă a veacului trecut, pe lângă tinerii întorși din străinătate, cei mulți cu studii sumare, unii însă cu studii mai mult sau mai puțin complecte, se mai ridicase și un număr nu tocmai mic de barbați: boieri, boierănași, feciori de negustori îmbogățiți și chiar ai unor oameni din *treptele de jos*, cari dobândise puținele cunoștinți ce le posedau în școlile din țară, școli grecești și vro două pensionate franceze, cunoștinți totuși cu mult superioare acelora cu cari se putea făli generația anterioară.

Abuzurile lui Mihai Sturdza, venalitatea lui cumplită, tolerarea de către el a jafurilor și a mâncătoriilor funcționarilor, mai ales însă vânzarea fățișă a justiției, a ridicat împotriva domnului întreaga lume conștientă, dar mai cu samă tineretul, atât acel crescut în țară, cât și acel trecut prin străinătate. Din sânul acestor două grupe pornit-au mișcarea opozițională din anii '40, care a dus la *revoluția* (?) de la 1848 în Moldova.

Și unii, și alții erau însuflețiți de aspirațiunile naționaliste cele mai largi. Dacă Iordache Catargiu cutezase să vorbească de

unirea Principatelor în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, membrii generației următoare vedeau de pe atunci în unitatea națională a întregului neam românesc țelul final către care trebuiau să năzuiască dorințile și silințile lor. Dar, făcând partea posibilităților, față de blăstămul atotputerniciei rusești în țările noastre, își dădeau foarte bine sama că aceste aspirațiuni trebuiau pentru moment trecute sub tăcere și lățite numai în chip indirect și discret, mărginindu-se la simpla răspândire a cunoștinții existenței și a istoriei conaționalilor noștri de peste hotare. Pe acest punct cu toții erau de acord. Înțelegeau că dării în vileag a unor asemenea aspirațiuni i-ar fi răspuns imediat începerea combaterii celei mai aprigi și mai lipsite de cruțare din partea Rusiei.

Afară de prea puține excepțiuni, acei din tineri aparținând marii boierimi, atât de privilegiată de regimul regulamentar, erau doritori de reforme constituționale, dar cari să păstreze clasei lor poziținea ei privilegiată în stat, adică râvneau la un guvern reprezentativ în care puterea legiuitoare și controlul efectiv al ocârmuirii să fi aparținut mai ales unei camere a marilor boieri, croită cam pe modelul Camerei lorzilor, față de care ar fi existat și o cameră aleasă printr-un sufragiu restrâns, iar puterile domnului având să fie limitate.

Cu deosebită aprindere luat-au parte la mișcarea pentru reforme acei tineri cari se întorsese din străinătate, mai ales din universitățile germane, în cari sufla atunci un vânt de liberalism și de naționalism deosebit de generos. Un boier aparținând generației intermediare dintre tata și hatman, logofătul Costache Sturdza, un barbat cu multe cusururi, cu idei reacționare, dar plin de duh, dăduse obștei acestor tineri întorși din străinătate cari, împreună cu alții crescuți în țară, dar câștigați la ideile lor, alcătuiau un fel de comunitate legată prin simțăminte de prietenie, porecla de *Westfalia*.

Acei din noua generație aparținând boierimii mici și mai ales acei ieșiți din negustorime și din ceea ce se numea *treptele de jos*, cărora privilegiile exorbitante atribuite boierimii mari li redusese cu desăvârșire rolul în conducerea treburilor publice, visau, cum era firesc, reforme cu caracter democratic și chemarea unor

straturi mai adânci de popor la viața publică; dar, neîndrăznind să le enunțe, dădeau tot concursul lor membrilor *Westfaliei*.

Însă și unii, și alții pricepeau foarte bine că manifestarea unor veleități de reforme constituționale, oricât de moderate ar putea ele să fie, ar stârni, în același grad ca și aspirațiunile naționale, ostilitatea Rusiei lui Neculai Pavlovici și ar fi mijlocul sigur nu ca să slăbească, ci ca să întărească regimul lui Mihai Sturdza.

Consulul rusesc din Iești avea de la Peterburg consemn să sprijine pe Mihai Sturdza împotriva oricăror *tendențe subversive*, dar și să aibă grijă ca situația lui să nu devie prea puternică, deci până la un oarecișicare grad să favorizeze în chip dibace nemulțumirile ce se iveau împotrivă-i, spre a-l face să simtă totdeauna nevoie de sprijinul Rusiei. Consulul încuraja deci în chip tainic mișcarea de opoziție stârnită de deplorabilul regim al domnului și opozanții aveau astfel un nou motiv pentru a nu da în vileag scopuri alienându-li această aparentă bunăvoință care stingherea mult pe vodă. De aceea, în capul programului lor era pusă dogma *sfintei păziri a Regulamentului în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire*.

Puternic sprijin era dat nemulțămiților de către boierii mari mai în vrâstă cari, aproape toți, erau adversari ai lui Mihai Sturdza, unii din pricini binecuvântate, ca indignarea față de sistemul de ocârmuire venal și abuziv în vigoare, alții din cauza vro unei nedreptăți suferite și reale, puțini din cauza nepunerii în slujbă a vro unui fiu, rudă, neam sau om de casă, sau a neacordării vro unui *ghelir** oarecișicare. Ei erau de mult în corespondență cu Constantinopolul, unde aduceau la cunoștința pașalelor influente la Poartă multe din abuzurile domnului. În capul acestor boieri și, în realitate, chiar al întregii opoziții, era logofătul Alecu Ghyka, despre care voi vorbi mai pe larg în unul din capitolele următoare.

Marea majoritate a membrilor opoziției n-aveau cu bună samă în vedere decât izbutirea mișcării: supunerea sau demiterea lui Mihai Sturdza prin mijloace pașnice și absolut legale; dar erau printre ei și oameni violenți, cari propovăduiau răscoala cu arma. Hatmanul Alecu Aslan, încurajat de alții, recruta

* Ghelír: folos necuvenit, oneros (n. red.).

chiar spre acel sfârșit poloni fără căpătâi, de cari era atunci țara plină, și-i aduna la moșia Oneștii. Alții mergeau chiar mai departe și nu se sfiau să propuie înlăturarea prin ucidere a domnitorului.

Abuzurile acestuia și ale oamenilor lui, mai ales vânzarea fățișă a justiției, făcuse pe tata să părăsească slujba și să intre în rândurile opoziției, devenind chiar unul din fruntașii ei. Deoarece avea un stil deosebit de frumos și de clar, căruia știa să-i deie la prilej o mare energie, își făcuse o specialitate din facerea de jalbe ale prostimii obijduite și nedreptățite, bineînțăles în chip cu totul gratuit, mai dând și ajutor bănesc celor nemulțămiți cari veneau să reclame. Aceste jalbe, din pricina clarității expunerii și a chipului necruțător pentru autorități în care erau redactate, displăcea cu deosebire domnului; le recunoștea de la întâile cuvinte și îndată zicea jăluitorului: „Răducanu ți-o făcut jalba!“ Dar cauza era totdeauna atât de bine prezentată, încât îi venea greu să puie pe dânsa o rezoluție negativă. Iar frații tatei, urmându-i pilda, intrase și ei în rândurile opoziției. Vodă l-a chemat de repetite ori la dânsul ca să-i ție limbajul următor:

— Dar bine, Răducane, ce vor să zică aceste fapte din partea dumitale și a fraților dumitale? Vă vădiți ca cei mai aspri dușmani ai mei! Și pentru ce? N-am fost eu bun prieten cu răposatul logofăt, gata să-l ajut în toate, privindu-l ca pe un părinte? Nu v-am pus încă foarte de tineri în slujbe însamnate și nu v-am râdicat în ranguri cât mai răpede am putut? Când oare tăgăduitu-v-am sprijinul meu pentru vrun interes al vostru? Nu voiți să slujiți, rămâneți pe dinafară, dar dați-mi pace, nu vă mai legați de mine! Nu-mi faceți tocmai voi asemenea greutăți!

Iar la cuvintele lui, vodă capata totdeauna același răspuns:

— N-avem decât iubire și recunoștință către persoana Măriei Tale. Eu și cu frații mei suntem totdeauna gata să sărim pentru orice interes legiuit al Măriei Tale, în care țara să nu aibă interes potrivnic. Pune-ne Măria Ta la încercare și vei vedea că nu te înșăl. Dar prea își bat joc de țară cinovnicii* Măriei

* Cinóvnic: funcționar, mai ales de rang inferior (n. red.).

Tale, prea jăfuiesc lumea și își bat joc de dreptate. Apoi Măria Ta vrei să știi numai de unele dispoziții ale Regulamentului Organic, iar de altele, cari nouă ni se par de căpetenie, nu vrei să știi. Obștească Adunare nu mai este decât o minciună, căci într-însa, mulțămită corupțiunii și înfricoșării, nu pătrund decât acei păsuiți de ispravnici, cari nu se sfiesc să arate că așa au poroncă de la Măria Ta. Iar înaintea judecătorilor au dreptate numai acei cari știu și pot s-o plătească. În isprăvnicii și judecătorii, chiar în capul departamentelor, se văd mai cu samă oameni cunoscuți ca necinstiți, unii rădicați de la nimica, având astăzi stări frumoase, alții boieri mari pătați, cari și-au bătut averile la tălpi de mai multe ori și de tot atâtea ori le-au refăcut după puține luni de diregătorie. Curăță, Măria Ta, din slujbe această pleavă și această neghină, bagă măcar o mică parte din ei la pușcărie, lasă să pătrundă în adunare barbați independenți, nu slugoi cari să steie smeriți și gata să îndeplinească orice poroncă a miniștrilor Măriei Tale, a lui Lascarache și a lui Mihăiță Mihalache, ci barbați cu trecut cinstit, și cu durere de țară, și te vom sprijini din toate puterile, căci știm bine că nici unul din noi nu are nici priceperea, nici destoinicia Măriei Tale.

Trebuia atunci o mare îndrăzneală pentru a vorbi astfel cu Mihai Sturdza și se știa că, în toată Moldova, erau numai doi barbați în stare să rostească asemene cuvinte față de el: unul bătrân, având o reputație de virtute și de dezinteresare bine așezată și recunoscută de toată lumea, logofătul Alecu Ghyka, fost cumnat cu domnul, tatăl următorului domn, și tânărul Răducanu, cum i se zicea, iarăși cunoscut pentru dezinteresarea sa, ca și pentru îndrăzneala și francheța cu cari avea obicei să-și rostească părerea către oricine. De aceea, după o întrevedere ca aceea ce am descris-o mai sus, în loc să-l trimată în surgun la vro mănăstire, nu-i făcea nimica, iar după vrun alt act de ostilitate îl chema din nou la el ca să-i repete aceleași vorbe și ca să primească de la el același răspuns. Aceasta până când, lucrurile învrăjbindu-se de tot, tata a refuzat să mai vie la palat când îl chema vodă.

Istoria întrevederilor tatei cu Mihai Sturdza și a vorbelor schimbate între ei mi-a fost povestită nu numai de dânsul și de

…Au dat domnia lui Ioniță Sturdza, boier de neam strălucit, pământean neaoș, dar relativ sarac, lipsit de cultură și înzestrat cu o inteligență mai puțin decât mediocră, dar cinstit, drept și iubindu-și sincer țara și neamul.

Pe Costache Conachi îl descriau ca pe un barbat de o cultură deosebită pentru vremea în care trăia și foarte destoinic în trebile țării, dar povesteau totodată multe amărunte despre cumplita lui zgârcenie și nu tăgăduiau că lăcomia de pământ l-a împins adesa la acte foarte reprobabile…

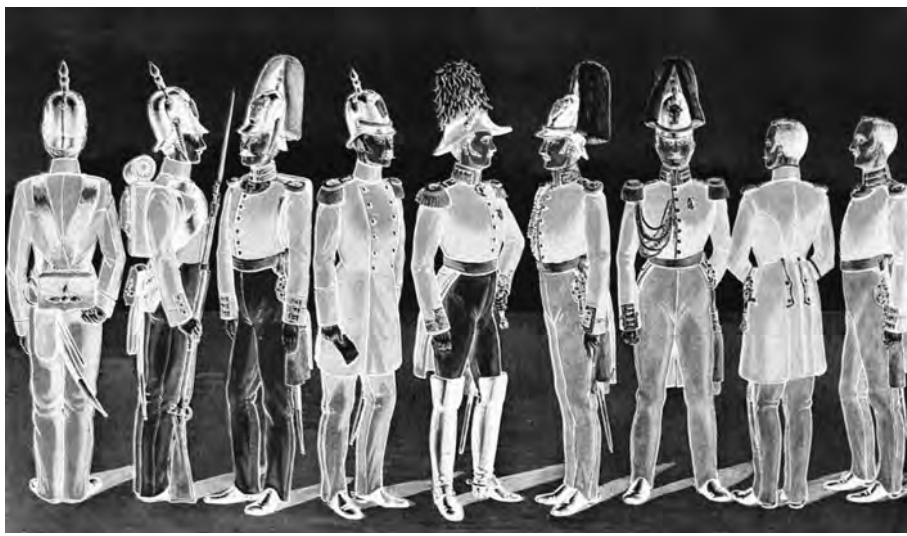

Mihalache Sturdza era un barbat roșcovan, mic la stat, urât la față, cu picioare strâmbe și glas sfârnâit. Totuși, acei cari l-au cunoscut recunoșteau într-un glas că acest barbat, atât de rău tratat de natură în privința fizicului, făcea, oriunde se arata, impresia unui grand seigneur *și a unui barbat cu totul superior.*

Miliția moldovenească se compunea numai dintr-un batalion și un escadron, dar de colonei și chiar de hatmani (generali) era bielșug. — Dreapta: artileriști; jos: cavaleriști; pagina anterioară: infanteriști, ofițeri de stat-major și pompieri moldoveni din vremea lui Mihail Sturdza (1847–1848), în ținută de serviciu și de paradă.

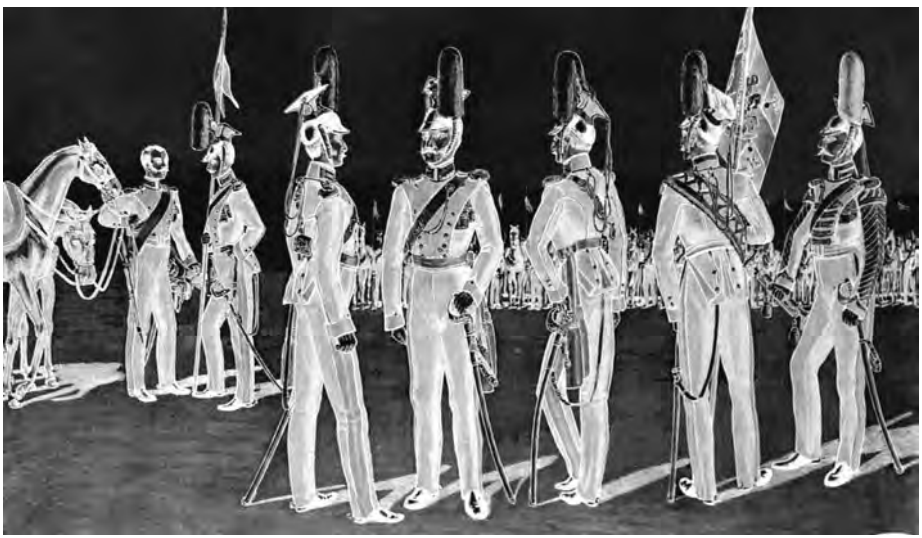

frații lui, dar și de toți intimii lor, cari trăiau cu ei ca frați: Lascar Catargiu, Manolache Costache Iepureanu, Costache Negri, Petrache Mavrogheni, Iorgu Radu și mulți alții.

Nimeni nu îmbrățoșase cu mai multă căldură ideile și aspirațiunile tineretului moldovenesc decât bunica. S-ar fi părut că este româncă neaoșă, că a uitat cu desăvârșire Țarigradul și legăturile ei de acolo. Dulceața țării în care trăia acuma de patruzeci de ani o cucerise cu desăvârșire. Visa și ea, sunt acuma aproape șăptezeci de ani, întâi unirea celor două principate și apoi aceea a întregului neam românesc, împărțit între trei împărății. Era partizană a măsurilor extreme. Când tata i-a spus că se retrage din mișcare dacă se vorbește de uciderea lui Mihai Sturdza, l-a privit cu un aer de nemărginit dispreț și, cu glasul ei taraganat, i-a aruncat un *Ma-de-moi-selle Ro-dol-phi-i-ne!*

Dacă nu se poate tăgădui generozitatea, iubirea curată de neam și de țară de care erau călăuziți autorii neizbutitei răscoale de la 1848 în Iești, nu se pot deloc găsi cuvinte de laudă la fel în ceea ce privește simțul lor practic. Nu au înțăles că o mișcare ca acea care o pregăteau, mișcare având de scop și îndreptarea ocărmuirii lăuntrice, și satisfacerea aspirațiunilor naționale, nu poate fi dusă la izbândă de cătră un pumn de privilegiați, ci trebuie să fie opera întregii obștii. Și un întreg popor nu se mișcă pentru aspirațiuni de acest fel, câtă vreme el zace în robie de fapt și a fost deposedat de scurt timp de pământul ce l-a lucrat în curs de secole, tocmai de minoritatea care acuma îl cheamă la luptă aprigă.

Mișcarea de la 1848 în Țara Românească, deși a fost înfrântă de ocupația ruso-turcă, a dat totuși alte roade decât stârpitura de mișcare din Moldova. Dar a dat acele roade, de cari neamul întreg s-a împărtășit, fiindcă călăuzele ei au știut să intereseze la ea toată obștea, s-o facă să vadă în izbânda ei mântuirea nevoilor și a nedreptăților de cari acea obște suferea.

Dar tinerii noștri boieri moldoveni n-au înțăles nevoia absolută, pentru triumful cauzei lor, a chemării și a interesării la luptă a obștei celei mari. Iaca cauza pentru care mișcarea pusă la cale de ei s-a isprăvit în chip atât de lamentabil. Erau numai niște diletanți în revoluție!

Se știe că Mihai Sturdza se făcuse că primește cererile opoziției adoptate la adunarea ținută la otelul Regensburg (astăzi Binder), însă a doua zi a pus să aresteze pe conducătorii mișcării. Tata și cu frații lui au fost arestați în casa părintească, în care se întorsese după întrunirea ținută la Mavrocordat.

O *roată* de soldați i-a sculat din somn, le-a legat mânile la spate cu propriile lor cămeși și, cu însoțire de lovituri de strat de pușcă, i-a condus la cazarmă, unde i-a trântit pe podelile goale. Deși hatman sau comandant al miliției era fiul cel mai mare al lui vodă, beizade Dumitrache, toată această operație fusese condusă de al doilea fiu al domnului, beizade Grigore, care trecea drept mai energic și mai capabil decât frate-său. El acuma se primbla trufaș, în mare uniformă de polcovnic rus, în fața celor legați și trântiți la pământ, al căror număr sporise prin aducerea altor arestanți.

— *Vous êtes magnifique et pas cher!* (Ești magnific, dar ieften!) a strigat atunci, lui beizade Grigore, Alecu Rosetti, al doilea fiu al hatmanului.

A doua zi erau porniți la Galați, spre a fi deștărați, în căruți de poștă și legați cu aceleași cămeși. Prea puținii ramași în viață din acei cari au cunoscut acest mod de locomoțiune își pot închipui supliciul îndurat de niște oameni cu brațele legate la spate și trântiți în fundul instrumentului de cazną ce-l alcătuia acel vehicul blastamat, cu desăvârșire lipsit de răzoare.

Catinca Negri, sora lui Costache Negri, care să găsea atunci la Pribești, aflând despre arestarea și deștararea prietenilor frăține-său, i-a așteptat la o răspântie a drumului mare ducând de la Ieși la Galați cu dulceți, apă rece și alte reconfortante, mai obținând de la *comandirul* escortei să slăbească nodurile legăturilor cari legau brațele arestanților. Atât tata și moșii mei, precum și alți dintre cei surguniți mi-au povestit faptul nu o dată, exprimându-și recunoștința lor pentru fapta inimoasei și generoasei lor prietene. Iar Catinca Negri mi-a zis că, pe un soare neobișnuit de arzător la acea vreme a anului, erau trântiți în fundul căruții cu fața în sus, iar brațele lor erau atât de strânse, încât după slăbirea legăturilor, a trebuit să treacă timp îndelungat ca să poată ajunge a-și mișca degetele. Dar spiritul tatei rămăsese

absolut neînfrânt: făcea fel de fel de glume. Cu tata se mai aflau, pe lângă frații lui, Lascar și Mitică (Alecu fusese lasat la Ieși din pricina sănătății sale foarte șubrede), Alecu și Ion Cuza, Grigore Romalo, Manolache Costache, Alexandru Moruz, Zaharia Moldovanu, Sandu Miclescu, Nicu Catargiu, Vasile Canta și Dimitrie Filipescu. Au mas la o poștă, nu departe de Galați.

Aici i-a ajuns din urmă camardinerul tatei, Neculai Lefter, care aducea bagajul celor trei frați și bani, sub formă de scrisori de credit asupra Galațului și mai ales a Țarigradului, ascunse sub broasca unui geamantan de piele. Neculai îmi povestea cum, la acea poștă, ofițerul comandând escorta voia să plece înainte ca surguniții să fi putut face macar un simulacru de toaletă, dar că tata s-a opus în chip atât de energic, încât a impus ofițerului și l-a făcut să cedeze. Li s-au dezlegat brațele și, cu ajutorul lui Neculai, tata a procedat la cea mai elaborată toaletă.

La Galați, tata și frații lui au găsit în persoana vameșului, căminarul Iancu Cozoni, pe un om de casă al hatmanului și cu totul devotat lor. Acel căminar Iancu Cozoni, al cărui portret în acuarelă se pastra la moșu-meu Lascar, la Răducăneni, și care până la moarte a purtat costumul oriental și chiar cealma (turban), era cunoscut ca cel mai mare disprețuitor al banului. Nu avea altă avere decât leafa lui de vameș. Când o primea, o vâra îndată sub salteaua singurii odăi care-i alcătuia locuința, pe al cărei pat stătea toată ziua turcește. De câte ori venea vrun nevoieș la el și-i cerea ajutor, ridica salteaua și-l ajuta cu câte ceva. Pe la sfârșitul lunii însă, banii împuținându-se, înainte de a ridica salteaua zicea: „Să vedem dacă mai este ceva!"; și, câtă vreme mai era ceva, dădea.

Prin ajutorul lui, surguniții au cumparat un mare număr de stecle de vin străin, Madeira și Sauternes vechi, aflate în pivnița bacalului de peste zece ani, mai izbutind să-l puie în geamantane cari s-au adăugit bagajului lor. În ziua de 3 april au plecat la Măcin în patru bărci, fiind escortați de patru ofițeri și treizeci de soldați sub comanda polcovnicului Miscenco, *comandirul* garnizoanei Galați. La Măcin aveau să fie predați *aianului* (comandantului turcesc), iar acesta avea să îngrijască de transportul lor la Constantinopol.

De abie plecase din Galați și surguniții au și început să cinstească cu vin pe ofițeri și pe soldați, urmând înainte cu cinstea până când au ajuns aproape de Brăila. Polcovnicul Miscenco, în raportul către hatman, a zis că o furtună l-a silit să debarce la Brăila. Tata, moșii mei, Manolache Costache și alții, cari mi-au povestit întâmplarea, mi-au spus că ziua era deosebit de caldă pentru acea vreme a anului, dar că aproape toți ofițerii și soldații erau atât de beți, încât nu mai putea nimene să mânuiască vâslele și de aceea Miscenco a fost silit să debarce la Brăila, căci mai departe nu ar fi putut merge. S-au dat deci jos în portul Brăilei și Miscenco s-a hotărât să-și ducă arestanții la cazarma trupelor muntenești.

Însă ei se sfătuise încă de la Galați: de la început o luară iute la picior, iar la o răspântie la fugă. Miscenco a început să strige: „Stați, fraților, că mă nenorociți!“ și s-a luat după dânșii cu acei din oamenii lui cari mai erau în stare să alerge. Șase din fugari, A. Moruz, Vasile Canta, Lascar Rosetti, Manolache Costache, Alexandru Cuza și Zaharia Moldovanu, au scapat la consulatul englez; ceilalți, printre cari tata, au rătăcit, au fost prinși de soldații cari încunjurau consulatul și duși la cazarmă. Când Miscenco a mers la consulat ca să-și reclame fugarii, i s-a răspuns că ei, fiind refugiați politici cari s-au pus sub protecția Majestății Sale britanice, nu pot fi predați. Comandantul garnizoanei Galați n-a putut deci să predeie, la Măcin, aianului decât cei șapte cari rămăsese în puterea lui.

Aianul i-a tratat foarte bine și i-a trimes pe un vapor austriac sub escortă la Constantinopol. Acolo au stat câtva timp, tata având gazdă bună la mătușă-sa, Caliopi Fotillas, sora bunicii. Turcii i-au tratat foarte cu omenie și i-ar fi ținut bucuros în Țarigrad, dar ambasada rusască i-a silit să li fixeze o reședință care să samene mai mult a exil decât capitala împărăției turcești; i-a trimes deci la Brusa. Aici erau destul de liberi, alegându-și fiecare gazda care-i convenea și primind, pe lângă titlul de *musafiri ai sultanului*, și câte un *tain* de o mie de lei pe lună, pe care cei cu dare de mână dintre ei îl abandonau întreg gazdei respective, pentru locuință. Bucătăria era dirijată de Neculai Lefter, ajuns și el întâi la Constantinopol și pe urmă la Brusa. Când a sosit, cum l-a văzut, tata i-a poruncit să-i facă

pentru masă un *bœuf à la mode*, lucru de care Neculai Lefter își aducea aminte după un sfert de veac.

Exilul lor la Brusa a devenit foarte neplăcut prin izbucnirea ciumei și a holerei, care bântuiau amândouă în același timp.

Moșu-meu Mitică era foarte impresionat și zicea întruna că, la urma urmelor, turcii au să li taie capul, împinși fiind de ruși. Tata a scris atunci frățâne-său Lascar, care se afla la Paris: „Nu știu ce să mai fac cu Mitică, el este cumplit de demoralizat, convins că turcii au să-i taie capul. Nu parvin a-l face să vadă absurditatea acestei temeri; mai scrie-i și tu ceva ca să-l faci să mai prindă inimă." Iar moșu Lascar a scris atunci frățâne-său Mitică: „Răducanu îmi scrie că te temi că turcii au să-ți taie capul. Este o prostie, n-au să ți-l taie. Dar chiar dacă ți l-ar tăie, ce-ar fi? Gândește-te câte capete mult mai bune decât al tău au tăiet și vei înțălege că nu ar fi mare lucru dacă ar mai tăie încă unul prost."

După șăpte luni, exilații au obținut voie să s-întoarcă la Constantinopol, unde au stat mai multe luni, tata scriind și remițând memorii asupra stării Principatelor, atât marelui vizir, cât și ambasadorilor Franței și Angliei, generalul Aupick și lordul Canning; era un oaspe deosebit de bine văzut la ambasada engleză. Odată cu depunerea lui Mihai Sturdza și numirea la scaunul Moldovei a lui Grigore Ghyka, exilații au obținut învoire să s-întoarcă în țară.

Tata, barbat cheltuitor și iubitor de bunurile vieții, dusese în timpul văduviei sale viața unui *homme du monde*, neocupându-se, afară de politică, decât de plăcerile sale. Clădise, în ultimii ani ai domniei lui Mihai Sturdza, curtea de la Căiuți, cam în mijlocul târgușorului cu același nume. Se ocupa și de afacerile lui, dar mai mult spre paguba lor.

Puțin timp după întăia lui căsătorie avusese un duel cu Alexandru Mavrocordat, supranumit Tărăbonț, care atunci era ofițer în miliție și adjutant al domnului. Tărăbonț își bătuse joc, la teatru, de ochelarii tatei, care-l provocase la moment. A doua zi au ieșit la Copou spre a se bate cu pistolul, la comandament. Au tras aproape în același timp și Tărăbonț s-a prăbușit în șanțul șoselei, care se afla în spatele lui, strigând că este

mort. Doftorul Cihak, protomedicul țării și al miliției, care fusese luat de marturi ca medic, s-a grăbit să alerge la dânsul, l-a dezbracat de mondir și de cămeșă, dar n-a găsit nici urmă de rană. Deodată ochiul lui zărește, pe marginea șanțului, un obiect care lucea. Îl ie în mână și constată că era o epoletă a lui Tărăbonț, iar acea epoletă este străpunsă de gloantele tatei. O aruncă cu dispreț la pământ zicând: „Asta nu mă privește pe mine, privește pe ceaprazar."

Tata a mai avut un duel cu Leon Cantacuzino, un amărunt al căruia i s-a destăinuit numai puțini ani înainte de încetarea lui din viață. Avusese loc între ei un schimb de cuvinte care făcuse duelul inevitabil și tata luase ca întâiul său martor pe moșu-meu Lascar, și acesta a rugat pe doftorul Cihak să-l secondeze. Doftorul, după ce a fost pus în cunoștința împrejurărilor, a declarat că vede și el că duelul nu se poate evita, dar că este o mare nenorocire, căci și unul, și altul este căsătorit și părinte de familie și nu se știe ce se poate întâmpla. Apoi, după un moment de gândire, a spus că primește să fie al doilea martor al tatei, dar cu condițiile următoare: ca el să fie însărcinat cu încarcarea pistoalelor și ca moșu-meu să se lege pe onoare că nu va destăinui cuiva că el, Cihak, i-a făcut această cerere și a pus această condiție. Moșu-meu a admis condițiile doftorului.

A doua zi, de dimineață, au sosit cu toții la locul convenit și moșu-meu a propus ca doftorul să fie însărcinat cu încarcarea pistoalelor, fiind cel mai bătrân și cel mai experimentat în asemenea materie, deoarece fusese în nenumărate dueluri, iar nime din martorii părții adverse n-a obiectat ceva. S-au schimbat două părechi de glonți, dar fără nici un rezultat și adversarii și-au dat mâna pe teren.

La plecare, moșu-meu și cu Cihak s-au suit în aceeași trăsură și cel dintâi a rugat pe Cihak să-i spuie acuma de ce a vrut numaidecât să încarce el pistoalele. Atunci Cihak l-a făcut mai întâi să-i făgăduiască că nu va repeta nimărui ceea ce avea să-i destăinuiască, apoi a aratat că, amândoi fiind barbați cari mai avusese dueluri și nu mai aveau nevoie să facă dovezile lor de bărbăție, a vrut să împiedece cu desăvârșire întâmplarea unei

nenorociri și a încarcat pistoalele cu niște glonți făcuți dintr-un amalgam de mercur, cari s-au făcut praf la ieșirea din țavă.

— Numai te conjur, a mai adăugit el, nu scapa vreun cuvânt cătră fratele dumitale, căci știi cum este. Ar fi în stare nu numai să mă provoace pe mine, dar să provoace din nou pe Cantacuzino, care-i într-o doagă cu el în această privință.

Moșu-meu l-a liniștit spunându-i că nu va vorbi nimărui despre meșteșugul întrebuințat de Cihak și, cât au trăit Leon Cantacuzino și martorii cari îl asistase, nu a pomenit un cuvânt despre întâmplare. Dar după moartea lor a povestit istoria mamei, cerându-i să păstreze secretul, însă ea, nemaivăzând nici un inconvenient ca tata să afle întâmplarea, l-a pus în curent, ceea ce a avut darul să-i pricinuiască un violent acces de mânie împotriva lui Cihak, care mai era încă în viață și căruia i-ar fi scris ca să-i exprime indignarea lui, *pentru că îl făcuse de râs*, dacă nu l-ar fi împiedecat mama numai cu mare greutate.

Sub Grigore Ghyka, tata a fost numit președinte al Divanului Apelativ și, în anul următor, el s-a căsătorit cu maică-mea, domnița Aglaia, cea mai mare fiică din a doua căsătorie a domnitorului cu Anica Catargiu. La 1851 a fost numit epitrop al casei Sfântului Spiridon, apoi secretar de stat (postelnic, ministru al afacerilor străine); la 1 noiembrie 1854 era ministru al dreptății și la 1855 capata rangul de logofăt mare.

Socrul și ginerele nu se prea înțelegeau: domnul avea idei și aspirațiuni foarte liberale, tata era, dimpotrivă, conservator. Apoi, cu toate însușirile lui, Grigore Ghyka era slab de voință, destul de vanitos, ca aproape toți Ghiculeștii, și prin urmare foarte accesibil măgulirii. Iar tata era un barbat care nu-și ascundea părerea față de nimene, ci o zicea oricui fără de cruțare, ceea ce făcea ca domnul să se simtă adesa jignit de cuvintele ministrului și ginerelui său. Acestuia nici prin gând nu-i trecea să ascundă domnului ceea ce credea despre cutare sau cutare măsură politică. Nu căuta favoarea domnească prin măgulirea slăbiciunilor lui vodă, ci credea de datoria lui să-i spuie totdeauna părerea lui adevarată și deplină. Absolut dezinteresat și stăpân pe o stare frumoasă, care mai fusese sporită prin zestrea destul de însamnată a mamei, nu era sub influența nici unui interes material.

Și socrul, și ginerele erau însă naționaliști și unioniști convinși; pe acest teren lucrau în cea mai desăvârșită înțălegere.

În toate slujbele prin cari a trecut, tata a lasat reputația unui diregător de o integritate în afară de orice îndoială, deosebit de destoinic, de harnic și de energic. În puținul timp în care a fost ministru de justiție a știut să sileasca deosebitele judecătorii și curți de apel din țară, la cari se aflau multe mii de procese în suferință, să ajungă la curent cu judecarea cauzelor. Trecerea însă de absolut necruțător față de funcționarii necinstiți și leneși. La Sfântul Spiridon, unde a fost de două ori epitrop, s-a aratat deosebit de vrednic și a adus casa într-o stare înfloritoare, pe când în spitalul din Ieși domnea o ordine și o curățenie care a fost admirată și de ruși, și de austriaci, în vremea ocupațiilor succesive ale țărilor noastre de către oștirile acestor două împărății.

Puțină vreme după a doua sa căsătorie, tata a cumparat casa din Podul Roș, din dosul căzărmilor cari se aflau în fața curții domnești, unde se află azi Gimnaziul „Alexandru cel Bun".

*

Al doilea frate al tatei, Alecu, s-a născut la anul 1814 și a fost crescut în același chip ca și tata. Era înscris la universitatea din München și urma cursurile în chip satisfăcător, când hotărârea împăratului Neculai a silit pe bunu-meu să recheme în țară pe doi din cei trei fii aflați în Germania.

În țară, moșu-meu Alecu a dus viața tuturor tinerilor boieri din generația lui. Atât din spusele fraților săi, cât și din acele ale contimporanilor și mai ales ale contimporanelor, el era acel din copiii bunicului care avea mai mult din ceea ce francezii numesc *brillant*. Deosebit de frumos, de o inteligență foarte vie, plin de spirit sarcastic, destul de cult pentru a putea emite asupra oricărui subiect păreri mai totdeauna foarte originale, pe cari știa să le expuie într-un chip atrăgător și interesant, deși adesa cam paradoxal, de o rară îndrăzneală, era foarte iubit de societatea ieșană, mai cu samă de sexul zis slab. În schimb, era iute din cale-afară, supus patimilor, instinctelor și chiar fanteziilor lui, neputând suferi nici un frâu – în rezumat un produs caracteristic al epocii de tranziție în care crescuse.

La venirea lui în țară a intrat în miliția moldovenească de curând înființată, în calitate de *cadet*, cum intrase într-însa toți membrii claselor privilegiate.

Într-o zi a ieșit la primblare cu trăsura, la Copou, în haine civile, ceea ce era strict interzis. A doua zi i s-au dat, pentru această vină, câteva zile de arest, pedeapsă la care a răspuns ieșind chiar în acea sară la primblare, tot cu trăsura, și tot la Copou, în halat și în papuci, fumându-și ciubucul. A doua zi și-a trimes demisia, fără a mai da pe la cazarmă. Caracteristic însă pentru lipsa de serios cu care comandantul tinerei noastre miliții veghea la menținerea disciplinei și la formarea adevaratului spirit militar este faptul că un asemene act de indisciplină, o asemene manifestare de dispreț pentru autoritatea superioară, a ramas cu desăvârșire nepedepsit.

Moș Alecu era un vânător pătimaș și un pușcaș fără păreche în toată țara, moștenise în această privință toată îndămânarea atât de renumită a tătâne-său; pușcașii de la Bohotin mi-au povestit în această privință lucruri absolut uimitoare. O răceală complicată cu reumatisme, capatate toate la vânat, au făcut din el un infirm înainte să fi ajuns la vârsta de patruzeci de ani, ceea ce de altmintrelea nu-l împiedeca nici să meargă la *hăituieli* de lupi, de capre, de iepuri și de sitari, nici să aibă succese pe lângă sexul frumos.

De multe ori stăpânitu-mi-am cu greu râsul auzând pe vro una din contimporanele moșului Alecu vorbind cu jând de frumusețea, de spiritul, de îndrăzneala, de farmecul lui, gata să plângă din pricina sfârșitului prematur de care a avut parte, iar eu știam bine, din povestirile mamei sau a altei contimporane, că bătrâna cucoană în chestiune avusese bun prilej să-l cunoască în chip cât se poate de intim.

După evenimentele de la 1848 s-a retras la Cozia, partea din Bohotin care-i venise lui, nemaidând pe la oraș decât foarte rar. Mi-aduc foarte bine aminte de el, căci a murit la 1859.

Era hotărât să-mi lese mie Cozia. Necontenit scria tatei să vie cu un advocat ca să facă hârtiile trebuitoare spre acest sfârșit, dar tata, negligent pentru interesele lui, tot amâna mergerea la Cozia de la o lună într-alta. A amânat-o până când un erezipel,

agravat printr-o răceală capatată la o hăituială de sitari la care a luat parte înainte de a fi bine vindecat, l-a răpus în câteva zile; tata a sosit pentru a asista la înmormântare.

Iar Cozia, în loc să-mi aparție mie, s-a împărțit între toți frații și descendenții surorilor cari murise.

*

Al treilea fiu al hatmanului, Lascar, s-a născut la 1816. Când, în anul 1830, frații au fost trimeși la München, Lascar a urmat dintăi acolo cursurile unui gimnaziu, apoi și-a făcut dreptul la Heidelberg și la Göttingen. S-a întors în țară numai la 1842, după ce a obținut diploma de doctor în drept. A fost numit îndată, de către sfatul ocârmuitor, domnul fiind absent, la băi, membru în Divanul Apelativ al Țării de Sus, în locul tatei, care demisionase. Numirea a fost confirmată de Mihai Sturdza la întoarcerea acestuia în țară. La mart 1843 a demisionat, iar în anul următor, 1844, a fost numit membru în comisia cercetătoare a nației evreiești* și, la iulie următor, epitrop al Casei Apelor. La 12 mart 1845, obișnuita Obștească Adunare, prin oficiul ei no. 53, i-a adresat mulțămiri pentru râvna cu care administrase acea casă și pentru patriotismul de care era însuflețit. La mai a aceluiași an a fost numit, împreună cu logofătul Costache Mavrocordat și cu beizade Neculai Suțu, membru în Epitropia Școalelor. Însă din cauza înrăutățirii relațiilor dintre întreaga familie și domn, Lascar Rosetti și-a dat demisia din acea însărcinare. A luat o parte din cele mai vii la luptele purtate de tineretul cult și de elementele cinstite împotriva ocârmuirii lui Mihai Sturdza. Ivindu-se un loc vacant, la Huși, în Obștească Adunare, și-a pus candidatura și, spre marea surprindere a ispravnicului, care nici nu visa că are opoziție în ținutul său, a fost ales. Tinerii opozanți condusese campania electorală în chip pe cât de tainic, pe atât de dibace. Pentru a feri pe cei cari votase în contra guvernului de orice răzbunare și pentru ca să nu se poată ști de cine a fost scris fiecare buletin de vot, Lascar Catargiu, care, fiind ținutaș, lua și el parte la acea alegere, a aruncat

* V. *infra,* pp. 166–167 (n. red.).

îndată după proclamarea votului câteva chibrituri aprinse în urnă, arzând astfel toate buletinele. Ispravnicul a fost îndată înlocuit, dar când Lascar Rosetti a vrut să intre în Adunare, a găsit la ușă o sentinelă care nu l-a lasat să intre. Zadarnice fost-au toate protestele; alegerea, deși se petrecuse în toată regula și liniștea, a fost casată, parc-ar fi fost o simplă alegere din Ardeal în anul 1922*.

Moșu-meu avea idei foarte înaintate (bineînțăles, pentru acea vreme), din cauza cărora Costache Sturdza îi dăduse porecla de *Robespierre en lunettes* (Robespierre cu ochelari). Arestat odată cu frații săi la 1848 și pornit spre Țarigrad, a avut norocul, la Brăila, să scăpe împreună cu alți cinci la vice-consulatul englez. În aceeași noapte au fost duși pe un vapor britanic care se afla în port, unde au ramas mai multe zile, împărtășind cartoafele și porcul sarat al marinarilor. De acolo au trecut pe un vapor austriac care i-a dus la Baziaș, iar de aici, cu trăsura, au mers la Timișoara, unde s-au împrăștiet. Lascar Rosetti cu Manolache Costache-Iepureanu s-au dus, prin Lugoj, la Blaj, unde au asistat la marea întrunire ținută de români pe câmpul zis „al libertății".

La acea întrunire au văzut pe contele Nopcea**, magnat ungur, dar român de neam, jurând pe evanghelie și pe cruce că va apara drepturile neamului nostru. Dar mulțimea, observând că mâna îi este înmănușată, i-a strigat să jure fără de mănușă, ca să se poată vedea dacă mâna nu este neagră. (Se știe că acest magnat, foarte bogat și bine văzut la curtea împărătească, unde era îmbracat cu o demnitate însamnată, era totodată și o vestită căpetenie de bandiți, care, sub porecla de Mâna Neagră, a comis număroase prădări și omoruri.) S-a supus cererii mulțimii și a scos mănușa.

Tot moșu-meu mi-a povestit că în sara după întrunire, pe acel câmp „al libertății", se vedea un urieș transparent cu chipul lui

* Aluzie la abuzurile la care s-a dedat guvernul liberal pentru a câștiga alegerile parlamentare din martie 1922 (n. red.).

** Vasile baron Nopcea (László Nopcsa, zis Față Neagră, 1794–1884), comite de Hunedoara, figură controversată a nobilimii ardelene (n. red.).

Traian. A auzit pe unul din țarani, se vede un entuziast, explicând altuia cine era Traian: „El ne-a adus aici din Italia!“ La ceea ce, celalalt, se vede un realist, a răspuns: „Mai bine ne lasa acolo!“

De la Blaj au mers la Pesta și au avut neplăcerea să vadă, în drum spre Tisa, număroase spânzurători de cari atârnau leșuri de români. Iar la Viena au găsit cadavrul ministrului de război, Latour, legănându-se sub fanarul de care fusese spânzurat de insurgenți.

De la Viena, au mers la Paris, unde au stat mai bine de un an, frecventând pe oamenii cei mai înaintați în idei. Lascar Rosetti a făcut aici cunoștința lui Félix Pyat, care a jucat mai pe urmă un rol atât de însamnat la 1871, în Comuna de la Paris. Zicea de dânsul că era un fanatic, dar un barbat de convicțiuni adânci și foarte cinstit. Au făcut împreună o călătorie pe jos în Elveția.

După venirea la domnie a lui Grigore Ghyka, s-a întors în țară. La april 1850 a fost numit membru în comisia școlilor, la noiemvrie următor, membru în comisia pentru prelucrarea legilor țării, înființată la 1845 de Mihai Sturdza. Ridicat la rangul de vornic, a fost numit, la ianuar 1855, președinte al Divanului de Apel și totodată membru în Divanul Obștesc, iar puțin după aceasta, președinte al comisiunii pregătitoare a legilor țării, în locul lui beizade Neculai Suțu.

În iarna anului 1855–56 a fost însărcinat de domn să contracteze la București, pentru țară, un împrumut și să arendeze vămile Moldovei aceluiași antreprenor care luase în întreprindere acele ale Țării Românești și cu aceleași condițiuni, misiune în care a izbutit în chip satisfăcător.

Lascar Rosetti a luat partea cea mai activă în mișcarea unionistă. Ales în camera electivă, el a fost acel care, când deputații unioniști s-au adunat la Cabinetul de Istorie Naturală, în „sala elefantului“, a încuiet ușa cu cheia și, punând-o în buzunar, a hotărât tovarășilor că nu li dă drumul acasă până ce nu se vor uni asupra candidatului la domnie. Se știe că în acea ședință s-a hotărât candidatura lui Cuza, care a și fost ales domn a doua zi. El a fost întâiul ministru de finanțe al lui Cuza, dar și-a dat demisia după o săptămână, neputându-se împaca, zicea el, cu domnia vorbelor seci și a intereselor personale.

Ura pe ruși. După moartea tatălui lor, frații se văzuse siliți să vândă toate moșiile din Moldova și din Basarabia, afară de Bohotin. Rămăsese moșia Frăsinești, în întindere de șase sute de fălci, situată dincolo de Prut, chiar în fața Bohotinului și asupra căreia era un neînsemnat proces de hotărnicie. Dar, pentru a nu mai avea a face cu autoritățile rusești, tuspatru frați au hotărât „s-o lese în plata lui Dumnezeu“ și să uite că este a lor. Au părăsit-o și părăsită a ramas până astăzi. În zadar, după căsătoria mea, cerutu-i-am hârtiile ca s-o revendic când era încă vreme, prescripțiunea în Basarabia fiind de patruzeci de ani; mi le-a refuzat totdeauna cu încăpățânare. Ele se află astăzi în pachetele LXXXI și LXXXII ale actelor Academiei Române și nu mai au altă valoare decât aceea a unor acte vechi. Lascar Rosetti povestea că, în timpul ocupațiunii rusești de la 1853–1854, el era președinte al Divanului de Apel când rușii au distrus prin surprindere escadra turcească la Sinope. Comandantul trupelor rusești în Moldova, principele Urusov, sau baronul Budberg, nu-mi aduc aminte care, a poroncit să se celebreze un Te Deum spre a mulțămi Atot Puternicului pentru această glorioasă izbândă a armelor împărătești, dând totodată tuturor slujbașilor moldovenești ordin să fie față la acel Te Deum. „Mie“, zicea moșu-meu, „nu-mi păsa de slujbă, căci leafa, cum o luam, o împărțeam cancelariei: dar eram în grijă că, de nu m-oi duce, rușii m-or trimete în surgun peste Prut sau poate și mai departe. M-am dus deci la Mitropolie și m-am rugat cum nu mă rugasem încă niciodată, din fundul inimii; dar nu pentru a mulțămi lui Dumnezeu, ci pentru a-i cere să pedepsească atentatul mișelesc săvârșit de flota rusască și pentru ca el să ne mântuie de ruși cât mai curând.“

Moșu-meu era un minunat trăgător cu pistolul. În tinerețe, după întoarcerea lui din Heidelberg, avusese, în Iești, pentru motive absolut neserioase, un duel cu beizade Mitică Ghika (din București) și îl rănise în pulpă, rămânând și el cu degetul cel mare de la mâna dreaptă zbârcit pe toată viața. De câte ori mă vedea, beizade Mitică îmi spunea:

— Ce mai face moșu dumitale Lascar? Prezintă-i multe salutări cordiale din partea mea; să nu mă uite. Eu chiar de aș vra

nu l-aș putea uita, căci am, în pulpă, o amintire de la el care mă silește să gândesc la dânsul de câte ori se schimbă vremea.

Despre moșu Lascarache voi mai reveni de multe ori în cursul acestor amintiri, după ce voi fi isprăvit cu acele ale altora și voi povesti pe ale mele proprii.

*

Al patrulea frate, Dimitrie (Mitică), întors de la München în țară încă de copil, era un barbat cu puțină cultură, dar drept, bun la inimă și de o fire deschisă. Era un vânător de frunte și pătimaș, trăgător excelent, călăreț și vezeteu vestit (îi plăcea însă mult și altfel de vânat, care nu se vânează nici cu pușca, nici cu ogarii). A petrecut aproape toată tinerețea lui la Bohotin, căci el se alesese cu partea moșiei pe care se afla așazarea părintească. Era de altmintrelea în țară un obicei vechi ca casa părintească, cu gospodăria, să vie în partea fiului celui mai mic.

Era un foarte bun agricultor, harnic, econom și practic. A fost căsătorit cu Felicia Donici, care, după prea puțini ani de căsnicie, a murit de oftică în sudul Franței. De la 1861, a trăit în străinătate, întâi la Florența, de unde, în 1864, s-a strămutat la Dresda, unde a ramas stabilit până la moarte.

CAPITOLUL VII

Din vremea regulamentară

Tratatul de la Adrianopol, redând țărilor române libertatea comerțului, a operat o transformare desăvârșită în viața economică și socială a acestor țări. Prețul produselor de căpetenie, al cerealelor, nemaiatârnând de arbitrarul și de interesul turcilor, ci de concurența și de cererea mondială, întinderile cultivate, relativ atât de mici până la 1828, au început să sporească într-o progresiune aproape fantastică, iar alte produse, ce până atunci nu aveau decât o valoare neînsamnată sau chiar nici una, au început a fi căutate și a se vinde cu prețuri remuneratoare. Banii, din cale-afară de rari în țară până în acel moment, au început a se înmulți.

Odată cu influxul necontenit sporind al banilor, Moldova a fost teatrul unei adevărate năvăliri jâdovești. Dacă jâdovii din Rusia și din Galiția căutau mai ales la noi liman de scapare împotriva serviciului militar lung, greu, primejdios, potrivnic firii lor și având drept urmare calcarea necontenită a credințelor și datinelor strămoșești la cari ei țin cu atâta încăpățînare, acei veniți, în număr nu tocmai mic, din Germania fusese atrași de deschiderea unui nou câmp de activitate ale cărui posibilități splendide admirabilul simț comercial înnăscut într-înșii le găcise din momentul în care Dunărea de Jos fusese deschisă comerțului european. Până la 1828, prea puține erau produsele Apusului cari pătrundeau în țările noastre, trebuințele populației, ale acelei sarace ca și cea mai mare parte din ale acelei bogate, erau satisfăcute de industria casnică, de meseriile pământene sau de produse și obiecte aduse din Răsărit.

Albiturile se confecționau, în casă, din inul sau cânepa recoltată în țară; materiile de lână trebuitoare pentru îmbrăcăminte, șaiacul, abaua și sumanul, nu erau decât rezultatul transformării lânii pământene, și această transformare era îndeplinită iarăși de industria casnică. Încălțămintea obișnuită se făcea, asemene, din piele dubită și lucrată de meșteri pământeni, iar acea de lux, pentru mești, papuci, iminei și ciubote purtate la ocaziuni mari, se aducea de la Țarigrad. Tot de la Țarigrad și din schelile Levantului veneau *ghermeșitul*, *cutnia* și celelalte ștofe de matasă sau de lână întrebuințate pentru îmbrăcămintea bărbătească și femeiască a claselor avute, șalurile și covoarele de preț.

Mobilierul caselor, chiar al acelor boierești, afară de prea puține instalațiuni deosebit de bogate din Ieși, era cât se poate de rudimentar, alcătuindu-se, precum am aratat mai sus, din mese și scaune făcute în localitate, din lemn de țară și din paturi de scânduri de brad. Dulapurile și scrinurile erau lucruri aproape neuzitate, nu se vedeau decât foarte rar; aproape toate lucrurile cari astăzi se țin în dulapuri și în scrinuri se pastrau atunci în lăzi. Faptul se datorește, fără îndoială, vechiului obicei, născut sub simțimântul de nesiguranță, rezultat firesc al pericolului de năvălire și de prădăciune dușmană la care țările noastre au fost expuse vreme de secole. Fusese doară năvăliri și prădări ale tatarilor și în veacul al optsprezecelea! Lucrurile se țineau în lăzi spre a putea fi mai degrabă încarcate în cară la cel dintâi semn de primejdie. Iar uneltele din casă, alcătuite mai ales din alamă galbănă și din aramă, sau erau aduse gata confecționate de la Țarigrad, sau, arama fiind adusă din Levant, obiectele se lucrau în țară de meșteri locali, în majoritate țigani. Același lucru se poate zice despre obiectele de fier, cari, aproape toate, se confecționau în țară, mai cu samă din fier zis turcesc.

Mai erau încă, de vreme mai îndelungată, mai cu samă în Ieși, meseriași străini cari confecționau, din material de țară, mobile, unelte și deosebite obiecte de piele, de lemn sau de metal. Trăsurile, steclăria, serviciurile de masă și unele obiecte mărunte se aduceau din Apus. Observ aici că, după cât au auzit bunica, tata și moșii mei de la bătrânii din generația hatmanului, în copilăria și tinerețea acestora, adică prin al treilea și al

patrulea patrar al veacului al optsprezecelea, boierii de obicei se serveau încă, la masă, de talgere de cositor, cari până atunci mai figurează pe unele izvoade de zestre. Existau în casele boierești bogate și servicii de porțelan, dar erau privite ca lucruri de mare lux și se întrebuințau numai la ocaziuni mari. Argintărie era puțină și de calitate proastă, titlul unsprezece. Venea din Apus, dar cred că era niște modele speciale pentru țările noastre; de obicei numai mânerele furculițelor erau de argint, furci de fier erau înfipte în acele mânere. Alte obiecte de argint veneau din Țarigrad, iar argintul lor, numit argint turcesc, era și el de titlu inferior. Câteva obiecte, ca, spre exemplu, afumătorile în cari se ardea odogaciul (aloes) și alte mirodenii, se lucrau în țară, de meșteri de obicei jâdovi, cu argint de obicei foarte bun. Aducerea în țară a produselor industriale din Apus era legată și de greutăți, și de mari cheltuieli, transportul având a fi efectuat cu carăle. Odată Dunărea deschisă și aprovizionarea țărilor noastre putând fi făcută și prin gurile ei, și prin Porțile de Fier, importul acelor produse devenea lesnicios și costul lor scădea în chip simțitor. S-a putut astfel pune la dispoziția tuturor claselor populațiunii o mulțime de obiecte trebuitoare ce mai nainte, lucrându-se numai cu mâna, în țară sau în Levant, erau neasamanat mai scumpe sau chiar nu se găseau deloc.

Numărul străinilor veniți în țară și ramași într-însa de la terminarea războaielor napoleoniene încoace crescuse foarte mult; prin acei străini, clasa avută dobândise informațiuni complecte asupra chipului de trai din Apus, informațiuni la cari se adăugeau știrile aduse de acei boieri cari făcuse călătorii în Apus și chiar petrecuse luni în Paris, Viena și Berlin. Era firesc ca dorința de a se împărtăși cu luxul, confortul și plăcerile Apusului să se nască mai ales printre acei din generația mai tânără, născuți cam pe la începutul veacului; erau însă împiedicați să-și realizeze poftele din pricina costului prea ridicat de care ar fi fost legată o asemenea realizare. Trebuie să adaog că și ocupațiile țării de către armatele rusești, în cari, mai ales între 1806 și 1812, slujeau mulți emigranți francezi și erau mulți ofițeri ruși cari fusese în țările Apusului, au contribuit mult a lumina boierii noștri asupra chipului de trai din Apus.

Dar, libertatea comerțului venind să ieftenească costul *europenizării* traiului la noi și totodată veniturile boierilor începând să sporească răpede, în progresiune geometrică, din cauza adevaratului salt ce-l făcuse valoarea productelor pământului nostru, ei, mai ales acei din generația tânără, au început să aducă la îndeplinire pofta lor de inovații și de plăceri. Toți bătrânii mi-au spus, fapt care de altmintrelea este confirmat și de mai multe izvoare contimporane, că daca clasa boierească aproape întreagă, afară de prea puține excepțiuni, a pastrat portul oriental până după pacea de la Adrianopol, foarte mulți tineri din treptele mai de jos și chiar barbați de vârstă mijlocie purtau *straie nemțești* încă din întâii ani ai domniei lui Ioniță Sturdza. Această mișcare de inovare, de europenizare a vieții noastre, a găsit un auxiliar prețios în jâdovii cari năvălise cu zecimile de mii în Moldova. Ei aveau tot interesul ca viața semiaziatică dusă până atunci să se transforme, luând o formă pe cât cu putință mai europeană, căci astfel de transformare însamna aducerea în țară a unor urieșe câtimi de marfă apusană și nimene nu era în stare să procure această marfă în condițiuni atât de prielnice ca ei, permițându-li totodată realizarea unor mari câștiguri. Numai ei doară, prin coreligionarii lor așazați în țările de producție a mărfurilor cerute, aveau legături comerciale și putință să dobândească credite. Negustorii moldoveni (erau mai mulți decât s-ar putea crede), greci, armeni și turci, cari alcătuise până atunci grosul clasei comercianților, n-aveau legături și credite decât cu Țarigradul și cu schelile Levantului, nu cunoșteau pe nimene, nu erau cunoscuți de nimene în Apus, nu aveau idee de organizarea pieților de acolo, nu se pricepeau cum să aleagă marfa cea nouă și cum s-o aducă în țară.

Apoi transformarea răpede și desăvârșită a îmbrăcămintei, a mobilierului și a uneltelor casnice aveau să procure numeroșilor meseriași jâdovi, deprinși cu confecționarea formelor europene ale obiectelor cerute acuma, bogat prilej să-și câștige un trai îmbielșugat. Era doară ușor de prevăzut că meseriașii pământeni, aproape toți moldoveni, neavând idee de nouăle forme cerute, multă vreme nu vor fi în stare să le confecționeze și în curând vor fi siliți să renunțe la lupta cu jâdovii pe acest teren. Era ve-

derat că oameni cari toată viața lor lucrase giubele, anterie, contețe, benișuri și șalvari nu aveau s-înceapă deodată a confecționa redingote, frace, bonjoururi, surtuce, jiletce, pantaloni strâmți și pantaloni largi. Pentru a urma să se hrănească prin croitorie, ar fi trebuit să se supuie la o nouă și lungă ucenicie, fără a fi siguri că vor putea ajunge la meșterie. Și pentru toate meseriile chestiunea se înfățoșa în același chip.

Breslele pământene au simțit primejdia ce o alcătuia pentru existența lor înmulțirea necontenită a concurenților lor jâdovi și s-au adresat de repețite ori domniei pentru a obține de la ea măsuri de ocrotire, dar în zădar. Jalba croitorilor pământeni din Ieși, adresată lui Mihai Sturdza spre acest sfârșit și care se poate vedea în *Manualul Administrativ**, este alcătuită în termeni ce se pot numi mișcători. Bineînțăles că nu a avut nici un rezultat; mai elocvent era aurul jâdovesc!

În puțini ani transformarea a fost desăvârșită. Nu mai vedeai decât pe ici și colea, în „port moldovenesc", decât câte un boier mai bătrân. Doară până și logofătul Grigoraș Sturdza, tatăl lui Mihai Sturdza, barbat ajuns la adânci bătrânețe, și-a făcut haine de moda nouă spre sfârșitul ocupațiunii rusești de la 1828–1834!

Mobilierul fusese transformat cu desăvârșire, numai puține camere din curțile boierești ale Ieșului și de la țară mai pastrau vechiul mobilier și chiar acela mai era complectat prin câte un obiect modern. Uneltele gospodăriei casnice fusese și ele transformate și complectate: bunica se lăuda că ea a adus din Cernăuți, în anul 1824, cele dintăi mături de păr și cu coadă, cari au devenit de întrebuințare obștească de abie după venirea în scaun a lui Mihai Sturdza! La bucătărie au ramas întrebuințate vechile tingiri de aramă, fără coadă; dar câte lucruri nouă, de

* *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiunilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, înorânduite de o comisie din înaltul ordin al Înălțimii Sale Principelui Domnitoriu al Moldovei Grigorie A. Ghika vv., Iașii, Tipografia Buciumului Român, 1855–1856. Fără a fi o culegere de legi, *Manualul Administrativ*, care organiza materialul normativ în ordine cronologică, are o importanță certă în dezvoltarea administrativă a Moldovei (n. red.).

cari înainte nu se avea macar idee, s-au introdus! Un jâdov foarte deștept mi-a povestit că tată-său a realizat un folos prea frumos din vânzarea unui transport de mai multe cară mari pline cu *forme* de bucătărie de tot soiul: a înzestrat pe o fiică a sa cu banii provenind din această afacere.

S-au adus și cărți nemțești și franceze, mai ales din aceste de pe urmă trebuie să recunosc că bibliotecile de atunci erau adesa neasamanat mai bine selecționate decât multe din cele de astăzi. Mai sarace ca număr de volume, cuprindeau prea puține romane, dar mai ales opere filozofice, istorice și clasice. Nu garantez însă că aceste opere erau totdeauna cetite!

Nu era acuma casă în Ieși în care să nu se fi mâncat în serviciuri de porțelan cu tacâmuri de argint după modelul cel mai nou la Paris și să nu se fi băut (apă, boierii nu beau vin aproape deloc) în servicii de cristal de Boemia.

Din vremea regulamentară datează clădirea celor mai multe din așăzările mari boierești de la țară, precum și sădirea frumoaselor grădini, operă a câțiva talentați grădinari germani, cari au înlocuit livezile și ceairurile* încunjurând altădată curțile boierești.

Boierii bătrâni, cel puțin în mare parte, au ramas cumpăniți în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul și foarte cu măsură modificatu-și-au felul de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinatate studii mai mult sau mai puțin ipotetice, înțălăgeau să se bucure de toate îndămânârile și rafinamentele aristocrațiilor străine, cu averi stabile, aparate împotriva risipii prin instituția majoratului**. Nu voiau să ție cont de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei și aveau lipsa de măsură inherentă omului primitiv ce, aproape cu toții, rămăsese sub mica spoială câștigată în cei puțini ani trăiți în Apus. S-au adus în țară mulțime de lucruri și de unelte de lux, în mare parte inutile, cari în curând s-au stri-

* Ceaír: pășune din apropierea unei ape (n. red.).

** Până la adoptarea Codului civil din 1864, o persoană nu era majoră decât după împlinirea vârstei de 25 de ani. Un minor, sau *nevârstnic*, avea o libertate restrânsă de a înfăptui acte juridice, fiind reprezentat de tatăl său, ori, dacă era orfan, de un *purtător de grijă*, numit mai apoi *epitrop* (n. red.).

cat în mâinile slugilor noastre nepricepute. Boierimea era cuprinsă de o adevărată sete de inovațiuni, de petreceri, de ducere a unui trai copiat întocmai după acel al *lumii mari* din Apus. Această imitațiune oarbă a formelor exterioare străine dădea prilej la fel de fel de incidente hazlii și, prea adesa, ridicole.

Nu mă pot opri să amintesc aici istoria despre cucoana Anica Lățasca, fiica hatmanului Toderaș Balș, și echipajul ei englezesc. Cucoana Anica, o femeie frumoasă și bogată, una din „leoaicele" Ieșului, devenise anglomană prin influența guvernantei engleze a unei surori mai mici. Se hotărâse să-și ție casa și mai ales grajdul după moda engleză. Adusese din Anglia trăsuri și hamuri engleze și îmbracase pe surugiii ei țigani în livrele de postilioni englezi. Apoi, nemulțămită cu atâta, a pus pe *missa* care o englezise să-i învețe și câteva expresiuni engleze, uzitate atunci în Regatul Unit, între doi surugii în cursul mersului, precum și acele mai de trebuință între stăpân și surugii, ca: oprește, pornește, la dreapta, la stânga, mai încet, ie sama etc. Țiganii, probabil cu ajutorul câtorva lovituri de bici, le vor fi învățat, și nu puțin mândră era cucoana Anica când ieșea la Copou s-audă pe surugii strigându-și englezește să oprească, să pornească, să ieie sama etc. și să li deie și ea poronci, tot în englezește. Dar țiganii uneori uitau să vorbească englezește și o dădeau iar pe moldovenește. Atunci cucoana Anica se înfuria și, sculându-se în picioare în trăsură, striga surugiilor: „Vorbește englezește, cioară!" Și nu numai Ieșul, dar și orașele din provincie, nu numai boierimea cea mare, dar și cea mică fusese cuprinse de această furie de inovare, de transformare după moda apusană a vieții și a modului de petrecere de până atunci.

Tata istorisea lucruri destul de nostime despre societatea botoșăneană dintre 1835–1840. Astfel, într-o iarnă, nu mai țin minte ce afacere l-a adus la Botoșăni, unde a găsit pe botoșăneni tot atât de flămânzi de petreceri după moda nouă ca și ieșenii. Îndată ce s-a auzit despre sosirea unui boier mare tânăr, frumos și trecând drept unul dintre „leii" Ieșului, a fost încunjurat de toată tinerimea botoșăneană, care s-a grăbit să-i smulgă deslușiri asupra obiceiurilor mondene ale Ieșului și mai cu samă asupra modelor bărbătești, apoi a căzut peste el o ploaie

de invitații. Întrebările necontenite ale acestor tineri provinciali i-au dat idee să li joace următoarea farsă: a venit la un bal în frac negru, jiletcă de catifea neagră, numai în trei bumbi, pantaloni negri strâmți și pantofi de lac, cămeșă cu jabou, guler moale înalt, împrejurul căruia cravata albă se învârtea de vro trei ori, întocmai după moda de atunci, dar cu colțuni de matasă, albastră la piciorul drept și roza la piciorul stâng, cu mănușă roza la mâna dreaptă, albastră la mâna stângă. La întrebările stârnite de această ținută, a răspuns cu cel mai mare serios că asta este moda cea mai nouă la Paris. La balul următor, tot tineretul botoșănean *à la mode* purta colțuni și mănuși de două culori deosebite: albastru și roza; un înadins curier adusese din Iești o întreagă provizie de asemenea colțuni și mănuși.

Mai povestea că, tot atunci, a fost poftit la un ceai unde era adunată lume multă, iar stăpâna casei, care de curând se întorsese din Iești, se încerca să învețe tineretul localnic misterele cadrilului și a „lăncierilor". Limba franceză, acuma vorbită obștește în Iești, nu era vorbită în provincie, prea puțini chiar erau acei cari o înțălegeau. Cucoana în chestiune, în explicările ce le dădea, amesteca deci franceza cu o moldovenească plină de savoare, ca spre exemplu:

— *Balancié*, Marghioală! Pe la c… meu, Nastasă!

Altă cucoană, băgând de samă că șăde întorcând spetele către tata, i-a zis cu un zâmbet din cele mai amabile, pentru a se scuza:

— Mersî că șăd cu dosul!

Tata îndrăgise Botoșănii atât de mult încât, până la căsătorie, n-a lasat să treacă nici o iarnă fără a merge să petreacă o săptămână sau două în acel oraș, iar botoșănenii deloc nu l-au ținut de rău pentru colțunii și mănușile în două culori.

Transformarea economică pricinuită în Moldova de dispozițiile tratatului de la Adrianopol nu era numai mare, dar chiar și foarte adâncă, căci de dânsa se resimțise națiunea întreagă; transformarea socială însă n-a fost, precum nici nu putea să fie, decât superficială, căci ea atinsese numai păturile de sus. Numai aceste pături venit-au în contact nemijlocit și imediat cu străinătatea, numai ele fost-au, prin cultura lor, rudimentară

cum era, și prin pregătirea ce i-o hărăzise contactul de până atunci cu străinătatea, în stare să-și însușească, în timp relativ uimitor de scurt, o bună parte din formele exterioare ale vieții europene. Căci chiar această transformare exterioară a claselor de sus era absolut superficială. De ea se împărtășise mai ales boierimea, cu deosebire acea mare, fiindcă era mai avută și dispunea astfel de mijloace ca să opereze o transformare stând în raport direct cu banii cheltuiți pentru a produce. În fond însă societatea, chiar cea înaltă, rămăsese aceeași.

Boierul cel mare de la 1840, vorbesc de marea majoritate a cazurilor, era îmbracat *nemțește*, întrebuința ca limbă elegantă pe acea franceză în loc de grecească vorbită până atunci în saloane și chiar în familie, trăia în mobile aduse din Apus sau făcute după modelurile din Apus, în relațiile cu sămenii întrebuința formele uzitate în Apus, slugile îi erau îmbracate în livrele sau în fracuri și serveau cu mănuși albe, dar în fond se deosebea numai puțin de părintele său înișlic, straie moldovenești și papuci. Afară de foarte puține naturi alese, cari mai avusese norocul să fie crescuți de educatori străini de frunte, erau educați numai pe dinafară, dar în fond, deloc: rămăsese oamenii naturii și orientali, stăpâniți de instinctele și de patimile lor, bune sau rele. Ca și părinții lor, când firea li era bună, lipsită de vițiuri, erau buni, nevițioși, capabili de actele cele mai bune, cele mai generoase și mai nobile. Când, dimpotrivă, firea îi înzestrase cu vițiuri și cu patimi urâte, se lasau să fie târâți de ele la faptele cele mai reprobabile. Bineînțăles că între aceste două extreme erau multe tipuri intermediare, iarăși ca și în trecut.

Îndeobște boieriul moldovan din vremea anteregulamentară era bun la inimă, blând și foarte aplecat la acte de dărnicie către cei nevoiești sau suferinzi. Dăniile făcute bisericilor în scopuri nu numai religioase, dar și de binefacere, precum și întemeierile de așăzăminte de asistență publică și de școli sunt urme încă astăzi vii a caritații și a dărniciei lor. Apoi care era boieriul cel mare care nu înzestra, în fiecare an, un număr de fete sarace de pe moșiile lui? Nu mai vorbesc de pomenile lasate prin diată, având să fie îndeplinite după săvârșirea lui din viață.

Sistemul de ocârmuire era corupt, pentru unii boieri slujbele statului erau mai cu samă un mijloc de înavuțire în dauna statului și a administraților, dar acest rău nu era doară o particularitate moldovenească sau muntenească, ci o stare care exista în Europa întreagă, în tot cursul veacului al optsprezecelea: cei mai mari seniori apusăni nu stăteau la îndoială pentru a presura pe administrați când era cu putință ca ei astfel să se îmbogățască. Dacă jăfuirea era mai puțin arbitrară, mai puțin brutală, redusă la mărgeni mai răstrânse, cauza nu era moralitatea și dezinteresarea mai mare a seniorilor în chestiune, ci rabdarea mai scurtă a celor pe cari îi administrau. De altmintrelea, se găseau și la noi mulți boieri cu desăvârșire dezinteresați, având pentru ban îndeobște cel mai mare dispreț și cari, pentru nimica în lume, nu și-ar fi mânjit mânile cu acel provenind din jaf. Cei mulți din ei erau barbați cu frica lui Dumnezeu în toată accepțiunea cuvântului, credincioși cuvântului dat, buni prieteni, părinți deosebit de afectuoși, oameni având groază de *pacat*.

Își iubeau țara cu toții, dar, văzând slăbăciunea ei cumplită, nu se bizuiau în alt mijloc de mântuire decât în protecția împărăției rusești, celei de o lege cu noi; am aratat că totuși, printre dânșii, se găseau barbați cari de pe atunci se gândeau la unirea Principatelor și chiar visau la închegarea, într-un viitor departat, a celor trei crâmpeie în cari era rupt acest neam.

Îmi pare rău să mă văd silit, eu, urmaș de boieri mari, a recunoaște că rău păcătuit-a boierimea împotriva obștei acestui popor ale cărui destine, încă din vremea cnejilor, de la care în cea mai mare parte ea se trage, boierimea era menită să le conducă. Trebuie să recunoaștem că ea s-a folosit de puterea ce o avea mai cu samă pentru a despoia pe sătean de drepturile lui asupra pământului, pentru a încerca să robească nu numai munca, dar și persoana lui și chiar spre a-și însuși pământurile răzășilor, adică a acelor urmași de cneji cari, în urma împărțirilor succesive, în cursul generațiilor, slăbise cu desăvârșire și se înecau acuma în restul țărănimii. Cu deosebire grea de răspundere este purtarea boierimii cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, când ea a obținut, de la curtea din Peterburg, încuviințarea înscrierii, în textul acelei alcătuiri, a stipulațiunilor în-

greuind munca și totodată împuținând porțiunea de pământ lasată în folosința țaranului. Aceasta împotriva străduinților ce și le dăduse Kiselev, un general rus, adjutant al cumplitului Neculai Pavlovici, ca să facă pe fruntașii țării mai respectuoși de drepturile țărănimii, adică a obștei poporului. Și printre acei boieri cari s-au opus cu mai multă cerbicie intențiunilor generoase ale lui Kiselev aș putea cita barbați nu numai de o cinste exemplară, de o dezinteresare absolută, dar buni, miloși, cunoscuți ca blânzi, iubitori de dreptate, luați adesa din această cauză ca arbitri în litigiuri particulare, litigiuri în cari zecimi de mii de galbeni erau în joc. Această contrazicere între purtarea lor îndeobște cu acea ce au avut-o în acest caz particular se poate explica într-un singur chip: ignoranța desăvârșită în care cu toții erau despre modul în care se alcătuise proprietatea funciară la noi. Într-adevăr, această proprietate se născuse cu încetul, ca rezultatul unui șir de cotropiri săvârșite în curs de cinci veacuri, abuzuri cari, treptat, transformase proprietatea obștei asupra hotarului așăzării în proprietate privată a acelui care, la origine, nu fusese, în foarte multe cazuri, decât un *primus inter pares*, căpetenia așăzării. Nimene nu făcuse până atunci istoria acelei dezvoltări și nici nu era cineva în stare s-o facă, căci era ascunsă în miile de documente împrăștiete pe întreaga întindere a țării, scrise într-o limbă ce nimene nu o putea înțălege. Când boierii din vremea alcătuirii Regulamentului Organic se trezise, în a doua jumătate a veacului al optsprezecelea, nimene nu mai avea idee de vechiul drept al obștei, boierii de pe vreme habar nu aveau că stăpânirea lor era rezultatul unor necontenite uzurpări, ci erau încredințați nu numai că stăpâneau moșiile lor în chip legiuit și fără de prihană, dar mai erau convinși că țaranii cari „sădeau" pe acele moșii se așazase acolo pe temeiul învoirii boierilor de pe vreme și abuzase de îngăduirea lor pentru a transforma o toleranță în drept.

În copilăria mea cunoscut-am mulți barbați și femei care erau în floarea vârstei pe vremea alcătuirii Regulamentului Organic. Când, la 1864, Cuza a promulgat legea rurală, care, în cercurile boierești, a provocat o indignare generală, ca fiind un atentat nelegiuit la drepturile sfinte ale proprietarilor de moșii,

bătrânii și-au adus aminte de cele petrecute și vorbite în timpul lui Kiselev. Pe de altă parte și acei din generația de la 1848, căreia îi aparținea tata și moșii mei, cu toții adversari înverșunați ai legii lui Cuza, o combăteau mai cu samă pe tema violării dreptului de proprietate. Buna-credință a unora și a altora era perfectă, erau convinși că sunt victima unei strigătoare spoliațiuni, a călcării unor drepturi străvechi, absolut neprihănite și incontestabile. Și, după cele raportate de bătrâni din toate condițiunile asupra părerilor și a cuvintelor cu cari boierii de la 1830 combătuse propunerile lui Kiselev, nu poate încăpea nici o îndoială despre curățenia credinții cu care aparau închipuitele lor drepturi de *proprietate absolută și sfântă*.

O pată foarte urâtă a stării sociale din vremea regulamentară o mai alcătuia starea de robie a țiganilor și chipul în care erau tratați. Ei erau priviți ca *lucru* al stăpânului respectiv, care avea asupra robului toate drepturile afară de acel de a-l ucide. Și încă, dacă țiganul murea în urma rălelor tratamente suferite de la stăpân, nimene nu cerceta pricinile morții, tot așa dacă îl ucidea între patru ochi într-un moment de mânie. Stăpânul ar fi putut să aibă neplăceri numai în cazul când ar fi pus pe țigan la moarte în public, și chiar în acest caz este probabil că făptuitorul, dacă era om de samă, scapa. Noroc numai că asemene cazuri erau foarte rari, boierimea, ca întreg neamul nostru, având oroare de sânge.

Dar în multe curți bătăile erau pentru țigani lucru zilnic, și băteau nu numai boieri aspri și violenți, dar și boieri buni și blânzi. În aceeași zi în care boieriul făcuse vro danie Sfântului Spiridon sau altă pomană, el punea „să se tragă“ o sută de nuiele sau de bice lui Simion bucatariul, fiindcă greșise vrun fel de bucate, sau lui Grigore surugiul, fiindcă poștalionii nu erau bine săcelați ori hamurile rău unse. Și nu lipseau nici cuconițele bune, blânde, miloase, cinstite cari supuneau la același tratament pe cutare țigancă fiindcă nu potrivise bine apa feredeului sau crohmălise (scrobise) prea tare sau prea puțin cutare albitură. Nu mai vorbesc de pedepsele date pentru pacate mai mari.

Și fiindcă sunt pe acest capitol, voi povesti o istorioară auzită în copilăria mea de la profesorul francez Bury. El se afla la

începutul regimului regulamentar, în calitate de profesor, în casa marelui logofăt Neculai. Într-o după-amiază, trecând pe dinaintea ferestilor deschise ale sofrageriei, a zărit pe sofragiul țigan, fără însă a fi văzut de acesta, făcând salată. Chiar atunci isprăvise s-o amestece și, depunând lingura și furculița pe o farfurie, și-a suflat delicat nasul cu degetele, apoi, cu aceleași degete, a netezit în saladier salata de curechi roșu. Bury, foarte indignat și dezgustat, n-a spus nimica, căci știa că, dacă vorbea, sofragiul ar fi fost întins la scară și ar fi mâncat o groaznică bataie, procedeu pe care, în calitatea lui de francez, fiu al Revoluției, îl reproba cu desăvârșire; s-a mulțămit să nu mănânce din salata lui de predilecție. Au trecut zece ani și Bury tot în casa logofătului Neculai rămăsese, logofătul fiind înzestrat cu copii număroși. Se vorbea odată, la masă, pe când servea același sofragiu, de țigani, de lenea, de beția, de cumplita lor lipsă de curățenie. Deoarece trecuse zece ani de când se petrecuse faptul aratat mai sus, Bury a crezut că, chiar pentru un rob țigan, pedeapsa cuvenită trebuia să fie prescrisă și a povestit istoria cu netezirea salatei cu curechi roș. Dar se înșala amar! Rezultatul povestirii a fost că, îndată după masă, logofătul a chemat pe vatavul de ogradă și, istorisindu-i faptul, i-a poroncit să întindă pe sofragiu la scară și să-i tragă un număr de nuiele care numai mic nu era.

Cu desăvârșire odios era chipul în care se uza de fetele și de femeile acelor nenorociți. Plecând de la principiul că trupul robului este lucru al stăpânului, țigancele, fete mari și femei măritate în toate regula, în fața altariului, erau privite de stăpâni ca adevărată carne pentru plăcere. Se uza de ele în această însușire cu știrea părinților și a soților.

Până în domnia lui Mihai Sturdza era obicei în casele boierești de la țară, obicei care exista de altmintrelea și în Rusia, ca musafirilor sosiți să li se trimată, când se culcau, o roabă tânără *ca să-i frece pe picioare pentru ca să adoarmă mai răpede și să aibă un somn mai liniștit*. Și acest obicei nu a încetat decât când fetele de boieri cari avusese parte de o educație europeană, prin pensioane din țară sau din străinătate sau de la guvernante străine distinse, li s-au pus cu hotărâre împotrivă.

Și patru veacuri de asemene supunere abjectă degradase într-atâta pe acei nenorociți, ucisese în astfel de grad orice simțimânt de demnitate omenească într-înșii, încât ei priveau această îngrozitoare batjocură ca lucru firesc, împotriva căreia nu cunosc exemplu de opunere, de revoltă, de încercare de răzbunare.

Bataia la scară era lucru obișnuit în toate casele boierești, în acele ale boierimii mici ca și în acele ale boierimii mari, trebuie însă să adaug că, pe de o parte, erau multe în cari se uza de acest „leac al țiganului", cum i se zicea, cu moderație, iar pe de alta că secolele de robie ce le trăise făcuse din țigani ființe leneșe, bețive, murdare, nedeschizând gura decât pentru a minți, totdeauna gata să fure orice puteau fura spre a-și procura băutură.

Dar erau case unde nu numai țiganii erau bătuți pentru cea mai mică vină, dar în cari ei erau supuși la adevarate torturi; trebuie însă să adaug că aceste erau mai cu samă case mici și de îmbogățiți. Dar crudul obicei de a pune *coarne* țiganilor cari fugise de la stăpâni și fusese pe urmă prinși, adică de a cetlui, împrejurul gâtului și a frunții lor, niște cercuri de fier, acel de la frunte purtând niște largi coarne, tot de fier, cari din noaptea țiganului făceau ceasuri de cazną grozavă, se obișnuia și în curți de boieri mari. Maică-mea îmi povestea oroarea ce o cuprinsese când, la 1848, fiind fată tânără, de curând sosită din pension, de la Viena, a văzut, pe când pleca de la o serată la care fusese cu tată-său, perdegiul (portariul) care deschidea poarta bolții de ieșire purtând la picioare lanțuri grele ce zuruiau după dânsul, iar la cap lungi și largi coarne de fier.

Apoi viața țiganului era mai grea sau mai ușoară și după cum vatavul de ogradă era de fire aspră sau blândă; de multe ori firea vatavului avea pentru țigan mai mare însamnatate decât acea a stăpânului, mai ales pentru robii de jos: bucatari, rândași, argați, vezetei, spălătorițe etc.; era doară în atingere mai deasă și mai nemijlocită cu dânșii! Apoi biciul sau nuielile erau mânuite de el, puterea loviturii atârna de la voința lui. Este bineînțăles că de toate drepturile, să zicem *regaliane*, ale stăpânilor asupra țigancelor uzau și abuzau și vatajii de ogradă.

Acest tratament al femeilor roabe era cu atât mai odios cu cât multe din ele, mai ales din acele cari aparțineau unui șir de

mame, de bunici și de strămoașe frumoase, aveau prea puțin sânge țigănesc în vine și erau rude de aproape cu stăpânii.

Și să nu se creadă că numai stăpânii mireni uzau de drepturi regaliane asupra țigancelor aparținându-li: aceste roabe alcătuiau adevarate haremuri pentru igumenii mănăstirilor pe cari generozitatea pioșilor donatori le înzestrase cu număroase suflete de țigani. Mai cu samă egumenii greci ai mănăstirilor închinate aveau reputația că știu, prin schimburi, să-și alcătuiască seraiuri de frumusețI țigănești.

Mai crud poate decât bătăile și coarnele era facultatea ce o avea stăpânul să vândă pe barbat deosebit de soție, pe mamă deosebit de copil. Aceste despărțiri mai erau, de altmintrelea, adesa rezultatul împărțirii țiganilor între mai mulți moștenitori sau acel al vânzării lor la mezat cu prilejul execuțiunilor silite. Asemene împărțiri a „salașului" țigănesc, cum se numea familia robului, se făceau arareori în acele salașe aparținând boierilor bogați, ele fiind rău văzute; mult mai adesea aveau a suferi de ele robii puțini, aparținând boierănașilor, negustorilor și altor fețe cu stare mică.

Întăiul pas spre înlăturarea acestui oprobriu a fost făcut la ianuar 1844 de Mihai Sturdza prin desființarea „nazâriei", adică a serviciului administrațiunii țiganilor domnești și liberarea acestora, cari de atunci au intrat în rândul birnicilor slobozi. Numai opunerea proprietarilor de țigani a împiedecat ca măsura să fie aplicată și robilor particulari. „Nazârul" țiganilor domnești a obținut altă slujbă, iar cinovnicii din cancelaria lui au fost repartizați în locurile devenite sau făcute vacante în alte servicii.

Tocmai după trei ani, la 1847, imitat-a Gheorghe Bibescu pilda dată de Mihai Sturdza, desființând în Țara Românească „nazâria" și dezrobind țiganii domnești din principatul său.

CAPITOLUL VIII

Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia și anturajul lui

Mihai sau, cum i se zicea de obicei, Mihalache Sturdza era fiul marelui logofăt Grigoraș Sturdza și a domniței Mărioara Calimah. El a avut norocul să fie crescut de un foarte distins cleric francez, abatele Lhommé, care a stat în țară ani îndelungați. Nu încape îndoială că, în ce privește cultura și pregătirea pentru viața publică, profesorul și elevul și-au făcut reciproc cinste. Mihalache Sturdza a fost, fără îndoială, barbatul de stat cel mai capabil ce l-a produs Moldova de două veacuri încoace și mare pacat este, nu numai pentru Moldova, dar chiar și pentru întreaga românime, că strălucitele însușiri politice au fost patate de neastâmparata sete de bani de care era stăpânit.

S-a ocupat de tânăr de treburile publice și unele din memoriile adresate de el cabinetului de la Peterburg arată cât de serios își studiase țara de timpuriu și cum mintea lui puternică și clară își făcuse de pe atunci idee exactă de adevaratele ei nevoi. Din tinerețe a aspirat la domnie și a știut să dobândească favoarea Peterburgului, fără de care orice năzuință la scaun ar fi fost zadarnică. Rămânea să obție învoirea sultanului, și aici o împrejurare sentimentală i-a pricinuit greutăți mari. Despărțit de întâia lui soție, de grațioasa și buna Eliza Rosetti, el legase relațiuni de dragoste cu o vară mai departată a sa, cu Smaranda Balș, născută Sturdza, și era hotărât s-o ieie de soție când, în urma stăruinților Rusiei, Poarta s-a hotărât să-l numească la scaunul Moldovei și l-a chemat la Țarigrad spre a-i da învestitura. Mihalache Sturdza s-a grăbit să plece, luându-și ramas-bun de la iubita lui și făgăduindu-i că o va lua de soție îndată ce se va întoarce ca domn.

Ca să-și pregătească venirea în scaun, făcuse încă de ani cheltuieli însamnate, și la Peterburg, și la Stambul, spre a-și asigura bunăvoință și sprijin la amândouă curțile, cheltuieli cari îl silise să s-încurce în datorii grele. Puțin înainte de chemarea lui la Țarigrad, tată-său, ajuns la adânci bătrânețe, murise lăsându-i o avere foarte mare, pe baza căreia a contractat alte datorii, menite să-l puie în stare să obție bunavoință a valideelor și a marilor demnitari turci, fără de care știa bine că nu se poate conta nici pe învestitură grabnică, nici pe domnie liniștită. Suma cu care a putut să s-împrumute astfel nepărându-i îndestulătoare, amanta lui i-a mai încredințat, pe lângă toți banii de cari dispunea în acel moment, și toate juvaerurile ei cari erau de mare preț, spre a le amaneta.

Însă, ajuns la Țarigrad, a dat de o piedecă neprevăzută. Vechea noastră cunoștință din vremea Eteriei, Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei, care știuse să câștige favoarea sultanului Mahmud al II-lea, fiind chiar numit, pe o bucată de timp, bei de Samos, deloc nu-și părăsise aspirațiunile la scaunul Moldovei, până în momentul în care Mihalache Sturdza a fost oficial desemnat ca viitor domn. Îndată ce Sturdza a sosit la Constantinopol, Vogoridi i-a trimes răspuns că este dispus să nu-i facă greutăți dacă… noul domn ie de soție pe fiică-sa, Smaranda. Sturdza, fiind sigur de sprijinul Rusiei și împins de ambasadorul acestei puteri, a dat un răspuns politicos, dar categoric de negativ. Atunci Vogoridi, care cu prea puțină vreme înainte avusese prilej să facă Turciei un mare serviciu cu ocaziunea încheierii unei convenții comerciale cu Anglia, a cerut sultanului o audiență în care a expus lui Mahmud al II-lea dorința ca, el neputând fi domn al Moldovei, cel puțin noul voievod al acelui *memleket* (provincie) să aibă a lua de soție pe fiică-sa, Smaranda. Sultanul, pe de o parte doritor să facă un bine favoritului său, iar pe de alta bucuros să fie neplăcut candidatului impus de Rusia, a făgăduit lui Vogoridi că învestitura se va da noului domn al Moldovei numai după ce se va fi căsătorit cu fiica lui. Și, într-adevăr, data învestiturii nu se mai fixa, nenorocitul domn neînvestit se topea în cheltuieli la Stambul, fără ca nici intervențiunile foarte categorice și repetate ale

ambasadei rusești la Poartă, nici propriile sale jalbe la sprijinitorii lui din Peterburg să fi putut obține un rezultat imediat; se știe ce meșteri neîntrecuți în materie de taraganare au fost totdeauna turcii. Sturdza era mai înainte de toate un barbat cu mare simț practic; el a înțăles destul de răpede că trebuie să jertfească dragostea domniei sau domnia dragostei, altfel turcii îl vor ținea cu lunile în Țarigrad, ceea ce va însamna ruina lui desăvârșită. S-a hotărât să renunțe la dragoste.

Odată această hotărâre luată, târgul cu Vogoridi a fost răpede făcut: grecul a mai cerut și obținut recunoașterea unei zestre frumoase pentru fiică-sa și postul de kapu-kehaya (reprezentant) al Moldovei pe lângă Poartă, cu un salar însamnat, ceea ce i s-a admis de asemene. Învestitura a urmat îndată după căsătorie și noua păreche domnească a plecat la Ieși. Cum a izbutit noul domn să mângâie pe iubita părăsită și dacă a mângâiet-o nu știu, cred însă că datoria către dânsa a fost plătită imediat.

Această împrejurare politico-romantică mi-a fost povestită de răposatul Dimitrie Sturdza, fostul șef al partidului liberal. El, date fiind legăturile de familie și de afaceri ce-l legau de fostul domnitor, precum și a nepărtinirii cu care judeca pe Mihai Sturdza, era și în măsură să fie bine informat și merită toată crezarea. Un vice-consul prusian, care a trăit câțiva ani în Ieși și a scris o carte care nu este decât un violent pamflet împotriva țării noastre, povestește împrejurările într-un chip mult mai puțin favorabil pentru domn, însă chipul răutăcios în care cartea este scrisă face ca afirmările lui să fie mai mult decât suspecte.

Cea dintâi grijă a domnitorului a fost să scăpe de uriețele datorii contractate pentru dobândirea domniei. În acest scop s-a hotărât să se folosească de nemulțămirea generală pricinuită prin năvălirea, mai ales după izbucnirea războiului ruso-turc de la 1828 încoace, a unui adevărat potop de jâdovi. Întemeindu-se pe îngrijirea stârnită de această invaziune a unui element străin și cotropitor a tuturor pozițiunilor economice ale țării, a instituit o comisie însărcinată cu cercetarea condițiunii și a stării materiale a jâdovilor veniți în urmă, stabilind totodată condițiuni foarte grele pentru a-i învoi să s-așăze în țară. Deoarece foarte puțini erau acei cari întruneau acele condițiuni,

n-a fost greu a face câteva exemple, *deștărând* peste Dunăre un număr, de altmintrelea destul de mic, de jâdovi veniți mai ales din Rusia și din Galiția. Dar aceste puține expulzări au ajuns pentru ca să înspăimânte restul jâdovimii și s-o ademenească să caute, după obicei, în bani liman de scapare împotriva cumplitei nevoi la care era expusă. Aproape toate datoriile domnului fusese contractate la jâdovi; s-au sfătuit deci între ei și au hotărât ca obștea jâdovilor să achite toate datoriile domnitorului, dacă acesta se va îndatori din parte-i să modereze asprimea condițiunilor în cari jâdovimea era îngăduită să între și să locuiască în Moldova. Însărcinat cu negocierile acestei afaceri a fost bancherul Michel Daniel, a cărui familie era așezată mai de- mult în țară și care avea cu domnul relațiuni bănești, fiind unul din creditorii lui de căpetenie.

Daniel s-a pus în legătură cu Petrache Asachi, adiutant al lui vodă și omul lui de încredere. Târgul a fost răpede făcut: s-a convenit ca Michel Daniel să restituie domnului toate sinetele ce el le iscălise către bancherii și oamenii de afaceri jâdovi, iar domnul să ieie măsurile trebuitoare pentru ca jâdovii să poată intra și viețui în țară. Nu știu dacă sinetele s-au remis domnului cu ceremonialul descris de suspomenitul vice-consul, cred mai probabil că Daniel le-a predat lui Asachi, sigur însă este că pe de o parte Mihai Sturdza a îndulcit condițiile aspre puse intrării și așăzării în Moldova a jâdovilor veniți de peste hotar, iar pe de alta a mai avut grijă ca aceste condițiuni, chiar așa îndulcite cum erau, să nu fie aplicate. Astfel, influxul jâdovimii în țară și-a urmat mersul înainte, înecând Moldova cu comersanți și meseriași jâdovi, cari n-au întârziet să ucidă comerțul și meseriile pământene.

Această urâtă faptă în sarcina întâiului domn regulamentar este mai presus de orice îndoială și era povestită cu indignare de toți contimporanii.

O bucată de vreme nu s-a mai vorbit de afaceri de acest fel făcute de domn, dar el nu și-a putut stăpâni lăcomia vreme îndelungată și a început să vândă slujbele pe de o parte, dreptatea pe de alta. Nici o hotărâre a divanului domnesc, instanța supremă pe atunci, nu era valabilă până ce nu o întorcea domnul

cu iscălitura sa, și Mihalache Sturdza, în cauzele grase, nu o dădea decât în schimbul unei sume de bani variind după însămnătatea pricinii. Nenumarate hotărâri de ale divanului ramas-au astfel neîntărite până la ieșirea din scaun a acestui domn, el încăpățînându-se să nu întărească formele de a i se fi dat, iar împricinatul în favoarea căruia hotărâse divanul încăpățînându-se a nu da.

Jălbile, din această pricină, au devenit în curând atât de frecvente, încât guvernul din Peterburg a ordonat consulului general al Rusiei din București să meargă la Ieși și să facă o amărunțită cercetare asupra abuzurilor denunțate. Consulul ar fi constatat într-adevăr săvârșirea unor mari concusiuni, luarea de sumi însamnate de la număroși împricinați pentru a li da dreptate. Parte din acele sumi au și fost restituite, iar complicele domnului, Lupu Balș, un concusionar vestit, a plătit pentru toți, fiind departat de la logofeția dreptății. Scandalul a fost chiar atât de mare, încât el a fost silit să plece în străinătate, stând timp mai îndelungat la Paris. Dar vodă nu a fost suparat deloc și a putut urma același joc mai departe.

Spre a mai slăbi opoziția împotriva-i, a numit în locul lui Lupu Balș pe Costache Sturdza, care până atunci fusese căpetenia nemulțămiților.

Domnul avea grijă să numească printre judecătorii divanului domnesc și oameni cari își plătise funcția și creaturi fără de caracter, cari ascultau morțiș de poroncile lui. Așa era judecător la acel divan un boier numit Iacovache Paladi, care avea trecere mare pe lângă colegii săi. El își vindea *glasul* acelui care îl plătea, dar dacă, pe urmă, venea altul și-i oferea o sumă mai mare, vindea acestuia *majoritatea* divanului, asupra spiritelor căruia era atotputernic. Și dacă cel dintăi i se plângea că nu s-a ținut de cuvânt și i-a luat bani degeaba, Iacovachi Paladi răspundea indignat: „Cum mă poți învinovăți de asemene înșelăciune? Întreabă pe oricare din ceilalți judecători dacă n-am fost pentru dumneata și dacă nu m-am pus din toate puterile pentru ca să ți se deie dreptate dumitale! Dar ce să fac eu singur când toți ceilalți au fost pentru potrivnicul dumitale? Mai mult decât un om nu sunt!“ S-înțălege că, după o bucată de vreme, *trucul* lui

era cunoscut și nu mai putea prinde decât asupra unor oameni cu desăvârșire naivi și ruginiți din provincie; glasul lui nu mai avea preț, era redus să vândă numai majoritatea.

Divanurile de Apel, în cari intrase mult tineret, erau mai bine alcătuite și mai independente decât Curtea Supremă. Îi plăcea lui Mihalache Sturdza să-și dea aerul că rânduiește în magistratură oameni independenți și de o cinste care nu se putea pune la îndoială; știa doară că cauzele mănoase tot aveau să treacă în ultima instanță dinaintea divanului domnesc, a cărui hotărâre trebuia s-o întărească, și câștigul lui la urmă tot avea să iasă.

Alcătuirea tribunalelor de ținut era însă mai prejos de orice calificare: numea într-însele mai cu samă oameni fără nici o cunoștință de legi, inculți, cunoscuți ca necinstiți, dar cari plăteau slujbele ce le capatau, sau lui, sau creaturilor sale, iar după o bucată de vreme îi scotea din slujbă. Și dacă acel scos din slujbă venea să se tânguie, capata de la domn răspunsul stereotip: „Ticălosule, te-am pus în pâne și n-ai știut să te chivernisești!“

Însă Mihalache Sturdza era un administrator de mâna întâia: în tot timpul domniei sale, păcătosul buget al Moldovei s-a soldat necontenit cu excedente și țara nu a știut ce este să fie datoare. Adevarat însă că avea grijă să puie Obștească Adunare, tot atât de ascultătoare la poroncile lui ca o cameră de astăzi la acele ale primului ministru care a ales-o, să-i facă, la sfârșitul sesiunii, o adresă prin care ruga pe Măria-Sa „să binevoiască, ca un semn de recunoștință pentru osârdia și râvna puse în administrarea vistieriei, să primească acel excedent“. Și niciodată nu a refuzat acel dar.

De altmintrelea Obștească Adunare, care, după Regulament, trebuia să fie un organ de control al domnului, a fost în curând transformată în adunătură de creaturi ale sale. Barbații independenți, în stare să se opuie abuzurilor și bunului plac al lui vodă, nu erau lasați să pătrundă într-însa. Acei cari, prin surprindere, izbuteau să fie aleși, păteau cum am aratat mai sus că a pățit moșu-meu Lascar. Pățania lui Mihalache Cantacuzino-Pașcanu arată cum domnul, de la începutul domniei lui, știa să înlăture candidaturile independente când avea cunoștință de ele.

Cu puține zile înainte de alegerile de la 1839, Mihalache Pașcanu a primit de la logofătul Lupu Balș, șeful departamentului justiției, lista boierilor ce domnul îi desemnase spre a fi aleși deputați ai marilor boieri, printre cari figura și el, cu invitarea să voteze pentru ei. Dar Pașcanu a scris sub lista în chestiune: „M-ați înșalat în alegerile trecute. Aceasta nu se va mai întâmpla a doua oară, apoi încă mai puțin sunt dispus să contribui la înșalarea celorlalți alegători." Și iscălind, a remis pachetul, după ce l-a pecetluit, aprodului care-l adusese. Pachetul a fost apoi dus, pe rând, la ceilalți boieri alegători și, după ce a trecut pe la toți, adus înapoi logofătului Lupu Balș. Acesta l-a primit pe când se afla la palat și l-a deschis în fața domnului, spre a găsi că toți boierii scrisese sub cuvintele Pașcanului mențiunea „Vu et approuvé" (Văzut și aprobat). A doua zi, un decret domnesc declara pe Mihalache Pașcanu în stare de tulburare mintală, astfel incapabil să-și exercite drepturile de alegător, și-i ordona să părăsească în douăzeci și patru de ceasuri Iașul, spre a merge să steie la moșia sa Ceplenița. Acest decret urma să fie publicat în foaia oficială, dar, vodă temându-se să nu prea jignească familia puternică și bogată a Păscăneștilor, decretul a fost tipărit într-un singur exemplar al foii, care a fost înmânat lui Mihalache Pașcanu în momentul plecării. Surgunul acestui boier a fost astfel de scurtă durată.

Incontestabil este că a făcut multe lucruri bune: a stârpit tâlhăriile, căci hoții au fost urmăriți fără milă, prinși și spânzurați. După puțini ani, securitatea pe drumurile mari se făcuse atât de desăvârșită, încât se zicea pretutindeni că „și în mijlocul drumului poți dormi cu saci de aur drept căpătâi".

Metodele întrebuințate în administrație erau deplorabile: bataia era nu numai *ultima*, dar chiar și *prima ratio* de ocârmuire. În această privință mi s-a povestit de un martor ocular o scenă care descrie moravurile administrative ale vremii mai bine și în chip mai plastic decât ar putea s-o facă un întreg volum.

Martorul meu se afla la agie (prefectura de poliție) pe când aga în funcțiune atunci, Tudurache Gheuca, a pus să cheme pe starostele de casapi și dintâi l-a certat și l-a batjocorit cumplit pentru nu știu ce vină, cu mare adaus de mame, bunici, dumnezei,

cruci și lumânări. Apoi a poroncit slujitorilor să-l întindă jos, la scara poliției, și să-i tragă un număr foarte respectabil de lovituri de nuiele. Zis și făcut: starostele de casapi a fost umflat de *cazaci*, cum li se zicea, dus afară, în uliță, ca să vadă lumea, întins la scară și împrejurimile agiei nu au întârziet să răsune cu strigătele lui de: „Aleu! Valeu!" Aceste strigăte au adus la fereastra biroului său pe Ghiță Căliman, care de pe atunci era director al agiei și cunoștea bine amăruntele împrejurării care supărase pe agă. Starostele de casapi fiind un protejat al lui, care-i îndestula casa cu bielșug de mușchi gratuit, alergă la agă începând cu un:

— Pentru Dumnezeu, cucoane Tudorache, ce faceți!

Apoi îi povestește cum stau într-adevăr lucrurile.

Atunci aga, care avea deplină încredere în subordonatul lui, se scoală, se duce la fereastră, o deschide și strigă *cazacilor*:

— Lasați-l, bre!

Apoi, întorcându-se către Ghiță Căliman, adaugă în moldoveneasca lui de grec:

— Ke dimieta, arhon comise, pune să-i scrie la catastih număro loviturilor primite pentru ca se scadă din țele țe are să le meritarisască *is tin exohin* (până la urmă).

În ramul judecătoresc a luat multe măsuri practice și înțălepte. El a hotărât ca, într-un termen anumit, toți acei care se țin că moșia li este cotropită de vrun megieș să deschidă acțiune de împresurare, căci după trecerea acelui termen nu li se vor mai ține în samă pretențiile. A pus astfel capăt la nenumăratele procese de hotărnicie cari răsăreau în fiecare zi și absorbeau tot timpul judecătoriilor.

Lui i se datoresc cele dintâi șosele ce au existat în Moldova, înlesnind astfel foarte mult, cu toată sărăcia rețelii lasată de el, comunicațiile până atunci atât de anevoioase. I s-a făcut o vină din faptul că acele șosele erau totdauna croite astfel încât să treacă pe la vro una din moșiile lui, dar nu se poate tăgădui că nu numai el, ci țara întreagă s-a folosit de ele. Se mai poate adăugi că de atunci nu s-au mai construit șosele atât de bune și de frumoase.

Mihalache Sturdza nu avea pretenția să se priceapă la treburile militărești, nu avea deloc spiritul militar și era convins

că niciodată Moldova nu va avea să se apere cu forțele ei proprii. De aceea *miliția*, cum i se zicea atunci, a fost în vremea domniei lui cu desăvârșire neglijată și chiar, în loc de a face progrese, a dat înapoi din ceea ce fusese la înființare. Nedându-i nici o importanță, domnul distribuia cu cea mai mare ușurință gradele militare tuturor tinerilor cari aveau gust de uniformă ofițerească, aceasta fără ca ei să fi fost în prealabil supuși vreunei pregătiri militare serioase: după o slujbă de câteva săptămâni ca cadeți, erau făcuți ofițeri. Pentru patru companii de infanterie și un escadron de cavalerie, cari alcătuiau toată puterea militară a Moldovei, existau, la mijlocul domniei lui Mihalache Sturdza, vro două sute de ofițeri de toate gradele, de la *praporcic* (*enseigne*, *Fähnrich*) până la hatman.

În schimb însă, era un barbat politic de o destoinicie egalând talentele lui financiare și administrative. De altfel, îi trebuiau o minte deosebit de ageră și de fină, un tact și o prudență cu totul deosebite pentru a se putea strecura printre nenumaratele obstacole pricinuite de situația rău definită a țării, între curtea suzerană și aceea protectoare, între tendințele cotropitoare ale celei din urmă și acțiunea de aparare a celei dintâi, intrigile boierilor cari voiau să-i ia scaunul, atacurile partidului național, doritor de reforme, amestecul în toate afacerile publice și private ale consulilor ruși cari aveau ordin să-l susție, dar să împiedice ca el să-și facă o situație prea puternică, putând oareșicum să-l facă independent de bunăvoința Rusiei, ci, dimpotrivă, să-l silească să simtă totdauna nevoie de protecția Peterburgului în fața greutăților dinlăuntru, ca și a lăcomiei unor pașale puternice din Stambul, deprinse de veacuri să exploateze aceste nenorocite țări. Apoi, nici consulii „augustului protector“ nu totdeauna disprețuiau banul, și domnii noștri au avut de contat și cu lăcomia lor, această lăcomie uneori fiindu-li de folos, altădată însă pricinuindu-li greutăți.

Mihalache Sturdza, fiul celei mai frumoase femei care a trăit în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în întâiul șfert al acelui următor, era un barbat roșcovan, mic la stat, urât la față, cu picioare strâmbe și glas sfârnâit. Totuși acei cari l-au cunoscut recunoșteau într-un glas că acest barbat, atât de

rău tratat de natură în privința fizicului, făcea, oriunde se arata, impresia unui *grand seigneur* și a unui barbat cu totul superior.

Sexul frumos îi plăcea și adesa avut-a doamna temeiuri de gelozie, dar succesele ce i s-au atribuit trebuiesc puse mai mult pe socoteala situației decât a persoanei sale. Era prea puțin frumos și prea hursuz pentru a plăcea femeilor. Mi s-a povestit că o cucoană mare, vestită pentru frumusețea ei și care mai avea reputația să fie foarte miloasă pentru suferințile ce le pricinuise farmecile ei, căreia Mihai Sturdza, înainte de domnie, i se plângea că este din cale-afară de crudă către el, i-ar fi răspuns: „Ce vrei? Am prostul gust să iubesc numai barbați frumoși!"

De altmintrelea, chiar adversarii lui recunoșteau că el totdeauna a știut să păstreze aparențele și că niciodată nu a dat pilda scandalului.

Mai trebuie să recunosc că, după toate câte le-am auzit despre dânsul, și de la oameni cari deloc nu-l iubeau, el era destul de îngăduitor către adversarii lui și că celor cari l-au lovit și pe cari i-a lovit și el în aparare nu li-a făcut nici jumatate din răul ce i-ar fi fost în putință să li-l facă, fără a fi taxat de om răutăcios sau crud. Era în fond un om de omenie; bunatatea de inimă înnăscută în moldovan nu era cu totul străină de dânsul. Ce pacat că era atât de ahtiat după bani!

Această lăcomie cumplită de care a fost stăpânit întâiul domn regulamentar al Moldovei a fost o mare nenorocire, poate nu numai pentru dânsa. A venit în scaun în momentul când țara dobândise o alcătuire care, cu toate cusururile ei, era totuși cu mult superioară acelei care o ocârmuia până atunci. Dacă, pe lângă cultura lui serioasă și strălucitele însușiri de ocârmuitor cu cari era înzestrat de natură, ar fi avut parte de dezinteresarea de care au dat dovadă nu tocmai puțini membri ai boierimii moldovenești din aceeași vreme, nu încape îndoială că el ar fi fost în stare să stăvilească corupțiunea domnind în treburile publice, rezultat firesc al unui trecut dezastruos.

În loc de a aduna împrejuru-i o mulțime de indivizi fără caracter, fără cultură, fără creștere și mai ales fără scrupule, cari se îmbogățeau prin toleranța lui, el ar fi putut să fie steagul împrejurul căruia s-ar fi strâns toate elementele sănătoase și curate.

Autoritatea lui ar fi crescut în chip neasamanat și intriga nu ar mai fi avut nici o putere împotriva-i. Inspirând respect și în țară, și în Stambul, și în Peterburg, ar fi fost în măsură să ducă țara pe calea progresului cu pași urieși, așăzând acel progres pe temelii sănătoase.

Dar din nenorocire, stăpânit de setea banului, dând însuși exemplul prevaricațiunilor, în loc să fi pus stavili corupțiunii trecutului, a mai adăugit la ea, favorizând ridicarea și îmbogățirea prin jaf a unei întregi clase de barbați fără scrupule, dar cari erau unelte servile ce le putea întrebuința pentru interesele lui personale.

Țările române n-au avut noroc cu domnii rânduiți la 1834: talentele extraordinare ale lui Mihai Sturdza nu-și puteau da roadele ce țara era în drept să le aștepte, fiind paralizate prin lăcomia de care era stăpânit, iar desăvârșita incapacitate a lui Alexandru Ghika nu putea fi compensată prin disprețul său pentru ban.

Dar este mai mult decât probabil că, dacă unul din ei ar fi avut și însușirea care o avea celalalt, iar lui îi lipsea, Rusia nu ar fi consimțit la numirea lui.

Mihai Sturdza, din întăia lui căsătorie cu Eliza Rosetti, a avut doi fii cari, amândoi, au trăit până la adânci bătrânețe: beizadelele Dumitrache și Grigore Sturdza. Cel dintăi a dus o viață liniștită, trecând drept un barbat de inteligență mijlocie, despre care nu s-a vorbit decât puțin și nu s-a zis niciodată nici un rău; beizade Grigore a dat însă lumii neasamanat mai mult prilej de vorbă.

Amândoi și-au început educația în țară cu un profesor francez. După suirea în scaun a părintelui lor, amândouă beizadelele au fost trimese la Lunéville, spre a-și urma acolo studiile sub direcțiunea fostului profesor al domnului, abatele Lhommé. Dar faptul că domnul Moldovei își creștea fiii în Franța uzurpatorului și liberalului Ludovic Filip, a acelui care slujise în armatele revoluționare și al cărui părinte votase moartea vărului său, Ludovic al XVI-lea, a scandalizat în cel mai mare grad pe împăratul Neculai I. Această suparare a pravoslavnicului împarat a fost transmisă domnului Moldovei cu sfatul că, dacă nu

voiește să crească pe fiii săi în Rusia, cel puțin să-i trimată într-o țară în care domnesc principii mai sănătoase decât în Franța. Mihalache Sturdza de nimica nu avea să se teamă ca de pierderea favoarei împaratului Rusiei, totuși trebuie să înscriem la activul său că, om luminat cum era, cunoscând bine Rusia, unde fusese de mai multe ori, și știind prin urmare ce rezultate slabe putea să deie o creștere făcută în împărăția lui Neculai I, cu rizicul de a pierde ceva din favoarea împaratului, a preferat să trimată pe fiii săi în altă țară și a ales în cest scop Berlinul, Prusia fiind atunci, după Rusia, statul din Europa în care domneau principiile cele mai absolutiste. Împreună cu beizadelele a emigrat de la Lunéville la Berlin și tânărul Mihai Kogălniceanu, care plecase din țară odată și studia la Lunéville împreună cu ele.

Au stat mai mulți ani la Berlin; nu știu ce fel de studii au făcut, dar beizade Grigore, pe care l-am cunoscut foarte bine, era fără îndoială un barbat cult, care avea cunoștinți serioase în multe ramuri.

Nu știu cum, în urma căror împrejurări, ambii frați, fără a fi slujit în armata rusască, au obținut amândoi, de la împaratul Neculai, gradul de polcovnic (colonel).

După ce s-au întors în țară, beizade Dumitrache a fost numit de tată-său hatman sau *gheneral-inspector* al miliției Moldovei, în care calitate funcționa în momentul mișcării de la 1848, iar beizade Grigore a dus o viață în care capriciile și fanteziile momentului au jucat rolul de căpetenie.

Barbat de o statură înaltă și înzestrat din naștere cu o putere musculară neobișnuită, n-a cruțat nici o silință pentru a o mai spori prin tot felul de exerciții. Gelos de isprava lui Milon de la Crotona, și-a pus în gând să facă la fel. Spre acest sfârșit a început să poarte în spinare un viței mic, în fiecare zi, în cursul unui timp anumit, urmând să repete această manoperă până ce vițelul a ajuns juncan. Această ispravă fiind cunoscută în țară, beizade Grigore a capatat de la popor porecla de Beizade Viței.

Și-a urmat exercițiile de gimnastică până la bătrânețe, perfecționându-le necontenit. Mi-a aratat, la 1875, sala lui de gimnastică, plină de tot soiul de aparate pentru exercitarea și întărirea tuturor mușchilor. Îmi aduc aminte că avea aparate speciale

pentru a întări diferitele degete de la mâni și de la picioare și a le spori flexibilitatea.

Beizade Grigore era un admirator pătimaș (și nu platonic) al sexului frumos; succesele lui pe acest câmp, în tinerețe, au fost multiple. Mult zgomot a făcut dragostea lui pentru contesa Dash, cunoscuta scriitoare franceză. O cunoscuse în Franța, pe când el era foarte tânăr, iar ea se apropia de vârsta matură, dar mai avea urme număroase și încă vii ale unei mari frumusețe. O adusese în Moldova făgăduindu-i că o va lua de soție și era foarte hotărât să se ție de cuvânt. Amorezații se stabilise la Perieni, o moșie din împrejurimile Ieșului, aparținând mamei beizadelei.

Când vodă a fost pus de fiu-său în cunoștința proiectelor sale matrimoniale, le-a întâmpinat cu un *veto* din cele mai categorice. Dar beizadeaua nu s-a lasat învinsă și a început să ducă pe contesă pe la rudele sale, prezentând-o ca logodnica lui. Vodă se temea mai cu samă de o căsătorie clandestină și, în unire cu mitropolitul, luase măsurile cele mai aspre pentru a împiedeca ca nu cumva vreun preot să celebreze cununia în ascuns. Pentru a pune capăt desăvârșit romanului, vodă, barbat practic și hotărât, a trimes pe neașteptate la Perieni, într-o noapte, o „roată“ (companie) de infanterie și un pluton de cavalerie, cu ordin să încunjure curtea și să nu lese pe nimene să intre într-însa, și ordinul a fost executat *ad litteram*.

Camara de la Perieni era foarte bine aprovizionată, dar întâmplarea făcuse ca cei doi amanți să fie înzestrați de natură cu câte un formidabil apetit, iar slugile casei erau multe și, deși fusese puse din ziua dintăi la jumătăți de porții, tot trebuiau hrănite. După prea puține zile, numărul slugilor se împuținase, dar totuși nu mai rămăsese nici macar fărmătură de lucru de ale mâncării și dragostea a trebuit să capituleze înaintea foamei. Amanții și-au luat ramas-bun unul de la altul, făgăduindu-și să se regăsască în Franța, și beizade Grigore, calare, înarmat pănă în dinți, a pus să se deschidă porțile ogrăzii și a năvălit ca o furtună asupra lanțului de sentinele care încunjura curtea. Nici una nu s-a gândit să-i ție piept, ci cu toții s-au grăbit să se deie înapoi, lăsând tânărului calea liberă. Contesa Dash, ramasă

Iașii la 1845, din albumul dedicat de ilustratorul J. Rey lui Mihail Vodă Sturdza. Sus: târgul din Vinerea Mare. În mijloc: panoramă cu Palatul Ocârmuirii și Mitropolia în fundal. Jos: o procesiune la Trei Ierarhi.

Lascar Bogdan se născuse pe la 1800. Era un barbat de statură impunătoare, căruia îi şădea încă bine şi la bătrâneţe, iar în tinereţe, după spusa tuturor, fusese de o deosebită frumuseţă. Era foarte mândru de faptul că ofiţerii ruşi îi spusese că samănă mult cu împaratul Neculai, care, precum se ştie, trecea drept unul din cei mai frumoşi barbaţi din împărăţia lui.

Nicolae I, ţarul Rusiei (1825–1855),
portret de Carl Friedrich Schulz, 1850.

Vânătorii, când era vreme de vânătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-şi cu dânşii un dejun copios. — Charles Doussault, *Moldo-Valahia. Popas de vânătoare în stepă*, cca 1849.

prizoniera oastei învingătoare, a fost înainte de toate poftită să ieie o masă substanțială, căreia s-a grăbit să-i facă cinste. Apoi i s-a pus la dispoziție o trăsură cu doisprezece cai de poștă și un ofițer, spre a fi dusă la Galați. Aici a găsit locul ei pe un vapor plătit până la Constantinopol, pe lângă o rânduială de bani permițându-i să-și urmeze în chip cuviincios călătoria până în Franța.

Pe urmă beizade Grigore s-a apucat de speculă și a luat în arendă un mare număr de moșii mănăstirești din ținuturile Neamțului și a Sucevei. Noi toți cei cari am cunoscut bine pe beizade Grigore știm că nu era nici lacom de bani, nici zgârcit, dimpotrivă, era foarte generos, chiar risipitor. Dar din nenorocire a pus pe acele moșii, ca să le exploateze, niște vechili leși, cari au jăfuit pe țarani în chip îngrozitor. Lascar Catargiu, care a fost mai pe urmă prefect de Neamț și însărcinat de ocârmuirea lui Grigore Ghyka cu cercetarea nenumăratelor jalbe ale țaranilor de pe moșiile în chestiune, mi-a povestit lucruri îngrozitoare despre jafurile acelor leși (poloni). Îmi aduc acuma aminte de un singur amărunt: puneau țaranului în socoteală, pentru o pereche de opinci cari atunci se vindeau pretutindeni cu preț maximum de un leu (32 bani), o carboavă (4 lei), iar pășunatul unei vaci era socotit pe un preț aproape echivalent cu valora vacii.

Beizade Grigore a fost dintăi căsătorit cu Olga Ghika, din Țara Românească, o femeie distinsă sub toate privirile și foarte frumoasă, sora cunoscutei scriitoare Dora d'Istria, care a fost căsătorită cu un principe Masalski. Se zice că frumusețea, creșterea deosebită, distincțiunea și celelalte însușiri strălucite ale soției sale nu au fost în stare să păstreze acesteia credința zburdalnicului ei soț. A murit de tânără, lăsându-i trei copii deosebit de frumoși, cari s-au stins foarte de tineri și ei.

În timpul războiului din Orient, beizadeaua noastră a luat serviciu în armata turcească, unde i s-a dat gradul de general de brigadă sub numele de Muhliz Pașa. În această însușire el s-a distins în lupta de la Oltenița, în care turcii au învins pe ruși, izbânda fiind datorită mai ales acțiunii îndrăznețe și bine executate a lui Muhliz-pașa, apoi în bătălia de la Eupatoria, unde a comandat cavaleria turcească și a contribuit mult la victorie.

În tinerețile sale, beizade Grigore trecea drept o natură neroniană; nouă, acelor cari l-am cunoscut în urmă, nu ni-a făcut deloc această impresie; voi mai vorbi de el în mai multe locuri din aceste *Amintiri*.

Mihalache Sturdza a mai avut, din a doua sa căsătorie, încă un fiu și o fiică. Fiul, căruia i se dăduse numele de Mihai, a murit înainte de a ajunge la vârsta bărbătească și această moarte a alcătuit pentru părinții lui o lovitură din cale-afară crudă; fiica a fost căsătorită cu principele Gorciacov, fiul cancelarului lui Alexandru al II-lea.

Deoarece am pomenit mai sus numele cumnatei lui beizade Grigore Sturdza, frumoasa și talentata Elena Ghika, căsătorită cu un principe Masalski, dar cunoscută mai ales sub pseudonimul literar de Dora d'Istria, voi povesti aici o întâmplare din viața ei, care ni dă o icoană drastică a regimului ce domnea în Rusia din vremea lui Neculai Pavlovici.

Dora d'Istria trăia atunci în Peterburg și, din pricina frumuseții, a culturii și a spiritului ei, era foarte apreciată de cele mai distinse cercuri ale aristocrației rusești. Era o adeptă a ideilor liberale și naționaliste. Deși avea grijă să-și exprime părerile în chip cât se poate de chibzuit, silindu-se să nu jignească întru nimica principiile stabilite la curte, gura trada prea adesea tendințele ei liberale și simpatiile ce le hrănea pentru cauza liberării popoarelor asuprite. Se vede că răuvoitori au adus la cunoștința autocratului, denaturându-le, unele cuvinte scapate principesei.

Fapt este că Dora d'Istria a primit într-o zi o scrisoare din cele mai amabile de la ministrul poliției, rugând-o să-i facă cinstea a-l onora, în aceeași zi, cu o vizită la oficiul său, unde va avea plăcerea să-i comunice o veste care o va interesa foarte mult. Dora d'Istria s-a dus și a fost întâmpinată, la ușa cabinetului său, de ministru, care, sărutându-i mâna și oferindu-i brațul, a condus-o, după ce i-a mulțămit pentru amabilitatea ei, într-un salon alăturat. Când au ajuns în mijlocul acelei încăperi, ministrul s-a oprit brusc și a bătut o dată din picior. Înainte ca Dora d'Istria să-l fi putut întreba ce se întâmplă, ea a simțit că parchetul cedează sub dânsa și trupul ei a dispărut până subsuoare în etajul de jos. Apoi a simțit că i se ridică rochia și fustele și a

început a simți lovituri de vergi: a fost fustigată în același fel în care sunt fustigați copiii cari s-au făcut vinovați de vro greșală. După ce a primit numărul de lovituri ce trebuia să i se deie, trapa s-a rădicat în sus și ministrul, cu o adâncă reverență, i-a oferit iar brațul și a dus-o până la trăsură, neuitând să-i sărute mâna înainte de a se despărți de ea.

N-am nevoie să adaug că biata femeie n-a mai stat mult în Peterburg.

De asemene tratament s-a mai împărtășit în vremea lui Neculai Pavlovici multă lume care a avut pacatul să aibă aplecare cătră idei îndeobște foarte moderate, dar jignind principiile autocratului; printre acei nenorociți a fost și marele poet rus Pușkin.

Dat fiind caracterul întâiului domn regulamentar al Moldovei, era lucru firesc ca el însuși să se încunjure de preferință cu barbați fără de caracter, a căror situație să atârne numai de la favoarea și poziționea lui, creaturi cari să i se plece în toate, multe din ele fără scrupule, gata să-i împlinească orice dorință.

Dacă în Gheorghe Asachi găsise un barbat cu o șiră a spinării destul de mlădioasă, dar neprevaricator și nelacom de bani, fratele acestuia, Petrache, vârât în miliție, făcut adiutant domnesc și înaintat foarte răpede la gradul de colonel, mi-a fost descris de toți bătrânii ca un instrument absolut orb al voinții domnești, veșnic gata să îndeplinească orice poroncă a stăpânului; firește că nu era nici iubit, nici stimat.

Alți doi barbați de mare încredere ai domnului erau frații Lascarache și Mihăiță Mihalache, boierănași din ultima treaptă, barbați fără cultură, dar deosebit de „subțiri", meșteri neîntrecuți în mânuirea tuturor șforilor, absolut dispoieți de scrupule, adânc corupți, slugarnici la culme, tămâitori neobosiți ai lui vodă și nedându-se înapoi, spre a-i face pe plac, înaintea nici unei fapte. Erau zilnic la curte, făceau partida de *préférance* sau de *whist* a domnului și au ocupat slujbe din cele mai înalte.

Ca adiutanți alegea de obicei tineri din familiile micii boierimi sau fii de boieri scapatați. Dacă printre adiutanții domnești a figurat și Mihail Kogălniceanu, acest fapt se datorește împrejurării că era fiul unui om de casă al logofătului Grigoraș și, după cât îmi aduc aminte să fi auzit, fin de botez al lui vodă.

De altfel, cei doi fii ai Moldovei cari, în veacul următor, au întrecut în agerime de minte pe toți contimporanii lor nu au putut ținea timp mai îndelungat casă bună împreună. Kogălniceanu nu era barbat să se mulțămească cu un rol de unealtă subalternă; în curând a ajuns cu vodă la cuțite.

Dumitrache Mavrocordat mi-a povestit o anecdotă foarte nostimă din vremea în care era adiutant domnesc împreună cu Kogălniceanu, am uitat în care an.

Era atunci agă (prefect de poliție) Ștefănică Catargiu, nu știu care, tatăl lui Lascar Catargiu sau acel al Beduinului, căci și unul, și altul era desemnat sub același diminutiv, de Ștefănică. În fiecare dimineață, aga venea la vodă și-i prezenta raport scris de evenimentele ce avusese loc în cele douăzeci și patru de ceasuri expirate. Obișnuit, acel raport nu cuprindea aproape nimica, doară vrun mic incendiu, furturi de puțină însamnatate, accidente pricinuite de vite scapate, bătăi pe la crâșme. Iar Ștefănică Catargiu avea obicei ca, la sfârșitul raportului, după ce mai adăugea, cu câteva rânduri mai jos formula stereotipă: „a Măriei Tale prea-plecată slugă", să lese un lung spațiu alb, iscălind tocmai jos: „Aga Ștefan Catargiu". Kogălniceanu și cu Mavrocordat au avut ideea să ieie acest raport, pe care vodă îl arunca totdeauna în paner, să taie partea lasată în alb, sub raport, cu iscălitura, și să scrie deasupra acesteia următoarele cuvinte: „Timofte! Vei slobozi aducătorului o ocă de cofeturi bune". Apoi prețioasa hârtie se dădea, într-o zi, în mâna amantei lui Dumitrache Mavrocordat și în cea următoare în mâna drăguței lui Kogălniceanu: bineînțăles a amantei în acel moment în uz. Timofte, cofetarul de atunci al curții domnești, văzând iscălitura agăi, slobozea îndată cofeturile. Lucrurile au tot mers astfel mai multe luni, până când Timofte a constatat că socoteala se ridică la mai bine de o sută de galbeni (oca de cofeturi se vindea de el cu un galbăn). Văzând că boierul nu plătește și închipuindu-și că nu-și dă sama că socoteala a crescut într-atâta, i-a trimes-o. Mare surprindere a lui Ștefănică Catargiu, care trimete pe vatavul lui de ogradă să vadă ce încurcătură este la mijloc. Timofte arată atunci vatavului teancul de țiduli cu iscălitura agăi. Vatavul recunoaște semnătura stăpânu-său și, cerând țidulile de la Timofte, le duce Catargiului. Deși nu din

cale-afară deștept, aga pricepe de unde provine mulțimea de iscălituri ale sale și, prin cercetări făcute la Timofte, aflând la cine merg cofeturile, gâcește cine sunt autorii înșălăciunii. Nu zice nimica, dar pe raportul următor, după ce dă samă de întâmplările din oraș, adauge: „Doi aghiotanți ai Măriei Tale fură pe aga în fiecare zi cu câte o ocă de cofeturi.“ Apoi iscălește, dar imediat sub formula: „al Măriei Tale etc.“.

S-înțălege că vodă, când a văzut mențiunea de la sfârșitul raportului, a cerut agăi lămuriri pe cari acesta s-a grăbit să i le deie. Vodă a făcut mare haz de „pozna“ făcută agăi sale, atât de mult haz, încât a rupt pentru o dată cu obiceiurile lui mai mult decât parcimonioase. A chemat pe cei doi delincvenți și, cu glasul sfârnâit, li-a ținut următoriul limbagiu:

— Ticăloșilor, nu vi-i rușine să vă apucați de tălhării și să pradați tocmai pe aga? Vi s-ar cădea să vă dau pe amândoi afară din slujbă și să vă țin închiși până ce-ți plăti banii cofetarului. Dar de data asta, iaca, vă iert și voi achita eu pe cofetar, dar să știți că, de vă veți mai apuca de asemene tâlhării, vă trimăt la gros!

Bineînțăles că la Curtea lui Mihai Sturdza nu exista mai nici o etichetă. Aproape oricine, dacă era om ceva mai de samă, putea să vadă pe domn fără a cere audiență de mai înainte și fără a se îmbraca în frac. Ajungea să mergi, în ținută de vizită sau cel puțin în haine curate, la adiutantul de serviciu și să zici că dorești să vorbești cu vodă. Dacă veneai în ceasurile destinate de domn pentru primire, erai sigur să fii primit.

Mihalache Sturdza deloc nu era zgârcit cu invitările la masă: Ion Ghica, beiul de Samos de mai târziu, ni-a povestit în una din admirabilele lui scrisori cum Mihai Sturdza, auzind de la el, când era profesor de matematică la Iești, că „nu prânzește“, ci „mănâncă“, voind astfel să arăte că stă foarte rău în privința mesei, i-a răspuns să vie să mănânce de acuma înainte la el. Ținea, de altmintrelea, masă foarte bună și bine servită.

*

Nu se poate vorbi de domnia lui Mihalache Sturdza fără a face mențiune de mitropolitul Veniamin, acea „podoabă a bisericii răsăritene“.

Precum am aratat mai sus, mitropolitul Veniamin, prin bunatatea lui nemărginită, curățenia desăvârșită a vieții, evlavia lui sinceră și adâncă, a lasat o amintire neștearsă în mintea și inima tuturor contimporanilor din toate clasele societății. Scoaterea lui din scaunul mitropolitan a stârnit în țară cea mai vie indignare, poporul din Ieși a fost pe punctul să se răscoale și mult a contribuit acest act al lui vodă la creșterea impopularității lui.

Dar dacă Veniamin Costache este fără îndoială cea mai nobilă figură cu care se poate făli istoria clerului nostru și se apropia de o stare de adevarată sfințenie, totuși nu era decât un om și ca om nu putea să nu aibă și el cusururile lui. Am văzut mai sus că era prea din cale-afară îngrijit de siguranța lui personală, apoi era slab către acei din împrejurimea lui; nu știa să refuze cererile, chiar nejustificate, ale acelor care-i câștigase afecțiunea și, în sfârșit, din prea mare bunatate și generozitate, era râsipitor. Totdeauna gata să aline orice nevoie, să ajute pe orice nenorocit, dădea fără a socoti, dădea peste puterile bănești ale mitropoliei, care, sub acea păstorie, a fost necontenit încurcată în datorii. Pentru dânsul îi trebuia prea puțin, viața îi era cât de simplă putea să fie atunci viața unui chiriarh al țării. Iubea mult pe un nepot al lui, boier cu vază mare, care, deși moștenise o avere frumoasă, deși ocupase (și a ocupat aproape până la moarte) posturile cele mai înalte ale țării, în cari, după glasul unanim al contimporanilor, niciodată nu a neglijat câștigurile ilicite, din cauza număroasei sale familii și a traiului nechibzuit era veșnic în lipsă de bani. Veniamin necontenit îl ajuta din veniturile chiriarhicești (de cari, de altmintrelea, el era în tot dreptul să dispuie fără control) și, sfătuit de zisul nepot, încheia fel de fel de tranzacțiuni păgubitoare pentru Mitropolie, care, la începutul celei a cincea decade a veacului, se găsea într-o stare de inextricabil dezordin financiar.

În asemene împrejurări, domnul, în anul 1842, a găsit cu cale să înlocuiască la logofeția Dreptății pe nepotul mitropolitului prin alt boier, care, pentru ca să fie numit în acel post, se zicea că-i dăduse 6000 de galbeni. Mitropolitul văzând că, cu toate insistențele lui, vodă nu consimte să lese nepotului său logofeția

Dreptății și rău sfătuit de acesta, și-a dat demisia, crezând că vodă avea să deie înapoi în fața nemulțămirii pe care acea demisie nu putea decât s-o stârnească, precum a și stârnit-o. Dar domnul, foarte bucuros să se scăpe de un chiriarh care, din pricina marei sale autorități morale, era cu totul independent de el și de multe ori îi impunea voința sa, s-a grăbit să primească demisia oferită. Veniamin, văzând că și-a greșit cu desăvârșire efectul, că domnul nu cedează și că nemulțămirea stârnită de vestea demisiei, dacă a pricinuit pretutindeni mâhnire, această mâhnire nu se manifestează în chip mai activ, și-a retras demisia. Dar domnul, preamulțămit că demisia i se oferise, cu toate demersurile patriarhului Țarigradului și chiar [în ciuda] unor mai slabe insistențe rusești, când a văzut că Veniamin întârzie cu plecarea din Ieși, a pus de l-a ridicat din locuința chiriarhicească și, sub escortă, l-a trimes la Slatina, unde a ramas până la moarte. A fost, timp de vro două zile, mai ales prin mahalalele Ieșului, o fierbere îngrijorătoare și a existat temere serioasă de răscoale, dar ocârmuirea a izbutit să împiedece orice izbuhnire.

În locul lui Veniamin, a fost numit episcopul de Roman, Meletie Brandaburǎ, care, zice-se, era fiul unui neamț din Bucovina. Se zvonea că Mihai Sturdza i-a luat, pentru a-i încredința scaunul chiriarhicesc, frumoasa sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Maică-mea mi-a povestit în această privință următorul fapt ce-l ținea de la tată-său, care asista[se] la învestitura lui Meletie în însușire de vistiernic. Cum însoțea pe noul mitropolit până la careta lui, acesta, când i s-a deschis oblonul, a aratat lui Grigore Ghyka litera M cusută în nenumărate locuri, pe perinele, pereții și tavanul trăsurii, și care se numea atunci *mi* (prescurtare a numelui slavonesc de *mislete*), mai zicându-i cu jale:

— Multe *mii*, cucoane Grigore, multe *mii*!

Altă figură ce nu se poate despărți de domnia lui Mihai Sturdza este acea a logofătului Costache Sturdza. El era un boier foarte bogat, plin de duh și care, în cursul celor patruzprezece ani de domnie ai întâiului domn regulamentar, n-a făcut decât să se sfădească și să se împace cu dânsul.

Își avea curtea pe locul unde se află astăzi clădirile școalei militare, ținea casă deschisă, masă îmbielșugată și i se zicea „bețivul". Știți pentru ce? El nu se îmbatase niciodată în viața lui și, la masă, nu bea vin deloc, dar după masă lua câte un păhăruț de vutcă (*liqueur*). Pentru obiceiurile cumpatate adoptate de boierimea noastră cea mare sub regimul fanariot, acel păhăruț de vutcă luat zilnic de Costache Sturdza alcătuia un exces!

El, când trecuse bine de tinerețe și era văduv, cu copii ajunși în vrâstă bărbătească, s-a căsătorit cu frumoasa Marghiolița Ghyka, care se despărțise de beizade Neculai Sturdza. Își iubea soția la nebunie, iar ea, dată fiind vrâsta soțului, nu-l plătea cu bani de aceeași natură. Unul din Don Juanii Ieșului, Neculai Roznovanu, i-o râpit-o în împrejurări destul de tragice. Silințile soțului părăsit pentru a împiedeca ca biserica să permită cununia părechei îndrăgostite s-ar putea numi omerice, depunându-se de către el în acest sens stăruințî și bani, atât la curtea rusască, cât și la patriarhatul din Țarigrad. Domnul a ajutat din răsputeri pe vărul său, dar Roznovanu, care era foarte bogat și deloc nu cruța banul, a ramas în sfârșit învingător.

Costache Sturdza nu-și putea uita nenorocirea și până la moarte a urmărit pe foasta lui soție și pe Roznovanu cu o ură salbatecă.

Se zice că era *hatârgiu*, dar bani nu lua. Despre dânsul se povestește următoarea anecdotă nostimă:

Precum am zis mai sus, Costache Sturdza ținea casă mare, deschisă și masă bogată, la care erau poftiți în permanență toți prietenii și cunoscuții lui. Musafir zilnic era, printre mulți alții, și consulul sarac și foarte prost plătit al tânărului și neînsamnatului regat al Eladei. Într-o zi, s-a încins, la masă, o discuție între consulul și logofătul, care se vede că nu avea mare considerațiune pentru reprezentantul regelui Othon I. Impacientat că acea ființă neînsamnată îndrăznește să-l contrazică, i-a spus să nu mai vorbească prostii. Atunci grecușorul, jignit în demnitatea lui de reprezentant al gloriilor trecute și viitoare ale Eladei, a răspuns gazdei sale:

— Cum de-mi vorbești astfel? Nu știi că sunt *proxenos* (sol)?

La ceea ce Costache Sturdza a răspuns:

— *Proxenos proxenetis, pezevenkis, exo gaidare!* (Proxenos (sol), proxenet, pezevenghi, ieși afară, magariule!)

Grecul, neavând ce face, a ieșit, dar s-a plâns guvernului și acesta a pretins, la Constantinopol, satisfacere pentru ofensa adusă reprezentantului său de la Ieși. Cât de mică era Elada, ea era regat neatârnat, iar Moldova țară vasală: a trebuit să i se deie satisfacere. Postelnicul de pe vreme s-a dus la consulat în mare uniformă și, acolo, a făcut consulului scuze pentru ofensa ce o primise de la logofătul Costache Sturdza. Regatul elin a fost astfel satisfăcut, dar consulul său nu, căci era acuma redus la hrana ce și-o putea procura din leafă și, precum am spus, aceasta fiind sărăcăcioasă, hrana ce și-o putea închipui acuma, pe lângă acea cu care se deprinsese la masa lui Costache Sturdza, îi părea adevarat post împărătesc, apoi trebuia să taie din celelalte cheltuieli, cu cari se deprinsese. Neputându-se împaca cu un asemene regim, grecul și-a calcat pe mândrie, s-a rugat de cunoscuți să facă ce vor ști și să-l împace cu Costache Sturdza. Logofătul, pus în cunoștință, a consimțit fără greutate să primească iar pe grec la masă, dar a pus ca condiție să-i facă mai întâi scuze și să-i sărute mâna față cu toți musafirii lui. Și, cu toată jignirea ce o asemenea smerenie o aducea însușirii sale de reprezentant al unui regat neatârnat, grecul a primit. A doua zi, în momentul în care sofragiul, deschizând amândouă canaturile ușii care ducea în sofragerie, pronunța cuvintele sacramentale: „Poftiți la masă!“, grecul apărea în salon și, cu aer smerit, apropiindu-se de Costache Sturdza, îl ruga să-l ierte și-i săruta mâna ce logofătul i-o întindea zicând:

— Haide la masă, grecule, dar să nu mai vorbești prostii!

Costache Sturdza era un reacționar convins; făcea nesfârșite glume pe socoteala tineretului care voia să impuie lui Mihai Sturdza reforme liberale. El i-a mai poreclit și „bonjouriști“, după haina care atunci era la modă și ținea locul jachetei de astăzi: un compromis între frac și redingotă.

CAPITOLUL IX

Amărunte asupra societății boierești din vremea lui Mihai Sturdza

Boierimea cea mare din vremea lui Mihai Sturdza rămăsese credincioasă obiceiului strămoșesc de a petrece cea mai mare parte din an la țară; prea puțini erau acei boieri cari rămâneau și peste vară în Iești. Nu puțini petreceau chiar tot anul pe moșii. Vechile așăzări de pe la moșii fusese mult mărite și instalate în chip neasemanat mai confortabil decât în trecut. Se adusese multe mobile din străinătate, se mai făcuse altele în țară, după modelurile europene, de meșteri, aproape toți nemți sau jâdovi. Slugile erau toate îmbracate în haine nemțești, adesa în livrele și în fracuri, masa era servită exact după obiceiurile din Apus. Cafeaua cu lapte sau ceaiul se lua între șapte și nouă ceasuri dimineața, zacusca (dejunul) între zece și unsprezece, prânzul între trei și patru și jumatate. Cu cât erau stăpânii casei mai tineri, cu atâta erau ceasurile meselor mai târzie.

Obiceiul de a culca mai mulți musafiri în aceeași odaie se mai păstra, dar se uza de el mult mai rar, numai când nu se putea face altfel, la caz de gloată mare în casă. Și aceste cazuri se mai prezentau din cauza ospitalității fără margini care alcătuia una din podoabele și din farmecile Moldovei noastre. Oricine cerea găzduire la o curte boierească era sigur de primire, de adăpost și de hrană, el, însoțitorii, slugile și caii lui. Musafirii de samă erau primiți „sus“, în apartamentele stăpânești, și luau masa cu stăpânii casei, cei mai de rând se găzduiau la vechil sau la vatavul de ogradă, slugile, cu slugile casei. Și nimene nu întreba pe musafir câtă vreme are de gând să rămâie pe loc și, dacă se făcea plăcut, era interesant și bine informat, se puneau pe lângă el cele mai mari insistențe pentru a-l ademeni

să-și prelungească șăderea. Cunosc nu puține cazuri în cari un oaspe, necunoscut până atunci, care se oprise la o curte pentru a petrece o singură noapte, în urma insistențelor repetate și stăruitoare ale gazdelor, simțindu-se și el în societate simpatică, a ramas pe loc și o săptămână.

Cetitorul își va zice cu bună samă că, pentru a procede astfel, trebuia ca oaspele în chestiune să fi avut multă vreme de pierdut. Da, oamenii nu erau grăbiți decât excepțional, în cazuri cu totul deosebite, în acea vreme în care căile ferate de-abie începeau să umble în țările din celalalt capăt al Europei, când telegraful electric fusese inventat numai de curând, când poșta scrisorilor se făcea numai între Ieși și Cernăuți, de un serviciu austriac, între București–Galați–Ieși–Chișinău de altul rusesc, iar în restul țării prin feciori boierești călări, trimeși de boieri la Ieși sau în alt oraș unde era consulat austriac, sau la reședința persoanelor cărora voiau să li comunice sau să li ceară vro veste, căci ocârmuirea Moldovei nu dispunea de mijloace spre a putea întreține un serviciu de poștă pentru scrisori.

Ziarele străine la cari câțiva boieri erau abonați: *L'Indépendance Belge*, *Le Journal des Débats*, *Le Constitutionnel*, *Frankfurter Zeitung*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Vossische Zeitung* și alte câteva, când ocârmuirea, în urma ordinului consulatului rusesc, nu le interzicea, soseau, tot aduse de feciori boierești trimeși înadins, în pachete de zece sau cincisprezece numere, câteodată și de mai multe. Își poate face prin urmare oricine o idee de plăcerea cu care era primit musafirul, pământean sau străin, mai ales când aducea vești din străinătate sau din capitală.

Mai toate așăzările boierești erau acuma încunjurate de grădini frumoase, trasate de grădinari străini meșteri în arta lor, bine întreținute și având și florării pline de tot soiul de flori, de alămâi și de copăcei de lux.

Slugile erau foarte număroase, „cele de sus“ aproape toate moldoveni, celelalte robi țigani. Erau atât de multe, încât un francez, om de spirit, spunea că chiar dacă fiecare ar fi avut vro treabă de făcut, mulțimea tovarășilor l-ar fi împiedecat să facă ceva.

În fiecare casă în care erau copii nu lipsea nici profesorul străin, francez de obicei, mai arareori neamț, *madmoazela*, *frailain* sau chiar *missa*.

Foarte mulți din acei profesori și din acele guvernante au ramas în țară până la moartea lor, seduși de dulceața și de ușurința vieții de la noi.

Bury, profesor succesiv în mai multe case, a murit în țară, unde au ramas urmașii lui.

Jules Bolomey, profesorul din casa logofătului Alecu Balș, a ramas la noi până la adânci bătrânețe; tocmai în ultimii ani ai vieții s-a dus să moară în America. A adus însă aici pe frate-său, care și-a dat obștescul sfârșit la noi.

Profesorul Malgouverné nu s-a mai întors în Franța și a murit în Iești, urmașii lui trăiesc și astăzi printre noi.

Doamna Moser, care a fost guvernantă în mai multe case în cursul celei a cincea decade a veacului, a murit la noi după ce și-a căsătorit amândouă fetele cu boieri români.

Domnișoara Karr, o vară a lui Alphonse Karr*, după ce a crescut pe soacră-mea, Henrietta Bogdan, născută Dimaki, și pe soră-sa, Elena, care a fost căsătorită cu Iancu Docan, venită în țară la 1842, a trăit toată viața ei la noi și a murit la 1893, în Iești. După cincizeci de ani de viață în țară, vorbea o românească din cele mai păsărești, căci elevele sale o făceau într-adins să pronunțe în chip pocit cuvintele românești ce le învăța de la ele. Aș putea să umplu un volum întreg cu biografiile acestor profesori și acestor guvernante.

Ca toți străinii, erau foarte bine primiți și tratați, aș zice chiar mult prea bine, căci nu ar fi avut parte în țările lor de origine de tratament atât de bun, și de multe ori fost-au ei lăsați să ieie, în familiile în care se aflau, o influență mult prea mare, devenită uneori chiar păgubitoare.

Timpul se petrecea cam în același fel în care am aratat că se urma la începutul veacului, la Bohotin; deosebirea cea mare consista în faptul că toate se petreceau acuma în haine nemțești, că narghileaua se întrebuința mai rar, însuși ciubucul pierduse teren față de țigaretă. În convorbiri rolul jucat de Țarigrad devenise șters de tot: Viana și mai ales Parisul îl relegase cu desăvârșire în umbră. Și toată pravoslavnicia și înfricoșata

* Jean-Baptiste Alphonse Karr (1808–1890), romancier și publicist francez popular în epocă (n. red.).

putere a împărăției rusești, toată influența reprezentantului ei atât de puternic, consulul de la Iești, nu puteau să împiedice ca simpatiile, interesul tuturora să se îndrepte spre Apus, mai ales spre Franța înrudită, a cărei limbă o învățasem atât de răpede, a cărei civilizație ne farmaca prin partea ei strălucitoare, prin literatura ei, căreia romantismul îi dădea acuma un nou farmec și o nouă strălucire, prin îndrăzneala ideilor propovăduite de literatorii și de barbații ei politici și care începuse să puie, pe mintea și pe inima noastră, acea străpânire care, de atunci, a tot mers crescând necontenit, până în ultimul pătrar al secolului trecut.

Această iubire pentru Franța și pentru tot ce era francez sfârșise prin a neliniști somnul pravoslavnicului împarat. Știm că, în ajunul mișcării de la 1848, guvernul rusesc făcuse pe Mihalache Sturdza atent asupra primejdiei pentru starea de lucruri existentă ce o alcătuia creșterea franceză dată tinerilor moldoveni și că-i dăduse cu tot înadinsul sfatul să împiedice mergerea tinerilor boieri în Franța, trimețându-i în alte țări, unde domneau principii mai sănătoase, ca Prusia și mai ales Rusia. Intervențiunea guvernului rusesc a făcut de astă dată un fiasco din cele mai desăvârșite: tinerii moldoveni au urmat să-și facă studiile în Franța. Am cunoscut un singur moldovan aparținând boierimii care și-a făcut studiile (vorbesc de studii complecte) în Rusia: era megieșul nostru de moșie, Neculai Donici, care urmase cu succes cursurile de drept la Universitatea din Peterburg și era, fără îndoială, un barbat foarte onorabil și cult.

Mihalache Sturdza, încă de la începutul domniei lui, pusese la dispoziția orașului, spre a servi de teatru, o casă cu două rânduri, ce o avea pe ulița Copoului, în care se amenajase o sală de teatru, singura ce capitala Moldovei a posedat-o până ce, acel teatru arzând, s-a construit cel de astăzi, după planurile teatrului de la Cernăuți. În acea sală a jucat întâia trupă română, veneau să joace trupe de operă italiene și trupe dramatice franceze. Tot la teatru se dădeau și pe atunci balurile mascate. Apoi, în fiecare carnaval, colonia franceză dădea un mare bal, al cărui atracție principală îl alcătuia un viguros *cancan*, jucat (dansat) de membrii coloniei și ai trupei de teatru franceze, la

care asistau, din loje, nu numai toată boierimea, ci chiar însuși domnul și doamna.

Viața dusă de boieri în timpul celei dintăi domnii regulamentare cu bună samă se poate numi frivolă, dar, date fiind împrejurările istorice în cari se dezvoltase acea societate, trecutul ei, condițiunile politice în cari trăia, gradul ei de cultură, situația geografică a țării și brusca schimbare economică datorită tratatului de la Adrianopol, cum oare ar fi putut ea să fie altfel decât frivolă?

Griji erau încă puține, averile boierimii erau încă întregi, vro câteva numai începeau să s-încurce din pricina jocului de cărți, tristă moștenire a ocupațiilor rusești, precum și a cheltuielilor nemăsurate ale unora din boieri, doritori să europenizeze prea răpede modul lor de trai. Obștea boierimii stătea încă foarte bine, veniturile ei creșteau necontenit. Cu sistemul politic în vigoare nu puteau să facă politică decât înregimentându-se în *ecpaiaoa* celor supuși voinții domnului sau să-i facă opoziție fățișă. Cei mulți aveau prea mult simțul demnității lor pentru a alege întâia alternativă, fără însă a avea energia trebuitoare pentru a adopta pe cea de a doua; se hotărâse deci pentru alta potrivindu-se de minune cu firea indolentă a moldovanului, acea de *a se lasa să trăiască dus de valurile vieții*. Și, Doamne!, dulce mai era atunci viața pentru un boier moldovan! Avea nu numai necesarul, dar și prisosul, făcea parte din cele vro două sute de privilegiați bucurându-se de o vază excepțională întru toate și pentru toate, putând aspira la toate situațiile din țară, chiar la domnie, neavând grijă să fie calcat de altul și putând să se bizuie, în toate, pe bunăvoință deosebită a autorității. Apoi dacă la aceste mai adăugim frumusețea țării, bielșugul pământului, a florii și a faunei sale și dacă, claie peste gramadă, mai adăugim frumusețea și farmecul înnăscut al moldovencei, ai tot dreptul să te întrebi: oare ce li mai lipsea?

Și să nu se creadă că celelalte clase sociale, afară de țigani, duceau o viață din cale-afară nenorocită. Acea a boierănașului stăpân de moșie era, în mic, aceeași ca a boieriului celui mare, iar privilegiatul fără moșie știa și putea, prin ocrotirea vrunui boier mare, să ducă, fără muncă grea, o viață care nu cunoștea

lipsa. Traiul era doară așa de ieftin și găseai cu atâta înlesnire cine să te găzduiască și să te hrănească, numărul știitorilor de carte era așa de mic și noile posturi relativ număroase, fără a mai vorbi de sinecurile bisericești și de acele particulare! Țaranul era ținut să muncească din greu pentru boier în cursul verii, mai greu decât fusese soarta părinților lui, deși i se luase mai bine de trei pătrimi din pământul de care se folosise înainte de Regulament. Dar munca asta, pe nedrept impusă, nu era excesivă, și puținul pământ ce-i rămăsese, dată fiind rodnicia lui, putea, împreună cu un prisos de muncă nu excesiv, să-l puie în stare să-și procure cele trebuitoare pentru el și pentru familia lui. În fond nu se simțea nenorocit, căci trebuințile lui erau puține și era, în sfârșit, liniște în țară. Administrația era într-adevăr jacașă, dar nu-i putea face mare rău; în caz de abuz prea mare ar fi intervenit boieriul, care avea interes la buna stare a țaranului de pe moșia lui și ar fi fost rău de cinovnicul care s-ar fi întrecut cu jafurile.

Rămâneau abuzurile stăpânilor de moșii: bătăile neomenoase și munca peste stipulațiunile regulamentare, așa și așa împovărătoare, dar cu abuzul era țaranul deprins din moși strămoși. Apoi trebuie să declar că puțini erau boierii cari, cu bună-știință, se făceau vinovați de asemenea fapte; ele de obicei erau săvârșite de vechil sau, când moșia era arendată, de posesor (arendaș). Neomenoși față de țaran erau mai totdeauna vechilii de neam străin, mai cu deosebire polonii. Îndeobște condițiunea țaranilor era mai grea pe moșiile boierănașilor decât pe acele ale boierilor mari: stăpânii saraci erau mai hapsâni, mai lacomi de bani decât acei bogați. Posesorii (arendașii) se dădeau la toate jafurile cu putință și, prin corumperea funcționarilor, știau să-și asigure impunitatea. Totuși repet că țaranul moldovan din vremea regulamentară nu se simțea nenorocit: dacă muncea o sută douăzeci de zile pe an (pentru stăpân și pentru sine), se putea odihni aproape tot restul anului. Această socoteală mi-a fost făcută de țarani bătrâni din toate părțile Moldovei. Marele pacat al situațiunii era tocmai faptul că, dată fiind lipsa de trebuinți a țaranului nostru, ușurința și ieftinitatea traiului, el nu a sâmțit destul de tare nedreptatea ce i se făcuse când,

râpindu-i-se dreptul de folosință asupra celei mai mari părți a pământului obștei, lipsindu-l astfel de mijlocul lui firesc de îmbogățire, s-a stârpit într-însul dorința de îmbogățire, adică cea mai puternică pârghie de propășire a unui popor.

Și tot din pricina ușurinții și a dulcții vieții ce o duceau, claselor de sus li-a lipsit îmboldul nevoii, adică fermentul principal care dă naștere spiritului de întreprindere și împinge la muncă.

Boierimea moldovenească din vremea lui Mihalache Sturdza avea două îndeletniciri de căpetenie: intrigile politice și plăcerile. Prin aceste de pe urmă s-înțălege că, la fel cu ceea ce s-a petrecut pretutindeni, din timpurile cele mai vechi până astăzi, în orice societate de oameni cari n-au de lucru și sunt bogați dragostea a jucat un rol de căpetenie. Mult vorbitu-s-au de corupțiunea societății boierești de altădată. Pretind că această societate întru nimica nu a fost mai coruptă decât înaltele aristocrații din țările apusene și aristocrația banului de astăzi. La noi s-au întâmplat întocmai aceleași scandaluri ca aiurea, cu singura deosebire că, aici, au fost mai răsunătoare decât aiurea fiindcă, din cauza educației noastre mai primitive, mai rudimentare, se ascundeau mai puțin, în două cuvinte: fiindcă era mai puțină ipocrizie. Întru nimica nu era moldovanca din boierime mai vițioasă, mai coruptă decât doamna din înalta aristocrație apusană; nu păcătuia mai des, nici mai tare, dar își ascundea pacatul cu neasamanat mai puțină artă. Deoarece s-a convenit a se zice că *ipocrizia este un omagiu ce vițiul îl prestează virtuții*, cucoanele noastre erau în această privință desigur inferioare damelor din Apus, dar numai în aceasta.

Aceste femei din boierime, cari au ieșit în lume între 1830 și 1860, erau aproape toate frumoase, înzestrate cu o minte din cele mai vii și cu o distincțiune suverană. Nu era nicicum de mirare ca ele să fi atras privirile și să fi deșteptat în chip atât de viu poftele barbaților cu cari veneau în contact. Ocupațiunea rusască de la 1828–1834 avusese asupra moravurilor o influență și mai nefastă decât aceea de la începutul veacului. Atunci, obiceiurile de recluziune orientală a femeilor mai aveau ființă în multe familii boierești; tocmai acea ocupație le-a desființat.

Noua ocupație n-a mai găsit acele vechi bariere, și sexul slab, după obiceiul lui, era mult mai înaintat pe calea europenizării decât acel zis tare. Boierii se încăpățânau să poarte costumul zis moldovenesc, dar care în realitate nu era decât acel turcesc. Față de ofițerii ruși, în uniformele lor strălucitoare, boierii noștri, în anterie, giubele, işlice și papuci, nu puteau să pară decât ridicoli. După cât am auzit, mai mult decât una a păcătuit cu rușii. Nu trebuie uitat că, la noi, rușii, pe lângă cei mulți, se bucurau de un prestigiu deosebit, ca fiii unei împărății de o lege cu noi, ca protectorii noștri împotriva păgânilor. (Prea mulți uitase hoțasca răpire a Basarabiei.) Trebuie să adaug că rușii, dacă purtau uniforme frumoase, cusute cu fir, vorbeau bine franțuzește, dansau de minune și cunoșteau jargonul dragostei ușoare, erau în fond niște semi-barbari; romanele cucoanelor noastre cu ofițerimea rusă s-au terminat aproape toate nu spre cinstea seducătorilor. Din mai multe aventuri de acest soi, mă voi mărgini să citez pe aceea a unei cucoane de neam mare, de aproape înrudită cu unul din domnitorii noștri din veacul trecut și mamă a unuia din barbații politici cei mai în vază, înainte și după Unire, care, la 1858–'59, a fost unul din candidații serioși la domnie. Acea cucoană, căsătorită și cu copii mari, fusese sedusă de fizicul frumos și marțial, de protestările de dragoste eternă ale generalului rus Muhanov, un seducător de meserie. Uitând și barbat, și copii, s-a hotărât să urmeze pe Muhanov când el a fost mutat în nu știu ce garnizoană din Rusia. După recomandația lui, a luat cu dânsa toți banii ce-i avea disponibili, precum și toată argintăria și juvaierurile ce poseda. Călătoria a fost scurtă: numai până la Prut. Acolo a dat-o jos din cupeaua în care se aflau, i-a tras o bataie rusască și, lăsând-o în drum, a plecat înainte cu banii și lucrurile de preț ale nenorocitei. Și acest caz nu a fost singurul în care seducătorii ruși s-au purtat în asemene mod cavaleresc.

De altmintrelea, fetele de boieri cari s-au căsătorit cu ruși au fost, aproape toate, cât se poate de nenorocite: barbații, pe lângă că le-au mâncat averile, le-au înșalat în chipul cel mai nerușinat și aproape totdeauna le-au maltratat. În privința asta am avut un exemplu în familie. Nu știu pentru ce, sora bunului

meu despre mamă, a lui Grigore Ghyka, domnul de la 1848–'56, a fost căsătorită cu generalul rus Șubin. Zic că nu știu pentru ce căci Elena Ghyka, dacă nu era frumoasă, era bogată (a primit ca zestre târgul Vaslui cu marea moșie de pe împrejur), bine-crescută, cultă, mai ales pentru vremea de atunci, și înzestrată cu toate virtuțile cari fac podoabe unei soții și unei mame. A fost însă cât se poate de nenorocită: Șubin era un bețiv care o snopea în bătăi. Moartea acelei bestii a fost pentru dânsa o adevărată mântuire.

Un scandal răsunător și care a făcut epocă atunci când s-a întâmplat a fost romanul nenorocit al poetului Hrisoverghi cu Catinca Beldiman, născută Dimaki, soția vornicului Iordache Beldiman, caimăcămeasa Catinca Balș de la 1856–57. Ea era o femeie de o frumuseță deosebită, dar care se bucura de cea mai deplorabilă reputație. Hrisoverghi era adiutant domnesc, tânăr, frumos, cult, plin de duh și înzestrat cu un frumos talent poetic. Relațiunile între ei durau de câtăva vreme fără ca vornicul Iordache să fi simțit ceva. Într-o iarnă deosebit de grea, vornicul a fost silit să plece din Ieși, crezând că absența lui se va prelungi mai mult decât a trebuit să se prelungească în realitate; s-a întors pe neașteptate în mijlocul nopții. Cei doi amanți au fost surprinși; Hrisoverghi, în costumul ușor în care se găsesc de obicei amanții în asemenea împrejurări, de-abie a avut vreme să-și adune hainele și, deschizând fereastra, să sară, de la etajul întâi în grădină. În ietacul cucoanei Catincăi era o temperatură de seră caldă, în grădină douăzeci și patru de grade de frig, iar mantaua nenorocitului rămăsese sus. S-a îmbracat cum a putut, a sărit peste zaplaz și, negăsind nici o sanie, a fost silit să meargă acasă pe jos. A doua zi era în pat cu o febră de peste patruzeci de grade.

Medicii și tinerețea au izbutit să iasă biruitori peste pneumonia care se declarase, dar nu au avut ce face împotriva ftiziei galopante care a urmat-o: Hrisoverghi s-a stâns după puține luni de chin. Dar bănuielile vornicului Beldiman, stârnite de tulburarea cucoanei Catincăi la intrarea lui în ietac și de multe împrejurări suspecte, au fost pe deplin confirmate a doua zi, când ochii lui au zărit mantaua lui Hrisoverghi, căzută în dosul

unui jâlț. A dat la moment pe cucoana Catinca afară din casă și a pornit proces de despărțenie în aceeași zi. Se zice că cucoana Catinca n-a mers nici macar o dată să viziteze pe amantul ei bolnav și că, la moartea lui, a aratat cea mai deplină indiferență. De cucoana Catinca voi mai vorbi și mai departe.

Don Juanii cei mai în vază ai Ieșului erau, în vremea lui Mihalache Sturdza, Lascar Bogdan și cumnatu-său, Toderaș Balș.

Pe cel dintăi l-am cunoscut foarte bine, căci era bunicul soției mele și, în copilăria mea, șădea la moșia lui Grozeștii, pe valea Oituzului, la vro douăzeci de kilometri de Căiuți, adică după accepțiunile de atunci a depărtărilor, intram în categoria vecinilor de moșie. Apoi el mai era văr primar cu bunică-mea despre mamă, cu Anica Catargiu, deoarece Dumitrache Bogdan, tatăl lui Lascar, și Iordache Catargiu țineau două surori Rosetești.

Lascar Bogdan se născuse pe la 1800. Era un barbat de statură impunătoare, căruia îi șădea încă bine și la bătrânețe, iar în tinerețe, după spusa tuturor, fusese de o deosebită frumuseță. Era foarte mândru de faptul că ofițerii ruși îi spusese că samănă mult cu împaratul Neculai, care, precum se știe, trecea drept unul din cei mai frumoși barbați din împărăția lui. Bogdan primise o învățătură destul de îngrijită, mai ales pentru acea vreme. Avusese un profesor francez foarte distins, al cărui nume l-am uitat. Am văzut, mult după moartea lui Lascar Bogdan, niște scrisori franceze scrise de el unei doamne și am putut constata că mânuia limba franceză în perfecție.

S-a căsătorit de tânăr cu Smaranda Balș, sora lui Toderiță Balș, care avea să fie caimacam la 1856, o femeie frumoasă, vestită mai ales prin splendoarea, abondența și lungimea părului ei auriu. Faptul că Bogdan nu-i era cu credință nu-l împiedeca să fie grozav de gelos, în așa grad, încât noaptea învălătucea împrejurul brațului său una din cozile ei pentru ca să nu poată pleca de lângă el fără de știrea lui. N-au dus multă vreme casă împreună și s-au despărțit.

La înființarea miliției pământene a intrat într-însa, odată cu cumnatu-său Toderaș (a nu se confunda cu Toderiță) Balș, ajungând foarte răpede (adică în prea puține luni) la gradul de colonel sau, cum se zicea atunci, de polcovnic.

Dumitru Ghițescu, despre ale căruia *Amintiri* am vorbit mai sus, povestește că într-o bună zi, la un exercițiu de batalion, un ofițer încurcând toată mișcarea fiindcă nu înțelesese poronca, polcovnicul, în mânia lui, l-a stupit în obraz. Corpul de ofițeri a reclamat îndată hatmanului, care era cumnatul lui Bogdan, amenințând cu demisia. Polcovnicul a trebuit să deie satisfacție ofițerilor și, în curând, a părăsit serviciul militar.

Pe când era colonel, se găsea în legături de dragoste cu o doamnă din înalta societate, soția vistiernicului de pe vreme. Vistiernicul era gelos, căci soția lui numai credincioasă nu-i fusese; avea acum obicei să s-întoarcă pe neașteptate de la vistierie acasă. Pentru a înlătura orice primejdie de surprindere, Bogdan a avut recurs la următoarea stratagemă. În ceasurile în cari vizita pe vistiernicească, înșira, la anumite distanțe, pe tot drumul ducând de la vistierie până la casa vistiernicului, trompeții garnizoanei, cu ordin ca cel de lângă vistierie să sune îndată ce va vedea trăsura vistiernicului plecând de acolo, iar ceilalți să sune pe rând, îndată ce vor auzi că au sunat cei dintre vistierie și locurile în cari erau postați. Astfel, polcovnicul și vistierniceasa s-au putut iubi în toată liniștea.

Dar Bogdan era zburdalnic, s-a încurcat și cu altă cucoană, soția altui colonel – miliția moldovenească se compunea numai dintr-un batalion și un escadron, dar de colonei și chiar de hatmani (generali) era bielșug. Se crede că vistierniceasa, aflând de necredința amantului ei, a pus pe barbatul rivalei sale în cunoștința necredinții acesteia, căci el a început să-și supravegheze soția foarte de aproape. Așa de aproape încât, într-o bună zi, a prins-o deschizând o scrisoare ce a bănuit îndată că vine de la Bogdan, precum și era cazul. A vrut să i-o smulgă din mână, dar cucoana, mai îndemânatecă, a făcut-o răpede ghem și a înghițit-o. Pe urmă s-înțelege că a știut să spuie barbatului că scrisoarea venea de la cine știe ce prietenă sau rudă și că a înghițit-o numai pentru a proclama dreptul ei de a corespunde liberă cu oricine.

Înainte sau după trecerea lui prin miliție, Lascar Bogdan a mai fost căsătorit cu cineva, dar am uitat numele doamnei. Căsnicia lor a ținut numai câteva săptămâni, căci el a cerut

despărțenia pe motiv că noua lui soție…, cum să zic, scapa noaptea niște adieri rău mirositoare, cari îi făceau viața comună nesuferită. Și divorțul s-a pronunțat!

La sfârșitul anului 1827, Lascar Bogdan s-a căsătorit cu domnișoara Eufrosina Ghika din București, o persoană cu fizic plăcut și înzestrată cu mari calități de inimă. Sigur este că ea a știut să puie desăvârșită stăpânire pe soțul ei, care, de atunci, din Don Juan, a devenit un adevarat model de credință conjugală.

Lascar Bogdan era atunci un barbat foarte bogat; apoi mai fusese totdeauna foarte ordonat în cheltuielile sale și nu juca cărțile. Stăpânea, pe lângă moșia Unțeștii, lângă Bârlad, patrusprezece mii de desiatine de pământ excepțional de roditor în ținutul Hotinului, în Basarabia.

În aceeași vreme (a șăsa decadă a veacului), cneazul Dumitru Cantacuzino, căruia nu știu din ce motive i se dăduse porecla de „Cneazul cu canalul", a fost ofițer rusesc care a făcut campania Crimeii, stăpânea moșia Grozeștii, pe Oituz, la ținutul Bacăului, și era cufundat într-un noian de datorii din cari nu știa cum să iasă. Trebuia numaidecât să vândă moșia, s-o vândă răpede și s-o vândă bine, căci altfel rămânea pieritor de foame. Își aruncă ochii pe Bogdan pentru a-l ademeni s-o cumpere și, spre acest sfârșit, începu să i-o laude și să se plângă că, afaceri urgente chemându-l în Rusia, unde va trebui să steie mai mult timp, apoi mai fiind încurcat cu datorii grele, ar fi mai cuminte din partea lui s-o vândă, dar nu s-îndură. A lăudat moșia într-atâta, încât a făcut pe Bogdan să vie s-o vadă.

Moșia Grozeștii era o moșie de munte, care atunci avea o întindere de patrusprezece mii de fălci, din care o parte foarte mică era loc de arătură, cu mult cea mai mare parte din întindere alcătuindu-se din pădure, nu tocmai în bună stare, din fânațuri și din pășuni de munte. Moșia avea însă o *hută* (fabrică de steclărie) și o velniță.

Cantacuzino aștepta pe Bogdan și își pregătise bateriile. Din momentul sosirii musafirului, asupra curții de la Grozești (care de atunci a ars, dar era foarte frumos situată pe o coastă, în stil de *châlet* elvețian, și se afla în mijlocul unei frumoase grădini), s-a abătut un șir neîntrerupt de mesiți jâdovi, venind

să ceară cneazului, care un mare număr de cară de steclărie, care nu știu câte poloboace de rachiu, altul un număr mare de boi îngrașați, care vânzări însamnate de alte producte pentru prezent sau pentru viitor, dar tot cu prețuri mari și plătite pe-șân, în galbeni buni, *zimți și fără bortă*, după formula stereotipă, galbeni cari se numarau sub ochii lui Bogdan. Și cneazul făcea greutăți, pe mulți din mesiți îi trimetea la primblare zicându-li că marfa ce o cer este făgăduită altui mușteriu statornic și plângându-se că-i este cu neputință să mulțămească toate cererile. Bineînțăles că toate aceste cereri erau fictive, mesiții tocmiți pentru a juca o comedie și galbenii cei frumoși ce se numarau de nu știu câte ori în fața lui Bogdan erau tot aceiași.

Un om cuminte ar fi bănuit lucru necurat, ar fi plecat fără a conchide nimica și ar fi trimes oameni de încredere să controleze realitatea vânzărilor încheiete față de el. Dar Bogdan nu era cuminte; situația frumoasă a moșiei, casa, grădina îl orbise, nici prin gând nu-i trecea ca prietenul său, cneazul, să-l înșele; a dat arvonă și a primit *zedelca* lui Cantacuzino înainte de a părăsi Grozeștii. Ajuns la Ieși, a plecat în Basarabia, unde a vândut bunătățile de moșii ce le avea în ținutul Hotinului și, la întoarcere în Ieși, a achitat cneazului prețul Grozeștilor. În curând însă s-a convins de chipul nedemn în care prietenul său își bătuse joc de dânsul. *Huta* mergea greu, steclăria se vindea cu un preț care de-abie întrecea costul fabricării, velința mergea și mai greu, căci poziția excentrică a Grozeștilor, departarea lor de centrele de producțiune a cerealelor din distilațiunea cărora ieșea rachiul ridicau mult costul acestui produs, îngrașarea boilor era anevoioasă din pricina lipsei de paie, precum și a proastei calități a fânului de pădure. Și, claie peste gramadă, Bogdan s-a mai împodobit cu un vechil leah cartofor care, ceea ce nu fura, dădea în cărți. Apoi, la Ieși, unde avea casă și grădină frumoasă, trăia cu un lux deosebit; cucoana Frosinița nu putea mânca decât *cornișoni* (castraveciori cu oțet) venind din Paris, cei făcuți în țară părându-i prea vulgari. Saraca! a plătit aceste nebunii prin ani de lipsă și de suferinți, ce i-a îndurat cu cea mai mare demnitate.

Văzând că s-încurcă, Bogdan a părăsit Ieșul pentru a se stabili în permanență la Grozești, dar i-a mers din rău tot în mai

rău, deși s-a scapat de vechilul leah. Prin anii șăsezeci s-a adresat, pentru a fi scapat, unui avocat din Ieși, barbat deștept și cult, dar cu o deplorabilă reputație, care i-a luat casa din Ieși pe preț de nimica și s-a încercat să-i ieie și moșia Unțeștii ce i-o dăduse în arendă. A fost pe urmă între ei proces și Bogdan a câștigat în parte, adică Unțeștii au ramas ai lui, dar avocatul a ramas cu casa.

Cucoana Frosinița era foarte evlavioasă. Avea obiceiul să-și zică, în fiecare sară, vreme de un ceas și mai bine, rugăciunile pe grecește, căci așa le învațase în copilărie. Pe barbatu-său îl plictisea cumplit această lungă bolboroseală grecească și-l împiedeca s-adoarmă. Adeseori o întrerumpea pentru a-i zice: „*Madame Bogdan, n'ennuyez donc pas tellement le bon Dieu avec vos prières! Ne lui répétez donc pas dix fois de suite la même chose! Le bon Dieu est intelligent, il comprend tout de suite.*" (Doamnă Bogdan, nu plictisiți atâta pe bunul Dumnezeu cu rugăciunile Domniei Voastre. Nu-i repetați de zece ori, una după alta, același lucru! Bunul Dumnezeu este deștept, înțelege îndată.)

O particularitate a lui Lascar Bogdan era faptul că nu i se cunoșteau decât prea puțini clienți, pe când de obicei boierii cei mari aveau o întreagă suită de „oameni de casă". Totuși și el „a făcut un om", și unul nu tocmai fără merite, pe generalul Ion Duca. Acesta, fiu de mazil din ținutul Vasluiului, începuse prin a intra, în calitate de camardiner, în slujba particulară a lui Bogdan. Fiind băiet cu știință de carte, curat, harnic și ascultător, Bogdan, care atunci era polcovnic în miliția Moldovei și cumnat cu hatmanul, cu Toderaș Balș, l-a făcut să intre în miliție în calitate de *iuncăr*. Zelul (*osârdia*, cum se zicea atunci) pentru serviciu și celelalte bune însușiri ale tânărului fiu de răzăș, care singur a învațat franțuzește și și-a însușit cunoștințe variate, l-au făcut în curând ofițer, apoi, cu încetul, a ajuns până la gradul de general. Un geniu militar n-a fi fost generalul Duca, dar a avut o însușire frumoasă și rară în oștire, mai ales în vremile de mai de mult: *a ramas cu mânile curate*. Intrat sarac în oștire, tot sarac a ieșit dintr-însa. Și totuși a găsit mijloace să deie o frumoasă creștere celor doi fii ce i-a lasat: unul a murit inginer inspector general și director general al căilor ferate, celalalt

președinte al Curții de Casație, iar astăzi un nepot de fiu al generalului Duca este consilier al tronului.

Lascar Bogdan, din întâia lui căsătorie, a avut un fiu, Lascar, *leitenant* în miliția moldovenească, care a fost socru-meu și a murit de tânăr, lăsând regrete unanime. Din a doua căsătorie a lasat doi fii: căpitanul Neculai Bogdan, ucis la 6 septemvrie 1877, în fața redutei Grivița no. 2, și generalul Gheorghe Bogdan, mort acuma și el, acel care, cu divizia lui de cavalerie, a făcut prizonieră, în cursul campaniei din vara anului 1913, la Ferdinandovo, o brigadă de infanterie bulgară, cu două baterii.

Al doilea calău de inimi din Ieși, în vremea celei dintâi domnii regulamentare, era cumnatul lui Lascar Bogdan, Toderaș Balș. Dacă nu avea statura frumoasă și aerul impunător al cumnatu-său, Toderaș Balș era frumos la față și plăcea mult femeilor; cultura lui însă era aproape nulă, în această privință nu se putea compara cu Bogdan. Ca și dânsul, la alcătuirea miliției moldovenești, el s-a simțit cuprins de o mare dragoste pentru cariera militară, însă această dragoste pentru militărie a fost la dânsul mult mai statornică decât la Bogdan. Intrat în miliție cu gradul corespunzător acelui civil ce-l avea în acel moment, a urmat la Odessa un curs de instrucție de câteva luni și a fost numit polcovnic, întrunind sub comanda sa batalionul de infanterie și escadronul de cavalerie cari, împreună, alcătuiau un așa-numit regiment. După puțin timp a fost înaintat la gradul suprem: acel de hatman și *gheneral-inspector* al miliției. Și-a luat gradul și îndatoririle foarte în serios și, în timpul hătmăniei lui, a muncit greu cele două sau trei *roate* de infanterie și două sau trei plutoane de cavalerie cari alcătuiau garnizoana Iașului. În fiecare an miliția tăbărâtă pe malul Prutului făcea, în timp de mai multe zile, manevre (?), și aceste manevre se terminau cu un simulacru de luptă: atacarea și apararea unei poziții, la care era poftită toată boierimea din capitală și corpul consular, iar la sfârșit, după obligatoarea defilare ce o primea hatmanul, el dădea corpului ofițeresc și invitaților, acolo pe loc, o masă mare la care cel dintâi toast era totdeauna ridicat în onoarea: „Augustului nostru Protector, Mărirea Sa Împaratul tuturor Rosiilor“. Trupa nu era uitată; pe lângă o masă bogată, adapată în

chip îmbielșugat cu vin cumparat din punga hatmanului, fiecare soldat mai primea și câte o gratificație provenind din același izvor.

Ocupațiile lui militare nu-l împiedecau să deie și Venerei o parte însamnată din timpul său. Cronica scandaloasă spune că cuceririle lui n-au fost puține. De altmintrelea, el însuși (modestia nefiind una din calitățile lui) se lăuda cu victoriile repurtate pe acest teren. În a șăsa decadă a veacului, aflându-se la un bal, lângă una din doamnele cele mai distinse ale societății, i-a spus, vorbind de frumusețea fetelor și a tinerelor femei măritate: „Uite, toate sunt frumoase, și cât de frumoase! Și la urma urmei nu-i lucru de mierare, doară eu le-am făcut pe toate!“

Și doară, după cât spuneau toți bătrânii, soția lui cuconu Toderaș, cucoana Marghiolița, născută Bogdan, fusese deosebit de frumoasă și era cel mai bun suflet ce se poate închipui. Am găsit la Academia Română, scrise de ea, de la Dorna, soțului ei, la Ieși, niște scrisori a căror franțuzască era destul de lamentabilă, dar pline de o adorabilă candoare și din cari ieșea un parfum de iubire curată și tânără.

Casa cucoanei Marghioliței Balș era vestită pentru larga-i ospitalitate și mai ales pentru masa-i minunată; era din această pricină rivalitate mare într-o vreme între dânsa și bunică-mea. Ea fusese una din cele mai bogate partide din Moldova. A avut ca zestre și clironomie unsprezece moșii din cele mai frumoase, printre cari moșia Piatra cu târgul și moșia Târgul Frumos cu târgul. Dar „gărgăunii de domnie“ o făcuse să vândă, în anii 1833–1834, cinci moșii ca să-l aducă în scaun pe cuconul Toderaș – din fericire pentru țară, în zadar. Era și el bogat, căci, între altele, stăpânea moșia Darabanii, în întindere de vro opt mii de fălci, dar pofta de domnie, înzestrarea celor două fete și mai ales traiul nemăsurat i-au ajutat să treacă prin acea avere, nemairămânând la sfârșit cucoanei Marghioliței decât Darabanii, și aceștia bine ipotecați. Multe erau, în copilăria mea, poveștile nostime în curs despre *generalul* Toderaș Balș.

Ca toți boierii mari de pe vreme, avea o adevărată curte cu boierănași și de oameni boieriți prin influența lui. Dacă nici prin gând nu-i trecea să arăte față de dânșii vro fudulie, și să-i

trateze *du haut de sa grandeur*, cum zice francezul, arata un *sans gêne* care astăzi ni-ar părea inexplicabil. Făcea, spre exemplu, în fiecare dimineață, lungi șădinți pe… scaunul lui cu bortă și, în această postură, primea boieri de mâna a treia și chiar a doua cari veneau să-l vadă, și atunci, în chip aproape invariabil, convorbirea începea astfel:

— Sărut mânile, cucoane Toderaș!

— Bună ziuă, cutare (sau: cucoane cutare!).

— Ce mai făceți?

— Ia, mă …!

Să nu se creadă că el voia astfel să umilească pe musafirul lui, sau că acesta se simțea umilit; sunt încredințat că, dimpotrivă, cei mulți din ei se simțeau cinstiți prin asemenea familiaritate.

Cu toată lipsa lui de cultură generală și militară, cuconul Toderaș cetise descrierea unora din marele bătălii, între altele știa pe de rost acea de la Waterloo, și toată lumea care l-a cunoscut la sfârșitul vieții sale mi-a spus că de atâtea ori o povestise, încât sfârșise prin a fi convins că luase parte la ea și o povestea acuma în însușire de martor ocular.

Când, la 1866, a fost temei pentru a crede că turcii, concentrați sub ordinile lui Osman Pașa, la Rusciuc, ar putea trece Dunărea pentru ca să scoată din țară pe principele Carol, adus în scaun fără voia lor, și armata noastră, câtă aveam atunci și în starea ei de atunci, fusese concentrată pe Sabar, Toderaș Balș n-a mai dormit decât îmbracat în uniformă de general și împintenat, zicând că, în momentul în care îl va chema țara, el trebuie să fie totdeauna gata să încalece. Iar regele Carol, când își amintea această vorbă a lui conu Toderaș, care-i fusese raportată, zicea: *C'est tout au plus s'il aurait pu monter sur un cheval de bois*. (Nu ar fi putut încăleca decât cel mult pe un cal de lemn.)

Amintirea hătmăniei lui îi era atât de dragă, încât, până la moarte, avea la Darabani pe unul din foștii lui soldați, îmbracat în vechea uniformă moldovenească, cu o veche pușcă militărească și cu o darabană. La toacă el venea la poartă, bătea darabana, apoi, punând-o jos, lua pușca și făcea „șmotru" (mânuirea armelor) rostind totodată vechile comănzi; pe urmă, punând pușca jos, lua iar darabana, iar o bătea și ceremonia zilnică era terminată.

Rușii, formând miliția noastră, o inițiase și în tradițiile de necinste în vigoare în armata lor; mulți hatmani au ieșit din slujbă cu nume patat. Erau mai cu deosebire învinovățiți că întrebuințează soldații pentru a li strânge recolta și a li presta alte servicii gratuite de același fel. Toderaș Balș a ieșit totdeauna din hătmănie cu mânile curate.

O persoană care a jucat un rol însamnat în societatea ieșană, dacă nu totdeauna vrednică de laudă, a fost o vară primară a mea, cu patruzeci și nouă de ani mai mare decât mine, Elena Sturdza, născută Ghyka, fiică a unei fiice din întâia căsătorie a hatmanului. Căsătorită dintâi cu un Greceanu și despărțită de el, s-a căsătorit pentru a doua oară cu vistiernicul Alecu Sturdza, barbat foarte bogat, unul din corifeii boierimii din vremea regulamentară. Elena Sturdza era o persoană de statură minusculă, dar cu față, dacă nu de o frumuseță clasică, cel puțin foarte plăcută. Era foarte deșteaptă și se bucura de o cultură excepțional de îngrijită pentru vremea de atunci, dar era înzestrată cu un spirit deosebit de intrigant, cu un caracter infernal, cu o nemărginită vanitate; era veșnic muncită de pofta să domineze și, în toate, să fie ea cea dintâi. Grozav de cheltuitoare, a încurcat cu desăvârșire averea frumoasă a lui Alecu Sturdza, care se afla cu totul sub influența ei. Tot din pricina ei, el, barbat cuminte și pașnic din fire, se trezise în stare de gâlceavă cu domnul și cu cea mai mare parte a societății ieșene.

Alt Alexandru Sturdza, un văr al lui Mihai Sturdza, stabilit în Rusia, logodindu-și fiica cu un cneaz rusesc și fiind rugat de familia acestuia să-i deie un arbore genealogic al familiei Sturdza, s-a adresat domnului Moldovei pentru a-i cere să dispuie alcătuirea unei asemene lucrări. Mihai Sturdza s-a grăbit să numească o comisie, din care făcea parte și Gheorghe Asachi, pe care a însărcinat-o cu strângerea și coordonarea documentelor necesare. Lucrarea a fost făcută de Asachi, împreună cu membrii familiei Sturdzești alcătuind comisia, în chipul cel mai serios, cel mai conștiincios și cel mai obiectiv, pe temeiul unor documente de indiscutabilă autenticitate, dovedind existența familiei Sturdza în Moldova de la începutul veacului al cincisprezecelea. Dar într-o călătorie făcută, mi se pare în anul 1813,

la băile de la Mehadia, logofătul Grigoraș Sturdza, părintele domnului, se întâlnise acolo cu un membru al familiei contale ungare Béthlen, cu desăvârșire ruinat, care își procura mijloace de trai prin alcătuire cu genealogii. El a spus logofătului că poate dovedi cum că familia Sturdza se trage în realitate din acea ungară a conților Turzo și a ademenit chiar pe logofăt să intre în vorbă cu el pentru alcătuirea unui arbore genealogic al Sturdzeștilor. Din nu știu ce cauze însă nu s-a dat urmare acestui proiect, dar credința că Sturdzeștii se trag din conții Turzo a prins rădăcină în mintea mai multor membri ai familiei. Comisia însărcinată de domn cu alcătuirea arborelui genealogic a rugat pe un ungur ardelean, barbat învațat, însărcinat de ocârmuirea Moldovei cu cercetări orologice, care tocmai pleca în congediu în Transilvania, să facă acolo cercetări în privința înrudirii Sturdzeștilor cu familia Turzo. Prin cercetările făcute de acest învațat, s-a răspândit în Transilvania zvonul că preabogatul domn al Moldovei caută să găsească peste munți urme despre vechimea familiei sale. Doi *nemeși* de origine română, frații Boer, complet ruinați, s-au gândit să se folosească de această împrejurare pentru a pune mâna pe ceva bani. Posedau copia unui uric al lui Vlad Dracul, în calitate de *herțeg* al Făgărașului, din a patra decadă a veacului al cincisprezecelea, prin care Vlad întărea unui membru al familiei Boier niște posesiuni în *ducatul* Făgărașului. Apoi mai știau că o altă copie a zisului uric se găsește în arhiva mănăstirii de la Cluj. S-au adresat superiorului mănăstirii și au obținut o copie legalizată a actului transcris în arhiva lor, copie care, după toate probabilitățile, a fost făcută sau de unul din ei, sau de un instrument al lor. Pe acea copie au avut grijă să lese un spațiu oreșcare îndată după cuvintele: „Ion Vlad“ din titulatură. Apoi au pus pe superiorul mănăstirii să legalizeze acea copie și au plecat în Moldova după ce, în spațiul liber, au introdus, după cuvintele „Ion Vlad“, acel de Sturdza. Acolo au oferit-o domnului în schimbul unei sume de bani. Desăvârșita lipsă de cunoștinți istorice serioase în vremea când Kogălniceanu de-abie își tipărea *Letopisețile*, iar în Țara Românească încă nu se începuse, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, publicarea cronicelor muntenești, a făcut pe Mihalache Sturdza, barbat mai mult decât chibzuit în cheltuieli, să deie pe

acest act falșificat suma de 800 de galbeni, sau 9 400 franci, iar comisia însărcinată cu alcătuirea genealogiei Sturdzești să cuprindă actul în numărul documentelor sale și să pornească arborele genealogic din Ioan Vlad Sturdza-voievod. Despre absoluta bună-credință a membrilor comisiunii nu ne putem îndoi un moment, precum și, în cât privește domnul, este sigur că dacă nu ar fi fost încredințat că copia legalizată a actului de la Cluj este absolut fără prihană, nu ar fi dat bani pe dânsa. Acea genealogie a fost adeverită în urmă de către Obștească Adunare și întărită de domn.

Dar cucoana Elena Sturdza nu era mulțămită cu simpla descendență din Vlad Dracul: îi trebuia numaidecât o origine străină, mai ales un titlu. Spre a-și ajunge scopul, s-a hotărât a merge la Viena și a face, la curtea împărătească, demersurile necesare pentru a obține recunoașterea descedenții Sturdzeștilor din familia Turzo, precum și titlul de conte, luându-l chiar de mai înainte pentru dânsa. Înainte de plecare a știut să adune, de la diferiți Sturdzești, o sumă de cinci mii de galbeni pentru întâmpinarea cheltuielilor necesare spre obținerea acelei recunoașteri. Dar la Viena, cu toate relațiile frumoase ce le avea, nu a putut izbuti la nimica. Afacerea a fost deferită competenței camerei heraldice, care nu a putut găsi nici vro legătură între familiile Turzo și Sturdza; aceasta reiesă cel puțin dintr-un fragment de raport al zisei camere, pe care l-am văzut și care există la unul din membrii familiei. Vistierniceasa Elena Sturdza s-a întors deci la Ieși fără nici o recunoaștere de titlu sau de descendență, ceea ce însă nu a împiedecat-o să urmeze până la moarte să se întituleze contesă Turzo-Sturdza și să susție că titlul îi fusese recunoscut de împaratul Austriei.

Un rol cu deosebire însamnat în societatea ieșană a jucat sora contesei, cucoana Marghiolița, căsătorită succesiv cu beizade Neculai Sturdza, cu logofătul Costache Sturdza și cu vistiernicul Neculai Roset Roznovanu. După mărturia tuturora fusese deosebit de frumoasă și de deșteaptă. După căsătoria ei cu Roznovanu a fost, din pricina marei bogății a acestuia, în capul societății ieșene și, până la moartea ei, în anul 1888, la vârsta de 81 de ani, casa roznovănească a fost privită ca cea dintâi din Ieși.

Soțul ei era un barbat foarte bogat, dar tot pe atât de vanitos. Cu prilejul numirii întâiului domn regulamentar, a fost și el candidat la scaunul domnesc și se găsea în rivalitate cu însuși tată-său, logofătul Iordache Roznovanu, care năzuia și el la scaunul Moldovei: amândoi se bizuiau pe devotamentul către Rusia, de care dăduse în viața lor nenumărate dovezi. Dar despre logofătul Iordache nu putea fi vorbă din pricina vrâstei sale înaintate, iar fiul său nu părea destul de serios, i se obiecta un cult prea deosebit pentru femeile frumoase.

Căci Neculai Roznovanu era un zelos servitor al sexului frumos. Această patimă l-a vârât, cel puțin o dată, tocmai în primejdia care, date fiind aplecările lui, trebuia să-i pară mai grozavă. La sfârșitul domniei lui Ioniță Sturdza sau în vremea ocupației rusești de la 1828–1834 a fost surprins de alt boier, care în urmă a jucat în Moldova un rol foarte însamnat, în conversație criminală cu soția acestuia.

Boieriul înșalat nu era de acei cari înghit ușor o asemene injurie. Și-a chemat slugile, a pus să întindă pe Roznovanu jos și a poroncit să fie supus operației la care canonicul Fulbert a supus altădată pe Abélard, operație ale cărei rezultate dau chiar celui mai strașnic Don Juan calificațiile trebuitoare pentru a fi păzitor în haremul sultanului sau pentru a cânta în Capela Sixtină. Pentru norocul lui însă, ca și pentru acel al număroaselor femei pe cari le-a mai iubit în urmă, o servitoare a casei în care locuia, văzând nelegiuirea ce avea să se întâmple, prin țipetele ei a dat alarma și a adus poliția în casă, tocmai în clipa în care cuțitul era pe punctul să-și îndeplinească lucrarea.

Nu pot isprăvi acest capitol fără a vorbi de fratele contesei și al Marghioliței Roznovanu, de frumosul, bunul, nobilul Nicu Ghyka-Comănești. Nu l-am cunoscut, căci și-a pus capăt zilelor înainte de nașterea mea, dar tata, mama, moșii mei, toți prietenii și cunoscuții noștri mi-au vorbit în nenumarate rânduri de dânsul, iar de câte ori îi pomeneau numele ochii lor se umpleau de lacrimi. Singurul barbat care, la știința mea, a lasat regrete asămănătoare a fost bunul meu despre mamă, Grigore Ghyka.

Fiul lui Dumitrache Ghyka și al Zoiței Rosetti, o fiică din întâia căsătorie a bunului meu, hatmanul Nicu Ghyka s-a născut la 1814. El a plecat în anul 1830 la München împreună cu tata

și cu moșii mei, care-i erau și lui moși (unchi), deși de o vrâstă cu dânsul. În curând după întoarcerea lui în țară, s-a căsătorit cu Catinca Plagino, fiica lui Dumitru Plagino și a Marghioliței Ghyka, căsătorită, încă o dată, pe urmă, cu Dumitrache Pașcanu. Soția lui Nicu Ghyka era deosebit de frumoasă și înzestrată cu toate însușirile mamelor bune și ale soțiilor iubitoare și credincioase. Tinerii soți s-au așazat la moșia Comănești a lui Nicu Ghyka, un domeniu de 80 000 de fălci, care se întindea din Tarhaoș până la Slănic. Acolo, în satul Comănești, el a clădit o casă care, cum adesa a fost cazul la noi, era menită a servi de dependențe, dar până la sfârșitul veacului trecut a fost locuită de stăpânii moșiei. Împrejurul acelei case a plantat frumosul parc ce se vede și astăzi, prin care trece un braț al Trotușului. Iarna însă o petreceau la Ieși, unde Nicu Ghyka era un favorit obștesc. Avea însă o mare meteahnă: patima cărților și, ca cei mai mulți boieri din generația lui, nu era deloc cumpănit în cheltuieli. Din cauza acestor două cususuri nu întârziese să se înfunde într-un noian de datorii. Apoi mai dăduse toată încrederea unui om de casă, boierănaș ridicat de tată-său, numit Ciornei, care îl îngloda într-adins în datorii pentru a lua comisioane mari de la bancherii de la cari se împrumuta. La un moment dat, în anul 1851, Nicu Ghyka s-a găsit atât de încurcat, încât n-a văzut alt chip de scapare decât vânzarea moșiei Comănești. A vândut-o lui Lascar Pașcanu, luând o arvonă de cinci mii de galbeni. Dar el iubea Comăneștii la nebunie; inima lui era legată de munții, de codrii, de apele vii și limpezi ale acestui domeniu crăiesc, unde lucrase și făcuse pentru viitor planuri de cari îi erau legate toate aspirațiunile. Apoi avea cinci copii. Când și-a refăcut socotelile și și-a adunat suma datoriilor, a constatat cu groază că, din prețul vânzării, nu-i mai rămâne aproape nimica. Și atunci, într-o clipă de deznădejde, s-a sinucis. Despre văduva și copiii lui va fi vorbă în mai multe locuri din aceste *Amintiri*. Aici vreu numai să arăt că, după trecere de șăptezeci de ani, o tragedie aproape identică s-a repetat cu nepotul său, care purta același nume. Și de astă-dată, o situație încurcată prin influența nefastă a unei ființi vulgare și lipsite de scrupul, teama de a-și vedea numele compromis și copiii fără mijloace – apoi glontele de carabină!

CAPITOLUL X

Amărunte asupra familiei mele

Familia Ghyka din Moldova nu este aceeași ca familia Ghika din Țara Românească. Ramurile Ghikulești trăind astăzi peste Milcov sunt veniți din Rumelia și de neam albanez. Cel dintăi Ghika, Gheorghe, a venit la începutul veacului al șăptesprezecelea în Moldova, unde făcând avere a ajuns la boierie mare și, spre sfârșitul vieții, a fost domn, întâi în Moldova și apoi în Țara Românească. Șăpte din urmașii lui bărbătești au domnit în principate, unii succesiv într-amândouă, uneori cu mai multe domnii.

Ghykulești din Moldova se trag *prin femei* din Alexandru Ghika, mare dragoman al Porții, decapitat din ordinul sultanului în a cincea decadă a veacului al optsprezecelea. El era frate cu Grigore Ghika al II-lea, care a domnit de mai multe ori în amândouă principatele. Fiul lui Alexandru dragomanul, Grigore al III-lea, a domnit de două ori în Moldova și o dată în Țara Românească. El a fost asasinat în Beilic, la Ieși, din ordinul sultanului, de către un capigiu trimăs înadins, care i-a tăiet pe urmă capul și l-a dus la Constantinopol, unde a fost expus la Poartă.

Fiica lui Alexandru dragomanul, Ecaterina, s-a căsătorit cu Dumitru Sulgiaroglu, fiul unui grec sau albanez, barbat de samă în Fanar, care ajunse la slujba de vel sulger în Țara Românească. Din această căsătorie s-au născut doi fii: Iordache și Constantin, cari, când moșul (unchiul) lor a obținut scaunul Moldovei pentru întăia oară, l-au urmat acolo. Grigore Ghika III pare să fi iubit mult pe nepoții lui de soră, căci în a doua sa domnie în Moldova vedem pe nepotu-său, Iordache, ocupând slujba de hatman, iar pe Constantin în acea de vel camaraș. Îi mai vedem

iscălind în hrisoave, alături de moșul lor, Ghyka, ca și el. O soră a lor, Aglaia, a fost căsătorită cu Constantin Moruz, care a venit domn în Moldova îndată după *tăierea* lui Grigore Ghika. Vedem pe boieri trimețând înaintea lui Moruz, la sosirea lui în țară, pentru ca să-l dispuie bine, pe Constantin camarașul, *gunaikadelfos*, adică fratele soției sale, zice cronicarul contimporan Constantin Caradja.

Copiii lui Grigore Ghika III, după asasinarea tatălui lor, au trăit în cea mai desăvârșită mizerie. Din cei trei fii ce i-a lasat, mai cunoscut a fost Scarlat, care, precum am văzut mai sus, a fost numit hatman al Moldovei de către Krasno-Milașevici în timpul ocupației rusești de la 1806–1812 și pe care boierii divanului, în absența senatorului, îl scosese din casa ce tot ei i-o cumparase din ordinul rusului. Acest beizade Scarlat avea reputația să fie un barbat învațat și, cu toată sărăcia lui, să fi posedat o frumoasă bibliotecă. Este înmormântat la Sfântul Spiridon în același mormânt în care zace trupul fără cap al tătâne-său. Un al doilea epitaf pe aceeași piatră zice că: „*Victimă, vai! a medicilor* se odihnește acum sub această piatră Scarlat, fiul lui Grigore Ghika, 1828, ian. 6".

Iaca, în privința urmașilor lui beizadea Dumitru, cu care s-a stâns descendența lui Grigore Ghika III, un amărunt ce mi l-a povestit, în iarna 1901–1902, bătrânul general Savel Manu, fost aghiotant al lui Grigore Ghyka, domnul Moldovei de la 1849–1856:

Era pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka. Într-o zi, după-amiază, ațipisem în camera aghiotanților. Deodată aud bătând în ușă și strig: intră! Dar bătăile urmând, mă scol de pe jâlț, merg la ușă, o deschid și văd înaintea mea pe un barbat mic la stat, îmbracat într-o redingotă neagră și pe care deocamdată nu l-am recunoscut, fiindcă era cam întuneric.

— Ce vrei dumneata? întreb eu.

— Cum? Nu mă mai cunoști? îmi răspunde el, și eu recunosc atunci pe Costache Ghyka, fiul lui beizadea Dumitrache Ghika și nepot de fiu al lui Vodă Ghika, acel ucis de turci, în Beilic, care era și moșul (unchiul) întâii mele soții, de care mă despărțisem de curând.

— Ba cum nu! Acuma te cunosc, îi răspund eu, poftindu-l să șadă. Cu ce te pot oare sluji?

— Vreo să mi vedo pe Maria Sa Vodă.

— Foarte bine, să mă duc sus să întreb dacă Măria Sa te primește.

Lăsându-l singur, m-am dus la vodă și i-am transmis cererea, care a fost încuviințată pe loc.

Când, întorcându-mă în camera aghiotanților, îi spun lui Costache Ghika că vodă îl primește și-l invită să meargă sus, îl văd că scoate de la deget un inel și-l bagă în buzunarul jiletcii, apoi scoate lanțul de aur de la ceasornic și-l ascunde în același buzunar în care era ceasornicul.

— Ce însamnă aceste pregătiri? îl întreb eu.

— Apoi, vezi dimieta, îmi răspunde el, io mi duco la vodă ca să mi țero țeva si daca mi vede cu un inelo cu briliante si cu lanțo de aur mi crede bogato si nu mi da nimica.

Când se întoarce de la vodă, îmi arată de la ușă un fâșic.

— Vezi țe am capatato, una suta de galbeni, și mi-a mai poftito la masa pentru astăzi.

La masă erau domnițele Aglaia și Natalia și eram și eu. Cum ne-am strâns cu toții, vodă a prezentat domnițelor pe fostul meu moș, zicând:

— *Je vous presénte monsieur Constantin Ghika et, vous savez, c'est un vrai Ghika*. (Vă prezint pe domnul Constantin Ghika și să știți că el este un Ghika adevărat.)

Atunci una din domnițe întrebând:

— *Et nous, nous ne sommes pas de vrais Ghika?* (Și noi oare nu suntem Ghikulești adevarați?)

Vodă răspunse:

— *Nous sommes Ghika par les femmes, mais en réalité nous sommes des Sulgiaroglu*. (Suntem Ghikulești prin femei, dar în realitate suntem Sulgiaroglu.)"

Pe când descendența lui Grigore Ghika III se stingea astfel în sărăcie, nepoții lui de soră, Iordache și Costache, fii ai Ecaterinei Ghika și ai lui Dumitru Sulgiaroglu, făceau căsătorii bogate, ajungeau la slujbele cele mai înalte ale țării și dădeau naștere la deosebite ramuri de urmași, boieri mari și aproape toți oameni bogați.

Iordache Ghyka-Sulgiaroglu, cel mai mare din frați, a dat naștere ramurilor Trifești, Budești, Brigadirești și Kefălești ale familiei Ghyka.

Costache Ghyka-Sulgiaroglu s-a căsătorit cu văduva lui Dumitrache Ramadan, născută Cantacuzino-Deleanu, care, pe lângă altele, i-a adus marea și frumoasa moșie Deleni, cu curtea clădită în întâia jumatate a veacului al șăptesprezecelea. El era un barbat deosebit de cuminte și de priceput, atât în trebile țării, cât și în ale sale proprii și, la moarte, a lasat o foarte mare avere teritorială. Era unul de „cei șăpte stâlpi ai țării", despre cari am vorbit într-un capitol precedent. Deși născut și crescut în Țarigrad, trecea drept un barbat foarte patriot și cu simțiminte foarte românești.

Doamna Eufrosina Bogdan, soția lui Lascar Bogdan, născută Ghika, din Țara Românească, mi-a povestit în mai multe rânduri cum tată-său, Neculai Ghika, îi istorisea că, între Ghikuleștii din Țara Românească, toți scoborâtori dintr-un frate al domnului ucis la 1777, Dumitrache, mare ban, și cei doi Sulgiaroglu, Iordache și Costache, ivindu-se neînțelegeri în privința dreptului celor de al doilea să poarte numele de Ghika, în urma consimțimântului, cel puțin tacit, al domnului asasinat, Costache Sulgiaroglu a venit la București și s-a învoit cu verii săi de acolo ca el, frate-său și urmașii lor să iscălească nu Ghika, cu *i* (*iota*), ci Ghyka cu *y* (υ) (*ipsilon*). Și astfel urmat-au toți Ghykuleștii din Moldova până în a șăptea decadă a veacului trecut, când mai mulți dintr-înșii, nu știu pentru ce, au început și ei să iscălească Ghika, cu *i*. Pe epitaful în versuri al lui Costache Ghyka, al cărui mormânt se găsește în biserica Sfântul Spiridon din Ieși, numele lui este scris cu *i* (И), primul jambaj al căruia a fost prelungit pieziș spre a reprezenta un *y*.

Costache Ghyka a lasat trei fii: Dumitrache, din care se trage ramura Comănești, Alecu, care a fost părintele domnului de la 1849–1856, și Iorgu, din care se trage ramura Delenilor.

Alecu Ghyka, tatăl domnului, născut pe la sfârșitul celei a noua decade a veacului al optsprezecelea și mort logofăt mare la 1850, în vrâstă de șasăzeci și doi de ani, a lasat reputația unui barbat de o cinste și de o integritate fără păreche, de o mare

bunatate de inimă și înalțare de suflet, ca și acea a unui mare și sincer patriot, cu idei liberale și naționaliste.

El se bucura în toată țara de o considerație deosebită, străinii cari au venit în contact cu el vorbesc de dânsul cu cel mai mare respect; în fața acestui concert de laude nu există nici un glas discordant.

Încrederea în cinstea și în integritatea lui era atât de mare, încât nu arareori fost-a luat ca arbitru pentru a tranșa litigiuri din cele mai importante. Cunosc în această privință un fapt care îl caracterizează de minune.

Iaca împrejurarea ce mi-a fost povestită, în toamna anului 1876, de defunctul bancher din Iești, Leib Mayerhoffer, care în vremea lui avea reputația să fie cel mai deștept evreu din țară.

Îl găsisem la maică-mea, cu care avea afaceri, privind portretul lui Alecu Ghyka și cu mierare zărisem două lacrimi pe barba lui. Întrebându-l la cea dintâi ocazie pentru ce se înduioșase astfel în fața acestui portret, după oareșicare ezitare el mi-a făcut povestirea ce urmează:

„— Dumneata nu știi și nici nu poți pricepe, văzând lumea de astăzi, ce om sfânt era Alecu Ghyka. Eu aveam de-a face cu dânsul și mărturisesc că am câștigat bani buni de la mâna lui. Odată m-a împins pacatul și l-am cam pârlit cu o socoteală. Alecu Ghyka mi-a plătit până la un ban, dar s-a suparat pe mine și mi-a hotărât să nu-i mai calc în curte. Mi-a părut rău, căci nu numai că câștigam bine de la casa lui, dar era și cinste să ai de-a face cu dânsul.

Și iaca că în curând dă o napaste peste mine. O rudă, un fost tovarăș al meu, se scoală cu o pretenție nedreaptă și-mi cere o sumă de bani care, dacă aș fi plătit-o, m-ar fi lasat calic. Pretenția era cu totul nedreaptă, dar el era om cu trecere la mulți boieri și avea de tovarăș în multe afaceri pe un creștin, un boierănaș cum era pe atunci, cu sprijin pe la judecătorii vremii și om de casă a lui Alecu Ghyka. Vei fi auzit dumneata cum erau tribunalele în domnia lui Mihalache Sturdza; ele nu știau decât de ban și de hatâr. Potrivnicul meu, jâdovul, mi-a propus să ne judecăm înaintea rabinului, dar m-am ferit, fiindcă erau prieteni și chiar rude. Eram foarte îngrijit.

Iaca că înainte de termen cu vro două zile, vine un prieten al meu și-mi spune că știe bine cum că judecătorii cari au să ne judece sunt cu totul câștigați de potrivnicii mei și că nu am alt mijloc de scapare decât să mă rog de Alecu Ghyka să mă judece el. Fiind om drept, mă va judeca după dreptate, și banul Costache, așa se numea boierănașul care mă prigonea împreună cu fostul meu tovarăș, nu va îndrăzni să se încerce a fugi de la judecata binefăcătorului său.

M-am tulburat și mai tare, nu am dormit toată noaptea gândindu-mă cum să fac. Cunoscând pe Alecu Ghyka, nu mă îndoiam că are să mă judece drept, dar nu știam cum să izbutesc să-l fac să primească să ni fie judecător, cum să vorbesc cu dânsul. Pe acea vreme nu era ușor unui jâdov, chiar bogat, să vorbească cu un logofăt mare ca Alecu Ghyka, când acel boier îl dăduse afară din casă și-i hotărâse să nu-i mai calce în curte.

Văzând că vremea trece și că numai în dreptatea lui Alecu Ghyka este nădejde de scapare, mi-am luat inima în dinți și am pândit la poarta curții sosirea ceasului primblării lui zilnice la Copou. Când am văzut că trăsura trage la scară, iaca-mă și pe mine lângă oblon.

Boieriul tocmai se dădea jos. Cum m-a zărit, s-a încruntat.

— Ce cauți dumneata aici? Doară ți-am hotărât că nu vreu să-mi calci în curte! zisu-mi-a el răstit.

Atunci am îngenunchiet și i-am spus că, văzându-mă în primejdie să-mi pierd toată averea printr-o pretenție meșteșugită, nu-mi mai rămâne liman de scapare deschis decât în dreptatea lui. Am adăugit că recunosc că i-am greșit, dar că mă căiesc și mă rog să mă judece, arătându-mă mulțămit de mai nainte de hotărârea lui.

Vedeam fața lui îmblânzindu-se pe vreme ce vorbeam. Când am isprăvit, mi-a spus să mă scol în picioare, m-a întrebat cu cine mă judec, pricina judecății și deosebite amărunte, la cari am răspuns cât mai bine am putut. Când a auzit numele banului Costache, tare s-a minunat. În sfârșit, mi-a zis:

— Să vii mâni la zece. Pe banul Costache îl voi vesti eu și l-oi face să aducă și pe celalalt potrivnic al dumitale.

Și a doua zi, când m-am dus la el, am găsit pe banul Costache și pe fostul meu tovarăș evreu cari mă așteptau și ne-am

judecat înaintea logofătului Alecu Ghyka. Și logofătul pe care eu îl nedreptățisem, văzând că am dreptate, mi-a dat dreptate cu toate că-i greșisem, deși la judecată era amestecat un om de casă al său. Și acelui om de casă, văzând că umblă cu vicleșuguri, i-a zis cuvinte aspre, chiar la acea judecată, și pe urmă am aflat că de atunci l-a departat de pe lângă el.

Când a murit Alecu Ghyka, mulți oameni plânsu-l-au, dar nici unul mai mult decât l-am plâns eu. Și de câte ori mă gândesc la el îmi vine să plâng. Așa om n-a mai fost și nici nu va mai fi: el era un sfânt adevarat."

Alecu Ghyka a fost adversar înverșunat al lui Mihai Sturdza și al abuzurilor ocârmuirii sale: era privit ca căpetenia opoziției, dar domnul (cu care fusese cumnat) niciodată nu a cutezat să se atingă de el. După parodia de revoluție de la 1848, relațiunile lui Alecu Ghyka cu *buntușnicii*, cum li se zicea pretinșilor revoluționari, fiind vederate, și el lucrând aproape pe față la Stambul împotriva lui vodă, acesta a trimes pe un adiutant să spuie logofătului că-l roagă să plece din Ieși, spre a merge să steie câtăva vreme la moșia lui Hărpăsăștii, pe lângă Podul Iloaiei. Alecu Ghyka, care primise pe adiutant șăzând pe un jâlț, cu ciubucul în mână, și având un picior așazat peste celalalt, s-a încruntat, dintr-o mișcare a piciorului a aruncat papucul de pe dânsul în mijlocul odăii, apoi el, care niciodată nu lasa o sudalmă să-i treacă pe buze, a zis ofițerului:

— Spune-i *** (în locul stelelor puie-se sudalma națională) că nu-mi place să stau la țară și că nu mă mișc din Ieși. N-are, dacă-i dă mâna, decât să mă ridice cu de-a sila.

Și, alergând într-un papuc la locul unde căzuse celalalt, l-a ridicat și s-a așazat iar pe jâlț. Vodă nu l-a mai suparat. Scena mi-a fost povestită de maică-mea, care se afla de față.

Alecu Ghyka era partizan al Unirii și naționalist fervent: a încurajat atât toate publicațiile cari apăreau în limba noastră, cât și reprezentațiile teatrale date în românește. În casa lui fost-au date cele dintâi reprezentații românești în Ieși, de cătră tineri și tinere din marea boierime, printre cari figurau și fiul gazdei, următorul domn, precum și sora acestuia, Elena.

Cultura lui Alecu Ghyka era îngrijită pentru un barbat din vremea lui, cunoștea bine literatura elină și nu era străin nici de acea franceză; vorbea bine franțuzește.

Era barbat foarte mic de stat, nu frumos la față și slăbănog, dar sub acea înfățoșare debilă ascundea o putere erculeană, pe care de altmintrelea au moștenit-o atât fiul său, cât și copiii acestuia.

Acest barbat, care avea reputația că n-a spus o minciună în toată viața lui, avea o curioasă slăbiciune: făcea un haz nespus de istoriile à la Münchhausen, povestite de alții. O dată pe săptămână strângea la dânsul, sara, pe cei mai vestiți minciunoși din Moldova: și se ținea acolo un adevarat concurs de minciuni. Tata a asistat la vro două întruniri de acest soi și mi-a povestit unele din minciunile mai de samă ce le-a auzit. Îmi mai aduc aminte încă de două, amândouă spuse de unul din Venturești, vestiți de altmintrelea pentru meșteria lor în această artă.

A istorisit cum, într-o vară, era atât de cald, încât racii din iazul lui se făcuse roși cu toții. Apoi a mai povestit de un surugiu vestit al lui, care odată a ajuns la o apă pe care era un pod ce-l credea bun, dar, după ce a încăput pe dânsul în goana poștalionilor, a văzut că sunt rupte două capre de la capătul opus. Cu o prezență de spirit admirabilă, a pocnit din bici, și caii, dresați de minune, dintr-o săritură au ajuns dincolo de pod cu trăsură cu tot.

Alecu Ghyka a avut mulțămirea să vadă pe fiul său domn, după ce, prin trecerea de care se bucura la Reșid Pașa, a contribuit mult la această înalțare. Toată trecerea logofătului n-a împiedecat însă pe Reșid să încaseze de la el pentru acest serviciu respectabila sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Alecu Ghyka a fost căsătorit cu Elena, fiica lui Grigoraș Sturdza și a domniței Mărioara Calimah, deci soră cu Mihai Sturdza. Căsnicia lor nu a ținut mult, căci nu se înțălegeau deloc. După despărțenie, Elena Sturdza s-a dus să trăiască pe moșiile ei din Basarabia, unde a făcut cunoștința generalului rus Harting, de origine olandeză, cu care s-a căsătorit în a doua cununie și cu care a trăit până la moartea ei.

*

Grigore Ghyka, fiul lui Alecu Ghyka și al Elenei Sturdza, s-a născut la anul 1804 și a fost crescut în țară de cătră profesori străini. Pe lângă o cunoștință temeinică a limbii și a literaturii eline, vorbea și scria foarte curgător și corect atât franțuzește, cât și nemțește și poseda toate cunoștințele ce, pe vremea aceea, trebuia să le posedă *un homme du monde*. Era un barbat de statură înaltă, uimitor de frumos și înzestrat cu o putere neobișnuită. Frumusețea lui o ținea probabil de la bunică-sa, frumoasa domniță Mărioara, căci nici tată-său, nici maică-sa nu erau frumoși.

S-a căsătorit de tânăr cu domnița Elenco Sturdza, fiica domnitorului Ioniță Sturdza. Un martor ocular mi-a povestit cum, în ziua nunții, a văzut pe Grigore Ghyka și pe fiul mai mare al domnului, beizade Neculai, în aceeași trăsură, și cum șișlicele ce le purtau în cap erau atât de mari încât erau siliți să ție capetele plecate, unul spre dreapta și celalalt spre stânga.

Iaca ce zicea, într-un raport de la începutul anului 1826, consulul prusian Kreuchely despre Alecu Ghyka și despre fiul său Grigore:

„*Le troisième, Aléko Ghika, qui se trouve encore à Czernovitz, en Bucovine, est d'un caractère beaucoup plus noble et donc beaucoup moins fier, moins vaniteux et possède infiniment plus de connaissances. C'est le fils de ce dernier qui vient d'être marié à la fille du prince, qui pour lors lui donna ad honores le caftan de grand postelnic et grand camarash actuel; jeune homme qui, par son éducation est ses talents se distingue parmi les Ghyka et même parmi toute la noblesse du pays…*"

(Al treilea, Alecu Ghyka, care se află încă la Cernăuți, în Bucovina, este de un caracter mult mai nobil și prin urmare mult mai puțin fudul, mai puțin vanitos și posedă infinit mai multe cunoștințe. Fiul acestuia de pe urmă a fost căsătorit de curând cu fata domnului, care i-a dat, cu această împrejurare, caftanul de postelnic *ad honores* și de mare camaraș în activitate; tânăr care, prin creșterea și talentele lui, se deosebește nu numai printre toți Ghykuleștii, dar și printre toată nobilimea țării…)

Căsnicia lui Grigore Ghyka cu domnița Elenco a fost de scurtă durată: tânăra soție avea toate calitățile esențiale unei soții credincioase, unei mame bune și unei gospodine de frunte,

dar îi lipseau și toate aspirațiunile către ideal, precum și aproape orice cultură, apoi era departe de a fi frumoasă. Iar tânărul soț, cel mai frumos barbat din toată Moldova, primise o creștere cu totul europeană, iar mintea lui era pornită spre idealuri de tot felul; cei doi soți nu aveau deci nici o aplecare comună. Cunoștința lui Grigore Ghyka cu frumoasa și vesela Anica Catargiu, strălucitoare de duh, a dat ultima lovitură căsniciei lor: s-au înțăles spre a se despărți fără scandal, Grigore Ghyka s-a căsătorit cu Anica Catargiu și domnița Elenco a devenit în urmă a doua soție a preabogatului Alecu Balș, a acelui care, la 1857, stăpânea optzeci de mii de fălci.

Anica era fiica lui Iordache Catargiu și a Elisabetei Rosetti. La vrâsta de treisprezece ani fusese căsătorită cu Ion Buhuș, ultimul vlastar al ilustrei familii Buhuș, pe care o putem urmări prin documente până la domnia lui Alexandru cel Bun. Ea era o copilă care se mai juca cu păpușa și după căsătorie; de o frumuseță strălucitoare, veselă, plină de viață. El era un boier foarte cinstit, foarte bogat, dar ajuns la vrâsta coaptă, hursuz, cu desăvârșire lipsit de cultură și înzestrat cu o inteligență cu mult sub mijlocie: el o adora, ea nu-l putea suferi; s-au despărțit după puține luni de căsătorie. Bineînțăles că nu ea alesese pe Buhuș: tată-său îi hotărâse pur și simplu că are să se căsătorească cu el și te întrebi pentru ce a silit-o la această căsătorie, căci doară numai saracă nu era, maică-sa, de la care moștenise, fiind una din cele mai bogate partide din Moldova.

Dacă până atunci Grigore Ghyka fusese soț necredincios și nestatornic în dragoste, noua lui soție, a cărei frumuseță ajunsese acuma la deplină dezvoltare, a știut, cât a trăit, să fie singură stăpână pe inima lui. Toți contimporanii conglăsuiau pentru a lăuda farmecul ei deosebit, spiritul și veselia ei.

Întăiul ei soț, Buhuș, care nu putea s-o uite, îi ceruse voie să vie s-o vadă din când în când, și maică-mea îmi povestea că singură l-a auzit zicând foastei sale soții că înțălege acuma de ce ea n-a putut să trăiască cu dânsul, căci el nu era vrednic de ea și a avut toată dreptatea să-l lese.

Din nenorocire, nici a doua căsnicie a Anicăi n-a fost de lungă durată; a ținut de-abia șăse ani, după cari o boală crudă

a dus-o în mormânt pe când se afla, împreună cu soțul ei, pentru afaceri de ale lui, în Chișinău, unde se găsește mormântul ei.

Moartea soției iubite a fost adânc simțită de bunul meu: durerea nu i-a fost numai mare, dar el nu s-a mai mângâiet niciodată. De atunci datează melancolia și tristețea de cari până la sfârșitul zilelor a fost stăpânit. Din ateu convins ce fusese până atunci, a căzut, în urma acelei cumplite lovituri, în celalalt extrem, devenind mai mult decât evlavios.

Cedând stăruinților moșului (unchiului) său, Mihai Sturdza, a primit, pe la 1843–1844, slujba de vistiernic și chipul în care a îndeplinit această însărcinare i-a adus mulțămirile Obștești Adunări. Dar abuzurile domnului sapase un abis întreg între el și toată tinerimea dornică de reforme, a cărei călăuză era Alecu Ghyka și din care făcea bineînțăles parte și fiul său. Numai faptului că în momentul izbuhnirii mișcării de la 1848 nu se afla în Ieși trebuie atribuită împrejurarea că vodă n-a luat nici o măsură împotriva lui. Pe când se întorcea de la Viena, unde se dusese ca să aducă din pension, în țară, pe maică-mea, vaporul pe care se aflau s-a încrucișăt, la Giurgiu, cu acel pe care moșu-meu Lascar și ceilalți moldoveni desțarați, cari la Brăila scapase de sub escorta lui Miscenko, se duceau la Baziaș. Grigore Ghyka, care aflase în drum despre întâmplările de la Ieși, a strigat vaporului venind din jos, care acostase aproape de acel pe care se afla: „Oare nu se află pe acel vapor nici un moldovan pribeag?“ Iar ei, prietenii și tovarășii lui de luptă, i-au răspuns îndată și astfel au putut schimba câteva cuvinte de la vapor la vapor.

CAPITOLUL XI

Din domnia lui Grigore Ghyka

Oamenii bine informați știau încă din toamna anului 1848 că înlocuirea lui Mihai Sturdza este un lucru hotărât, care întârzie numai din pricina neînțălegerilor dintre Rusia și Poartă în privința persoanei urmașului său. Convenția de la Balta-Liman între cele două împărății înlocuind, dragă Doamne, în chip provizor, Obștește Adunări ale celor două principate române prin niște „Divanuri obștești", alcătuite din persoane numite de domni, desființase până și umbra de guvern reprezentativ înființată de Regulamentul Organic. Pe de o parte, această desființare nu era decât o pedeapsă meritată pentru clasa privilegiată, care singură era chemată să alcătuiască Obștește Adunări și nu fusese în stare să facă din ele ceea ce trebuiau să fie: o reprezentație independentă, servind de stavilă împotriva abuzurilor domnilor, ci să mulțămise să deie niște adunări alcătuite din slugi plecate voinților domnești.

Am arătat cum Alecu Ghyka, prin sprijinul plătit al lui Reșid Pașa, a izbutit să aducă pe fiul său la domnie.

Toți vechii noștri oameni de casă mi-a zis: „Din ziua miruirii lui Vodă Ghyka văzutu-s-au că domnia are să-i fie tulburată." Într-adevăr, pe când, după miruire și recepție la palat, domnul s-a dus la Copou, unde avea să puie piatra nouăi cazărmi ce era să se clădească acolo, s-a abătut asupra Ieșului o furtună grozavă, cu piatră și cu ploaie torențială, udând până la oase funcționărimea care, în haine de gală, se îndrepta spre Copou și poporul care umplea ulițile. Această furtună a fost privită de toți ca o prevestire rea.

Când însă cortejul a ajuns la Copou, ploaia a încetat ca prin farmec și ceremonia a putut să aibă loc. Se pregătise de mai nainte o pârghie pentru ridicarea pietrei ce avea să fie așazată de vodă.

Când piatra s-a ridicat, domnul a apucat-o cu mânile lui înmănușate în alb, apoi a poroncit să fie desprinsă de cârligul de care era aninată, ceea ce s-a și făcut. Piatra era mare și grozav de grea. Toată lumea se aștepta ca domnul s-o scape din mâini; i-a pârâit mănușile și au plesnit, dar el a ținut-o un moment nemișcată în mâini, apoi, plecându-se încet, a așazat-o pe locul ce trebuia să-l ocupe.

Greutățile Moldovei în vremea domniei lui Grigore Ghyka au fost într-adevăr mari, chiar în afară de acele izvorând din starea de dependență către două împărății rivale, în care se afla. Afară de această mare cauză de greutăți zilnice, mai era starea financiară cumplit de încurcată din pricina ocupației militare a rușilor și a turcilor, urmare a mișcării de la 1848, ale cărei cheltuieli avea să le poarte țara. Apoi, mai pe urmă, ocupația rusască de la 1853, când Rusia a ocupat Principatele Române drept gaj pentru a sili Poarta să-i admită pretențiile, urmată de aceea austriacă, care a silit pe țar să-și retragă oștirile peste Prut. Grigore Ghyka și-a început domnia prin două gesturi frumoase, arătând amândouă înălțimea de suflet și generozitatea firii noului domn.

Din întâia zi a adresat mitropoliei următorul ofis: „Chemați de înalta Încredere la ocârmuirea Moldovei, cea dintâi datorie a Noastră a fost de a îndrepta rugi către dătătorul tuturor bunurilor spre a-i cere agiutorul întru împlinirea unei sarcini atât de grele, de la care derază odihna și binele iubitei Noastre Patrii. Drept aceea, facem cunoscut sfintei Mitropolii ca să vestească clerului din Eparhiile țării de a înălța rugăciuni către pre puternicul Dumnezeu, spre a Ne lumina și a Ne întări harul său pre noi și pre toți compatrioții, ca, în unire și în dreptate, să putem lucra pentru fericirea țării și prin chemarea agiutorului Dumnezeiești Pronii. Pre lângă aceste, luând aminte că la ruga către Dumnezeu ce să face în biserică cu pomenirea numelui Domnitorului, s-a obicinuit a se zice «de a supune supt picioarele lui pe tot vrajmașul și pizmașul», Noi, încredințați fiind că

Alecu Ghyka, tatăl domnului, mort logofăt mare la 1850, în vrâstă de șasăzeci și doi de ani, a lasat reputația unui barbat de o cinste și de o integritate fără păreche, de o mare bunatate de inimă și înalțare de suflet, ca și acea a unui mare și sincer patriot…

Poseda toate cunoștințele ce, pe vremea aceea, trebuia să le posedă un homme du monde. *Era un barbat de statură înaltă, uimitor de frumos și înzestrat cu o putere neobișnuită… Adesea la drum, când un cal pierdea vreo potcoavă și se făurea alta, la cel dintăi fierar din cale, o cerea și o rupea în două, zicând că nu este bună și fierarul să facă alta, mai tare. Dar meșterului uimit îi plătea un galbăn…* — Grigore Alexandru Ghyka, litografie de Henri Grevendon, 1850.

Curtea Domnească din Iași în vremea lui Mihail Sturdza (litografie din epocă). Palatul a fost ridicat în această formă de către Alexandru Moruzi pe ruinele curții vechi, distrusă într-unul dintre numeroasele incendii care au ars Iașii de-a lungul vremii. A fost renovată, pe rând, de Mihail Sturdza și de Grigore Al. Ghyka; în vremea aceea se numea Palatul Ocârmuirii. După Unire a devenit Palatul Administrativ. Pe locul său s-a ridicat actualul Palat al Culturii.

Sultanul Abdul-Medjid (1839–1861), de la care au primit firmanul Grigore Alexandru Ghyka și Alexandru Ioan Cuza.

De la începutul războiului Crimeii, atât Grigore Ghyka, cât și întregul partid al unirii urmăreau cu bătăi de inimă izbânzile trupelor aliate și tresaltau de bucurie la fiecare biruință ce ele o repurtau asupra dușmanului celui mai primejdios al neamului nostru. În ziua în care s-a răspândit în Ieși vestea despre înfrângerea, la Calafat, a rușilor de către turci…— Sus: Bătălia de la Calafat-Cetate; xilogravură franceză, 1854. Jos: prima bătălie a războiului, la Oltenița, unde rușii au fost învinși de turci și siliți să se retragă din București; cromolitografie germană, 1853.

între compatrioții noștri nu putem găsi de asămine, socotim că, întrucât se atinge de persoana Noastră, să nu se mai întrebuințeze de acum acea zicere, ce numai rugăciunea de a ne învrednici pe Noi și Familia noastră de binecuvântarea Dumnezeiască."

Apoi, el cheltuise pentru dobândirea domniei o sută de mii de galbeni (1 175 000 franci în aur). Deși om bogat, această sumă nu putea decât să apese greu asupra averii lui. Împăratul Neculai, ca să-și asigure recunoștința noilor domni, le-a făcut în curând cunoscut că, „în urma intervenirii sale pe lângă Poartă", aceasta a autorizat pe amândoi domnii să-și ramburseze cheltuielile făcute cu prilejul dobândirii domniei din produsul unui nou impozit de pus asupra sării.

Ghyka Vodă a răspuns mulțămind împăratului pentru buna voință ce Maiestatea Sa o arată către el, dar i-a expus totodată că nu dorește să mai împovăreze poporul Moldovei cu un nou bir menit să plătească datoriile lui personale și că va achita din averea-i particulară datoriile făcute pentru dobândirea domniei. Spre marea lui surprindere, guvernul împărătesc a stăruit ca el să puie acel impozit și să se despăgubească astfel de cheltuielile făcute. Pe lângă demersurile în acest sens ale consulului rusesc și care nu obținuse decât același răspuns negativ, domnul Moldovei a mai primit vizita unui cneaz trimis din Peterburg, nu știu în ce misiune, la Constantinopol sau la Belgrad, și care avea ordin să se oprească în Iești, să vadă pe domnul Moldovei și să-l hotărască a primi acel dar de o sută de mii de galbeni ce voiau să i-l facă curtea suzerană și acea protectoare. Vodă a poftit pe cneaz la masă și, după masă, în salon, după ce au convorbit deoparte mai multă vreme, maică-mea, care se afla de față, cu restul mesenilor, dar la oarecișicare depărtare, a văzut pe părintele său sculându-se de pe jilțul pe care stătuse și l-a auzit zicând destul de tare: *C'est inutile, prince, je ne suis pas un homme d'argent!* (În zadar, principe, nu sunt un barbat al banului!)

Cneazul rusesc întrebuințase în zadar, ca ultim argument, faptul că domnul Țării Românești nu făcuse nici o greutate pentru a primi să fie despăgubit în același chip de suma ce o cheltuise pentru dobândirea domniei, sumă egală cu aceea cheltuită de domnul Moldovei. Lui Grigore Ghyka i-a plăcut de la început

să se încunjure cu barbați tineri și cu oameni noi, înlăturând pe cei mai mulți din boierii obișnuiți să conducă trebile țării în vremea lui Mihai Sturdza. Cu totul câștigat de ideile liberale, ardea de dorul să introducă reformele în toate ramurile.

În întăia parte a domniei, în aceea de dinainte de războiul Crimeii, Rusia, de care nu fusese niciodată bine văzut, fiind atât-puternică în țările noastre, a fost silit să-și modereze aproape cu desăvârșire acest dor de reforme și să-și ascundă cu îngrijire tendințele naționaliste și liberale. Se știe că, în toamna anului 1853, în urma ocupării principatelor de oștirile împaratului Neculai, amândoi domnii se văzuse siliți, Rusia cerând de la ei o atitudine incompatibilă cu datoriile lor de vasali ai Porții, să-și părăsască scaunele și să se expatrieze, încredințând ocârmuirea consiliilor de miniștri. Bineînțăles că, în timpul în care principatele au fost ocârmuite de Sfaturile Ordinare și Extraordinare (Consiliile de miniștri), sub autoritatea comandanților oștirii de ocupație, aceștia au avut grijă să puie în toate diregătoriile numai creaturi ale consulatelor rusești, barbați cunoscuți prin reacționarismul lor, având mare grijă să primenească administrația Moldovei de toate elementele mai tinere și bănuite de simțiminte naționaliste. Dar când s-a întors în scaun, după evacuarea de nevoie a principatelor de către ruși, față de intrarea iminentă într-însele a unei armate austriace, Grigore Ghyka n-a mai stat la gânduri pentru a realiza unele din reformele proiectate de el. Astfel, a introdus în Moldova, el cel dintăi, libertatea presei și juriul, a desființat pedeapsa cu moartea, pe cât i-a fost cu putință s-a încunjurat cu elemente tinere și a împanat diregătoriile cu ele.

El, prin decretul de la 18 decemvre 1855, a decretat dezrobirea țiganilor particulari, făcând să înceteze în Moldova această rămășiță a vremurilor de barbarie și restabilind în rândul oamenilor zecimi de mii de ființe omenești. S-a plătit din vistierie proprietarilor de robi o despăgubire de opt galbeni (94 de franci în aur) de fiecare suflet de șatraș și câte patru galbeni (47 franci în aur) de fiecare suflet de lăieș sau vatraș. Observ că, în aceeași vreme, se plătea opt galbeni pentru un bou de cea de pe urmă calitate, și patru galbeni pentru o vacă, iarăși de calitatea cea mai inferioară. Trebuie să adaug că mulți proprietari

de robi au refuzat să ieie orice despăgubire pentru țiganii lor dezrobiți. Exemplul lui Grigore Ghyka a fost urmat de domnul Țării Românești în fevruar 1856.

El, de la începutul domniei, curățise, pe cât era cu putință, justiția de deplorabilele elemente cari o compuneau. Dacă în tribunalele de ținuturi această primenire n-a putut să fie decât foarte parțială și puțin eficace, din pricina desăvârșitei lipse de personal având macar elemente de cunoștinți juridice, în curțile de apel și în divanul domnesc au intrat un număr de tineri, din cari unii făcuse studii de drept complete în universități străine, iar ceilalți erau înzestrați cu o cultură neasamanat superioară aceleia ce o posedau elementele învechite pe cari le-au înlocuit.

În urma cererii unanime a țării, ceruse și obținuse în 1850 autorizarea Porții să urmărească concusiunile lui Mihai Sturdza. Dar de la cele întâi măsuri pregătitoare luate spre acest sfârșit, Duhamel, atunci comisar împărătesc rus în Principate, s-a grăbit a-i scrie că: „După părerea sa, firmanul Porții privea numai viitorul". Această scrisoare echivala cu un ordin să înceteze orice urmărire a actelor fostului domn. Domnul, atunci, a scris lui Neselrode: *Heureuse la Moldavie d'avoir à sa tête un prince honnête car, en voyant la protection dont le cabinet impérial couvre les injustices et les dilapidations du prince Michel Sturdza, je pourrais sans crainte et avec impunité marcher sur ses traces*. (Ferice Moldova că are un domn cinstit, căci, văzând ocrotirea cu care cabinetul împărătesc acoperă nedreptățile și dilapidările principelui Mihai Sturdza, aș putea fără teamă să merg pe urmele sale.) Cabinetul de la Peterburg n-a dat nici un răspuns la această scrisoare a domnului Moldovei. Poujade, consulul general al Franței la București, întrebând pe domn ce crede despre această purtare a lui Duhamel, Grigore Ghyka i-a răspuns că el este cumparat de Mihai Sturdza, nici el, nici soția lui nefiind indiferenți la darurile fostului domn.

Dar fapta cea mai de laudă a lui Grigore Ghyka, pentru care neamul nostru trebuie să-i păstreze cea mai vie recunoștință, a fost fără îndoială sprijinul puternic și fățiș ce el l-a dat mișcării unioniste. Nu știu dacă, fără de acel sprijin, partidul unionist din Moldova ar fi putut, într-un timp atât de scurt, să dobândească vlaga și puterea cari l-au pus în stare să ție piept samovolniciilor

lui Toderiță Balș și alor lui Vogoridi, intrigilor turcești și austriace, ajutate de tot ce era mai corupt în țară. Fără îndoială că Unirea tot s-ar fi făcut, dar mult mai târziu.

Am văzut că ideea unirii țărilor române trăia în Moldova încă de înainte de epoca regulamentară. În tot cursul domniei lui Mihai Sturdza, ea a jucat un rol de căpetenie în crezul politic al barbaților cari năzuiau la reînvierea acestui neam. Dar atâtputernicia rusască punea o stavilă insurmontabilă oricărei agitări a acestei idei trecând peste cadrul convorbirilor particulare: nici vorbă nu putea fi despre o acțiune politică dată în vileag. Și în Moldova, și în Țara Românească erau partizani convinși și înfocați ai Unirii, dar nu exista un *Partid al Unirii*.

Naționalist convins, arzând din tinerețe de dorința unității neamului, Grigore Ghyka privea unirea principatelor ca întâiul și indispensabilul jalon de pus ca să se ajungă la unitatea cea mare.

În întâia parte a ocârmuirii lui, în acea dintre venirea în scaun și părăsirea domniei, în toamna anului 1853, în urma ocupației rusești, el n-a putut exercita decât o acțiune din cele mai discrete în favoarea unirii, căci darea în vileag sau chiar numai suspectarea unor năzuințI de asemene natură n-ar fi putut decât să aibă drept urmare destituirea lui imediată, pentru care s-ar fi înțăles imediat și Poarta, și cabinetul din Peterburg, pe lângă că ar fi dat loc și la luarea de măsuri din cele mai aspre împotriva celorlalți partași ai unor idei atât de subversive.

Dar după izbuhnirea războiului Crimeii, asigurându-se în vremea absenței sale silite din țară că ideea unirii va găsi un sprijin puternic în împaratul francezilor și încrezător în biruința finală a aliaților, a început să lucreze pe față în favoarea unirii îndată ce s-a întors în scaun, în toamna anului 1854. El a fost întemeietorul *Partidului Unionist*, luând inițiativa organizării acelui partid, ajutând și încurajând această organizare prin toate mijloacele stând în putința lui de domnitor. Și l-a organizat în chip destul de puternic pentru ca, după doi ani, acel partid să fie în stare a duce o luptă îndârjită și biruitoare împotriva samovolnicelor și brutalelor năzuințI antiunioniste ale caimacamilor Balș și Vogoridi, susținuți din răsputeri de Poartă și de Austria.

Apoi, prin memoriile lui către puteri, Grigore Ghyka a mai dat unirii ajutorul cel mai prețios, ajutând în chip eficace la luminarea asupra dreptății cauzei noastre, atât a barbaților de stat din Apus, cât și a opiniei publice europene.

Raporturile între domnitorul întors în țară și austriacii care o ocupase în urma retragerii peste Prut a oștirilor rusești, la început excelente, n-au întârziet să se strice. Năzuințile fățiș unioniste ale domnului nu puteau decât să displacă în cel mai înalt grad politicii habsburgice.

Austria, stăpânitoare a unor provincii locuite în majoritate de români, nu putea să vadă decât cu ochi răi întemeierea, prin unirea principatelor, chiar la hotarele acelor provincii, a unui stat unitar național, menit să crească răpede în putere și să exercite prin urmare o atracțiune pe cât de puternică, pe atât de primejdioasă asupra populațiunii de același neam din ținuturile împărătești megieșe. Era deci lucru firesc ca cabinetul din Viena să-și deie mâna cu Poarta pentru a înăbuși orice năzuință de unire a Moldovei cu Țara Românească.

Spre a ademeni pe domnul Moldovei la încetarea acțiunii sale în favoarea unirii, guvernul austriac n-a stat la îndoială să-i refuze, în cazul când și-ar schimba linia de purtare în acea chestiune, tot sprijinul pe lângă Poartă spre a obține prelungirea termenului de șăpte ani, pus domniei lui prin convențiunea de la Balta-Liman*. I se cerea să adopte măcar atitudinea de neutralitate observată în această chestiune de domnul Țării Românești. Dar Grigore Ghyka nu era barbatul care, pentru satisfacerea unor interese personale, să renunțe la o acțiune de izbândă pe care era încredințat că este legat tot viitorul neamului. Departe de a se pleca acestor ademeniri, el și-a mai accentuat încă acțiunea în sensul unionist, folosindu-se de puternicul sprijin dat tendințelor naționaliste de Napoleon al III-lea, fapt care iarăși nu putea decât să fie cât se poate de displăcut cabinetului de la Viena.

* Convenția ruso–turcă din 19 aprilie/1 mai 1849, prin care se hotărau desființarea Adunărilor Obștești și înlocuirea lor cu Divanuri legislative, ținerea sub ocupație a celor două Principate și numirea de către sultan a domnilor. Astfel, în Moldova a fost numit domn Grigore Alexandru Ghika, iar în Țara Românească, Barbu Știrbei (n. red.).

Tot atât de puțină favoare putea găsi în ochii regimului absolutist, stabilit în Austria după înăbușirea crizei care, în anii 1848 și 1849, adusese monarhia habsburgică pe pragul prăpastiei, unele din măsurile liberale luate de domnul Moldovei în această a doua parte a domniei sale, cum erau înființarea curților cu jurați și a unui regim de presă întemeiet pe baze din cele mai largi. Această de pe urmă măsură, care a fost criticată cu deosebită asprime de partizanii trecutului și a suparat tare și pe Poartă, și pe cabinetul de la Viena, a fost luată de domn mai ales pentru a înlesni propaganda în favoarea unirii, înființându-se, îndată după decretarea măsurii, organe cari au contribuit mult la progresele și la popularizarea ideii unirii.

Pe lângă aceste pricini de nemulțămire, mai venea să s-adauge faptul că domnul Moldovei, departe de a permite austriacilor, care se credeau chemați să joace acum în Principate rolul ce-l jucase până atunci rușii, să aibă vrun amestec în ocârmuirea țării, răspingea, cu cea mai mare curtenie, dar totodată în chip foarte categoric, desele încercări de restabilire a regimului regulamentar în folosul Austriei.

Este deci firesc ca guvernul cezaro-crăiesc să fi lucrat cu stăruință la Constantinopol pentru neprelungirea puterilor acelui domnitor incomod peste termenul de șăpte ani, care expira la iunie 1856.

De la începutul războiului Crimeii, atât el, cât și întregul partid al unirii, urmăreau cu bătăi de inimă izbânzile trupelor aliate și tresaltau de bucurie la fiecare biruință ce ele o repurtau asupra dușmanului celui mai primejdios al neamului nostru. Într-o vreme, domnul cu tot dinadinsul se purta cu gândul recrutării unei legiuni de voluntari moldoveni în capul cărora să se puie, spre a-i conduce în Crimeea pentru ca și moldovenii să-și verse sângele în acest război, de rezultatul căruia era legat tot viitorul neamului român. Însuflețirea de care era cuprins l-a împins chiar să compuie cuvintele cântecului războinic cu care oștenii lui aveau să intre în foc:

Buciumul român răsună,
Pe-ai săi frați la el îi cheamă…

Mama îl știa întreg pe de rost, dar eu, după mai bine de jumătate veac, am avut vreme să uit urmarea.

Tată-meu zicea că într-adevăr socru-său se gândise la o asemenea aventură care, adusă la îndeplinire, ar fi avut fără îndoială rezultatele cele mai frumoase, făcându-ne să ne înfățoșăm, în fața Congresului de la Paris, în cu totul altă lumină decât aceea în care am apărut. Dar adăugea că, în curând, a trebuit să se încredințeze de neputința s-o aducă la îndeplinire față de opunerea categorică a turcilor și a austriacilor, cari ocupau în acel moment țara militărește.

Dacă, în ce privește acțiunea lui pe tărâm național, Grigore Ghyka și-a câștigat titluri nesterse la recunoștința noastră, dacă prin dezinteresarea lui și dorul de progres ce l-a manifestat pe toate terenurile a contribuit la avântul patriotic și generos care a caracterizat decada dintre 1850 și 1860 în Moldova, nu se poate tăgădui că, sub alte puncte de privire, ocârmuirea lui a lasat de dorit. Marea lui bunatate de inimă îl făcea să consimtă prea cu greu la măsuri de rigoare indispensabilă și să consimtă prea cu mare ușurință la cereri cărora ar fi trebuit să le opuie un refuz categoric. Apoi, ca aproape toți Ghikuleștii, era vanitos, îi plăcea măgulirea, se arata slab cătră acei știind să se folosească de acest cusur și cari, prin urmare, nu putea fi decât individualități puțin recomandabile.

O deplorabilă influență asupra domnului au avut-o mai cu samă Alexandru (Coco) Sturdza și Vasilică Ghyka. Amândoi erau barbați cu exterior deosebit de simpatic, cu forme cât se poate de fine, de atrăgătoare și de seducătoare, înzestrați cu un spirit viu și meșteri neîntrecuți în arta lingușirii, dar pierduți de vițiuri, venali, corupți pană la măduvă. Coco, fiul logofătului Costache Sturdza, se bucura de o cultură destul de frumoasă, dar cu desăvârșire stăpânit de patima cărților, care-l făcuse să piardă în puțini ani o foarte frumoasă avere; veșnic lipsit de bani, nu se dădea înapoi dinaintea nici unui abuz putându-i procura mijloace trebuitoare pentru a-și satisface patima. Și unul, și altul se foloseau de favoarea domnului pentru a-și mulțămi poftele prin mijloace necurate; apoi, la rândul lor, nu numai că tolerau venalitatea la subalternii lor, dar chiar o încurajau. Foștii

scriitori la postelnicie de sub Coco Sturdza îmi povesteau, cu patruzeci de ani mai târziu, cum, de câte ori cereau de la șeful lor vro favoare pentru cineva, el totdeauna li recomanda, acordând-o, să ieie de la solicitator o bună mulțămire bănească. Și acești foști scriitori de la postelnicie (din cari unul a ajuns în urmă și președinte de tribunal) îmi povesteau acest fapt ca un lucru absolut firesc și nereprobabil!

Iar despre Vasilică Ghyka, între multe alte prevaricări de cari era acuzat, se știa că, pus la cale de jâdovi, prin făgăduința unei frumoase mulțămiri, în cazul când ar obține de la domn ridicarea interzicerii pentru ei, în ființă de mai demult, să ție băcălii în Iași, a *pisat* pe vodă timp de mai multe săptămâni pe tema că această măsură îi face guvernul suspect de intoleranță religioasă în fața străinătății, până când a obținut de la slăbiciunea lui ridicarea acelei interdicții.

Ca dânșii, într-o măsură mai slabă însă, erau și alți diregători (și nu putea să fie altfel într-o societate în sânul căreia corupțiunea domnea de veacuri), împotriva cărora slăbiciunea și bunătatea lui de inimă îl împiedicau să arăte rigoarea cuvenită.

Această slăbiciune era folosită de boierii jacași cari fusese în slujbă în timpul domniei precedente și pe cari Ghyka Vodă îi înlăturase cu hotărâre de la slujbele statului pentru a dovedi că ocârmuirea cea nouă nu era mai cinstită decât cea veche și că nu fusese nici un temei pentru ca ei să fie puși de o parte, în folosul altora cari nu aveau experiența lor, pe lângă că comiteau aceleași abuzuri și chiar altele ce, ziceau ei, nu fusese niciodată săvârșite de dânșii.

Ei mai criticau cu asprime (și nu tocmai fără temei) gestiunea financiară a noii domnii, budgetele cu excedente ale lui Mihai Sturdza fiind acuma înlocuite cu budgete înfățoșând necontenite deficite. Adevarat era că cheltuielile ocupației ruso-turcă de la 1848–1849, menită, dragă Doamne, să restabilească și să menție ordinea în țările noastre, puse în sarcina budgetului atât de sărăcăcios al Moldovei, nu puteau decât să deie loc la deficite, dar la aceste deficite au mai contribuit și creațiunile nouă cari, pentru Grigore Ghyka, aveau un farmec primejdios și dădeau totodată boierilor nemulțămiți în urma depărtării lor de la trebile

statului, cum erau Costin Catargi (propriul cumnat al domnului) și Neculai Canta, prilej de jălbi și de necontenite intrigi la Țarigrad. Și împrejurul acestor boieri mari se strânsese turme de indivizi scoși din slujbă pentru abuzuri multiple, de creaturi ale regimului trecut și de oameni cu totul lipsiți de ideal moral și național, cu desăvârșire refractari oricărui progres, cari denunțau orice încercare de reformă ca inovațiune primejdioasă și ruinătoare. Totuși, popularitatea lui în țară era necontestabilă, patriotismul lui curat și luminat, blândețea, bunătatea de inimă și generozitatea de cari dăduse atâtea dovezi îi câștigase iubirea obștei. Binefacerile lui au fost nenumărate, pe mulți ajutat-a el să iasă din rândurile „prostimii" și „să se facă oameni". Unii din ei i-au rămas recunoscători până la sfârșitul vieții. Răposatul Gheorghe Mârzescu era unul dintr-acei cari povesteau bucuros cum el datorește faptul să fi putut să-și facă studiile de drept la Paris unui ajutor de patru sute de galbeni ce i l-a acordat Ghyka Vodă, într-o audiență cerută și obținută pentru ca să-l roage să-l ajute *să se facă om*. Și câți ca Gheorghe Mârzescu, dar cari în urmă n-au voit să ție minte de binele făcut!

Printre număroasele lui faceri de bine sunt două cari merită o mențiune specială: a înființat maternitatea din Ieși, cu institutul de moșit, în casa lui părintească, dăruită cu acest prilej instituției, menită pentru adăpostirea lehuzelor sarace și a copiilor găsiți, înzestrând-o cu toate cele trebuitoare pe cheltuiala lui, apoi tot cu mijloacele lui a înființat, în casa cumparată de dânsul și înzestrată tot de el, spitalul din Târgul Ocnei.

Este deci ușor de înțăles pentru ce, la ieșirea din domnie, venitul anual particular al domnului scăzuse cu opt mii de galbeni (94 000 de franci în aur!) din ceea ce era la începutul ei.

Precum am arătat mai sus, el era un barbat înzestrat cu o rară putere fizică și-i plăcea s-o arăte. Rupea potcoava în două fără sforțare; punea două jocuri de câte cincizeci și două de cărți, unul peste altul, și le rupea parc-ar fi fost o simplă coală de hârtie. Sărdăreasa Marghioala Neculau, manca mamei, mi-a povestit cum, mergând el odată cu bunica și cu mama, pe care sărdăreasa o ținea în brațe, la via lui de la Socola, n-au găsit pe vier, iar pe ușa casei era pusă o lacată voinică.

— Deschide! zis-a sărdăresei bunicul.

— Cum să deschid dacă n-am cheie? zis-a ea.

— Dar nu știi s-o strici? răspuns-a el zâmbind și, apucând lacata cu două degete, a rupt-o parc-ar fi fost de steclă.

Adesea la drum, când un cal pierdea vreo potcoavă și se făurea alta, la cel dintăi fierar din cale, o cerea și o rupea în două, zicând că nu este bună și fierarul să facă alta, mai tare. Dar meșterului uimit îi plătea un galbăn, adică înzecit cât făcea fierul și tot lucrul.

Ghyka Vodă era foarte aplecat spre plăcerile dragostei, iar sexul frumos l-a tratat în chip cât se poate de binevoitor. Amantele lui au fost număroase și în timpul domniei, dar niciodată nu li-a permis nici un amestec în treburile statului. Avea, încă de înainte de domnie, o legătură cu o franceză, doamna Leroy, cu care s-a cununat după ieșirea din domnie și de la care a avut doi fii, din care unul mai trăiește și astăzi, însă această legătură nu-l împiedeca să iubească și pe altele.

Curtea lui era bine ținută, masa lui bogată și-i plăcea să vadă număroși oaspeți în jurul ei. Deosebit de bine ținuți erau *copiii de casă*, cărora li se mai dădea acuma și denumirea de *paji*; toți erau fii de boierănași sau de alți *privileghieți*, îmbrăcați în frace roșii, în pantaloni negri și purtau în cap pălării bicorne, împodobite cu pene.

Mătușă-mea Natalia mi-a povestit că, într-o zi, vodă, blând din fire cum era, a fost totuși scos din sărite nu știu de ce prostie a unui paj și i-a dat o palmă. Însă imediat i-a părut rău, s-a pus la masă vederat indispus și, la al doilea fel, nemaiputând răbda, a spus mătușii, dându-i în mână cheile biroului:

— Natalio, du-te la biroul meu, deschide saltariul din față, ie un fâșic de o sută de galbeni și-l dă bietului paj căruia i-am dat o palmă. Tare îmi pare rău că nu m-am stăpânit!

Simțimintelor umanitare ale lui Vodă Ghyka se mai datorește aducerea în țară a lui Dodun des Perrières*, un specialist

* Ferdinand Dodun des Perrières (m. 1892) a înființat în 1852, la Iași, sistemul penitenciar. În 1865 a devenit directorul închisorilor din România, funcționând la București, în această calitate, până în 1876 (n. red.).

francez în materie penitenciară, pentru înființarea unui regim mai omenesc al închisorilor. Tot el a dispus și clădirea *castelului* de la Târgul Ocnei, care a pus capăt obiceiului barbar după care se țineau condamnații la muncă silnică în ocne.

După ce a ieșit din domnie, Grigore Ghyka s-a stabilit în Franța, unde a cumpărat castelul „du Mée", urmând să lucreze din toate puterile la unirea celor două principate. Dușmanii lui din țară însă, în capul cărora trebuie să punem pe Catinca Balș, soția caimacamului însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, l-au urmărit cu ură sălbatecă, publicând împotrivă-i un șir de pamflete infame, cărora el le-a atribuit o însemnătate ce nu li se cuvenea. Dar suferea de neurastenie de mai demult, avusese la începutul domniei un acces acut, datorită tulburării ce-i pricinuise descoperirea unor falșificări de acte practicate pe o scară întinsă de o întreagă societate de falșificatori aparținând cercurilor micii boierimi, și în capul cărora se aflau paharnicul Costache Sion și un Harnav. A fost silit atunci să se retragă la țară, încredințând Sfatului Ocârmuitor girarea afacerilor. Dușmanii lui, încredințați că nu se va mai îndrepta, pornise demersuri la Constantinopol pentru înlocuirea lui, dar răpedea lui însănătoșire și primirea însuflețită ce i-a făcut-o poporul, când s-a întors la Ieși, a pus în curând capăt năzuinților lor. Publicarea pamfletelor apărute după ieșirea lui din scaun – mai ales acela al unui Murphy – l-a făcut să cadă într-o melancolie adâncă. O audiență ce o ceruse la Napoleon al III-lea pentru a pleda în fața lui cauza unirii fiindu-i refuzată, spiritul lui zdruncinat a primit ultima lovitură. A pus refuzul audienței în legătură cu pamfletele, pe când pricina lui adevărată era dorința împaratului să nu nemulțămească Anglia, potrivnică unirii, și a nu stârni bănuieli cum că favorizează în secret tendințele unioniste, la încurajarea cărora se făcuse că renunță. Fostul domn al Moldovei s-a sinucis în august 1857.

Nu încape îndoială că, dacă ar fi trăit, el ar fi avut cei mai mari sorți de izbândă în alegerea de la 5 ianuar 1859 și este probabil că alegerea lui în Moldova ar fi avut ca urmare, ca și aceea a lui Cuza, proclamarea lui ca domn și al Țării Românești. Este probabil că ar fi lucrat îndată la aducerea domnului străin, care

era privită ca încoronarea operei generațiunii căreia Grigore Ghyka îi aparținea și al cărei adept convins era.

Țara care a ridicat statui lui Eugenie Stătescu, lui Vasile Lascar, lui Pache Protopopescu și lui Alexandru Lahovari, care a dat unui regiment numele lui Știrbei Vodă, n-a găsit cu cale să ridice lui Grigore Ghyka macar un modest bust. Și să nu vorbești de egemonie muntenească?

CAPITOLUL XII

Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghyka

Din întâia lui căsătorie, Grigore Ghyka a avut trei fii: beizadelele Costache, Iancu și Alecu, precum și o fiică, domnița Catinca, căsătorită cu Neculai Mavrocordat. Din a doua căsătorie s-au născut maică-mea și mătușă-mea, Natalia.

Cei trei fii au fost încredințați creșterii ofițerului elvețian Grégoire de Girard, la Fribourg, de unde s-au întors în Moldova numai când cel mai tânăr din ei, Alecu, împlinea douăzeci de ani[1].

Beizade Costache și-a început cariera cu slujba de postelnic și secretar de stat, a sfârșit-o în calitate de membru la Curtea de Casație; s-a săvârșit din viață la 1874.

Beizade Iancu, cu mult cel mai capabil din ei, a intrat în miliție, ajungând cu o răpegiune vertiginoasă la gradul de general. A fost în mai multe rânduri, pentru ultima oară în 1866, sub guvernul provizor și sub principele Carol, ministru de război. Și-a terminat viața și cariera diplomatică ca ministru plenipotențiar la Peterburg și, în această calitate, a dovedit însușiri deosebite și a făcut țării servicii însamnate în împrejurări excepțional de grele, cari cereau un tact deosebit și mult spirit de prezență.

El a fost în tinerețe eroul unei aventuri care a făcut mult zgomot în saloanele de atunci. Nu știu în urma căror îndemnuri, se

1. Grégorie de Girard, fiul unui colonel federal și însuși ofițer, a fost făcut de Grigore Ghyka colonel în miliția moldovenească și aghiotant. Foștii săi elevi s-au îndatorit prin act formal să-i servească pe toată viața o pensiune de 720 de galbeni (8 460 de franci de aur).

pripășise în Ieși, în primii ani ai domniei lui Grigore Ghyka, o celebritate a *jumătății de lume* pariziene, vestita Rose Pompon. A făcut cunoștința lui beizade Iancu, și acesta s-a amorezat de demimondenă. Dar ea, după cum zice francezul, *i-a ținut cofetul sus*, declarându-i că nu va aparține decât acelui ce-i va fi soț legiuit. Degeaba rugatu-s-au beizade Iancu să aibă milă de suferințile lui, degeaba aratatu-i-a că, dată fiind situația părintelui său, nu va fi nici într-un caz lasat să contracteze o asemenea căsătorie, Rose Pompon a ramas inexorabilă, răspunzând că, în Moldova, nici actele civile, nici căsătoria civilă nu există, că o căsătorie religioasă poate să fie clandestină și că, după câte a auzit despre popii ortodocși, nu trebuie să fie greu să se găsască unul care, dacă va fi bine plătit, nu se va da înapoi de la săvârșirea unei asemene cununii. Beizade Iancu, văzând pe de o parte că franceza nu se moaie și ține cu tot înadinsul să devie noră de domnitor, iar pe de alta nevoind să renunțe la poftele stârnite de farmecele ei, a sfârșit prin a consimți la căsătorie. Au fost cununați într-o sară, în locuința unui prieten al beizadelei, de către un popă a cărui barbă și cântece pe nas nu lasau absolut nimica de dorit. Isaia a dănțuit și „ceasul ciobanului" a sunat pentru noii soți. Rose Pompon făcea acuma planuri pentru a stabili modul cel mai practic, dar totodată cel mai impresionant, pentru a da în vileag legăturile cari o uneau cu domnul Moldovei. Dar acesta a aflat despre săvârșirea căsătoriei în chestiune și oricine își poate închipui supararea și indignarea de care a fost cuprins. Dar această suparare a trecut răpede, căci beizadeaua, apucată din scurt, s-a grăbit să destăinuiască că nu se celebrase nici o căsătorie adevarată, căci popa cu barba cea neagră care cânta așa de frumos din nas nu era decât o slugă deșteaptă care nu avea nimică de împărțit cu darul preuției. Vodă s-a grăbit să facă fiului său cuvenita dojană pentru că își bătuse joc de cele sfinte, mai dându-i și câteva zile de arest, iar pe Rose Pompon a pus s-o împacheteze într-o trăsură cu cai de poștă și a trimes-o, după cererea ei, la București. Aici, după cum însăși mărturisește în memoriile ei, s-a mângâiet de pierderea tânărului fiu de domn prin cucerirea bătrânului feldmareșal Paskievici, comandantul armatei rusești de ocupație a principatelor, însărcinat și cu cucerirea – de altmintrelea neizbutită – a Silistrei.

Al treilea fiu al lui Grigore Ghyka, Alecu, a îmbrățoșat și el cariera militară, dar – deși s-a ținut de dânsa în chip mult mai statornic decât frate-său – înaintarea i-a fost neasamanat mai înceată. A părăsit armata la 1866, cu gradul de locotenent-colonel, și s-a săvârșit din viață la Ieși, la vrâsta de șăptezeci de ani trecuți, vrâstă ce nu a atins-o nici unul din ceilalți copii ai lui Vodă Ghyka.

Printre multe alte istorisiri nostime, beizade Alecu Ghyka mi-a povestit, pe la 1868 sau 1869, o călătorie de la Ieși la Paris, ce a făcut-o prin anul 1850, cu maică-sa, domnița Elenco, cu soțul ei, Alecu Balș, poreclit Cucoșul, cu fiul lor Alecu și profesorul acestuia, elvețianul Jules Bolomey. Cele povestite de beizade Alecu despre acea călătorie alcătuiau un portret cât se poate de viu și de drastic al mentalității și al gradului de cultură al acelor membri ai boierimii noastre, cari până atunci se europenizase numai în îmbrăcăminte. Din nenorocire, după mai bine de jumatate de veac de când le-am auzit, am uitat șirul întâmplărilor, care de care mai caracteristice, ale acestei călătorii, nemaiamintindu-mi decât de două sau trei fapte.

Mama lui beizade Alecu, fiica lui Ioniță Sturdza Vodă, era o persoană mai mult decât econoamă. Când era nemulțămită de serviciul de care avea parte la vreun otel, interzicea lui beizade, care ducea geanta cu banii, să deie „macar o para" bacșiș servitorilor otelului; iar când era mulțămită, poroncea:

— Alecule, dă-li câte o jumătate de sorocovăț! (Trebuie să se știe că un sorocovăț valora doi lei vechi și șăsăsprezece parale sau cam șăptezeci și cinci de bani, prin urmare jumatate de sorocovăț făcea treizeci și șăpte de bani.)

Beizade Alecu, pentru ca întreaga societate să nu se facă de râs, dădea bacșișuri și acolo unde maică-sa îi interzicea asemene daruri, iar acolo unde era autorizat să deie, dădea ceea ce se cuvenea. Apoi se înțălesese cu Bolomey, însărcinat cu ținerea socotelilor fiindcă scria foarte frumos, să *direagă* socotelile în consecință, majorând prețurile acolo unde ele nu se mai puteau discuta sau controla.

Mai rău fost-a când fata lui Ioniță Sturdza Vodă, supărându-se fiindcă un otelier, prin Austria-de-Sus, nevoind să reducă o

socoteală ce i se părea exagerată și ridicând puțin glasul după ce ea începuse să strige la el, a poroncit fiului său:

— Alecule, trage-i numaidecât vro câteva părechi de palme. Acuma, numaidecât! Ce stai ca un prost?

Și domnița bătea din picior.

Beizade Alecu zicea că neamțul era cu umerele, gâtul și tot capul mai nalt decât el, și larg în proporție, apoi avea la îndămână cel puțin douăzeci de chelneri, de portari etc. Cu mare nevoie putut-a el să liniștească pe apriga domniță s-o facă să înțăleagă că ei nu se află acuma în țară, că otelierii nemți sunt altfel deprinși decât hangiii jâdovi de la noi și mai ales că poliția lor are tot soiul de obiceiuri supărătoare. Dar domnița a ramas suparată în acea zi și, spre sară, și-a trecut nacazul cinstind pe camerista ei țigancă, în public, nu știu pentru ce vină neînsamnată sau poate chiar închipuită, cu două zdravene părechi de palme.

Câteva zile după sosirea lor la Paris, beizadea Alecu ducea pe logofătul Alecu Balș la nu știu ce expoziție; erau cu trăsura și logofătul avea în mână ciubucul aprins. Când au ajuns în strada în care se afla localul unde mergeau, au dat de o interminabilă coadă de trăsuri, așteptând fiecare, sub ochiul unui sergent de oraș, rândul ei să treacă la scară. Așteptarea părându-i lungă, logofătul a spus fiastrului său:

— Da spune polițistului celuia că sunt eu, logofătul Alecu Balș, să ne lese să trecem înainte.

Moșu-meu s-a încercat să-l facă să înțăleagă că aici, în Paris, sergenții de oraș nu știu de el și că fiecare trebuie să-și aștepte rândul. Tocmai în mijlocul acestei explicații, trece o trăsură în care se afla un personagiu oficial, care avea un *coupe file*, și toată lumea se grăbește să-i facă loc.

— Vezi, zise atunci logofătul, vezi cum i se face loc dacă se știe cine este. Am să-i spun și eu – și cu ciubucul face sămn sergentului de oraș să s-apropie.

Polițistul nu s-a mișcat, dar s-a uitat la boier în chip puțin prietenos. Atunci logofătul, în ceea ce își închipuia că este franțuzească, i-a strigat că el este logofătul Alecu Balș și vra ca trăsura lui să treacă înainte, gesticulând totodată cu ciubucul

în mână. Iar sergentul, cu glasul lui cel mai morocănos și mai cazon:

— *Voulez-vous taire vot' bec, bourgeois! Ou bien préférez-vous faire un tour au poste?* (Vrei să taci din plisc, burgheze! Sau preferi să faci o plimbare la post?)

Aerul și tonul sergentului de oraș supărând pe logofăt, el a zis lui beizade Alecu:

— Ce zice? Mi se pare că se obrăznicește! Spune-i să tacă și să ni deie drumul, că acuși îl pocnesc cu ciubucu-n cap!

Și logofătul schița totodată gestul că ridică ciubucul, dar beizade Alecu, punând mâna pe țevia de cireș, cu mare greu l-a liniștit.

Și, când au ajuns, în sfârșit, la scara la care trebuiau să se deie jos, n-a fost mai ușor să-l facă pe logofăt să lese în trăsură ciubucul aprins pe care voia numaidecât să-l ieie cu el.

*

Domnia lui Grigore Ghyka a fost momentul celei mai mari străluciri a societății boierești din Iești și chiar din întreaga Moldovă. Multe averi erau zdruncinate, multe moșii ipotecate pentru aproape întregimea valorii, dar boierimea părea cuprinsă de un vârtej; puțini erau acei cari nu cheltuiau mai mult decât venitul lor, rari de tot acei cari mai puneau deoparte. Numărul acelor crescuți europenește și asupra cărora cultura și gusturile apusene pusese o întipărire mai mult sau mai puțin temeinică sporise în chip uimitor. Apoi mai mare încă era numărul acelora cari călătorise în străinătate sub pretext de băi sau numai din dorința s-o cunoască. Și astfel se adusese din Apus, pe lângă obiceiuri și lucruri mai mult sau mai puțin folositoare, obiceiuri, mode și gusturi având curs în acele țări. La suprafață, modul de trai al boierimii se asamana din ce în ce mai mult cu acel al lumii mari din țările în cari călătorise. Căile ferate se mai apropiese de noi, transportul pe mare se organizase, numărul străinilor cari veneau în țară creștea din an în an, toate aceste împrejurări contribuiau să deie o față din ce în ce mai europeană micii obști boierești care alcătuia ceea ce se numea înalta societate a Iașului.

Majoritatea boierilor celor mari cari trăiau în Ieși locuiau în niște case clădite de ei sau de părinții lor, de proporții mărețe, cuprinzând o mulțime de încăperi, dintre cari multe saloane mari și înalte. Multe din aceste case erau încunjurate de grădini și de curți cu număroase atenanse, în cari se adăposteau adevarate turme de slugi, șuri cu număroase trăsuri de toate categoriile, grajduri cu numărоși cai, grajduri pentru bivoliți și vaci de lapte, găinării și alte heiuri gospodărești. În casa principală și în dependențe erau cămări și gherghiuri* din bielșug, în cari se pastrau proviziile aduse de la moșii; pivniți mari conțineau poloboacele cu vin venite de la podgoriile boieriului, pline cu vinațuri minunate, în compunerea cărora chimia nu juca atunci nici un rol. Hrana și serviciul costau încă prea puțin atunci stăpânilor vastelor latifundii cari mai erau în mânile marii boierimi.

Casele erau acum luxos mobilate, caii frumoși, trăsurile bine ținute, slugile corect îmbracate și bine stilate, bucătăria pe jumatate răsăriteană, pe jumatate apuseană, foarte gustoasă, vinurile minunate. Barbații eleganți, cu maniere distinse, îndeobște deștepți, unii plini de duh, având o cultură generală îndestulătoare pentru „barbați ai lumii", deși superficială, mulți din ei bucurându-se de o înfățoșare frumoasă.

Dar marele farmec, marea podoabă, marea atracție a acelei societăți o alcătuiau femeile. Toți străinii cari au trecut prin Moldova de atunci au ramas cu desăvârșire farmacați de frumusețea, de deosebita distincțiune, de agerimea de spirit a moldovencei de neam, au ramas uimiți de gradul de cultură ce ea știuse să și-l însușască în timp atât de scurt.

Erau pe acea vreme în Ieși poate vro patruzeci de case deschise, adică de case cari primeau în fiecare zi, în cari nu numai prietenii din cercul mai intim, dar chiar și simplele cunoștințe puteau să vie în fiecare zi la masă, fără a fi poftite sau fără a se anunța, și în cari se primea în fiecare sară. Mesele cele mari și seratele se țineau lanț. Toți contimporanii, străini, ca și pământeni, mi-au descris cu însuflețire aspectul încântător al unei săli de bal sau de teatru de pe acea vreme, gustul și eleganța de ton sobru al acelor adunări de frumuseți.

* Gherghír: beci, cămară boltită (n. red.).

Cneazul Alexandru Cantacuzino (acel care după unire a fost ani îndelungați membru la Curtea de Casație), un profesor de vânătoare al meu, despre care voi mai vorbi, mi-a povestit cum în timpul ocupației rusești de la 1853–1854, la un bal, a văzut pe comandantul trupelor împărătești, principele Urusov, făcând cu ochii ocolul sălii și numărând pe degete.

— Ce numeri cu atâta atențiune, principe, întrebatu-l-a.

— Număr femeile frumoase. Niciodată n-am văzut așa de multe adunate la un loc. Uite, toate sunt frumoase. Numai doamna cea măruntă de lângă ușă se poate numi urâtă.

— Da, principe, răspunse cneazul Alexandru, dar acea doamnă este ruscă.

Într-adevăr, doamna care *detona* în acea adunare de frumusețe era fiica unui general rus, căsătorită cu un boier moldovan; mai pot însă adăugi că era deosebit de slută.

Din casele cele mai în vază pe atunci în Ieși acea a vistiernicului Neculai Roznovanu trecea drept cea mai bogată și cea dintâi din Ieși, acea unde se țineau adunările cele mai număroase și în cari se desfășura cel mai mare lux.

Casa vistiernicului Alecu Sturdza, căsătorit cu *contesa* Elena, născută Ghyka, despre care am mai vorbit, soră cu cucoana Marghiolița Roznovanu, fusese asemene foarte în vază, stăpâna casei fiind foarte ahtiată de dorința să deie ea tonul în societatea Ieșului. (Se povestește că, fiind rugată de Vodă Ghyka, cu care era vară primară, să cumpere, cu prilejul unei călătorii a ei la Paris, mobilierul trebuitor pentru curtea domnească, a adus o sută de lăzi de mobile pentru palat și o sută și una pentru casa ei.)

În vază mai erau casele hatmanului Neculai Mavrocordat, a hatmanului Toderaș Balș, a vornicului Lascar Bogdan, a logofătului Costin Catargiu, a vornicului Dumitrache Cantacuzino Pașcanu și multe altele.

Nu este lucru de mierare dacă, în asemenea societate, se iveau călcări a credinței conjugale, că într-acel șirag de frumusețe erau și femei cari își înșalau barbații. Numărul femeilor cinstite, al mamelor bune și al gospodinelor vrednice era cu bună samă mai mare, apoi trebuie adăugit că mai toate acele ale căror viață

a dat prilej de vorbă avusese nenorocul să cadă peste barbați vițioși sau cu deosebire ușurateci, necredincioși și ei, cari, prin purtarea și exemplul lor, le-au împins și pe ele la desfrâu.

Trist și cu deosebire rușinos fost-a faptul că unele din ele nu s-au dat înapoi să păcătuiască cu străinii cari ocupau țara, dând astfel loc la scandaluri răsunătoare, cari numai cinste n-au făcut boierimii și țării.

Fiindcă sunt la acest capitol, voi povesti un cuvânt de spirit ieșit din gura acelei care dacă, în ochii multora, trecea drept cea mai frumoasă femeie din Ieși, avea în schimb și reputația cea mai deplorabilă: frumoasa *Cocrițoaie*, întâia soție a lui Cocriță (Constantin) Cazimir. Ea trecea drept amanta (plătită) a principelui Urusov, comandantul trupelor rusești în Moldova.

În ziua în care s-a răspândit în Ieși vestea despre înfrângerea, la Calafat, a rușilor de către turci, Urusov întâlnește la un bal pe foasta *madame* Cocriță, cum se încăpățâna lumea s-o numească și după divorțul ei, uimitor de frumoasă și purtând o coafură nouă care-i șădea de minune. Începe îndată a-i face cele mai vii complimente:

— *Comme vous êtes belle ce soir, madame, encore plus belle que de coutume! Et quelle adorable coiffure! Vos cheveux sur les tempes sont si joliment brossés en arrière!* (Ce frumoasă sunteți în astă-sară, doamnă, încă mai frumoasă decât de obicei! Și ce coafură adorabilă! Părul dumneavoastră pe tâmple este atât de frumos periet înapoi!)

Iar ea îi răspunde:

— *Pas aussi bien que les russes à Calafat!* (Nu așa de bine ca rușii la Calafat!)

Pentru a înțălege bine sarea răspunsului, trebuie știut că francezii întrebuințează cuvântul *brossé* în sensul de bătut bine, „bătut măr", cum zicem noi, moldovenii. Dacă acest răspuns a pus sau nu capăt legăturilor lor de dragoste, nu am putut afla.

Faptul că și-ar fi precupețând frumusețea pricinuia cel mai mare scandal, căci cucoanele din societatea ieșană de pe acea vreme, dacă păcătuiau din dragoste sau pentru plăcere, afară de prea puține excepțiuni, priveau ca cea mai mare rușine și necinste să-și vândă trupul pe bani.

Ghiță Căliman, directorul de pe vreme al agiei (prefectura de poliție), trecea drept *procuratorul* de femei al căpeteniilor oștirii muscălești, în schimbul unor considerațiuni bănești și al unor mici decorații. Se făcuse chiar, asupra lui, următoarele versuri în rusască de mahala:

Slâș, slâș, Ghiță,
Podavai madam Cocriță,
Ia tibe davai cruciliță.

Adică:

Ascultă, ascultă, Ghiță,
Fă să tragă înainte madam Cocriță,
Și eu ți-oi da cruciliță.

Era, până în anii din urmă, obicei ca birjarilor ruși din Ieși să li strigi „podavai", când voiai ca ei să tragă la scară pentru ca să te sui în trăsură. Bineînțăles că Ghiță Căliman numai de stima și de considerația lumii nu se bucura.

Amintirile mele de copil datează din vremea care a urmat îndată după retragerea trupelor austriace, la 1856–'57. Nu voi uita niciodată simțimintele de ură și de dispreț cu cari femeile cari aveau îngrijirea mea și a surorilor mele, slugile casei, vatajii, vechilii și număroși boierănași, protejați ai tatei, cu soțiile și familiile lor, vorbeau de austriaci, de „varvaria", de aroganța, de pretențiile și de meschinăria lor. Părinții mei au confirmat cu desăvârșire aceste spuse, arătând, la rândul lor, că ostașii cesaro-crăiești s-au aratat absolut nesuferiți, mai cu samă ofițerii: plini de pretenții, niciodată mulțămiți de cel ce li se oferea, chiar în casele boierești cele mai bogate, în cari aveau parte de un trai de care cei mulți dintre ei nici nu visase să se bucure acasă la ei. Apoi erau foarte brutali cătră cei mici și pentru cel mai mic temei scoteau sabia și, fără nici un temei, prea adesa loveau cu tăiușul.

Trăiau deosebit de rău cu mâna de grenadiri moldoveni în garnizoană în Ieși (bunul meu crease un al doilea batalion de infanterie), rixele între ei și aceștia erau frecvente și de obicei se isprăveau în izbânda moldovenilor. Francezul Souiris, adus

de bunul meu pentru a da miliției lecții de gimnastică și de scrimă și stabilit pe urmă în Ieși, mi-a povestit, mult în urmă, o mulțime de isprăvi de acest fel ale elevilor lui. Mulți soldați austriaci au văzut uniformele lor albe necinstite de glodul din fundul Bahluiului. Trebuie să lămuresc că acei puțini oșteni moldoveni erau oameni prinși cu arcanul, după ce-i desemnau vornicii și fruntașii satelor ca fiind cei mai împușcă-n lună și cei mai mari bătăuși din sat, apoi erau, toți, niște urieși.

Când, la 1854, rușii s-au retras din principate dinaintea austriacilor, ei au vrut să ieie cu dânșii miliția moldovenească. Au încurajat-o cu tunuri ale căror tunari țineau în mână fitilurile aprinse, infanteria și cavaleria fiind strânse în careu pe piața palatului, dar soldații noștri într-un glas au răspuns că nu merg cu rușii, numai prea puțini, prinși pe când erau răzleți, au urmat trupele împărătești și au făcut împreună cu ele războiul Crimeii. Au luat însă bateria de artilerie ce ne-o dăduse sultanul, iar pe comandantul ei, pe căpitanul Filipescu, care refuzase lui însuși Budberg, comandantul de căpetenie al rușilor în Moldova, să-i predeie tunurile, l-au dus prizonier în Rusia.

De ruși, lumea nu se prea jăluia: zicea că furau tot ce puteau fura, dar brutalități nu făceau și nu aveau pretenții grele de satisfăcut.

Despre turcii cari au ținut garnizoana în Ieși, după mișcarea de la 1848, oamenii mai de jos ziceau cel mai mare bine; ei s-ar fi purtat „ca niște fete mari". Din rămășița cazanelor lor se hrăneau nu numai toți calicii, dar și toți cânii din Ieși. Dar, după cât am aflat din izvor demn de încredere, această purtare minunată au avut-o numai în Ieși: în Țara de Jos s-au făcut vinovați de siluiri și chiar de omoruri.

Traiul în curțile boierești de la țară nu era mai puțin plăcut și mai puțin larg decât în acele din Ieși. Țara se acoperise, mai ales de la 1840 încoace, de așăzări frumoase, cele mai multe având grădini minunate; care de care se întrecea în lărgimea și bogăția ospitalității, de care putea să se bucure oricine venea s-o ceară. Cea mai splendidă se dădea la Stânca, reședința de vară a vistiernicului Neculai Roznovanu, situată la câțiva kilometri de Ieși, veșnic plină, în cursul verii, de lumea cea mai

aleasă din țară și care mai ospăta pe toți străinii de distincțiune stând în țară sau trecând numai printr-însa. Nenumarate erau cele ținute pe un picior mai puțin *high life*, dar foarte larg și foarte confortabil. Vestite erau curțile de la Mărășești, ale logofătului Costin Catargiu, și de la Onești, ale hatmanului Alecu Aslan, veșnic pline de oaspeți, cari se bucurau în ele de o ospitalitate cu totul patriarcală.

Gradul general de cultură al boierimii sporise mult în acest deceniu, dar trebuie să recunosc că femeile aratau în această privință aplecări superioare acelor manifestate de barbați, ele erau mai ales mult mai în curent decât ei asupra mișcării literare din Apus. Precum era firesc, ceteau mai ales cărți franceze, dar nici literatura germană nu era neglijată; multe din ele mai vorbeau italienește și englezește.

Cu toată bunavoința și cu toată umanitatea domnului, rălele tratamente la cari erau supuși nu numai robii, dar și țaranii au urmat să fie întâmplări de toată ziua, de tot ceasul și de pretutindeni. Se bătea la țară, se bătea la oraș. Care din noi, cei născuți înainte și îndată după jumatatea veacului trecut, n-am auzit de vestitul comisar Urzică din Ieși, groaza tuturor slugilor și a întregii sărăcimi din capitala Moldovei. El, la agie, avea specialitatea bătăilor; era însărcinat să execute sentințele corecționale pronunțate de tribunalul care funcționa la acea autoritate judecând contravențiunile polițienești și delictele mai ușoare. Penalitatea care se pronunța aici mai adesa era un număr, mai mare sau mai mic, de lovituri de nuiele, aplicat pe partea cea mai cărnoasă a trupului vinovatului.

Dar Urzică mai era o fire foarte îndatoritoare… către cei puternici sau către acei cari îl plăteau, sau de cari avea interes. Boieriul cari nu mai ținea vatav de ogradă sau nu voia să se facă gălăgie, să s-audă țipete în curtea lui, trimetea pe sluga care voia s-o certe, albă sau smolită la față, cu un răvășel (scrisorică) către Urzică. În acel *răvășel*, Urzică era rugat „să tragă" douăzeci și cinci sau treizeci sau cincizeci, sau chiar și mai multe lovituri de vergi aducătoriului sau aducătoarei, și totdeauna Urzică împlinea dorința trimețătoriului. S-înțălege că soarta purtătorilor de asemene răvășele către Urzică era cunoscută și că

nenorocitul trimes în asemene însărcinare știa ce-l așteaptă. Dar ce să facă? Să nu se ducă? S-ar fi dat de știre groaznicului comisar, care pe loc ar fi trimes să ridice pe nesupus și i-ar fi administrat o porție dublă.

Și la țară nu era doară mai bine. Un bătrân a cărui veracitate nu am nici un temei s-o pun la îndoială mi-a povestit că, într-o zi, mergând pentru nu mai știu ce treabă la isprăvnicia din Vaslui, a auzit pe ispravnic, care se afla la fereastă, strigând slujitorilor cari se aflau în curte să umfle pe vornicul nu știu cărui sat, care se aratase negligent în strângerea birului, să-l puie jos și „să-i tragă". Când acel de la care țin povestirea a intrat la ispravnic, se auzeau atât loviturile, cât și vaietele nenorocitului vornic. Și pe când cunoscutul meu convorbea cu ispravnicul, vaietele tot urmau.

Atunci, cuprins de milă, cunoscutul meu a spus ispravnicului:

— Dar, cu voia dumneavoastră, cucoane Cutare, oare cazacii nu l-au bătut destul pe acel vornic?

— Cum? Tot îl mai bat, zise ispravnicul, eu uitasem de el și numai acuma bag de samă că se vaietă.

Apoi, mergând la fereastă, a strigat:

— Măi ticăloșilor, lasați-l, că doară nu v-am spus să-l bateți până la moarte.

Iar către interlocutorul său a adăugit:

— Ce salbateci sunt oamenii iștia! Nu poți avea nici o nădejde într-înșii.

Și acest obicei ticălos, această rușine, acest pacat a urmat să fie *ultima ratio* a administrației în România nu numai sub caimăcamii, sub Cuza, sub Carol, dar ne necinstește și azi, când chiar, culme de ticăloșie și de rușine, l-am reîntrodus în țările române pe cari o soartă norocoasă le-a alipit de noi. Regatul român liberator a readus în Bucovina, în Ardeal, în Banat cele *fünfundzwanzig* uitate de românii de acolo încă de la 1848, și, altă culme, le-a readus și în Basarabia, unde le desființase de jumătate de veac până și oropsitul țarism. Când oare se va isprăvi cu această rușine?

Apoi, dacă Grigore Ghyka desființase pedeapsa cu moartea, el nu parvenise să desființeze și *loviturile criminale*, la cari, pe

lângă închisoare sau muncă silnică, erau supuși acei condamnați pentru crimă. Maică-mea mi-a descris în mai multe rânduri cumplita priveliște ce uneori întâlneai pe ulițele Ieșului: un nenorocit, gol până la brâu, cu spinarea însângerată, mânat cu harapnicul în mână de călău, cari ținea un lanț prins de mâna osânditului, escortat de *slujitori* și primblat prin oraș spre a fi întins jos la anumite răspântii ca să primească un număr hotărât de lovituri de bici. Îmi mai povestea oroarea de care era cuprinsă, în asemenea ocaziuni, la vederea călăului, Gavril Buzatu, un țigan care spânzurase zecimi de ființi omenești în vremea lui Mihai Sturdza. El fusese însuși ucigaș și obținuse cruțarea vieții numai fiindcă primise să îndeplinească cumplita slujbă pentru cari, spre cinstea neamului moldovenesc, nu se găsise alt candidat în toată țara.

Aceste rămășiți ale barbariei în cari se dezvoltase țările noastre erau umbrele tabloului, de altmintrelea atât de blând și de atrăgător, ce-l alcătuia Moldova de atunci.

DIN COPILĂRIE

CAPITOLUL I

Cele dintâi amintiri

M-am născut în noaptea după Ziua Crucii a anului 1853, în Ieși, în casa tatei, pe Podul Roșu, unde se află astăzi gimnaziul Alexandru cel Bun. Mama a încercat să mă hrănească cu laptele ei, dar eram din cale afară mâncăcios, a trebuit să renunțe după puține zile și mi s-a luat o mancă foarte de treabă, soția unui birjar din Ieși numit Neculai Roșu, unul din cei mai vajnici beți din capitala Moldovei.

Cele dintâi rugăciuni după naștere mi-au fost cetite de vlădica Racoviță de la Sfântul Spiridon. Părinții mei pierduse înainte de mine doi copii, o fată și un băiet, și, cu toate că eram un copil foarte voinic, mintea mamei fiind impresionată de pierderea celorlalți doi, deși nu era deloc superstițioasă, se temea să nu fie ursită a nu avea parte de copiii ce-i năștea. Vlădica Racoviță de la Sfântul Spiridon, un urmaș direct al familiei Racoviță celei adevărate, care dăduse doi domni Moldovei, era un barbat mic la stat, slăbănog, ghebos și aproape cu desăvârșire spân. Numai cu mare greu consimțise mitropolitul de pe vreme să-l hirotonească, căci darul preuției se refuza de obicei acelor barbați al căror fizic era din cale afară ingrat și de natură să stârnească râsul. Și vlădica Racoviță avea mai mult înfățișare de momiță decât de om. Dar era în schimb un adevarat sfânt: de o curățenie de viață care nu lăsa nimica de dorit și de o dezinteresare fără mărgini, blând, simplu, dând nevoiașilor până la cel de pe urmă ban, veșnic gata să mângâie durerile, să dea ajutor la împăcarea vrăjbilor și a dihoniilor ce-i ajungeau la cunoștință și să insufle nădejde celor deznădăjduiți: era idolul sărăcimii. Singura slăbăciune ce i se cunoștea era o adevarată patimă pentru

tutunul cel bun. După ce a isprăvit molitvele ce ni le-a cetit, a zis mamei:

— Să știi, domniță, că băietul aista are să-ți trăiască, doară vlădica cel ghebos i-o cetit rugăciunile, și ghebul lui are noroc la copii.

Părinții mei duceau atunci un trai foarte luxuos: slugi, trăsuri și cai erau o mulțime și știu că aveam o trăsură, doi cai și un vezeteu înadins pentru mine. Dar acel vezeteu era un țigan negru la față ca fundul ceaunului, îmbrăcat cu straie curate, dar de rând, pe când Sava, vezeteul mamei, era moldovan, alb la față, purta numai favoriți și avea o livrea din cele mai elegante, de culoare albastru-deschis, împodobită cu galoane de argint. Și eu, după cât îmi istorisea mai târziu mama, supărat să tot fiu condus de țiganul urât și neelegant, făceam niște scene cumplite de câte ori era să ies la plimbare, la Copou. Când mama era singură acasă, poroncea să se suie Sava pe capra trăsurii mele, dar când era și tata de față mă astâmpăram și nu mai făceam nici o scenă, știam doar că corecțiunea este gata.

Întâia amintire precisă ce o am datează din toamna anului 1856, de la nașterea surorii mele Maria: eram atunci de trei ani și o lună; din acel moment șirul amintirilor mele devine din ce în ce mai complect.

Țin bine minte de ghidușiile lui Neculai Cozadin, vatavul nostru de ogradă, când voia să mă facă să râd. El era un văr primar al lui Cuza (Domnitorul), al lui Dumitrache și al lui Grigore Cozadin, doi mari bogătași de pe vreme, fiind copil din flori al unei surori a tatălui Cozadineștilor și a mamei lui Cuza. Intrase în miliția moldovenească la înființarea ei, urmase cursul de instrucție la care fusese supuși recruții moldoveni de ruși la Odessa și slujise șaisprezece ani în escadronul de cavalerie, retrăgându-se cu gradul de *îndârofițer* (*unterofițer*) cum se zicea atunci subofițerilor. Era un barbat de o cinste exemplară și de un devotament absolut către tata, pentru slujba căruia ar fi fost oricând gata să-și expuie zilele. Soția lui, mama Anghelina, era o grecoaică renumită pentru meșteria în facerea dulceților, a vutcelor, a murăturilor și a tuturor preparațiunilor care alcătuiau cel mai mare merit al unei cămărășițe, slujbă ce o îndeplinea în casa

noastră. De *corăbielele* ei îmi aduc aminte cu jând și acuma, de atunci n-am mai mâncat așa de bune. Bunica vorbea de Anghelina în termenii cei mai elogioși, recunoscându-i superioritatea în facerea corăbielelor și a rahatului. Femeie de o cinste exemplară, era cumplit de temută de slugile de jos; bucatarii, băieții la bufet și fetele din casă aparținând neamului țigănesc; ei și ele mi-au povestit pe urmă într-un glas că umbla cu harapnicul sub pestelcă și nu stătea la îndoială pentru a-i *croi* cu el.

Cât au trăit la Ieși, părinții ne trimeteau pe noi, copiii, vara, la Bohotin, la moșu-meu Mitică, sau la Răducăneni, la moșu-meu Lascar, unde ne însoțea uneori și mama.

Moșia Bohotinul, fără Hilița, care fusese vândută, și Colțul Cornei, dat de zestre mătușii Profirei, la căsătoria ei cu Alecu Moruzi Zvorâșteanul, fusese dintâi căutată de frați în devălmășie, apoi, după câțiva ani, s-a împărțit în patru părți: Bohotinul cu Gura Bohotinului, Răducănenii, Bazga și Cozia, care s-au tras la sorți între cei patru frați. Bohotinul a căzut în partea moșului Mitică, Răducănenii în partea moșului Lascar, Bazga în acea a tatei, iar Cozia în acea a moșului Alecu. Tata operase tragerea la sorți cu mâinile lui. Cunoscând dorințele fiecăruia în parte, a ajutat soarta pentru ca fiecare să se aleagă cu partea dorită de dânsul. El se dezinteresa de Bohotin, căci, precum am arătat în întâiul volum al acestor *Amintiri*, cumpărase de la frați Căiuțul, cu bani din moștenirea ramasă lui de la soția sa cea dintâi. A pus deci Bazga la dispoziția fraților pentru ușurarea plății părților lor din datoriile părintești, având ei a restitui prisosul prețului de vânzare peste partea lui de datorii când vor vinde Bazga. Au și vândut-o cu 32 000 de galbeni, dar i-au restituit banii numai la 1856, socotindu-i „ca între frați“, adică cu o dobândă de cinci la sută. Pe tata această socoteală l-a atins rău, căci în urma traiului nemăsurat și bizuindu-se pe acei bani, făcuse datorii pentru care plătea dobânzile obișnuite atunci de cincisprezece și chiar optsprezece la sută pe an. Diferența a fost simțitoare, dar, ei fiind foarte uniți între dânșii, tata n-a zis nimica, însă s-a hotărât, pentru a scapa de datoriile ce-i rămăsese, să se mute îndată la țară[1].

1. Erau atât de uniți între dânșii și unirea lor era atât de cunoscută în țară, încât, în fața tribunalelor, oricare din frați semna pentru tuspatru și

La Căiuți, curtea era terminată de ani și frumusețea de grădină plantată, dar tata, pretextând că nu voiește să intre în casă înainte ca aceasta să fie cu desăvârșire gata și că trebuie să schimbe coloanele de zidărie ale balconului de sus, despre grădină, prin altele, de fontă, ce aveau să fie aduse din străinatate, a mers să s-așeze, cu mama și cu noi, la Pralea.

Pralea era un sat pe moșia Căiuți, la unsprezece kilometri de curte și de târgușorul cu acest nume, care fusese întemeiet, încă sub Ioniță Sturdza, de bunul meu, hatmanul. Acești unsprezece kilometri trebuiau făcuți pe niște rătăcănii* cumplite, de nestrăbătut pe vreme rea. Aici s-a apucat să clădească o casă de vălătuci**, iar până când această casă s-a gătit ne-am înghesuit cum am putut și noi, în trei odăițe mici ale vatavului nostru de acolo, medelnicerul Iancu Popovici. Mama nu s-a opus la această combinație ciudată, dar îmi aduc bine aminte s-o fi văzut plângând pe când privea la clădirea viitoarei noastre case și doară, atunci, tata iubea pe mama la nebunie.

Iaca planul acestei construcții împodobită cu numele pompos de curte: în pereții de la miazănoapte și de la apus ai unei mari încăperi, luminată prin două uși cu geamuri și două înalte și largi ferești *à guillotine*, se deschideau ușile a cinci odăi, din care una slujea de *ietac* părinților mei, două ne adăposteau pe noi, copiii, una servea tatei de biurou, iar a cincea era o odaie de musafiri. În caz de gloată se mai întrebuința pentru găzduirea musafirilor biuroul tatei și una din odăile noastre. Bineînțeles că la întâmplare se făcea un uz larg de sistemul saltelelor întinse pe jos. Mai erau două odăiți dând în ietacul părinților, din care una servea de locuință cameristei mamei, iar cealaltă de cameră de baie și de toaletă. Încăperea cea mare slujea drept salon, iar iarna și vara, în caz de vreme rea, devenea sofragerie.

În ogradă mai erau, aproape de acestă clădire, două rânduri de odăi, asemenea de vălătuci și acoperite cu draniță***, care

aceste semnături erau primite drept bune de tribunale și nu au fost niciodată contestate.

* Rătăcană/rătăcanie (reg.): șanț săpat de ploaie (n. red.).

** Vălătuc: chirpici, uneori de formă cilindrică (n. red.).

*** Drániță: șindrilă (n. red.).

148 Rosetti

Certificat de baptême

L'archimandrite et curé de l'église grecque de la sainte Trinité à Vienne, certifie par ces présentes que M. Raducano R. Rosetti, grand Logothète, de religion grecque, et sa femme Mme. Aglaé Rosetti née princesse Ghika, de religion grecque, ont, pendant la durée du mariage, engendré une fille qui est née le 22 septembre 1861, et a reçu le saint baptême, d'après le rite grec orthodoxe, le 4 octobre 1861 par le ministère de l'Archimandrite et curé en présence de Mademoiselle Pulcherie Dem. Rosetti, sa marraine, et a reçu le nom de Zoë.

En témoignage de quoi j'ai délivré le présent certificat, qui est conforme au protocole du baptême f.° 12; Je l'ai signé de ma propre main et j'y ai apposé le sceau de la paroisse.

Vienne le 7 Juin 1862.

Charialis
Archimandrite et Curé

Certificatul de botez al uneia dintre surorile autorului, Zoe; din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti“ Onești.

se tăiau în unghi drept și în care locuiau vatavul de la Pralea, Iancu Popovici, cu soția lui, o droaie de slugi, precum și unii musafiri, becheri sau persoane mai puțin însamnate. În mijlocul ogrăzii de din față, amenajată în chip de grădină cu flori, era un pavilion octogon de lemn, în care ședeam la masă de câte ori nu era frig sau nu ploua prea tare. Bucătăria era așazată într-o clădire separată, în fundul ogrăzii, nu departe de grajd. Aveam doi bucătari pentru masa de sus și unul pentru masa de jos, adică cei dintăi pentru noi, celalalt pentru slugi, bineînțeles toți țigani. Domiciliul statornic al celor dintăi era la Căiuți. Făceau serviciul cu rândul, schimbându-se în fiecare săptămână. Asemenea și vezeteii, având fiecare să îngrijască de câte patru cai, făceau serviciul tot cu rândul, numai o păreche de cai, *de dărvală**, rămâneau la Pralea în permanență. Curtea și ograda erau încunjurate cu un zaplaz de lătunoaie**, din afară de care se vedeau razamate grămezi de draniță și de șindilă.

Spălătoria era la Căiuți, de unde se aduceau albiturile de două ori pe săptămână: la Pralea era numai una rudimentară. Asemenea și camara era la Căiuți, unde sta cămărășița, *mama Marghioala*, o fostă domnișoară de onoare de altădată a bunicăi, căsătorită acuma cu vatavul de ogradă, Iorgu Iordăchescu, un om de treabă, neboierit, dar unul din cei mai mari minciunoși ce i-am cunoscut în viața mea. La Pralea era numai o camară fragmentară de care îngrijea soția vatavului de acolo, *mama Tasiica*.

Dacă exteriorul casei noastre de la Pralea era destul de primitiv, mobilierul îi era departe de a fi mai ales. Afară de *crivaturile*** tatei și ale mamei, de lemn de nuc lustruit, fără nici un ornament, de vro două dulapuri de mahon, aduse aceste, din mobilierul tatei, de la Căiuți, foarte sumar și acela, de un foarte frumos clavir Pleyel, cu coadă, al mamei, de un dulap de mahon, cu ușă brodată, și de vro două mesuțe, absolut tot: paturi, scrinuri, dulapuri, mese, mesuțe, lavabouri, scaune și scăunașe, ieșise din mânile îndemânatece ale stoleriului nostru neamț,

* Dârvală: muncă grea (n. red.).

** Lătunoi: scândură cu o față convexă care se obține de la marginea unui buștean (n. red.).

*** Crivát (reg.): pat de metal (n. red.).

Mathes, și totul era făcut din lemn din pădurile noastre. Nu cred să fi existat mai mult de trei jilțuri în toată casa, iar canapelele erau înlocuite prin paturi moldovenești, peste care erau așazate mindire de paie și saltele de lână, acoperite cu macaturi de cit, însoțite de perine de părete și de cap, acoperite tot cu cit, cum erau și toate perdelile. Locuința și mobilierul înfățoșau o icoană destul de exactă a stării unei așazări de colon din Canada sau din Statele Unite în veacul al optsprezecelea.

Satul Pralea fusese întemeiet în vremea lui Ioniță Sturdza de bunul meu, hatmanul, cu oameni adunați, pentru o a treia parte din regiunea muntoasă a ținutului Putnei, iar pentru două părți din unguri secui aduși de peste graniță, din comitatul Trei Scaune. Cei dintăi ocupau partea din sus a satului, numită din această pricină *la Moldoveni*, cei de ai doilea partea de jos, numită *la Ungureni*. Aproape toți sătenii vorbeau amândouă limbile, mulți erau, cum mai sunt și astăzi, gușați.

Niște ființi care jucau un rol însemnat în viața de la Pralea erau ursii. Din pricina defrișării unor întinse întinderi de păduri, samanate pe urmă cu păpușoi, unele de tata și altele de țarani, și a tăierii altor întinderi pe care crescuse acuma niște țihle impenetrabile, aceste dihănii găseau acolo, cu începere de la sfârșitul lui iulie, o cămară bine aprovizionată pe lângă culcușuri ce le puteau crede tefere. Păpușoii și vitele locuitorilor satelor de pe împrejur aveau prin urmare foarte mult de suferit din pricina acelor fiare, mai cu samă acele ale bieților Prăleni.

Țin bine minte cum, într-o seară de la începutul toamnei anului 1857, după căderea nopții, eram adunați, cu mic cu mare, pe cerdacul dând înspre ograda din față, culcați pe niște saltele așazate pe scândurile acelui cerdac, iar în fața noastră, în ogradă, ardeau focuri de baligă pentru a ne apara de țânțari. Pe lângă tata și mama, mai erau cu noi moșii noștri, Lascar și Mitică, precum și musafiri veniți pentru vânat. Deodată auzim, parcă veneau din a doua ogradă, niște strigăte de:

— Săriți, oameni buni, săriți că mă mănâncă ursul! Nu mă lasați! Nu mă lasați!

Tata, moșii mei, musafirii, vatavul Iancu au pus mâna pe puști și au alergat înspre locul de unde porneau strigătele. Dar

Iozef, despre care voi vorbi mai jos pe larg, a cărui casă era megieșă cu ograda de unde porneau strigătele, a apucat înaintea lor, căci a avut numai să sară peste gard. Ajuns acolo, a văzut un om ferindu-se de un urs voinic de ale cărui îmbrățișări scapa numai mulțămită prezenței de spirit a socru-său, un moșneag olog, care arunca într-una în urs cu tăciuni aprinși ce-i lua dintr-un foc mare, arzând dinaintea lui. Ursul mai era foarte stingherit în mișcările lui de un cățăluș care necontenit îl apuca de labele de dinapoi. Dihania se apropiase foarte încet și, când l-au auzit mâncând și mormăind, stăpânul ogorului a avut imprudența să arunce într-însul cu o bucată grea de lemn aprins. Se vede că lovitura astfel primită de urs l-a durut, căci îndată s-a răpezit la om, iar acesta a început să fugă și să strige. Cum a auzit glasurile acelor care veneau, fiara a dat dosul și a luat-o la sănătoasa prin păpușoi, dar Iozef a avut vreme să aprindă într-însul, nimerindu-l drept în inimă.

Altă dată, în același an, erau la noi un număr de musafiri cu care mersesem, în mai multe trăsuri, să prindem păstrăvi în pârâul Căiuțul Mare și în niște heleșteie din pădure, la câțiva kilometri de sat, și ne-am întors pe când era încă ziuă. Deodată vezeteul trăsurii din cap, în care se găseau mama și cu o vară a ei, iar eu eram pe capră, oprește caii și, arătând cu biciul peste pârău, zice întorcându-se către mama:

— Ursu!

Ne uităm cu toții în direcția arătată și vedem, peste pârău, pe o ridicătură de stâncă lată, în formă de podiș, la vro șasezeci sau optzeci de pași de noi, o căruță desjugată, plină de păpușoi culeși dintr-o curătură de mai la deal și, pe dânsa, un urs mâncând păpușoi fără ca prezența noastră să-l fi îngrijit. Numai după ce toate trăsurile s-au oprit și ocupanții lor au început șă-și comunice părerile cu glas din ce în ce mai ridicat, văzut-am că Martin se dă jos încet din căruță, apucă cu pas liniștit la deal și dispare în pădurea care se întindea până la acea stâncă.

Iozef Gnadt, despre care am vorbit mai sus, era un neamț născut în anul 1818, la Luisental, în Bucovina. El venise în țară cu tată-său, bătrânul Fritz Gnadt, de care nu țin minte, cu trei frați și cu două surori, în însușire de lucrători speciali la *Hutta*,

adică la fabrica de steclărie înființată pe moșia Grozeștii de cneazul Dumitru Cantacuzino, acel care, ceva mai târziu, a păcălit atât de groaznic pe Lascar Bogdan, cu prilejul vânzării acelei moșii. Nu știu pentru ce anume temei acea familie de nemți, nefiind mulțămită la Grozești, a venit la tata și i-a propus să se angajeze la el pentru a fabrica potaș*, draniță și șindilă, în schimbul unui preț convenit pentru fiecare *majă* (cântar de 41 de oca) de potaș și de fiecare mie de draniță sau de șindilă. Tata a primit și ei au clădit îndată, în satul Pralea, alături de locul pe care s-a ridicat mai pe urmă curtea de care am vorbit, o casă mare de vălătuci, după modelul celor nemțești din Bucovina, și s-au pus pe lucru cu hărnicie.

Bătrânul Fritz și trei din băieții lui erau niște vânători de frunte și pătimași. Fiul cel mai mare, care se numea tot Fritz, pe lângă că era împodobit cu o gușă uriașă, mai avea și un ochi plin de albeață, totuși era un pușcaș minunat și nu puțini fost-au urșii ce i-a împușcat cu pușca lui cu o țeavă. Dar cel mai pătimaș și cel mai meșter era al doilea fiu, Iozef. În cei doi ani cât a stat mama la Pralea ea a numărat douăzeci și șase de urși uciși de Iozef, dar el împușcase mai mulți înainte de venirea noastră în Pralea, a tot urmat să mai împuște până în cei de pe urmă ani ai vieții, și a murit tocmai la sfârșitul anului 1907. Se lăuda atunci că a împușcat peste tot mai bine de o sută de urși și nu cred că trecea peste adevăr. Mama îl supranumise *Jules Gérard de la Pralea*. De multe ori scapat-a el numai ca printre urechile acului de ghiarele și de dinții fiarei, dar niciodată n-a fost în stare dihania să-l încolțească sau să-l pieptene. Avea un sânge-rece admirabil. Era un bărbat înalt și zdravăn, dar supus la accese de epilepsie; niciodată însă nu l-a apucat cumplita boală la vânat.

Și fiindcă sunt acuma la capitolul urșilor (asupra căruia îmi propun de altmintrelea să revin în cursul acestor *Amintiri*), voi istorisi aici semitragica întâmplare cu un urs a lui Costin Rosetti de la Orașa, un văr departat al nostru. Vâna sau mai adevarat *bracona* în fundul Prălii cu Alecu Aslan de la Onești. Un urs rănit a venit la el, Costin a tras într-însul și i-a rupt o labă.

* Potáș: carbonat de potasiu, sub formă de cenușă de stejar, din care se făcea leșia (n. red.).

Ursul, care venise înfuriet, s-a înfuriet și mai tare în urma noii răni primite, s-a aruncat asupra lui Costin înainte ca acesta să fi putut trage al doilea foc și i-a înfipt toți dinții în brațul drept. Apoi l-a apucat în brațe și l-a trântit jos cu atâta putere, încât i-au sărit toți bumbii de la pantaloni și s-a pus pe el. Costin spunea că numai ușor nu era. Un haitaș, un băietan de vro patrusprezece ani, care avea la dânsul un pistol încarcat cu poște, s-a apropiat fără a fi simțit de fiară (căci vântul bătea de la urs spre el), i-a pus pistolul în ureche și a tras, iar dihania a căzut moartă pe loc. Cum s-a putut scula în picioare, Costin s-a pus să-și caute bumbii pe jos, căci îi cădeau pantalonii. Dar Aslan spunea că în cursul nopții ce au petrecut-o în pădure a avut febră mare, căci rănile făcute de dinții ursului erau adânci. Întâmplarea mi-a fost povestită de însuși Costin de repețite ori.

La Pralea veneau să ne vadă, vara și toamna, număroase rude și cunoștinți de la Ieși și din toată țara; vânătorile de urși atrăgeau, mai cu samă toamna, pe cei mai de frunte vânători ai țării.

Între alți musafiri îmi aduc aminte de Costache Negri, de Vasile Alecsandri, de Iorgu Radu, de Manolache Costache Iepureanu, de Iancușor Canta, de Zizin Cantacuzino, de cneazul Alexandru Cantacuzino, aceștia toți prietenii intimi ai tatei, apoi de bunul Costică Șuțu și de Alecu Aslan de la Onești, amândoi niște vânători vestiți, de doamnele Catinca Negri, Zulnia Sturdza, Smărăndița Rosetti (atunci căsătorită cu Mihăiță Jora), Efrosina Bogdan de la Grozești, Zoe (Zouzou) Sturdza (atunci căsătorită cu Zizin Cantacuzino), Smărăndița Catargiu cu fiică-sa, Maria fostă Obrenovici, mama lui Milan al Serbiei, și alții și altele, mulți și multe.

Două figuri originale erau *Maestro* Gallea și Silvestru Pascual. Cel dintăi era un maltez, *maestro di canto*, bărbat în vârstă, căsătorit cu o femeie, italiancă și ea, cumplit de rea. Pentru ca să scape de dânsa, culegea peste an, pentru timpul verii, cât mai multe invitații prin casele boierești de la țară, în care stăpânele sau fiicele lor cultivau cantul, le acompania pe clavir și le dădea povețe în exercițiile ce le făceau, achitându-se astfel de ospitalitatea de care se bucura. Bineînțeles că, în cele mai multe case, la plecare, elevele lui îi puneau în buzunar un fișic de galbeni

pe care îl primea cu o mulțămire discretă. Era un om foarte de treabă și foarte bine crescut, înzestrat cu un apetit formidabil, dar fricos ca un iepure. Cu prilejul unui accident la trăsura în care maestrul se afla cu mama și cu altă doamnă, aceea bătrână, tata, care venea calare alături de trăsură, dându-se jos pentru a ajuta pe vezeteu să lege răzorul ce se rupsese, rugându-se de maestro Gallea să-i ție calul, viteazul copil al Maltei a răspuns că nu știe și se teme, calul fiind foarte vioiu, să nu-l lovească cu piciorul. Și mama, care ținea hățurile celor patru cai înhamați înaintași ai trăsurii, a trebuit să mai ție, tot ea, și acest al cincilea cal. În mine, care stăteam pe capră, nu avea nimeni încredere, ceea ce țin minte că m-a umilit cumplit.

Silvestru Pascual era un spaniol de la Valencia pe care mama îl bănuia că este jâdov. Era și el profesor de canto, dar mai ales vânător pătimaș. A avut norocul să ucidă, la Onești, în aceeași bataie, o ursoaică cu amândoi puii ei. S-a lăsat de muzică pentru a se ocupa de agricultură, intrând în calitate de vechil la principele Wittgenstein[1], la Fântânele. Relațiunile lor s-au stricat răpede, principele a acuzat pe Pascual de necinste, iar Pascual îl numea neamț cărpănos și zicea că i-ar fi reținut pe nedrept leafa ce i se cuvinea pentru vremea cât slujise, trăsura

1. Principele Emil de Wittgenstein-Berleburg, din familia mediatizată germană cu acest nume, fusese de tânăr crescut ca paj la curtea împărătească din Rusia, și intrase în serviciul militar rus, unde a înaintat răpede până la gradul de general. A făcut campanie în Caucaz, împotriva cerchezilor, și, în anul 1863, în Polonia, împotriva răsculaților lui Langiewicz. Era căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino-Pașcanu. Bărbat frumos, cu forme elegante de curte, avea obiceiuri de *obachtă* (corp de gardă).

Soția lui, moldovancă de neam mare, fire nobilă, deosebit de frumoasă, de cultă și de distinsă, a fost din această cauză cât se poate de nenorocită. A suferit în tăcere urmările căsătoriei pripite care o legase de un bărbat atât de nevrednic de ea, dar o boală, incurabilă atunci, însoțită de supărarea ce i-o pricinuia purtarea soțului au dus-o de tânără în mormânt. A avut o fiică, căsătorită cu principele de Schönburg-Waldenburg, care, la rândul ei, a dat naștere la doi fii și o fată, căsătorită cu principele de Wied, fostul rege al Albaniei.

De la principele Emil de Wittgenstein avem un volum de scrisori interesante, în limba franceză, publicate de fiică-sa.

și caii. Pe urmă, fiind lipsit de adăpost, a stat o iarnă întreagă la noi, la Căiuți.

În al doilea an al ședерii noastre la Pralea, când eu eram în al patrulea al vieții, m-am amorezat pentru întâia oară. Obiectul dragostei mele era frumoasa morăriță, Rada, căsătorită cu Neculai Ursul, cel mai mare bețiv din sat (și aproape toți pralenii erau niște bețivi de frunte). Am istorisit aiurea cum, văzând odată pe Neculai Ursul maltratând pe Dulcinea mea sub terasa noastră, am sărit jos și l-am lovit în cap cu stratul pușcuței cu țeava de tinichea ce o aveam în mână și cum, de beat ce era, a căzut în glodul de o palmă care acoperea drumul, prinzându-mă sub dânsul, iar hainele mele cele noi și albe s-au făcut de batjocură. Cum Rada m-a luat în brațe și m-a dus acasă, ca și cum acolo, tata, în loc să mă felicite pentru vitejia ce o arătasem, mi-a administrat o corecțiune exemplară.

Mult mai târziu aflat-am că acea morăriță, care era într-adevăr de o rară frumuseță, avea succese mari, serioase acele, cu alți membri ai familiei mele, moși burlaci și văduvi, veniți la vânat sau în vizită la noi. Mi s-a povestit despre sieste făcute în după-amiezile calde, într-o poiană frumoasă, pe covoare duse acolo într-adins, de la care sieste morăriță era nelipsită, probabil pentru a apara de țânțari pe fericitul meu rival. Aceste sieste au dat chiar roade: o fiică care a avut prostul gust să nu ieie trăsăturile fine ale mamei, ci acele, frumoase, dar bărbătești, ale tatălui și poate chiar mai accentuate decât ale acestuia.

Atunci văzut-am, spre marea mea mierare, pe cea dintâi femeie îmbracată bărbătește. Moșu-meu Mitică venise la noi cu fiică-sa, mai mare decât mine cu un an, și cu guvernanta acesteia, o nemțoaică care îngrijea foarte bine de fetița ramasă orfană de mamă. Se zicea că nu îngrijește numai de copilă. Fapt este că mergea noaptea la pândă, la urs, împreună cu moșu-meu și cu Iozef, și se mai îmbraca bărbătește chiar când făcea plimbări împreună cu noi.

A venit să ne vadă la Pralea și bunica, cu trei domnișoare de onoare, două țigance, un vezeteu, un fecior și un rândaș. Această lume s-a adăpostit în Pralea după putință. Mi-aduc aminte că, de câte ori domnișoarele de onoare nemulțămeau pe bunica, ea

le punea să se lege cu o sfoară de un picior și de pat, ținându-le astfel cu ceasurile. Dar n-a stat decât puțină vreme cu noi.

În iunie 1857 am petrecut o lună la Slănic, dar întâmplările acelui sezon de băi sunt cam șterse din memoria mea sau se confundă cu acele ale sezonului petrecut acolo în anul următor și despre care voi vorbi mai pe larg tot în acest capitol. În august al acelui an am găsit odată pe mama în salon, răsturnată pe divan și plângând cu hohot. Am întrebat-o, îngrijit, ce are, dar, deși am repetat întrebarea, ea nu mi-a răspuns, urmând să plângă tot atât de tare. Am luat-o de gât și am sărutat-o, dar ea s-a mărginit să mă mângâie ușor pe cap, făcând semn cameristei sale, care i aducea o basma, să mă ieie din odaie.

— O murit Vodă, răspuns-a Anica la întrebarea mea.

Primise vestea pe neașteptate, pe când tata era la câmp, printr-o depeșă adresată lui, trimasă prin înadins curier de la Târgul Ocnei sau de la Bacău și pe care ea, izbită de o presimțire subită, o deschisese.

Iubea mult pe părintele ei, care-i ținuse loc și de mamă și a cărui fiică preferată era. De mai bine de un an de când era despărțită de el, gândul ei rămăsese nedezlipit de părintele iubitor și înțelept care veghease asupra copilăriei sale, de sufletul bun și nobil pe care nimeni nu-l putea cunoaște fără a-l iubi, de domnul blând, generos și patriot de care cu drept cuvânt era mândră. Și multă vreme s-a mai trădat durerea ei prin crize de lacrimi, când era sau se credea singură, și prin expresiunea de jale a privirii sale.

Tot în anul 1857, am mers în ziua de Sfântă Maria Mică, tata fiind la Ieși, la Rădeana, unde mama voia să vadă pe o prietenă a ei, Zinca Donici, care se afla în vizită la cumnatu-său, Manolache Donici, stăpânul Rădenei. Am lunecat atunci în salonul bine ceruit al acelei curți, căzând cu ciolanul gleznei celei drepte pe cucoșul pușteі mele, a acelei cu care lovisem în cap pe Neculai Ursul, și ciolanul a crăpat. Vă puteți închipui țipetele mele. Mi s-au pus comprese și ne-am întors la Pralea, cale de 18 kilometri. Ajunși acolo, deoarece nu puteam călca deloc cu acel picior, s-a trimes îndată după baba Smunciloaia, din satul Blidari, tot pe moșia noastră, care babă era vestită pentru chipul în

care îndrepta picioarele și brațele scrintite. Baba a declarat că piciorul meu este scrintit și, pentru ca să mi-l îndrepte, a început să-l tragă, ceea ce mi-a scos din gură țipete și mai cumplite decât până atunci, țipete de astă dată justificate, căci durerea astfel pricinuită numai mică nu era. A doua zi, mama văzând că piciorul mi se umflă mai tare și că durerile sporesc, a făcut răpede pregătiri de drum și a plecat cu mine și cu Anica la Căiuți. Acolo am luat cai de poștă și am plecat la Iași, în careta cea verde a mamei, ea șăzând în stânga, lângă geam, eu culcat pe restul scaunului, cu o perină sub cap și cu capul pe genunchii ei.

Îmi aduc perfect aminte de peripețiile acestui drum. Pe capră ședeau arnăutul cel bătrân, Pavel, care avea casa lui în capătul de la vale al târgușorului Căiuțu, cu fustanelă, cu poturi*, cu cealma** pe cap, cu o pereche de pistoale cu cremene urieșe și cu un iatagan în brâu, având lângă el pe Anica, căci în caretă erau numai două locuri.

La fiecare poștă sau jumatate de poștă, îndată ce surugiii opreau caii, arnăutul și cu Anica se dădeau jos și veneau la oblonul stâng al cupelei să întrebe dacă avem nevoie de ceva. Seara am mâncat din niște provizii luate de acasă, dar nu ni era foame nici mamei, nici mie. Nu mai simțeam dureri decât la hopuri, dar piciorul îmi era cumplit de umflat: n-am închis ochii toată noaptea.

Nu ne facem astăzi ideie de răpegiunea uimitoare și de farmecul acestor călătorii de altădată cu poșta. Caii, mai ales când surugiii aveau nădejde de un bacșiș bun, nu ieșeau din fuga cea mai nebună; acei cai cât niște mâțe, totdeauna necesălați, prăpădiți de slabi, într-adevăr că „*se așterneau drumului ca și iarba câmpului la suflarea vântului*“. Se opreau numai la jumatate de poștă***, iar când poșta era mică nu stăteau decât la poștă. Acea repegiune procura acelor care aveau parte de ea într-o trăsură îndămânatecă, leganați pe răzoare bune, o adevarată simțire de voluptate, o stare psihică ținând mijlocul între vis și beție,

* Potúri: șalvari strânși pe gambe, împodobiți cu găitane (n. red.).

** Cealmá: turban (n. red.).

*** Ca unitate de măsură, poșta echivala cu aprox. 20 km (n. red.).

imaginația și simțurile mai fiind stimulate de sunetul tălăncilor, de pocnetele bicelor și de lungile și ascuțitele strigăte de *hiiii-hăt!* ale surugiilor. Mai ales noaptea, pe lună, când drumul nu era din cale afară grunzuros și plin de hopuri, acest mod de locomoțiune a lasat tuturor acelor care au avut parte de el o amintire neștearsă. La vro două poște, când arnăutul a aratat *podorojna* și a cerut cai, căpitanul de poștă a răspuns că nu sunt cai, nici în grajd și nici la imaș, toate *tacâmurile* fiind pe drum. Însă, în urma câtorva cuvinte zise căpitanului de poștă, din poronca mamei, de Anica, el s-a bătut pe frunte parcă deodată și-ar fi adus aminte de ceva și a strigat *chehaiei* (primului surugiu):

— Măi Grigore, uitam că tacâmul lui Bălălău și a piciului o sosit de vreme asară. Încalecă fuga, du-te la imaș de-i adă. Țiganii sunt amândoi la câmp cu caii.

Și chehaia încăleca și pleca îndată la imaș ca să prindă caii cu arcanul. Am așteptat un ceas, poate un ceas și jumătate în liniștea nopții, a frumoasei nopți de toamnă, a cărei liniște era tulburată numai de cântecele greierilor din iarbă, de răcăitul broaștelor, din vro baltă apropiată, și de latratul vrunui câne în depărtare.

Deodată auzitu-s-au de departe strigăte prelungite și pocnete de biciu.

— Vin caii! zis-a mama, de acuma plecăm!

Dar se înșala: erau alți călători ca noi, cărora căpitanul de poștă li servea aceeași poveste ce ne-o servise și nouă, adăugând că așteaptă de pe imaș pe singurii opt cai ce-i mai are și care trebuie să plece cu noi. Poate că dacă călătorii sosiți acuma ar fi avut voința și putința să împingă în palma căpitanului de poștă bacșișul pe care îl făgăduise Anica din poronca mamei, el și-ar fi adus aminte că la imaș se mai găsește vrun *tacâm* sau chiar două. Dar ceilalți călători nevrând sau neputând să facă asemenea jertfă, au rămas fără cai până după plecarea noastră. Din pricina acestor două opriri prelungite în aceeași noapte, răsăritul zorilor ne-a găsit de-abia pe podul Moldovei, la Roman, și zguduiturile pricinuite de trecerea roților peste grinzile necioplite și neînțepenite ale acelui pod care se ridicau sub roți în urma trăsurii m-au făcut s-o duc într-un țipet până la celălalt mal. Pe

la prânzul cel mare am ajuns la o poștă ale cărei casă și grajduri erau lângă biserică, iar când ne-am oprit se vedea strânsă înaintea bisericii o mulțime de țarani și, în mijlocul lor, un gulerat, cu sabie la șold, și mai mulți *cazaci*, cum li se zicea atunci slujitorilor care, puțin mai târziu, s-au numit *dorobanți* și, mai târziu, când acest nume s-a rezervat infanteriei teritoriale, au primit acel de *calarași*. Din acea grămadă se auzeau țipete sfâșietoare și vaiete. Mama a poroncit arnăutului să meargă să vadă ce este. Dar, mai degrabă decât el, ne-a adus lămurire Anica, care schimbase câteva cuvinte cu soția căpitanului de poștă.

— Măria Voastră, povestit-a ea, țaranii de aici s-au burzuluit în săptămâna trecută împotriva posesorului, care-i grozav de jacaș și-i încarcă cu munca. Ei au bătut pe un fecior boieresc, iar acuma o venit privighitorul, cu zece cazaci, cu poroncă de la ispravnic să puie pe cei mai obraznici din ei jos și să le tragă câte cincizeci până la o sută de nuiele sau de bice.

La auzul acestei vești, frumoasa față a mamei s-a făcut deodată albă, ochii i-au scânteiet și a făcut o mișcare ca și cum ar fi vrut să se deie jos din trăsură, dar s-a așazat îndată la loc și au podidit-o lacrimile. Iubeam peste tot pe frumoasa, buna, blânda mea mamă; văzând-o că plânge, am izbucnit și eu în lacrimi și am vrut să mă arunc la gâtul ei, dar acea mișcare pricinuindu-mi o durere cumplită la piciorul beteag, am căzut înapoi pe genunchii ei cu un țipet de durere. Mama, plecându-se asupra mea, a început să mă sărute, iar eu, apucând-o de gât, mi-am lipit fața de fața ei; vreme de o clipă bună am plâns amândoi în tăcere. Apoi mama mi-a așazat iar capul pe genunchi și, mângâindu-mă, mi-a zis:

— Tu, dacă mă iubești, când îi fi mare, niciodată să nu bați și nici să pui să bată pe țarani sau pe slugi sau pe orice om mai slab decât tine. Bataia este un mare pacat și o mare mișelie.

Având destul de des parte, de la tata, de certări, de altmintrelea bine meritate, n-am nevoie să spun că eram un adversar convins al bătăii și că din fundul inimii am făcut mamei făgăduința ce mi-o cerea.

— De-am pleca mai răpede de aici, zise atunci mama. Anico! spune chehaiei că dau bacșâș îndoit dacă înhamă caii mai răpede!

Dar în acea clipă țipetele au încetat și s-au văzut, venind spre trăsura noastră, privighitorul urmat de arnăutul nostru, după care se luase vro douăzeci sau treizeci de țarani: bărbați, femei și copii. Privighitorul s-a oprit dinaintea oblonului deschis al caretei și, scoțând șapca din cap, s-a închinat adânc, rostind un răsunător:

— Sărut mânile, Lumânarea Voastră!

Mama răspunse cu o închinăciune de cap care numai amabilă nu era.

— Lumânarea Voastră, nu mă mai cunoașteți? mai întrebă guleratul.

— Nu, răspunse mama scurt.

— Am fost paj la înălțimea Sa: numele meu este Danu.

— Îmi aduc acuma aminte de dumneta, dar nu în bine, răspunse mama cu un aer de adânc dispreț. Ai fost dat afară de la Curte fiindcă aghiotantul de jurne, care bănuia că ești un șpion în slujba dușmanilor Domnului și te urmărea de aproape, te-o prins scociorând în hârtiile de pe biuroul lui Vodă. Ai fost răsplătit de acei pentru care tradai pe stăpânul a cărui pâne o mâncai cu slujba de privighitor și acuma te-ai făcut călăul ocolului în capul căruia ai fost pus. Rușine să-ți fie!

Și mama a închis oblonul cu putere, mai trăgând în sus și geamul, care era scoborât. Iar zgomotul făcut de oblonul și de geamul ce se-nchideau a împiedecat să s-audă răspunsul privighitorului, care a ramas în fața trăsurii, cu șapca în mână și cu un aer din cele mai plouate. Arnăutul și Anica se suise pe capră și am plecat aproape îndată.

La jumatatea de poștă următoare, Anica ni-a povestit că, după cât i se spusese de femeia căpitanului de poștă, posesorul acelei moșii, cumplit de jacaș față de țarani, era un om de casă al ispravnicului și foarte ocrotit de el, iar pe privighitor îl ținea de fân, de grăunțe, de vin, de lemne și de câțiva galbanași. Am ajuns la Ieși în acea zi, pe la căderea nopții, și am tras la bunica, în vechea casă părintească din ulița Goliei, unde am găsit pe tata, care deloc nu se aștepta la venirea noastră.

Chiar în acea sară am avut parte de o spaimă grozavă, căci s-a adus, pentru ca să mă examineze, pe doftorul Russ, vestitul

hirurg, și eu știam că el este acel care taie brațele și picioarele oamenilor și mi-am închipuit că și mie are să-mi taie piciorul. Nu voiam nici în ruptul capului să-l las să puie mâna pe mine și a trebuit ca tata și mama să mă ție, pentru ca hirurgul să mă poată căuta. Din cauza umflăturii, Russ numai a doua zi a putut declara că nu am decât o *felură* a ciolanului gleznei și că trei săptămâni de îngrijire mă vor restabili cu desăvârșire, prezicere ce s-a realizat în totul. Dar câtă vreme am stat în Ieși frica de Russ și de tăierea piciorului nu mi-a trecut cu desăvârșire, și de câte ori venea, adică în fiecare zi, mă apucau fiorii la vederea acelui barbat, mic la stat, grăsuț, înflorit la față, ras, cu ochii deosebit de vii și de veseli și veșnic surâzând.

Doctorul Ludovic Russ era un curlandez, venit în vremea lui Mihai Sturdza numai cu diploma de doctor în hirurgie și mamoș. De la început s-a semnalat ca un hirurg emerit și, cu prilejul nașterii fiului ce l-a avut primul domn regulamentar din căsătoria lui cu Smaranda Vogoridi, când Russ, mulțămit micimii mânii lui, a izbutit să facă doamnei o operație ce n-o putuse face alt medic, a capatat vază mare și de atunci s-a bucurat atât de favoarea domnească, cât și de acea a întregii boierimi. Dar unii din colegii lui îi făceau șicane fiindcă nu era doctor în medicină. Atunci, obținând un congediu, s-a dus la Viena, de unde s-a întors după câteva luni cu diploma de doctor în medicină, ceea ce a pus capăt tuturor bârfelilor. A ajuns la o situație cum n-a avut-o niciodată alt medic în Moldova. Avea o diagnoză minunată; a făcut, deși septuegenar, întreaga campanie de la 1877 și a stârnit admirația rușilor prin îndemânarea cu care făcea operațiunile cele mai grele. El era una din figurile cele mai populare ale Ieșului și chiar ale întregii Moldove. Totdeauna era vesel și binedispus, bun la inimă, gata să deie aceleași îngrijiri celui sarac ca și celui bogat, căuta gratis toată sărăcimea orașului. Când, la adânci bătrânețe, s-a săvârșit din viață, Ieșul întreg l-a petrecut, plângând, la ultimul lacaș. Faptul că până la sfârșitul vieții a ramas un fervent admirator al sexului frumos deloc nu i-a micșorat popularitatea.

Mai eram căutat și de alt medic, de Țânțâreanu, atunci colonel, medic-șef al miliției, cu care trăiam mult mai bine decât cu

Russ, întâi fiindcă nu avea specialitatea să taie picioarele și brațele și apoi pentru că mă făcea să râd și mă învața să fac *șmotru*, cuvânt care însamna mânuirea armelor, aceasta bineînțăles îndată ce am putut să mă țin pe picioare. Dar în curând după aceea Țânțâreanu, care era ardelean (el se iscălea Cenceran) și de mult se deda beției, a siluit pe propria sa fiică pe când el se afla în stare de desăvârșită ebrietate. Denunțat de membrii familiei, a fost judecat, osândit, după ce a fost degradat, la cinci ani de muncă silnică, pe care i-a și făcut în castelul de la Târgul Ocnei.

Tot cu prilejul acelei șăderi în Iești, am făcut cunoștință și prietenie mare cu Cuza. El iubea foarte mult copiii, se juca bucuros cu ei și știa de minune cum să li se facă plăcut. Aveam o adevărată pasiune pentru el.

Prin octomvrie ne-am întors la Pralea, unde am stat toată iarna.

Avusesem până atunci o bonă, elvețiană-franceză, numită Antoineta. Era tânără, drăguță, veselă, blândă și o iubeam foarte mult cu toții, dar se vede că viața la Pralea i-a părut din cale afară plicticoasă și singuratecă, căci n-a vrut să mai steie. A fost înlocuită de o săsoaică bătrână din Brașov, femeie care fusese relativ bogată, dar își pierduse totodată și barbatul, și averea. Se numea Regina Dick, iar noi o numeam *mama Reghina*. Avea pe fiica ei mai mare ca ajutoare. Ne îngrijea foarte bine, era blândă cu noi, o iubeam. Ea ni-a dat cele dintâi noțiuni de *Istorie Sfântă*, tot ea ni-a dezvăluit existența unei lumi mai civilizate decât acea din primitivul și minimul nostru orizont.

Un musafir pe care-l aveam des la Pralea era Părintele Zosim de la mănăstirea Moșinoaia. El se numise altădată căpitanul Zaharia Vântul, din ținutul Codrului, în Basarabia. Fusese oștean în Rusia, și la sfârșitul veacului al optsprezecelea ajunsese la gradul de *porușnic* (locotenent) într-un polc* de dragoni moldoveni. Dar mai slujise și sub poroncile bunului meu, ca oștean într-o mică ceată de călăreți trimasă de Ipsilant lui Coburg, pentru a-i servi de călăuze în campania puțin glorioasă făcută de acest general austriac în țările noastre împotriva turcilor și a lui Mavrogheni, domnul Țării Românești. Pe urmă, când bunul

* Polc: unitate militară corespunzătoare unui regiment (n. red.).

meu a fost însărcinat de același Ipsilant, devenit domn al Țării Românești, cu slujba de *mehmendar* (purtător de grijă) al taberei turcești, când oștile împărătești asediau pe Pasvantoglu în Vidin, Zaharia Vântul i-a adus o ceată de cincizeci de flăcăi voinici din Codru și din Soroca, care au făcut slujbă minunată în escortarea proviziunilor și a muniționilor.

După ieșirea lui din slujba ostășească, Zaharia Vântul se căsătorise din dragoste cu o fată neobișnuit de frumoasă, cu care vreme de șapte ani a dus traiul cel mai fericit. În ziua însă în care împlineau șapte ani de căsătorie a văzut pe soția lui și pe cei doi copii ce-i iubea la nebunie loviți de trăsnet în livadă, sub ochii lui. În urma acestei nenorociri, a stat nebun, vreme de mai multe luni. Îndată ce și-a revenit în fire, a trecut Prutul și s-a călugărit la schitul Moșinoaia la vro zece kilometri de Pralea, unde era atunci igumen un moș al său. Am istorisit aiurea[1] mai multe amănunte din viața părintelui Zosim și ce musafir binevenit era el pentru noi, copiii, la Pralea. Era un povestitor neîntrecut și știa nenumarate povești, care de care mai frumoasă, cele mai multe raportându-se la întâmplări în legătură cu istoria țării. Spunea că ține cea mai mare parte dintr-însele de la un moș al lui, călugăr în mănăstirea Șaba din Basarabia, care-l crescuse. Părintele Zosim era un adevarat sfânt: dădea cel de pe urmă ban saracilor și deschisese la mănăstire o mică școală de băieți, în care strângea copii de țarani pe care îi învața să cetească, să scrie și să socotească, bineînțeles în mod cu desăvârșire gratuit, mai îmbrăcându-i și hrănindu-i pe socoteala lui de câte ori părinții nu aveau cu ce. A murit la vârsta de o sută de ani, în iarna anului 1870–1871.

În primăvara anului 1858, mama a pierdut în sfârșit rabdarea și, într-o bună dimineață, nemaivoind să aștepte sosirea stâlpilor de fontă din străinătate și folosindu-se de o absență prelungită a tatei la Ieși, s-a mutat cu toată casa la Căiuți. Îmi aduc aminte, parcă ar fi astăzi, de multe amărunțimi ale acestei mutări. Țin bine minte cum, pe platoul numit Rateșul, imediat înainte să ne scoborâm în șesul Trotușului, am întâlnit *piatra cea mare*,

1. Vezi *Părintele Zosim* în *Povești Moldovenești.*

o piatră lată uriașă, ce se aducea din pârâul Popenilor, pentru grădina de la Căiuți, trasă de douăzeci și opt de perechi de boi.

Curtea de la Căiuți fusese clădită, cu vro doisprezece ani mai înainte, de tata, în vremea văduviei sale, pe locul unor livezi și grădini cumparate de la niște răzăși din satul Căiuțul, în mijlocul târgușorului cu același nume, înființat de bunul meu, hatmanul, în vremea lui Ioniță Sturdza, pe temeiul unui hrisov al lui Scarlat Calimah.

Până atunci *curtea*, în care șădeau bunul meu și tata când veneau la Căiuți, era o clădire de vălătuci, amestecați pe ici și colo cu părți de zid de cărămidă, cuprinzând cinci încăperi, din care una foarte mare, și, în fața despre târgușor, un cerdac larg, cuprinzând toată lungimea casei, la care te urcai prin două trepte din ulița târgului și care uliță alcătuia șleahul cel mare între Adjud, Târgul Ocnei și granița Ardealului. Noua curte s-a ridicat în fața acestei bojdeuce, de care îmi aduc aminte numai în stare de putregiune și pe care am daramat-o eu la 1877.

Curtea cea nouă a fost clădită mai ales în lipsa tatei, de un vechil leah ce-l avea atunci, numit Mokrenski. Acesta, din pacate, avea o mare influență asupra tatei, care își făcea mari iluzii despre cunoștințile lui agricole, economice și tehnice, ca și despre onorabilitatea lui. Acea clădire l-a costat sumi enorme și nu este nici bine clădită, nici îndămânatecă, nici frumoasă. Mai întâi, nu știu pentru ce, rândul de jos a fost ridicol de puțin ridicat: înălțimea odăilor dintr-însul întrecând numai cu puțin doi metri. Apoi grinzile pe care s-a așazat podeala rândului de sus au fost prea subțiri și s-au așazat la prea mare departare una de alta, astfel că, îndată ce noi, copiii, alergam, săream sau ne mișcăm sus în chip mai vioiu, se cutremura podeaua în toată casa, dându-ți impresia unui cutremur. Apoi este lipsită de coridoare de degajare și camerile nu sunt independente una de alta. Din dos, despre grădină, adică despre miazănoapte, era, și probabil mai este, un balcon și de-a lungul rândului de jos, și de-a lungul acelui de sus, îngust la capete, dar lățindu-se bine la mijloc, susținut, sus, de stâlpi rătunzi, jos, de stâlpi scurți, groși și patrați.

Dacă casa lasa mult de dorit și, cu toate dimensiunile ei, era neîncăpătoare, căci de toate erau numai douăzeci și șase de încăperi, cu antreturi, cu coridoare, cu cuști de scări, cu privăți, cu bufet, cu *bodroane* (un fel de băști) cu tot, grădina era o splendoare și făcea admirația tuturor celor care o vedeau. Nu se putea, în privința mărimii, compara cu multe alte grădini boierești din Moldova, deoarece cuprindea numai patru fălci, dar era trasată în chip minunat. Desemnul proiectului fusese făcut de vestitul Sobeck, un grădinar neamț vestit la noi în întâia jumatate a veacului al nouăsprezecelea, dar revăzut și retușat de mama.

Cuprindea două iazuri, din care unul mare, cu trei ostroave, legate între ele prin poduri, și mai multe poduri pe partea de pârău abătut din apa Căiuțului Mic, care alimenta cele două iazuri și o cascadă mică, dar foarte pitorească. Florăria era, ca clădire, foarte primitivă, dar conținea o sută douăzeci de alămâi, portocali și chitri, pe lângă număroși alți arbuști de lux. Din pricina climei umede și adăpostite a localității, copacii plantați sub ochii mamei, în anul 1851, erau, cu șăpte ani mai târziu, urieși, și grădina era de pe atunci o frumuseță, admirată de toți acei care o vedeau.

De altmintrelea toată acea parte a văii Trotușului, cu pâraiele Căiuțul Mare și Căiuțul Mic, cu luncile de arini de pe malurile lor și cu marile lunci de pe malul Trotușului, alcătuite din răchiți, arini, plopi argintii și fel de fel de copăcei, amestecați cu râorușcă mirositoare, cu păduricile și tufele de rug și de alți spini de pe corbănile ce se ridicau deasupra satului, spre miazăzi, alcătuia o mare grădină, începând de la hotarul de la vale al moșiei Căiuțul și al ținutului Bacău, până dincolo de Gârbovana. Acest colț de țară a fascinat de atunci ochii copilului de patru ani și jumatate, iar icoana lui a ramas înfiptă adânc și cu dor nespus până în ziua de astăzi în inima septuagenarului după o despărțire de aproape patruzeci de ani! Lăcomia neînțeeaptă a unui jâdov care a stăpânit câțiva ani moșia Gârbovana a distrus păduricele de pe coasta dintre târgușorul Căiuți și Podul lui Ștefan, a făcut câmp de arat din frumoasa luncă a Batașniței, iar

sălbătăcia și lenea unui regiment de artilerie român, cantonat acolo în timpul războiului[1], au făcut palancă din splendoarea de grădină, dar eu, în această clipă, le văd toate așa cum erau în primavara anului 1858!

Am arătat tot în acest capitol că mobilierul tatei de la Căiuți era foarte sumar și el: paturi moldovenești îmbrăcate cu cit, scaune, mese, scrinuri, dulapuri de lemn de brad lustruit și prea puține mobile demne de acest nume. De n-am fi adus cu noi tot ce era la Pralea, n-am fi avut pe ce să dormim. Și această stare de lucruri a ținut doi ani și jumatate, tata amânând din zi în zi aducerea mobilierului din casa de la Ieși.

El nu avusese ce să facă când, la întoarcere, ne-a găsit instalați la Căiuți: n-a putut decât să se închine în fața faptului îndeplinit.

În cea dintăi vară a așăzării noastre la Căiuți am mers din nou la Slănic. Întâmplările acestui sezon sunt cu mult mai vii în memoria mea decât ale celui dintăi. Din pricină că țara era în toiul luptei pentru unire, cei mulți boieri, mai cu samă acei unioniști, nu plecase aproape deloc în străinătate, temându-se de vro surprindere din partea Turciei și a Austriei ajutate de Anglia. Era deci adunare mare boierească la băi, mulțime de rude și de prieteni de ai noștri, printre care am fost foarte mulțămit să găsesc pe bunul meu prieten, Cuza.

Ocupam casa lipită de sala de bal, cu un mare cerdac dinaintea ei. Îngrijirea mea specială era încredințată mancei mamei, sărdăresei Marghioala Neculau, foarte iubită de toată familia și care ședea la masă cu noi. Însă eu eram cumplit de neastâmpărat și de neascultător și aveam pretenția să mă primblu liber în tot Slănicul, iar mama nu avea nimica de obiectat, având ca principiu că copilul, mai ales băietul, trebuie lasat să se dezvolte pe cât se poate în libertate, pentru a capata spirit de inițiativă. Hoinăream deci toată ziua și mă apucam de toate năzdrăvăniile. Biata sărdăreasă, bine învalită din fire, o ducea într-o necontenită spaimă și mișcare. Am povestit aiurea[2] cum, într-o sară, din

1. Cu toate că la prea puțini kilometri erau, de amândouă părțile Trotușului, zecimi de mii de fălci de pădure, din care se puteau aduce lemnele de foc cu cea mai mare înlesnire, mai cu deosebire de trupe călări.

2. V. în *Viața Românească* pe ianuar 1924: *Comisarul Băilor*.

îndemnul lui Cuza, care o găsea din cale afară veche, am dat foc colibei în care cântau muzicanții, spăriind strașnic o pereche îndrăgostită care, negândindu-se la asemene primejdie și având altceva de făcut decât să se păzască de foc, nu auzise cum am venit la colibă și cum am aprins chibriturile care au dat foc cetinei uscate. Am fost descoperit și am mâncat de la tata o corecțiune din cele mai sfinte. Dar a doua zi Cuza m-a mângâiet, zicându-mi că sunt un viteaz și dăruindu-mi o pereche de epolete, pe care le-am pastrat mulți ani, până ce mi s-au furat acasă, pe când mă aflam în străinatate pregătindu-mi bacalaureatul.

Distracțiile la Slănic erau balurile care se dădeau într-o mare șandrama de scânduri lipită de casa noastră precum și aprinderea brazilor în fiecare duminică și zi de sărbătoare. Am asistat și eu la începutul unui bal, permițându-ni-se mie și surorilor mele Ana și Maria să privim până la 9 ceasuri (acele petreceri începeau foarte de vreme). Lumea mare nu dansa, se mulțămea să privească la dansuri un ceas sau două, apoi se retrăgea.

Arderea brazilor se făcea în chipul următor. Se aducea un brad întreg curățit de vârfurile crengilor, lăsând la tulpină numai câte o lungime de o palmă sau două. Pe urmă, pe acești craci se legau împrejurul trunchiului, de sus până jos, straturi dese de cetină, luate de pe 10-12 brazi. Apoi, îndată ce înnopta bine, se dădea foc cetinei aproape de pământ. Focul se suia răpede, producând miriade de scântei care acopereau cerul. Efectul era într-adevăr foarte pitoresc.

În acel an venise mulți munteni. Cei mai mulți erau nalți, oacheși, cu pielea smolită, purtau lungi favoriți și erau deosebit de buni de gură. Ceea ce a făcut ca mulți ani să-mi închipui că toți muntenii trebuie să fie la fel. Mă scandaliza mult graiul lor atât de asămănător acelui al țiganilor șatrași de la noi din Moldova. Cu toții erau unioniști înfocați.

Nu țin bine minte dacă atunci sau în anul precedent se afla la Slănic Vasile Mălinescu cu soția lui. El era un patriot și un unionist înflacărat. La 1848 izbutise să fugă din Iași la reprimarea *buntului* și să ajungă la graniță, la Oituz. Aici se odihnea, încă pe pământul nostru, crezându-se în siguranță, când iaca sosește un ofițer de *slujitori* cu doi cazaci pentru ca să-l aresteze.

Dar Mălinescu trage cu pistolul pe fereastră asupra ofițerului, rănindu-l greu, și scapă peste hotar. Era acuma bolnav greu de oftică, la Slănic, împreună cu frumoasa lui soție, una din fiicele camarașului Mihail de la saline. Într-o zi mama mă trimete, nu mai știu pentru ce, la doamna Mălinescu. Găsind toate ușile deschise, intru și găsesc pe doamna Mălinescu șăzând pe divan, iar pe soțul ei lungit pe același divan, cu capul pe genunchii ei și… sugând la sânul frumoasei femei. Medicii îi recomandase laptele de femeie, ca surogat pentru acel de măgăriță, ca leac pentru plămâni. Ea mai fusese căsătorită mai înainte, cu Pascal Vidrașcu, și, rămânând văduvă, o luase Mălinescu de soție. El a murit de altmintrelea în curând. Ea avuse cu întâiul ei soț un fiu, Alexandru Vidrașcu, care, după ce a ieșit din școala de la Saint-Cyr, a fost ofițer, întâi în armata franceză, luând parte la războiul franco-german de la 1870–71, apoi în armata română, făcând acel al Independenței noastre și distingându-se în amândouă. Pe urmă a fost deputat și prefect de Bacău. Era un copil deosebit de frumos. Doamna Mălinescu, la Slănic, îl punea pe masă și lumea de față îl întreba cine-i. Iar el răspundea: „Alexandru Vidrașcu. Român verde ca stejarul, democrat și liberal."

Tot lui Cuza îi datoresc amintirea unui incident care ar fi putut deveni tragic. Luam mesele pe cerdacul casei în care locuiam. Într-o dimineață, trebuia să fie între zece și zece și jumatate, masa era pusă, se vedeau cocotiere în farfuria de dinaintea fiecărui loc, ceea ce însamna că aveau să fie ouă fierte la dejun. Tata, după obiceiul lui (era un tată foarte iubitor) se muta de la unul la altul din scaunele ce aveam să le ocupăm noi, copiii, și tăia pentru fiecare fălii înguste de pâne (*mouillettes*), menite a fi mâncate cu ouăle, iar eu priveam la el. Deodată îl văd cum pune mâna la frunte, se scoală în picioare și un șivoi gros de sânge i se sloboade din frunte.

La țipetele mele au venit sofragiul, mama și toată casa. S-a adus un lighean în care a curs sângele și mama, care avea mult sânge-rece, a legat răpede pe tata la cap cu un prosop mare ce l-a strâns bine și sângele a încetat să curgă. A venit apoi doftorul și a constatat că rana fusese pricinuită de un gloante Flaubert mort, probabil ricoșat de pe vro piatră, care gloante îi spărsese o minusculă arterie de sub păr. Pe câteva ceasuri a avut

o viguroasă durere de cap și s-a simțit slab din pricina pierderii de sânge.

Toată lumea a priceput că micul gloante ieșise din pistolul lui Cuza.

Acesta după-amiază venind să vadă pe tata, l-am luat eu în primire de pe cerdac și, arătându-i pata de sânge care nu se spalase încă, i-am zis:

— Uite ce ai făcut!

Mama sosind în acel moment, viitorul domn a capatat un perdaf din cele mai sfinte.

Cuza, care era un minunat trăgător cu pistolul, avea obiceiul, în fiecare dimineață, să tragă, din cerdacul de dinaintea locuinții sale, în cortelul verde al cumnatului său, Lambrino, pe care îl făcuse ciur. Se vede că acel gloante, foarte mic, ca toți glonții acelor pistoale, ricoșase după ce trecuse prin cortel, pe vro piatră, pentru a veni să lovească pe tata la o distanță destul de mare. De atunci Cuza a început să deie pace cortelului verde al cumnatului său, până când acesta a avut proasta ideie să puie să astupe bortele făcute până atunci, ceea ce a ademenit pe viitorul domn al Țărilor Surori să nu se mai poată stăpâni și să facă cortelului alte borte, și mai număroase.

După ce ne-am întors la Căiuți, am asistat la o scenă caracteristică a moravurilor administrative de atunci.

Tata fiind dus în ținutul Neamțului, la moșia mamei, la Mărgineni, a sosit în satele noastre *zăcuția*. Adică privighitorul de Trotuș, al cărui nume l-am uitat, sau ajutorul lui (în acest moment nu-mi mai aduc aminte dacă privighitorii noștri aveau deja ajutori atunci și, unde mă aflu în acest moment, n-am cum să mă lămuresc), a venit cu doi *cazaci* ca să împlinească banii birului, cu care țaranii erau foarte întârzieți. Pentru a scoate acei bani, se întrebuința mijloacele uzitate atunci: bătăi înfricoșate, sfaramarea străchinilor și a mobilelor rudimentare aparținând datornicului, prinderea găinilor și a gâștelor lui, plus variantele iscodite de mintea mai mult sau mai puțin ageră a împlinitorului, mai făcându-și râs de câte o fată sau de câte o nevastă.

Privighitorul în chestiune era un împlinitor cu deosebire vrednic, întrebuința, pe lângă toate mijloacele cunoscute, și altele

improvizate de crierul său. Două zile după sosirea lui erau pe moșie un chiu și un vai nemaipomenite: bieții oameni împrejurase curtea și rugau cu lacrimi pe mama să-i scape de acea urgie. În zadar trimesese ea la aprigul cinovnic pe vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, în zadar îl poftise pe executor la curte prin noul vatav de ogradă, sardarul Neculai Lefter, fostul camardiner al tatei, în zadar îi trimesese răspuns că are să scrie ispravnicului și chiar la Ieși, *zăcuția* se făcea tot mai strașnică. Dar a treia zi dă Dumnezeu și sosește tata pe neașteptate. Nu apucase bine să iasă din trăsură și mama îi și spusese ceea ce se întâmpla la Popeni. Tata poronci îndată să i se înhăme o pereche de cai proaspeți la altă trăsură, m-a luat cu el și am mers la satul Popeni. Dinaintea crâșmei se afla lume multă. Nu plouase de mult și era un colb cumplit. Pe prispa crâșmei ședea domnul privighitor sau ajutor de privighitor, calare, pe un scaun. În drum, cazacii trăgeau, țânând-o de picioare și târându-i fața în colb, o femeie al cărui bărbat fugise în ajun ca să scape de bataie.

Tata a sărit din trăsură, poroncindu-mi să nu mă mișc, și, într-o clipă, cei doi *cazaci* zăceau la zece pași, în mijlocul drumului. Țaranii împrejurară îndată pe tata, fiecare spunându-i ceea ce suferise, era un zgomot groaznic: țipete, plânsete, bocete. Cu mare greu tata obținu ca să se facă liniște și vro zece oameni mai cuminți fură chemați pe rând ca să spuie ce văzuse. Privighitorul, care îngălbenise, voi să fugă, dar tata poronci să-l oprească. După ce țaranii mântuiră jalnica lor povestire, tata întrebă pe cinovnic ce are de întâmpinat. El îngână câteva cuvinte, zicând că are poronci, și, cerându-i-se acele poronci, el înmână tatei o hârtie. Tata o ceti tare. În hârtie i se poroncea să meargă la un număr de anumite sate și să împlinească banii birului.

— Nu văd ca aici să ți se poroncească să bați, să necinstești, să strici și să schingiuiești, zise liniștit tata.

Cinovnicul tăcu.

— Dumneta ai bătut, ai necinstit, ai stricat, ai schingiuit, urmă tata, ești un hoț. Am să-ți dau răsplata care se cuvine hoțului. Puneți-l jos, poronci el țaranilor.

Într-o clipă domnul privighitor era lungit la pământ, cu fața în jos și ținut de cap, de mâni și de picioare.

— Acuma trageți-i o sută de bice, chiar cu harapnicul lui, mai poronci tata.

Îl iertă după cincizeci, dar și acelea ajungeau și le va fi ținut domnul ajutor de privighitor sau privighitor toată viața lui. După aceea fu ridicat, dus la cal, legat pe el, iar frâiele fură date în mânile unuia din cazaci și astfel porni spre reședința lui de la Târgul-Trotușului.

Dar când era să plecăm, iaca vedem că aleargă oamenii spre noi și ni spun că al doilea *cazac* cere numaidecât un car *de beilic* (de corvadă), bineînțeles fără plată, ca să ducă două cuște mari, una cu găini și cealaltă cu rățe și cu gâște, adunate fără bani de cinovnic de la datornicii fiscului. *Cazacul* fu chemat de tata și invitat, în termeni cât se poate de drastici, să încalece și să plece, iar nenorocitele păsări fură puse în libertate, iscându-se între gospodine cumplită sfadă cu prilejul alegerii lor.

Zăcuție mai făcutu-s-au în toată domnia lui Cuza și în vremea lui Carol în ținutul Bacăului, dar în satele de pe Căiuți, după acea pe care am povestit-o, n-a mai venit alta de acest felu.

Și ca să mântui cu bataia, iaca încă două istorioare care mă privesc personal.

În șură se afla o trăsurică care era zisă a mea. Ar fi putut să facă drumuri lungi dacă s-ar fi înhamat la dânsa cai, chiar patru cai în șir, dacă ar fi fost mici, căci avea absolut toate organele nu numai ale unei trăsuri, ci încă acele ale unei trăsuri bune; în fund erau două locuri îndămânatece și pe scăuieș putea în voia cea bună să șadă un copil de zece ani, iar pe capră un vezeteu cât de voinic. Tata o cumparase exclusiv pentru ca să se înhăme la dânsa o păreche de capre pe care să le mâi eu. Dar din nu știu ce pricină, deși posedam mai multe sute de capre, acele care ar fi trebuit să tragă la trăsura mea n-au venit niciodată și, când aveam gust să mă primblu cu dânsa, trebuia să le înlocuiesc cu… băieți de țarani sau de țigani. Deoarece aceste primblări se făceau numai după ce mama sau bunica îmi aprovizionau buzunarul cu *gologani* sau cu *puișori*, această muncă era totdeauna binevăzută de cei opt sau zece băieți care trăgeau trăsurică mea, ușoară ca o pană și având goană nebună; tracțiunea nu-mi lipsea deci niciodată. Într-o zi

însă, am găsit că unul din *caii* mei era moale și, pentru a-l iuți, l-am croit cu biciul, alcătuit dintr-o nuie de care era legată o șfară, însă lovindu-l nu cu șfara, ci cu nuiaua. Băietul a ieșit îndată din ștreangurile de frânghiuțe cu ajutorul cărora se tragea vehiculul și a declarat că:

— Dacă-i așa, nu mai trag!

Atunci eu, furios, și uitând făgăduința făcută mamei în drumul nostru de la Pralea la Ieși, am sărit de pe capră și, grămădind pe băiet de gardul lângă care se petrecea scena, am început să dau iar într-însul cu nuiaua. Dar, deodată, m-am simțit apucat de ceafă și am auzit glasul răstit al tatei zicând:

— Mișelule, de ce dai în băiet? Răspunde îndată!

— O fost obraznic, răspuns-am eu.

— Ce obrăznicie ți-o făcut el?

N-am avut ce face și a trebuit să spun adevărul.

— Și tu, mișelule, îți închipui că ai dreptul să bați pe alții fiindcă te-ai născut fiul meu și că ei nu îndrăznesc să-ți deie loviturile înapoi și înzecit? Am să te învăț eu pe tine!

— Măi băiete, zis a el atunci țigănașului de vro unsprezece ani pe care îl lovisem, zmuncindu-mi varga din mână și dându-i-o, na varga asta. Dă într-însul, dă cât poți de tare, până când ți-oi zice să nu mai dai. Dar dă, măi! adăugi el, văzând că băietul nu îndrăznește să lovească în *cuconaș*, dă, că acuși dau eu în tine.

Numai după această amenințare îndrăznit-a țiganașul să deie în mine, dar moale, ceea ce făcu pe tata să zică:

— Dacă nu dai mai tare, să vezi cum te fac eu acuși să urli!

De astă dată țiganașul începu să deie din toate puterile, ceea ce, deși aș fi vrut să fiu eroic și să nu țip, îmi scoase țipete de durere. Și numai după ce umerile, spinarea și părțile mele de mai jos au primit o porțiune de lovituri din cele mai respectabile datu-mi-a tata drumul. Iar băieților, care, spre suprema mea umilire, rămăsese față, li-a poroncit:

— Voi, duceți trăsura în șură și, de acum înainte, de câte ori va îndrăzni să deie în voi, întoarceți-i bataia înapoi cu vârf și îndesat. Să știți că de-oi afla că v-o bătut și nu i-ați întors bataia cu bielșug înapoi vă bat eu pe voi fără milă. Dar v-o plătit el oare? Nu? Plătește-li îndată, iar celui care l-am pus să te bată ai să-i dai acuma, față cu mine, plată întreită.

Cumplită mi-a fost umilirea și, de atunci, nu m-am mai făcut vinovat de faptă la fel. Trebuie să adaog însă că tata, barbat de pe altă vreme, cu altă creștere și cu alte obiceiuri, își bătea bucătarii când greșeau vrun fel de bucate și vezeteii când caii sau hamurile erau rău grijite, când furau ceva sau s-îmbatau prea din cale afară. Totuși, cred că tocmai din aceste considerațiuni întâmplarea de mai sus este spre lauda și spre cinstea lui. Mulți oameni ridicați foarte de jos cunoscut-am, care toată viața lor au făcut profesie de simțiminte foarte egalitare, au ajuns la stare frumoasă, mai ales prin parada ce au făcut-o cu acele simțiminte, și care oameni, un sfert de veac mai târziu, închideau în hambare și sub pază țaranii care se îndatorise la ei pe muncă și-i băteau fără milă dacă se încercau să *fugă* (?), iar mai bat în chip brutal și astăzi servitorii și servitoarele lor! Dacă voi trăi să urmez seria *Amintirilor*, voi avea prilej să citez multe fapte de asemene natură.

Mama, adversară hotărâtă a oricărui act de brutalitate, nu numai că niciodată n-a ridicat mâna asupra cuiva, dar chiar nu voia să știe de proverbul atât de înțelept al regelui Salomon că: *Cine cruță varga strică copilul.* Totuși, într-o zi am scos-o eu din sărite. M-am apucat, încă în anul 1858, de antisemitism și de huliganism.

Aproape fiecare din *dughenile* (magazinele) din târgușorul Căiuțul era o crâșmă în care se vindea vin, dar mai ales rachiu. Pe fiecare tarabă vedeai un șir de gărăfi proaste, pline de o băutură și mai proastă, de coloare deosebită fiecare: verde, roșie, albastră, vânătă, galbănă și albă. În fiecare era bineînțeles același rachiu, tot atât de prost și de vătămător sănătății. Jâdovii erau tot atât de urâți de clasele inferioare atunci ca și astăzi, mai ales de surtucarii de jos. Eu, fiindcă ei purtau perciuni, scufii pe cap, talere lungi, papuci târâiți și mâncau usturoi, condiment care totdeauna mi-a stârnit greața, nu-i puteam suferi. Tare mă mieram cum tata și mama nu-mi împărtășesc ura împotriva neamului lui Israil și-mi ziceau că și jâdovii sunt oameni ca și noi.

Auzind odată că rachiul care-l vând otrăvește și prostește poporul, m-am hotârât, tata fiind absent, să contribui la mântuirea

de rălele urmări ale alcoolului pe țaranii care-mi erau dragi. M-am dus în capătul de sus al târgului, m-am suit pe cea dintăi tarabă pe care am văzut sticle cu rachiu și, luându-le una după alta, le-am aruncat în uliță unde bineînțeles s-au spart. Apoi mi-am urmat drumul în jos, spre curte, făcând tot la fel, când pe partea dreaptă, când pe acea stângă a uliții. Nici unul din acei cărora li aparțineau băuturile astfel risipite de mine n-a încercat să mă împiedece, nu numai doară din respect pentru persoana cuconașului, dar pentru că fiecare știa că va fi despăgubit de două și chiar de trei ori pentru paguba suferită. Dar, când am ajuns aproape de poarta curții, m-am întâlnit cu sofragiul, care, spunându-mi, că are poroncă de la mama să mă aducă la dânsa, m-a și luat în brațe. Eu nu prea eram îngrijit, cunoscând principiile mamei în privința argumentelor lovitoare, și eram sigur că am să scăp cu o ocară bună, poate cu un *katzentisch* sau o *punere la colț* pentru un ceas sau două. Dar mă înșalam amar. În sala cea mare de jos am găsit pe mama cu câțiva jâdovi, având fiecare din ei mai multe hârburi de steclă în mână, mai fiind acolo o bancă adusă din grădină și vro trei vergi de dimensiune respectabilă. Și, după o ocară zdravănă, am fost așazat pe bancă și, față cu jâdovii, am capatat o corecțiune poate mai zdravănă decât acele ale tatei, căci mâna frumoasă și albă a mamei moștenise de la tată-său o putere de barbat; însă aceasta a fost, afară de două sau trei palme, singura corecțiune ce mi-a dat-o ea vrodată.

CAPITOLUL II

Mama

Mama era fiica lui Grigore Ghyka și a Anicăi, fiica lui Iordache Catargiu. Amândoi mai fusese căsătoriți, el cu domnița Elenco, fiica lui Ion Sandu Sturdza Voievod, ea cu logofătul Ion Buhuș, ultimul vlăstar al acestei vechi și ilustre familii.

Anica Catargiu era nu numai deosebit de frumoasă, dar și plină de duh: contimporanii făceau dintr-însa o adevarată zină fărmăcătoare. A murit însă foarte de tânără, în anul 1838, la Chișinău, unde i se află mormântul, lăsând soțului său două fete, din care mama, născută la 1832, era cea mai în vârstă. Durerea soțului ei fu atât de mare, încât rudele și prietenii se temură să nu-și puie capăt zilelor. Până atunci fusese ateu desăvârșit; moartea soției iubite i se păru o osândă trimesă de cer pentru pedepsirea necredinții sale și, din ateu, devenise ortodox practicant, mai făcând și un pelerinaj la Ierusalim care-i dădu drept la titlul de *Hagiu*.

Mama, în copilărie, era departe de a justifica credința că va deveni marea frumuseță ce a fost. Tata, care era atunci căsătorit cu o prietenă intimă și din copilărie a Anicăi Catargiu și purtase de nenumarate ori în brațe pe viitoarea lui soție, ni spunea, față cu dânsa, că era cârnă, avea păr roș și fața acoperită cu pistrui. Și mama râdea și zicea că această descriere este absolut exactă.

În primii ani după moartea Anicăi Catargiu, sora lui Grigore Ghyka, Elena Șubin, căsătorită cu acel mare bețiv și mojic care era generalul rus Șubin, îngriji de cele două fete ce le lasase. Șubin luase pe mătușa numai din cauza marei zestre ce o avea, căci poseda toate virtuțile ce pot face podoaba unei femei

afară de frumuseță, și o bătea măr de câte ori s-îmbata, adică aproape în fiecare zi. Mătușa Elena Șubin trăia în Vaslui, care-i aparținea (nu numai moșia cu acest nume, dar și târgul), unde creștea pe număroșii ei copii, de ale căror lecții se împărtășea și mama. În curând însă tată-său o aduse în Ieși, unde fu plasată dintăi în pensionatul Garet, dirijat de profesorul francez cu acest nume și de soția lui și în care învațau aproape toate fetele boierilor așazați în capitala Moldovei, pe lângă altele ale căror familii șădeau la țară. Ea se arătă de la început o elevă foarte sârguitoare și deosebit de ageră la minte. Garet era un deosebit de bun profesor de limba franceză; mama, care stăpânea această limbă cum o stăpânesc puțini francezi, ni zicea că temelia acestei stăpâniri o pusese fără îndoială lecțiile lui Garet. Ea nu-și aducea aminte să fi fost vrodată pedepsită pentru lecțiile ei. Vacanțiile le petrecea totdeauna la Vaslui împreună cu verii și verele șubinești și cu frații ei din întăia căsătorie a lui Grigore Ghyka. După aceea fu plasată în alt pension, tot în Ieși, dirijat de un domn Haddek. În anul 1844, tată-său o duse la Viena și o plasă în Institutul van Demergel, condus de doamna van Demergel și de soră-sa, doamna von Phillisdorf, soția consilierului aulic von Phillisdorf, unde ramase până în anul 1848. Pe lângă studiile obișnuite, mama se perfecționă în cunoștința limbii franceze, își însuși acea a limbii germane în chip temeinic, apoi mai învăță englezește și italienește destul de bine pentru a putea susținea orice conversație în acele limbi asupra oricărui subiect; aceasta pe lângă o temeinică cunoștință a literaturilor lor. Elevele erau des conduse la Operă și la Burgtheater, precum și la toate conferințele literare ce se țineau pe acea vreme în capitala Austriei. Se încuraja în ele gustul cetirii și în fiecare seară se consacrau câte două ceasuri la o lectură în vrouna din limbile ce se învațau în institut. Artele de agrement nu erau uitate, mama desemna binișor și avea serioase cunoștințî muzicale.

După patru ani, la 1848, Grigore Ghyka adusese în institut pe a doua sa fiică, Natalia, și în anul următor, 1849, luă cu el la Ieși pe mama, despre care directoarele institutului îi declarase că nu mai au ce s-o învețe în institutul lor.

Când a sosit în țară, nimene nu a mai recunoscut, în fata de șăptesprezece ani, copila cârnă, cu păr roș și cu fața acoperită de pistrui care plecase cu câțiva ani mai înainte. De talie mijlocie, dar admirabil proporționată, fiica lui Grigore Ghyka avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi și păr negru, cu pieliță de strălucitoare albeață. Erau persoane care nu voiau să creadă că este aceeași persoană, că trebuie să fie altă fiică a lui Grigore Ghyka, de existența căreia lumea nu știa și pe care el o aducea acuma din străinatate, unde o crescuse în locul celei dintăi, care o avuse din a doua lui căsătorie. Mama mi-a povestit chiar că s-au găsit persoane care, conversând cu ea, au pus-o pe terenul unor împrejurări din copilăria ei ce le cunoșteau, spre a se asigura că-și aduce aminte de ele și este prin urmare aceeași care o cunoscuse: cârnă și cu părul roș. Minunata ei memorie nu a întârziet să li ieie orice îndoială în această privință.

Când, în cursul aceluiași an, Grigore Ghyka a fost ridicat la scaunul Moldovei în locul lui Mihai Sturdza, el nu s-a mutat la Curtea Domnească, în care erau așazate o mulțime de diregătorii (căci Mihai Sturdza locuia propria lui casă), ci a urmat să locuiască, împreună cu fiică-sa, la tată-său, marele logofăt Alecu Ghyka, care fusese capul opoziției împotriva lui Sturdza. Numai după facerea reparațiilor și cumpararea (din punga domnului) a unui nou mobilier s-au mutat în Curte.

Deși mama în timpul șăderii sale la Viena deloc nu uitase limba românească, în pensionatul Demergel mai fiind și alte românce (printre care domnișoara Smărăndița Rosetti, căsătorită pe urmă cu Mihai Jora), ea a ținut să dobândească o cunoștință cât mai temeinică a graiului părintesc și a rugat în acest scop pe tată-său să-i deie un profesor de limba română. Domnul a ales spre acest sfârșit pe Teodor Codrescu, și, mulți ani mai pe urmă, editorul *Uricariului* își aducea aminte cu cea mai vie plăcere de lecțiile ce le dăduse mamei, de inteligența ei, de dragostea ei de țară și de viul interes cu care se punea în curent cu toate amăruntele trecutului și cu începutul de viață intelectuală a poporului căruia îi aparținea. După cât știu, mama a fost singura fată din marea noastră boierime din vremea regulamentară care, după terminarea studiilor în străinătate, a simțit nevoia

să-și însușească o cunoștință cât mai desăvârșită a limbii și a literaturii noastre, săracă cum era această de pe urmă. Ea era fiica preferită a domnului și, ca atare, ținută în curent despre toate proiectele și speranțele lui și asociată la cele mai multe din operele lui de binefacere. Când, după moartea tătâne-său și mutarea lui în Curtea Domnească, a hărăzit Sântului Spiridon casa părintească, înzestrată cu toate cele trebuitoare și transformată în institut de moșit și de copii găsiți, a însărcinat pe fiică-sa cu privegherea acestei fundațiuni printr-o preafrumoasă scrisoare, ce o posed.

Pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka venise la Ieși un pictor aquarelist, bavarez, numit Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I al Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase, să adune chipuri de frumusețe femeiești din toate țările. Văzând, la nu știu ce prilej, pe mama, a cerut numaidecât voie să-i facă portretul, ceea ce i s-a acordat fără greutate. Acest portret a fost reprodus în gravură sub indicația de: *Mädchen au der Moldau* (Fată din Moldova) și reprezintă pe mama în haine de țarancă, torcând. Originalul se află la München, în *Album schöner Frauen* (Album de femei frumoase).

Precum era firesc, frumoasa, culta și bogata domniță numai lipsă de pețitori nu ducea. Printre aceștia, acel care se bucura de preferințile domnului era Alexandru (Coco) Sturdza, fiul logofătului Costache Sturdza, despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*. Coco era un tânăr frumos, cu duh, relativ cult, cu manierele celui mai perfect cavaler și barbat de salon; știuse să câștige favoarea domnului prin cele mai deșănțate lingușiri, la care, din nenorocire, Vodă Ghyka, cu toate strălucitele sale calități, era foarte simțibil. Dar mama era prea deșteaptă pentru a nu fi pătruns că, sub niște aparențe seducătoare, Coco ascundea o fire căreia nu-i lipsea aproape nici un vițiu; ea nici nu voi să audă de această căsătorie și-i preferi pe tata, deși era cu nouăsprezece ani mai mare decât ea.

*

Pentru ca mama să fie mai aproape de părintele ei, tata cumpără casa Casandrei Sturdza de la Herța, născută Ghyka, în

care ei au dus, timp de mai mulți ani, o viață din cele mai largi, pe picior foarte mare, cu slugi nenumarate, cu echipajuri multe și frumoase, cu mese renumite pentru bogația și bunatatea lor, tata fiind un gastronom vestit. Această viață satisfăcea mai ales gusturile tatei, căci mama nu era mondenă deloc: nu-i plăceau nici toileta, nici dansul, pe care îl numea o plăcere stupidă. Rochia cea mai scumpă ce și-a făcut-o în viața ei fusese o rochie de *velours bleu épinglé*, făcută cu prilejul unui bal al curții, din voința expresă a tatei, care costase 36 de galbeni, adică 423 de lei de înainte de război, de care rochie am auzit, cu cincisprezece ani mai târziu, pe Vasile Alecsandri vorbind cu entuziasm. Plăcerile ei de predilecție erau teatrul (comedia și opera), cetirea și conversațiile cu subiecte serioase și cu oameni instruiți. Îi plăceau mai ales discuțiunile pe subiecte filozofice și avea cunoștințe din cele mai serioase în această materie, ca și în literatura franceză, germană, engleză și italiană.

Bunul meu, la întoarcerea lui în scaun, la 1855, în urma părăsirii Principatelor de către trupele rusești și ocuparea lor de acele austriace, adusese cu dânsul un secretar francez, numit Edouard Grenier, foarte devotat lui, care mai era un scriitor și poet de talent. Frumusețea și cultura mamei făcuse o mare impresiune asupra lui, și ea singură nu bagase de samă că tânărul francez își pierduse mințile după dânsa. Această supremă indiferență îl făcea să sufere mult – în tăcere – și a fost poate unul din temeiurile pentru care el a părăsit postul ce-l ocupa și Moldova, dând bineînțeles plecării sale motive de datorii de familie: sanatatea unei mame înaintată în vrâstă. În seara în care își luă congediu de la domn, acesta văzându-l trist și părându-i însuși rău de despărțire, voi să deie convorbirii o notă mai veselă zicându-i că, dacă el este trist, mulți trebuie să fie în acel moment ochii umezi de lacrimi la gândul că se despart de el.

— Alteța Voastră se înșală, răspunse Grenier, eu într-adevăr sunt mâhnit, inima îmi este îndurerată pentru că mă despart de Ea, care a fost ca un părinte pentru mine tot timpul cât am stat în Moldova, îmi pare rău că părăsesc o țară frumoasă ce m-am deprins s-o iubesc și oameni care m-au primit ca pe un frate. Dar, adause el cu oarecare amărăciune, nu mi-a ramas mângâierea să

pot crede că în acest timp să fi făcut să bată pentru mine inima macar a unei singure femei moldovence.

*

Mama de mult stăruia pe lângă tata să mai restrângă traiul ce-l duceau, care depășea mijloacele lor, însă fără succes. După părăsirea scaunului de către Grigore Ghyka, vânzarea Bazgăi, partea tatei din Bohotin pe care el o pusese la dispoziția fraților pentru a lichida datoriile părintești, și facerea socotelilor între dânșii, se văzu că partea ce-i revenea din banii încasați pe Bazga era mult mai mică decât acea la care se aștepta și nu ajungea pentru lichidarea acelor datorii ce le făcuse în anii din urmă. Se hotărâră deci, tot în urma îndemnului mamei, să părăsască Ieșul și să se mute la țară, pentru a face economii. Am dat în capitolul I amănunte asupra traiului nostru la Pralea, într-un capitol viitor voi da altele asupra acelui dus la Căiuți de la 1858 la 1870. Din amândouă se va vedea că, dacă acest trai nu s-a deosebit mult de acel de la Ieși din anii 1851–1856, răspunderea acestui fapt desigur că nu privește pe mama.

Deși o intelectuală în toată accepțiunea cuvântului, mama deloc nu se dezinteresa de gospodăria casnică: era meșteră în confecțiunea tuturor bunătăților care făceau mândria cucoanelor în tot cursul veacului trecut. Dinaintea ochilor mei văd și astăzi icoana ei pe terasa de jos a curții de la Căiuți, cu mânecile suflecate, cu pestelcă lungă, albă, prinsă de umere cu bolduri și strânsă la talie, dinaintea unei sobe mobile de fier, deasupra căreia fierbea cu clocot, într-o tingire de formă specială, un sirop oarecișcare, curățându-l de spuma albă ce se ridica dintr-însul, sau frecând plecată jos de tot, cu meleșteiul, vrun șerbet în aceeași tingire, ținută cu amândouă mânile și cu toată puterea de vro slujnică sau de cămărășiță. Dulcețile de tot soiul, ce le făcea după rețetele vestite ale bunicăi Frosiniței, aveau reputație cinstește în țară, ca și compoturile, vutcile (*liqueururile*), pastele de gutâi, perjuțele uscate, murăturile și spirturile din camara noastră.

În grădină, sub un frumos pavilion, era o clădire joasă, un fel de subsol, trei pereți ale căreia aveau, pe toată lungimea, câte un lung cuptor în fața căruia se vedeau așazate o mulțime de alambice. Această încăpere, căreia i se dădea numele pompos de

velniță, servea la fabricarea apelor: de cimbru, de trandafir și de levențică, și a diferitelor spirturi. Meșterul însărcinat cu lucrarea acestor ape și spirturi era un beției vestit în satul și în târgușorul Căiuțul, numit Gheorghe Dragolea. Când velnița lucra, mama o inspecta de două ori pe zi.

Îmi mai aduc aminte, pe vremea culesului cimbrului, a sulcinii și a levențicăi, aceasta bineînțeles cultivată în grădină, de *clăcile* făcute pentru culegerea acestor plante. Cimbrul servea la fabricarea apei și a spirtului de cimbru, care altădată înlocuiau apa de Colonie; tata a întrebuințat până la sfârșitul vieții apa și spirtul de cimbru pentru toaleta lui. Floarea de sulcină servea la facerea de săculețe umplute cu petalele ei și așazate în dulapuri sub grămezile de albituri, spre a le satura cu parfumul ei dulce, din levențică se făceau apă, spirt și săculețe având aceeași întrebuințare ca acele de sulcină. Aceste *clăci* aveau totdeauna loc în vrouna din numeroasele zile de sărbătoare în care țaranul român crede că s-ar expune urgiei corului dacă ar lucra. Se dădea veste din ajun și, dezdimineață, porneau din satele mai apropiete de curte, Căiuțul, Popenii, Blidarii și Boiștea, cârduri de fete sub conducerea vrunui fecior boieresc sau vrunui pădurar, spre locurile unde planta căutată în acel moment se găsea mai cu belșug. Pe la amiază ele se adunau împrejurul carului cu mâncare ce li se trimetea de la curte și, îndată după ce mâncau, plecau înspre târgușor. Lunga terasă de jos se umplea cu ele, se așazau pe dânsa și, având fiecare gramada ei luată din carul care li adusese mâncarea și pe care îl încarcase cu floarea culeasă, se apucau să smulgă florile de pe stipită, aruncându-le în vrun paner sau legătură pusă dinaintea lor. Aproape totdeauna venea și mama, se așaza pe una din treptele de piatră care duceau de pe terasă în antret și începea și ea să smulgă floarea de pe stipită. Îndată ce se vedea că operația este spre sfârșit, se chemau pe cei doi grădinari bătrâni, foști robi, care alcătuiau, vai!, tot ce mai rămăsese din taraful vestit altădată al hatmanului Răducanu, un scripcar și un cobzar, îmbrăcați în anteriu și giubea, care începeau să cânte o horă. Totodată se deschideau porțile cele mari prin care intrau din ulița târgului în incinta curții și mulțimea flăcăilor năvălea într-însa. Jocul ținea până în amurg și se termina printr-o *cinste* frumoasă de la care nici fetele nu se dădeau în lături.

Dar ocupația de predilecție a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobeck, revăzute de mama, care era mândria ei și alcătuia un adevarat rai. Grădinarul străin, francez sau german, ce-l aveam angajat cu anul, nu făcea nimica fără de știrea și aprobarea ei. Se pricepea minunat la toate cele privitoare la grădinărie și avea cunoștințî temeinice în botanică.

*

Mama avea deosebite aptitudini medicale și se îndeletnicea bucuros cu căutarea bolnavilor. În casă era o enormă *bisacta**, totdeauna bine aprovizionată cu medicamente furnisate la spițerul Mildt din Târgul Ocnei sau aduse de tata din desele sale drumuri la Iești. Contul nostru la sasul Mildt se ridica în fiecare an la câteva sute de galbeni, căci medicamente, mai cu samă chinină, se dădeau la toți acei care cereau. De câte ori se auzea că vrun țaran de pe moșie este bolnav, tata și mama, sau numai mama, mergeau cu trăsura la dânsul, luând bisactaua-farmacie cu dânșii, îl căutau, trimiteau după medic în cazurile mai serioase și în tot timpul bolii îl țineau cu vin vechi și cu mâncare bună.

Când unul din noi se îmbolnăvea, îl luau în camera lor de culcare, îl îngrijeau cum se pricepeau până la venirea medicului, după care se trimetea imediat, și nu-l întorceau în camera lui până ce nu trecuse orice primejdie.

Mama avea în această privință multă inițiativă, nu sta la îndoială pentru a lua la caz de nevoie măsurile cele mai îndrăznețe și totdeauna era felcitată de medic pentru ceea ce făcuse. Îi plăcea să steie la vorbă cu medicii asupra medicinii și-i uimea prin întrebările ce li le punea, care trădau, pe lângă interesul ce-l punea în chestiile medicale, și aptitudinile ei pentru asemene chestiuni.

S-a străduit și în parte a izbutit să stârpească mai multe obiceiuri având, dragă Doamne, de scop prevenirea și tămăduirea bolilor, dar care duceau la rezultate absolut opuse. Așa era obiceiul ca lehuzei, îndată după facere, să i se învălească basenul în argilă umedă, ținându-se astfel până la desăvârșita uscare a acestei

* Besacteá: casetă, lădiță (n. red.).

comprese. Mama, observând că mortalitatea între lehuze era mare și cerând avizul doftorului, acesta i-a răspuns că acest obicei este foarte neigienic și că fără îndoială trebuie să i se atribuie o mare parte a cazurilor de moarte ce se observă la lehuzele din sate. Mama s-a pus pe stârpirea obiceiului răufăcător, dar numai ușor nu i-a fost să iasă învingătoare din lupta ce a trebuit s-o ducă cu două babe doftoroaie, care aveau renume de mari lecuitoare și țineau morțiș la dânsul, fiind că îl apucase de la bătrâni. A izbutit să obție ordine speciale de la Ieși, în urma cărora babele au fost închise, judecate și osândite la gloabe serioase, și să vadă, după câțiva ani, desăvârșita părăsire a obiceiului ticălos.

Și veneau să ceară sfat medical și medicamente de la mama nu numai țărănimea de pe moșie și jâdovii din târg, dar și locuitorii din sate de pe alte moșii, și nu li se refuzau nici unele, nici altele.

În vara anului 1868 s-a ivit holeră în țară. Pe la noi epidemia a fost mai mult ușoară: dacă se îmbolnăveau mulți, în schimb numărul deceselor era mic de tot: era mai mult holerină decât holeră. Tata de la început dăduse de știre, nu numai în satele de pe moșie, dar și în acele de pe împrejur, că are un leac sigur împotriva molimii. Acest leac consista într-un număr de picături de laudanum disolvate în oarecișcare câtime de apă de mintă concentrată, ce se lua nu mai țin minte de câte ori pe zi. Ograda noastră era veșnic plină de pacienți, iar în antretul de jos parcă-l văd și acuma pe Neculai Lefter, vatavul de ogradă, șăzând pe o ladă mare de Brașov, având lângă el o beșică urieșă de steclă, plină de apă de mintă, și, în mână, o steclă cu laudanum, dând fiecărui pacient numărul de picături hotărât din cea de a doua și câtimea știută din cealaltă. Cei mulți din bolnavi, îndată ce-și înghițeau doftoria, mergeau de se culcau într-o parte hotărâtă a grădinei. Mulți veneau să ceară „doftorie“ pentru bolnavi rămași acasă. În grădină la noi nu a murit nici unul, din alții care au luat „doftorie“ de la noi, numai unul sau doi.

*

Amândoi părinții mei aveau o memorie admirabilă și erau niște povestitori neîntrecuți. În lungile seri de iarnă ne țineau

pe noi, copiii, pe profesori, pe guvernante și pe musafirii zilei ceasuri întregi sub farmecul povestirilor lor, făcând să treacă pe dinaintea ochilor noștri icoanele unui trecut la care luase parte sau auzise amănunte din gura bătrânilor lor. Tata povestea corect, dicțiunea lui era mai înflorită, modul de povestire al mamei era mai artistic, apoi, înzestrată cu un rar dar de imitație, ea, de cele mai adese ori, mima întâmplarea ce o povestea. Ce pacat că, mai pe urmă, când îmi dam sama de prețul acelor povestiri și îmi aduceam încă bine aminte de ele, nu le-am notat, lăsând să se piardă o mulțime de amărunte neprețuite pentru istoria noastră politică, socială și chiar economică în veacul trecut!

Memoria minunată, darul de imitație și facultatea de a reproduce exact gesturi văzute și simțiminte exprimate de alții constituiau mamei un adevarat talent dramatic, care s-a manifestat și a fost admirat cu prilejul reprezentațiilor de societate date de ea în scop de binefacere, la Iești, în a opta și a noua decadă a veacului trecut.

Fiică a lui Grigore Ghyka, mama nu putea decât să fie pătrunsă de principii naționaliste și liberale. Dacă în privința acelor naționaliste înțelegerea ei cu tata era desăvârșită, divergența între ei era mare în ce privea pe acele liberale; mama era pentru abolirea tuturor privilegiilor de castă, pe când tata nici nu voia să audă de astfel de lucru, privind existența unor asemene clase ca indispensabilă pentru buna ordine, sanatatea, puterea și progresul unei societăți bine organizate. Și doară liberalismul mamei era departe de a fi exagerat: s. e., dacă găsea că, în principiu, sistemul republican este cel mai perfect, admitea că, pentru o țară aflându-se pe treapta de cultură pe care se afla a noastră, forma republicană ar fi dezastruoasă. Dar era pentru stricta garantare a libertății și a demnității omului fără distincțiune de clasă și, mai ales, avea o sfântă oroare de bataie, pe care o denunța ca o barbarie și o mișelie față de o ființă mai slabă. Nu înceta să tune și să fulgere în contra acestui obicei barbar atât de răspândit la noi, obicei distrugător al simțului de demnitate omenească, fără de care omul este redus la starea de brută. În această privință discuțiunile ei cu tata erau dese: el pretinzând că bataia este indispensabilă când ai de a face cu oameni primitivi,

lipsiți de orice cultură, care, nefiind decât niște copii mari, trebuie să aibă o salutară frică de vargă. Iar mama răspundea că bataia este distrugătoarea amorului propriu și a mândriei omenești, că fără de aceste două însușiri omul este o brută și că, într-o colectivitate de brute, n-ai cum să faci un popor conștient de drepturile și de îndatoririle lui.

Bataia, după ea, nu putea decât sau să degradeze pe acel ce o suferă la starea de brută, sau să stârnească în el simțiri de ură neîmpăcată și adânc dor de răsbunare. Tata, născut cu nouăsprezece ani înaintea ei, crescut până la vârsta de șaptesprezece ani într-un mijloc mai puțin cult și mai primitiv decât în acel în care crescuse mama, având necontenit sub ochi pilda bunicăi, care numai zgârcită cu vergile nu era, tata, care petrecuse numai patru ani în străinatate, la München, care după întoarcerea lui în țară avuse sub ochi exemplul celorlalți boieri din vremea lui Mihai Sturdza, care uzau de vergi și de bici ca de un drept ce-l priveau ca sfânt, găsea lucru firesc ca pentru greșeli ușoare, ca un fel de bucate greșit, un ham rău curățit sau o beție, să poroncească punerea jos, la scară, a vinovatului și tratarea lui cu o porție mai mică sau mai mare de lovituri. Porția la noi era, de obicei, modestă, dar în alte case, mari și mici, această pedeapsă devenea prea adesea o adevarată schingiuire. Deoarece mi se întâmpla și mie, până la vârsta de doisprezece ani, să am parte de asemene corecțiuni, de altmintrelea totdeauna bine meritate și cât se poate de modeste, eram un partizan convins al teoriilor mamei și-mi permiteam să condamn acele puse în practică de tata.

Astăzi însă, când, după trecere de șasezeci și cinci de ani, văd niște guverne ce se zic liberale reintroducând de fapt, prin jandarmii și funcționarii lor, în provinciile alipite, bataia desființată, atât în principiu, cât și de fapt pe acele meleaguri, de zecimi de ani, nu numai de austriaci și de unguri, dar până și de grozavul regim țarist, când în București poți vedea pe fiecare zi niște principi ai baroului, cu titluri din străinătate, de naștere foarte plebeiană, care au cutrierat lumea apusană, târând de păr și pălmuind servitoare de șasesprezece ani, mă căiesc de judecata purtată asupra boierilor altădată, având în vedere că de la 1830 s-a desființat bataia.

Mama era o naționalistă înfocată, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, dar și în cât se atingea de toate neamurile din lume: greci, italieni, poloni (pe care nu-i iubea), germani, irlandezi, sârbi, bulgari etc. Dorea din inimă emanciparea și întemeierea de state naționale pentru toate. Îmi aduc aminte că, pe la 1859-1860, când mă învăța, cu ajutorul unui atlas, care sunt țările Europei și capitalele lor, mă făcea să zic:

— Italia, capitală Roma.

Iar Costache Negri, care se afla de față și-și fuma ciubucul, scuzându-se că ne întrerupe, îi zise:

— Știi, domniță, că subscriu din toată inima ca și dumneta, că doresc ca așa să fie, dar nu crezi oare că asta însamnă a cam anticipa asupra viitorului?

Îmi aduc bine aminte de însuflețirea ei pentru ideea unității italiene și de interesul febril cu care urmărea pe hartă mersul triumfal al lui Garibaldi spre Napoli și progresele armatei lui Cialdini în Statele Pontificale.

N-am nevoie să mai vorbesc de însuflețirea ei pentru ideea unirii; ea cea dintâi mi-a vorbit de *Unirea cea Mare*, a celor trei crâmpeie în care era rupt neamul nostru, la sinul ei am văzut, la 1858, cea dintâi cocardă în trei culori, trimasă de o vară a ei din Iești, prin Place, consulul francez căruia românii îi datoresc atâta, venit la noi, la Căiuți, spre a lua parte la o vânătoare de urși dată de tata. Iar trei ani mai pe urmă, am auzit-o, la Viena, zicând lui Vogoridi, fostul caimacam:

— Am trei băieți, sper că în curând voi mai avea unul (era grea de opt luni), pe toți vreu să-i fac soldați, căci, când vor fi mari, vom avea nevoie de soldați mulți și buni.

Crezul ei unionist însă nu împiedeca ca să fi rămas moldovancă desăvârșită și să fi iubit Moldova ei peste tot; nu putea să rostească numele ei decât cu patimă, nu pot uita chipul în care pronunța cuvântul Moldova, care, în gura ei, totdeauna suna: Moldo-o-va, apăsând pe cel al doilea o.

Mai erau și alte cucoane, mari și mici, în Moldova, liberale și naționaliste, dar mama a fost, fără îndoială, întâia moldovancă feministă, și aceasta pe față. Ea nu se sfia să reclame desăvârșita egalitate între femeie și barbat, inclusiv exercitarea drepturilor politice, ca și emanciparea soției de tutela soțului. Își bătea rău

joc de cuvintele din slujba cununiei, prin care se ordonă femeii să asculte de barbat, fiindcă *barbatul este capul.*

— Dar dacă în loc de cap are un bostan[1]? întreba mama.

Mama din tinerețe era o liber cugetătoare care credea în Dumnezeu și în nemurirea sufletului, admira doctrina lui Hristos, dar nu credea nici în dumnezeirea lui, nici în celelalte dogme ale bisericilor creștine; la biserică nu mergea și nu se spovăduia, posturile nu se țineau în casă. Dar privea pe Hristos ca cel mai mare binefăcător al omenirii, morala predicată de el cea mai frumoasă, mai înălțătoare de suflet și mai mângâietoare din toate. Pe preuți nu-i făcea haz; puțini vedeai în casa noastră.

Puține ființe cunoscut-am atât de stăpâne pe nervii lor ca mama; bătrânul doctor Russ zicea că ea, în loc de nervi, are coarde de vioară. Avea un sânge-rece absolut față de orice primejdie. Sanatatea ei era de fier și moștenise de la tată-său o putere fizică cu care s-ar fi putut făli mulți barbați.

Dacă tata și-a compromis averea printr-un trai nemăsurat și prin lipsă de ordine, lasase acea a mamei absolut intactă. Al doilea ei soț, Anton Alaux, fostul meu profesor, i-a mâncat-o în vro zece ani întreaga acea avere, ridicându-se la mai bine de un milion și jumatate în aur, cu ajutorul cărților și al unei incapacități însoțite de o îngâmfare încă mai mare. Mama a dus anii din urmă ai vieții într-o stare de mare lipsă, însă cu demnitate și tărie de inimă.

Până la sfârșit și-a pastrat toate facultățile intacte, și a ramas credincioasă gusturilor ei intelectuale. Deși, la întoarcerea ei în țară, limba franceză înlocuise cu desăvârșire pe acea grecească ca limbă de salon și chiar ca limbă vorbită de preferință în casele boierești, în familia noastră se vorbea încă mult grecește din cauza bunicăi, care, precum am aratat, era țărigrădeancă. Mama, scurt timp după căsătoria ei cu tata, nu numai că era în stare să înțeleagă tot ce se vorbea în limba greacă, dar putea să rupă binișor dintr-însa. În ultimii ani ai vieții începuse să învețe latinește și nu mă îndoiesc că dacă ar mai fi trăit și-ar fi însușit și cunoștința acestei limbi.

S-a săvârșit din viață în al șăptezecelea an, la ianuar 1902.

1. Bostan este cuvântul sub care moldovenii înțeleg dovleac.

CAPITOLUL III

Ce știu despre unire

Șăderea noastră la Pralea, precum și mutarea la Căiuți, se petrecuse în toiul luptelor pentru unire. Cuvântul UNIRE este unul din cele dintâi care au răsunat la urechile mele; tata, mama, bunica, moșii, mătușele, rudele, prietenii, chiar cele mai multe din slugile casei erau trup și suflet pentru unire. Și acest cuvânt era totdeauna rostit cu dor, cu evlavie, cu înflacarată însuflețire. L-am auzit rostit cu mult înainte să-i fi priceput înțelesul.

După cele povestite de acei care țineau minte de mult, gândul unirii nu fusese străin nici de bătrânii lor, din care mai mulți decât s-ar putea crede visase chiar de o unire și mai mare.

Pe când m-am trezit eu, ideea unirii țărilor surori devenise banală în cercul marii boierimi moldovenești și fusesem deprins să privesc ca *oameni de treabă* numai pe acei care se împărtășeau de dânsa. Proclamată de Iordache Catargiu în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, ea trăise și se dezvoltase în chip mai mult tacit în tot timpul domniei lui Mihalache Sturdza. Acesta, dacă prin nimică nu a încurajat-o, dar nici n-a combătut-o în chip serios, deși știa prea bine că nu putea să fie decât antipatică pravoslavnicii împărății, protectoarei în umbra căreia era osândit să domnească.

În cursul întâiului period al domniei sale, Grigore Ghyka, partizan înflacarat al unirii, nu a putut s-o sprijine pe față din cauza atâtputerniciei de care se bucura în țările noastre, înainte de războiul Crimeii, Rusia, care ar fi făcut ca oricare manifestare unionistă din partea domnului să fie imediat urmată de cele mai grele urmări pentru el. S-a mulțămit deci să protejeze în chip tăcut acea cauză, sfântă pentru dânsul și pentru prietenii săi. Dar, imediat ce și-a luat iar în stăpânire scaunul în urma retragerii mai mult grăbite a rușilor din Principate și a ocupării

acestora de către oștirile austriace, s-a grăbit, în chip fățiș, să întemeieze partidul unirii în Moldova și să lucreze din răsputeri la sporirea și la întărirea lui. Fără ca să se îngrijască de nemulțămirea ce această purtare o pricinuia Austriei și Porții, ale căror trupe ocupau Principatele, el n-a neglijat nimica pentru ca să asigure izbânda ideii în care, împreună cu toți acei ce se împărtășeau de dânsa, vedea temelia întregului viitor al neamului nostru. S-a grăbit să numească în toate posturile care puteau să aibă vro înrâurire în această privință barbați tineri, câștigați ideii mântuitoare, fără a se preocupa dacă aparțin sau nu *protipendei*, având totodată grijă să curățe, pe cât îi era cu putință, administrația de elementele nărăvite și învechite de care consulatul rusesc și pașalele corupte din Țarigrad nu-l îngăduise până atunci să se mântuie. Și, în această lucrare de curățire, nu a cruțat chiar pe acei cu care era înrudit sau încuscrit.

Nemulțumirea Austriei și a Porții a fost din cele mai vii când, la întoarcerea lui Grigore Ghyka, l-au văzut punându-se în fruntea luptătorilor pentru unire și pentru aducerea, pe scaunul Principatelor Unite, a unui principe străin, aparținând uneia din familiile domnitoare ale Apusului. Mai ales acea dintâi, ale cărei oștiri ocupau toată întinderea țărilor noastre, era încredințată că domnul Moldovei s*e va mulțămi să domnească sub umbra ei*, pentru a-i asigura, prin protecția cabinetului de la Viena, reînnoirea puterilor încredințate lui pe șapte ani care expirau la iulie 1856. Această nemulțămire și-a ajuns culmea când austriacii au văzut că Grigore Ghyka, nemulțămindu-se să se puie în fruntea luptătorilor pentru unire, mai propovăduiește prin grai și prin scris așazarea pe scaunul Principatelor astfel unite a unui domn străin, constituțional și ereditar. Perspectiva unui stat național român la granițile provinciilor sale locuite de români nu a putut decât să stârnească cele mai vii îngrijiri în sufletele conductorilor destinelor Monarhiei Habsburgice. Acele pricinuite pașalelor turcești nu au fost întru nimica mai mici, căci la îngrijirile politice se adăugeau acele ale intereselor lor materiale. Unirea Principatelor sub un domn străin ereditar avea fără îndoială să deie acestor țări un neasamanat spor de vază, de putere și de neatârnare. Apoi statornicia adusă scaunului domnesc

prin ereditatea, vaza și protecția de afară de care avea să se bucure vlăstarul unei dinastii domnitoare înrudit cu suveranii stând pe tronurile europene nu puteau decât să puie foarte curând și pe veci capăt foloaselor ilicite realizate de cei cu influență în Stambul prin vecinicile schimbări de domni și amenințări de schimbări, prin nesfârșitele intrigi în mijlocul cărora își urmau cu greu drumul nenorociții noștri domni, scoși și puși în scaun, când de intriga rusască, când de acea turcească, când de acele ale concurenților din țară și din Fanar.

Și poate dacă mai puțin primejdioși, dar și mai înverșunați împotriva unirii și a domnului străin era mănunchiul de boieri bătrâni, nărăviți în răle, în abuzuri, în vânzări de dreptate și în concusiuni de tot felul, care veșnic trăiau în speranța domniei, sau pentru ei, sau pentru rude sau prieteni de ai lor. Fiecare din ei avea în Țarigrad unul sau mai mulți protectori speciali.

Îndată ce curtea din Viena a avut în țările noastre interese coincidând cu acele ale Porții, ei s-au grăbit să se puie sub ocrotirea specială a comandanților armatei de ocupațiune austriace, intrigând din toate puterile împotriva domnului. Printre aceștia era însuși cumnatul lui Grigore Ghyka, marele logofăt Costin Catargiu, al cărui nume era nedespărțit de ideea de intrigă, de brutalitate și de abuz de tot soiul. Foarte multe din numeroasele neînțelegeri ce Mihalache Sturdza le avusese cu consulii ruești fusese pricinuite de intrigile acelui boier de câte ori domnul îl scotea din slujbă, pentru a-l reintegra într-însa în curând, în urma cererii imperioase a reprezentantului împărătesc. În corespondențele lor, consulii sunt unanimi pentru a-i înfiera purtarea în chipul cel mai aspru. Grigore Ghyka, care-i era cumnat, n-a voit niciodată s-audă de chemarea lui în funcțiune.

Dar dușmanul cel mai primejdios al domnului Moldovei și al unirii era marele vornic Toderiță Balș, sau mai degrabă a doua lui soție, Catinca, născută Dimaki, altădată căsătorită cu vornicul Iordache Beldiman și lăsată de el în urma descoperirii necredinții sale cu nenorocitul poet Hrisoverghi, despre al cărui tragic sfârșit am vorbit în partea întâia a acestor *Amintiri*. Toderiță Balș luase dintâi în căsătorie pe o soră a tatei, Maria, care a murit de tânără și de la care i-au ramas doi băieți. Era un

bărbat mărginit la minte și vanitos, dar cinstit și neprevaricator. Slujise în miliție și fusese unul din număroșii hatmani făcuți de Mihalache Sturdza. Lui chiar i se datorește întâia traducere din rusește și tipărită a *Regulamentului infanteriei și a cavaleriei miliției Moldovei*. A doua lui soție era femeia cea mai pierdută de reputație din toată boierimea Moldovei, cea mai răutăcioasă, cea mai intrigantă și cea mai venală. Era sora, mai mare, cu respectiv optsprezece și șăsăsprezece ani, a soacrei mele, Henrietta Bogdan, născută Dimaki, și a surorii acesteia, Elena Docar. În absența mamei lor, vornicesei Profira Dimaki, născută Miclescu, călugărită după moartea soțului ei, vornicul Neculai Dimaki, cucoana Catinca era însărcinată cu privegherea creșterii și a conducerii lor în lume (*monde*). Era atât de rea față de ele, încât soacră-mea și soră-sa povesteau cum, de câte ori sora lor trimetea să le cheme la dânsa, înainte să intre în odaia în care se afla, își făceau cruce și se rugau lui Dumnezeu să le ocrotească împotriva gurii și a mâniei țițacei lor.

Toderiță Balș, înaintea înfrângerii rușilor în Crimeea, era rusofilul cel mai înfocat: își iscălea chiar numele rusește. (Se știe că între buchile noastre cirilice și cele rusești și mai ales între ortografia noastră și cea rusască era o deosebire.)

La 1854, după părăsirea vremelnică a domniei de către Grigore Ghyka, generalul Budberg, însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, îl numise visternic (ministru de finanțe), iar două zile înainte de plecarea rușilor din țară îl mai numise și șef al miliției Moldovei (care, încunjurată de o brigadă de infanterie rusească și de treizeci și două de tunuri, refuzase să urmeze oștirile rusești peste Prut).

Cucoana Catinca era foarte bogată, iar Toderiță Balș aproape lipsit de avere, căci, precum am mai aratat, pe lângă că nu moștenise mare lucru de la părinți, era barbat cinstit și diregător neprevaricator. A devenit amanta lui (era foarte frumoasă) și l-a adus la căsătorie numai în vederea domniei, atât din pricina ambițiunii de care era mâncată, cât și din acea a setei de bani, ce nu-i lasa astâmpăr. Încă de înainte de izbucnirea războiului Crimeii își începuse intrigile împotriva lui Grigore Ghyka, deși acesta proteja pe Balș și-l numea în slujbe însamnate, știindu-l

barbat cinstit. Dar la revenirea bunului meu la domnie, în toamna anului 1854, după ieșirea din țară a rușilor și intrarea austriecilor, el neavând interes să se slujască de un barbat puțin capabil și care nu împărtășea părerile sale în privința unirii și a domnului străin, l-a lasat deoparte. Aceasta era o ofensă pe care cucoana Catinca nu o ierta. În vremea lipsei din țară a domnului, își făcuse relații număroase și prețioase în statul-major al armatei austriace de ocupație, iar la Constantinopol avea de timp îndelungat legături cu familia Vogoridi, cu pașalele cele mai în vază și chiar cu haremul împărătesc. S-a pus îndată pe lucru. Pe de o parte semnala austriacilor toate măsurile *revoluționare* luate de domn, cum erau liberarea robilor și introducerea unor instituțiuni noi, după calupul francez, zicea ea, și mai ales acțiunea fățișă a lui Grigore Ghyka în favoarea ideii unirii, atât de aducătoare de primejdii pentru Împărăția Habsburgică prin stârnirea năzuințlor blastamate de închegare și de neatârnare ale naționalităților care trăiau atât de fericite sub sceptrul milos și înțălept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta, denunța turcilor purtarea și intențiunile viclene ale acestui domn nechibzuit, care, pe lângă că aducea în țară fermentele revoluționare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuințele de unire ce le stârnise și ideea punerii unui principe străin pe scaunul acestor țări, decât saparea legăturilor de vasalitate seculare și binefăcătoare cu Poarta și dezlipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. Și pașalele își dădeau foarte bine sama că, odată cu aceste legături de vasalitate, plecau, pentru a nu se mai întoarce, grasele foloase ce uzul și mai ales abuzul li-l procurau. În urma conferințelor ținute la Constantinopol la începutul lui ianuar st. v. 1856 de reprezentanții Angliei, Austriei, Franței și Turciei, se semnase un protocol privitor la relațiunile Principatelor cu Poarta Otomană, la administrația lor și la câteva dispozițiuni constituționale, dar se calca totodată, în chipul cel mai fățiș, vechile drepturi ale țării, se făcea din ele două provincii otomane, și mai supuse Porții decât în trecut, și se începea prin a stabili că vor avea fiecare câte o administrație deosebită.

În urma îndemnului lui Grigore Ghyka, un număr de notabili i-a adresat o petițiune prin care i se cerea să apere vechile

drepturi ale țării și mai ales să aducă la îndeplinire, înaintea Congresului de pace de la Paris, care avea să se deschidă a doua zi, unirea Moldovei cu Țara Românească.

Această faptă a Domnului a fost îndată denunțată de dușmanii lui și la Constantinopol, și la Viena, și de atunci ațâțarea împotriva-i, a austriacilor de o parte, a turcilor de alta, n-a mai contenit nici un moment.

Austriacii, care nu erau în principiu rău dispuși împotriva-i, s-au încercat să-l facă să-și modifice îndreptarea politică, dându-i să înțeleagă că, dacă se va lasa de politica lui unionistă și *filofranceză*, vor sprijini față de Poartă renumirea lui la Principat, nu numai pe viață, ci chiar în chip ereditar. Răspunsul domnului însă a fost categoric și de natura a nu da loc la nici o îndoială posibilă: el a declarat că națiunea privește unirea ca temelia și însăși condițiunea viitorului ei și că nici o considerațiune personală nu este în stare să-l facă să i se puie împotrivă.

În fața unui asemene răspuns, austriacii n-au putut decât să-și caute alt instrument, pe care l-au și găsit în persoana lui Toderiță Balș, sau, mai bine zis, în acea a cucoanei Catincăi.

Protocolul ședinții de la 8 april a Conferințelor pentru încheierea Tratatului de la Paris hotărâse ca: „Moldova și Țara Românească vor urma să se bucure, sub suzeranitatea Porții și sub garanția Puterilor contractante, de privilegiile și imunitățile de care sunt în posesiune. Nici o protecțiune excluzivă nu va fi exercitată asupra-le de către una din Puterile garante."

Apoi se hotăra ca „legile și statutele în vigoare astăzi vor fi revizuite". Spre acest sfârșit avea „să se întrunească o Comisiune Specială, asupra compunerii căreia înaltele Puteri contractante aveau să se înțăleagă fără ragaz, cu un comisar al Sublimei Porți". În sfârșit sultanul făgăduia ca: „imediat va convoca, în amândouă provinciile, câte un *Divan ad-hoc,* compus astfel încât să alcătuiască reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populațiunilor, în privința organizării definitive a Principatelor". Apoi: „O Instrucțiune a Congresului avea să reguleze raporturile Comisiunii cu aceste Divanuri."

În sfârșit se convenise, în chip verbal, că: *pentru alegerea acestor Divanuri, în timpul funcționării lor și până la organizarea*

Pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka venise la Ieși un pictor aquarelist, bavarez, numit [Ernst Wilhelm] Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I al Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase, să adune chipuri de frumusețe femeiești din toate țările. Văzând, la nu știu ce prilej, pe mama, a cerut numaidecât voie să-i facă portretul, ceea ce i s-a acordat fără greutate. Acest portret a fost reprodus în gravură sub indicația de: Mädchen aus der Moldau *(Fată din Moldova) și reprezintă pe mama în haine de țarancă, torcând. Originalul se află la München, în* Album schöner Frauen.

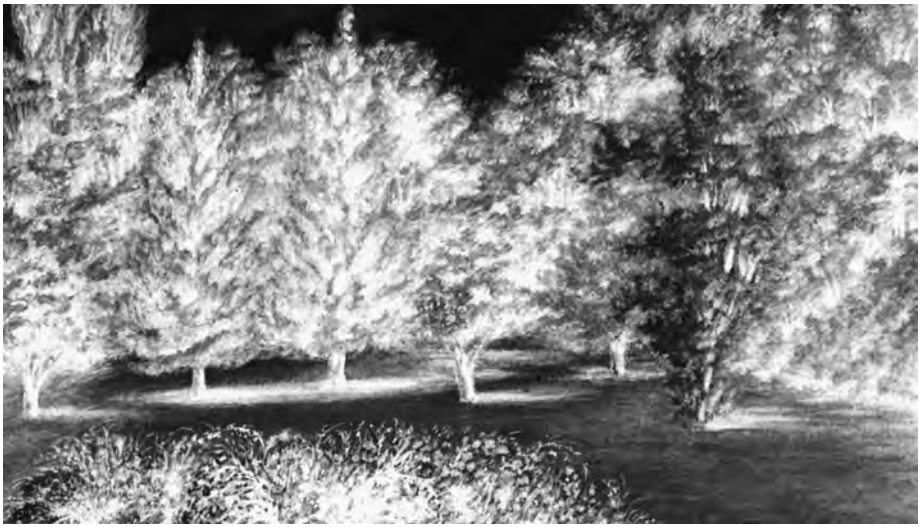

Ocupația de predilecție a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobeck, revăzute de mama, care era mândria ei și alcătuia un adevarat rai. — Conacul și parcul de la Căiuți, acuarele de Smaranda (Emma) Bogdan, soția lui Radu Rosetti, din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti“ Onești.

definitivă a Principatelor, sultanul va fi liber: sau să prelungească puterile domnitorilor de pe scaun, sau să-i înlocuiască cu caimacamii prevăzuți de Regulamentele lor Organice sau prin alții, numiți de el.

Precum se vede, această dispoziție era din cele mai importante, căci erau puține probabilități ca domnii pe scaun, mai ales acel al Moldovei, suspect și Porții, și Austriei, să mai fie menținuți în locurile lor, ci, după toate probabilitățile, alegerile pentru Divanurile ad-hoc aveau să fie făcute sub cârmuirea unor caimacami numiți de sultan. Poarta și Austria aveau tot interesul pentru ca acei care aveau să prezideze alegerile să fie barbați pe devotamentul cărora ele să poată conta.

Încă înainte ca aceste dispoziții să fie cunoscute, cucoana Catinca Balș luase dispoziții pentru a se asigura de căimăcămie. Academia Română posedă în original scrisoarea următoare a defunctului Panaite Balș (un văr al lui Toderiță) din 15/27 martie 1856:

„Sinetul de zece mii de galbeni ce i l-am dat domnului Adossiades și pe care vărul meu, vornicul Toderiță Balș, îl confirmă, că această sumă va fi valabilă și plătită, mă îndatoresc să n-o reclam de la vărul meu decât în cazul când vărul meu va fi numit domn al Moldovei prin îngrijirea domnului Adossiades. Drept care am dat vărului meu această hârtie în schimbul scrisorii ce o va scrie S. S. Episcopului de Nicomedia.

(Semnat) *P. Balș*"

Mi se pare că această scrisoare zice mult atât despre gradul de onorabilitate a înalților funcționari turci și a încunjurimilor lor, cât și despre mijloacele întrebuințate de Toderiță Balș!

Vodă Ghyka, căruia puține din uneltirile dușmanilor săi îi erau necunoscute, își urma cu hotărâre lucrarea în favoarea unirii, fără să se lese impresionat de intrigile, de calomniile și de pamfletele ce se răspândeau împotriva-i.

La începutul lui mai 1856 a făcut pe Divanul General să voteze o nouă legiuire asupra presei, foarte liberală și care desființa de fapt censura. (Divanul General era un fel de Adunare de Notabili numită de domn și instituită la 1849, de curțile suverană și

protectoare, pentru ca să înlocuiască Obștește Adunări ale Principatelor, găsite de acele curți prea independente și pătrunse de principii revoluționare.) La 12 mai legea era promulgată. Scopul Domnului nu era altul decât să deie în mâna partidului unirii, pentru susținerea acelei idei, puternica pârghie a propagandei prin presă. Speranțele sale n-au fost înșalate, căci s-au înființat răpede mai multe foi unioniste care au pătruns până în ungherile cele mai departate ale țării.

În ziua de 25 mai (6 iunie), ajungea să vadă partidul unirii constituit și declarându-și hotărârea să lucreze pe față pentru unire și pentru un principe străin ereditar, aparținând unei dinastii europene alta decât acele ale împărățiilor megieșe, prin presă și prin delegați trimeși să facă propagandă prin ținuturi și prin întruniri, ținute atât în capitală, cât și în reședințele de ținuturi și la țară. Un comitet special, alcătuit din cinci membri, avea să se ocupe mai în special de modul de alegere al Divanurilor ad-hoc.

Se mai arata necesitatea să se numească delegați care să intre în relații cu muntenii și, deocamdată, se dădea această însărcinare lui Vasile Alecsandri.

Iaca acuma numele semnatarilor actului constitutiv al noului partid:

Ștefan Catargiu, Petru Mavroieni, Gheorghe Lățescu, Leon Ghica, Constantin Ghyka, Iancu Ghyka, Alexandru Ghyka, Alexandru Catargiu, Constantin Rolla, Constantin Hurmuzaki, Neculai Șuțu, Dumitru Rallet, Costache Negri, Mihai Kogălniceanu, Neculai Pisoski, Vasile Alecsandri, Anastasie Panu.

În luna lui iunie, domnul a întreprins în țară o călătorie care i-a servit mai ales de pretext pentru a face însăși propagandă unionistă și primirea de care a avut parte a fost cât se poate însuflețită, prezintându-i-se pretutindeni acte prin care se cerea unirea. Și de atunci au început să curgă la domnie petițiunile pentru unire, acoperite de mii și mii de iscălituri.

Dar de abia se-ntorsese la Ieși, când *kapukihayaua* lui din Constantinopol l-a vestit că se pregătește o depeșă a marelui vizir prin care i se face cunoscut că, termenul puterilor sale sosind, sultanul a hotărât să-l desărcineze de ocârmuirea Moldovei

și să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiță Balș, căruia să-i remită îndată frâiele guvernului.

Deoarece telegrama marelui vizir către Balș a întârziet mai multe zile, Grigore Ghyka a remis ocârmuirea, conform Regulamentului Organic, Sfatului Administrativ Extraordinar și a plecat la moșia Băseștii de la ținutul Fălciului, a uneia din fiicele sale, de unde s-a dus apoi de-a dreptul la Paris.

Cu câteva zile după întoarcerea din călătoria ce Grigore Ghyka o făcuse în țară, Place, consulul francez, prin două scrisori la fel, adresate una lui Walewski, ministrul afacerilor străine a Franței, și cealaltă lui Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol, îi comunica faptul că Toderiță Balș trimesese deplinele lui puteri casei Zarifi și Vlasto* din Constantinopol, pentru ca să trateze în numele său cu miniștrii turci pentru numirea lui la domnia Moldovei, însărcinând acea casă să meargă până la 80 000 de galbeni, adică aproape de un milion de franci, spre a obține acest rezultat, și-i promitea, dacă reușește, să-i deie, pe preț mic, arenda salinelor și dreptul de exportare a cerealelor. Casa în chestiune a răspuns că-i poate procura căimăcămia pentru 25 000 de galbeni (apr. 300 000 fr.), și Balș a răspuns că va lua căimăcămia numai cu siguranța că va obține pe urmă domnia.

Balș și-a luat postul în primire în zgomotul tunurilor austriace. Pe piața palatului a trecut în revistă detașamente moldovenești și austriace și a intrat în palat între doi generali austriaci. Atât comanda trupelor de ocupațiune, cât și consulul Gödel-Lannoy arătau pe față cea mai vie mulțămire. Caimacamul, găsind pe miniștrii predecesorului său cu demisiile date acestuia și primite, ei gerând numai în chip provizor afacerile, s-a grăbit să numească la toate departamentele pe antiunioniștii cei mai hotărâți, printre care pe Costin Catargiu în capul ministerului justiției.

De abia părăsise Vodă Ghyka țara, și se produceau mai multe defecțiuni în rândurile acelor care până atunci figurase printre fruntașii lucrând pentru unire. Unul era Neculai Istrati, care, după ce semnase petițiunea unionistă de la 16/28 fevruar 1856,

* Bancă din Constantinopol aflată în legături cu casa imperială otomană (n. red.).

deveni deodată cel mai înfocat antiunionist. Un exemplu între altele pentru a arata ce fel de om era Neculai Istrati. El era căsătorit cu fiica unui Paraschiv, care fusese vatav de ogradă la Mihalache Pașcanu și făcuse avere în casa acestuia. Când marele om de bine și marele patriot ce era Mihalache Pașcanu își dădu obștescul sfârșit, la ianuarie 1857, pe când trupul lui neînsuflețit era vegheat de preoți în ultima noapte ce o petrecu în casa lui și țara întreagă îl jalea, Neculai Istrati, parcă înadins, dădea în casa de alături un bal care ținu toată noaptea. Al doilea era Neculai Millo, un fost ministru de finanțe al lui Grigore Ghyka, care semnase și el aceeași petiție și făcea acum propagandă antiunionistă până și față de ambasadorul Franței la Constantinopol, Thouvenel, apoi Neculai Mavrocordat, făcut de caimacam șef al miliției, Vasilică Ghyka, care scrisese în favoarea unirii, amândoi semnatari ai petiției unioniste, Alexandru (Coco) Sturdza, care-și vânduse convingerile unioniste pentru slujba de secretar de stat, și încă doi indivizi mai puțin însemnați, ca Neculai Docan și Dumitru Cornea. Cu vremea s-au mai adăugit si alții.

O goană cumplită a plecat îndată împotriva tuturor funcționarilor numiți sub Grigore Ghyka; cruțați au fost numai acei puțini care *aveau spete* separatiste și consimțeau să-și schimbe părerile în privința unirii. Toți ispravnicii, aproape toți privighitorii, aproape întreaga justiție au fost schimbați, numindu-se în locul lor oameni care putuse să se fi făcut vinovați de toate turpitudinile, numai să se declare antiunioniști.

Aceste schimbări alcătuiau o abatere din cele mai fățișe atât de la Regulamentul Organic, cât și de la vechile obiceiuri ale țării, potrivit cărora caimacamii nu erau în drept să facă nici o numire, nici o înaintare în grad sau în funcție, să nu confere nici o boierie, să nu înainteze nici pe un boier în rang.

Cu deosebire scandaloase fost-au numirile făcute în ramul judecătoresc de Costin Catargiu.

Ispravnicii și privighitorii au fost însărcinați să stoarcă de la țarani, prin orice mijloace, petiții antiunioniste, menite să distrugă efectul făcut de cele unioniste, oferite cu însuflețire administrației lui Grigore Ghyka. Și de la sfaturile din Ieși în care se

puneau la cale aceste petiționi impuse și aceste schimbări de funcționari erau nelipsiți consulul austriac, Gödel-Lannoy, generalii austriaci și, mai ales, cucoana Catinca. Iar în ținuturi ispravnicul și privighitorii nu făceau nici un pas până nu se sfătuiau cu comandanții trupelor austriace. În ținutul Bacăului, unde era ispravnic Costache Paladi, s-au văzut chiar militari austriaci în uniformă ducând petiționi împotriva unirii prin sate, spre a fi iscălite de țarani.

În ținutul Neamțului fusese numit de curând ispravnic colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu. Guvernul, neavând mare încredere în zelul său antiunionist și mai ales austrofil (era un turbat admirator al Rusiei, în oastea căreia slujise, în calitate de subofițer, în regimentul Gărzilor Călări, timp de un an), trimesese o adevarată misiune însărcinată să strângă, în satele ținutului, petiționi împotriva unirii. Roznovanu a adus faptul la cunoștința ministerului, cerând ordin de urmare, și ministerul i-a răspuns că: toate opiniunile fiind libere, nu trebuie să puie obstacol semnăturilor, numai întrunirile și manifestațiunile publice fiind interzise.

Dar Roznovanu, întemeindu-se pe un ordin al căimăcămiei din întăiele zile ale existenței sale și menit să puie capăt semnăturilor și manifestațiilor în favoarea unirii, a dat ordin privighitorilor să aresteze orice persoană, oricare i-ar fi rangul, care ar aduna țaranii pentru a li lua semnături sau a provoca manifestații politice. Doi din adunătorii de petiționi antiunioniste au fost arestați, dar au putut să scăpe și să-și puie hârtiile cele mai compromițătoare în siguranță înainte de a fi prinși pentru a doua oară. Ispravnicul a făcut atunci o cercetare din cele mai aspre și s-a constatat cu prisosință că acei musafiri voiau să silească pe vornici și pe preuți să puie, sub niște petiții separatiste, pecețile satelor și acele ale parohiilor, dându-se drept delegați ai Sfatului Administrativ. La terminarea anchetei sosi un înadins curier care aducea lui Roznovanu ordin să puie imediat persoanele arestate în libertate și, predând administrația în mânile vornicului Costache Ghyka, să vie la Ieși, unde prezența lui este de absolută nevoie. Costache Ghyka era tocmai unul din emisarii antiunioniști arestat de Roznovanu și devenise celebru

în toată Moldova pentru că, ceva mai înainte, în calitate de ispravnic, însoțise, în plină uniformă de ispravnic, pe capra trăsurii, pe soția consulului austriac Gödel-Lannoy, într-o călătorie ce aceasta o făcea de la Piatra la mănăstiri. Lui Roznovanu însă nu i-a fost cu putință să afle vrodată pentru ce prezența lui la Iești era trebuitoare. Cu mare greu a obținut audiență de la camaicam, iar explicarea dintre dânșii a fost din cele mai furtunoase. Bineînțeles că Roznovanu și-a dat fără întârziere demisia.

În mai multe ținuturi, când tinerii orășeni întrebuințați de partidul unirii pentru propagandă parcurgeau satele în costum național, erau arestați și maltratați în chipul cel mai brutal de agenții administrației.

Și ocârmuirea caimacamului nu era învinovățită numai de arbitrar împotriva partidului unirii, ci și de toate celelalte pacate ale unei administrații ticăloase și corupte, iar partea din aceste pacate pusă în sarcina cucoanei Catincăi numai mică nu era: se citau, ca fiind datorite ei, fapte de hatâr, arbitrar, venalitate și desăvârșită lipsă de orice simțimânt de demnitate față de turci și de austriaci. Era de altmintrelea un secret cunoscut de toată lumea că cabinetul austriac se angajase să procure lui Teodor Balș domnia ereditară a Moldovei dacă el, în alegerile pentru *Divanul ad-hoc*, reușește să învingă partidul unirii. În familiile noastre boierești nu erau expresiuni destul de energice când era vorba să se exprime indignarea resimțită pentru *tradarea intereselor țării* de către părechea căimăcamească, pentru incapacitatea lui, pentru josnicia, răutatea, lăcomia de bani și lipsa de scrupule care caracterizau pe cucoana Catinca.

Precum am arătat mai sus, tata fusese cumnat cu Toderiță Balș și trăise cu el totdeauna în cele mai bune relațiuni. Însă, de la ridicarea la căimăcămie a lui Balș, nu au mai dat ochi unul cu altul, iar pe cucoana Catinca toată familia mea o avea în oroare.

Libertatea presei, acea armă puternică ce Grigore Ghyka o pusese în mâna partizanilor unirii, nu putea decât să stingherească în cel mai înalt grad pe adversarii unirii: caimacamul, Austria, Turcia și micul mănunchi de boieri potrivnici marii idei și, pentru cea mai mare parte, abuzivi. Nu se știe precis de unde a pornit sugestiunea, probabil de la austriaci, dar la începutul

lunii septemvre 1856 a sosit caimacamului un ordin peremptoriu al lui Fuad Pașa, punându-i în vedere ca, fără întârziere, să desființeze legiuirea presei promulgată de fostul domnitor și să reînființeze regimul care exista înainte de acea legiuire, adică censura. Fuad Pașa mai adăugea că, spre acest sfârșit, mijloacele cele mai nemerite i se păreau următoarele: *să nu se mai deie autorizație pentru publicarea a nici unui ziar nou de orice fel*; să se cheme redactorii jurnalelor în ființă și să li se facă cunoscut că ei sunt datori a nu trata în nici un chip despre chestiunile care pot jigni drepturile Înaltei Porți, să se oprească cu stricteță de a se da în public vreun atac de orice fel în contra M. S. Sultanului… sau să se insereze vrun articol care să poată da prilej la reclamație din partea Înaltei Porți sau a Puterilor Aliate. La caz de neurmare ziarul avea să se suspende definitiv. Un censor însărcinat cu privigherea și executarea acestor măsuri și răspunzător de executarea lor avea să fie numit imediat.

N-am nevoie să spun că măsura ordonată de turci fără umbră de drept a fost îndată executată, G. Asaki și Costache Negruzzi fiind însărcinați cu censura.

Steaua Dunării, valorosul organ unionist condus de Kogălniceanu, Mălinescu și Neculai Ionescu, îndată ce a apărut decretul caimacamului care suspenda legiuirea lui Ghyka asupra presei, a anunțat printr-un suplement ieșit la 11 septemvre 1856 că: „apărută odată cu legiuirea presei, la 12 mai trecut, își întrerupe publicarea odată cu suspendarea acestei legiuiri și restatornicirea censurii de mai nainte". Totodată aducea la cunoștința abonaților că pune la dispoziția lor prisosul banilor plătiți până la împlinirea abonamentului.

De abie trecuse câteva zile și nu se mai publica în Ieși, și prin urmare în toată Moldova, decât foaia oficioasă a guvernului, care nu contenea cu articolele împotriva unirii, cu lauda Turciei și a oștirii austriace care ocupa țara.

În patima de a lovi în tot ce credea că este favorabil unirii, ocârmuirea lui Toderiță Balș desființă chiar cele mai multe din puținele școli ce le poseda Moldova de atunci ca: Academia de la Ieși, singura școală secundară laică de stat înființată încă din vremea lui Mihai Sturdza, marea școală secundară din Târgul

Neamțului, înființată cu veniturile mănăstirii, și douăzeci și două de școli primare urbane, adică toate acele care erau în ființă în Moldova, profesorii și învățătorii fiind suspecți de unionism.

Amestecul consulului austriac în ocârmuirea țării și desăvârșita supunere la ordinele sale a ocârmuirii caimacamului deveneau din zi în zi mai evidente. Gödel negăsind ministerul moldovenesc destul de devotat intereselor turco-austriace, izbutise să obție modificarea lui în sens și mai separatist decât era până atunci. În locul logofătului Teodor Balș (conu Toderaș), trecu la interne logofătul Neculai Cantacuzino. Acesta fusese ministru aproape toată viața lui, dar trecea drept cel mai cumplit prevaricator ce-l avuse Moldova pe lângă Mihalache Sturdza, un bărbat împotriva căruia se articulau acuzațiile cele mai grave. Însă, dacă era adversar neîmpacat al unirii cu trupul și cu sufletul, mai era în schimb un barbat capabil și experimentat, în stare să facă unioniștilor cele mai cumplite greutăți.

C'est un homme rompu aux affaires, zis-a de dânsul cucoana Catinca lui Place, care-și arata mirarea ce-i pricinuia numirea lui.

Il passe pour être encore plus rompu aux concussions et aux autres abus, răspuns-a francezul, iar căimăcăneasa a schimbat vorba.

Iaca ce meșteșug s-a întrebuințat pentru a decide pe Neculai Canta să primească ministerul *din lăuntru*, cum i se zicea, și a scapa totodată de Divanul domnesc, Curtea Supremă a Moldovei, foarte bine alcătuită atunci și foarte independentă, având ca președinte pe Vasile Sturdza, unionist convins și barbat a cărui integritate era recunoscută de toată țara și, ca atare, alcătuia o piedecă pentru multe proiecte de ale caimacamului și ale miniștrilor săi. Iaca ce meșteșug s-a întrebuințat, atât pentru a ademeni pe Neculai Canta să primească ministerul de interne, cât și pentru a scapa de Divan. Logofătul Neculai Canta, având a se judeca înaintea acelui divan cu aga Manolache Codrescu pentru o moară, a adresat caimacamului o petiție prin care îl ruga să prezideze însuși divanul cu prilejul acelei judecăți, date fiind iregularitățile fără exemplu (?) și persecuțiunea vederată (?) a divanului în acea afacere, care ar fi mers până la întrebuințarea de fraude și „văzând actele atât de necuviincioase ale acestui divan". Caimacamul a pus rezoluție că: „văzând împrejurările

expuse, afacerea va fi judecată sub președinția noastră". Vederat că, față de o asemenea rezoluție, președintele nu putea decât să-și deie demisia. A fost urmat de întregul divan, iar caimacamul și Costin Catargiu, ministrul dreptății, s-au grăbit să primească aceste demisii, scăpându-se de o instanță supremă care era cât se poate de supărăcioasă pentru ei și numind alta, alcătuită din creaturi de ale lor, și după o săptămână logofătul Neculai Canta era ministru de interne.

Transfugul Neculai Istrati a fost numit ministru al lucrărilor publice, departament unde putea găsi număroase prilejuri de afaceri mănoase, cum avea obicei să le facă, fără însă să se îngrijască dacă sunt spre paguba sau spre folosul statului. Dar numirea care, cu drept cuvânt, a surprins pe toată lumea a fost acea a lui beizade Neculai Conache-Vogoridi la departamentul finanțelor. Neculai Vogoridi, care fusese împământenit moldovan în chip ilegal de cumnatu-său Mihai Sturdza și vorbea o moldovenească din cele mai pocite, se căsătorise, spre nenorocirea ei, cu Catinca Conache, cea mai bogată moștenitoare din Moldova, fiica unică a poetului și prea bogatului logofăt Costache Conache, a cărei avere uriașă, după moartea lui Conache, Vogoridi o mâncase aproape pe jumatate, mai ales cu femei ușoare și în chefuri. Era tocmai contrarul unui barbat căruia să i se încredințeze ministerul de finanțe al unei țări: risipitor, incapabil, leneș, ușuratec și fără cultură. Adevarata pricină a numirii lui fusese faptul că dispunea de sprijinul puternic la Constantinopol al tătâne-său, Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam de la 1821–1822, căruia servicii însamnate făcute Porții îi pastrase, până la adânci bătrânețe, influență și vază la Poartă. Cucoana Catinca, atât puternică asupra minții soțului său, lucrase pentru a aduce pe beizadea Neculai în minister, numai în scopul să-și asigure și acest sprijin.

În cursul verii anului 1856, cauza unirii se alesese cu un nou și formidabil dușman; Anglia, care până atunci i se aratase mai mult favorabilă, fie din interes rău înțeles pentru viitorul Turciei, fie din spirit de gelozie și de neîncredere cătră Franța, se vădi de acum înainte fățiș ostilă acestei idei. Iar Austria, care de mult făcuse pregătirile trebuitoare pentru evacuarea Principatelor,

începu să ieie măsuri care indicau intențiunea să prelungească rămânerea într-însele a trupelor cesaro-crăiești. Aceste de pe urmă măsuri erau atât de vederate și de nejustificate, încât ele avură drept rezultat să neliniștească până și pe turci. Tocmai atunci Poarta supunea Comisiei Europene, ai cărei membri se aflau încă mai de multă vreme la Constantinopol, un proiect de firman pentru convocarea Divanurilor *ad-hoc*, proiect care de altmintrelea reducea cu desăvârșire drepturile și atribuțiunile acelor adunări. Compunerea propusă de Poartă pentru divanuri, ca și modul de alegere și de deliberare ar fi asigurat cu bună samă izbânda părerilor favorizate de Poartă, de Austria și de partizanii abuzurilor din trecut. Ambasada franceză a combătut acest proiect de firman în chipul cel mai hotărât și nu încape îndoială că acelei opuneri se datorește faptul că firmanul nu a fost promulgat în forma care i-o dăduse Poarta. A urmat o lungă discuție între puteri asupra cuprinsului acelei convocări. Turcii voiau mai cu samă să împiedece și să suprime orice discuțiune și hotărâre a Divanurilor asupra chestiunii unirii. Numai insistențelor stăruitoare și energice făcute de Napoleon al III-lea datorim făptul că acest drept, mai prețios decât toate celelalte la un loc, nu ni-a fost tăgăduit și că condițiunile în care s-a convocat Divanul și modul în care avea să se facă alegerea n-au pus cu desăvârșire stavila năzuinților unioniste. Dacă firmanul de convocare al Divanurilor *ad-hoc* de la 1/13 ianuar 1857 era departe să cuprindă condițiuni de alegere democratice, el totuși a făcut cu putință alegerea unei adunări însuflețită de cel mai viu patriotism, de un frumos spirit de sacrificiu și de o desăvârșită pătrundere a interesului vital al neamului.

Și unirea era fără îndoială dorința fierbinte a națiunii întregi. Îmi aduc aminte încă în casa noastră de vălătuci de la Pralea nu numai de cuvintele pline de patriotică însuflețire ale tatei și ale mamei, ale moșilor mei, ale rudelor și prietenilor casei, dar și de acele ale slugilor și ale țaranilor. A suflat, în cursul acelor trei ani: 1856, 1857 și 1858, un vânt deosebit de generos asupra Moldovei noastre, un vânt care nu vorbea de bănci, de acțiuni, de întreprinderi, de slujbe, de foloase, ci de muncă și de jertfe pentru neam, un vânt la suflarea căruia oricine cu bucurie își vâra mâna

cât mai în fundul buzunariului spre a aduna mijloacele trebuitoare pentru întemeierea viitorului acestui neam. Și în această luptă, pentru a doua oară de atâtea sute de ani de la Războieni încoace, obștea marei-boierimi moldovenești era în fruntea luptătorilor și, punând binele Românimii mai presus de toate, lupta ca însăși să doboare temelia bogăției și a puterii sale.

Datu-s-au luptă pentru unire și dincolo de Milcov, luptă frumoasă, și departe de mine este intenționea să micșorez valoarea ajutorului dat pricinii sfinte de naționaliștii munteni, dar neasamanat mai ușoară fost-a lupta pentru ei decât pentru moldoveni. Turcia și Austria și-au pus toate puterile în combaterea ideii unioniste în Moldova, unde unirea primejduia greu interesele materiale tocmai ale clasei celei mai puternice, ale marei boierimi, care se bucura de monopolul funcțiunilor publice și al influenței politice. Muntenia fiind mai mare și mai populată decât Moldova, partea ei în funcțiuni și în influență politică nu putea decât să copleșească și, cu încetul, să reducă la nimica pe acea a Moldovei, iar capitala nemaiputând rămânea în Ieși, valoarea caselor boierimii moldovenești din acel oraș avea să scadă în chip simțitor. Unirea era o transacțiune între amândouă țările, în care Muntenia avea numai foloasele materiale, iar Moldova numai pagube. Deși instrumentele Porții și ale Austriei, precum și reprezentanții celor nărăviți în răle au avut grijă să repete necontenit, pe toate tonurile, acest cântec moldovenilor, ei nu au izbutit să moaie întru nimica înflacarata și curata lor iubire de neam. În veci mândră are dreptul să fie Moldova de lupta ce a dus-o pentru unirea țărilor surori, temelia fără de care nu s-ar fi putut ajunge la întregirea neamului, și binecuvântate fost-au roadele ce abnegația moldovenilor din a șăsa decadă a veacului trecut le-a adus acestui neam.

Acțiunea lor era atât de stăruitoare și de energică, *Steaua Dunărei*, transportată la Bruxelles, făcea așa de mult rău dușmanilor unirii, expunând, în limba franceză, în fața Europei întregi, atât barbații pătați și mijloacele odioase de care se serveau Poarta Otomană, Austria și creaturile lor, caimacamul și mănunchiul acelor potrivnici aspirățiunilor naționale, încât, în luna fevruar 1857, Balș se plângea Porții că nu posedă mijloacele necesare

pentru ca să se apere împotriva opoziției înverșunate a câtorva oameni care pregătesc tulburări și cerea de la turci puteri pentru ca să poată proceda cu forța împotriva lor. În realitate însă, ocârmuirea separatistă n-a neglijat nimica pentru ca să provoace pe unioniști la tulburări, dar din fericire nu a reușit, deși li-a pus rabdarea la grea încercare. Partidul unirii a dovedit cu acest prilej o disciplină admirabilă, deși nu lipseau într-însul elemente tinere și energice, foarte dispuse la întrebuințare de mijoace energice. Caimacamul nu aștepta decât prilejul care i-ar fi permis să întrebuințeze mijloacele ce i le-ar fi dat Poarta pentru ca să lovească în bărbații din fruntea comitetului unionist. Răspunsul Porții n-a avut vreme să sosească, căci Toderiță Balș a murit la 17 fevruar/1 marte 1857 în urma unei pneumonii.

Cucoana Catinca a izbutit să obție de la Poartă, drept răsplătire pentru serviciile făcute sultanului, o pensie de două mii de galbeni (23 500 franci) pe an. Și, pentru ca să nu aibă nici o cheltuială pentru încasarea ei, această pensie a fost afectată asupra tributului țării. Economia ce zisa cucoană o realiza, încasând-o de-a dreptul de aici, a ieșit pe dos, ca multe economii, căci când, după războiul Independenței și după Congresul de la Berlin, cucoana Catinca și-a reclamat de la turci pensia pe un an și jumătate, guvernul sultanului a răspuns în termenii cei mai elogioși pentru serviciile cucoanei Catincăi, dar a aratat că pensiunea ce i se hărăzise pentru ele era special afectată asupra tributului și că, acel tribut fiind acuma desființat și nemaiîncasându-se de guvernul împărătesc, iar pe de altă parte dată fiind situația precară a tezaurului otoman, cu mare părere de rău nu-i mai poate plăti pensiunea. Foasta căimăcămeasă era deci sfătuită să se adreseze guvernului român, căci, zicea Poarta, de serviciile făcute de dânsa și de neuitatul caimacam nu se folosise numai Sultanul, ci mai ales Moldova. Și cucoana Catinca s-a adresat, într-adevăr, în chip discret, guvernului român și chiar regelui Carol, bineînțeles cu un succes negativ. Era departe de a fi saracă, dar, pentru ca să frustreze pe fiul ei de orice moștenire, își pusese toată averea în viager*.

* Renta viageră era plătită de fondurile de investiții în urma unei depuneri inițiale de capital (n. red.).

Am auzit pe nenumărați marturi oculari descriind funeraliile lui Toderiță Balș și toți, fără excepție, afirmau că ele au avut loc în mijlocul indiferenții obștești. Afară de lumea oficială, care nu se putea scuti să fie față, căci primise ordinile cele mai severe în această privință, n-au asistat decât puține rude și afini. Pentru a ține cordoanele nu s-au găsit decât coloneli de pompieri și ofițeri afară din cadre. Persoanele însărcinate cu purtarea cheltuielilor de înmormântare neglijase să prevadă un fond pentru pomenile obișnuite în asemene cazuri. Această neglijență a făcut ca calicimea adunată spre acest sfârșit să izbucnească într-un lung *Ura!* când a văzut cortegiul părăsind Ulița Mare pentru a se angaja în acea ducând la biserica Sfântului Dumitru, biserica familiei Balș, unde aveau să fie înmormântate rămășițele caimacamului.

CAPITOLUL IV

Ce știu despre unire
(urmare)

În Ieși se știa că candidatul la căimăcămie protejat de Austria era Costin Catargiu și mare era, în cercurile unioniste, temerea ca Poarta să nu-l numească pe el, care era urât de toată lumea. Unioniștii și chiar parte din separatiști, cunoscându-l de vreme îndelungată, perfect în curent cu lipsa lui de scrupule, cu spiritul său de intrigă și cu cumplita-i brutalitate, s-au grăbit să adreseze și consulilor din țară, și ambasadorilor de la Constantinopol repetite jălbi pentru ca să obție de la Poartă trimeterea unui caimacam cinstit și imparțial.

Spre mierarea și indignarea tuturora, alegerea Porții căzu asupra lui Neculai Vogoridi, aceasta în urma unui *tertip*, datorit fără umbră de îndoială crierilor îmbătrâniți în intrigă ai lui Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam de la 1821–1822, tatăl lui Neculai, și a cărui victimă n-a mai fost de astă dată un boier moldovan incult, vanitos și, dacă patriot, nu tocmai clarvăzător, ca Teodor Balș de la Flămânzi, dar foarte deșteptul și perspicacele consul al Franței din Ieși, Victor Place.

Neculai Vogoridi se dusese la Place și-i propusese să-l recomande lui Thouvenel, pentru ca aceasta să sprijine pe lângă Poartă numirea lui ca caimacam în locul lui Balș, el îndatorându-se să-i deie în schimb următorul revers:

„Eu, subsemnatul, încrezător în lealitatea Franței și în simpatia ei pentru Principate, m-aș stima fericit să am concursul guvernului său pentru ca să fiu numit Caimacam. În acest caz mă îndatoresc, în chipul cel mai formal, să nu fac nimica ce ar putea să împiedece, fie în alegeri, fie în Divanuri, libera expresiune

a dorinților populațiunilor. Promit să administrez cu cea mai întreagă imparțialitate.

(Cele de mai sus erau scrise de mâna lui Place, ceea ce urmează de acea a lui Vogoridi.)

Aprobat scrisoarea de mai sus ale cărei clauze le primesc toate.

2 Marte 1857.
Semnat: *Neculai Conache Vogorides*.
Spre întocmai copie cu originalul.
Semnat: *V. Place*"

Și Place, barbat deosebit de deștept și de fin, cu totul câștigat ideii unirii și a cărui carieră depindea în mare parte de reușita ei, a fost cu totul înșalat de acești greci vicleni și a recomandat lui Thouvenel pe Neculai Vogoridi, trimețând ambasadorului, odată cu recomandata, și reversul de mai sus. Iar Thouvenel știind că internunțiul austriac, Prokesch, lucrează din răsputeri pentru Costin Catargiu, spre a scapa de acesta, a recomandat pe Vogoridi, și Poarta, care știa ce face, s-a grăbit să-l numească.

Indignarea țării era justificată prin faptul că Vogoridi era fiu de străin, născut în străinatate, împământenit în chip cu totul nelegal în violarea anexei X a Regulamentului Organic, și chiar după acea împământenire urmase să rămâie funcționar otoman și capatase, puțină vreme înainte de numirea la căimăcămie, demnitatea de *Routbei Oulia**. Vorbea o moldovenească din cele mai păsărești, având în multe cazuri nevoie de talmaci pentru a înțelege bine sau a se face înțeles în limba țării. Așa, într-o adunare, nu mai țin minte unde, la care era de față și mama, cineva făcând aluzie la originea lui străină, el a protestat prin câteva cuvinte, din care asistența a înțeles numai cele de pe urmă: *Vogoridi mi ieste Moldovano*. Apoi purtarea lui stârnise cu drept cuvânt disprețul țării. Faptul că nu s-a făcut îndată o protestare împotriva acestei numiri trebuie fără îndoială atribuit sfaturilor de moderațiune ale lui Place și înțelepciunii Comitetului Unionist, care și-a dat samă de importanța ca relațiunile

* *Rütbe-i 'ulya*: titulatură otomană care desemnează un demnitar de rangul cel mai înalt (n. red.).

cu Poarta să nu se încordeze prea tare și avea fermă încredere în reușita scopului pentru care lucra.

Puține zile după venirea la Ieși a lui Cabuli Efendi și a lui Photiade*, care aduceau firmanul de numire a lui Vogoridi, Neculai Canta a trecut la justiție pentru ca să facă loc, la interne, lui Costin Catargiu. Aceasta pentru că, la intrarea în minister cu trei luni înainte a lui Neculai Canta, Vogoridi și Istrati, se pusese celui dintâi întrebarea dacă el se obligă să împiedece ca macar un singur unionist să pătrundă în Divanul *ad-hoc*. Și Neculai Canta, barbat experimentat, răspunsese că se obligă să lucreze în acest scop, dar nu se poate obliga să reușească. Atunci a fost întrebat dacă primește ministerul de interne cu condiție ca toată acțiunea electorală, precum și numirile și destituirile de funcționari să fie încredințate lui Istrati, care ie asupra-și toată răspunderea izbutirii. Canta consimțind, Istrati a dus de atunci toată campania împotriva partidului unionist. Acuma, după instalarea noului caimacam, cu prilejul unei întruniri, în casă la Costin Catargiu, a miniștrilor, cu Vogoridi, cu Photiade și cu consulul austriac Gödel-Lannoy, punându-se din nou lui Neculai Canta aceeași întrebare ce i se pusese în alt rând, el a dat același răspuns ce-l dăduse și atunci. Iar Costin Catargiu declarând că, dacă i se dă lui departamentul internelor, el răspunde de desăvârșita reușită a alegerilor, iar „dacă se va alege în divan un singur unionist să i se radă musteața". Gödel-Lannoy a impus transferarea lui la interne. Grăbindu-se să cheme la Ieși pe toți ispravnicii și privighitorii din țară, li-a declarat că:

— Va zdrobi partidul unirii și va face praf din unioniști!

A dat apoi tuturor diregătorilor ordinele cele mai strașnice pentru ca prin toate mijloacele să împiedece orice propagandă a unioniștilor, neîngăduind pe delegații comitetelor lor să pătrundă prin sate și să ție întruniri cu țaranii. Apoi toți au primit ordin să se înfățoșeze lui Gödel-Lannoy.

De altmintrelea Photiade nu ascunsese lui Place că adusese pentru Vogoridi de la Constantinopol instrucțiuni poroncindu-i să păstreze miniștrii numiți de Balș și să lucreze cu toată energia

* Ioan Photiade, diplomat otoman, ginerele lui Ștefan Vogoride; în 1857, capuchehaie a Moldovei (n. red.).

împotriva unirii, lucru despre care consulul se grăbise să scrie lui Thouvenel.

Cam în același timp plecase din Constantinopol baronul de Talleyrand-Périgord, comisarul Franței în Comisia Europeană, însărcinată cu cercetarea stării Principatelor și cu controlarea aducerii la îndeplinire a stipulațiunilor Tratatului de la Paris privitoare la ele. Pe rând, sosiră în București, unde avea să fie sediul acelei comisiuni, Liehmann von Palmerode, comisarul austriac, baronul von Richthofen, acel prusian, Sir Edward Bulwer, acel britanic, cavalerul Benzi, comisarul Sardiniei, Basily, acel al Rusiei, și Savfet Pașa, comisarul Porții, care era totodată și președintele Comisiunii Europene. Talleyrand fu primit cu cel mai mare entuziasm, deoarece se cunoștea sprijinul ce împaratul francezilor îl dădea ideii unirii. De o primire simpatică s-au bucurat asemene și comisarii Sardiniei, Prusiei și Rusiei, care reprezentau guverne favorabile și ele dorințelor românilor.

La mijlocul lui marte plecau în sfârșit ultimele detașamente de trupe austriace, după ce sleise toate pretextele de prelungire a ocupațiunii țărilor noastre. Lasau însă în urma lor simțiminte de ură neîmpacată și de dispreț nemărginit în sufletele de altmintrelea atât de blânde ale poporului moldovenesc de atunci. Și această ură nu era doară datorită nici unor abuzuri grozave, nici unor brutalități deosebite, dar mai ales spiritului lor meschin, necontenitelor sâcâieli și pretențiilor să găsească, într-o țară așa de înapoiată ca Moldova de atunci, comfortul și ușurințile legate de civilizația apusană și, în sfârșit, disprețului ce-l manifestau față de țară și de locuitorii ei de câte ori se găseau în prezența unor oameni care nu știau sau nu îndrăzneau să li răspundă cum se cuvenea. Țin minte cum barbații și mai ales femeile din clasele de jos, slugi și clienți ai caselor boierești, nu puteau vorbi de austriaci, pe care îi numeau nemți, fără ca privirea să li se încrunte și fără ca să scrâșnească din dinți. Și aceste simțiminte au trăit cât a trăit generația care văzuse ocupația austriacă, mai lăsând urme și în urmașii lor.

Precum am văzut, ziarele unioniste încetase să mai apară de când Toderiță Balș, din ordinul Porții, desființase legea presei a lui Grigore Ghyka și restabilise censura. În Țara Românească

însă, caimacamul, fostul domnitor Alexandru Ghika, nu ceruse nici o înăsprire a legii presei (pe care Știrbei nu o scosese de sub cenzură), astfel că, la începutul anului 1857, apăreau peste Milcov cinci ziare care susțineau cauza unirii. (Și Alexandru Ghika, asupra simpatiilor unioniste ale căruia lumea își făcuse dintâi mari iluziuni, nu întârziese să arăte, pe lângă o absolută incapacitate, un desăvârșit servilism către voințile Porții și ale Austriei).

Dar, îndată după numirea lui Vogoridi, foștii editori de ziare din Moldova care încetase să mai scoată ziarele lor, bazându-se pe firmanul de convocare a alegătorilor Divanului ad-hoc, pe dreptul acelor alegători să-și susție și să-și facă cunoscute părerile privind viitorul țării și pe ilegalitatea desființării legii lui Grigore Ghyka, desființare „care nu se baza pe nici o lege votată de corpul legiuitor", au petiționat caimacamului cerând repunerea în vigoare a legii de la 12 mai 1856, mai cerându-i să numească un censor. Guvernul nedând nici un răspuns la acea petițiune, editorii în chestiune s-au adresat consulilor puterilor garante. Place, Richthoffen și Basily au intervenit la caimacam, însă acesta nu li-a dat nici lor vrun răspuns. Și astfel partidul unirii în Moldova a fost silit să ducă lupta electorală fără nici un organ de presă.

Dar, precum am aratat mai sus, *Steaua Dunării*, cel mai valoros din ziarele unioniste, își mutase sediul de la Ieși la Bruxelles, unde apărea în franțuzește. N-a putut da ajutor printre alegători, dar în schimb a contribuit mult la crearea, în străinatate, a unei atmosfere favorabile unirii.

În acest timp, Costin Catargiu se ținea cu sfințenie de făgăduința ce o dăduse față cu Gödel-Lannoy și cu Photiade. El nu se dădea înapoi înaintea nici unei samovolnicii pentru ca să împiedece pătrunderea macar a unui singur unionist în adunarea care avea să exprime Europei dorințile Moldovei. Prin toate mijloacele căută să intimideze pe unioniști și mai ales să falsifice listele electorale, folosindu-se în acest scop de textul puțin clar al firmanului. Dispozițiunile lui fiind obscure, mai ales în ceea ce se atingea de domiciliul alegătorilor din categoria proprietarilor mari, guvernul s-a folosit de faptul că mulți din aceștia stăpâneau moșii în mai multe ținuturi pentru a poronci

ispravnicilor acelor ținuturi unde aveau proprietăți să-i șteargă de pe liste, sub cuvânt că domiciliază în alt ținut.

Partidul unirii alcătuise comitete în toate ținuturile și redactase programe care au fost tipărite la București, tipărirea lor la Iești fiind strict oprită. Îndată ce a aflat acest fapt, guvernul, asimilând comitetele electorale unor societăți secrete, le-a interzis, ca și publicarea profesiunilor de credință, și le-a declarat criminale. Ispravnicii au fost autorizați să întrebuințeze forța armată pentru îndeplinirea acestor ordine. Apoi s-a luat dispoziția ca toate listele electorale să fie trimese la Iești spre a fi supuse revizuirii ministerului de interne.

Institutorul Turculeț de la școala din Tataraș, din Iești, și Cuparencu, proprietar din același oraș, pentru că se văzuse în mânile lor un program unionist și fiindcă ei își exprimase opiniunile politice față de mai mulți cetățeni, au fost ridicați, noaptea, din paturile lor, duși înaintea lui Costin Catargiu, care, după ce i-a batjocurit și i-a suduit în chipul cel mai vulgar, i-a amenințat că-i va pune jos și va poronci să-i bată cu biciul la c… Au fost apoi duși la închisoarea poliției, de unde nu li s-a dat drumul decât după câteva zile, în urma intervențiunii consulilor Franței, Prusiei și Rusiei.

Turculeț și Cuparencu au scapat cu amenințarea că vor fi puși jos și bătuți, dar în ținuturi agenți unioniști au fost bătuți de fapt. Așa a pățit spre exemplu, la Roman, Ion Agărici, barbatul politic bine cunoscut în urmă.

Prins de *cazaci*, cum se numeau atunci slujitorii, ai ispravnicului de Roman, în flagrant delict de propagandă unionistă, cu buzunările pline de manifeste și alte hârtii unioniste, și dus la isprăvnicie, a fost întins jos și bătut cu nuiele. Pățania neplăcută l-a făcut mai prudent, dar întru nimica nu i-a modificat opiniunile.

— Iaca un c… istoric și care merită să fie sărutat de voi, tineretul, zisu-mi-a odată în anticamera Camerii Kogălniceanu, povestindu-mi apoi faptul în toate amănuntele și arătându-mi pe Agărici, care în acel moment stătea cu spetele spre noi.

Târgoveților din Vaslui, pentru ca să-i facă să aleagă antiunioniști, li s-a promis că, dacă votează după voința guvernului,

li se va da câștig de cauză în procesul ce-l aveau cu proprietara moșiei și a târgului.

Firmanul dispunea că colegiul marilor proprietari din fiecare ținut se compune din acei care stăpânesc, în cuprinsul lui, o proprietate de cel puțin o sută de fălci, negrevată de nici o ipotecă. Multe moșii de mii de fălci fiind grevate de ipoteci neînsemnate relativ la valoarea lor totală, care cu toate sarcinile de pe dânsele întrecea adesa, de zeci de ori, valoarea a unei sute de fălci negrevate de pământ cât se poate de roditor, ministerul de interne a pus să se șteargă de pe listă toți alegătorii unioniști posedând moșii cât de mari, dar grevate de sarcini oricât de mici ar fi.

Astfel fost-a șters de pe lista electorală a marilor proprietari din ținutul Bacăului tata, proprietar al moșiei Căiuțul, în întindere de 5 800 fălci (8 300 hectare, evaluată 90 000 galbeni (1 050 000 franci în aur), fiindcă un trup de 670 fălci dintr-însa era grevat cu o ipotecă de 3 500 galbeni (41 125 franci în aur).

Dar Vogoridi fu în curând silit să concedieze pe Costin Catargiu, nu de către Poartă, în urma reprezentațiilor ambasadorilor străini, ci… de către propria lui soție. Aceasta, Catinca Conache, mai cunoscută sub porecla de *Cocuța*, era soră, după mamă, a lui Costache Negri, a Catincăi Negri, a maicii Evghenia Negri și a Zulniei Sturdza, adică aparținea unei familii care se distingea printr-o mare și însuflețită iubire de neam și prin înflacaratele-i convingeri unioniste. Cocuța Vogoridi împărtășea cu totul convingerile și aspirațiunile fratelui și ale surorilor. Văzuse cu mare părere de rău intrarea soțului ei în rândurile separatiștilor, precum și numirea lui, de către Toderiță Balș, la departamentul finanțelor. Ridicarea lui la căimăcămie o îngriji și mai tare, iar atitudinea ce o adoptase de la începutul căimăcăniei sale față de unire și samovolniciile lui Costin Catargiu o supărase într-atâta, încât părăsise Ieșul și se dusese să steie la moșia ei Țigănești de la ținutul Tecuciului, declarând lui Vogoridi că nu se va întoarce în capitală până când nu-și va schimba politica.

În nevoia lor, unioniștii, care cunoșteau prea bine simțimintele ei patriotice, au trimes la dânsa, la Țigănești, pe unul din ei, pe Alexandru Moruzi, cu însărcinare să facă apel la simțimintele

ei românești ca s-o ademenească să pretindă caimacamului în chip cominatoriu departarea din guvern a lui Costin Catargiu, amenințând pe Vogoridi, la caz de refuz, cu cererea de despărțenie către dicasterie. Deși Vogoridi îi ierosise, în desfrâu și în fel de fel de alte cheltuieli futile, o bună parte din urieșa ei avere, deși toate neamurile o sfătuiau de ani să-l părăsască, ea, din principiu, nu se plecase acestui sfat.

Dar Moruzi, barbat foarte fin și dibace, adresându-se patriotismului ei, nobila femeie, dându-și prea bine sama de primejdia ce rămânerea mai departe la ministerul din lăuntru a lui Costin Catargiu o alcătuia pentru viitorul țării, a dat lui Moruzi cartă liberă ca să nu mai cruțe față de caimacam nici o amenințare pentru a-l sili să congedieze pe Catargiu în cel mai scurt timp. Dacă trecuse peste proasta purtare a lui ca soț și peste risipirea unei părți însemnate a averii sale, nu-i va ierta, declarat-a ea, zdrobirea viitorului țării.

Îndată întors la Ieși, Moruzi s-a dus la caimacam și i-a comunicat hotărârea nevestei sale. În zadar Vogoridi încercatu-s-au să dea răspunsuri evazive, căutând să câștige astfel timp, Moruzi nu l-a slăbit. I-a adus aminte cum venise în țară fără absolut nici o avere și că numai faptului că se însurase cu fiica lui Conache îi datora trecerea lui subită de la neagră sărăcie la bogăție domnească; cum el avuse, față de soția lui, o purtare incalificabilă și, în puțini ani, îi risipise jumatate din avere în chipul cel mai nedemn și cel mai insultător pentru dânsa. Să nu-i pară amerințarea de despărțenie șagă sau vorbă deșartă. El, Moruzi, a găsit-o foarte hotărâtă și doară caimacamul știe că fratele și surorile ei o împing de mult și cu stăruință să-și scăpe prin despărțenie rămășița averii. Să se gândească serios și să chibzuiască cum este mai bine pentru el: dacă se poate expune la asemene primejdie pe nădejdea ipoteticelor foloase ce le înfățoșază făgăduințile turcești. Vogoridi de nimica netemându-se ca de sărăcie, cu care făcuse o îndestulătoare și amară cunoștință înainte de căsătorie, argumentele lui Moruzi n-au ramas fără efect. Apoi în Ieși sosise comisarii europeni și soția lui fiind retrasă la țară, iar nici una din surorile ei nevoind s-o înlocuiască, caimacamul nu avea pe cine să însărcineze a face acelor

diplomați onorurile casei sale, ceea ce îi jignea mult vanitatea. Știa că Safvet Pașa era de părere că Costin Catargiu procedează în chip din cale-afară brutal și nu se va opune la congedierea ministrului din lăuntru, dar rămânea Gödel-Lannoy, pe care îl cunoștea ca cel mai aprig susținător al lui Catargiu. Se hotărî deci să-i vorbească, pipăind întâi terenul de departe.

Spre marea lui surprindere, consulul austriac nu făcu nici o greutate pentru a recunoaște că Costin Catargiu mersese prea departe și fusese prea brutal. Adăugea că el, Gödel-Lannoy, s-a gândit de mai mult la înlocuirea lui și că a găsit pe un înlocuitor minunat, în persoana logofătului Vasilică Ghyka. Acesta convenind pe deplin și lui Vogoridi, sacrificarea lui Costin Catargiu a ramas lucru definitiv hotărât.

Se vede însă că sau Gödel sau Safvet sau caimacamul nu au ținut această hotărâre secretă, căci ea a transpirat. Chiar în acea sară, Costin Catargiu a venit la Vogoridi și l-a întrebat ce însamnă zvonurile din oraș despre înlocuirea lui, care nu puteau decât să-i știrbească autoritatea. Vogoridi, ca un adevarat levantin, i-a răspuns, apucându-i amândouă mânile și strigând:

— Scumpul meu prieten, fii încredințat că, câtă vreme voi fi eu caimacam, dumneta vei rămânea ministrul meu de interne!

Ceea ce nu a împiedecat ca, a doua zi de dimineață, l-a chemat la dânsul, unde, de față fiind Alexandru Moruzi și Neculai Millo, ministrul de finanțe, i-a cerut demisia. Costin Catargiu a cerut atunci caimacamului să-i arăte motivele acestei cereri neașteptate. Vogoridi răspunzându-i că i le va da după ce va avea demisia în mână, Catargiu a răspuns că el, la rândul lui, îi va înmâna demisia numai după ce va cunoaște temeiurile pentru care i se cere. Discuția s-a prelungit până când Catargiu a declarat că nu va face nimica înainte ca să fi vorbit cu Safvet Pașa, la care s-a și dus îndată. Nu se știe ce s-a petrecut la comisarul turc. Catargiu și-a trimes demisia.

Urmașul lui, Vasilică Ghyka, era un barbat deosebit de fin și de dibace, meșter neîntrecut în arta intrigii și concusionar bine cunoscut. Unionist înfocat[1], sub Grigore Ghyka, al cărui

1. A scris două broșuri în limba română: *Proiect de formulă a dorinților României* și *Ce se cuvine să cerem de la adunările ad-hoc*, precum și alte două

deplorabil ministru de finanțe a fost în cel de pe urmă an al domniei, în vremea căimăcămiei lui Toderiță Balș se schimbase în antiunionist tot atât de convins. După moartea întâiului caimacam era unul din candidații Austriei la căimăcămie, iar când a văzut că sub Vogoridi nu capătă nici macar un minister a devenit din nou unionist și a iscălit petiții unioniste.

Tot atât de lipsit de scrupule ca și Costin Catargiu, tot atât de gata să urmeze orice poroncă austriacă sau turcească pentru a-și păstra slujba permițându-i să comită abuzuri și concusiuni, tot atât de gata să sugrume expresiunea voinții țării, era barbat în stare să săvârșească aceleași ilegalități, dar în chip mult mai dibace, mai puțin bătător la ochi, cu o brutalitate mai puțin aparentă și să mascheze mai bine toate nelegiuirile și abuzurile ce le comitea. În rezumat, noul ministru de interne era pentru unioniști un adversar neasamanat mai primejdios decât Costin Catargiu, precum ei în curând s-au putut convinge.

Comisarii europeni care se adunase la București, după ce își dăduse samă de starea lucrurilor în Țara Românească, se hotărâse să vie la Ieși pentru ca să intre în contact cu lumea politică de aici. Ei nu urmară cu toții același drum, unii apucând pe la Bârlad și pe la Vaslui, ceilalți luând calea Bacău–Roman. Unioniștii pregătise pentru comisarii Franței și ai Sardiniei, puteri mai favorabile aspirațiunilor naționale, o primire din cele mai entuziaste, cu deosebire pentru baronul de Talleyrand. Delegațiuni de țarani, impunătoare prin numărul lor, îi așteneau calea pentru a-i ura bună venire și a depune în mânile lui *cărțile unioniste*, personale sau colective, ce, în ciuda interdicțiilor lui Costin Catargiu, se tipărise cu zecimile de mii, pe care numele înfățoșitorului sau acel al comunități ce o reprezenta era încadrat prin enunțarea dorințelor Țării în limba franceză: *Union, Garantie de nos droits, Prince étranger héréditaire, Gouvernement Constitutionnel Représentatif.* Guvernul avusese însă grijă să lanseze în orașele mai însamnate, ca s. e. exemplu Bacău, unde se știa că mișcarea

în limba franceză: *Coup d'œil sur le passé et le présent des principautés moldo-valaques* și *Réorganisation des Principautés Danubiennes*, în care toate susține unirea.

unionistă era deosebit de puternică, telegrame, anunțând că baronul de Talleyrand își schimbase itinerarul și luase calea Bârladului, apoi se dăduse ordine ispravnicilor și privighitorilor să facă tot ce li stă în putință pentru ca să întârzie călătoria comisarului francez. Mulțimile de țarani au așteptat sosirea lui cu ceasuri; în multe locuri, ca la Bacău, sătenii adunați au așteptat noaptea întreagă împrejurul unor focuri și, când Talleyrand, în ziuă, a sosit, ei tot nu se împrăștiese cu desăvârșire și l-au primit cu nesfârșite urale, iar trăsura i-a fost umplută cu cărți unioniste și cu flori. Cu toate măsurile luate de guvern, primirea comisarului francez la Ieși a întrecut toate așteptările. Iar în zilele care au urmat după sosirea lui, zecimi de mii de cărți de vizită unioniste au fost depuse la gazda lui. De o primire simpatică, deși pe departe nu atât de însuflețită ca acea a colegului lor francez, s-au bucurat și comisarii Rusiei, ai Sardiniei și ai Prusiei. Cu toții au putut să se convingă în câteva zile de chipul fără scrupul în care guvernul caimacamului se pusese orbește în slujba Porții și a Austriei, de ilegalitățile și de fraudele ce le comitea pe fiecare zi pentru ca să împiedece ca țara să-și poată exprima dorința pentru unire de care era obștește stăpânită. Comisarii Franței, ai Rusiei, ai Sardiniei și Prusiei se grăbiră să aducă la cunoștința guvernelor lor atât manifestațiile de simpatie de care avusese parte, însuflețirea pentru unire a moldovenilor, cât și ilegalitățile comise de caimacam. Talleyrand confirmă toate amănuntele date de Place în depeșile sale. Rusia favoriza acuma și ea unirea; o făcea nu din dragoste pentru români, ci pentru ca să se puie bine cu Napoleon al III-lea, din ostilitate către Anglia și mai cu samă către Austria, căreia Alexandru al II-lea nu-i ierta „ingratitudinea" ce o aratase în timpul războiului Crimeii, către tată-său, Neculai I, care, la 1849, o scapase de prăbușire.

Cu toate silințile poliției caimacamului, comisarii Turciei, Austriei și Angliei au avut parte de o primire mai mult decât rece și, afară de personagiile oficiale, mic a fost numărul acelor care și-au depus cărțile la gazdele lor.

Comisarii celor patru puteri favorabile unirii făcură pe lângă caimacam repețite demersuri pentru a-l ademeni să părăsească calea ilegală pe care apucase, dar în zadar: falșificările de liste,

intimidarea alegătorilor prin amenințări și bătăi, influențarea justiției pentru a câștiga voturile unor alegători de samă, împiedecarea oricărei propagande în favoarea unirii urmară în timpul prezenței comisiei europene în Moldova ca și înainte, și după plecarea ei, care avu loc tot în mai 1857.

La începutul lunii următoare, iunie, se petrecu în Ieși un fapt care dădu în vileag toată perfidia politicii Porții și a caimacamului. Vogoridi avea atunci legături de dragoste cu o franceză care venise în Ieși pentru a-și precupeți frumusețea. Doamna Vogoridi fiind din nou plecată la Țigănești după întoarcerea la București a comisarilor europeni, caimacamul primea pe zisa franceză la dânsul acasă. Se vede că nu avea nimica ascuns pentru dânsa, căci ea știa unde el își ține corespondența secretă. Dar, dacă caimacamul nu avea taine pentru franceză, aceasta spunea tot ce afla de la Vogoridi lui Place, barbat burlac, care, neducând deloc la Ieși o viață de anachoret, avea și el parte de favorurile compatrioatei sale. Consulul dându-și îndată samă că în acele hârtii nu puteau lipsi piese cuprinzând instrucțiile secrete ce le primea Vogoridi de la Poartă, precum și dovezi despre amestecul ce atât Austria, cât și Anglia îl aveau în politica urmată de caimacam, îi ceru să puie mâna pe ele și să i le aducă. Ea n-a refuzat, dar a aratat lui Place că o asemene faptă o va face să piardă imediat bunele grații ale caimacamului și, prin urmare, foloasele unite cu acele bune grații. Place, barbat practic, îi răspunse că unioniștii ar plăti pentru acele hârtii o sumă destul de însamnată, care ar despăgubi-o de ceea ce va pierde dacă, ceea ce este probabil, Vogoridi o va părăsi. Apoi adăugi că caimacamul numai statornic în legăturile lui de dragoste nu este și că, după toate probabilitățile, favoarea ei și așa nu va mai fi de lungă durată. Se vede că a știut cum s-o convingă, căci la urma urmei franceza a consimțit să fure hârtiile și să le deie în mâna lui Place, în schimbul unei sume ridicându-se după unii la o mie de galbeni, după alții cu mult mai mare. Place s-a grăbit să informeze pe unioniști despre aceste împrejurări. S-a întâmplat însă că acei cu dare de mână din ei să nu fie în Ieși, dar se găsi unul care, deși era departe să fie bogat, nu stătu la îndoială pentru a face, în folosul neamului, o jertfă foarte însamnată

pentru averea lui. Acest barbat era Vasile Mălinescu și adaug că el n-a cerut, nici n-a primit vrodată să fie despăgubit pentru acei bani.

Franceza s-a ținut de cuvânt și chiar a doua zi a adus lui Place, împreună cu alte hârtii, un număr de scrieri îndreptate către Vogoridi de membri ai familiei sale în slujba otomană: de la *kapukehayaua* lui, Photiade, de la Edhem Pașa, de la Prokesch-Osten, nunțiul austriac la Constantinopol, de la Alison, unul din secretarii ambasadei engleze de acolo, de la Gödel-Lannoy: de toate șaptesprezece piese. Ele conțineau instrucțiuni categorice să combată prin toate mijloacele acțiunea partidului unirii: aprobări pentru măsurile luate împotriva unioniștilor, laude pentru purtarea lui, încurajări pentru ca să urmeze astfel și pe viitor, făgăduinți că, dacă va urma astfel și de acum înainte, va dobândi scaunul Moldovei, asigurări că Anglia și cu Austria sunt în această chestiune cu totul alături de Turcia și că Franța nu va putea izbuti la nimică față de hotărâta opunere a cabinetului englez. Aceste toate în ciuda tăgăduirii formale, dată de marele vizir, prin scris și prin grai, că Poarta ar da în secret ordin să se combată unirea, pe când în instrucțiile oficiale, comunicate ambasadorilor străini, ea recomanda caimacamului să aplice cu strictețe dispozițiunile firmanului.

Bineînțeles că aceste scrisori au fost îndată trimese la Bruxelles și că *L'Etoile du Danube* s-a grăbit să le publice, dar, cu tot scandalul enorm ce publicarea lor a pricinuit-o în lumea politică europeană, caimacamul n-a fost destituit.

Se vede că Photiade a avut cunoștință despre furtul corespondenței secrete a caimacamului mai târziu decât ambasada Franței, căci, cu prilejul unei discuțiuni ce o avea cu dragomanul acelei ambasade, Outrey, față cu marele vizir, despre niște instrucțiuni date lui Vogoridi de către Reșid Pașa și transmise de dânsul (Photiade), el nu numai tăgădui că le-ar fi transmis, dar chiar se declară gata se jure că niciodată nu a scris asemene lucru caimacamului. Atunci Outrey, zicând că îl va scuti de un sperjur, a scos din buzunar copia scrisorii în chestiune a *kapukehayelei*. Își poate cineva închipui obrazul marelui vizir, care, față de Outrey, tăgăduise și el faptul dării unor asemene instrucții de către Poartă.

Amabasadorul francez, Thouvenel, ținut în curent de toate abuzurile și nelegiuirile săvârșite de caimacam în această chestiune în urma ordinilor secrete ale Porții, transmise lui în acest chip, precum și de încurajările Austriei și ale Angliei, făcuse în zadar Porții, în repetite rânduri, reprezentările cele mai energice. Pe la sfârșitul lui iulie (stilul nou), autorizat de guvernul său, el adresă Porții, odată cu reprezentanții Prusiei, Sardiniei și Rusiei, o notă identică, prin care protestau împotriva ilegalităților comise de guvernul Moldovei și declarau că „nu era de demnitatea comisiunii europene să se puie în relații cu un divan care nu va fi alcătuit astfel încât să poată trece drept adevărata expresie a țării și care ar corespunde atât de rău intențiunilor Congresului de la Paris în această privință". Nu găsește îndestulătoare declarația prin care Poarta răspinge orice solidaritate cu agenții ei din Moldova și nu o exonerează de răspundere câtă vreme nu-i va dezaproba în chip formal și nu-i va sili să-și modifice purtarea.

Poarta, încurajată în rezistența ei de ademenirile și chiar de amerințările ambasadorilor Austriei și ai Angliei, mai cu samă de acele ale Lordului Stratford de Redcliffe, barbat deosebit de violent, a încercat prin fel de fel de răspunsuri evazive și dilatorii să nu deie nici o satisfacere reală exiginților conținute în notele identice ale celor patru puteri; se vede că era legată prin vrun angajament formal luat față de Anglia. Nici macar ruperea de către reprezentanții acelor patru puteri a relațiunilor diplomatice și scoborârea pavilioanelor nu au izbutit să facă pe Poartă să cedeze, deși și sultanul, și marele vizir se aratau foarte afectați și îngrijiți.

În acest timp alegerile pentru divanul ad-hoc avusese loc în Moldova. În colegiile clerului, ale marilor și ale micilor proprietari și chiar ale târgurilor numai un număr ridicol de restrâns de alegători a luat parte la vot.

În Iești, la colegiul egumenilor din întreaga țară, s-au prezentat numai 5 alegători, care au ales, dintre ei, doi deputați, iar la colegiul preuților de mir s-au prezentat trei preuți care au ales pe unul din ei deputat. Trebuie adăugit că, din 3 263 de preuți din Moldova, erau înscriși 193, din care au votat peste tot 16.

Din peste 3 000 de mari proprietari, guvernul a înscris 477, iar numai 214 au votat. Și tot așa a fost și în colegiile micilor proprietari și în acele orășănești. Tot ce nu era slugarnic, cumparat sau terorizat de guvern s-a abținut de la vot. Din 40 000 de alegători ce le numărau aceste colegii privilegiate, numai 4 000 au fost înscriși. Bineînțeles că întreg divanul ales prin asemene alegeri numara numai separatiști.

Dar situațiunea la Constantinopol era acuma extrem de încordată. Thouvenel aștepta ordinile împaratului cu relațiunile diplomatice rupte, cu steagul scoborât și cu bagajele făcute, reprezentanții celor trei puteri care semnase și ei nota comună se găseau în aceeași situație. Turcii ar fi cedat acuma bucuros, ar fi destituit pe Vogoridi și oferise chiar să exileze pe Reșid Pașa, pe care îl înlocuise la marele vizirat prin Aali Pașa, dar nu îndrăzneau să ieie vro măsură pentru casarea alegerilor de frica lui Stratford de Redcliffe (Canning) și a Angliei, față de care, precum am aratat mai sus, se vede că erau legați prin vro legătură anterioară.

Napoleon al III-lea a salvat atunci situația. În primele zile ale lui august a făcut cunoscuta lui vizită reginei Victoria a Angliei, la Osborne, în Insula Wight, și, acolo, a obținut de la cabinetul englez să consimtă la casarea alegerilor din Moldova, la revizuirea listelor și la refacerea lor, în chip absolut legal, precum și la garantarea absolutei libertăți a noilor alegeri. În schimb ceda în chestiunea unirii și a principelui străin, fără însă a lua vro îndatorire să împiedece libera expresiune a dorințelor națiunii române în această privință. Știa el doară că, dacă acea expresiune va fi lasată liberă, ea se va pronunța cu hotărâre pentru aceste două puncte și că va ști să găsască momentul oportun pentru a le face să triumfe.

Poarta nu putu decât să se închine și, în acest moment, era atât de bucuroasă să iasă din încurcătură, încât, dacă Thouvenel ar fi cerut destituirea lui Vogoridi, i-ar fi acordat-o fără greutate. Dar ambasadorul, temându-se de alt caimacam, mai rău, dar totodată mai capabil, răspunse că nu cere decât stricta și leala executare a hotărârilor Congresului de la Paris. În această privință se vede că și Anglia hotărâse Porții cu tot dinadinsul că

dorește ca noile alegeri să fie absolut libere și că nu admite nici ingerință, nici siluire la voința națiunii române. Mai păcălită și mai nemulțumită rămânea Austria, care se vedea absolut neputincioasă, fiind acuma cu desăvârșire izolată.

Listele au fost revizuite și de astă dată cu imparțialitate, ingerințele ocârmuirii au încetat, dar abuzurile și prevaricările ei au urmat. Moldova luase acuma în stăpânire partea din Basarabia ce tratatul de la Paris i-o restituise. Statul rusesc poseda într-însa un mare număr de clădiri mari, cazărmi și altele, care, neîntrebuințându-se de Moldova, sub pretext că nu sunt de trebuință, fură vândute pe prețuri de nimică, dar spre cel mai mare folos al miniștrilor caimacamului. Asemene, statul moldovenesc se găsi în stăpânirea unor mari bălți cu pește și a unor întinse terenuri de pășune. Se publică o licitație din care, mulțămit unor uneltiri, ieși un preț cu totul derizoriu, dar pe care miniștrii se grăbiră să-l aprobe, fără a mai aștepta macar termenul pentru supralicitare, deși știau bine că pentru acel termen se făcuse supraoferte pentru un preț neasamanat mai mare. De astă dată prevaricarea era atât de mare și atât de bătătoare la ochi, încât a stârnit indignarea generală și caimacamul a fost silit să se despartă de ministrul său de interne, Vasilică Ghyka, destituindu-l.

Tot în septemvre au avut loc alegerile pentru Divanul ad-hoc în amândouă țările. Ingerințile guvernamentale lipsind de astă dată cu desăvârșire, țara a trimes în Divan optzeci și trei de unioniști față de doi separatiști, Alecu Balș *Cucoșul* și arhiereul de scaun de la episcopia Romanului, Nectarie Hermeziu, care, acesta, fusese dintâi unionist și semnase petițiuni și manifeste unioniste.

Întâia grijă a Divanului ad-hoc al Moldovei, după ce s-a constituit și a dat un vot de mulțămire către Puterile garante, a fost să se pronunțe în ședința de la 7 octomvre 1857, în chipul cel mai categoric, cu optzeci și unu de voturi în contra a două (logofătul Alecu Balș și arhiereul Nectarie Hermeziu) pentru garantarea vechilor noastre drepturi de către marile Puteri, pentru unirea cu Țara Românească, pentru un domn străin ereditar, aparținând unei dinastii europene, pentru garantarea neutralității

noastre și pentru regimul constituțional. După aceasta s-a votat în unanimitate și cu aclamație desființarea tuturor privilegiilor, apoi libertatea cultelor, respectul domiciliului și al libertății individuale, rectificarea printr-o comisiune europeană a fruntariilor noastre, desființarea jurisdicției consulare, înființarea unei forțe armate pentru apararea teritoriului, dreptul acestor țări să ridice cetăți, separațiunea puterilor, respectul proprietății, obligativitatea instrucțiunii, organizarea clerului, înființarea comunei, pe scurt înlocuirea organizațiunei regulamentare, atât de împiedecătoare de progres, printr-o alcătuire modernă și compatibilă cu progresul. Toate aceste reforme au fost votate cu aceeași însuflețire de deputații marii boierimi moldovenești, care alcătuiau mai bine de o pătrime a numărului total al deputaților, cu care au votat-o acei ieșiți din țărănime, din clasa orășănească sau din mica boierime.

Din nenorocire însă, această unanimitate și acest spirit de abnegațiune nu s-au mai menținut când s-a prezentat tocmai chestiunea de ordin interior, primând toate celelalte, o chestiune absolut vitală pentru aceste țări: acea privitoare la relațiunile dintre stăpânii de moșii și săteni. Ea fusese adusă înaintea Divanului în ziua de 9 noemvre 1857, printr-o petițiune care este nu numai o minune de logică, dar și o minune de stil. Iaca două din penultimele paragrafe ale acestei *jălbi*, care a făcut atunci efectul unei bombe explodând în Divanul ad-hoc al Moldovei:

„Din buni și străbuni noi am avut dreptul de a ni lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată alunga nimene de pe dânsul. Toate uricile țării, toate așăzămintele vechi și noi ni sfințesc acest drept, precum și acela de a se da copiilor noștri până la acoperirea a două treimi din moșie: iar până la Regulament aveam dreptul de a lucra cât vom putea. De asemenea boierii de moșie au avut dreptul de a ne cere boieresc.

Să fie deci o Adunare obștească, unde să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se dezbată drepturile boierilor și drepturile noastre, și ceea ce o țară va găsi că suntem datori, cu sudorile noastre vom plăti; că omul, ca să scăpe din robie și să

fie stăpân la casa, vatra și ogorul său, cu tragere de inimă va lucra și se va răscumpăra.

Iaca plecatele noastre rugăminți și cereri…"[1]

Pe lângă că de astă dată erau în joc interesele materiale, principala avere a marei proprietăți, apoi chestiunea era cu desăvârșire necunoscută pentru aproape toată lumea. Studiile istorice la noi erau încă în pelinci, materialul documentar ascuns în lăzi, nepublicat, autorii străini care făcuse istoricul chestiunii în țările lor erau cu desăvârșire necunoscuți la noi. Stăpânii de moșii erau convinși, și convinși cu bună-credință, de sfințenia dreptului lor asupra întregii întinderi de pământ ce o cuprindeau moșiile lor. Însuși Kogălniceanu, singurul care de ani de zile ducea o campanie stăruitoare pentru împroprietărirea sătenilor, nu avea idee cât de mari și cât de întinse erau drepturile țaranilor asupra pământului lucrat de ei. De altmintrelea, marii proprietari, nefăcând parte din marea boierime, nu s-au aratat deloc mai favorabili revendicărilor țărănești decât colegii lor din *protipendă*. Apoi chiar boierii cei mai înaintați în idei, ca Negri și Costache Rosetti Tețcanu, n-au pus niciodată la îndoială sfințenia drepturilor marei proprietăți. Sfada a durat până la închiderea Divanului, fără ca să se fi putut ajunge la o înțelegere, și, la sfârșit, s-a hotărât ca dezlegarea chestiunii să fie încredințată Puterilor garante, Divanul dându-și astfel însuși un brevet de incapacitate cu prilejul soluțiunii celei mai însemnate chestiuni a reorganizării lăuntrice a țării.

Pentru a ademeni țărănimea să ieie parte la lupta pentru unire, partizanii acestei idei nu stătuse la îndoială pentru a-i face oareșicare făgăduinți, de altmintrelea destul de vagi, despre eventuale îmbunătățiri ale soartei sale în cazul când unirea ar deveni fapt îndeplinit. Poate că unii agenți unioniști sau chiar unii membri ai partidului unirii cu idei mai înaintate, cum erau, spre exemplu, Zaharia Moldovanu și Dumitru Miclescu[2] sau

1. Redactorul acestei petițiuni se zice că ar fi fost inginerul Chinezu, care a murit încă de tânăr.

2. Dumitru Miclescu, deși boier mare și de neam vechi, era un barbat cu idei foarte înaintate, care îl făcuse să ieie numele de Dumitru Sin

Popa Da[1], să fi făgăduit țaranilor împroprietărirea pe pământurile ce le cultivau. Fapt este, cum au raportat guvernelor lor și membrii Comisiei Europene care își avea sediul în București, că țaranii în Moldova erau foarte agitați. Nu se dedeau la nici un act de violență, dar se vedea cât colo că povara jugului ce-l purtase până atunci cu atâta supunere începuse să li pară nesuferită. Se lasau greu la îndeplinirea obligațiunilor lor și înfățoșarea li era pe unele locuri atât de dârză, încât vechilii, vatajii și feciorii boierești începuse să steie la îndoială înainte de a cuteza să-i lovească, ca altădată. În multe părți ale țării, stăpânii de moșii începuse să ieie măsuri de aparare, să aducă pentru paza curților oameni de încredere sau pe care îi credeau de încredere. Alții făcuse tunuri de lemn de cireș, de nuc sau de stejar legate cu cercuri de fier și le încarcau cu praf de pușcă, cu glonți sau cu pietre, cu care aveau de gând să-și apere, în caz eventual, curțile. Deși relațiunile noastre cu țaranii din satele moșiei erau cât se poate de bune, țin minte că am văzut cu ochii mei, la cănțelaria moșiei, două tunuri de lemn de nuc sau de stejar, legate cu cercuri de fier, pe care vechilul nostru punea dumineca să le încarce spre a trage în niște ținte făcute din lătunoaie prinse împreună, care se așazau la cincizeci sau șăsezeci de pași de tunuri. Dar mama și-a bătut într-atâta joc de acea „artilerie de balerci", încât tata a poroncit să fie puse la magazie. Am auzit însă de alți stăpâni de moșii care aveau baterii întregi de tunuri de lemn, pentru serviciul cărora tocmise poloni sau arnăuți.

Scarlat, renunțând la acela de familie, se îmbrăca țărănește cu căciulă țuguiată, cămeșă, mintean, chimir, ițari, ciuboate și, în loc de baston, ținea în mână o secure. L-am cunoscut mai târziu, dar atunci nu se mai purta țărănește.

1. Un membru al familiei Vârna, nebun de legat.

CAPITOLUL V

Ce știu despre unire
(urmare și sfârșit)

Anul 1858 a trecut în niște adevarate friguri politice: nu mai auzeai vorbind decât de unire, de alegere de domn, de domn pământean și de domn străin, de Mihalache Sturdza, de beizade Grigore, de Kogălniceanu, de caimacami și de căimăcămie. În acea toamnă văzut-am, la sânul mamei, cea dintâi cocardă în trei culori. Îi fusese trimesă din Iași de cătră nu mai știu ce prietenă, prin Place, consulul francez, care venise la o vânătoare de urși ce o dădea tata.

Divanul ad-hoc al Moldovei se închisese la sfârșitul lui decemvre 1857, după ce își aratase dorințile în privința tuturor punctelor noii alcătuiri politice, atât interne, cât și externe, ce urma să se deie țării, afară de acel privitor la regularea raporturilor dintre stăpânii de moșii și săteni, „autonomia fără de Poartă", garantarea acestei autonomii de cătră Puteri, unirea și domnul străin ereditar fiind cele de căpetenie. Divanul muntenesc se pronunțase numai asupra acestora, ele alcătuind crezul unionist, și nu mai intrase în discuțiunea acelor relative la alcătuirea internă a țării – probabil pentru că se temea ca discuția asupra unor chestiuni care atingeau multe interese materiale ale clasei privilegiate să nu deie loc la defecțiuni în partidul național și prin urmare la slăbirea lui!

Îndatoririle luate de Napoleon al III-lea la Osborne, dacă îl obligau să renunțe la efectuarea imediată a unirii, nu-l împiedecau însă să lucreze la pregătirea ei pentru viitor. Divanurile ad-hoc, odată misiunea lor terminată, fusese dizolvate, iar lucrările lor date în cercetarea Comisiei Europene, care își avea sediul în București. Aceasta a alcătuit asupra lor un lung raport,

menit să servească de bază viitoarei alcătuiri a țărilor noastre, iar acest raport a ramas să fie examinat de delegații marilor puteri care au fost convocați în acest scop la Paris, spre sfârșitul verii anului 1858.

În acest răstimp însă, diplomația lui Napoleon al III-lea dobândise două însemnate succese. Mai întâi izbutise să mai moaie întrucâtva opunerea Angliei la orice măsuri menite să favorizeze unirea într-un viitor oarecicare și, al doilea, reușise să obție și de la marele vizir Aali Pașa, și de la ministrul afacerilor străine al Porții Fuad Pașa promisiunea că nu se vor opune ca cele două Principate să poarte pe viitor titlul, comun pentru amândouă, de Principatele Unite Moldova și Valahia și să aibă unele organe legislative, judiciare și militare comune, păstrând însă domni și administrații deosebite. Singură din cele șăpte puteri, Austria a ramas neînduplecată în opoziția ei; numai cu mare greu și spre a nu rămânea afară de concertul european obținutu-s-au ca delegatul ei să semneze Convențiunea de la Paris din 19 august 1858, prin care se hotăra statutul țărilor noastre.

Această Convențiune, la articolul 2, hotăra că Principatele, „în virtutea capitulațiunilor emanând de la sultanii Bayazet I, Mahomet II, Selim I și Soliman II, care constituie autonomia lor, întărite de hattișerifuri ale Porții, vor urma să se bucure, sub garanția colectivă a Puterilor contractante, de privilegiile și de imunitățile de care sunt în posesiune. Prin urmare ele se vor administra în chip liber și în afară de orice ingerență a Sublimei Porți, în limitele stipulate prin acordul dintre Puterile garante și Sublima Poartă".

Apoi Convenția, dacă menținea câte un domn deosebit pentru fiecare principat și două administrații deosebite, consfințea titlul de Principate Unite, recunoștea existența unor interese generale comune amânduror țărilor române, înființând, la Focșăni, o Comisie Centrală alcătuită dintr-un număr egal de membri pentru fiecare din ambele țări, pe jumatate numiți de domni și pe jumatate aleși de fiecare Cameră din sânul ei, o Curte de Casațiune și de Justiție comună, cu sediul la Focșăni, o organizare comună pentru oștirile amânduror țărilor, cu steaguri deosebite, dar purtând o banderolă comună, care oștiri se puteau concentra

împreună, într-un lagăr, în scop de instrucție, și al căror comandant suprem avea să fie numit, alternativ, de fiecare din domni.

Dacă unii din partizanii mai fervenți și mai nerăbdători ai unirii nu și-au ascuns mâhnirea față de această amânare a visului lor cel mai desmierdat, aproape întreaga Moldovă, dându-și prea bine samă că, de fapt, unirea era pe jumatate făcută și că acest început înlesnește și garantează chiar îndeplinirea ei într-un timp apropiet, a izbuhnit într-un însuflețit strigăt de recunoștință la adresa împaratul francezilor, căruia i se datora punerea temeliei viitorului nostru. Îmi aduc aminte cum tata, partizan convins al regimului orleanist și dușman hotărât al lui Napoleon al III-lea și al cezarismului care era baza sistemului său politic, a pus pentru mai mult timp capăt diatribelor ce în discuțiunile avute cu buna noastră prietenă, cucoana Catinca Negri, sora lui Costache Negri, de câte ori venea la noi, le rostea împotriva împăratului francezilor și în care era de o vehemență cumplită. L-am auzit chiar atunci declarând că s-ar cădea ca românii să puie mână de la mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru moldovenii din cercul nostru era un singur împarat și o singură împărătească în Europa: acei ai francezilor. Când se pronunța cuvântul: „Împaratul“ sau „Împărăteasa“, toată lumea știa că este vorba de Napoleon al III-lea sau de împărăteasa Eugenia, pe când, dacă vorbeai de suveranii Austriei sau de aceea ai Rusiei, la cuvântul împaratul adaogeai totdeauna „Austriei“ sau „Rusiei“.

Potrivit hotărârilor Convenției, în cursul lunii octomvre 1858, caimacamii Alexandru Ghika (fostul domn al Țării Românești de la 1834–1842) și Neculai Vogoridi au fost înlocuiți, în amândouă Principatele, prin câte o Căimăcămie de Trei, alcătuită, în Moldova, conform dispozițiunilor Regulamentului Organic, din Ștefănică Catargiu, Vasilică Sturdza și Anastasie Panu. Aceștia erau în momentul părăsirii puterii de către Grigore Ghyka, respectiv: cel dintăi ministru de interne, al doilea, președintele divanului domnesc și al treilea, locțiitorul ministrului justiției. Tustrei erau unioniști încercați: Ștefănică Catargiu și Anastasie Panu fusese chiar dintr-acei care semnase actul constitutiv al partidului unirii în Moldova.

Din nenorocire, articolul 47 al Convenției hotăra că: „Până ce se va fi procedat la revizuirea legiuirilor prevăzute în art. 35 al Convenției, legislațiunea actualmente în vigoare în Principate este menținută în dispozițiunile care nu sunt potrivnice stipulațiunilor prezentei Convenții."

Ceea ce însamna că căimăcămia avea să ocârmuiască conformându-se dispozițiunilor învechitului Regulament Organic.

Pe lângă Convenție, Conferința de la Paris mai alcătuise și o lege electorală, aceeași pentru amândouă țările, menită să servească la alegerea Camerilor Elective, care, la rândul lor, aveau să aleagă domnii. Această lege electorală dădea dreptul de alegători numai unor pături foarte restrânse ale națiunii, pe baza unui sistem censitar din cele mai înguste, care menținea preponderența claselor fruntașe ale vechilor privilegiați, excluzând cu desăvârșire masa națiunii.

Condițiunile puse de Convenție pentru candidații la domnia uneia sau alteia din țările române erau să aibă vârsta de treizeci și cinci de ani împliniți, să fie fiul unui tată născut moldovan sau muntean, să fi ocupat zece ani funcțiuni publice sau să fi fost membru al Obștestelor Adunări și să dispuie de un venit de trei mii de galbeni (35 250 franci în aur).

Președinte de fapt al noii căimăcămii era, din cauza vârstei și a rangului său în ierarhia boierească, marele logofăt Ștefan Catargiu: un boier cu reputația de diregător integru, harnic și priceput, nepatat de nici un abuz, despre care nu se vorbea decât în bine, dar lipsit de cultură și de o inteligență foarte mărginită. Fusese ultimul ministru de interne al lui Grigore Ghyka și sub înrâurirea firii mărinimoase a domnului, a patriotismului și a simțimintelor generoase ce domneau împrejurul lui, fusese cu totul câștigat crezului unionist și ideii domnului străin. Până atunci se aratase partizan convins, statornic și foarte activ al unirii și al domnului străin. Toți coreligionarii lui politici aveau în el cea mai deplină încredere și au primit cu bucurie numirea lui în fruntea căimăcămiei. Dar Ștefănică Catargiu, dacă fusese până atunci un barbat foarte onorabil și un funcționar harnic, integru și priceput, era și un barbat de o inteligență foarte modestă și cu totul lipsit de cultură. Apoi era om

bătrân, își petrecuse tinerețile în vremea lui Ioniță Sturdza, floarea vârstei și a activității sale sub Mihai Sturdza. Dacă nimene nu l-a acuzat să fi tras vrodată, ca atâția alții, folos bănesc din slujbile ce le ocupase, era hatârgiu, îi plăcea mai ales să aibă protejați și să-și arăte puterea. Era firesc ca această fire cu creștere de înainte de Regulamentul Organic, văzându-se ajunsă în capul căimăcămiei, să se fi simțit ispitit, independent de crezul unionist la care se raliase, să deie vânt la unele din aplecările cele mai nevinovate ale boierilor din întâia jumatate a veacului. Apoi mai era ceva: Ștefănică Catargiu, deși cunoștea pacatele care făcuse domnia lui Mihai Sturdza odioasă, avea o nemărginită admirație pentru strălucitele sale capacități de barbat de stat. De-abie se auzise în Ieși vestea despre numirea logofătului în fruntea căimăcămiei, și Gödel raporta deja la Viena că acest caimacam nu va face altceva decât să susție candidatura lui Mihai Sturdza.

Din câte știu, el nu avea atunci asemene intențiune și nici nu a manifestat-o după știința mea (și am luat de la contimporani multe informațiuni în această privință), dar sigur este că firea lui de reacționar incult, împinsă de ațâțările și intrigile partidului reacționar și antiunionist, intrigi ajutate și de Austria, și de Poartă, și de Mihai Sturdza, l-au făcut, scurt timp după numirea căimăcămiei, să-și renege crezul unionist de altădată și să se transforme în unealtă oarbă (dar inconștientă) care a compromis un moment în chip serios opera de mântuire la care însuși contribuise până atunci cu atâta râvnă.

Poarta trimesese cu firmanul care promulga Convenția, anexele ei și numirea noii căimăcămii, în însușire de comisar împărătesc, pe secretarul divanului celui mare, pe Afif Bey, însoțit de doi secretari. În corespondența Porții cu căimăcămia nu se vorbea de altă însărcinare a lui Afif Bey decât aducerea și cetirea firmanului; era deci natural ca căimăcămia și lumea politică din Ieși, precum și consulii străini, să se aștepte ca el să părăsască Ieșul puține zile după cetirea acelui act și instalarea caimacamilor. Trecuse însă aproape două săptămâni de la acea cetire și de la instalare, iar comisarul împărătesc nu dădea nici cel mai mic semn că are intențiunea să plece, ceea ce făcea ca

toată lumea să se întrebe cu drept cuvânt care poate fi cauza acestei şăderi prelungite. Şi trebuie să se ştie că toată cheltuiala întreţinerii lui Afif Bey şi a secretarilor săi în Ieşi, adică gazduirea, hrana lui şi a celor doi secretari, precum şi ţinerea pentru uzul lor a trei trăsuri în permanenţă, apăsa greu asupra visteriei cu desăvârşire sleite a Moldovei.

Prin întâiul jurnal încheiet de ei, caimacamii hotărâse că: „Principiul majorităţi va trebui pururea să prezideze la toate lucrările căimăcămiei, minoritatea având să se supuie hotărârii majorităţii şi să semneze acele hotărâte împreună cu majoritatea. Socotinţa deosebită a minorităţii are însă să fie trecută într-un registru special."

Miniştrii lui Vogoridi ţinuse ascunsă atât numirea noilor caimacami, cât şi venirea lui Afif Bey cu firmanul de învestitură, neînştiinţându-i despre aceasta decât în ajunul solemnităţii cetirii, sara. Apoi ei mai răspunsesse ofiţului prin care fostul caimacam lua congediu de la ei, lăudându-şi administraţia, printr-o adresă în care se aratau cu totul devotaţi intereselor personale ale lui Vogoridi. Pe aceste motive noua căimăcămie, în unanimitate, a destituit pe Alexandru Balş (Cucoşul), Alexandru Ghyka (Chefal), Panaite Balş, Iordache Beldiman, hatmanul Gheorghe Ghika şi cneazul D. Cantacuzino, înlocuindu-i, în chip provizoriu (căci conform Regulamentului Organic nu puteau face numiri definitive) prin Vasile Alecsandri la secretariatul de stat, Iancu A. Cantacuzino la finanţe, G. Cuciuranu (care n-a primit) la instrucţia publică, Cuza la hătmănie, iar Panaite Donici, directorul ministerului lucrărilor publice, fusese însărcinat cu girarea provizorie a acestui de pe urmă departament. Secretar al căimăcămiei fu numit harnicul, energicul şi devotatul Dimitrie A. Sturdza.

Câteva zile mai târziu, în urma unor cereri de învoire pentru publicare de ziare, Sfatul Administrativ propunea căimăcămiei: „*pe baza autonomiei ţării, restabilită prin Convenţie*", repunerea în vigoare a legii asupra regimului presei a lui Grigore Ghyka, abrogată de Poartă printr-un ordin către caimacamul Balş (inspirat probabil de Austria). Catargiu s-a opus la această măsură şi nu a voit să semneze apostila prin care colegii lui aprobau

propunerea Sfatului, dar nu s-a opus la aducerea ei la îndeplinire. Acesta a fost întâiul semn dând a bănui că bătrânul logofăt s-ar fi departat de ideile politice de care fusese acuzat în vremile din urmă. În curând se iviră și alte semne despre o asemene schimbare: ca vorbe rostite de unii reacționari cum că înțelegerea între puterile cele mari favorabile Unirii nu mai este desăvârșită, că Austria și Poarta izbutise să atragă și pe Rusia de partea lor. Iar Ongley, un funcționar al ambasadei britanice la Constantinopol, care ținea loc de consul la Ieși până la sosirea titularului, Churchill, zicea pe față că opera Convenției este efemeră, căci unele din puteri se căiesc acuma de graba cu care au ratificat-o. Pe de altă parte se semnalase caimacamilor dese întrevederi între președintele căimăcămiei și rude mai apropiete ale sale, elemente din cele mai reacționare, de care până atunci rămăsese departe, relațiunile lui cu ele fiind, de ani, mai mult reci. Toată lumea reacționară mai trâmbița pe toate cărările că „are nădejde în înțelepciunea lui Ștefănică Catargiu" că „va ști să scăpe țara de prapastia în care vor s-o ducă *nebunii*".

Jocul ce-l juca logofătul se dădu în sfârșit pe față în ziua de 12 noemvre. El ceruse și obținuse de la colegii lui, fără nici o greutate, înlocuirea unor ispravnici cunoscuți ca prevaricatori și abuzivi, care mai fusese și niște unelte oarbe ale ocârmuirii fostului caimacam. Când însă Sturdza și Panu cerură la rândul lor înlocuirea ispravnicilor de Tutova și de Putna, care erau cu totul deochieți, dar unul nepot, celalalt văr al logofătului, acesta se opuse cu înverșunare la schimbarea lor. Se opuse de asemenea și la înlocuirea directorului ministerului de interne, Pruncu, un om al lui Costin Catargiu, cunoscut de țara întreagă ca barbat patat de nenumarate abuzuri și concusiuni și care, cu prilejul celor dintâi alegeri la Divanul ad-hoc, nu se dăduse înapoia nici unei samavolnicii, spre a putea asigura izbânda candidaților lui Vogoridi. Și aceasta deși logofătul, în convorbirile sale anterioare cu Panu și cu Sturdza, admisese neaparata necesitate a schimbării lui Pruncu și chiar se învoise cu numirea în locul acestuia a lui Teriachiu, un tânăr de curând sosit din străinatate, unde își terminase cu succes studiile de drept. Sturdza și cu Panu stăruind asupra acestor înlocuiri, Catargiu deveni violent,

strigă că, fiind ministru de interne, el singur este stăpân în departamentul său și părăsi sala în care caimacamii își țineau ședințile, nemaidând printr-însa în zilele următoare, cu toate adresele ce colegii lui îi făcură pentru a-l ruga să vie să ieie parte la lucrările lor. Iar directorul ministerului de interne, Pruncu, chemat de cei doi caimacami ca să lucreze cu dânșii, nu dădu urmare acestei chemări. Sturdza și cu Panu atunci au scris din nou colegului lor că alegerile, având, potrivit Convenției, să fie efectuate într-un termen de opt săptămâni după instalarea căimăcămiei, nu mai era nici un moment de pierdut pentru luarea și expediarea dispozițiilor relative la alcătuirea și afișarea listelor electorale, lucrare care, tot după Convenție, avea să fie terminată în termen de cinci săptămâni, și este urgentă nevoie să se ocupe cu aceste formalități. Catargiu urmând a nu da nici o urmare la chemarea colegilor lui, aceștia au pătruns jocul lui, care era amânarea alegerilor, și nu mai statură la îndoială pentru a înlocui nu numai pe ispravnicii de Tutova și de Putna, dar și pe toți acei a căror purtare, fie ca cinste personală, fie ca corectitudine politică, nu mai permitea menținerea lor în capul ținuturilor ce le ocârmuiau. Apoi destituiră pe Pruncu, care stăruia să refuze a veni să lucreze cu ei, înlocuindu-l prin Teriachiu.

La aceste măsuri ale colegilor, Catargiu răspunse mergând în persoană la ministerul de interne, unde a scos de guler pe Teriachiu din cabinetul în care lucra și a dat poroncă funcționarilor ministerului să nu asculte de alte ordine decât de ale sale și de ale lui Pruncu.

Această ispravă a bătrânului președinte al noii căimăcămii a făcut ca partidul reacționarilor să-i trimată o deputație, care i-a mulțămit pentru purtarea lui vrednică și l-a felcitat pentru energia cu care apără ordinea și drepturile țării. Apoi atât corifeii acestui partid, cât și bătrânul caimacam au adresat marelui vizir câte un lung memoriu, protestând despre credința lor nestrămutată către sultan și denunțând acțiunea lui Sturdza și a lui Panu. În jalba iscălită de partidul reacționar găsim fraza: „simțimântul de dreptate și patriotism sincer care ne inspiră ni dă *speranță că ele vor fi primite cu bunăvoință de către curtea suzerană, de la care țara așteaptă încă o dată liniștea și siguranța*“. Iar

în acea a lui Catargiu găsim următoarele cuvinte: „Eu hrănesc speranța că glasul meu, care se ridică în numele dritului public și a firmanului calcat în picioare *va găsi încă astăzi, în intervenția legiuită a curții suzerane, sprijinul mântuitor, care în atâtea rânduri a scapat nenorocitul nostru principat.*“ Aceste cuvinte cadrează greu cu lupta purtată de bătrânul logofăt, alături de Vodă Ghyka și de întreg partidul unionist, pentru recunoașterea drepturilor de autonomie ale țării încălcate de Poartă atât de des și în chip atât de flagrant!

În aceleași zile, Afif Bey, comisarul împărătesc venit în Moldova cu singura misiune cunoscută de a ceti firmanul promulgând Convenția și de a instala Căimăcămia de Trei și care, spre marea uimire a tuturor, nu părăsise încă Iașul nici după trecere de mai bine de două săptămâni, trimese biuroului telegrafic, spre a fi expediată la Constantinopol, o telegramă cifrată către Poartă în care mai era cuprinsă și jalba lui Catargiu către marele vizir. Din ordinul celor doi caimacami, depeșa a fost refuzată de funcționarul de serviciu, care a mai adăugit că numai guvernul și consulii străini acreditați în Iași sunt în drept să expedieze telegrame cifrate.[1]

Pus la cale de Catargiu și de reacționari, ispravnicul de Iași, Ghiță Căliman, un barbat de moravuri infame, exercitând fel de fel de meserii care atrăsese asupra lui disprețul public, fiind înlocuit de către Sturdza și Panu prin altul, se opuse cu forța să părăsască isprăvnicia.

Cei doi caimacami însă nu stătură la îndoială pentru a reinstala cu forța armată pe Teriachiu în postul de director al ministerului de interne, dându-se un pichet de soldați pentru a-l păzi, iar tot cu forța Ghiță Căliman fu scos din isprăvnicie și arestat.

Poarta, vestită de cele întâmplate în Iași, a telegrafiat dezaprobând acțiunea caimacamilor, ordonând ca regimul presei să rămâie acel hotărât de Poartă în vremea căimăcămiei lui Balș, dispunând repunerea în slujbă a tuturor funcționarilor înlocuiți

1. Căimăcămia, spre marea mâhnire a lui Gödel-Lannoy, congediase și înlocuise pe austriacul Striegel, care până atunci fusese directorul telegrafului.

și cerând destituirea telegrafistului care refuzase să primească și să expedieze telegrama cifrată a lui Afif Bey. Caimacamii însă nu au revenit asupra nici uneia din măsurile luate: Pruncu și ispravnicii destituiți au ramas înlocuiți, Teriachiu a ramas director al ministerului de interne, păzit acolo de forța armată împotriva oricărei agresiuni, presa a ramas sub regimul legiuirii lui Grigore Ghyka, iar odată cu aceste măsuri cei doi caimacami adresau Porții niște note foarte cuviincioase în formă, dar demne, în care lămureau și justificau acțiunea lor, întemeindu-se pe dispozițiile Regulamentului Organic, dar și pe vechile drepturi de autonomie ale țării, restabilite de Convenție. Ceva mai mult chiar, caimacamii în aceste împrejurări au mers mai departe, destituind pe Photiadi, *kapukehayaua* țării la Constantinopol, om al lui Vogoridi, în care nu puteau să aibă nici cea mai mică încredere.

În tot cursul acestui timp, Gödel și cu ceata reacționarilor nu rămâneau inactivi, ridicau tot felul de greutăți guvernului și răspândeau pretutindeni zgomotul că, văzând acțiunea arbitrară a celor doi caimacami, puterile care până atunci fusese favorabile ideilor naționaliste își schimbase părerile și dăduse Porții mână absolut liberă pentru a înfrâna samavolniciile Căimăcămiei de Trei, ale cărei zile erau numarate.

Într-adevăr, marele vizir trimesese o nouă telegramă căimăcămiei, prin care o înștiința că Afif Bey este însărcinat să-i facă o comunicare importantă din partea guvernului împărătesc. Afif Bey, din partea lui, anunțând că va veni în sala căimăcămiei la ora unu după-amiază, a fost precedat acolo de logofătul Ștefan Catargiu. Îndată ce comisarul împărătesc a sosit, secretarul său a dat cetire unei depeși a Porții în care aceasta declara că nu recunoaște valabilitatea destituirii lui Photiadi, căci o asemene măsură este un drept rezervat numai viitorului domnitor ales, precum și altor două telegrame, deja primite de căimăcămie de mai multe zile, în care guvernul împărătesc dispunea reinstalarea lui Pruncu în postul de director al ministerului de interne, precum și acea a ispravnicilor destituiți, și cerea destituirea imediată a funcționarului care refuzase să expedieze telegrama cifrată a lui Afif Bey. Surdza și Panu, cerând comunicare în scris

Tata era foarte aplecat spre plăcerile lumii, iubitor de sindrofii și de baluri, dansator pătimaș. Era unul din cei mai de samă eleganți ai Ieșului, îi plăceau mult luxul, caii frumoși și mesele bune, ca maică-sa, era un epicurian convins. Barbat frumos și îndrăzneț, plăcea mult femeilor și a avut succese mari pe lângă ele. — Logofătul Răducanu R. Rosetti (1813–1872) – stânga sus –, fotografiat în conacul de la Căiuți, și frații săi: Alecu (1815–1866) – dreapta sus –, Lascăr (1816–1884) – dreapta mijloc – și Dumitru (Mitică) (1820–1882). Fotografii de familie din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti“ Onești.

De talie mijlocie, dar admirabil proporționată, fiica lui Grigore Ghyka avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi și păr negru, cu pieliță de strălucitoare albeață. — Aglae Ghyka în costum național, fotografie aflată în fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti“ Onești.

Nu ne facem astăzi idee de răpegiunea uimitoare și de farmecul acestor călătorii de altădată cu poșta. Caii, mai ales când surugiii aveau nădejde de un bacșiș bun, nu ieșeau din fuga cea mai nebună; acei cai cât niște mâțe, totdeauna necesălați, prăpădiți de slabi, într-adevăr că „se așterneau drumului ca și iarba câmpului la suflarea vântului“. — Auguste Raffet, *Poștă de cai în Moldova*, 1837.

a acestor cereri ale Porții, Afif Bey a răspuns că însărcinarea lui se mărginește la facerea unei comunicări verbale și la cererea unui răspuns prin da sau prin nu. Caimacamii răspunzând că au absolută nevoie de o comunicare scrisă spre a putea delibera asupra ei, Afif Bey a refuzat o asemene comunicare și s-a retras urmat de logofătul Ștefan, care, înainte de a ieși, strigă în gura mare: „Unde este ordin, nu încape deliberație! Eu mă supun la poroncile înaltei Porți."

Țin minte că tata, când, printr-o scrisoare primită din Ieși, a aflat despre această scenă și despre cuvintele logofătului Ștefănică, s-a înfuriet și, trântind de pământ ciubucul ce-l ținea în mână, sfărmând imameaua de chihlimbar și luleaua, a strigat: „Ce ciocoism! Cum de nu i-o plesnit obrazul de rușine!"

Dar, în Ieși, multă lume se aștepta acuma ca într-adevăr Poarta să ieie măsuri de rigoare împotriva celor doi caimacami naționaliști, măsuri ce Gödel, Costin Catargiu și logofătul Ștefan le declarau iminente.

Bucuria adversarilor unirii atinse însă culmea când aflară că reprezentanții de la Constantinopol ai tuturor puterilor garante semnase un *memorand* prin care, în termeni de altmintrelea destul de puțin clari, declarau că acțiunea celor doi caimacami arata o vădită tendință de a depăși mărginile ce li erau puse de firmanul prin care fusese numiți, că ar trebui ca autoritățile moldo-valahe să arate respect către Poartă, că ei au lipsit de la acest respect când au refuzat să expedieze telegrama comisarului împărătesc, că acest comisar are dreptul să prelungească șăderea lui în Ieși, în sfârșit dezaprobau modul în care s-a procedat cu prilejul înlocuirii personalului administrativ, privindu-l ca un abuz ce ar fi cu drept să fie reformat, exprimau dorința ca comisarul împărătesc să se sfătuiască în toate cu consulii din Ieși ai puterilor semnatare și sunt de părere ca, în cazul când unul din caimacami lipsește în chip permanent de la ședințele căimăcămiei, colegii lui să-l înlocuiască prin unul din miniștri.

Partizanii vechei stări de lucruri, Gödel, Afif Bey și logofătul Ștefănică, erau acuma convinși că biruința este a lor și că Sturdza și cu Panu nu mai pot decât să se supuie sau să părăsască posturile lor.

O pildă despre spiritul de șicană a Austriei față de noua situație creată de Convenția Principatelor ni-o dă opunerea ce consulul austriac din Ieși a pus-o titlului de „Principate Unite“ recunoscut de Convenție țărilor noastre. Secretariatul de Stat al Moldovei, grăbindu-se să facă formulare noi de pașaport cu noul titlu, și mai mulți jâdovi indigeni luându-le ca pașapoarte spre a trece în statele austriace, Gödel-Lannoy a refuzat să puie viza austriacă pe ele, menținându-și refuzul cu toate insistențele puse de secretarul nostru de stat. Tocmai în domnia lui Cuza s-a aplanat această dificultate, deși dreptul nostru la acest titlu ni era acuma formal recunoscut și de guvernul împărătesc și regesc.

Puși la cale de Gödel și de Afif, toți miniștrii în funcțiune sub Vogoridi și mai mulți funcționari înalți din timpul aceluiași caimacam adresară noii ocârmuiri, pe baza telegramei Porții, care comunicase cuprinsul memorandului puterilor, petiții prin care cereau să fie reintegrați în posturile ce le ocupau în momentul instalării Căimăcămiei de Trei, pe temeiul că înlocuirea lor nu fusese conformă cu dispozițiunile Regulamentului Organic, care au a servit de bază acțiunii acestei căimăcămii.

Cererile lor erau absurde, căci Regulamentul Organic dă caimacamilor putere să schimbe *în chip provizor* funcționarii ce i-au găsit în slujbă și am văzut că Căimăcămia de Trei, în frunte cu Ștefănică Catargiu, nu stătuse la îndoială pentru a numi pe noii miniștri în chip provizoriu, având grijă să specifice această calitate provizorie prin actul de numire.

Sturdza, Panu și miniștrii lor întru nimica nu au revenit asupra faptelor îndeplinite, mărginindu-se a oferi bătrânului lor coleg satisfacțiuni de formă, spre a-l ademeni să se întoarcă în sânul căimăcămiei, și urmară să facă toate pregătirile pentru efectuarea alegerilor, lăsând ca Poarta să repete, tot în zadar, ordinile ei de a reveni asupra celor hotărâte de ei.

Secretul acestei atitudini atât de dârze a majorității căimăcămiei trebuie căutat în faptul că Sturdza și Panu erau informați că puterile favorabile aspirațiunilor naționale, cu Franța în frunte, cu toate memorandele semnate spre a câștiga timp de reprezentanții lor la Constantinopol, erau hotărâte să nu ieie și să nu tolereze ca Poarta să ieie vro măsură coercitivă împotriva majorității căimăcămiei.

Sturdza și Panu, știind bine că logofătul Ștefănică trage nădejde că va izbuti cu ajutorul Porții și al Austriei să silească pe colegii lui la desăvârșită supunere, îi făcuse propunerea următoare: Teriachiu să fie înlocuit prin alt director, care de astă dată ar fi primit de plenul căimăcămiei, iar ispravnicii numiți în lipsa președintelui să fie înlocuiți prin alții, deasemene desemnați de acord de tustrei caimacamii. Firește că o asemene propunere nu putea să convie nici lui Catargiu, nici sfetnicilor săi, căci nu-i restituia deplinătatea puterilor ce le pretindea și nu se îndoia că va obține acea deplinătate de puteri de la Poartă și de la Austria. El a refuzat deci. De altmintrelea, în acel moment, sfârșitul lui decemvre stil nou, siguranța izbândei era atât de în tabăra antiunionistă, încât în anturajul lui Gödel, al lui Afif și al logofătului se zicea pe față că puterile, desgustate de atâtea încurcături, denunțase stipulațiile Convenției în privința alegerii domnitorului de către o Cameră Electivă și consimțise la numirea lui direct de către Poartă.

Cu toate aceste, alegerile avură loc în zilele de 14, 16, 17 și 18 decemvre stil nou, fără ca nici Poarta, nici puterile semnatare să fi luat vro măsură de constrângere împotriva majorității căimăcămiei. Totuși, se mai încercă o lovitură împotriva lor, complice la dânsa fiind de astă dată mitropolitul*.

În urma refuzului logofătului Ștefan Catargiu să primească propunerea ce i-o făcuse colegii lui, aceștia, conformându-se punctului VIII al memorandului reprezentanților la Constantinopol ai puterilor garante, au invitat pe ministrul de finanțe, I.A. Cantacuzino, să iei în căimăcămie locul ramas liber prin nevenirea la ședințe a logofătului. Acesta, bineînțeles, a adresat proteste atât caimacamilor, cât și Porții și consulilor puterilor semnatare. Deoarece urma ca Camera să se-ntrunească în ziua de 28 decemvre, caimacamii au făcut mitropolitului cuvenita adresă pentru a-l invita să vie să deschidă în acea zi Adunarea al cărei președinte de drept era. Însă partida reacționară condusă de Gödel, prinzând de veste, a pus pe logofătul Ștefan să adreseze și el o scrisoare mitropolitului pentru a protesta împotriva

* Sofronie (Sandu) Miclescu (1790–1861), mitropolit al Moldovei și Sucevei, 1851–1860 (n. red.).

deschiderii unei camere ilegal alese. Și mitropolitul, cu totul câștigat de partidul reacționar, a răspuns că el, președintele permanent al Adunării, nu poate să vie s-o deschidă câtă vreme vede că președintele căimăcămiei, logofătul Ștefan Catargiu, a fost demis în chip arbitrar de postul său și înlocuit prin altă persoană, cât și pe motiv că alegerile s-au făcut cu calcarea dispozițiilor Convenției.

La această comunicare, caimacamii au răspuns că, primind această adresă cu adâncă mâhnire, ei observă Î.P.S.S. că numai însăși Adunarea are competența necesară pentru a se pronunța asupra alegerii fiecărui membru și că, dacă președintele ar fi în drept să valideze sau să invalideze alegerile deputaților, Adunarea nu ar mai fi mandatara națiunii, ci rezultatul voinții președintelui. Președintele nu are mai mult decât un singur glas; el nu poartă titlul de președinte permanent, căci funcția lui are ființă numai în timpul cât Adunarea este convocată. Abținerea de la ședințe a președintelui, ca și acea a oricărui deputat, nu poate aduce nici o împiedecare lucrărilor Adunării, căci convocarea și deschiderea ei se fac nu de către președinte, ci de către guvern. Deci Î.P.S.S. nu este chemată, prin postul său, să deschidă Camera. Pe temeiul acestor considerații și „în numele moralei evangelice, care cere ca păstorul să nu se depărteze de turma sa, caimacamii roagă pe Î.P.S.S., cu toată smerenia, să revie asupra unei hotărâri vătămătoare caracterului Î.P.S.S., luând îndrăzneala să-i facă cunoscut că deschiderea Adunării având a se face duminica viitoare, 28 decemvre, acea Adunare va fi prezidată în lipsa Î.P.S.S. de acel mai în vrâstă membru, până la alegerea vice-președintelui“.

La această adresă mitropolitul a răspuns că se mărginește a răspunde cum că, fiind obosit de sfintele slujbe de Crăciun și mai având încă de slujit alte slujbe în zilele următoare, până la șase ianuar, cere căimăcămiei să amâne deschiderea Adunării pentru ziua de șăpte ianuar. Iar în cazul când căimăcămia nu ar amâna deschiderea Camerii pentru ziua propusă, atunci nu va putea asista la acea deschidere și va veni s-o prezideze conform dreptului său, îndată ce-l va ierta sanatatea.

Caimacamii au răspuns că, Adunarea fiind convocată pe ziua de 28 decemvre, nu li este cu putință să amâie deschiderea ei.

Primele trei ședințe ale Camerei Elective au fost prezidate de logofătul Petrache Roset Bălănescu, ca cel mai în vrâstă din deputați, iar a patra de Petru Mavrogheni, ales vicepreședinte. Mitropolitul a venit să prezideze a cincea ședință, în ziua de 4 ianuar.

Pentru a arata spiritul de independență față de Poartă de care era animată căimăcămia complectată cu Iancu A. Cantacuzino, voi relata faptul următor. Căimăcămia, primind știre că Poarta hotărâse să trimată în Moldova un nou comisar, cu diferite misii, a trimes o circulară telegrafică către toate isprăvniciile mărginașe, precum și către colonelul Steriadi, prefectul porturilor Dunărei, prin care li se ordona ca, la sosirea la margine a unui asemene trimis al Porții, să se conforme celor prescrise de capitulațiuni, sfințite prin Convenție, și anume de articolul 10 al acelei de la 1634, încheietă de Vasile Lupu cu sultanul Mahomet al IV-lea, care sună: „Turcii pe care Poarta îi va trimete cu scrisori adresate domnului nu vor trece Dunărea, ci se vor opri pe malul opus al acestui râu, dând depeșile în mânile pârcalabului de la Galați, care le va trimete domnului, și asemenea va da curierilor Înaltei Porți și răspunsurile la aceasta.“ Ispravnicii mărginași și prefectul porturilor erau invitați să se conforme în totul acestei dispoziții, trimițând depeșile către căimăcămie ce noul trimes le-ar fi având la el și, „până la primirea răspunsului, având să deie cinstirile cuvenite, potrivit cu rangul ce-l va avea acel trimes“, pe țărmul opus hotarului țării, unde se va afla.

Voi încerca acuma să arăt care au fost influențele care au făcut pe bătrânul logofăt să părăsască o cauză pentru care luptase cu râvnă și cu vrednicie vreme de mai mulți ani.

Fostul domn de tristă memorie al Moldovei, Mihai Sturdza, doria, cu toată vrâsta lui înaintată, să încerce s-ajungă pentru a doua oară în scaunul țării.

S-ar părea că încă mai ahtiată după domnie decât el era doamna lui. Crezând probabil că ambasada rusască de la Paris nu pune destul zel în susținerea candidaturii soțului său, ea, crescută în tradițiuni orientale, a crezut că are nevoie de stimulante și a crezut folositor să trimată acelei ambasade pentru a-i

stimula zelul, prin mijlocirea unui oareșicare Vlasto, toate juvaerile ei, care valorau o sumă de bani din cele mai considerabile, fără însă a pune pe Mihai Vodă în cunoștința jertfei ce o făcea. Fostul domn a fost deci foarte surprins când de la ambasadă i sau înapoiat juvaerurile cu întrebarea că nu se înțelege ce să se facă cu ele.

El a început să sondeze încă din vara anului 1858 cele trei împărății megieșe spre a ști dacă s-ar putea eventual bucura de sprijinul vrouneia din ele. Dorințile lui au fost bine primite de tustrele; toate îl știau adversar al ideilor înaintate, lipsit de tendințe naționaliste și că prin nimică nu se aratase partizan al unirii. Apoi, în tot timpul domniei se dovedise tot atât de plecat față de curtea protectoare ca și față de acea suzerană. La Constantinopol se bucura de sprijinul întregii și puternicii familii Vogoridi în urma căsătoriei sale cu fata lui Ștefanache Vogoridi, mai ales acuma, când beizade Neculache nu mai putea să păstreze nici o nădejde de a apuca vrodată scaunul Moldovei. La Petersburg nici un candidat nu putea să fie atât de bine văzut de bătrânul cancelar, contele Nesselrode, ca domnul care, timp de patrusprezece ani, se aratase atât de plecat tuturor dorinților Rusiei. Iar la Viena fu primită cu entuziasm ideea candidaturii la scaunul Moldovei a unui barbat care avea sorți să capete și concursul Rusiei și promitea să fie un adversar pe cât de hotărât, pe atât de destoinic al unirii și mai ales al principelui străin. Cele trei puteri, sfătuindu-se între ele, căzură îndată de acord pentru a face cunoscut lui Mihai Sturdza că candidatura lui are aprobarea lor și că, în chip tainic, îi vor susținea candidatura prin toate mijloacele.

Având consimțimântul acestor trei puteri, fostul domn s-a pus pe lucru și când, de la Viena, unde, în călătoria lui spre Moldova, se oprise pentru a conferi cu oamenii de stat austriaci, a telegrafiat credincioșilor din țară, la sfârșitul lui octomvre st. v., că peste zece zile va fi în țară, toată intriga era deja pusă la cale, atât la Constantinopol, cât și la Ieși.

Agenții dibaci știuse să câștige pentru fostul domn pe bătrânul logofăt, care slujise sub dânsul în repetite rânduri și era adânc convins de deosebitele lui însușiri de ocârmuitor dibace.

Consulul austriac Gödel-Lannoy raportase încă de la numirea Caimăcămiei de Trei, la Viena, că președintele ei, Ștefănică Catargiu, este agentul lui Mihai Sturdza, care dispune de bani mulți și adună voturi pentru fostul domn.[1]

Orice bănuială că bătrânul logofăt ar fi fost câștigat de Mihai Sturdza prin bani trebuie părăsită: dezinteresarea lui în această privință era mărturisită de toți contimporanii, cu totul altele fost-au temeiurile care au putut să-l aducă la părăsirea ideilor naționaliste pentru care luptase cu atâta vrednicie timp de mai mulți ani. Agenții lui Sturdza izbutise să-l convingă că el este asigurat de sprijinul hotărât al celor trei împărății megieșe, către care s-ar fi alipit acuma în urmă, în secret, și Anglia, astfel că majoritatea concertului european privește în chipul cel mai favorabil candidatura fostului domn al Moldovei. Apoi ei știură să deștepte în spiritul bătrânului boier fel de fel de bănuieli în privința primejdiilor înfățoșate de noile idei de care erau stăpâniți unii membri ai partidului național. Singur Mihai Vodă era barbatul în stare să ferească Moldova de niște pericole cum erau, spre pildă: împărțirea către țarani a moșiilor boierești, dacă nu în întregime, dar cel puțin în parte. Mintea slabă a lui Catargiu n-a fost în stare să reziste la aceste ademeniri prezentate lui de niște meșteri în arta intrigii, insinuanți și cunoscând bine părțile slabe ale acelui față de care se aflau. Din nenorocire, lipsea din țară, dus la băi pentru căutarea sănătății soției sale, la Carlsbad, Lascar Catargiu, nepot de văr al lui Ștefănică, care avea mare trecere la el și singur ar fi fost poate în stare să-l împiedece să apuce calea ce a apucat-o. Ștefănică Catargiu era deci câștigat pentru candidatura lui Mihai Sturdza cu săptămâni înainte de a fi fost instalat la căimăcămie și probabil deloc nu-i era necunoscut faptul că Afif Bey, pe lângă misiunea de a instala căimăcămia, mai avea una secretă: acea de a priveghea actele caimacamilor, de a ține Poarta în curent despre cele ce se petrec în Iești și, împreună cu Mihai Sturdza, cu Gödel și cu

1. Adaug că în aceeași depeșă în care Gödel-Lannoy raporta câștigarea lui Ștefănică Catargiu de către Mihai Sturdza el trata pe Costache Negri de demagog și pe Petre Mavrogheni de vândut Rusiei (!!!).

partidul reacționar, să dirijeze ițile uneltirilor, împotriva celor doi caimacami naționaliști.

Mihai Sturdza sosise în Galați la începutul lui noemvrie stilul vechi și fusese primit acolo de logofătul Alexandru Sturdza Bârlădeanu, altădată un dușman de moarte al său, iar acuma partizanul lui cel mai înflacarat și cel mai credincios, de vestitele lui creaturi, frații Lascarache și Mihăiță Mihalache, de colonelul Strătulat și de alte personagii de mai mică importanță, iar de la Galați plecă a doua zi la Iești, unde trase în gazdă la cucoana Marghiolița Roznovanu.

Candidatura fostului domn era, astfel cum se înfățoșa în acel moment, o candidatură formidabilă, sprijinită, dacă nu pe față, dar cel puțin în secret, de cele trei împărății megieșe și de întregul partid reacționar, cu cumplitul ajutor al averii sale urieșe. Nu încape nici pic de îndoială că, dacă nu s-ar fi ivit totodată și candidatura celui de al doilea fiu al său, beizade Grigore, bătrânul domn ar fi ieșit învingător. Dar partizanii lui beizade Grigore erau absolut ireductibili, nici o făgăduință, nici o momeală n-a fost în stare să-i facă să voteze pentru Mihai Vodă. Dacă ei ar fi trecut de partea tatălui, este probabil că rămășița până la jumatate a deputaților ar fi trecut și ei la fostul domn, dar, ei rămânând intransigenți, partizanii tatălui s-au descurajat și ei.

Printre acei care dispuneau de voturi, mai erau Lascar Catargiu, Petru Mavrogheni, moșu-meu Lascar Rosetti, Alecsandri și Cuza. Negri își retrăsese candidatura de la început, ca și Alecsandri.

Partizanii lui Mihai Sturdza, văzând că nu pot atrage la ei pe acei ai lui beizadea Grigore, văzând mai ales că unioniștii au luat în cele de pe urmă zile măsuri energice, s-au descurajat. Moșu-meu Lascar a declarat partizanilor săi că nu voiește s-audă nici macar vorbindu-se de candidatura lui, căci: „în momentul de față ar fi ridicol să alegem un domn care s-ar intitula Lascar I“.

Spre marele ponos al cucoanei Frosei Catargiu (născută Ventura), l-a făcut și pe Lascar Catargiu să invoace în fața soției sale același motiv pentru a renunța la candidatura ce i-o pusese

unii din prietenii săi din imboldul zisei cucoane. De altmintrelea toți candidații unioniști, fără excepție, se îndatorise că, în cazul când unul din ei ar fi ales, acela să renunțe la scaun îndată ce ar vedea putința să aducă în locul său un domn străin aparținând unei dinastii domnitoare din Europa.

La sfârșitul lui decemvre tata fusese la Ieși și, deoarece nu avea cum să nu se ducă la Marghiolița Roznovanu, care, deși cu șase ani mai mare, îi era nepoată de soră, mersese să-i facă o vizită, deși știa bine că are să se întâlnească cu Mihai Sturdza, pe care nu-l mai văzuse de mai bine de zece ani. Voievodul l-a primit foarte bine, dar bineînțeles fără a vorbi macar un cuvânt despre politică, ci a întreținut lumea prezentă despre un duel ce avusese loc tocmai atunci între Nicu Rosetti Bălănescu și Eduard Gherghel. Acest de pe urmă era de prima forță cu spada și Bălănescu avu ficatul perforat, rămânând mai multă vreme între viață și moarte. Iar fostul domn nu se putea împiedeca să repete către fiecare din noii veniți „că el avuse doară prevederea să facă o lege împotriva duelului".

Plictisită de această necontenită repetire, gazda voievodului zise tatei la ureche: „O făcut și o lege împotriva hoților, și totuși nu s-o spânzurat pe sine însuși."

Tata venise îngrijit de la Ieși, căci se zicea că Mihai Sturdza se hotărâse să cedeze el voturile sale lui beizade Grigore și chiar a doua zi a trimes la Ieși pe bătrânul Strătulat, feciorul boieresc de la Boiștea, spre a sta acolo până la alegerea domnului și a se întoarce îndată după aceasta cu scrisorile ce avea să i le deie moșu-meu Lascar.

În ziua de șăpte ianuar 1859, după-amiază, am mers cu tata și cu mama la primblare cu trăsura înspre Adjud, în nădejdea că vom întâlni pe Strătulat. Era moină, deși ne aflam în toiul iernei, și eu, care atunci aveam niște ochi minunați, când eram încă pe podul din capul târgului al pârâului care trecea prin grădină, zărisem cum vine Strătulat în fuga iepei sale albe.

— Iaca Strătulat, strigat-am.

— Avem s-aflăm vestea cea mare, zise mama.

— Numai să nu fie Mihai Sturdza, zise tata.

— Cine s-o ales domn? întrebă tata când feciorul boieresc se opri lângă trăsură.

— Cuza s-o ales domn, răspunse Strătulat. Și remise tatei o scrisoare de la moșu Lascar.

Scrisoarea era scrisă în tot avântul izbânzii de unul din cei mai însuflețiți partizani ai unirii. Moșu-meu povestea cum, în ajunul alegerii, la vestita ședință de noapte în Sala Elefantului, la cabinetul de istorie naturală, el închisese ușa cu cheia și declarase că nu lasă pe colegi să iasă până când nu se hotăresc pentru cine votează, că izbutise să-i facă să se pronunțe pentru Cuza în unanimitate și că atunci partizanii tatălui și ai fiului, văzând că nici unul din ei nu are sorți de izbândă, s-au hotărât să aleagă și ei pe Cuza. Moșu Lascar mai vestea pe tata că primise de la Cuza ministerul de finanțe. Însă îl păstră numai opt zile, chipul în care se desemnau trebile neplăcând caracterului său intransigent. În iarna aceea era s-o ducem întruna într-o emoție patriotică. De abie se alesese Cuza domn al Moldovei și iaca că și muntenii îl aleg tot pe dânsul domn. Apoi urmează vizitele muntenilor la Ieși și scurta, dar frumoasă frază a lui Rosetache*: „Domnul e sublim!“ Iar după vizitele muntenilor urmă în curând călătoria domnului la București.

Dacă tata văzuse cu mare bucurie alegerea lui Cuza la scaunul Moldovei și poate cu și mai mare bucurie acea la scaunul Munteniei, fiindcă era sigur că avea să desăvârșească unirea și să aducă pe domnul străin, pe de altă parte însă nu credea în Cuza, fiindcă nu credea deloc în seriozitatea lui: pentru dânsul noul domn nu era decât un stâlp de cafenele, excepțional de inteligent, energic și fără frică, dar ușuratec și vițios. Nici nu avea de altmintrelea cum Cuza, dată fiind lumea în care fusese crescut și pildele ce le avuse sub ochi, să fie altfel decât era. Dar, astfel cum era, era singurul barbat în Moldova care, ridicat în scaunul domnesc, era în stare să facă ceea ce a făcut el pentru țară. Alții nu ar fi avut viițiurile și deplorabila lui educație, dar nu ar fi avut nici însușirile, nici hotărârea lui. Era firesc ca tata, barbat care nu credea deloc în democrație, dar credea sincer în naționalism, să aibă de la început încredere în naționalismul lui Cuza, dar era tot atât de firesc să aibă oroare de tendințile lui democratice, susținând că ceea ce el (Cuza) pre-

* C.A. Rosetti (n. red.).

tinde că este democratism în realitate nu este decât o colosală minciună. Și totuși, fără această minciună, nu am fi putut avea legea rurală, iar fără legea rurală am fi avut revoluția în țară. Dar despre aceste mai târziu.

În vara anului 1859, Cuza a strâns în tabăra de la Florești (Prahova) amândouă oștirile celor două țări, inclusiv dorobanții și grănicerii. Concentrarea acestor de pe urmă a pricinuit turburări printre grăniceri. Atunci am auzit mai mulți dorobanți dând domnului titulatura de *împarat*. Adevaratul scop al adunării oștirilor în această tabără a fost dorința lui Napoleon al III-lea să neliniștească Austria în privința Ardealului. Milițiile moldovenești și muntenești fură puse sub organizatori francezi și instruite în lagăr. Totodată, sub imboldul lui Napoleon al III-lea, se încheie o convenție între Cuza și generalul ungur Klapka, prin care acesta era autorizat să stabilească depozite de arme și de muniținni în țările noastre.

Evenimentul important însă între toate ale anului 1859 a fost războiul Italiei*. Dacă Austria ar fi ieșit dintr-însul învingătoare, cu bună samă că, pentru multă vreme, nu ar fi fost nici unire, nici confirmare de către Turcia a alegerii lui Cuza, ci că ar fi domnit în Principate un regim foarte asămănător acelui al ocupației austriace de la 1854 la 1858. Țara și-a dat atunci cu desăvârșire samă de importanța momentului pentru ea. Izbânda Franței însamna pentru noi viitor falnic, izbânda Austriei însamna viitor smerit și păcătos pentru neamul nostru. Și, Doamne, ce tare băteau atunci inimele acelor care-și dădeau sama de vâjnicia acelui ceas. Doamne, ce izbuhnire de entuziasm după Magenta! Parcă văd încă pe mama alergând cu ziarul în mână pe balcon și strigând grădinarului nostru francez:

— *Rubin! Les Autrichiens sont brossés à plate couture et les français sont à Milan!* (Rubin! Austriacii sunt bătuți măr și francezii au ajuns la Milano!)

* Războiul Franco–Austriac din 1859, între Franța și Regatul Sardiniei și Piemontului, de o parte, și Austria, de cealaltă parte. Războiul a dus la încetarea dominației austriece în nordul Italiei și la unificarea peninsulei. În bătălia decisivă de la Solferino, trupele conduse de Franz Joseph au fost învinse de armata lui Napoleon III (n. red.).

Dar după Solferino ce-o fost! Știa acum toată țara că Poarta va mai face ea greutăți, va mai întârzia recunoașterea lui Cuza pe vro câteva săptămâni, dar nu mai are ce să facă, este silită să-l recunoască.

Acea vară a petrecut-o tata la Focșăni, în calitate de președinte al Comisiunii Centrale. Am fost și eu cu mama acolo pe vro câteva zile. Pe vremea aceea, orașul Focșăni avea apă cât se poate de rea și tata, care ținea foarte mult la calitatea apei ce o bea, își aducea apa de la Căiuți, într-o balercă și într-un număr de butelci. Am mai cunoscut însă pe cineva care făcea la fel când mergea la Cameră, la București. Era ruda noastră, Costache Rosetti-Tețcanu, care o aducea de la Tețcani și pleca înapoi acasă îndată ce provizia lui amerința să se sleiască.

De la sesiunea Comisiunii Centrale în vara anului 1859 încolo, raporturile dintre tata și Cuza au mers tot stricându-se. Măsurile succesive luate de el și de Kogălniceanu nu puteau decât să nemulțumească adânc pe tata. Dacă el își însușise cu însuflețire toate idealurile noastre naționale, în schimb nu voia s-audă de democratism, de egalitate pentru toți și de suprimarea jurisdicțiunii uzurpate a stăpânilor de moșii asupra țaranilor și asupra slugilor din casă.

Guvernul era foarte slab, poporul, deprins de veacuri cu o adevarată sclăvie, suferea totul în tăcere. Funcționarii incapabili tremurau și ei înaintea puterii boierești, nu îndrăzneau de obicei să i se puie de pricină și când, cum însuși Kogălniceanu se plânsese Camerei, acei slujbași voiră să-și facă datoria și să execute cu forța ordinele guvernului, fură luați în râs și chiar maltratați. Erau stăpâni de slugi și de moșii care, când întindeau pe o slugă sau pe un țaran jos ca să-l bată, aveau grijă să strige:

— Respectați circulara ministrului, măi! Nu vă atingeți de circulara ministrului.

Ceea ce voia să zică că se așaza circulara lui Kogălniceanu mai sus decât locul unde loveau vergile sau biciul. Iar astăzi, după mai bine de șăsezeci de ani trecuți de la circulările lui Kogălniceanu, dacă de mult nu mai bat boierii, bat jandarmii, subprefecții, poliția și justiția de zvântă, mai crud decât băteau altădată vatajii boierilor, și aceasta în plin regim liberal!

CAPITOLUL VI

Călătoriile noastre la Viena și Italia

În vara anului 1860 sanatatea tatei ne-a silit să plecăm la Viena. S-a ales calea prin Ardeal și am plecat de la Căiuți în două trăsuri și două brașovence. Una din cele două trăsuri era cupeaua mamei și cealaltă un vehicul monumental care merită o descriere specială. Închipuiți-vă un fel de diligență închisă, având pe lângă obloane cu geamuri alte geamuri în dreapta și stânga fiecărui oblon. Dinapoi era un fel de divan pe care puteau ședea comod trei persoane mari, iar în fața acestui sediu erau două scaune largi, despărțite unul de altul printr-un fel de coridor încrucișat prin care pătrundeai spre fundul trăsurii.

Pe fiecare din aceste scaune puteau ședea câte două persoane, una cu fața spre scaunul de dinapoi și cealaltă cu fața spre capătul de dinainte a trăsurii; bineînțeles că o spetează căptușită despărțea pe ambii călători. La un pas spre capătul trăsurii de la aceste două scaune, tavanul se lasa mai jos, ca și podeaua, formând, sub capră, un fel de boltă prin care se prelungea coridorul despre care am vorbit, formând două încăperi, fiecare având ușa ei, una din acele încăperi cuprindea un clozet cu toate cele trebuitoare, iar cealaltă o camară pentru provizii. Capra trăsurii era destul de largă pentru a primi încă doi călători pe lângă vezeteu, iar dinapoia ei era un scaun pe care puteau ședea alți doi inși. Pe coperișul trăsurii, încunjurat de un fel de gratie, încăpea o mulțime de cufere și de alt bagaj. La acest vehicul de fabricațiune engleză erau înhamați doisprezece cai de poștă care, prin micimea și pipernicia lor, alcătuiau un contrast din cele mai comice cu *hardughia* ce o duceau. Tata ni spunea că în această trăsură se bjinise, la 1821, familia hatmanului în Bucovina.

Și în acest echipaj, bine aprovizionați cu mâncare, am plecat într-o frumoasă dimineață de iulie spre Viena șăsă persoane mari: mama, guvernanta surorilor mele, Berta Lutz, camerista mamei, Carolina, camardinerul tatei, Albert, Ileana, manca fratelui meu Alexandru, și cinci copii: eu, surorile mele Ana și Maria și frații mei Lascar și Alexandru.

Plecați de dimineață, am făcut popasul de amiază la Poiana Sarată, la popa Ioniță Beloiu, după ce trecusem prin vama austriacă fără nici o greutate, diferitele formalități fiind cu desăvârșire simplificate pentru tata. Pe la ceasurile patru am plecat iar înainte, caii mocănești din Poiana Sarată înlocuind caii de poștă de la trăsura cea mare, și am intrat în frumosul defileu al Oituzului. Când ne apropiam de sfârșitul lui, aproape de piciorul Maghiarușului, se rupe o osie de la Arca lui Noe, cum o numea mama, și iaca-ne opriți în drum. S-a trimes atunci unul din mocanii de la Poiana Sarată la Brețcu, la *polgor meșterul* (primarele) de acolo, spre a-l ruga să ni trimată un fierar bun cu instrumentele necesare și cu foi pentru a direge osia stricată. După plecarea mocanului, ne-am pus la masă și am mâncat din îmbielșugatele provizii ce le adusesem cu noi. Iar după mâncare, deoarece înnoptase și ajutorul așteptat de la Brețcu nu putea să sosească decât după vro două ceasuri, am fost culcați, noi, copiii, în trăsura cea mare, și nu ne-am mai trezit decât în ziuă, la Brețcu, tot în trăsură, în curtea lui *polgar meșter*. După culcarea noastră sosise fierarul cu ajutoarele, cu foile și cu instrumentele lui, însoțit de însuși *polgar meșterul*, și reparația fusese terminată înainte de ziuă, suisem și scoborâsem prevalurile Maghiarușului și, ajunși în Brețcu, trăsesem la locuința primarului. Am plecat încă de dimineață cu cai tocmiți în Brețcu și seara ajungeam în Brașov, unde trăgeam la otelul no. 1, atunci și încă multă vreme după aceea cel mai bun din Brașov. În Brașov am stat două zile pentru ca tata să poată apuca cu desăvârșire liberă diligența făcând serviciul între Brașov și Sibiu, spre a o putea închiria întreagă.

Acea diligență avea forma unui mic vagon de cale ferată și scaunele erau distribuite în același fel ca la compartimentele duble ale vagoanelor Offenheim de pe linia Ițcani–Roman, la

deschiderea ei, în anul 1870. Țin bine minte cum, când am ajuns la mijlocul coastei de vis-à-vis de Vlădeni, conductorul a rugat pe tata să ni spuie să ne dăm cu toții jos, afară de mama și de el, căci suișul este greu, caii foarte osteniți, iar trăsura cumplit de încarcată. Ne-am dat îndată jos cu toții, mama cea dintâi, și am mers așa până în vârful dealului.

Seara am fost în Sibiu și am tras la otelul Împaratul Roman, dar nu în localul de astăzi, care a fost clădit pe la sfârșitul veacului trecut, ci în cel vechi. De Sibiul de atunci țin numai minte că m-a impresionat foarte mult prin curățenia lui și că am făcut prietenie mare cu un căpitan de husari care vorbea minunat românește și locuia în același otel.

După o zi sau două am plecat iarăși cu diligența spre Timișoara prin trecătoarea cunoscută sub numele de *Porta Orientalis**, călătorind toată noaptea, schimbând bineînțeles caii la anumite releuri, iar în seara celei de a doua zi eram în Timișoara, dar nu-mi aduc aminte la care otel am tras. De dimineață, a doua zi, am fost cu tata la gară, pentru ca să-mi arăte drumul de fier, dar în realitate mi se pare că era nerăbdător să vadă și el o cale ferată în plină ființă, și nu în icoană, căci până atunci el nu văzuse nici una, nemaieșind din țară, de la întoarcerea lui din Germania, la 1834, decât pentru a merge de două ori la Constantinopol (a doua oară ca exilat, la 1848). Nu știu care au fost impresiunile sale, dar eu am avut o mare deziluzie, văzând că drumul de fier se reducea la cele două șini înguste de fier pe care alunecau vagoanele. În aceeași seară am plecat la Viena, unde am ajuns în după-amiaza celei a doua zi.

Am tras la otelul Goldene Lamm, unde trăgeau cei mai mulți români din lumea noastră. Chiar în seara aceea, tata s-a întâlnit cu o veche cunoștință pe care era departe să s-aștepte s-o recunoască aici și în situația în care a găsit-o.

Ne scoborâsem pentru a lua în restaurant masa de seară și un chelner ne conducea spre masa ce se oprise pentru noi. Ajunși la dânsa, mama se așazase pe scaun și spunea fiecăruia din noi unde să șază, dar tata rămânea în picioare, cu ochii ațintiți asupra unei părechi care mânca la masa vecină cu a noastră. La

* Între Teregova și Domasnea, azi în județul Caraș-Severin (n. red.).

acea masă stăteau o doamnă de vârstă matură, voluminoasă, cu obrazul vânăt de diresuri, iar în fața ei un domn nalt și spătos, oacheș la față, cu păr negru, creț, cu musteți și barbișă à la Napoleon al III-lea, îmbracat în haine strâmte ungurești, de postav negru, cusute cu șireturi negre și ele, și cu ciubote negre husărești.

Văzând că tata tot nu s-așază la masă, mama îl întrebă pe românește:

— Da de ce nu șăzi? Cunoști poate pe vecinii noștri?

Iar tata răspunse:

— Nu mă-nșăl, îi Porcușorul! Nu-l recunoști?

— Așa mi se pare și mie, răspunse mama după ce aruncă o ochire asupra părechei care capatase astfel bagarea de samă a tatei, dar șăzi, căci lumea începe a se uita la tine.

Tata se puse jos, dar fără a înceta să se uite la părechea vecină.

Aceasta însă, după ce doamna matură zisese câteva cuvinte într-o limbă străină, se sculă de la masă, deși i se aducea tocmai atunci friptura, și, zicând câteva cuvinte chelnerului, ieși din restaurant.

— Cine este părechea care chiar acuma s-a sculat de la masa de alături? întrebă tata pe chelnerul care ni aducea supa.

— *Der Herr Baron von Porkovitzki und die Frau Baronin*, răspunse chelnerul, *reiche ungarische Herrschaften aus Ungarn welche auch grosse Güter in Galizien besitzen*. (Domnul baron de Porkovitzki și doamna baroneasă, boieri bogați din Ungaria care stăpânesc moșii mari și în Galiția.)

Noi, copiii, nu înțelesesem nimica la întreagă această scenă, căci nu auzisem pe părinții noștri pomenind până atunci de Porcușorul. După ce ne-am sculat de la masă, tata s-a dus la biuroul otelului ca să mai capete informațiuni despre părechea în chestiune și acolo i s-a spus că domnul baron și doamna baroneasă, ieșind de la restaurant, și-au cerut socoteala, și-au făcut bagajele și plecase cu câteva minute mai înainte, dispunând ca orice corespondență pentru ei să li se trimată la unul din castelurile lor din Galiția. Altă informație decât acele capatate de la chelner, la masă, tata nu putu să capete decât acea că domnul baron părea foarte tulburat. Mulți ani după această întâmplare, mama mi-a povestit întreaga istorie a lui Porcușorul, alias Porkovitzki.

El era fiul unei foarte frumoase țigance de la Bohotin, foarte apreciată atât pentru frumuseță, cât și pentru meșteria în arta de a freca picioarele la tot tineretul care frecventa Bohotinul în timpul alcătuirii Regulamentului Organic și mai târziu. Acea țigancă născuse, nu se știa cu ajutorul cui, o frumuseță de băiet. Era țiganașul așa de frumos, încât mătușele mele, surorile tatei, adesa puneau să-l spele, să-l îmbrace curat și să se joace cu dânsul. Pe vremea cireșilor, îi spânzurau de urechi cireși coapte bine, nedându-i voie să le mănânce până nu li făcea pe voie repetând cuvinte și fraze ce i le spuneau. Cu vremea micul danci crescu și, la vrâsta de zece sau doisprezece ani, fiind foarte voinic și deosebit de deștept, fu ridicat la rangul de băiet la bufet, adică pus să învețe cum se spală farfuriile și cum se curăță tacâmurile și, mai ales, cum se mănâncă palme de la sofragiu și de la feciorii de sub acesta. Dar, dacă se făcea din ce în ce mai nalt, mai voinic și mai frumos, devenea și din zi în zi mai murdar, astfel că porecla de Porcușoru, câștigată de el în cea mai fragedă copilărie, îi fu menținută și în adolescență și în prima tinereță. Dar era cât se poate de deștept. Moșu-meu Lascar, având prilej să-și deie samă de această deșteptăciune, găsi că ar fi pacat să nu servească decât la spalarea blidurilor și la curățirea argintăriei și, luându-l de la bufet, după trei ani de slujbă în acel departament, îl dădu la canțeleria moșiei, însărcinând pe întăiul logofăt să-l învețe carte, iar până ce va ști a ceti și a scrie să ție curățenia în cantțelerie și să facă comisioanele logofătului. Într-un an, Porcușorul cetea perfect slova tipărită și acea scrisă și scria destul de distinct, iar în mai puțin de alți doi putea să fie întrebuințat la scrierea oricăror *izvoade* sau scrisori și știa să socotească minunat. Era atunci de vro nouăsprezece ani și începea să-i placă sexul frumos; avea un succes cu totul deosebit pe lângă țigăncușele din curte și de afară de curte și chiar pe lângă țărăncuțe. Voind să mai ajute prin daruri acestui succes, izbuti să înșele vro doi țarani chiaburi la socoteală, însușindu-și astfel câțiva irmilici* cu care cumpără din târgușor, din Răducăneni, mărgele, cordele și cofeturi. Dar țaranii cei înșalați, cărora socoteala nu li se

* Irmilíc: icosar, monedă turcească de argint, în valoare de 20, 17 sau 12 lei și jumătate (n. red.).

păruse curată, o făcură din nou cu ajutorul unor jâdovi din târg, tocmai din acei care vânduse Porcușorului marfă care să-l facă plăcut fetelor. Țaranii înșalați se grăbiră să se înfățoșeze la cancelaria moșiei cu socoteala prefăcută pe curat și vatavul Anton Scheletti nu întârziese să înțeleagă cum stăteau trebile. Luat viguros în palme, țiganașul își mărturisi greșala. Fu închis în beci până la sosirea moșului meu Mitică, care se afla la Ieși, spre a hotărî asupra soartei sale. Nu știu cum, izbuti să fugă și să caute adăpost în Ieși, dar nu întârzie să fie prins de nazârie* și predat în lanțuri stăpânului său. Moșu-meu Lascar, care trăise în străinatate mai mulți ani decât frații săi, luând acolo obiceiuri mai europenești decât aceștia, îl scăpă de coarne, dar nu-l putu scapa de o țapănă bataie și de degradare de iznoavă la slujba de curățitor de bliduri. Dar, după trei luni, țigănușul nemaiputând suferi situația umilitoare în care se afla, dispăru din nou, și, de astădată, fără să i se mai poată da de urmă.

Tata și mama au făcut ceva mai târziu, tot la Viena, cunoștința unui principe Iablonovski, un bogat proprietar galițian, și a fiicelor sale, din care una era de o deosebită frumuseță și cu care se întâlneau des. Luându-se în vorbă odată despre Porkovitzki, principele li istorisi că acest țigan câștigase într-adevăr iubirea unei doamne ungare de vârstă matură, care poseda în același ținut ca principele mai multe moșii frumoase, moștenite de ea de la o mătușă bătrână. Intrat întâi ca servitor în slujba doamnei în chestiune, îi scapase viața cu prilejul unei spargeri încercate de niște hoți în castelul în care doamna avea adunată o mare sumă de bani, ucisese doi din hoți și pusese pe ceilalți pe fugă. Doamna, care-l iubea din cauza frumuseții sale încă înainte de această faptă vitejască, nu numai că se căsători cu el, dar, prin stăruințî și bani, izbutise să-i procure titlul de baron. În Galiția nu știa nimene ceva despre originea lui Porkovitzki, și principele Iablonovski făcea mult haz despre cele ce i le povestise părinții mei despre acea origine și despre pâcâleala curții împărătești care conferise unui rob țigan fugit de la stăpâni titlul de baron. În cât privește doamna ungară, ea era considerată

* Nazir/nazâr: comandantul unei cetăți; (aici) capul vătafilor de plai (n. red.).

ca pe trei sferturi nebună. De atunci n-am mai auzit nimica despre Porcușorul-Porkovitzki.

Pe la mijlocul lunii următoare, august, am părăsit otelul pentru un apartament în Palatul Luhomirski, pe Mölkerbastei, nu departe de Burg, un cartier care acuma este cu desăvârșire demolit și reconstruit. Sub ferestrele noastre se întindeau o parte din faimoasele bastioane ale Vienei, cărora li s-a datorit rezistența biruitoare opusă de două ori de vienezi urgiei turcești.

Puțin timp după ce am ocupat apartamentul nostru, m-am găsit în stare să cetesc și imediat m-am pus pe cetit Robinson Crusoe, pe care nu l-am lasat din mână până ce nu am cetit cea de pe urmă linie și de atunci nu m-a mai părăsit patima cetirii.

Mi s-a luat tot atunci ca profesor un würtemberghez, numit Maximilian Wegener, vorbind franțuzește ca un francez, barbat de meserie, dar bețiv și brutal, care a fost congediat după puține săptămâni. A fost înlocuit printr-un elvețian din Valais, numit Veuthey, catolic fervent și supărăcios, care mă punea să copiez verbe toată ziua.

Guvernanta surorilor mele, Bertha Lutz, se îndrăgostise de un cofetar polon și se căsătorise cu el în primavară. Părinții mei angajară în locul ei o unguroancă foarte urâtă, numită domnișoara Amelia Endrődy, despre care va fi mai pe larg vorba mai jos.

După nașterea surorii mele Zoe, în octomvre 1861, tata și mama au frecventat mai cu deosebire cercurile diplomatice: soția ambasadorului turcesc, principele Callimachi, născută Cantacuzino Pașcanu, era ruda amândurora și-i prezentase pretutindeni. Mama se legase cu deosebire cu doamna Dué, soția ministrului Suediei, și cu ducesa de Gramont, născută Mac Kinnon, acea a ambasadorului francez, cu care a ramas mulți ani în corespondență.

Se afla tot atunci la Viena și venea des să ne vadă fostul caimacam Vogoridi. Relațiile lui cu tata fusese mai mult decât reci în timpul căimăcămiei sale, dar, la Viena, venea des să ne vadă și mai ales să șadă la masă. A murit puțin mai în urmă, răpus de o boală de cord. Era un barbat de statură înaltă și frumos la față, pacat numai că avea un cap țuguiet, dar fesul, ce nu-l scoțea niciodată, masca perfect acest cusur.

Mancii fratelui meu Alecu îi era cumplit de urât la Viena; biata țarancă de la Boiștea se usca de dorul de țară și de urât, neputând vorbi decât cu părinții noștri și cu noi: mama se temea că nu o va mai putea ținea. Dar într-o zi, pe la sfârșitul iernei, când începuse să cunoască drumul la Prater, iaca că se întoarce acasă Ileana veselă și cu totul transfigurată și, intrând în camera mamei, îi strigă de pe prag:

— Domniță! Am vorbit cu oameni!

Purta costumul țărănesc și, la Prater, o descoperise niște soldați dintr-un regiment din Ardeal, care se pusese îndată la taifas cu dânsa și o ținuse de urât. De atunci nu s-a mai plâns de urât, căci știa unde să găsască leacul.

Spre marea mea bucurie, am plecat, prin mai sau prin iunie, acasă, tata rămânând să facă o cură la Halle. De astă dată am luat calea Dunărei, suindu-ne pe un vapor la Aspernbrücke, iar la Budapesta mutându-ne pe altul, mai mare, care ne-a adus până la Galați. De acolo am venit la Căiuți cu niște birji jâdovești.

Cu mare plăcere găsitu-m-am iar în colțul meu mult iubit, căci de atunci nu mă simțeam atât de bine și în loc atât de iubit ca în valea mea frumoasă.

Și foarte mi-a părut rău când, după o ședere de mai puțin de un an și jumatate, am plecat, în toamna anului 1863, în Italia. Plecarea noastră a fost pricinuită de starea mamei, care fusese foarte afectată de pierderea fratelui meu mai mic Lascar. Acesta, deși extraordinar de robust, se resimțise totdeauna de o pneumonie ce o capatase ca sugar și din care scăpase numai cu mare greu. Mama fusese făcută atentă asupra primejdiei ce răcelile în genere o prezentau pentru el și îl îngrijea cu deosebire. Totuși, la sfârșitul iernii 1862–1863, căpătă o nouă pneumonie și, cu toată îngrijirea de zi și de noapte a mamei și cu silințile medicului nostru, Collin, muri după o lungă agonie, căci, precum am arătat, era excepțional de viguros. Mama, care, în urma îngrijirilor necontenite de atâția ani își legase inima de dânsul poate mai mult încă decât de noi ceilalți, a fost cuprinsă de o mare durere, care amerința să înriureze chiar asupra sănătății sale atât de puternice. Se hotărî să mergem în Italia pe mai mulți ani, iar tata să rămâie dintăi în țară (era deputat de Fălciu) și să

vie din când în când să petreacă câteva săptămâni sau câteva luni cu noi. Porniram spre a merge la Napoli, unde mama dorea să se stabilească.

Iar am plecat cu trăsurile, dar de astă dată cu cai de poștă și spre Galați. Am mas la Mărășești, la Costin Catargiu, moșul mamei, unde ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri, care își schimba garnizoana, de la Iești la București. Aproape toți ofițerii regimentului, fără excepție, au luat masa cu noi în acea casă renumită pentru ospitalitatea ei, într-adevăr patriarcală. În acea zi, sara târziu, am plecat la Galați, unde am ajuns a doua zi și ne-am îmbarcat îndată pe un vapor al Lloydului austriac, cu care am mers până la Turnu Severin, iar de acolo, apele fiind mici, am debarcat și am mers cu trăsuri pregătite de societatea austriacă de vapoare până la o stație din Banat, al cărei nume nu mi-l mai amintesc. Acolo ne-am suit pe alt vapor, mai mic, care ne-a dus la Baziaș, unde am luat calea ferată care ne-a dus la Viena, unde ne-am oprit câteva zile.

De la Viena am mers prin Stiria, Carintia și Carniola la Milano, percurgând niște peisagii de munte splendide, din care unele au ramas înfipte până astăzi în memoria mea, și, lungind coasta lacurilor italiene, am ajuns la Milano. De mai bine de șăizeci de ani n-am mai fost în această veche capitală a Lombardiei, dar și acuma am dinaintea ochilor perspectiva grandioasă a domului său splendid.

De la Milano, străbătând toată Lombardia de-a curmezișul ei, am mers la Genova, unde, după o scurtă oprire, ne-am îmbarcat pe un vapor italian pentru Napoli. Acolo am stat vro zece zile, mama căutând în acest timp casă de locuit, dar fără ca să găsască ceea ce dorea. Pe vapor făcuse cunoștință cu un principe di Fiumesalato San Cataldo, un nume mare din Sicilia, și cu soția lui, o contesă Hauke din Polonia. La Napoli ne scoborâsem la același otel și-i vedeam zilnic. Ei, văzând că mama nu găsește la Napoli o casă care să-i convie, o sfătuiră să meargă să s-așeze la Palermo, unde ziceau că ar găsi mai degrabă ceea ce caută. Mama s-a lasat convinsă, și iată-ne plecați la Palermo. Aici erau case destule, un *palazzo* lângă celalalt, dar toate mirosind a mucegai de departe și unul mai trist decât

celalalt. După trei sau patru zile petrecute în vizite la rudele principelui de San Cataldo, cătră care el ne aprovizionase cu scrisori de recomandare, mama s-a plictisit și am plecat la Florența, unde era așazat moșu-meu Mitică, fratele mai mic al tatei. Îmi aduc bine aminte de această călătorie, căci marea era grea și nu am încetat un moment să fiu bolnav, de la Palermo până la Livorno, iar vaporul pe care ne îmbarcasem, Mongibello, al unei societăți italiene, era cât se poate de murdar și de lipsit de ordine și de comfort. Ajunși la Florența, am tras la otelul de Nord, pe piața Santa Maria Novella, dar, în curând, mama a găsit un apartament foarte încăpător și frumos, în via Cavour, într-o casă a banchierului Fenzi.

La Florența mi s-au luat o mulțime de profesori: de limba greacă clasică și modernă, de franceză, de latină, de piano, de desemn, pe lângă lecțiile de limbă germană, de istorie și de geografie ce mi le dădea domnișoara Endrődy, guvernanta surorilor mele. Profesorul meu de elină era un tânăr grec, numit Othon Fredericks, fiu de bavarez venit în Grecia cu regele Othon*, dar acuma mai grec decât grecii cei mai grecizanți. Ca întreaga Elada, hrănea o ură de moarte împotriva lui Edmond About**, pentru că acesta scrisese *La Grèce Contemporaine* și *Le Roi des Montagnes*, două cărți pline de spirit, dar în care își batea joc de greci în chip destul de crud. Ca și toți studenții greci de pe acea vreme, Othon Fredericks avea un câne căruia îi dăduse numele de About și căruia îi tăiese coada în semn de dispreț și spre a răzbuna onoarea Greciei terfelită de About.

Lovitura de stat a lui Cuza și perpectiva legii rurale ne-au adus înapoi în țară după o absență de numai șăpte luni. Tata, căruia îi era mare dor de noi, se grăbi să se folosească de nesiguranța răspândită în cercurile marei proprietăți prin reformele lui Cuza pentru a ne aduce înapoi în țară. De altmintrelea mi se pare că nici mamei nu-i păru rău să se întoarcă acasă la dânsa, căci am văzut-o veselă la ideea întoarcerii în țară.

* Othon I (1815–1867), principe de Bavaria, primul rege al Greciei (1832–1862) (n. red.).

** Edmond About (1828–1885), scriitor și publicist francez de notorietate în epocă (n. red.).

Am făcut atunci o călătorie din cele mai frumoase. Am mers cu calea ferată la Livorno și, de acolo, cu un vapor al Mesageriilor Maritime franceze, la Messina, oprindu-ne câteva ceasuri la Civita Vecchia și la Napoli. La Messina ne-am mutat pe alt vapor al Mesageriilor Maritime, mai mare, pe care, făcând încunjurul Peloponezului, ne-am oprit câteva ceasuri la Pireu, iar de acolo, tăind curmeziș prin Arhipelag, am mers la Constantinopol, unde ne-am oprit trei zile. Am vizitat împreună cu mama tot ce se putea vizita într-un timp atât de scurt, petreceam însă nopțile pe vaporul Gange, care ne adusese de la Messina. Tocmai în ziua plecării la Galați, mutatu-ne-am pe alt vapor, mai mic, tot al Mesageriilor franceze, pe care am străbătut Marea Neagră în condițiuni excelente. De la Galați la Căiuți am făcut iar călătoria cu birje jâdovești, oprindu-ne la Tecuci, unde am mas la una *mama Smaranda Doftoroaia*, o protejată a tatei care exercita profesiunea de medic, fără să fi făcut vrodată studii medicale, dar opera, zicea lumea, curi miraculoase și avea necontenit procese cu doftorii cărora li facea o concurență din cele mai aprigi, iar ei o dădeau în judecată pentru exercițiu ilegal al medicinii.

CAPITOLUL VII

Din domnia lui Cuza

Cuza era nu numai un barbat cu minte excepțional de ageră, dar firea îl mai înzestrase cu mari însușiri de barbat de stat. Era foarte simpatic, știa să se facă popular și iubit și să păstreze iubirea acelor cu care se găsea în contact. Avea un caracter pe cât de franc și de deschis îl poate avea un conducător de oameni, era stăpân pe darul de a ști și de a putea să se hotărască răpede și să se ție de hotărârea luată, care de altmintrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvârșit dispreț. Era prieten bun și credincios, cu totul lipsit de fudulie și de fumuri; vechilor prieteni, ramași în situațiunile cele mai umile, li arata aceleași atențiuni ca înainte de domnie; avea oroare de pompă și de ceremonial. Din nenorocire era cinic și nu avuse parte de creștere în adevaratul sens al acestui cuvânt. Adică dacă știa, ca aproape toți boierii de atunci, să se poarte foarte bine într-un salon, nu fusese învățat să-și stăpânească patimele, poftele și aplecările firești. Dacă Cuza ar fi avut parte de o asemene creștere îngrijită, ar fi fost un barbat cu totul excepțional.

Dar de unde să fi luat el atare creștere? De la țiganii părintești? Căci, afară de prea puține excepțiuni, de la mâna țiganilor și a țigancelor, în vremea copilăriei lui Cuza, primeau copiii boierilor întăia lor creștere. Cu totul mic era [numărul acelor] copii care erau crescuți de străini culți, în stare să li deie o educațiune în accepțiunea ce o dăm astăzi acestui cuvânt, iar părinții primului domn al Principatelor Unite erau departe de a dispune de mijloace îndestulătoare pentru a crește astfel pe copiii lor. Ei erau oameni de treabă, care se vede că inculcară fiului

lor principii de cinste personală, dar nu dispuneau, ei înșiși, nici de creștere îngrijită, nici de cultură, nici de mijloace însamnate. Am avut norocul ca natura să înzestreze pe Cuza cu o fire care avea parte de multe instincte frumoase, cu o minte excepțional de deschisă, cu avânturi generoase și cu rari aptitudini pentru conducerea oamenilor. Dar, în schimb, ea a făcut dintr-însul un bărbat care, prin cinismul ce-l arata în unele privinți, prin robirea către poftele și slăbiciunile sale, nu era, ca cea mai mare parte din membrii de atunci ai boierimii noastre, decât un copil al naturii.

Nici în casa părintească, nici în pensionatul lui Cuénin, care era mult mai bun decât s-ar putea crede, nici la Paris, unde a trăit câțiva ani, mai mult petrecând decât învățând, n-a avut el unde să învețe să-și stăpânească instinctele și poftele și să se desfacă de unele obiceiuri care, mai ales după ce a urcat treptele scaunului domnesc, înfățoșau un contrast izbitor cu situația la care ajunsese.

Încă înainte de domnie avea reputația unui *stâlp de cafenele* și a unui *crai*. Căsătorit încă de tânăr cu Elena Rosetti-Solescu, o rudă departată a noastră, găsise în ea toate virtuțile care fac podoaba unei femei, afară de inteligență, și marea ei afecțiune pentru el o făcea să treacă peste purtarea lui, arătând în această privință o surprinzătoare lipsă de demnitate, care îl încuraja să urmeze pe calea apucată.

Îi plăcea mult sexul frumos, avusese înainte de domnie legături cu câteva femei mai ușuratece din societate, dar li prefera profesionalele. Era lucru obștește cunoscut că-și petrecea nopțile în localurile de petrecere din Ieși și din Galați. Îndată după ce se urcă pe scaunul domnesc, nu lipsiră femei interesate din societatea mare care să brigheze* situația de *amantă oficială a domnului*; s-au văzut chiar, spre marele scandal al întregii lumi ieșene, două surori dând o luptă aprigă pentru favoarea lui, a doua soră suplantând în rolul de amantă în titlu pe cea dintâi. Amorurile de care Cuza a avut parte au fost de altmintrelea toate venale, cel mai interesat și totodată cel mai lipsit de credință fiind acel care a ținut aproape tot timpul domniei și chiar după

* *Briguer* (fr.): a urmări, a solicita (n. red.).

cădere cu acea* care îl făcuse să creadă că copiii altuia sunt copiii lui.

Cunoscută este, mulțămit lipsii de demnitate a doamnei, care s-a pretat acestei comedii, adoptarea a doi copii, din care unul fusese, dragă Doamne, găsit cu prilejul inundării unui cartier popular din București. Se știe că părechea domnească a înfiet atunci nu copiii lui Cuza și ai amantei sale (care nu existau), ci acei ai zisei amante cu Librecht**, inspectorul general al poștelor și telegrafelor, favoritul domnului.

Legăturile sale cu amanta în titlu nu-l împiedecau dealtmintrelea nici pe el să frecventeze toate femeile ușoare din București și chiar să le aducă la palatul domnesc, care, în această privință, devenise un loc rău faimat. Lipsa lui de creștere se mai manifesta adesa prin zeflemelele și glumele de prost gust ce și le permitea cu creaturi având interes să i le permită. În vremea în care Dimitrie Sturdza*** era secretarul său și locuia la palat, nu pierdea nici un prilej pentru a-și bate joc de nepăsarea ce tânărul boier o arata către sexul frumos, trimețându-i, ca să-l aștepte în camera de culcare, femei în *deshabillé*. S-a întâmplat chiar că secretarul, venind într-o zi în cabinetul domnului ca să lucreze cu el, l-a găsit ținând pe genunchi o fată cu totul dezbracată, ale cărei frumuseți domnul voia ca Sturdza să le admire în chip amănunțit, ceea ce i-a atras un răspuns pe cât de verde, pe atât de indignat. Dar societatea lui obișnuită era din nenorocire alcătuită din oameni cu totul deosebiți de Dimitrie Sturdza: împrejuru-i mișuna o camarilă de creaturi cu moravuri la fel ca ale stăpânului, din care prea puțini îi erau credincioși, iar și mai puțini aveau pentru ban același dispreț ca el.

Această camarilă era alcătuită din amanta în titlu, cu unele neamuri, din Neculai Docan, un văr al lui Cuza, din Librecht,

* Maria Obrenovici (1835–1876), fiica lui Costin Catargiu și a Smarandei Balș. Din a doua căsătorie, cu prințul Miloș Obrenovici, l-a născut pe viitorul rege Milan al Serbiei (n. red.).

** Cezar Librecht (1820–1890), inginer și ofițer de origine belgiană (n. red.).

*** Dimitrie A. Sturdza (1833–1914), om politic, prim-ministru liberal (1895–1896; 1897–1899, 1901–1904, 1907–1908). Președinte al Academiei Române (1882–1884); a participat la detronarea lui Cuza (n. red.).

aventurier belgian sau luxemburghez, devenit favoritul și factotumul său, din care făcuse un director general al poștelor și telegrafelor, și încă din alte câteva personagii de același soi. Printre intimi, bucurându-se de mare trecere era și generalul doctor Davila*, dar nu se vede ca acesta să se fi folosit de favoarea domnească pentru a se îmbogăți, căci a murit sarac. Trecerea lui Davila era foarte pozitivă datorită deosebitelor și marelor sale merite.

Cuza venise pe scaunul țării cu nume bine stabilit de judecător integru și de ocârmuitor drept și vrednic: *oca lui Cuza* era vestită în amândouă țările. Apoi mai era cunoscut ca barbat de o deosebită energie, cum dovedise chipul în care știuse, în timpul ocupațiunii austriace de la 1854–1856, să reprime excesele și actele de indisciplină ale soldățimii austriace la Galați. Noul domn fu îndată bine văzut de popor, care nu întârzie să simtă că pe scaunul țării de acuma are un prieten și un ocrotitor. În schimb, abia fusese ales, și clasele privilegiate care îl alesese, căci numai ele alegeau (Moldova numarând, sub legea electorală a Convenției, numai vro mie șăpte sute de alegători), dar care simțise că nu cu ele va merge noul domn, începeau să-l trateze ca dușman. Și, într-adevăr, el era de mai înainte hotărât să schimbe cu desăvârșire situația umilită și obijduită în care se afla țărănimea, adică masa națiunii, restituindu-i macar parte din drepturile ce i se cotropise și să silească clasele privilegiate ca și ele să ieie parte la sarcinile publice.

Ar fi cu totul nedrept să se pretindă că starea țaranului era mai nenorocită pe moșiile administrate în regie de boierii cei mari: dimpotrivă, adevarat era tocmai contrarul. Stăpânii mici și mai ales posesorii (arendașii) erau neasamanat mai împilatori, mai neîndurați decât boierii cei mari și vechilii lor, în administrația cărora intra îndeobște foarte multă neglijență și risipă, pe când la ceilalți nu se ierta nici macar un pui de găină și prea adesa se mai pretindeau munci și dări peste cele legiuite, se întrebuințau prăjini și stânjăni mai lungi sau mai scurți, după

* Carol Davila (1828–1884), medic și militar de origine italiană; a organizat serviciul medical militar și a înființat învățământul medical românesc (n. red.).

cum cerea nevoia momentului, apoi se abuza de groaznica stare de incultură a țaranului pentru a-l încarca la socoteli. Dar marea majoritate a boierilor mari, care într-adevăr nu abuza de niște drepturi *ce nu erau specificate de Regulamentul Organic*, dar de fapt existau, ținea îndeobște cumplit la putința eventualei lor exercitări. Dacă nicăiure în Regulament nu se zice că stăpânul moșiei are dreptul să aducă la scara curții sau a cănțeleriei sale pe vrun țaran, să-l întindă jos, la pământ, și să puie să-i aplice un număr de lovituri de bici sau de nuiele mai mic sau mare, după placul lui, totuși acesta era un drept ce boierimea mare și mică aproape întreagă îl exercita, de fapt, o parte dintr-însa într-adevăr cu oarecare discrețiune, dar la care ținea morțiș și-l privea ca ceva sacru și chiar binefăcător pentru țaran.

Cuza aparținea cu bună samă boierimii, familia lui era fără îndoială veche, ocupase funcțiuni de samă și era înrudită și încuscrită cu familiile cele mai mari, totuși ea nu făcea parte din acel număr prea restrâns de neamuri având pretenția să alcătuiască singure ceea ce, la mijlocul veacului trecut, era privit ca alcătuind *aristocrația* sau *boierimea mare*. Aceasta era alcătuită dintr-un număr de vro treizeci de familii, parte de origină indigenă, parte de origine grecească, care, în cele două veacuri trecute, izbutind să monopolizeze slujbele cele înalte și puterea politică în țară, adunase averi însamnate. Pentru cei mulți din membrii acestei *mari boierimi* Cuza nu era decât un *parvenit*; mulți dintr-înșii votase pentru el, dar acest vot fusese dat într-un moment de însuflețire patriotică (de care în curând s-au căit), pentru că nu se vedea cum să se ajungă altfel la unire în opinia lor, deci noul domn era lipsit de autoritate. În curând însă au putut constata că el este foarte hotărât să și-o impuie.

Întâia cerere adresată de Cuza țării a atins un punct foarte simțitor al clasei privilegiate. Întemeindu-se pe starea de lipsă absolută a finanțelor țării, ministerul* moldovenesc, care era prezidat de Vasile Sturdza, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei, a cerut Camerei să voteze o contribuțiune de 5 milioane de lei asupra proprietății funciare. Până atunci boierimea era scutită de dări și proprietatea funciară nu era impusă. Domnul

* Aici și mai jos, cu sensul de cabinet, guvern (n. red.).

se bizuia, pentru a face această cerere, pe articolul 46 al Convenției, care hotăra egalitatea tuturor românilor înaintea dărilor. Această contribuție fu votată în unanimitate, iarăși într-un moment de însuflețire, dar și acuma căința nu întârzie. Trecură luni fără ca să se poată încasa macar un ban, din pricină că proprietarii puneau fel de fel de bețe în roate pentru împiedecarea oricărei lucrări de constatare a câtimii dării. Mai mult chiar, ministerul care promulgase legea relativă la darea în chestiune nu întârzie să fie dat în judecată, sub cuvânt că, contrar stipulațiunilor Convenției, legea aceasta fuse promulgată înainte ca Comisia Centrală să se fi pronunțat asupra ei.

Însă, în acel moment (30 ianuar 1859), Comisia Centrală încă nici nu era constituită, iar propunerea de dare în judecată nu era altceva decât un *răsvot* în chestiunea dării, care numai mult mai târziu a putut să fie hotărâtă, sporind dușmănia între foștii privilegiați și domn.

Și aici trebuie să amintesc că acea clasă privilegiată era departe de a fi excluziv alcătuită din aristocrația de naștere, mare sau mică, a țării, dar că era dimpotrivă înecată în mulțimea *boieriților* făcuți, împotriva stipulațiunilor Regulamentului, în timpul guvernelor ce își succedase de la 1834 încoace. Dacă tatei desființarea acestui privilegiu nu i-a fost pe plac, vatavul nostru de ogradă, *serdarul* Neculai Lefter, vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, și vatavul de la Pralea, medelnicerul Iancu Popovici, făceau de turbare clăbuci la gură când denunțau *batjocura* ce li se făcea punându-i să plătească bir ca oricare *mojic de țaran* sau ca oricare *cioară de țigan*.

Comisia Centrală a fost în sfârșit alcătuită, dar această alcătuire deloc nu a contribuit la aducerea unei atmosfere de pace. Cum am aratat mai sus, tata a fost ales președintele ei și el acuma numai de simțiminte binevoitoare către domn nu era însuflețit. După ce Comisia, cu foarte mare încetineală, și-a discutat și votat regulamentul interior, ea a început să discute proiectul de constituție și, cu acest prilej, spiritul ostil al dreptei față de domn a izbuhnit pe față. În mesaj, Cuza atinsese număroase chestiuni relative la deosebite reforme menite să puie în acord legislația în ființă a țării cu hotărârile Convenției. În proiectul

de răspuns la acel mesaj nu se face absolut nici o menţiune despre reformele în chestiune, avându-se însă grijă a se aminti domnului îndatorirea luată: „*că va privi îndoita sa alegere numai ca o datorie, ea să nu fie altceva decât o verigă care să lege trecutul de aspiraţiunile viitorului: Unirea ţărilor române sub un Domn străin*“. Şi, după ce proiectul apasa asupra primejdiei de dezmembrare ce-l înfăţoşa sistemul electiv, termina prin cuvintele: „*roagă pe Înălţimea Sa ca, fără a lasa să se piardă momentele favorabile, să facă a se ajunge la scopul dorit*“.

Şi această politică era cu desăvârşire greşită, căci în acel moment era absolut cu neputinţă să se obţie de la Europa prinţul străin şi unirea desăvârşită. Era exclus să se obţie prinţul străin, căci atunci nici Turcia, nici Austria, nici Rusia nu-l voiau şi nici Napoleon al III-lea nu vedea vrun temei pentru a-i grăbi aducerea, fiind din parte-i foarte mulţămit cu Cuza. În realitate, insistenţa pusă de cătră o parte a românilor ca să ceară principele străin plictisea numai în acel moment pe acele puteri care nu-i erau hotărât contrare; Napoleon al III-lea era foarte dispus să lucreze pentru o unire mai perfectă, dar sub Cuza. Stăruindu-se de cătră o parte din români a se cere imediata aducere a principelui străin nu era altceva decât a pune piedeci demersurilor începute din prima zi la Constantinopol de cătră Negri, în înţelegere cu domnul, pentru obţinerea unei uniri mai perfecte. Pe de altă parte era firesc ca această insistenţă de a cere lui Cuza să-şi cedeze cât mai curând locul în care avea conştiinţă că poate aduce serviciile cele mai însamnate ţării nu putea decât să-l jignească adânc şi să mărească hogaşul dintre el şi foştii privilegiaţi.

În urma înfrângerii Austriei în Italia, Poarta, văzându-se izolată, nu putuse decât să recunoască în sfârşit, după nouă luni de amânări, îndoita alegere a lui Cuza, dar prin două firmane deosebite, iar vizita domnitorului la Constantinopol nu avu loc decât în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvârşire toate formele umilitoare care erau până atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe domn în picioare şi făcu chiar câţiva paşi înaintea lui. Chipul în care se înfăptuia până atunci

solemnitatea, sultanul șăzând pe tron, prosternarea domnilor în fața suzeranului, *sărutarea papucului*, apoi rămânerea lor în fața lui cu mânile încrucișate pe piept ramaseră lucruri ale trecutului.

Circulările lui Kogălniceanu din toamna anului 1860 în Moldova au dus la culme nemulțămirea foștilor privilegiați. Mai ales acea adresată la 18 novembre prefecților stârni o adevarată furtună împotriva lui. Îmi aduc bine aminte de indignarea și de mânia tatei și a întregului nostru cerc de rude și de prieteni, care nu conteneau cu acuzările împotriva domnului și a ministrului său pentru că „ațâță pe țarani la răscoală și vor să-i îndemne la fapte ca acele care s-au petrecut în Galiția"*. Nu știam deloc atunci ce erau acele fapte care se-ntâmplase în Galiția și când se întâmplase zisele fapte, dar afirmarea că Cuza și Kogălniceanu voiau să împingă pe țaranii noștri să comită grozăvii o auzeam cel puțin de zece ori pe zi.

Și, Doamne, frumoasă mi s-a părut mie acea circulară a lui Kogălniceanu, când, vro cinci ani mai târziu, am dat din întâmplare peste dânsa. Reproduc parte din cuprinsul ei mai jos.

Camera Moldovei, sub cuvânt că ministerul, prin suspendarea și exilul la Slatina a mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu**, a violat articolul 46 al Convenției, a votat, în urma raportului făcut de Lascar Catargiu, darea în judecată a ministerului Kogălniceanu. Precum s-a dovedit mai târziu, suspendarea și exilul acestui mitropolit au fost o pedeapsă din cale afară ușoară și meritată pentru fapta săvârșită de el, care nu era nimica mai puțin decât o cerere de ajutor adresată de el împăratului Rusiei, împotriva măsurilor foarte binecuvântate, de altfel, luate de guvernul Moldovei pentru a aduce ordine în administrația averii eparhiilor și mănăstirilor chinovii ale Moldovei. Nu era deci precum se vede nimică mai puțin decât înaltă tradare,

* În 1846, nobilimea polonă a încercat să-i ridice pe țărani împotriva Monarhiei Habsburgice. Revolta s-a transformat într-o răscoală a iobagilor, care i-au masacrat pe nobili. Austriecii au intervenit în cele din urmă, eliminându-i pe șleahticii care scăpaseră de furia iobagilor și înăbușind răscoala în sânge (n. red.).

** Sofronie Miclescu a fost suspendat ca urmare a opoziției față de reformele domnitorului (n. red.).

în urma căreia, de atunci și până la reîntoarcerea Basarabiei la patria-mamă, Rusia a găsit prilej să secvestreze, în folosul său, toate moșiile aflate între Prut și Nistru a ziselor așăzăminte bisericești ale Moldovei, cu întreg venitul lor.

Cătră acest temei s-au mai adăugit însă alte capete de acuzație, care erau circulara din 18 noemvre 1860, precum și faptul de a fi supus pe proprietari la contribuția cătră cutia sătească, acel de a fi făcut în fiecare sat câte o închisoare pe calea beilicului*, înființarea de județe sătești și altele de același fel, în fine Kogălniceanu mai era acuzat că a calcat libertatea individuală punând să aresteze și dând în judecată pe președintele municipalității de Iești, Balica.

Acestor capete de acuzație el a răspuns în cursul a trei ședințe, cuvintele sale cele mai de samă fiind acele rostite în ședința de la 11 fevruar 1861, care ar trebui să fie înscrise în inima oricărui român. La acuzațiile mai mărunte, cum era supunerea proprietarilor la contribuție cătră cutiile sătești, a răspuns că proprietarul face parte din comună, că cheltuielile cutiei sătești pentru facerea podurilor, plata *Monitorului*, salarul vornicului și al scriitorului erau mai mult în folosul proprietarului. În ce privește închisorile sătești, făcute de săteni pe calea beilicului, a zis că, bataia desființându-se, ea trebuie vrând, nevrând înlocuită prin alt chip de a pedepsi delictele; iar dacă a înființat fără lege județele sătești, a făcut-o în scop de a scapa în sfârșit pe țaran de judecata proprietarului, prea adesa totodată judecător și împricinat în cauză. În fine, vorbind de arestarea și darea în judecată a lui Balica, a zis:

„Am făcut-o fiindcă a fost necuviincios față cu ministrul țării sale. Dar de ce nu protestați oare contra zilnicelor încălcări ale libertății individuale a țaranilor, zilnic, încalcată nu numai de subprefect și de jandarm, dar și de gospodarii moșiilor, de vechilii și de vatajii și de feciorii boierești. Dacă merit un blam este că nu am întrebuințat toată energia pentru ca articolul 46 din Convenție să devie un adevăr nu numai pentru cei tari, ci și pentru cei slabi.“

* Beilic: clacă, corvoadă în folosul domnului (n. red.).

Dar principala greutate a acuzației era îndreptată asupra vestitei circulări de la 18 novembre 1860. Grigore Balș aruncase cuvintele:

„Vă îndemn să binevoiți a ceti circulara dlui Kogălniceanu către prefeți, din ziua de 18 noemvre, pe care circulară toată țara a declarat-o de provocatoare, spre a vedea dacă viața și proprietatea puteau să fie ocrotite sub ministerul domniei sale, după asemene provocări."

Reproduc aici părțile cele mai însemnate ale discursului lui Kogălniceanu. Ele mi-au făcut atunci o impresiune atât de adâncă, realitatea și adevărul tabloului făcut de el a stării de lucruri de la țară în acel moment mi s-au înfățășat în chip atât de drastic înaintea ochilor, încât țin ca cuvintele marelui moldovan să nu lipsească din aceste *Amintiri*. Aceste cuvinte pe mine, fiul uneia din căpeteniile privilegiaților, al unui adversar înverșunat al abolirii *imediate* a privilegiilor, au avut darul să mă facă, de când le-am cetit pentru întâia oară la vârsta de treisprezece ani, partizanul însuflețit al ideilor și al simțimintelor cuprinse într-însele.

„Vin acuma la circulara circulărilor, la faimoasa circulară din 18 noemvre, care s-a numit circulara provocătoare. De mai naainte, domnilor, vă spun și vă declar cu toată francheța că sunt pentru îmbunătățirea soartei țaranilor, sunt pentru împroprietărirea lor. *În îmbunătățirea soartei țaranilor văd tot viitorul țării mele, văd fondarea naționalității române.* Câtă vreme țaranii vor fi sub jug, cât vor fi ei considerați ca niște mașine, bune de produs grâu și popușoi, *până când ei nu vor fi lipiți către țară prin drituri și avere, până când într-un cuvânt ei nu vor fi cetățeni, noi nu vom avea o nație!* Cel de pe urmă cuvânt al Convenției este fondarea naționalității române și, ca mijloc puternic întru aceasta, ea a ales, ea a prescris ridicarea claselor de jos! Articolul 46 nu zice, nu însemnează alta. Realizarea acestei misii, prescrisă guvernului lui Alexandru Ioan I, a fost visul meu, a fost obiectul întregii mele activități. Dar, domnilor, eu am voit ca să se creeze o așa stare de lucruri, încât cel de pe urmă țaran să aibă cunoștința datoriilor și a drepturilor sale! Am vrut ca, și la noi, cel mai de pe urmă țaran să poată zice ceea ce zice fiecare englez: *Dieu et mon droit!* Dumnezeu și dreptul meu! Prin aceasta

nu vătămăm nici un interes legiuit, dar contribuim la întărirea naţiei şi a ţării. O mai repet, *în cât timp ţaranul nu va avea conştiinţa drepturilor şi a conştiinţei sale către însuşi pământeni, cu greu o va avea către străini, în cât timp îl vom lasa în poziţia în care se găseşte astăzi asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, nelegat către ţară prin nimica, ce sprijin vom putea avea de la dânsul în ora pericolului, în ora în care va trebui să ni apărăm ţara şi naţionalitatea? Domnilor, să fim bine siguri că, în câtă vreme ţaranul nostru se va lasa să fie bătut de pământean, el se va lasa să fie bătut şi de străin; ba chiar va putea deveni instrument de răzbunare în mâna străinului!* Este timp, dar, ca înaintea interesului privat, să gândim la interesul cel obştesc, ca, înainte de a ne ocupa de moşiile cele mici ale noastre, să ne ocupăm de moşia cea mare, de România, cum făceau părinţii noştri. *Chestia Orientului este plină de nori şi de fulgere; trebuie să ne gândim serios ca de acum să ne ferim de trăsnetul ce ne ameninţă! Însă cu ce să ne ferim? Socotim poate că şi pe viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noştri cu capetele pe tipsie, cum se zice în limba populară, şi la ducerea lor să-i întovărăşim cu buchete de lăcrămioare? Socot că aceasta nu o mai voim. Ei bine, aceasta va fi în câtă vreme ţaranii, greul poporului, nu vor avea interese vitale materiale, pentru a sări şi a-şi apara moşia în contra străinilor năvălitori. Domnilor, 2 000 de boieri nu fac o naţie.* Aceasta este un adevăr pe care nimene nu-l poate contesta…

…socotiţi că o naţie nu are trebuinţă pentru apararea drepturilor sale şi de alte manifestaţii mai energice şi mai unanime? Şi socotiţi că acestea le vom putea avea în câtă vreme ţaranul nu va avea aceleaşi simţiri şi aceleaşi interese pentru ţară, întocmai ca şi clasele superioare?

Eu, domnilor, ca să ajungem la aceasta, din toată inima m-am silit dar aceea ce simţeşte boieriul pentru ţara sa să fac să simţască şi ţaranul; am căutat prin acelaşi interes să leg şi sucmanul, şi surtucul; ca, şi sub o haină, şi sub alta, să bată o singură inimă. Spre a ajunge la aceasta, vă mărturisesc, domnilor, am avut îndrăzneala, prin circulările mele, de a vorbi ţaranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de români; li-am vorbit de gloria strămoşilor lor, de timpurile lui Ştefan cel Mare şi ale lui Mihai Viteazul, când şi ţaranul simţea că are o patrie şi alăturea cu boierul se bătea pentru apărarea ei!...

Vorbind țaranilor de Convențiune, de drepturi, de națiune, prin acestea nu am înțeles să înjosesc, ci să ridic o clasă… Nime nu va tăgădui că Convențiunea este o întreagă revoluțiune în existența noastră națională, politică și socială, însă o revoluțiune de sus, o revoluțiune de pace, ce împiedecă pe acea de jos, acea de stradă.

Eu, ca ministru, m-am văzut față în față cu două revoluții: una de sus și alta de jos. Am preferat pe cea de sus, am căutat să ridic simțul și demnitatea țaranilor; m-am silit să li insuflu încrederea în noile instituții, mai drepte pentru dânșii decât cele vechi. Neadormita mea îngrijire a fost ca să fac pe țarani să creadă în ocârmuire; căci aveam și am convicția că în cât timp țaranii vor avea încredere în guvern, încredere mai ales în Alexandru Ion I, revoluțiune de jos nu va fi. Revoluția de jos nu va fi decât atunci când vom înăduși, când nu vom îndeplini dorințile țării, drepturile ce Convențiunea le închezeșluiește claselor de jos.

Atunci negreșit se va întâmpla ce se întâmplă cu vaporul care, dacă prea se comprimă, sparge mașina; am voit ca să funcționeze și să ni ducă țara înainte."

(Declară că nu a înțeles, voind ridicarea țaranilor la demnitatea de cetățeni, să jignească pe boieri. Este și el boier, urmaș de boier, vornic mare).

„Am atacat boierismul, nu boierii. Spiritul boieresc și-a făcut timpul, el nu mai poate a se menține sub regimul convențional. Acest boierism carele, sub formele convenționalismului, ține a pastra în putere privilegiul regulamentar l-am combătut toată viața mea. Boierii însă ca indivizi niciodată nu i-am atacat. Au nu sunt o mulțime din ei care au fost, în 1856 și 1857, în capul marii noastre mișcări naționale? Au și însăși în cea [mai] mare chestie socială, adică îmbunătățirea soartei țaranilor, nu sunt mulți boieri cu numele cele mai strălucite care împărtășesc ideile și principiile mele? Chiar dintre funcționarii și miniștrii regimelor trecute nu sunt mulți care au îmbrățoșat cu sinceritate ideile secolului și situațiunea actuală? Pentru ce acestora li-aș închide viitorul? N-am înțeles să atac pe nimeni îndeosebi; am lovit boierismul fiindcă el este lovit de secolul nostru...

…Nu, domnilor, nu eu am provocat pe țarani! Nu eu am făcut că astăzi sunt mai dârji decât înainte; că astăzi nu rabdă atât de ușor împilarea și lovirea ca în timpul Regulamentului. Cel ce li-a ridicat conștiința drepturilor și a demnității lor este marele act european, carele a făcut și pe țaran să ieie parte la reprezentanță în Adunările ad-hoc din 1857, act care, luând pe acei țarani, ce mai înainte nici nu îndrăzneau a se arata la poarta Curții, i-a pus pe băncile Adunării, alăturea cu domnul Știrbei, cu domnul Bibescu, alăturea cu toți dumneavoastră, și a făcut ca votul țaranului să aibă aceeași greutate ca votul stâlpilor țării. I-a mai provocat și ambasadorul reginei Marei Britanii care, la deschiderea Adunării din 1857, a invitat pe deputații țarani la ceai, întocmai ca și pe cel întâi boier, și, în fața tuturora, li-a zis: «Voi sunteți adevărații reprezentanți ai națiunii române, voi reprezentați viitorul».

I-au mai întărâtat și luptele dintre separatiști și unioniști. I-a mai provocat rezultatul negativ ce l-au dobândit, în Adunarea de la 1857, cererile lor în privința boierescului! Ei, care au iscălit cu noi toate dorințile naționale, când a venit timpul de a ne ocupa și de cererile speciale, drept singur rezultat au capatat insulte de la această tribună, astfel că fiecare din bieții deputați s-a întors pe la casele lor cu deznădejdea în inimă și cu blăstămul pe buze și nici măcar în casele lor nu au fost liniștiți. Pe unii i-au maltratat proprietarii pentru că au îndrăznit a se tângui de soarta lor, pe alții i-a tiranizat guvernul lui Vogoridi, care cu sila li-a luat până și buletinele Adunării ad-hoc…

În sfârșit, spre a reveni la acuzările de provocare, au provocat pe țarani o așteptare de patru ani, cu toate că Convenția zice că toți Românii sunt egali înaintea legii, și că se va proceda fără întârziere la îmbunătățirea soartei țaranilor. Iată, se apropie trei ani de la promulgarea Convenției.

Ei bine! Eu nu fac întrebarea: care voce în acești trei ani s-a ridicat în favoarea țaranilor? S-au votat în adevăr întinderea dărilor, întinderea recrutației asupra tuturor claselor societății: însă pentru că și boierul, și proprietarul plătește bine, pentru aceasta ușuratu-s-a birul țaranilor? Însă pentru că și feciorii foștilor privilegiați sunt supuși la recrutație, pentru aceasta ușuratu-s-a

ceva din sarcinile țaranilor? Nu, îmbunătățirea soartei țaranilor până acuma nu s-a făcut și prin urmare nu s-au precurmat nici dreptele lor tânguiri. Așadar, nu eu am provocat pe țarani."

(Arată starea de nemulțămire în care se afla țara când a fost chemat la guvern, nemulțămirile claselor de sus și de jos: lăcustele, boala de vite, recoltele răle din trecut, îngrijirile răspândite în țară din cauza operațiilor statistice și a recensământului pentru recrutare, care se aplica pentru întăia oară, începuturi de răscoală la Botoșăni și la Covurlui, țaranii strigând: „*Nu avem nimica de aparat: Deie soldați cei ce au moșii! Deie boierii!*" Arată cum a liniștit pe săteni.)

„O cauză din nemulțămirile sătenilor erau obijduirile la care erau încă expuși din partea proprietarilor și mai ales a posesorilor greci.

Dacă sunt mulți proprietari buni, nu pot nega că sunt și mulți proprietari și posesori răi, care, cu toate principiile Convenției, cu toate ordinele guvernului, maltratează pe țarani ca în timpul Regulamentului. Ba sunt chiar moșii unde însăși administrația nu poate răzbate. Jandarmii se leagă cot la cot, subprefecții sunt siliți să încunjure moșia, în unele locuri însăși proprietatea guvernului nu se respectează, precum s-a întâmplat la o moșie din ținutul Romanului, unde proprietarul a secfestrat tărăboanțele, boii, căruțele unui antreprenor al departamentului lucrărilor publice. În agitația, dar, care din ce în ce mai mult se întindea între săteni, măsura cea mai mare, mai salutară era, pe de o parte, să stăvilesc împilările și, pe de alta, să ridic moralul țaranilor, să-i asigur despre viitor, să li insuflu încredere în ocârmuire și în Domnul Țării. Acesta a fost scopul circularii pe care dl Balș a numit-o provocătoare. Cu ceva nepărtinire ea, din contra, s-ar putea numi împăcătoare."

Dă cetire circulării ministerului de interne al Moldovei No. 17025 din 18 noemvre 1860.

Prin această circulară se recomandă prefecților să aducă la cunoștința țaranilor că îmbunătățirea soartei lor, închezeșluită prin articolul 46 al Convenției, urmează să se facă în curând în chipul legiuit, iar până atunci să privegheze pentru ca ei să nu fie obijduiți peste prevederile legii de față.

„Pe cât ei sunt îndatorați a îndeplini legiuitele lor îndatoriri către proprietate, pe atâta și proprietarii, posesorii și vechilii trebuie a fi mărginiți de a nu obijdui pe săteni peste legiuitul pont.

Orice asupriri și mai ales bătăile să contenească, și să știi cu deplin, domnule prefect, că ocârmuirea este hotărâtă a pedepsi cu cea mai mare asprime pe oricine, fie slujbaș, fie particular, care în viitor ar îndrăzni a obijdui pe țarani.

Fii aspru către cei nătângi și răi, dar apără pe cei blânzi și buni. Este vreme ca și țaranul să fie privit ca cetățean; este vreme ca și el să fie aparat în persoana, în cinstea, în averea lui. Aceasta este cea dintâi, cea mai mare din datoriniile dumitale, domnule prefect, și să știi că voi priveghea ca această datorință să se împlinească.

M-am înștiințat că prin unele sate umblă răuvoitori și răzvrătitori și se încearcă de a întârâta pe bunii noștri țarani în contra ocârmuirii! A face aceasta este a fi dușmanul țării, al Domnului și al însuși țaranilor. Cine voiește binele locuitorilor trebuie mai ales să-i îndemne la paza liniștii și la supunerea către ocârmuire. Numai prin buna rânduială țaranii vor putea dobândi dragostea Domnului și a Puterilor legiuitoare; numai prin răbdare țaranii vor izbuti la îmbunătățirea soartei lor, făgăduită de marele puteri ale Europei și pe care Măria Sa Domnul din toată inima o voiește a o pune în lucrare cât mai curând.

Silește-te dar, d-le prefect, ca să liniștești pe locuitori și să li insufli încredere în Domnul țării. Spune-li de-a dreptul, spune-li prin subprefecți, ca ei să astupe urechile la vorbele răuvoitorilor și răzvrătitorilor, oricari ar fi! Să-și puie toată credința în Măria Sa Alexandru Ion și în ocârmuirea lui. Cu toții voim îmbunătățirea soartei țaranilor; și, ca să ajungă la aceasta, ocârmuirea este hotărâtă a trece peste toate piedecile, peste toate greutățile. Măria Sa Domnul este pătruns de marea Sa chemare; el știe că nu poate fi pace, putere și fericire în România, întru câtă vreme țaranii nu vor fi fericiți. Noi toți câți suntem de Măria Sa chemați la trebile țării trebuie dar să ne pătrundem bine de aceste adevăruri. Respect drepturilor proprietății, dar respect și drepturilor țaranilor! Să cerem supunere de la dânșii, dar și noi să li dăm dreptate și aparare.“

Partea reprodusă aici în cursive, mai ales pasagiile în care se vorbea de *fericirea* ce domnul era hotărât s-o asigure țaranilor, prin care cuvinte nu se putea înțelege decât împroprietărirea lor, fusese mai ales ceea ce stârnise mânia privilegiaților și-i împinsese să ceară darea în judecată a ministrului care cutezase să deie o asemene circulară, împotriva căreia, judecând după principiile astăzi admise de toată lumea, nu se pot găsi decât cuvinte de laudă și care, dată fiind starea de asuprire la care era supus țaranul nostru atunci, combinată cu agitația de care era cuprins în urma participării lui la Divanurile ad-hoc, a răspingerii de către acel Divan a cererilor sale, a luptelor pentru unire la care fusese chemat să ieie parte și a necontenitei amânări a îmbunătățirii soartei sale promise de Convenție, făgăduință de care clasa țaranească avea perfectă știință, nu se poate numi dimpotrivă decât un act de înaltă prevedere, datorit unei minți deosebit de agere, de prevăzătoare și de clare.

Despre izbânda propunerii de dare în judecată a lui Kogălniceanu, cred că nici majoritatea, nici minoritatea comisiei nu și-a fi făcut vro iluzie. Ministerul a demisionat și nu s-a mai vorbit de dare în judecată. Lupta între boierime și domn a devenit din acel moment mai înverșunată și mai aprigă din zi în zi, cea dintăi fiind hotărâtă să se folosească până în ultimul moment de faptul că dreptul de vot alcătuia un adevarat monopol în mânile ei, iar cel de al doilea, absolut conștient de înalta misiune ce i-o impusese ridicarea lui la scaunele amânduror acestor țări, adică aceea de a pune la cale preschimbarea unor turme de inconștienți în națiune de cetățeni. Își dădea prea bine samă că aducerea la desăvârșită îndeplinire a unei asemene misiuni, departe de a fi cu putință în scurtul timp în care îi putea fi dat să ocupe aceste scaune, cerea fără îndoială un timp neasamanat mai lung decât viața de care putea să aibă parte, era însă hotărât ca el să fie acela din al cărui voință și sârguință să fi plecat măreața mișcare.

Și fără îndoială că, într-adevăr, lui sunt datorite cele dintâi fapte concrete care alcătuiesc începutul ei.

Opoziția conservatoare nu scapa în acest timp nici un prilej pentru a cere domnului desăvârșirea unirii și aducerea principelui

străin; în realitate nu știa prin ce mijloace să scăpe de el mai răpede. Cuza și cu Costache Negri, prietenul și neprețuitul lui ajutor la Constantinopol, unde acum reprezenta amândouă țările, s-au folosit de această necontenită agitație și frământare pentru a reprezenta Porții și puterilor garante că domnitorului îi este cu neputință să menție ordinea și să ocârmuiască Principatele dacă nu se desăvârșește unirea, căci, pe lângă frământarea și nesiguranța pricinuite de nedesăvârșirea ei, organismul alcătuit de regimul convențional de la 1858 este deosebit de greoi și de costisitor: cu Comisia Centrală, cu cele două Camere deosebite de la Ieși și de la București, cu cele două ministere, cu celelalte complicațiuni și, mai ales, din cauza legii electorate alcătuite de Convenție, în puterea căreia dreptul de alegător la Cameră îl posedau, în amândouă Principatele, mai puțin de patru mii de alegători. Colegiile electorale erau ridicol de mici: astfel, în ținutul Ismailului, de altmintrelea destul de populat, avea drept de vot *un singur alegător*, și acești alegători aparțineau aproape toți vechei clase privilegiate, în oborârea privilegiilor căreia consista partea cea mai importantă a reformelor de efectuat și a căror săvârșire era prescrisă de Convenție. Nu se putea gândi la o reformă pe cale constituțională a legii electorale în ființă, căci și deputați, și alegători priveau orice modificare implicând întinderea sufragiului ca o adevarată sinucidere. Cuza mai adusese, prin Negri, la cunoștința Porții și a puterilor că Comisia Centrală terminase proiectul de lege rurală, iar Camera Moldovei, dându-și samă cât era de neaparat ca această lege să fie întocmai aceeași în amândouă Principatele, pentru ca una din populațiunile rurale să nu fie mai favorizată decât cealaltă, cere ca amândouă Camerile, întrunindu-se în București, s-o discute și s-o voteze împreună. I-ar veni greu Domnului să se opuie unui asemene pas care ar putea să aibă urmări incalculabile.

Considerațiile de mai sus, pe care Negri le dezvoltase în repețite rânduri verbal, în cursul anilor 1860 și 1861, atât demnitarilor Porții, cât și ambasadorilor marilor puteri, le mai comunicase acelorași, în vara anului 1860, în urma cererii domnitorului, printr-un memorand scris. Opoziția conservatoare, aflând despre

conținutul acestei piese, fu cuprinsă de o mare îngrijorare, mai cu samă din cauza atacului asupra monopolului său electoral. Se știa că de mai mult timp urmează tratări cu Poarta și cu celelalte puteri pentru desăvârșirea unirii, se vorbea de o conferință ce avea să se ție asupra acestei chestiuni la Paris sau la Constantinopol și se mai știa că, în chestiunea unirii, Poarta era acuma dispusă să facă mari concesiuni. Acel moment a fost ales de opoziție pentru a face în Camera moldovenească o interpelare prin care se cerea guvernului să răspundă dacă, „cu prilejul conferinții ce avea să se ție la Paris, luase măsuri a se încunoștiința din nou pe puteri despre viile așteptări ale țării de a vedea realizate dorințele rostite de Divanurile ad-hoc".

O interpelare la fel a fost adresată în Camera Țării Românești îndată ce se primi acolo telegrama aducând la cunoștință textul acestei interpelări. Guvernul dădu în amândouă camerile un răspuns evaziv.

Departe să aducă folos cauzei unirii desăvârșite, interpelarea îi punea numai piedici. Domnitorul și cu Negri izbutise să moaie cerbicia turcilor, pașalele își cam luase nădejdea de foloasele bănești ce li aduceau altădată schimbările de domni, iar principala noastră potrivnică, Austria, după înfrângerile ei în Italia și pacea de Villafranca, nu mai ținea limbagiul țanțoș de altădată. Cuza era sigur că este pe punctul să desăvârșească unirea. Dar insistența pusă de camere asupra principelui străin amenința să strice totul. Napoleon al III-lea voia unirea desăvârșită, dar o voia rămânând Cuza domn. Poarta se resemna la unire, temându-se ca Cuza să nu o desăvârșească cu de la sine putere, întemeindu-se pe protecția și sprijinul împăratului francezilor, dar nici într-un chip nu voia s-audă de un domn străin. Până și Austria se arata acuma, în urma unor procedeuri dibace ale lui Cuza, dispusă să steie la vorbă pe tărâmul desăvârșirii unirii, dar era absolut intratabilă în ceea ce privea domnul străin. Nenorocita interpelare pusă la cale de dreapta n-a făcut decât să amâie pe câteva luni desăvârșirea unirii, adică scopul ce-l doreau cu toții.

O viguroasă campanie împotriva domnului străin și în favoarea eredității în familia lui Cuza, dusă atât de prietenii personali

ai domnului, cât și de stânga, până atunci răuvoitoare lui, contribui mult la liniștirea Austriei și a Porții și avu darul să mai sporească îngrijirea privilegiaților, ideea domniei ereditare în familia lui Cuza supărându-i și mai tare decât unirea fără domn străin și cu domnia lui Cuza fără ereditate. Îmi aduc aminte de indignarea de care tata și prietenii săi politici erau cuprinși când se gândeau că ni-ar putea fi dat să vedem odată pe unul din copiii lui Librecht așazat pe scaunul acestor țări. Eu nu înțelegeam cum Alexandru Moisă, pe care, într-un ziar ilustrat, îl văzusem plutind, într-un paner, pe Dâmbovița, era copilul lui Librecht, și când ceream lămuriri eram trimes la primblare.

Dreapta a mai slăbit-o deci cu cererile de domn străin, ceea ce a permis lui Cuza și lui Negri să-și îndoiască activitatea și, la decemvre 1861, să serbăm înfăptuirea unirii desăvârșite.

Poarta nu uitase să amestece la dulceața concesiunii ce ni-o făcea picături groase de fiere. În firmanul slobozit spre acest sfârșit, desăvârșirea unirii era legată de următoarele condițiuni: 1) era concedată numai pe vremea vieții lui Cuza; 2) Comisia Centrală era numai suspendată pe acest timp, nu desființată; 3) nici o modificare nu se putea aduce în acest timp hotarelor Principatelor Unite; 4) aveau să se înființeze două consilii provinciale, unul pentru Moldova, celalalt pentru Țara Românească; 5) unirea avea să înceteze odată cu moartea lui Cuza și se prevedeau toate amăruntele chipului în care avea să urmeze atunci acea desființare.

Dar Negri, într-o notă din 16 noemvre 1861 către ambasadori, declarase că „nu ne vom supune la nimica din cele ce ni s-ar impune, aceasta chiar în puterea articolelor 22 și 23 ale Tratatului de Paris și a articolului 2 al Convenției.“ Iar Domnitorul, după cetirea mesajului în Adunarea moldovenească, a adăugit: „Unirea va fi așa cum o dorim noi.“ De altmintrelea, Poarta era departe de a dispunea de mijloacele necesare pentru a ni impune condițiile ei, căci puterile nu ar fi lasat-o nici într-un caz să întrebuințeze forța spre acest sfârșit.

CAPITOLUL VIII

Din domnia lui Cuza

(urmare și sfârșit)

Desăvârșirea unirii, prin dispariția Comisiei Centrale, contopirea celor două camere într-o cameră unică și a celor două ministere într-unul singur au ușurat în chip însamnat mecanismul administrativ și legislativ atât de greoi de până atunci, dar n-au suprimat dificultatea de căpetenie cu care se lupta Cuza: monopolul drepturilor politice a vro patru mii de privilegiați, dintr-un popor de peste patru milioane de suflete. Majoritatea covârșitoare a acestui număr infim de alegători aparținea clasei privilegiate, compusă mai cu samă din proprietari de domenii întinse. Aceste mari domenii se alcătuise în urma unor cotropiri succesive și progresive, în curs de veacuri, care transformase dreptul de folosință al căpeteniei sătești de la origine asupra unei părți minime a hotarului așăzării ocârmuită de el, unit cu folosința unor drepturi administrative și regaliane, în proprietăți grevate de un drept numai de folosință al obștei sătești asupra unei mici părți din acel hotar, nu numai legată de munci și de îndatoriri grele, dar mai fiind și contestată.

Precum am arătat mai sus, generațiile de stăpâni de moșii care au trăit în veacul trecut pot să invoace, în apararea lor, faptul că erau de o incontestabilă bună-credință în ceea ce privea sfințenia dreptului de proprietate ce-l pretindeau și-l exercitau aproape cu desăvârșire asupra *moșiilor* lor. Însuși Kogălniceanu nu-și dădea samă până la ce punct era șubred acel pretins drept de proprietate absolută al stăpânilor de moșii împotriva căruia ducea o luptă atât de însuflețită, atât de grea. La începutul domniei lui Cuza exista un singur barbat, minții puternice a căruia i-a fost dat [*sic*!] ca, deși lipsită de orice material documentar,

să fie în stare să gâcească, dacă nu întregimea amăruntelor *dreptului românesc* din evul mediu, dar cel puțin faptul că, asupra pământului locuit de el, săteanul român avea un drept de *proprietate* supusă *oblăduirii* unui stăpân care îl exercita în puterea vrunui act domnesc, și acest barbat a fost Ion Brătianu. Din pacate el nu a tratat chestiunea în scris decât în ajunul loviturii de stat, când se știa că împroprietărirea este un lucru inevitabil, căci frumoasele lui articole din *Românul* au apărut între 10 și 19 april 1864. Chestiunile constituționale îl ocupau, pe el și pe amicii lui, mult mai serios.

Lui Cuza și lui Kogălniceanu li revine fără îndoială fala de a fi fost fruntașii luptei care a dat țaranului român stăpânire deplină asupra unei mici părți din pământul ce-l stăpânise odinioară strămoșii lui și care-i fusese răpită printr-un lung șir de cotropiri, lăsându-i la sfârșit numai un slab drept de uzufruct asupra unei întinderi minime, drept contestat și acela și exercitat numai în schimbul unor istovitoare corvezi.

Foștii privilegiați făcuse tot ce putuse, întâi pentru a întârzia și apoi pentru a împiedeca cu desăvârșire sau cel puțin a reduce la un minimum hoția, cum o numeau ei, proiectată de Cuza și de Kogălniceanu în scop să-și interneze o *popularitate nesănătoasă*. Printre acești opozanți la un act de dreptate și de prevedere erau nu numai unii din barbații cei mai culți din țară, dar și alții de o bună-credință ce a ramas nedezmințită până la sfârșitul vieții lor, barbați al căror simț de echitate și de dreptate mergea adesa până la ridicol, iubitori sinceri ai poporului, ai țării și ai neamului. Dar trebuie să recunosc că desăvârșita sărăcie a materialului documentar stând atunci la dispoziția publicului alcătuia (chiar pentru românul cel mai cult) o neputință absolută pentru ca să poată reconstitui chiar numai principiile de bază ale *Obiceiului Pământului*. Ion Brătianu a dat în acest caz dovadă de un adevarat dar de divinațiune; documentele care au permis pătrunderea tainii au fost publicate numai ani după promulgarea legii rurale. Astfel stând lucrurile, era firesc ca foștii privilegiați, stăpâni exclusivi asupra dreptului de a trimete deputați, să se opuie cu cea mai desăvârșită cerbicie oricărei lățiri a dreptului de vot. Știau prea bine că domnul se va

„Aleksandru Joan I Prinzul Moldo-Romanii. Lithographié par Mercier à Paris, 1859.“ Portret oficial cu mantie de hermină.

…S-ar cădea ca românii să puie mână de la mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru moldovenii din cercul nostru era un singur împarat și o singură împărăteasă în Europa: acei ai francezilor.

…Cineva făcând aluzie la originea străină [a lui Nicolae Vogoridi], el a protestat prin câteva cuvinte, din care asistența a înțeles numai cele de pe urmă: Vogoridi mi ieste Moldovano. — Gravură din *L'Illustration*, 1858.

…Sultanul a hotărât să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiță Balș.

Era foarte simpatic, știa să se facă popular și iubit și să păstreze iubirea acelor cu care se găsea în contact. Avea un caracter pe cât de franc și de deschis îl poate avea un conducător de oameni, era stăpân pe darul de a ști și de a putea să se hotărască răpede și să se ție de hotărârea luată, care de altmintrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvârșit dispreț. — Alexandru Ioan Cuza, portret oficial de Josef Kriehuber, 1861.

Vizita domnitorului la Constantinopol nu avu loc decât în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvârșire toate formele umilitoare care erau până atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe domn în picioare și făcu chiar câțiva pași înaintea lui. — Sultanul Abdul-Medjid îl primește pe domnitorul Alexandru Ioan la Palatul Dolmabahçe, gravură în *L'Illustration*.

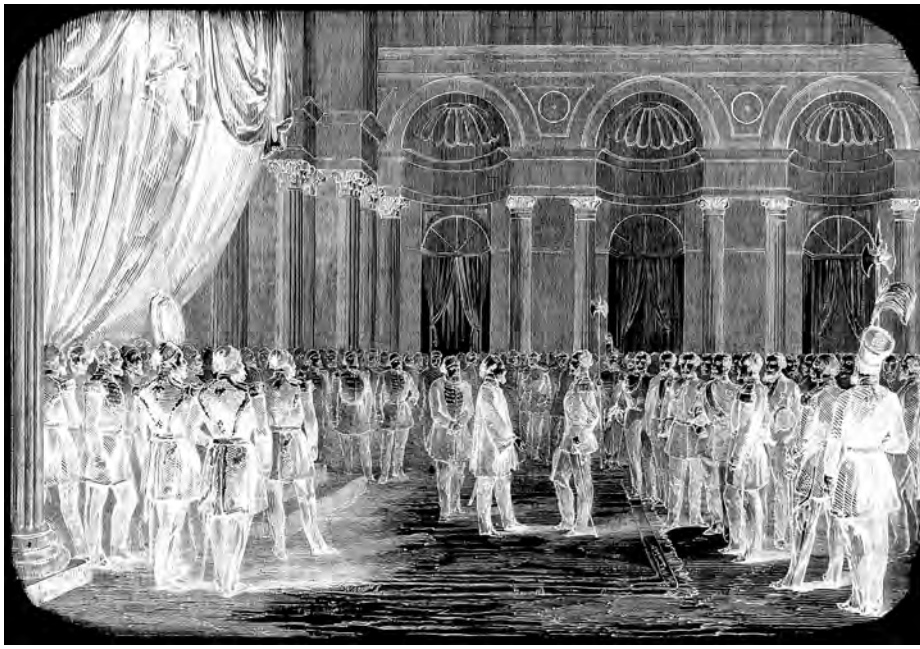

grăbi să profite de o întindere a sufragiului pentru a-și alcătui camere favorabile reformelor ce se credea chemat să le înfăptuiască, reforme din care cea dintâi avea să fie tocmai răpirea, cum ziceau ei, a unei părți din averea lor, pentru a o da țaranilor. Din această cauză domnul era redus să ocârmuiască cu camere veșnic ostile reformelor ce le propunea. Un întâi proiect de lege rurală fusese alcătuit de Comisia Centrală, încă din întâiul an al activității sale, pentru a fi discutat și aprobat tocmai în anul următor.

Prin această lege urma ca, de la promulgarea ei înainte, tocmelile dintre săteni și stăpânii de moșii pentru locurile de hrană de care cei dintâi ar avea nevoie: arătură, fânaț și imaș, se vor face după forma obișnuită pentru tocmelile de bunăvoie. Nici o legiuire sau măsură administrativă nu putea să mai intervie pentru a regula asemene legături. Se da locuitorilor un termen de trei ani pentru a pune la cale astfel rapoartele cu proprietarii. Acei ce nu s-ar fi învoit în acest termen pentru viitor erau liberi să urmeze în tot timpul vieții lor așăzământul în vigoare, cu volnicie să plătească în bani, după prețurile stabilite în localitate, munca ce o dădeau astăzi ca chirie a pământului. Această facultate era însă mărginită numai la întinderile legiuite ocupate de locuitori și nicidecum la prisoase ce le-ar lucra peste acele întinderi, apoi numai acei locuitori care lucrase până atunci boierescul (claca) proprietarilor respectivi pastrau dreptul să rămâie până la moarte sub regimul legii vechi. Însurăței aveau să se tocmească cu proprietarul prin bună învoială. Sătenii erau declarați „*embaticari* (emfiteoți) asupra locurilor de casă, a sădirilor de vii și a pământurilor de care puteau dispune după cuviința lor, în schimbul embaticului* obișnuit în localitate, fie în bani, fie în natură". Ei erau, bineînțeles, slobozi să-și mute locuințile unde vor voi, fără oprire.

Precum se vede, prin acest proiect de lege se pastra un drept de folosință la minima parte de pământ ce i-o lasase Regulamentul Organic numai acelei părți a țărănimii care lucrase boieresc până atunci și care avea să mai lucreze până la moarte.

* Embatíc: obligație financiară corespunzând unui tip de arendă pe termen foarte lung, cu drept de ipotecă (n. red.).

Dreptul ce-l aveau însurăţeii să primească pământ la căsătorie era desfiinţat. Numai o îmbunătăţire a soartei ţaranilor nu alcătuia deci legea rurală votată de Comisia Centrală, căci ea răpea ţărănimii orice drept de folosinţă la pământ îndată după stângerea generaţiunii care, în acel moment, lucra boierescul (claca). Dimpotrivă, privilegiaţii săvârşeau astfel o nouă hrăpire, punând cunună tuturor cotropirilor anterioare. Căci reforma propusă răpea ţărănimii dreptul de a fi pusă, la căsătorie, în posesiunea minimelor parcele la care o îndreptăţea ultima şi cea mare hrăpire: acea săvârşită de Regulamentul Organic. Cum ar fi putut deci Cuza să-şi închipuie că, păstrând legea electorală în vigoare, ar putea ajunge vrodată la îmbunătăţirea soartei ţaranului?

Şi din zi în zi deveneau mai vederate semnele unei adânci frământări în masele poporului, până când, în ianuar 1862, aceste nemulţămiri au izbuhnit în răscoală făţişă. Ţaranii din judeţul Buzău s-au răsculat sub povăţuirea lui Niţă Mălăierul şi au apucat drumul Bucureştilor, devastând şi prădând în cale hambarele şi aşăzările stăpânilor. A trebuit să se trimată trupe spre a-i opri şi a-i linişti. Măsurile de rigoare au putut deocamdată să calmeze agitaţiunea.

Întăiul minister comun amânduror ţărilor, sub care se petreceau aceste fapte, era luat de domn din dreapta: Barbu Catargiu îl prezida. Când Ion Brătianu îl interpelă asupra arestărilor făcute, el răspunse că: „răscoala ar fi putut da ţării o lovitură care ar fi cufundat-o în prăpastia din care nici strănepoţii noştri n-ar fi putut-o scoate". Chestia era privită de Cameră şi de guvern ca atât de primejdioasă, încât interpelatorul nici nu a fost lasat să-şi dezvolte interpelarea.

Voi observa că partidul liberal muntean, pe cât îi era cu putinţă, se ferea să se ocupe de chestia ţărănească. Chiar când a fost chemat la putere, şi-a concentrat sforţările mai ales asupra chestiunilor constituţionale, cum erau: dreptul de vot şi libertatea presei.

Ion Brătianu zicea, în şădinta Camerei de la 11 fevruar 1863:

„Când ni făcea domnul Kogălniceanu şi alţii din Moldova imputarea: de ce nu discutăm chestia proprietăţii, noi răspundeam că în ambele părţi litigante există încă prejudecăţi; că chestiunea

cere să fie discutată în toată liniștea, cu tot sângele-rece necesar; că trebuie să așteptăm până ce vor vedea proprietarii că modul proprietății de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dânșii; să vadă că au alte resurse, mai bune decât acele ce li dau legile existente. Să începem, ziceam noi, cu alte reforme: cu moralizarea funcționarilor, cu garanțiile comerțului, cu institutele de credit. A intrat în capul țaranului ideea că toată cauza răului de care suferă țara este proprietarul. Dacă bate piatra, dacă plouă broaște, cauza este că proprietarii au proprietăți. De aceea am zis capului statului, pe când eram la guvern, să nu atingem chestiunea proprietății; să căutăm mai întâi a înfrăți spiritele, a lumina pe ambele părți; să facem întâi institutele necesare și, când vom rezolva legea proprietății, s-o rezolvăm astfel încât s-aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existența noastră națională; căci un război civil este nenorocirea cea mai mare."

Mă tem că, dacă s-ar fi așteptat pentru rezolvarea șchioapă cum a fost dată chestiunii rurale de Cuza și de Kogălniceanu ca proprietarii să se convingă „că au alte resurse, mai bune decât exploatarea moșiilor lor prin boieresc, să se moralizeze funcționarii, să se stabilească garanții pentru comerț, să se întemeieze institute de credit" și, mai ales, „să se înfrățească spiritele", s-ar fi dat vreme și prilej să se mai producă încă cel puțin zece mișcări ca acea a lui Nițâ Mălăieru, din ce în ce mai violente și mai puternice, adică tocmai războiul civil de care Ion Brătianu se temea că va izbucni, rezolvând atunci chestiunea.

Am reprodus cuvintele de mai sus ale șefului partidului liberal pentru a arata: 1) că ferma voință de a desăvârși reforma rurală a fost o voință moldovenească și, 2) că ea a pornit de la Cuza și de la Kogălniceanu, personal.

În cursul dezbaterilor pentru reforma rurală, Barbu Catargiu, președintele primului minister comun, a fost asasinat pe când ieșea de la Cameră, fiind în trăsură cu colonelul Neculai Bibescu, prefectul poliției capitalei.

Barbu Catargiu era adversarul de căpetenie al oricărei atingeri la vechea stare de lucruri. Cuvântul lui avea darul să farmece cu desăvârșire pe partizanii trecutului. N-am înțeles niciodată pentru ce, căci argumentația discursurilor sale mi-a părut totdeauna cu

desăvârșire slabă. Am chestionat în această privință atât pe tata, cât și pe alți colegi ai lui din întâia cameră comună. Toți mi-au răspuns același lucru: argumentarea discursurilor lui Barbu Catargiu era într-adevăr slabă, adesa nulă, dar timbrul vocii care le rostea, nuanțările ei, gesturile și mai ales mimica lui te impresionau adânc: el era mai mult un retor admirabil decât un orator de samă[1].

Era cunoscut ca adversarul cel mai neîmpacat al oricărei atingeri la dreptul de proprietate absolută ce-l pretindeau stăpânii de moșii, drept ce-l privea ca intangibil, se știa că nici într-un caz o reformă în sens favorabil țaranilor a raporturilor în vigoare atunci între pământ, sătean și stăpân nu se va putea efectua sub ministerul prezidat de el. Mai era cunoscut ca adversar, tot atât de ireductibil, al extensiunii sufragiului; stătea deci în cale tocmai scopului celui mai scump al domnului și al lui Kogălniceanu de o parte, al partidului liberal muntean de alta. Împotriva reformei regimului rural se rostise în sesiunea în curs numai odată și în chip relativ moderat. Dar se întâmplase că, tocmai în ziua asasinării sale (11 iunie 1863), el interzise o mare întrunire ce acel partid [o] proiectase pentru a serba aniversarea revoluției de la 1848. Căutându-se deci după asasinat: *cui folosea mai mult fapta de groază săvârșită*, răspunsul nu a putut să fie altul decât: domnului și partidului liberal muntean. Tata nu stătea macar un moment la îndoială pentru a acuza pe Cuza. Îl văzuse puține momente după asasinat și zicea că *avea crima scrisă pe față*. Cei mulți însă declarau în gura mare că faptașul nu putuse să fi fost pus la cale decât de liberalii munteni. În cât privește pe Cuza, convingerea mea este că niciodată gând atât de blastamat nu a trecut prin crierii lui: nici una din faptele sale, nici unul din amăruntele vieții lui nu autoriză bănuiala că ar fi

1. Se știe că, în tinerețele lui, Barbu Catargiu a fost surprins de un oarecare Palama noaptea, la femeia lui. Spre a ieși din încurcătură, Catargiu a înjunghiet pe Palama. Grigore Ghika, care domnea atunci în Țara Românească, a pus să aducă pe Barbu Catargiu la Curte, a poroncit să-l întindă, fiindcă era *evghenist*, nobil, pe postav roșu și să-i administreze o falangă zdravănă, după care Catargiu a găsit cu cale să părăsească țara pe câțiva ani.

fost în stare să îndemne la vrun asasinat. Apoi știm acuma cu prisosință că încă de atunci se gândea la lovitura de stat și se sfătuia cu Napoleon al III-lea asupra ei; ce zor avea deci el, care prin nimică nu a dovedit vrodată macar urmă de instincte sanguinare, să recurgă la asasinat pentru a înlătura pe un barbat peste a cărui opunere la proiectele sale putea trece fără a-și pata mânile cu sânge. Doară Cuza era român moldovan.

În ce privește generația de atunci a liberalilor munteni, mai mult decât îndoielnica lor înrudire cu atentatul lui Fieschi* nu ar ajunge pentru a autoriza să li se atribuie lor paternitatea uciderii lui Barbu Catargiu: a trecut de atunci o viață de om și, afară de niște fanfaronade, precum este cuvântul *ce se zice* că l-au trimes, la 1875, lui Carol I: „să cruțe țara de comiterea unui asasinat etc." și de o nenorocită mărturisire făcută în Cameră, de întâiul Brătianu, relativ la o *tolerare* de asasinat, nu s-a putut pune în sarcina lor nici urmă de asasinat politic. Trebuie să recunoaștem că prin nimică n-au dovedit liberalii munteni că ar fi sanguinari și capabili de asasinate. În schimb însă, Ion Brătianu tatăl a mărturisit, în Camera de la 1866, că știe cine a fost asasinul lui Barbu Catargiu. Care sunt cuvintele pentru care n-a dat în vileag numele acestui asasin este greu de înțeles. Umbla pe atunci vorba că făptuitorul era un ungur numit *Bogati*, pe care crima lui l-ar fi *îmbogățit*[1]. Dar cine oare l-a pus la cale?

Deoarece partizanii trecutului deloc nu se fereau să proclame în public bănuiala că asasinarea lui Barbu Catargiu era opera a însuși domnului, faptul nu a putut bineînțeles decât să învenineze și mai mult relațiile așa și așa atât de încordate între ei.

Proiectul de lege rurală al Comisiei Centrale trecu prin Cameră aproape nemodificat, combătut în chip serios numai de Kogălniceanu. Apărătorii trecutului nu se temeau de nimică ca de promulgarea lui de către domn, doreau și nădăjduiau să

* Confuzie cu atentatul din 1836 săvârșit de Giuseppe Marco Fieschi împotriva regelui Franței Ludovic Filip (n. red.).

1. Ion Brătianu către Kogălniceanu în ședința Camerii de la 11 octombrie 1866: „Barbu Catargiu n-a fost omorât de un român; d. Kogălniceanu trebuie să știe asta." Kogălniceanu răspunzând că nu știe, Brătianu lămurește: „Trăiește o persoană care știe și care-ți va putea spune."

poată scapa și de lege, și de Cuza, rămânând cu moșiile și cu boierescul neștirbit. Iar domnul, ferm hotărât să îmbunătățască soarta țărănimii, nici nu se gândea să sancționeze o lege care, departe să îmbunătățască soarta masei poporului, o înrăutățea în chip însemnat, mai știrbind încă din drepturile ce-i rămăsese asupra pământului. Nemulțămirea în popor se făcea din zi în zi mai adâncă, iar partidele politice începeau să schițeze în alegeri pentru a răsturna pe domn.

Acesta, într-o scrisoare către Negri, caracteriza aceste partide prin cuvintele: *des fous et des traîtres* (*niște nebuni și niște trădători*). Din partea lor boierii noștri nu scapau nici un prilej pentru a manifesta ura și disprețul lor către domnitor. La noi, spre exemplu, magarul nostru, un dobitoc deosebit de îndărătnic și de vicios, purta numele de Alexandru Ion I, la Comănești, la Ghikulești, un câne cu trei picioare, extraordinar de urât, fără coadă și chior de un ochi nu răspundea decât numelui de Cuza, iar la Grozești, la Lascar Bogdan, numele domnului era dat unui vier de soi bun, dar atât de răutăcios, încât au fost siliți să-l împuște, și în multe case boierești era la fel.

Este însă incontestabil că Cuza ne dusese cu o mână foarte sigură la desăvârșirea unirii și că identificându-se în chip așa de hotărât cu interesele țărănimii ne-a scapat de o groaznică revoluție, în schimb administrația lui lasa mult de dorit, cum de altmintrelea nici nu putea să fie altfel. S-ar fi putut merge mai încet cu crearea de servicii noi, dar nu încape îndoială că organizarea de până atunci era pe picior mult prea restrâns pentru a îndestula toate nevoile unei țări care voia să se apropie de nivelul celorlalte state europene. Faptul că s-a copiat în chip absolut servil administrația franceză în toate ramurile serviciului public, ceea ce cerea înființarea unui mare număr de posturi noi, pe care era imposibil să le umpli cu titulari macar de departe să fi fost în stare să îndeplinească numai esențialul din datoriile incumbându-li, a creat o stare de fapt care în această privință justifica cu desăvârșire calificativul de „*regim à la Soulouque*"* dat de tata noii ere. Se fura de sus și până jos, în această

* Faustin-Elie Soulouque (1782–1867), om politic haitian. Născut în sclavie, urmează cariera militară după ce este eliberat; președinte al Republicii

privință numai regimul postbelic actual poate fi privit ca întrecând în corupțiune pe acel de atunci. Apoi ignoranța și incapacitatea funcționarilor erau de necrezut: nu înțelegeau deloc legile ce erau chemați să le aplice; ordinele și comunicările lor erau niște halimale, adevarate modele de incultură, de zăpăceală și de incapacitate. De altmintrelea, de unde ar fi putut oare nenorocitul de Cuza să adune, în această țară, pradă de veacuri a celei mai grozave corupțiuni și aproape analfabetă, numărul trebuincios de funcționari destoinici și cinstiți cerut în chip imperios și urgent de o organizare europeană a statului român creat de Tratatul de Paris și de Convenția de la 1858? Regimul într-adevăr că era „*à la Soulouque*“, dar unde erau barbații care l-ar fi putut face altfel? Însă avea fără îndoială și domnitorul partea lui de răspundere în această stare de lucruri.

Precum am spus-o mai sus, Cuza, dacă era personal cinstit și dezinteresat, era în schimb cinic, avea o idee proastă de omenire și era foarte rău încunjurat de barbați cinici ca și el, apoi pe deasupra cei mulți din ei mai fiind necinstiți și lacomi. El mai era și leneș, punea puțin interes pentru mersul administrațiunii, al justiției și al finanțelor. Viața de excese ce o ducea, slăbindu-i organismul, contribuia la „lasarea în voia lui Dumnezeu“ a întregii ocârmuiri interne.

Era neadormit în ceea ce privea relațiunile cu străinătatea și nimene n-a aparat demnitatea acestei țări, atunci vasale, cu mai mare vrednicie decât a aparat-o el în situațiunile cele mai dificile. Țin bine minte cum chiar tata îl lăuda pentru chipul în care a știut să apere cinstea țării și să evite orice demers umilitor din partea ei în afacerea transportului printr-însa, în Sârbia, a unor arme cumparate de acel principat din Rusia, deși un asemene demers era pretins de Poartă și de Austria și sprijinit de puteri.

În vara anului 1863 s-a produs incidentul de la Costangalia. Polonia se răsculase și lupte grele se dădeau pe pământul ei. Regimentele de *cosași* dădeau greu de furcă oștirilor rusești. Polonii bejenari în lumea întreagă alergau sub steagurile dictatorului

Haiti (1847–1849); se proclamă împărat sub numele Faustin I (1849–1859). A instaurat un regim autoritar și sângeros (n. red.).

Langiewicz*, pe granițele Galiției se organizau cete de luptători care, ascunși în păduri, așteptau momentul oportun pentru a trece hotarul. Comitetele polone avură atunci ideea să întrebuințeze, spre același sfârșit de comasare de forțe, Delta Dunării și Basarabia retrocedată nouă la 1856**.

Sub comanda lui Milkowski se alcătuise în Deltă, probabil cu știrea și consimțimântul plătit al autorităților turcești, o ceată cuprinzând aproximativ 150 de poloni, cei mulți stabiliți de mai demult în Turcia, care aproape toți aparținuse unuia din corpurile de voluntari poloni în soldă turcească care luase parte la Războiul Crimeei, pe lângă care se mai aflau și poloni veniți într-adins din alte țări, precum și francezi amici ai cauzei polone. Nu știu care au fost motivele care i-au putut face să creadă că guvernul român li va îngădui să treacă prin Basarabia noastră pentru a pătrunde în acea rusască și, străbătând pe aceasta în tot lungul ei, să poată da mâna cu tovarășii care luptau pe pământul patriei.

Pe lângă că ideea străbaterii unei așa de mari întinderi de teritoriu inamic, cum era acea care despărțea granița română de acea a Poloniei rusești, de către o trupă atât de puțin număroasă alcătuia o adevarată nebunie, apoi ei se mai înșalau cu desăvârșire asupra intențiunilor lui Cuza. Îndată ce Domnul avu cunoștință despre trecerea polonilor pe teritoriul nostru, dădu ordin colonelului Călinescu, comandantului garnizoanei Ismailului, ca imediat să se puie în urmărirea lor, să-i oprească și să-i silească să se predeie. Călinescu porni îndată cu tot efectivul de care dispunea, câteva sute de oameni, în parte recruți, și se puse în marș în urmărirea polonilor, mai venindu-i ajutoare. Polonii fură ajunși la satul Costangalia, unde Călinescu și cu Milkowski avură o întrevedere în care, la somațiunea de predare a colonelului român, Milkowski opuse un refuz categoric. Călinescu ordonă deci atacul. Polonii erau, aproape toți, barbați care făcuse războiul, armați în chip minunat, cu carabine Minié, bine aprovizionați în

* Marian Langiewicz (1827–1887), unul dintre capii militari ai revoltei poloneze din 1863–1865 împotriva Rusiei țariste (n. red.).

** Sudul Basarabiei (Bugeacul), pierdut apoi în 1878 în urma Congresului de la Berlin (n. red.).

muniţiuni şi bine comandaţi. Românii, cu mult superiori în număr, erau în parte recruţi, aveau puşti rele, dispuneau de muniţiuni puţine şi, ceea ce era şi mai dezastruos, erau rău comandaţi. Am auzit mai mulţi martori oculari, toţi soldaţi sau grade inferioare, care mi-au povestit, toţi în acelaşi chip, cum a urmat lupta. Atacul care urma să se deie pe trei coloane a pornit bine, cu avânt, dar îndată ce s-a înteţit focul bine îndreptat al polonilor culcaţi la pământ, în tiraliori, s-ar fi auzit în rândurile române un glas care comanda: „la dreapta (sau la stânga, nu mai ţin minte) împrejur, băieţi, că ne prăpădim!“ Două din coloanele de atac au dat înapoi în dezordine, numai a treia, alcătuită din soldaţi aparţinând regimentului al 5-lea de linie, ar fi ajuns la lupta cu baioneta, nefiind însă sprijinită s-a văzut silită să deie înapoi, dar în cea mai desăvârşită ordine. Toţi acei de la care ţin aceste amănunte mi-au spus că acei asupra cărora cade vina neizbutirii atacului au fost maiorii Cocea şi Saegiu.

Călinescu neînnoind atacul imediat, din cauza lipsei de muniţiuni, Milkowski s-a grăbit să plece înainte şi a fost ajuns de români pe malul stâng al Prutului, în faţa satului moldovenesc Râşeştii. Polonii erau sleiţi de puteri, lipsiţi de alimente, iar superioritatea numerică a românilor zădărnicea orice nădejde că îşi vor putea urma calea; s-au predat. Din partea românilor au fost, după datele oficiale, 18 morţi şi 35 de răniţi, din poloni au căzut mai puţini.

Milkowski a obţinut de la domn o audienţă şi, între alte întrebări ce i-a pus Cuza, cum scrie într-o scrisoare către Negri[1] Baligot de Beyne, secretarul particular al acestuia, au fost şi acele ce urmează:

„— *Que pensez-vous de mes soldats?* (Ce părere ai despre soldaţii mei?)

— *Monseigneur, ils sont très braves.* (Monseniore, sunt foarte viteji.)

— *Et que pensez-vous de mes officiers?* (Şi ce părere ai despre ofiţerii mei?)

— *Monseigneur, je ne les ai pas vus.* (Monseniore, nu i-am văzut.)“

1. Despre această corespondenţă a lui Baligot cu Negri vezi amănunte la capitolul XV.

Toți participanții la nenorocitul raid al lui Milkowski exprimase aceeași părere despre soldatul român. Mulți subofițeri s-au distins în chip deosebit, între alții sergentul Botez, tatăl domnilor Botez de la Iești.

Un tânăr francez, ofițer în corpul lui Milkowski, o păți însă fiindcă într-un local public din Galați vorbi în termeni disprețuitori de ofițerii români. Un ofițer de față îl provocă și îi trimese, în genunchi, un glonte care îl ținu mai multe săptămâni în pat.

Rezultatul puțin glorios al luptei de la Costangalia dădu dușmanilor lui Cuza nou prilej de incriminări, învinovățându-l că nici de organizarea oștirii nu se-ngrijește, cu toate cheltuielile ce țara le face pentru ca aceasta să fie la înălțimea ei. Parcă o armată se poate crea, în patru ani, la un popor care de două secole nu mai are tradițiuni militare și a avut drept școală preliminară acea a miliților regulamentare. Apoi ce-i puteai cere, pe tărâmul militar, lui Cuza, care, în șase săptămâni, fusese făcut de Vogoridi, din *leitenant*, colonel.

În curând însă îi era dat domnului să aducă țării unul din serviciile cele mai strălucite ce a fost vrodată dat unuia din fiii săi să-i aducă, prin readucerea în patrimoniul națiunii, în urma secularizării bunurilor mănăstirilor închinate, o foarte însamnată parte din averea țării, alienată încă de veacuri în favoarea unor instituțiuni religioase străine care, prin abuz, transformase o simplă supunere în drept de proprietate absolută. Această măsură, săvârșită sub al doilea minister Kogălniceanu, împotriva voinții Porții și împotriva Rusiei, care apara cu înverșunare interesele Bisericii Ortodoxe, este opera lui Cuza și a lui Costache Negri, care au știut să pregătească pe lângă Franța și Anglia un tărâm prielnic, asigurându-ne împotriva primejdiei să fim în urmă siliți a da înapoi, și au știut să aleagă cu dibăcie momentul favorabil pentru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri. Secularizarea, căreia budgetul acestor țări i-a datorit ieșirea din starea de neagră mizerie în care dusese până atunci un trai mizerabil, este un act exclusiv datorit acestor doi mari moldoveni.

Camera, a cărei mare majoritate aparținea dreptei dușmane domnului, a votat secularizarea prin aclamațiuni, dar a urmat

să se opuie cu cerbicie atât la întinderea sufragiului, cât și la altă reformă a regimului rural decât acea care despoia pe țaranul român de ultimele drepturi de folosință ce-i rămăsese asupra pământului ce altădată fusese aproape întreg al lui.

Domnul, din ce în ce mai convins de absoluta necesitate a unei reforme agrare care, îmbunătățind soarta țărănimii, să suprime orice primejdie de răscoală a maselor populare, era împiedecat s-o îndeplinească prin Cameră, căci aceasta, precum am aratat, era aleasă aproape exclusiv numai de către proprietarii de moșii, opuși atât reformei rurale, cât și oricărei modificări a legii electorale în ființă care ar fi pus capăt monopolului la dreptul de vot de care aproape singuri foștii privilegiați se bucurau. Se agitase de repetite ori ideea să se obție de la puterile semnatare ale Convenției o modificare a legii electorale în vigoare și este probabil că ea s-ar fi putut obține. Dar aceasta ar fi fost a solicita de la străin o schimbare la alcătuirea noastră constituțională, o atingere la autonomia atât de greu și de recent dobândită de țară, o încurajare la viitoare amestecuri a străinului în afacerile noastre interne și la alte încălcări de asemene natură. Atât lui Cuza, cât și confidentului și sfetnicului său de căpetenie în toate chestiunile externe, Negri, li era scârbă de asemene faptă. Nu mai rămânea deci decât o singură soluție, un singur mijloc: lovitura de stat. Vedem ideea ei menționată înainte de 1864, în diferite rânduri, în corespondența între cei doi bărbați. Sigur este că Napoleon al III-lea fusese de mult sondat asupra atitudinii sale față de acest proiect și că el nu i se aratase contrar. Am văzut, la ministerul afacerilor străine, un dosar din primăvara anului 1864, alcătuit numai din telegrame descifrate între cabinetul domnului și Iancu Alecsandri, fratele poetului, agentul nostru la Paris, în care este excluziv vorba de necesitatea loviturii de stat. În una din aceste telegrame pornită din cabinetul domnului se găsește întrebarea: „*Jusqu'où faut-il aller? Jusqu'à la dissolution de la Chambre ou plus loin?* (Până unde trebuie mers? Până la disolvarea Camerei sau mai departe?)" Convingerea mea este că opoziția conservatoare, prin atitudinea dârză și hotărât ostilă adoptată față de domn și de ultimul proiect de lege rurală prezentat de Kogălniceanu, a făcut jocul

acestora, căci este vederat că situația devenise atât de încordată, încât să nu lese lui Cuza alte alternative decât abdicarea sau lovitura de stat.

Într-adevăr, de astă dată comitetul delegaților Camerei admisese în sfârșit principiul împroprietăririi țaranilor, însă numai pe porțiuni minime de teren, pe acele acordate de Regulamentul Organic palmașilor, adică acelor care nu posedau boi, ci numai o vacă, iar prețul acelui pământ îl sporea cu 1/3 peste prețul prevăzut de proiectul guvernului. O asemene reducere a pământului stăpânit de săteni ar fi ajuns fără îndoială în acel moment pentru a dezlănțui imediat o răscoală obștească, chiar dacă nu ar mai fi fost agravată și de însamnatul spor de preț al pământului.

Dar nici macar acest proiect de lege rurală mutilat, admis de comitetul delegaților ei, nu avea Camera de gând să-l voteze; ea era hotărâtă să nu schimbe nimica, să nu deie nimica, ci să răstoarne guvernul pentru ca să trăgăneze astfel lucrurile, să umilească pe domn și să-l dezguste de putere. Se propuse un vot de blam care fu susținut cu o cumplită violență de membrii cei mai cu vază ai opoziției, sub cuvânt că, prin propunerea acestui proiect de lege și prin publicarea lui în *Monitor*, înainte ca să fi fost dat în dezbaterile Camerei, se ațâțase poftele țaranilor, provocându-i la răscoală. Moțiunea de blam a fost votată, ministerul și-a dat demisia, pe care însă domnul n-a primit-o, ci a prorogat Camera până la 2 mai.

Se vede că, în intervalul de la 15 april, ziua în care a fost prorogată, până la 2 mai, când s-a întrunit Adunarea din nou, domnul se asigurase de sprijinul lui Napoleon al III-lea și era încredințat că nu va avea nici o greutate din partea străinătății dacă va recurge la o lovitură de stat. Camera întrunindu-se la data fixată, s-a propus o moțiune hotărând să se lucreze în secțiuni, neputându-se avea încredere într-un minister căruia i-a dat un vot de blam. Kogălniceanu, care cetise mesajul, aducând în discuție legea electorală, prin care se lățea mult exercițiul dreptului de vot, a răspuns că Camera, având a fi dizolvată înainte de 15 august, nu se poate ocupa decât de legea electorală. Camera însă hotărând urgența asupra moțiunii propuse, Kogălniceanu dădu cetire decretului de dizolvare.

Dar deputații nu părăsiră sala de ședințe, iar Lascar Catargiu, care o prezida, ramase la locul lui redactând un proces-verbal prin care se expunea chipul în care Adunarea fusese dizolvată. Din ordinul guvernului un pluton de soldați în arme intră atunci în sala de ședințe și expulză dintr-însa pe deputați, Lascar Catargiu rămânând la locul său și urmând să-și redacteze procesul-verbal cu cel mai mare sânge-rece. Soldații se urcară la fotoliul prezidențial și, lovindu-l în spinare cu straturile puștilor, îl siliră să plece și el.

În aceeași zi apărea o proclamație a domnului în care lămurea temeiurile pentru care disolvase Camera:

„Am voit ca clacașii, prin plata muncii lor, să ajungă a stăpâni părticica lor de pământ în plină proprietate. Cum a răspuns Adunarea la prezentarea proiectului de lege? O știți cu toții. Ea a dat un vot de blam Guvernului meu, și pentru ce? Pentru că proiectul înfățoșat era o lege de dreptate, era realizarea speranțelor legitime a trei milioane de țarani…“

Chema apoi națiunea să se pronunțe prin plebiscit asupra legii electorale prezentate Adunării, precum și a unei noi constituțiuni, căreia îi dădea numele de: *Statut dezvoltător al Convențiunii*. La vot, din 683 928 voturi exprimate, numai 1 307 ar fi subscris NU.

Ultimul paragraf al Statutului hotăra că: „Pănă la convocarea noii Adunări, decretele domnești, date după propunerea Consiliului de Miniștri și Consiliul de Stat fiind ascultat, vor avea putere de lege.“

Pentru mine nu încape îndoială că, prin legea rurală de la 1864*, Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești, care ar fi putut prea bine să aibă drept urmare pieirea României și, în orice caz, ruina ei pe mulți ani. Fără lovitură

* Prin Legea rurală din 1864 se desființau sarcinile (claca, dijma etc.) și monopolurile feudale. Țăranii erau împroprietăriți pe pământurile aflate în folosință, în funcție de numărul vitelor deținute, cu loturi de maximum 5,5 ha; legea prevedea o răscumpărare pe care țăranii trebuiau să o achite eșalonat către foștii proprietari, precum și despăgubiri. Împroprietăririle nu puteau depăși 2/3 din suprafața arabilă a moșiei. Totodată, țăranii deveneau plătitori de impozit (n. red.).

de stat nu se putea ajunge la nici o îmbunătățire a soartei țaranilor din cauza legii electorale, care alcătuia un monopol al sufragiului tocmai în mâna clasei care poseda cu mult cea mai mare parte a pământului celor două Principate. Dar tot atât de mai presus de orice îndoială este faptul că legea rurală a lui Cuza și a lui Kogălniceanu a alcătuit o ireparabilă greșală.

Nu cunoșteau, fiindcă din lipsă de material documentar nu puteau cunoaște, chipul în care se dezvoltase în țările noastre legăturile dintre pământ, sătean și stăpân. Cuza nu avea absolut nici o cunoștință despre chipul în care chestiunile de aceeași natură s-au rezolvat în alte țări. Kogălniceanu cunoștea fără îndoială modul cum se dezlegase raporturile rurale în Austria și în țările Germaniei, singurele în care până atunci se pusese capăt prin legi legăturilor asămănătoare celor de la noi. Dar Kogălniceanu nu avea cunoștintă că la noi întinderile de care țaranul avusese parte la origine se știrbise cumplit chiar până și într-o epocă recentă, pe când acele întinderi, în Germania și în Austria, rămăsese îndeobște aproape aceleași ca în evul mediu. Astfel că legea rurală a lui Kogălniceanu, adoptând dispoziția comună a legilor regulând această materie în Austria și în Germania, a pus și ea, precum se procedase în țările sus-numite, țărănimea română în stăpânirea definitivă a întinderilor de care ele se foloseau în momentul reformei. Însă pe când în țările sus-citate acele întinderi rămăsese neschimbate din evul mediu până la reformă, la noi încălcările cele cumplite avusese loc la sfârșitul veacului al XVIII-lea, la începutul celui al XIX-lea și cea mai cumplită chiar prin legiuirea de la 1830, în ființă la 1864. Aceasta nelăsând țaranului decât parcele mizerabile, legea rurală a lui Cuza l-a împroprietărit numai pe acele petice.

Cea cu mult mai mare parte îi fusese răpită prin cotropirile succesive, urmate timp de cinci secole de către urmașii acelora care, la origine, nu posedau în acel hotar, în însușire de căpetenii ereditare ale satului, decât o întindere puțin mai mare decât acea a fiecărui sătean, de care mai erau legate câteva drepturi autorității ce o exercita.

Cuza și Kogălniceanu au înființat astfel o proprietate parcelară care era menită să se transforme în cele mai multe cazuri, chiar de la a doua generație, într-o proprietate pitică.

Chestia avea să renască în curând. Nu se luase nici o măsură pentru a asigura însurăţeilor pământ, cum nu se luase nici una împotriva împărţirii parcelelor date între erezii* celor dintâi împroprietăriţi.

Îndatorirea pusă de aşăzământul lui Ioniţă Sturdza stăpânilor de moşii să puie la dispoziţia locuitorilor care li lucrau boierescul până la concurenţa a două treimi din locurile de hrană de pe moşie intrase, în a şăptea decadă a veacului trecut, cu desăvârşire în obiceiul ţării. Dacă Cuza şi Kogălniceanu, cunoscând întinderea spoliaţiunii ce a fost săvârşită de stăpânii de moşii faţă de ţarani în cursul veacurilor şi mai ales la începutul celui al nouăsprezecelea, ar fi împroprietărit pe aceşti de pe urmă pe două treimi din locurile de hrană ale fiecărei moşii potrivit dispoziţiunii fundamentale a acelui aşăzământ şi ar fi rezervat marile întinderi căzute în stăpânirea statului numai ca o rezervă pentru împroprietăriri viitoare, s-ar fi pus capăt de atunci pe vecie chestiunii agrare şi s-ar fi creat nu o mizerabilă proprietate rurală parcelară, ci o adevarată şi sănătoasă proprietate ţărănească şi chestiunea agrară nu ar fi luat proporţiunile ce le luase în momentul războiului, proporţiuni care au silit guvernele ce şi-au succedat de atunci să facă nişte legi de expropriere din cauza cărora exportul nostru de cereale a scăzut în chip atât de desăvârşit pentru mulţi ani, dacă nu pentru totdeauna. Marii cutezători ce erau Cuza şi Kogălniceanu nu au cutezat nici ei să meargă aşa de departe şi s-au mulţămit cu o jumătate de măsură, şchioapă şi aceea.

N-am nevoie să mai arăt că ura tuturor partizanilor trecutului împotriva domnului şi-a atins culmea după promulgarea legii rurale. Partidul liberal muntean, care şi el ura pe domn, fiindcă acesta îl ţinea departe de putere, s-a folosit de starea de lucruri existentă pentru a se uni cu dreapta spre răsturnarea oropsitului Cuza. Instituirea samovolnică a regimului dictatorial al statutului nemulţămise adânc pe mulţi: se cădea dintr-un exces în altul. Până acuma puterea domnului era cu desăvârşire paralizată prin faptul că puterea legiuitoare alcătuia monopolul exclusiv al unui număr infim de privilegiaţi ai averii. Iar acuma

* Eréde (jur.): moştenitor (n. red.).

puterea domnului devenea absolută, fără de nici un control, prin faptul că controlul era exercitat de niște adunări, una aleasă de mase cu desăvârșire analfabete, incapabile să aprecieze valoarea dreptului ce li se pusese în mână, cu totul la ordinele stăpânirii, iar cealaltă numită de domn. Acesta devenise în realitate un autocrat fără de control. Și acel domn, deși aproape genial, care dorea binele și mărirea neamului, neinteresat și care își păstrase mâinile absolut curate, era leneș, cinic, stăpânit de patima femeilor, încunjurat de barbați care, pe lângă viițiurile lui, mai erau lacomi de bani și lipsiți de scrupule în ce privea chipul de a și le procura. Având despre oameni îndeobște cea mai proastă părere, când i se semnalau abuzuri și i se cereau măsuri de represiune, Cuza răspundea:

— La ce? Doară altul care l-aș pune în locul lui n-ar fi mai cinstit.

Pe lângă aceste lipsuri, excesele îi sleise puterile, îi muiese voința și-i mai micșorase capacitatea de muncă, care niciodată nu fusese mare. Era conștient de urieșele servicii ce le făcuse țării și neamului și inteligența lui rămăsese destul de ageră pentru ca să-și deie sama că i-ar fi greu să mai adauge la ele. Apoi era dezgustat de putere și înțelegea că, date fiind animozitățile stârnite împotriva-i, i-ar veni mai ușor altuia să ducă greaua sarcină mai departe. Scoborându-se de bunăvoie de pe scaun, avea prilej să se ție de cuvântul dat la alegerea lui: retrăgându-se îndată, îi era cu putință să facă a se alege în locu-i un domn străin care ar fi în stare să asigure țării statornicia magistraturii supreme.

Tulburările întâmplate în vara anului 1865 la București, pe stradă, în timpul absenței domnului la băi, suscitate de liberalii munteni, au fost imediat reprimate fără greutate de guvern cu ajutorul armatei. Vor fi contribuit probabil și ele la hotărârea domnului de a se retrage. Fapt este că el, încă de la 1 octombrie 1865, scrisese lui Napoleon al III-lea pentru a-i comunica că este decis să abdice și a-i cere sprijinul pentru aducerea unui domn străin.

Țin minte cum, la decemvre 1865, a venit, pe neașteptate, Costică Șuțu la noi, la Căiuți, spre a petrece noaptea, în trecere spre Comănești, unde voia să vâneze urși la bârlog, un bun prieten al părinților mei și pe urmă al meu. Mă aflam în biuroul

tatei când a sosit și a început a da veşti de la Bucureşti, de unde venea. Pus îndată de tata pe tărâmul politicii, el a povestit cum, fiind poftit la masă de Cuza, al cărui ministru fusese și cu care, deși membru al dreptei, rămăsese în buni termeni, domnul după masă, pe când făceau o partidă de biliard împreună, i-a făcut cunoscute hotărârea ce luase de a se retrage în viața privată, scrisoarea scrisă lui Napoleon al III-lea și dorința ce o avea să aducă un Domn străin. Țin minte cum tata râdea cu hohot de ceea ce numea naivitatea musafirului său și declara că zisele lui Cuza erau numai palavre și minciuni.

În ultimul mesaj de deschidere a Adunărilor, rostit de el la începutul anului 1866, găsim la sfârșit cuvintele semnificative:

„În Alexandru Ion I, Domn al Românilor, Românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care a proclamat, în Adunarea *ad-hoc* și în Camera Electivă din Moldova, marele principiu al Regenerației României și care, fiind Domn al Moldovei, declara oficialmente înaltelor Puteri Garante, când primea și Coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresiunea neîndoielnică și statornică a voinții naționale pentru unire, însă numai ca depozitar."

Dar o asemene părăsire a scaunului domnesc de către adversarul lor nu putea să convie celor două partide de opoziție: ea ar fi alcătuit pentru Cuza o adevarată apoteoză și i-ar fi asigurat, pentru tot restul vieții, o imensă înrâurire asupra întregii politici românești. Au izbutit să se asigure de concursul unei părți a garnizoanei Bucureștilor, începând prin regimentul de artilerie și batalionul de vânători, acest din urmă o creațiune a lui Cuza, și răsturnarea a fost hotărâtă pentru noaptea de 11 fevruar, când avea să fie de gardă la palat tocmai acest batalion, comandat de maiorul Dimitrie Lecca și printre ofițerii căruia mulți erau afiliați partidului liberal muntean.

Domnul a primit din diferite părți avertismente că are să fie detronat, nu ținu însă samă de ele, bizuindu-se pe cuvântul colonelului Haralambie*, că poate conta pe credința lui și a

* Nicolae Haralambie (1835–1908), în 1866 comandant al regimentului de artilerie din București. Reîncadrat în armată în 1877, se evidențiază la Vidin și Smârdan și este avansat general (n. red.).

soldaților, precum și pe asigurările prefectului de poliție, Alexandru Beldiman, că răspunde de liniște și de siguranța domnului. Beldiman era sincer, dar conjurații știură pe cine să-i trimată pentru a-l ține într-un chef toată noaptea. Haralambie însă era însuși vârât în conspirație până în gât: a doua zi, după răsturnare, unul din cei trei locotenenți domnești era el.

Precum se știe, ofițerii de vânători au pătruns în ietacul domnului, pe care l-au găsit cu amanta lui în titlu și l-au făcut să-și semneze abdicarea, pe spinarea celui mai voluminos din ei. Femeia, care, deși era departe de a-i fi cu credință, știuse să câștige o pe cât de mare, pe atât de răufăcătoare înrâurire asupra lui, fu invitată să se îmbrace, un sublocotenent prezentându-i cămeșa de zi cu cuvintele:

— Doamnă, iacă cămeșa Domniei Voastre.

Domnul fu dus deocamdată la casa lui Ciocârlan, apoi fu trecut peste graniță, la Predeal, de unde se îndreptă spre Viena, pentru a nu se mai întoarce în țară.

La april 1867, el a adresat, din Paris, principelui Carol o scrisoare în care îi comunica intenția ce o are să se-ntoarcă în țară spre a putea pune în ordine oareșicare interese ce, din cauza plecării sale grăbite, rămăsese în suferință.

Arătă apoi domnului cum el fusese unul din cei dintăi care, în Divanul *ad-hoc*, s-a rostit pentru domnul străin, angajamentul luat de el după aducerea lui în scaun: că va fi gata să-l părăsască în favoarea unui domn străin, lucrând din toate puterile în acest scop, îndată ce aceasta va fi cu putință. Apoi arata domnului că, printre hârtiile sale, oprite la București de guvernul provizor, a trebuit să se găsească brulionul scrisorii ce o adresase, la 3 octomvre 1865, împăratului Napoleon și că termenii mesajului prin care deschidea ultima sesiune a Corpurilor Legiuitoare și unde declara că „e gata a părăsi tronul pe care-l deține numai ca un depozit sacru“ nu puteau să-i fi rămas necunoscuți. Iar astăzi, toate dorințile fiindu-i împlinite, românii înșiși depunând acest depozit sacru în mânile A. S., singura lui părere de rău este „că nu am avut timp eu însumi să vi-l ofer în numele lor. Aceasta ar fi fost pentru mine cea mai frumoasă răsplată și adevărata încoronare a domniei mele“.

Termina declarând că „redevenit simplu cetățean în țara mea, aspir numai la fericirea de a găsi în ea, împreună cu familia mea, existența pacinică și rezervată care convine deprinderilor și poziției mele. M-aș crede ferice mai cu samă, Măria Ta, de aș avea odată ocaziunea să vă arăt în persoană asigurarea sentimentelor mele și să vă exprim dorința mea pentru fericirea și durata domniei și dinastiei Înălțimei Voastre Serenisime".

Se știe cum principele Carol a trimes lui Cuza răspuns că: „în împrejurările actuale ar fi mai bine să nu se întoarcă încă". Și poate că acest răspuns a fost un act de prudență care a folosit și țării, și lui Carol I, și lui Cuza. Nu mă îndoiesc de sinceritatea hotărârii fostului domnitor, că nu se va mai amesteca în viața politică a țării, dar greutățile cu care a avut să lupte noul suveran au fost mari, patimile în joc violente și dulce puterea pentru acel ce a mai exercitat-o odată cu succes. Cine știe dacă, cu toată hotărârea manifestată (cu bună-credință în acel moment) că se va ținea departe de politică, la un moment dat nu ar fi putut să cedeze solicitărilor partizanilor și la cele ale celorlalți dușmani ai noului regim *să salveze țara*. Știm că, în convorbirea ce a avut-o cu Cuza, în ziua de 21 april 1868, la Döbling, lângă Viena, ducele de Gramont, ambasadorul Franței pe lângă curtea austriacă, acesta sondându-l asupra unei eventuale reveniri în scaun în urma stării nesigure și nemulțămitoare din România, Cuza a răspuns întâi printr-un refuz categoric „să-și reieie meșteșugul de altădată". Ceea ce nu l-a împiedecat să adauge: „Dar, dacă mi-aș vedea țara amenințată de vro mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar reclama conlucrarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în ziua aceea voi fi gata, oricât ar trebui să mă coaste."

Marea primejdie ar fi putut să pară iminentă și conlucrarea lui indispensabilă înainte, ca și după 1868; răspunsul dat de Carol I, la 1867, scrisorii lui Cuza a fost deci un răspuns dictat de cea mai sănătoasă prudență. De această prudență s-a departat însă scrisoarea ce domnitorul a scris-o lui Cuza în 1870 și în care, în urma alegerii fostului domn ca deputat de colegiul al IV-lea de Mehedinți, îi zicea că, chiar de nu ar primi mandatul ce i se dăduse, va găsi, de va veni în țară, o bună primire

la principele domnitor. Răspunsul nu era prudent, căci prezența în țară și în Cameră a lui Cuza, atunci, în timpul războiului franco-german, ar fi adus, aproape cu certitudine, răsturnarea lui Carol I, chiar fără de voința lui Cuza. Mă tem că, în acest caz, n-ar fi luat parte la scandalul de la sala Slătineanu* numai bătăușii partidului liberal!

Din fapta de la 11 februar este de regretat numai partea (de altmintrelea capitală și hotărâtoare) jucată într-însa de armată. Este de regretat că cel puțin toți acei conjurați, după ce au pătruns cu putere în ietacul acelui căruia îi jurase credință, nu au imitat gestul colonelului Haralambie, care, din propriul său imbold, a mărturisit că prin calcarea jurământului său și-a feștelit uniforma și s-a retras din armată.

Țara însă fără îndoială că s-a folosit de schimbarea de regim. Cuza săvârșise fapte mari, de care neamul nostru va trebui să-i fie în veci recunoscător, dar administrația lui era deplorabilă, finanțele țării erau cu totul darapanate, România mergea drept la o catastrofă financiară. El dădea exemplul unui desfrâu din cele mai cinice, sta sub influența unei amante lacome, era înconjurat de o camarilă de favoriți care, cei mulți, erau cu totul lipsiți de scrupule și nu stătea la îndoială pentru a li încredința funcțiuni din cele mai importante, atât lor, cât și creaturilor lor.

Nu încape îndoială că administrația care i-a urmat a fost mai bună și mai puțin coruptă. Pe de altă parte, viața privată neprihănită a noului domn, atitudinea lui demnă, chiar puțin țapănă, făptul că nu avea și nici n-a avut vrodată nici amantă, nici camarilă, nici favoriți și alegerea cu îngrijire de către el a acelor cu care se găsea în contact mai des nu au întârziet să producă asupra societății noastre efectul lor binefăcător.

Când faci o comparație între Cuza și Carol I, fie ca oameni, fie ca domnitori, ești nedrept față de cel dintâi dacă nu ții samă de creșterea de care au avut parte și unul, și altul.

Principele de Hohenzollern, membru al unui neam de stăpânitori ai uneia din țările cele mai civilizate din lume, fiu al unui barbat înzestrat cu o înaltă cultură și cu însușiri deosebite de barbat de stat, a avut parte de o creștere din cele mai îngrijite,

* *V. infra*, pp. 524 și urm. (n. red.).

aș putea zice de o creștere specială pentru uzul unor barbați expuși, prin nașterea lor, să devie odată conducători de oameni și, spre acest sfârșit, special pregătiți în acest scop. Principele Carol mai fusese destinat la început să îmbrățoșeze cariera ecleziastică, se-nțelege în scop să ajungă la cele mai înalte demnități ale bisericii catolice, ceea ce însamnă că se cultivase într-însul mai cu deosebire necesitatea de a-și stăpâni mai înainte de toate patimele și poftele, simțul de datorie și cultivarea aceea a instinctelor spiritului de ordine, a unei vieți private demne și a stăruinții în întreprinderi. Cuza era fiul unui boier moldovan fără creștere și fără cultură, de la care n-a avut cum să primească nimica ce samănă a creștere decât îndemnarea să fie cinstit, iubitor de țară, econom și cu frica lui Dumnezeu; aceasta a fost fără îndoială toată creșterea morală de care Cuza a avut parte în casa părintască. Mult mai mult nu i se va fi inculcat nici în pensionatul lui Cuénin și nici mai cu samă în cafenelele Parisului. Și totuși acest barbat înzestrat cu o creștere atât de rudimentară și cu o instrucțiune din cele mai superficiale a izbutit să aducă la îndeplinire unirea, să dărâme privilegiile care dădeau unei mâni de oameni o stăpânire aproape absolută asupra unei mase de patru milioane, să readucă în stăpânirea statului o însamnată parte a domeniului național, care până atunci servea să îmbogățască pe niște călugări străini și să li mulțămească poftele, de bine, de rău, să desfacă nodul gordian al chestiunii agrare, restabilind cel dintâi macar parte din dreptul strămoșesc al țaranului la pământul ce-l lucra și, timp de șăpte ani, cât a stat pe scaunul acestor țări, să păzască demnitatea lor, într-un chip ce nu mai era cunoscut de veacuri. Și aceste toate Cuza le-a îndeplinit fără a fi primit o educație de prinț, numai mulțămit marei lui iubiri de țară și de neam, ajutată de o minte deosebit de ageră, de o inimă mare și caldă și de o neînfrântă încredere în viitorul acestui neam.

Carol I a făcut războiul de la 1877, el, cel dintăi, după trecere de un secol și jumătate a dus ostași români la luptă și la luptă biruitoare; el și cu ostașii lui au făcut țara neatârnată, el a schimbat domnia în crăie, el a înzestrat țara cu căi ferate, sub domnia lui finanțele țării au înflorit și bogăția a crescut necontenit,

cum i-a crescut și vaza între alte țări. Dar să nu uităm că Carol I era membru al familiei Hohenzollern, care, îndată după venirea lui pe scaunul României, a ajuns puterea de frunte a Europei, și că domnitorul, apoi regele nostru, a avut puternic sprijin de la acea împărăție, chiar numai prin faptul înrudirii cu împăratul ei. Nu încape îndoială că multe greutăți a avut să înfrunte Carol I și că numai prudenței, răbdării, perspicacității și stăruinții cu care era înzestrat a datorit învingerea lor. Dar Cuza a săvârșit lucrurile mari ce i le datorește țara numai prin el însuși, lipsit fiind de ajutorul ce nașterea îl dădea lui Carol I. Dacă a știut să câștige sprijinul și încrederea lui Napoleon al III-lea este meritul lui, fiindcă a știut cum să se poarte cu el. Zău că nu este pentru ce să ni fie rușine de boieriul nostru moldovan și că în rândul acelor care, în mai puțin de un veac, au făcut din două provincii vasale și robite de turci, din niște comitate stăpânite de unguri, dintr-un crâmpei de țară răpit de Austria și din altă jumătate de țară furată de muscali, aceste toate locuite de un popor rupt în trei crâmpeie, România întregită, moldovanul nostru stă în loc de frunte, cinstit de toți.

CAPITOLUL IX

Una din cele de pe urmă curți boierești din Moldova de la a doua jumătate a veacului trecut

Căiuțul era atunci o moșie de 5 800 de fălci, din care proprietatea stăpânea mai puțin de trei sute arabile*, vreo două sute și ceva de fânaț, mai ales poieni prin păduri, și alte trei sute de pășuni. Aceste bineînțeles afară de locurile de hrană ale locuitorilor (cuprinse în întinderea totală de mai sus) și ridicându-se la opt sute cinci zeci de fălci. O parte din moșie trecea peste Trotuș, la Boiștea, unde, pe șirul de dealuri numit al Ciortolomului, moșia poseda trei până la patru sute de fălci de pădure de stejar. Pe malul drept al Trotușului se afla restul pădurilor, alcătuind un corp întreg de aproape patru mii de fălci de codru de fag și de brad, în bună parte neatins de topor!

La capătul despre apus al moșiei, pe șesul Trotușului, se afla târgușorul Căiuțul, al cărui hrisov de înființare fusese dat de Scarlat Calimah, dar care se născuse numai la sfârșitul domniei lui Ioniță Sturdza, în urma unui al doilea hrisov, dat de acest domn bunului meu, hatmanului Răducanu Roset. Acest târgușor, la așezarea noastră în curtea de la Căiuți, își atinsese punctul culminant de prosperitate. Era alcătuit dintr-o singură stradă de case de vălătuci, locuite, afară de vro trei sau patru, numai de jâdovi. Pe lângă târgușor se mai aflau pe moșie următoarele sate: Căiuțul, lipit de târgușor, Popenii cu cătunul De la Vale, Blidarii cu cătunul Bâlca, Pralea și, pe malul stâng al Trotușului, Boiștea, poreclită Boierească, pentru a o deosebi de acea Răzășească și de acea numită *A lui Galer.*

* Este vorba despre partea de moșie care excludea loturile în folosința țăranilor (n. red.).

Mai posed socoteli de-ale Căiuțului din anii 1856, 1857 și 1858 din care reiesă că venitul brut al moșiei se ridica atunci la vro șăpte mii de galbeni sau optzeci și două de mii de franci în aur. Deoarece, pe acea vreme a boierescului, cheltuielile de exploatare erau foarte mici și proprietatea, din pricina micii întinderi a locului de hrană, neavând la ce să întrebuințeze nici măcar boierescul clacar întreg, datorit de cei aproape trei sute de gospodari ai moșiei, încasând chiar parte dintr-însul în bani, după tariful legiuit, iar simbriile plătite în bani fiind ridicol de mici, rămânea cu bună samă șăsă șăptimi din acest venit ca folos curat. Șăpte până la opt sute de galbeni de aici proveneau de la *iraturile** târgușorului: *bezmen* sau dare pe stânjănul la fața uliței ocupat de *bezmanar*, *otcup* sau acciz asupra vinului și a rachiului consumat în târgușor, *mungerie* sau dare asupra lumânărilor de său desfăcute, și *căsăpia*, monopolurile facerii pâinii și a tăierii cărnii. Alte venituri vii mai erau acele ale morilor, în număr de șăpte, al viei proprietății de treizeci de pogoane lucrătoare, al viilor cu embatic, al pivelor, al drâstelor** și deosebite alte mărunțișuri. Pământul moșiei însă era în multe locuri puțin roditor; o parte însemnată dintr-însul fusese destupat din pădure de tata. Nu încape îndoială că numai cu puțină ordine, dat fiind venitul moșiei Mărginenii, de la ținutul Neamțului, a mamei, care se arenda cu trei mii de galbeni sau treizeci și cinci de mii de franci în aur, era ușor, în acea vreme de ieftinătate, să duci nu numai un trai foarte larg și plăcut, dar chiar să pui deoparte sumi frumoase cu care să se mai cumpere mai târziu alte moșii. Dar tata era nu numai cheltuitor și-i plăceau toate lucrurile pe mare, dar era poate și mai lipsit de ordine. Apoi, ca cea mai mare parte din boierii moldoveni care își exploatau înșiși moșiile, când sămăna, își croia socotelile pe nădejdea unor recolte totdeauna, nu bune, ci nebune. Și totuși era foarte energic, foarte activ, stătea, vara, mare parte din zi călare și avea oroare de jocul de cărți.

Personalul moșiei era fără îndoială mult prea numeros. El se alcătuia din: un vechil, un gramatic, un vatav la Pralea, un

* Irát: venit din taxe (n. red.).

** Dârstă/drâstă: piuă de bătut postavul acționată cu apă (n. red.).

vatav peste pluguri, un chelar al moșiei, un vatav peste vite, șăpte feciori boierești, un pristav de pădurari cu doisprezece pădurari, un vier, păzitori permanenți la coșere și la hambar, un meșter fierar neamț, un meșter sfeidecar* neamț, mai mulți lemnari și rotari tocmiți cu anul, bouari, văcari, păzitori la capre, la oi, la porci și treizeci de argați ținuți în permanență tot anul pentru arătură, destupare de pădure și altele. Repet că lefile acestui personal, după concepțiunile noastre, nu de astăzi, dar chiar după acele de dinainte de război, erau, afară de acele ale vechilului și ale nemților întrebuințați, ridicol de mici, dar totuși, dat fiind numărul lor, se ridicau la multe sute de galbeni, la care venea să se adauge valoarea tainurilor de grâu, de păpușoi, de carne, de brânză și hrana vitelor ce acest personal al moșiei aveau dreptul să le întreție pe cheltuiala tatei.

Când am venit să ne așezăm la Căiuți, vechilul moșiei era medelnicerul Manolache Oatu, un fiu de răzăș din satul Stâncășanii, de la ținutul Tutovei, care se afla în serviciul tatei de douăzeci și doi sau douăzeci și trei de ani, începându-l în însușire de camardiner, însușire în care cei mai norocoși și mai deștepți din această clasă de oameni începeau să se ridice, ajungând uneori până la cele mai înalte slujbe ale statului. Manolache Oatu nu avea și nu avuse niciodată așa de mari ambițiuni. Acest bărbat, mic la stat, slăbănog, smolit la piele, cu favoriți și mustăți cărunte, a cărui singură trăsătură frumoasă erau ochii vii și sclipitori, n-a avut niciodată altă ambiție decât acea de a strânge ceva părăluțe care, la bătrânețe, să-l puie în stare să trăiască liniștit și la adăpost de nevoie. Foarte devotat tatei și întregii noastre familii, critica totuși pe cel dintâi fără cruțare, mai ales din pricina inovațiunilor ce le introducea necontenit. Manolache era dușmanul înverșunat al tuturor acestor noutăți și convins că agricultura moldovenească, așa cum o cunoscuse în satul lui natal și cum o văzuse făcută mai pe urmă de bunul meu și de vechilii lui, era ultimul cuvânt al perfecțiunii, și *tot ce se mai iscodea de nemți și de franțuji* niște fleacuri fără de valoare. Mai ales când vorbea de mașinile de trier făcea clăbuci la gură. Cunoștea în chip minunat acea veche agricultură moldovenească

* Sfeidecár/saidacár: șelar, meșter care face hamuri, șei, curele (n. red.).

de primitivi, caracterizată prin denumirea de *coada vacii*. Harnic tare va fi fost el când era tânăr, dar, când l-am cunoscut eu, nu mai era: înainte de șăpte ceasuri dimineața nu prea se ducea la câmp și, după masă, *se lăsa* regulat până la toacă. Dar era foarte ordonat, își ținea socotelile în cea mai frumoasă ordine și convingerea mea este că era foarte cinstit, deși s-a pretins că ar fi furat mii de galbeni și ar fi făcut, pe spinarea tatei, o adevărată avere. Săracul! A murit în mizerie.

Deoarece el alcătuia atunci tipul adevărat al mazilului moldovan de atunci, de vârstă matură, cu cultură rudimentară, dar care fusese în necontenit contact cu oameni mai culți, voi vorbi mai pe larg despre el.

Eu de la început l-am iubit pe *moșu Manolache*, cum eram deprins să-i zic, dar mai ales ceva mai târziu, după ce m-am mai ridicat și mi s-a mai format mintea, fiindcă era patriot mare și-mi vorbea necontenit de Ștefan cel Mare și de izbânzile lui. Și cu ce însuflețire!

Îi plăcea mult miliția moldovenească, o găsea frumoasă și era convins că este viteză, dar un lucru îl supăra foarte: faptul că muzica ei cânta cântece străine: niște *fleacuri de marșuri nemțești* care n-aveau cum să însuflețească pe oșteni. Ar fi vrut să cânte numai *doine*. „Cântând doine", zicea el, „se aruncau vitejii lui Ștefan cel Mare la năvală, numai ele sunt în stare să stârnească dorul de voinicie în oștenii moldoveni".

Un cusur mare avea însă pentru mine patriotismul lui moșu Manolache: era foarte rusofil și nu avea nici gând să scoată din mâinile lor Basarabia ce ei o răpise în chip atât de nedemn. Și eu doară fusesem crescut în rusofobie și de mama, și de tata, de la care mă alesesem cu idei pe cât de rusofobe, pe atât de francofile. Manolache Oatu nu putea să ierte pe francțuji și pe engleji pentru *mișelia* ce o comisese unindu-se cu turcii pentru a năvăli la Sevastopol asupra rușilor; să se unească cu turcii asupra creștinilor! Ce sacrilegiu cumplit. Apoi era în stare să cânte ceasuri întregi frumusețea oștirii rusești, cu care nu se putea asemăna alta pe lume, și să rostească niște cuvinte sălbatece, menite să reprezinte comenzi oștenești de ale ofițerilor lui Neculai Pavlovici.

Cunoștințele lui asupra istoriei Moldovei le căpătase Manolache Oatu în *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, a postelnicului Manolache Drăghici, pe care o poseda și din care știa unele părți pe de rost. Apoi se mai găseau la el niște călindare cu nuvele de ale lui Gheorghe Asache, Costache Negruzzi și ale altora. În adevărul frumoasei nuvele prin care Costache Negruzzi povestește pe cât de eroică, dar pe atât de închipuită apărare împotriva oștirii lui Sobieski a Cetății Neamțului, de către o mână de șăsesprezece plăieși moldoveni, avea o credință de stâncă, pe care de altmintrelea mi-o inculcase și mie; o știa pe de rost și de atâtea ori mi-a povestit-o, încât o învățasem și eu tot așa de bine. Mai era un lucru care mă năcăja rău în Manolache Oatu, și acesta era faptul că nu voia să fie roman de viță, ci dac. Și tata mă învățase că romanii, după ce înfrânsese pe daci, îi tăiase absolut pe toți, nemailăsând nici măcar unul de sămânță. Cu toate că Manolache avea *Istoria Moldovei* a lui Drăghici, tot mai mare nădejde aveam în știința tatei, care fusese la Universitatea din München, despre care ni povestea istorii atât de minunate. Apoi auzisem atâtea despre romani, încât, fără a-mi da bine samă ce fusese ei, îmi plăcea mai bine să fiu neam de roman decât neam de dac.

— Moșu' Manolache, crede-mă, îi ziceam, între un roman și un dac este aceeași deosebire ca între un moldovan și un țigan.

Dar Manolache defel nu se lăsa convins și susținea cu încăpățânare că într-însul nu este nici picătură de sânge roman, numai sânge dac, fără amestec. El, în copilăria lui, învățase ceva carte grecească, era în stare să mai rupă binișor grecește și la bătrânețe, dar nu putea suferi pe greci, pentru care avea un dispreț nemărginit. Știa o mulțime de fapte spre rușinea sau desfaimarea acestui neam, unele din care le-am auzit povestite de oameni de samă, iar altele se găsesc reproduse în acte.

Fiind în slujba tatei, membru de samă al partidului unirii, Manolache Oatu n-avea cum să nu fie unionist și era deci agent zelos al unirii, predicând-o ori pe unde călca. Dar bănuiesc că în fundul inimei era separatist, căci numai în bine nu vorbea pe frații noștri de peste Milcov și, de câte ori era sigur că tata nu-l aude sau nu se va găsi cine să-l denunțe, zicea că oameni

proști ca boierii mari moldoveni el n-a mai văzut. Și, când îl întrebai pentru ce, când îl mânca limba mai tare, răspundea că numai niște proști pot să deie de bunăvoie pe mâna unor străini mai numeroși decât ei puterea ce o dețin, că muntenii, fiind mai mulți la număr decât noi, o vor stăpâni totdeauna ei, că prin urmare toate slujbele, cele mari și cele mai multe din cele mici, le vor lua ei, pentru dânșii, lăsându-ni nouă numai ciurucul, că au să mute scaunul domniei la București, pentru ca să fie și mai între ei și pentru ca casele lor de acolo să capete și mai mare preț, iar ale boierilor noștri din Ieși să nu mai facă nici a treia parte din ce făceau până acuma. Și, când cele prezise de el au început să se adeverească și să se înfăptuiască, era foarte mândru de prevederea de care dăduse dovezi. Nu mai vorbesc de cele ce le povestea despre fanfaronada munteanului, despre lauda lui despre sine, despre limba lui *întocmai ca a țiganilor șatrași de la noi* și despre pielea lor smolită ca acea a neamului țigănesc. Manolache era, precum se vede, un conservator înfocat.

Îmi mai era drag fiindcă era vânător pătimaș și trăgător cu pușca bun și-mi făgăduise că el are să mă ducă pentru întâia oară la vânătoare de urși, ceea ce s-a și întâmplat. Apoi nimene nu știa atât de multe povestiri ca el despre bunul meu, hatmanul, pe care îl slujise înainte de a fi luat de la el de tata. Avea un adevărat cult pentru memoria bătrânului, povestea fel de fel de isprăvi vânătorești ale lui și nu se sătura să laude chipul minunat în care trăgea cu pușca sau cu pistolul și mânuia sabia, fiind în această privință fără pereche în țară. Istorisea între altele, ceea ce mi-au confirmat și tata, și moșii mei, că hatmanul așeza pe două pahare de apă, pline ochi, un chibrit și apoi, dintr-o lovitură a săbiei lui celei turcești, ce o posedă și astăzi fiul meu Radu, tăia acel chibrit în două, fără ca măcar o picătură de apă din cele două pahare să nu se verse. Apoi cum punea pe masă o perină mare, plină cu puf de gâscă, pe care iar, dintr-o singură lovitură, o tăia drept în două, fără ca să iasă măcar un singur fir de puf din cele două jumătăți de perină. Și cum râdea moșneagul de tata și de moșu Alecu, întorși de la München, care, de câte ori se încercau să facă aceleași isprăvi, aruncau paharele jos, stropind odaia cu apă, sau o umpleau de puf.

Manolache Oatu era căsătorit cu o foastă domnișoară de onoare a bunicii, numită Zoița, care se zicea că fusese deosebit de frumoasă în tinerețe și deosebit de harnică, dar pe care eu am cunoscut-o cât un poloboc și bolnavă de idropizie, nemișcându-se de pe patul pe care ședea toată ziua împletind colțuni. Era însă o gospodină minunată care, chiar de pe pat, își ocârmuia casa bine și curat.

Trebuie să zic, spre lauda lui Manolache Oatu, că căsnicia lui ar fi putut sluji multora de model. Cu toate că soția îi era de ani de zile în această stare, încă de pe când administra moșia Costulenii, de lângă Iești, a Mitropolei, care o ținuse în arendă moșu-meu Lascar, niciodată n-am auzit ca el să fi comis vrun act de necredință cătră mama Zoița, și cu bună samă că, dacă asemene acte ar fi avut ființă, mi s-ar fi povestit mai pe urmă de țarani, de slugile vechi, de țigani sau de jâdovii din târg.

Apoi trebuie să mai adaug că niciodată, în cei zece sau doisprezece ani în care l-am frecventat, nu i-a scăpat față de mine nici un cuvânt ce un copil nu trebuia să-l audă, de altmintrelea pot să zic același lucru de toate slugile din copilăria mea, fie moldoveni, fie țigani: acest respect al copiilor stăpânului era răspândit la noi pretutindeni, cum nu l-am găsit răspândit în alte țări.

Manolache Oatu ședea în penultima casă din partea stângă a târgușorului Căiuți, o casă ce se închiria de la nu mai știu ce evreu pentru trebuința vechilului nostru. Aveam voie să merg la dânsul și să stau acolo între ceasurile meselor și ale lecțiilor. Și, pentru ca să merg la el, treceam prin grădină, în care se deschidea o portiță ducând în ograda vechilului, însă în acea ogradă era o primejdie vajnică, care, în primii ani, de repețite ori m-a împiedecat să-i fac vizită. Acea primejdie era un cumplit gânsac, mare și iute la mânie, care, îndată ce mă zărea intrând în ogradă, dădea asalt la pulpele mele și chiar de vro două ori le-a dezmierdat cu dinții în chip neplăcut. Pentru a nu mă expune altor atingeri de același fel, mă obișnuisem, îndată cum deschideam portița, să încep a striga:

— Mâțule! Mâțule! Vină de închide gânsacu'!

Și strigam până când venea Mâțu, un băiet de țigancă cu păr creț de culoarea fuiorului de cânepă, cu pistrui pe obrazul alb și

rumân, care, după cum am aflat mai târziu, trecea drept fiul lui Mokrenski, fostul vechil polon al tatei, cu o țigancă frumoasă numită Ileana Vișinoaia, care acum, îmbătrânită, era slugă la Manolache Oatu, iar Mâțu, atunci băiet de doisprezece sau treisprezece ani, dădea ajutor la toate câte trebuiau în casa vechilului.

În locuința lui Manolache erau cinci odăi care puteau servi de tip de locuință de mazil, de răzăș cuprins sau chiar de boieranaș mai sărăcuț de pe acea vreme. Intrai printr-o odaie mare servind de antret, în care nu era decât un pat mare moldovenesc, o masă și o ladă. De aici dădeai într-o odaie mult mai mică, având o dublă fereastră despre miazănoapte și în care se afla în fund, în părețele opus ferestrei, un pat moldovenesc cu zestrea lui obișnuită, o masă dinaintea fereștii și, la ceilalți doi pereți, câte un sipet mare deasupra cărora erau așezate mai multe blăni, mantale de șaiac și de abà, cojocele și cojoace, precum și cergi. Jos și la pereți erau scoarțe de un desemn vechi, cum nu se mai văd acuma. În acea odaie n-am văzut niciodată șăzând pe nimene. Mi s-a spus însă că se adăposteau într-însa musafiri mai de rând, când nu era chip să poată fi găzduiți la curte. Această încăpere era despărțită printr-un coridor îngust, ale cărui capete duceau unul în ogradă și celălalt în ulița târgușorului, de odaia în care trăiau moșu Manolache și mama Zoița. O odaie mare, luminoasă, căci avea trei ferești, una în părețele despre răsărit, la care era așezat lungul pat pe care dormeau, unul la un capăt, celălalt la cel opus, cei doi bătrâni. Saltelele lor nu se atingeau, ci între ele rămânea un loc gol, peste care se întindea numai mindirul*, deasupra căruia era așezată măsuța rotundă pe care își luau masa. În părețele despre miazăzi, dând deasupra uliții târgușorului, erau două ferești și, între ele, o masă, pe care se vedeau două sfeșnice de argint, o oglindă îmbrăcată cu argint, cum se găseau atunci de acest fel pretutindeni, și deosebite lucruri, menite să ție loc de bibelouri. La părețele din fund era o ladă mare, acoperită cu fel de fel de învălișuri și de haine, iar la părețele despre apus era altă ladă mare și lungă, iar deasupra ei, prinse în părete, armele lui moșu Manolache: două

* Mindir: saltea, plapumă, haină matlasată (n. red.).

pușți cu câte două țevi, foarte bune, semnate Lepage, un *tromblon*, mai lat la gură decât la fund, cu cremene, două părechi de pistoale, una cu cremene și alta cu petițe, și o sabie în teacă de piele. Bineînțeles că icoana ferecată cu argint a Maicii Domnului, cu două alte iconițe mai mici, dinaintea cărora ardea veșnic o candelă de argint, nu lipseau din părete. Perdelele și îmbrăcămintea patului erau de cit înflorit.

Nu mai am nevoie să spun că Manolache Oatu era creștin bun și evlavios, care, Doamne ferește, n-ar fi mâncat carne în vrun post, nu ar fi rămas nespovăduit de Paști și de Crăciun sau ar fi lipsit de la biserică în fiecare sărbătoare ceva mai de samă. Deplângea amar cum părinții noștri neglijau în chip atât de cumplit instrucția noastră religioasă. Dădea în această privință toată vina pe bunica, lăudând evlavia hatmanului și acea a lui „Vodă".

Cu țaranii era foarte uman, de bici și de vergi, de care se făcea atunci un așa de mare abuz, deși știa că tata nu era tocmai dușmanul lor dacă se uza de ele cu măsură, nu abuza deloc și socotea pe oameni drept. După plecarea și moartea lui, țaranii mi-au zis că vechil drept ca Manolache Oatu nu au mai avut. Bineînțeles că el, făcut *medelnicer*, prin stăruința tatei, încă din întâii ani ai lui Mihai Sturdza, avea drept, după codul cuviinților atunci în uz, la apelațiunea de *cucoane* și soția lui la acea de *cucoană* și că acel țigan, țaran, om de treapta lui sau funcționăraș care nu i-ar fi dat această calificație s-ar fi expus la o frumoasă distribuție de lumânări, cruci, dumnezei, bunici, mame ș.a. Manolache Oatu niciodată n-a voit să învețe literile latine și n-a fost niciodată în stare să cetească macar un cuvânt din vro carte scrisă cu aceste caractere care au devenit de uz obștesc la începutul anului 1860.

Nedespărțit de Manolache Oatu în mintea mea este *gramaticul* moșiei, Todirică Calvânu, care avea în târg casă și nevastă oacheșă și frumușică, dar lucra ziua în *cănțelaria* moșiei, o odaie mare, din casa unde ședea Manolache Oatu, în care intrai direct din ulița târgului.

Îmi aduc aminte de cel mai bătrân din feciorii noștri boierești, de moșu Ion a Irinei, care slujise pe bunul meu. Povestea între altele cum fusese trimes, cu doi ani înaintea volintirilor

(deci pe la 1819), de vechilul de atunci al moșiei, calare, la Bohotin, ca să ducă hatmanului veniturile moșiei strânse pe un an și cum, la sosire, l-au învățat cei trei gramatici ce erau în cănțăleria de acolo să zică boierului, când va vorbi cu el:

— Părinte hatmane!

Și mai povestea cum acei trei gramatici s-au încurcat în socoteli și n-au putut să socotească câți galbeni făceau iermelicii și rubielele ce le adusese, până ce el, Ion a Irinei, „*căruia numai atunci îi ieșise bine barba și-i erau dragi bietele copile*“, [a făcut] socoteala pe care acei netrebnici nu puteau s-o facă pe hârtie. Și hatmanul li-a strigat cu dispreț:

— Păcătoșilor! nu vă este rușine ca unul de la capre să vă facă socotelile!

Moșu Ion a Irinei era tipul cel mai minunat al țaranului moldovan, cum era acesta pe la mijlocul veacului trecut, bine-înțeles a acelui de treabă, cum de altmintrelea erau cei mai mulți. Om într-adevăr cu frica lui Dumnezeu și cu grija de pacat, blând, bun la inimă, de o cinste absolut fără prihană, dușman neîmpacat al minciunii, al prefacerii, al șiretlicului, al oricărui vicleșug. Era vesel, glumeț, deștept, harnic, priceput (pe cât îl ducea mintea) la treburile pământului și ale vitelor, cu durere pentru lucrul stăpânului pe care îl slujea și bărbat fără de frică. Îi plăcea mult vânatul, la care era cu noroc, deși trăgător prost, și împușcase mai mulți urși. Tatei îi era foarte drag. Îmi aduc aminte cum, puțină vreme după așazarea noastră la Căiuți, Ion a Irinei îmbolnăvindu-se, tata și mama mergeau în fiecare zi cu trăsura la Blidari, satul unde trăia Ion, ca să-l vadă, aducându-i vin vechi și fel și fel de alte proviziuni. Pe doftorul Saros, de la Târgul Ocnei, îl aduceau pentru dânsul la două zile. Și mare bucurie avut-am cu toții când, în sfârșit într-o după-amiază, când venisem și eu la dânsul cu părinții mei, ni-a ieșit unchiașul înainte, la poarta lui.

De altmintrelea relațiunile între tata și între țarani erau cât se poate de bune. El era un barbat de o violență cumplită și, cum am mai aratat, deloc nu era adversar al bătăii, dar mai întâi iubea țaranul și, în al doilea rând, era prea puțin în contact cu el pentru ca să aibă prilej să se supere des pe dânsul. Ei erau

pe atunci foarte supuși și se achitau fără nici o împotrivire de datoriile ce li erau impuse de obicei și de legi. Tata avea de intervenit numai în cazuri de furt sau de nesupunere vădită, care se întâmplau foarte rar, poate o dată sau de două ori pe an și nu în toți anii. Nu li cerea niciodată să lucreze sau să plătească mai mult decât se cuvinea. Apoi era foarte darnic și ierta multe datorii. De câte ori un țaran era bolnav, mama, care se pricepea foarte bine în căutarea bolilor, îi trimetea doftorii, de care avea totdeauna o mare proviziune, și nu arareori mergea singură să viziteze bolnavii. De câte ori era necesar, când se ivea un caz putând deveni grav, se trimetea după medic la Târgul Ocnei: medicamentele se plăteau totdeauna de la curte.

Cu toată lipsa de evlavie a familiei, datorită mai ales influenței bunicii și, până într-un oareșicare punct, ideilor filozofice ale mamei, la sărbătorile cele mari mergeam la biserica de la Popeni și, acolo, găseam strânși toți țaranii din Popeni sau Blidari, cărora, după liturghie, tata li ținea o cuvântare, la sfârșitul căreia li făcea o generoasă distribuție de vin.

Biserica Popenilor este așazată deasupra priporului care, din pârâul Popenilor (Căiuțul Mare), suie la dealul Rateșului. Poziținea acelei bisericuți de lemn, acoperită cu șindrilă, este cât se poate de romantică și a încântat toate firile artistice care au trecut pe dinaintea ei. Hramul ei este la Sfântul Gheorghe și la dânsa veneau la liturghie țaranii din satele gemene Popenii și Blidarii. Nu departe de dânsa, pe drumul mare de atunci, care trecea pe platoul Rateșului, nu pe șăs ca acuma, se afla un rateș*, de vătăluci și de cărămidă, clădit în a doua jumatate a veacului al optsprezecelea de străbunicul meu, Lascarache Ruset. Aici, în ziua de Sfântul Gheorghe, se strângeau după slujba de la biserică, la hram, nu numai Popenii și Blidarii, dar mulți oameni din celelalte sate, nu numai de pe moșie, dar și de pe împrejur. Totdeauna, în acea zi, după dejunul nostru, tata, mama și eu pe capră, lângă vezeteu, ne duceam la Rateș și îndată mulțimea strânsă acolo încunjura trăsura, cu capetele descoperite și cu strigăte de:

— Să trăiți!

* Ráteș/rátoș: han (n. red.).

Tata își scotea și el pălăria și li zicea:

— Bine v-am găsit! Să trăiți și voi cu nevestele și copiii voștri! Dar puneți pălăriile în cap!

Țaranii se acopereau și începea atunci o serie de cuvântări din partea obștei adunate, tata răspunzând la fiecare din ele. Cu acest prilej se vorbea de multe interese reciproce și țaranii aduceau la cunoștinta tatei dorințele lor, care de obicei se satisfăceau cel puțin în mare parte. Apoi aduceau un miel frumos, tata li dăruia în schimb un poloboc de vin, și pe urmă noi plecam, țaranii strigând din nou:

— Să trăiți! și ridicând pălăriile, tata ridicând și el pe a lui, și eu făcând la fel.

O sărbătoare mult așteptată de noi, copiii, era Sfântul Vasile, când ni se făceau cadouri, nu se introdusese încă moda copacilor de Crăciun, căci numărul guvernantelor engleze și germane, care au introdus acest obicei la noi, era încă mic de tot pe atunci și cu totul copleșit de acel al francezelor, în a căror țară nu se introdusese încă decât în chip excepțional.

Sfântul Vasile mai era așteptat cu nerăbdare și de întreaga mulțime a slugilor, atât a acelor ale casei, cât și a acelor ale moșiei. În ajun, sara, venea Manolache Oatu cu un lung izvod al tuturor slugilor, alcătuit la cănțălărie, pe care era trecută, în dreptul numelui fiecăruia, suma ce i se dăduse în anul precedent, pe care tata îl revizuia, făcând îndreptări, aproape totdeauna în plus. Manolache avea grijă să nu-și puie numele pe acea listă și totdeauna tata adăugea numele lui și cifra sumii ce i-o destina, pe care Manolache totdeauna se făcea că o găsește prea mare și săruta mâna tatei, apoi primea de la el, în galbeni, totalul acestor daruri spre a le distribui.

Totodată se auzeau afară pocnituri de bici, sunetele *buhaiului*, clopoțele[lor] și ale deosebitelor bresle: argați de la grădină, argați ai moșiei, vezetei, feciori boierești și pădurari (aceștia întruniți într-o singură breaslă), care făceau rând pe rând câte o stațiune la fiecare din intrările casei. Suma dată de obicei era egală cu o lună din simbria fiecărei slugi și alcătuia un total destul de samandicos. Și nu mică era a doua zi munca lui Manolache și a gramaticului, căci marea majoritate a bacșișurilor

parțiale era mai mică de un galben și trebuia să schimbi numărul de galbeni trebuitor pentru a da fiecăruia bacșișul lui în parte în mărunțuș, muncă ce numai ușoară nu era, căci galbenii se schimbau, România neavând pe atunci moneda ei, în următoarele monede: sfanți austriaci de 2 lei 20 parale, fifirigi austriaci de 15 parale și *gologani* de aramă tot austriaci de cinci și zece parale atât de șterși, încât îi puteai deosebi numai prin faptul că cei dintăi erau ceva mai mici decât ceilalți, carboave rusești de 12 lei, sferturi de carboave de 25 de capeici, sorocoveți rusești de 20 capeici, valorând 2 lei 16 parale, piese rusești de 15 și 10 capeici, valorând respectiv 1 leu 23 și 1 leu și 8 parale, *iermelici* turcești de 14 lei și monede tot turcești de 4 lei și de 3 lei și 20 parale galbăn; nu era lucru ușor și la aceasta trebuie să mai adaugi că galbenul valora după cursul pieței. Zău că socoteala schimbului unui de la Ieși și din toată Moldova, afară de Galați [era de] 37 de lei, iar cursul Galațului era de 45 de lei și acel al Visteriei (Ministerul de Finanțe) de 32 de lei, leul vechi de 40 parale din Moldova, afară de Galați, valorând 32 de bani de dinainte de război.

Buba cea mare a economiei noastre era însă chipul ținerii curții propriu-zise. Iaca personalul de serviciu ce-l întreținea tata: 1 vatav de ogradă, serdarul Neculai Lefter, fostul său camardiner, timp de mulți ani; 1 cămărășiță, serdăreasa Elenco Lefter, soția lui Neculai; 1 sofragiu, 1 camardiner al tatei, 1 al treilea fecior, 2 băieți la bufet, 2 bucatari pentru masa boierească și 1 pentru acea a slugilor cu 2 și uneori 3 ajutori; 1 cameristă a mamei, 1 țigancă care avea grija albiturilor tatei și a casei, camerista surorilor mele, 3 sau 4 fete în casă, 1 chelar, 1 pitar neamț și 1 ajutor pitar, 3 vezetei, 1 surugiu, 2 rândași la grajd (o bucată de vreme am mai avut și un stallmaistru prusian), 1 pușcaș însărcinat să aprovizioneze masa boierească cu vânat, 1 grădinar (neamț sau francez) și 12 argați grădinari, 4 spălătorițe și 1 găinăriță. Și sunt sigur că, pe lângă aceste 46 sau 47 de ființe omenești adunate pentru a ne servi, plus *mance* și *dadace*, memoriei mele cu bună samă să-i mai scape vro câteva. Și unele din aceste slugi erau căsătorite și aveau pe lângă dânsele familii, care și ele erau hrănite la curte.

Și acum, după trecere de șăsezeci de ani, mai păstrez dinaintea ochilor icoana lungii mese a *slugilor de sus*, întinsă vara sub cireșul urieș ce se afla din dosul noii bucătării, cu Neculai Lefter în cap, având în mâna dreaptă pe soția lui, iar în acea stângă pe camerista străină a mamei. Și mai puțin de două feluri și fructe nu se servea niciodată la acea masă.

Își poate face cineva o idee de cheltuiala ce o cerea ținerea unui asemene personal când voi arăta că, în vara anului 1868, în care n-au fost deloc cheltuieli extraordinare, treceau numai pentru masa noastră și a slugilor hrănite la curte, după cum reiesă dintr-o socoteală ce o păstrez, câte 40 de ocă moldovenești, ceea ce face 50 de kilograme de carne de vacă pe zi, bineînțeles afară de carnea de miel, de porc, de vițel și de păseri. Se-nțelege că în acest caz, pe lângă o cumplită risipă, mai era și o vederată furătură combinată între jâdovul arendaș al *iraturilor* târgului, printre care intra cum am văzut și căsăpia, cu vatavul de ogradă, Neculai Lefter.

Acesta, precum am mai arătat, fusese, ani îndelungați, camardinerul tatei în timpul văduviei sale și-l însoțise în surgun la Constantinopol și la Brussa. Tata avea o slăbiciune pentru el, deși știa că-i lung la mână și *nu duce la ureche*. Mama spunea că, după cât s-a spus, favoarea de care se bucura Neculai Lefter la tata era datorită faptului că-i servise altădată de *curier de dragoste*. Și numai fizicul unui Leporello nu-l avea vatavul nostru de ogradă: era de statură înaltă, spătos, foarte pântecos, stricat de varsat și avea o față de bețiv, apoi mai era foarte prost. Tata îi obținuse de la Ghyka Vodă un decret de serdar, singurul ce-l solicitase vrodată de la socru-său, și acest fapt lasa nemângâieți pe Manolache Oatu și pe vatavul Iancu Popovici de la Pralea, care erau numai medelniceri, deși nu se născuse *birnici* de rând ca Neculai Lefter. Acesta era de altmintrelea devotat tatei și nu critica într-însul decât cumplita lui iuțală și prostul obicei ce-l avea de a-și aduce aminte, chiar după douăzeci de ani, de orice lucru al său. În fond, fostul camardiner avea o mare admirație pentru stăpânu-său. Fiind fricos ca un iepure (dar brutal cu inferiorii lui), admira mult bărbăția tatei și, având o idee mai mult decât confuză despre *al meu și al tău*, istorisea cu vederată

mierare fapte despre incoruptibilitatea tatei ca judecător și ca ministru, neascunzându-și însă părerea de rău *că nu fusese ca alți boieri mari, pentru ca să se fi putut pricopsi și face om și el, Neculai Lefter, ca alți camardineri ai altor înalți diregători, care au ajuns la avere, pe când el a rămas sarac lipit pământului*. Cred că, dacă, din firea lui, Neculai era aplicat spre furături, îl mai împingea la aceasta și nevasta lui, cucoana Elenco, în care se adunase o adavarată sindrofie de vițiuri. Această pereche avea cu dânsa o fată de douăzeci de ani trecuți, duduca Marghiolița, un adevarat monstru, înalt și pântecos ca tată-său, înzestrată cu moravuri deplorabile, și un fiu trecut de adolescență, cuconul Iorgu, care își însușise toate calitățile răle ale amânduror părinților. Bineînțeles că aceste două odrasle își găseau toată întreținerea la noi.

Pe la 1860 se înființase un post de comisar de poliție al târgușorului în care tata făcuse să fie numit Neculai Lefter. Acesta își făcuse îndată o uniformă de comisar: mondir de postav albastru cu reversuri roșii imitând blana și șnururi de fir de argint, pantaloni asemene de postav albastru cu două largi lampasuri roșii, cum le poartă astăzi la noi generalii, și șapcă de postav tot albastru, cu cozoroc de piele de glanț și vipușcă roșie largă. Apoi mai era încins cu o sabie de cavalerie rusască, a tatei, al cărei mâner era aparat de o gardă uriașă de oțel cu ajururi. Am auzit pe jâdovii din târg lăudându-se mai pe urmă că de la ei a strâns Neculai Lefter banii cu care și-a făcut uniforma. Numai punerea în vigoare a legii comunale a pus capăt cabazlâcului ce-l alcătuia acest comisariat.

De la mutarea noastră la țară feciorii din casă nu mai purtau livrele, aceste, multe la număr și de forme diverse, erau strânse în pod. Când erau musafiri în casă, Neculai Lefter, sofragiul și camardinerul tatei purtau frace, de obicei însă erau îmbrăcați în haine de aceeași formă ca stăpânii și musafirii, foarte adesa în haine lepadate de stăpâni, însă nu de ale tatei, căci el avea niște forme de îmbrăcăminte speciale, datând din domnia lui Mihai Sturdza. Îndeobște îmbrăcămintea slugilor lasa la țară mult de dorit pretutindeni, acea a femeilor fiind și mai dizgrațioasă și mai neîngrijită decât a barbaților, iar acea a slugilor de jos se mărginea la izmenele și cămeșa națională.

Tata avea pasiunea cailor și a trăsurilor: într-o vreme am avut douăzeci și opt de cai în grajd și vro cincisprezece trăsuri pe arcuri în șură. Recolta de orz și de ovăz a moșiei nu ajungea niciodată pentru hrana cailor noștri și a tainului vechilului și a vatavului de la Pralea. Și moșu-meu Lascar veșnic râdea de caii noștri, pe care îi privea ca pe niște gloabe. Tata îi cumpăra pe la iarmaroace, iar moșu Lascar avea herghelia lui, din care scotea niște cai minunați, cu mult sânge arăbesc într-înșii.

De altmintrelea, cu toată mulțimea slugilor și îmbielșugarea traiului, eram departe de a ne bucura de un confort adevarat, astfel cum este înțeles în Apus și cum l-am găsit pe urmă și în unele case de la noi. Casa era foarte mare, dar rău distribuită și incomodă, atenansele departe de dânsa: bucătăria, în vremea sosirii noastre de la Pralea, se afla și a ramas încă șăpte sau opt ani peste drum de strada târgului care alcătuia șleahul mare între granița ungurească și Galațul. Și, până după anul 1870, acea stradă, pe vreme de ploaie, se schimba într-un adevarat râu de glod până la genunchi, prin care slugile care aduceau blidele cu mâncări pentru masa noastră trebuiau să străbată, iar iarna pe un ghețuș cumplit sau pe troian până la brâu și pe viscol. Apoi vă închipuiți ce grea era supravegherea bucătăriei în asemene condițiuni. Tot peste drum de șleahul cel mare erau grajdul și șura cu trăsurile, ceea ce dădea loc la aceleași greutăți de supraveghere. Apoi curtea propriu-zisă, marea clădire în care locuiam, nu conținea decât prea puține adăposturi pentru slugi; cele multe din ele erau adăpostite în niște clădiri, tot din târg, clădite de tata sau închiriate de la jâdovii din târg.

Dar nimică nu dă atât de bine o idee despre puțina înțelegere a ideii de confort, de câștig de timp și de economie de personal ca faptul că, până după moartea tatei și cât a mai stat mama la Căiuți, nu au fost clopote pentru chemarea slugilor. Dacă aveai nevoie de vro slugă, trebuia să ieși în coridor și s-o strigi cu gura sau să bați în palme: ultimul din aceste două procedee era cel mai uzitat atât la noi, cât și în foarte număroasele case care nu adoptase încă clopotele. Luxul din cele multe așăzări boierești de la țară era un lux semibarbar.

Modul de trai de la Căiuți, pe lângă că era semibarbar, mai era pe cât de nemăsurat, pe atât de dezordonat și nu putea să

ducă, cum a și dus, decât la ruină. Alt element care a contribuit mult la acest de pe urmă rezultat și care va fi descris mai pe larg în capitolul viitor a fost alcătuit de cheltuielile exagerate pentru instrucția și creșterea noastră, despre care voi vorbi în capitolul următor, și care în nici un punct de privire nu și-au atins scopul, deși fiind făcute cu cea mai mare dragoste și generozitate, dar în chip foarte puțin priceput.

Ospitalitatea casei noastre era bine cunoscută în toată țara, rar eram fără musafiri: rude, prieteni și cunoscuți care se anunțase și erau așteptați, sau alții necunoscuți și prin urmare neașteptați. Pe acea vreme mai era obiceiul ca drumețul să măie la curtea lângă care îl prindea noaptea. Căiuțul, fiind târgușor, avea vreo două sau trei hanuri evreiești, la care trăgeau unii drumeți care nu cunoșteau pe tata sau erau oameni ale căror creștere și obiceiuri i-ar fi făcut să nu se simtă la îndemână în casa și la masa noastră. Dar tata cunoștea și era cunoscut de aproape întreaga Moldovă de atunci și numărul trecătorilor din toate stările sociale care se foloseau de găzduirea noastră era foarte mare.

Îmi aduc aminte cum, într-o zi din toiul iernei 1868, pe un troian cumplit, pe când mă aflam, după dejun, în biuroul tatei, aud zurgălăi și pocnete de bici și văd intrând pe poartă o sanie cu patru cai de poștă, iar într-însa o ființă măruntă, ascunsă în blănuri, care șădea zgribulită. Sania trage la scara cea mare și Neculai Lefter iesă din casă, ajută pe ocupantul săniei s-o părăsască și să urce scara, mai mult purtându-l în brațe. În sfârșit ușa biuroului se deschide și Neculai împinge spre sobă mica ființă. Aceasta, punând ochii pe tata, care-și fuma ciubucul întins pe divan, își scoate căciula urieșă care-i acoperea capul, zicând:

— *Bonjour, Monsieur, je viens de Marseille et je vais à Paris*. (Bună ziuă, domnule, vin de la Marsilia și merg la Paris.)

Această frază era atât de neașteptată, înfățoșarea străinului diminutiv atât de ridicolă, încât tata răspunse:

— *Bon voyage, Monsieur*. (Călătorie bună, domnule.)

Dar dându-și îndată sama de caracterul puțin ospitalier al acestor cuvinte, adause:

— *Mais en attendant veuillez considérer ma maison comme étant tout à votre disposition*. (Dar, deocamdată, binevoiți a considera casa mea ca fiind cu totul la dispoziținea Domniei Voastre.)

Numai după mai multe pahare de ceai cu rhum bietul francez fu în stare să-și decline numele și calitățile, precum și motivele călătoriei. Se numea Comte și era un comerciant de samă din Paris și vârâse capitaluri însamnate într-o societate de petrol care, de vro trei ani, făcea explorări după zăcăminte de petrol împrejurul Târgului Ocnei. Cu direcția acestor explorări era însărcinat un inginer de mine francez, numit domnul de Lalande, un om cât se poate de plăcut și de bine crescut, pe care îl cunoșteam foarte bine și îl aveam adesa în vizită la noi, dar care nu izbutise să găsească petrol, deși se cheltuise cu forajurile o mulțime de bani. Acționarii societăți, în fața unor repetite cereri de fonduri pentru urmarea explorărilor, delegase pe d. Comte pentru a-și da samă la fața locului de starea afacerii. Afacerea stătea prost, Lalande, deși inginer de mine de la școala din Paris și fost director a mai multor întreprinderi miniere în colonii, despre care știa să povestească lucruri prea interesante, căutase petrol acolo unde nu era sau unde se găseau numai câtimi neînsemnate. Afacerea a fost în urmă lichidată cu mare pagubă pentru acționari, dar noi am petrecut o serată din cele mai plăcute cu d. Comte, care s-a aratat un causeur cât se poate de fin, de interesant, de bine informat și de bine crescut. De atunci nu am mai văzut, nici nu am mai auzit ceva despre el, lucru ce se întâmpla des cu musafirii noștri ocazionali.

Dar nu toți oaspeții erau așa plăcuți ca Comte, deși el a fost departe de a fi unicul de felul lui. Voi vorbi acuma de un caz cu totul de altă natură.

După războiul de la 1828–1829, se stabilise în Ieși un tânăr farmacist al armatei rusești, suedez din Finlanda, numit Tornborg, deschisese în Ieși o farmacie care nu întârziese să devie cea mai bună și cea mai cercetată din oraș și se căsătorise cu fata unui neamț, om de treabă și cu stare, așazat în Moldova de ani îndelungați. Tornborg era foarte deștept și se bucura de o cultură destul de frumoasă. A făcut cunoștință cu tata și cu moșii mei la întoarcerea lor din străinatate. Nu trecu însă mult și ei constatară că suedezul era un crai fără de scrupul care mânca cu lingura averea lui și a nevestei și-i exploata pe cât putea. Împotriva acestei exploatări au știut să se păzască și el

nu a mai avut de la ei decât foloasele ce voiau să i le deie, mai cu samă produse de tot soiul de la țară, dar, deoarece făceau haz de el, căci era plin de duh și de entrain, îi dădeau bucuros din bogatul lor prisos. Călătoriile la Bohotin erau pentru Tornborg atât de folositoare, încât moșii mei mi-au povestit că i s-a întâmplat, în repetite rânduri, să străbată de două ori în douăzeci și patru de ceasuri distanța Ieși–Bohotin și înapoi, adică de patru ori patruzeci și șăsă de kilometri, peste tot 184 de kilometri. Bineînțeles că aceste drumuri nu le făcea cu caii și trăsura ce nu o avea, ci cu caii moșilor veșnic pe drum între moșie și oraș. Dar cea mai mare parte a traiului zilnic al lui Tornborg era astfel asigurat.

Pe lângă că tot ce câștiga trecea în chefuri, apoi începuse să neglijeze farmacia și avea necontenite fricțiuni cu serviciul sanitar, deși acesta, pe acea vreme, numai sever nu era. I s-a închis de repetite ori acea farmacie. Se adresa tatei și moșilor pentru a obține deschiderea ei, dar ei erau la cuțite cu Mihai Sturdza și intervențiunile lor, în special acele ale tatei, erau totdeauna făcute în termeni cât se poate de irespectuoși pentru autoritate, ceea ce producea un efect contrar acelui dorit de Tornborg. Mizeria era de pe atunci în casa lui. A dus-o el câțiva ani cum a dus-o, până când, prin a șăsa decadă a veacului, succesele lui Barnum* cu Tom Pouce și Jenny Lind îi dădură ideea să-l imiteze. Soția lui îi hărăzise un băiet și trei fete; băietul era cu desăvârșire idiot, cele două fete mai mari slute, cea mică drăguță. Hotărî să deie o instrucțiune muzicală celor două fete mai mari (a treia era din cale afară mică) și, odată această instrucțiune muzicală terminată, să plece cu ele în Europa și în America, să deie concerte și să câștige milioane. Li dădu ce instrucțiune muzicală puteau să găsească în Ieși și, îndată ce le socoti destul de instruite, plecă cu ele și cu soția lui în străinatate. În cel dintâi oraș unde ajunse făcu niște afișe mari în care se anunța sosirea acelei minuni a minunelor, vestitele privighetori suedeze care aveau să deie un concert în cutare seară. Anunțul apărea și în jurnale, iar lumea cumpără bilete. Dar, la vederea celor

* P.T. Barnum (1819–1891), showman american celebru în epocă, considerat unul dintre pionierii publicității moderne (n. red.).

două sluțenii și la auzul glasurilor lor miorlăitoare, jura că nu le va auzi a doua oară. Ceea ce nu a împiedicat pe Tornborg să facă înconjurul Europei. Vă închipuiți că a ramas sechestrat în nenumarate oteluri, că i s-a reținut bagajul, dar spiritul lui inventiv, cu tot insuccesul ce-l aveau bietele fete, a găsit chip să meargă până la Madrid și să se întoarcă înapoi în Ieși. Numai în America nu a izbutit să meargă, ceea ce îl făcea să zică că numai egoismul prietenilor care nu au consimțit să-l împrumute cu puținele mii de franci necesare pentru a-i plăti călătoria peste Ocean îi datorește faptul că a ramas sarac la bătrânețe. Nu știu cum a dus-o de la întoarcerea lui în țară din acea călătorie artistică și până în toamna anului 1866, dar, într-o bună dimineață de octombrie, tata s-a trezit cu dânsul și cu toată familia la Căiuț cerându-i hrană și adăpost pentru iarnă, căci altfel nu-i rămâne decât să s-împuște sub ochii lui. Și tata i-a dat o cameră mare peste drum de curte, într-o casă a lui, și l-a primit la masa noastră cu soția și fetele lui. Băietul însă, într-o stare de murdărie grozavă și idiot, mânca la cancelaria moșiei, unde fusese adăpostit. Tocmai atunci venise la noi profesorul de muzică Seidl, despre care voi vorbi și mai departe. Tornborg, care urma să îngrijască glasul sau, mai bine zis, absența totală de glas a fiicelor sale, obținu ca bietul Seidl să le acompanieze două ceasuri pe zi în exercițiile lor, bineînțeles în chip cu desăvârșire grațios. Și au stat astfel la noi până la sfârșitul lui ianuar, dar Tornborg, văzând că tata dă adăpost și hrană, dar nu banii ce nădăjduia să îi smulgă, s-a declarat ofensat de niște avanii imaginare și a plecat la Ieși, unde, la sfârșitul acestei cărți, îl vom găsi în relații cu personagii care au jucat un rol în istoria omenirii.

Printre nenumarații musafiri necunoscuți care găsau la noi adăpost și masă s-au strecurat și vro doi, trei aventurieri. Voi cita printre aceștia pe falsul Alexandru Blaremberg, subofițer dezertor din al doilea regiment de lăncieri, care, la sfârșitul lui august 1863, s-a dat mie, pe când prindeam niște pește cu undița în iazul cel mare din grădină, drept fratele soției moșului meu, beizade Iancu Ghyka, fratele mamei. Mi-a istorisit că este însărcinat să ducă la regiment o remontă ce o făcuse la iarmarocul Cașinului și care rămăsese la Târgul Ocnei, dar vine la

Barbu Catargiu era adversarul de căpetenie al oricărei atingeri la vechea stare de lucruri. Cuvântul lui avea darul să farmece cu desăvârșire pe partizanii trecutului.

Mihail Kogălniceanu, fotografie din timpul domniei lui Al. I. Cuza.

Deși era departe de a-i fi cu credință, știuse să câștige o pe cât de mare, pe atât de răufăcătoare înrâurire asupra lui… — Maria Catargiu Obrenovici.

Este de regretat că cel puțin toți acei conjurați, după ce au pătruns cu putere în ietacul acelui căruia îi jurase credință, nu au imitat gestul colonelului [Nicolae] Haralambie, care, din propriul său imbold, a mărturisit că prin calcarea jurământului său și-a fețelit uniforma și s-a retras din armată.

Zeu că nu este pentru ce să ni fie rușine de boierul nostru moldovan și că în rândul acelor care, în mai puțin de un veac, au făcut din două provincii vasale și robite de turci, din niște comitate stăpânite de unguri, dintr-un crâmpei de țară răpit de Austria și din altă jumătate de țară furată de muscali, aceste toate locuite de un popor rupt în trei crâmpeie, România întregită, moldovanul nostru stă în loc de frunte, cinstit de toți.

„Notabilități moldo-valahe“, în *Le Monde Illustré*, 12 martie 1859. Portretul domnitorului se bazează pe fotografia care apare în reprezentarea oficială a Divanului ad-hoc din 1857.

Căiuți peste două zile. Eu bineînțeles că m-am grăbit să duc mamei această veste, iar ea a trimes să-l poftească la curte. Se întâmplase că mama nu cunoștea încă pe atunci nici pe cumnată-sa, nici pe vrun membru al familiei acesteia. Dacă pungașul era departe de a avea distincțiunea elegantului căpitan Sașa Blaremberg, nu se putea tăgădui că se ținea bine și vorbea o franțuzească corectă. A povestit mamei fel de fel de minciuni, lăudându-se între altele că luase și el parte cu Iarca* la expediționea Mexicului. Se întâmplă că mama urma să plece a doua zi de dimineață la Mărășești, însoțită de moșu-meu Lascar, dar ea pofti pe falsul Blaremberg să rămâie în gazdă la noi, chiar în timpul absenței sale, până la sosirea remontei ce o aștepta. Aventurierul a primit, confundându-se în mulțămiri, și mama a plecat de dimineață.

După două sau trei zile, remonta nu sosise, dar pretinsul Blaremberg o șterse în zori de ziuă luând cu dânsul o pușcă Devismes a tatei.

În ziua în care, cu prilejul plecării noastre în Italia, cu puține săptămâni mai pe urmă, ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri la Mărășești, precum am aratat mai sus, mama a avut prilej să facă cunoștință cu adevăratul frate al cumnatei sale, iar ofițerii regimentului ni-au povestit cum, în dimineața aceleiași zile, falșul Blaremberg, recte Bucșănescu, fusese arestat și urma să fie dat judecății pentru dezertare și furt de bani ai regimentului.

Sosirea unui musafir era privită aproape totdeauna ca un temei de bucurie și ca o întâmplare plăcută, gazda se simțea îndatorită prin faptul venirii musafirului, aceasta fiind privit ca cel care îndatora. Și, cu cât era mai străin și venea de mai departe, era văzut cu mai mare plăcere, căci aducea vești mai noi pentru noi și ne povestea lucruri mai necunoscute. Nu arareori s-a întâmplat ca tata, auzând că la cutare han din târg a tras cutare sau cutare străin, a trimes pe Neculai Lefter spre a-l pofti să-i

* Aristide Iarca (1839–1873), ofițer în armata franceză; a participat la campania franceză în Mexic (1861–1866); decorat cu Legiunea de Onoare (n. red.).

facă plăcerea să vie în gazdă la noi. În această ospitalitate nemărginită se ascundea și o bună doză de egoism, căci acea găzduire aducea o schimbare plăcută în monotonia vieții de la țară și un contact cu lumea de din afară de micul nostru orizont. Dar era fără îndoială un egoism foarte binefăcător pentru călătorul trudit, ars de soarele lui Cuptor sau înghețat de crivăț, care găsea masă bogată, adăpost curat și primire cu inima deschisă.

CAPITOLUL X

„Universitatea de la Căiuți"

La începutul celei a șăsa decade a veacului trecut nu se puteau face studii secundare complecte decât în Ieși sau în București și chiar acele lăsau mult de dorit: profesorii treceau drept slabi și unele cursuri lipseau cu desăvârșire. Părinții mei hotărâse de la început să facă din mine un savant, dar nu voiau să locuiască nici în Ieși, nici în București, iar de despărțirea de ei a vrounuia din noi nici nu permiteau să se vorbească. Profesori particulari români nu se găseau, nu rămânea deci decât recursul la străini. Apoi tata a hotărât ca, de la vârsta de șăsă ani, să fiu luat din mâna femeilor spre a sta sub privegherea unui bărbat. Bărbați străini instruiți care să asume sarcina creșterii unui băiet atât de mic nu se găseau în țară, iar relațiile și comunicația cu străinătatea erau rare, anevoioase și grele, în schimb se găseau în țară destui străini cu instrucțiune secundară mai adesa incomplectă, veniți după căpătuire în orice chip, în orice ramură de activitate, gata să se însărcineze și cu educația unui asemene băiețel. Și astfel s-a făcut că am avut zece profesori. Iacă în ordine cronologică numele lor.

În toamna anului 1850, împlinind șăsă ani, tata a găsit că este vreme să trec de la mâna femeilor la acea a bărbaților. Mi-a luat un profesor (deși era hotărât ca, deocamdată, să nu învăț nimica) în persoana unui frate a doamnei Darmet, proprietara vestitului magazin de noutăți cu acest nume de la Ieși, Victor Chaubert, care făcuse întreaga campanie a Crimeei în calitate de sergent furier de vânători. Era un om blând, bun și de treabă, dar care, pe la sfârșitul iernei, nu mai putu de urât în Căiuți. Se zise bolnav și părinții mei fură siliți să-l concedieze.

În primăvara următoare, tata ni-a adus, iar dintr-o călătorie la Ieși, pe un băietan de douăzeci de ani din Belgia, numit Charles Godecharles. Acesta era cu totul lipsit de serios și nu rămase la noi decât trei luni. El se ocupa mai mult de femeile drăguțe din târg decât de mine. Păstrase o amintire din cele mai plăcute din țara noastră și din ședarea lui la noi, căci scria des tatei și mamei în cursul anilor următori pentru a li anunța căsătoria și nașterea copiilor lui, neuitând niciodată să li mulțămească pentru tratamentul de care avuse parte și de excelentele sfaturi ce i le dăduse.

În locul lui Godecharles, tata mi-a adus în toamna aceluiași an pe Pierre Nombral, un francez din sudul Franței, care era atunci în slujba lui Zizin Cantacuzino și, mi se pare, a lui Nicu Catargiu (fratele lui cuconu Lascar), și priveghea lucrările șoselei dintre Mărășești și Galați, pe care cei doi boieri sus-numiți o luase în întreprindere. Nombral se zicea fost căpitan în regimentul al 3-lea de zuavi, dar aparența, manierele și mai ales gradul lui de cultură trădau cât colo pe fostul subofițer. Era căsătorit și avea un băiețel, dar doamna Nombral nu ședea la noi, fiind angajată în calitate de guvernantă la un proprietar din ținutul Putnei. Era neasemănat mai deșteaptă și mai cultă decât bărbatu-său. Acesta era tipul gasconului *bon enfant*, unul din cei mai puțin mincinoși ce i-am cunoscut și bun la inimă, dar de o inteligență mediocră unită cu o cultură și mai slabă. Cu toate că se lăuda că ieșise din școala de la Saint-Cyr, deloc nu se putea împăca cu ortografia franceză, dar era în schimb o dădacă admirabilă pentru mine. Mă îngrijea în chip minunat, mă iubea, știa să mă intereseze și să-mi inspire afecțiune pentru dânsul. Îmi citea seara, după ce mă culcam, *Télémaque**, însă nu era în stare să-mi dea deslușiri asupra mitologiei, ceea ce încurca grozav ideile mele religioase și mă făcuse într-o vreme să-mi fac rugăciunea către „Jupiter, părinte al zeilor". Nombral era un pedagog atât de incapabil, încât, cu toate că cunoșteam literile și scriam destul de bine orice mi se dădea de copiat (eram când ne-am despărțit de șapte ani), n-a parvenit să mă învețe a ceti.

* François Fénelon, *Les Aventures de Télémaque* (n. red.).

În iarna 1859–1860, toată casa a fost bolnavă de tusă măgărească, începând cu mama și terminând cu ultima slugă. Nombral ne îngrijea pe toți, după sistemul Raspail, prin camforă, apa sedativă, pomadă camforată, țigarete camforate etc. Casa noastră mirosea atât de puternic a camfor, încât bunica, care, nu știu din ce cauză venise să petreacă iarna cu noi, și, singură din toată casa, scăpase de tusa măgărească, a fugit fără de veste într-o noapte, după obiceiul ei, nemaiputând, zicea ea, să sufere acel miros nesuferit. Și tata rămăsese indemn, fiindcă petrecuse iarna la Ieși, dar starea sănătății lui era departe de a fi bună.

Se întâmplă în cursul acelei ierni un eveniment important pentru mintea mea. Tata trimese în sfârșit la Căiuți întreg mobilierul casei din Ieși, pe care o închirie, foarte prost (urmele unirii), unor jâdovi. Eu uitasem cu desăvârșire mobilierul nostru din Ieși, deoarece de patru ani nu mă mai învârtisem decât în eleganțele de la Căiuți și de la Pralea: acele mobile mi-au părut niște adevărate splendori, pe care mi se luau ochii. Erau și lucruri frumoase printre acele mobile, dar pe podelile care jucau ale casei de la Căiuți, fără cadre de tapeți, cu ferești urât văpsite, făceau puțin efect. A trecut iarna întreagă cu aranjatul odăilor. În primăvara următoare a venit la surorile mele Ana și Maria, ca guvernantă, o soră a nemțoaicei de la vară-mea Profira, acea care se îmbrăca bărbătește.

Asta, care venise la surorile mele, era poate mai ordinară și mai incultă decât cealaltă, și în orice caz neasemănat mai urâtă, deși și aceea era departe de a fi o frumuseță. După câteva luni, sănătatea tatei, înrăutățindu-se, ne sili să plecăm la Viena.

M-am despărțit de Nombral cu mare părere de rău, plângând, căci el îmi arătase o adevărată afecțiune și știa să mă intereseze prin nenumăratele istorii din Africa ce mi le povestea. Apoi tata îmi cumpărase o pușcuță cu un foc, pușcă adevărată, care se încărca cu praf și ploaie, mergeam la vânat cu Nombral și împușcasem o vrabie adevărată, și aceea era fapta despre care eram mai mândru s-o fi săvârșit de când eram pe lume.

La Viena, părinții mei au angajat un würtembergez cu studii universitare numit Maximilian Wegener. Vorbea franțuzește ca un francez și avea cunoștințe serioase, dar era bețiv și brutal. A stat

numai vro două luni. Pe urmă s-a angajat un elveţian din cantonul Valais, numit Veuthey, catolic fervent şi bărbat nesuferit.

De la Viena l-am adus cu noi în ţară şi a plecat în curând, în urma unei discuţiuni cu tata asupra clericalismului.

Anton Alaux, gascon de douăzeci şi opt de ani, bacalaureat în ştiinţe, fost pedagog într-un liceu, în Franţa. A plecat de la noi când ne-am dus în Italia. Ca învăţător era mult superior celor precedenţi. Pe acea vreme iubeam deja foarte mult lectura, încurajat mult în această privinţă de mama şi de domnişoara Endrődy, despre care voi vorbi în curând. Pe lângă romane scrise pentru copii, ceteam cu lăcomie tot ce era privitor la istorie, şi biblioteca mamei era foarte bogată în această privinţă.

Camillo de Lucca, bărbat trecut de cincizeci de ani, publicist cunoscut, angajat de mama pe când eram la Florenţa şi adus cu noi în ţară. Era văduv, cu un băiet de vârsta mea, dar acesta viţios şi bun de nimica. Bătrânul era un bărbat cât se poate de cumsecade, care făcuse număroase educaţii în Rusia, unde petrecuse ani îndelungaţi. Era însă învăţător slab, şi progresele ce le făceam sub direcţia lui, aproape nule.

Fugise pe la 1849 din Roma, de unde era originar, spre a nu fi închis pentru ideile sale liberale şi naţionaliste, se căsătorise în Rusia cu o guvernantă franceză care îl convertise la protestantism. Era foarte religios şi ne făcea în fiecare duminecă un curs de morală, dar religiozitatea lui era sinceră; fără ostentaţiune şi fără ipocrizie. Îl iubeam foarte mult şi congedierea lui m-a mâhnit foarte mult, dar recunosc că părinţii mei au avut dreptate să se desfacă de el, căci nu făceam deloc progrese sub direcţia lui.

Apoi a venit aşa-zisul doctor Herman Wagner, în realitate un escroc jâdov numit Ignatz Scheu. Îl angajase la Viena guvernanta surorilor mele, domnişoara Endrődy, trimeasă acolo cu soră-mea Maria pentru a-i schimba aparatul ortopedic şi pentru a-mi căuta un preceptor. Acea fată bătrână şi urâtă avea mania măritişului. Se adresase la un biurou de plasare pentru un preceptor; i se trimesese pe falsul doctor Wagner, care-i făcuse curte, îi împrumutase câteva sute de florini, îi făgăduise s-o ieie de nevastă şi o hotărâse să-l angajeze în calitate de preceptor

pentru mine. Purtarea necuviincioasă a făcut ca să fie congediat, după puține luni. S-a dus la Brașov, unde a avut diferende cu poliția. Aceasta nu a întârziat să-și procure lămuriri asupra antecedentelor sale; l-a arestat și expulzat din împărăția habsburgică. Povestea că făcuse mari călătorii de explorație în toate părțile lumii, până aproape de Polul Nord. I-am descoperit însă repede șarlatania, căci l-am prins recitându-mi descrierea unei aurore boreale ce o învățase pe de rost, cuvânt cu cuvânt, dintr-un „Lesebuch“ (carte de cetire germană) al meu, apoi zicând că Hotentoții sunt un trib sălbatec din America. Pe lângă că-mi era antipatic, mai trebuia să învăț de acum înainte toate obiectele în limba germană. Deși o vorbeam destul de curgător, totuși era o greutate pentru mine, care-mi făcusem până atunci toate studiile în limba franceză.

După un interval de câteva luni, părinții mei au adus pe Jean Lemoine, bărbat de meserie, cu titluri universitare serioase, care mai stătuse în țară vro trei ani în casa rudei noastre, Costache Rosetti-Tețcanu, ca preceptor al fiului său Dimitrie. A fost, sub raportul lecțiilor, cel mai destoinic din toți preceptorii ce i-am avut. Din păcate era mojic la culme și murdar. Avea pe lângă dânsul pe soția și pe fetița lui, care și ele erau întreținute de părinții mei.

Acel Lemoine era un bărbat cu cunoștințe foarte serioase și foarte inteligent; specialitatea lui era chimia, avea o slujbă într-unul din laboratoriile statului francez. Era totodată un adept al ideilor celor mai înaintate și, la 1848, luptase în rândurile insurgenților din iunie. El mi-a arătat atunci, la 1866, o mică bucată de aur ce o făcuse singur, adăugând însă că costul la care se ridicase producerea ei era de mai multe ori mai mare decât valoarea ei. Apoi îmi spunea că izbânda ideilor înaintate și căderea tuturor monarhiilor nu mai putea să întârzie, căci s-au descoperit explozive de o putere colosală și fără îndoială că se vor descoperi și altele încă mai puternice, cu ajutorul cărora o mână de oameni hotărâți vor fi în stare să facă să sară în aer palate și cetăți și să nimicească armate puternice. Aceste previzderi ale lui Lemoine s-au adeverit cu îndestulare, iar despre putința de a fabrica aurul și alte corpuri zise atunci simple nu se mai îndoiește astăzi nimene.

Cel de pe urmă a fost Edmond Aymon, absolvent de seminar, dar foarte în stare să prepare pe un elev pentru bacalaureat. Foarte bun și de treabă, din nenorocire tuberculos. Îl iubeam mult cu toții; era un suflet curat și cinstit. Fusese recomandat de abatele Lapia, parohul (*curé*) al orașului Vittel și duhovnic guvernantei de atunci a surorilor mele, domnișoara Oudinot.

Câteva luni după plecarea lui Aymon am plecat și noi în străinătate; surorile mele au fost plasate la Viena, în pensionatul Demergel, în care fusese crescută mama, condus acuma de nepoatele doamnei Demergel, dar care era departe să mai fie acel din trecut, iar eu am fost plasat într-un pensionat la Geneva, războiul franco-german* nepermițându-ni să mergem în Franța.

Este ușor de înțeles că această continuă schimbare de preceptori și de metode numai spre folosul instrucțiunii și educațiunii mele n-a putut să fie. Totuși, nu numai la Geneva, dar chiar mai târziu, în Franța, am constatat că nu știam mai puțin decât camarazii mei, iar în unele materii și mai ales ca cultură generală li eram hotărât superior.

Dar corpul profesoral al Universității de la Căiuți nu se alcătuia numai din preceptorul meu și guvernanta surorilor mele: mai aveam în casă un profesor de muzică și altul de limbile greacă modernă și elină. S-au schimbat și aceștia, dar neasemănat mai rar decât acei însărcinați cu creșterea mea. Prea puțin am profitat din învățămintele lor.

Întâiul profesor de muzică ce l-am avut a fost un vienez numit Arming, care, după ce a stat la noi trei ani, s-a dus la București, unde și-a exercitat cu folos meseria; mai avea și monopolul acelei de *tapeur* în toate seratele high-life din capitală. Succesorul lui, Ferdinand Seidl, tot austriac, era un muzicant de valoare și un bărbat nu numai foarte cumsecade și foarte bine-crescut, dar plin de duh și plăcut. Petrecuse mai mulți ani în calitate de profesor de muzică în familia ducelui de Coburg, ginerele lui Ludovic Filip și tatăl regelui Ferdinand al Bulgariei. Poseda de la princesa Clementina un certificat din cele mai măgulitoare, pe lângă scrisori și amintiri de la întreaga familie.

* Este vorba despre Războiul Franco–Prusac din 1870–1871; *v. infra* pp. 509 *sqq* (n. red.).

El venise la noi fiindcă sănătatea lui zdruncinată avea nevoie de o viață liniștită, la țară. A stat până când am plecat în străinătate, în toamna anului 1870.

Nu mai vorbesc de cei doi greci de la care *ar fi trebuit să învăț* limbile grecească modernă și elină; ei erau oameni prea puțin recomandabili și deloc nu m-am folosit de lecțiile lor. Acest personal didactic nu trăia totdeauna în bună înțelegere, ci se formau într-însul, restrâns cum era, partizi: preceptorul cu bona franceză și grecul împotriva guvernantei și a profesorului de muzică, sau guvernanta cu preceptorul împotriva celorlalți. Uneori ei căutau să ne amestece în sfezile lor, care nu numai o dată au cerut intervenirea tatei sau a mamei pentru a fi liniștite.

Dacă am abuzat de răbdarea cetitorului prin amăruntele ce preced, am făcut-o spre a arăta pe de o parte marea însemnătate ce o puneau boierii moldoveni pe o creștere cât de bună și de complectă a copiilor lor, impunându-și spre acest sfârșit jertfe cu bună samă mai presus de mijloacele lor, iar pe de alta spre a pune în lumină calitatea deplorabilă a personalului ce-l puteau găsi. Astfel, din cei zece preceptori ce i-am avut, singurul Lemoine avea destoinicia necesară în ceea ce privea instrucția, iar singurul de Lucca în ceea ce privea partea educativă, ceilalți fiind sau complect neexperimentați în vro una din cele două privinți, sau oameni cu desăvârșire lipsiți de creștere sau de aptitudini.

Și tata îi plătea doară bine; de obicei, afară de întreținerea lor complectă în casă, mai primeau un salar de trei mii de franci, sumă respectabilă pentru epocă. Ar fi plătit și mai mult, precum au dovedit-o când a încercat să angajeze pe Rogeard.

Rogeard, profesor de liceu la Paris, scrisese împotriva lui Napoleon al III-lea un pamflet intitulat *Les propos de Labienus*, foarte acerb, dar scris într-o limbă admirabilă, care a stârnit entuziasmul tatei, dușman neîmpăcat al împăratului francezilor și mare admirator de stil frumos. Deoarece tocmai atunci congediase pe Lemoine, care se arătase din cale afară mojicos și nespălat (*au propre et au figuré*), și-a procurat adresa lui Rogeard, silit să fugă în Germania spre a scăpa de închisoare, și i-a scris pentru a-i propune postul de preceptor al copiilor săi. Rogeard a răspuns că primește, în principiu, în schimbul unui salar de

5 000 franci anual, dar a cerut oareșicare lămuriri în privința principiilor politice și religioase în care urma să mă crească. După ce tata i le-a dat, consimțind la salarul cerut, Rogeard a răspuns că, spre marea lui părere de rău, trebuie să decline postul oferit, căci din scrisorile primite constată că tata este în politică monarhic constituțional și creștin în credință, iar el ar fi făcut din mine un oribil republican și un tot atât de urâcios ateu.

Guvernantele surorilor mele cele mari, Ana și Maria, s-au schimbat mai rar decât preceptorii mei. Cea dintâi care a meritat acest nume a fost domnișoara Endrődy, o unguroancă de la Cașovia pe care părinții mei au angajat-o la Viena, în anul 1862, și care a stat patru ani la noi. Ea era o fată bătrână, uscată și urâtă, care fusese guvernantă în mai multe case mari austriace. Era departe de a fi lipsită de cultură generală și avea mai ales cunoștințe limbistice din cele mai serioase. Vorbea și scria în chip ireproșabil limbile germană, engleză și franceză, mai știa ungurește și italienește și cunoștea bine literaturile tuturor acestor limbi. Însă manierele ei, dacă erau cuviincioase, erau departe de a fi *ladylike*, iar natura îi era francamente vulgară și mai ales intrigantă din fire. Deoarece adunase prin minuni de economie vro patruzeci de mii de florini, credea că ajutorul lor îi va putea procura acel lucru dorit de toate fetele bătrâne: un soț.

Trăiam deosebit de rău cu domnișoara Endrődy și de la început descoperisem cât de cumplit de falsă era; mi-a pricinuit o nenumărată mulțime de penitansuri, pensumuri, katzentischuri, opriri de la primblare și chiar de bătăi, multe din ele suferite cu dreptate, dar și nu puține absolut pe nedrept. Totuși trebuie să recunosc că-i datoresc foarte mult sub punctul de privire intelectual. Ea a contribuit foarte mult să dezvolte în mine gustul cetirii, iar convorbirile ei cu mama și cu tata asupra multor subiecte istorice, vechi și noi, au contribuit în chip însămnat să deștepte în mine, încă de timpuriu, la o vârstă la care alți copii nu se gândesc decât la jocuri și la nebunii, aplecarea spre ocupațiunile intelectuale. La această aplecare au mai contribuit mult și adunările zilnice de după masă, în salonul cel mare, a întregii familii, cu musafirii momentului, în timpul cărora orice vorbă nepotrivită pentru urechi copilărești era strict

oprită (până la trimeterea noastră la culcare). Covorbirea era mărginită la discuții politice, istorice, filozofice, uneori științifice, la anecdote asupra trecutului și la povești vânătorești. Când părinții noștri erau absenți, se făcea o lectură, fiecare cetind pe rând. Și în privința asta domnișoara Endrődy a fost neprețuită, căci în scurt timp ni-a format o prea frumoasă bibliotecă pentru uzul nostru, al copiilor. Ce păcat că această femeie era atât de vulgară și de intrigantă, vârând necontenit intrigi între ceilalți profesori și bone, ceea ce a silit pe părinții mei s-o congedieze (mult prea târziu).

Ei i-a succedat Miss Emily Allan, o scoțeză de treizeci și șăsă de ani, care fusese ani îndelungați guvernantă în familia Costin Catargiu de la Mărășești. Miss Allan era tocmai contrarul domnișoarei Endrődy; mai păstra urmele unui fizic plăcut, avea manierele unei *doamne*, era foarte deșteaptă, dar cumplit de ignorantă, și avuse un trecut cât se poate de furtunos. Venindu-i dor de plăcerile Bucureștilor și un mic roman cu Seidl, profesorul de piano, neajungând s-o facă să se împace cu viața la țară, ne părăsi după mai puțin de un an.

După dânsa veni domnișoara Oudinot, care se zicea nepoată colaterală a mareșalului cu acest nume. Aceasta era o franceză de treizeci și șăsă de ani, nici frumoasă, nici urâtă, dar foarte durdulie. Ca multe guvernante franceze, își cunoștea limba la perfecție și știa istoria Franței pe de rost, dar nimica despre limbile și istoria altor țări. Fusese mai mulți ani în Rusia și povestea că făcuse acolo multe cuceriri, era catolică ferventă, dar isterică. Își pusese în cap să-i fiu soț (eram atunci de patrusprezece ani, dar cred că s-ar fi mulțămit și cu mai puțin, însă inocența mea era perfectă și, mulțămit acestei împrejurări, nu se întâmplă nimică necuviincios între noi).

De la o bucată de vreme, pierzând orice nădejde să-mi fie soție legiuită sau nelegiuită, la sosirea ultimului meu preceptor, Aymon, începu să-i facă lui curte și izbuti să-l seducă și să-l facă să cadă în păcat. Aymon, crescut de preoți, rămas catolic fervent și practicant, el cedă solicitărilor ei, dar, după păcat, remușcările ce le avu contribuiră mult să-i agraveze tuberculoza. În această privință aflat-am, mulți ani mai târziu, amărunte cât

se poate de interesante de la popa catolic de la Târgul Trotușului, către care atât bietul Aymon, cât și domnișoara Oudinot se spovăduiau.

Domnișoara Oudinot, după cum a scris mamei, s-a căsătorit acasă la ea, după războiul franco-german, izbutind chiar să facă o partidă bună, căci a luat de soț pe primarul orașului său, Vittel.

Pentru frații și surorile mai mici era în permanență câte o bonă franceză care mânca la masă cu noi. Una din ele, fiica unui meșter zidar din Lunéville, care avea o ortografie din cele mai necorecte și nu poseda aproape nici o cultură, a intrat, după plecarea ei de la noi, în calitate de guvernantă într-o bogată familie rusească din Basarabia, unde a întreprins și a terminat educația (?) unei domnișoare.

În casă se primeau multe ziare și reviste străine. Dintâi tata, ca aproape toți boierii moldoveni din vremea lui, a fost abonat la *Indépendance Belge*, care în urmă a fost înlocuită prin vrun ziar din Paris: *Débats*, *Figaro*, *La Liberté*, *Figaro* sau *Gaulois*, pe lângă care *La Revue des Deux Mondes* era nelipsită. Mama mai primea *La Revue de Paris*, *l'Illustration* și *Le Musée des Familles*. De la 1866 încoace tata mai primea *Neue Freie Presse* din Viena și *Kikeriki*. Iar noi, copiii, eram abonați la *Semaine des Enfants* și la *Magasin d'Education et de Recréation*, mai pe urmă eu primeam *Illustrated London News*.

În acea epocă lipsită de serviciu poștal la țară, Căiuțul era favorizat, căci o dată pe săptămână îl deservea poșta austriacă, care făcea o dată pe săptămână serviciul între Sibiu și Galați; miercurea trecea de la Sibiu la Galați, iar sâmbăta se-ntorcea de la Galați la Sibiu. Scrisorile noastre pentru străinătate, francate cu mărci poștale austriace, le încredințam poștei de sâmbătă, iar acele pentru țară, francate cu mărci românești, le încredințam poștei de miercuri, care le expedia la Galați. Zilele de poștă, mai ales miercurea, când soseau pachetele cu ziare străine, erau așteptate cu mare nerăbdare de toată casa și, de câte ori îmi era cu putință, mă precipitam la poartă îndată ce la ceasurile obișnuite auzeam strigătele și pocnetele de bici ale surugiilor, tălăncile cailor de poștă și duruitul caracteristic al lungii *brașovence* din care, după ce se oprea, ieșea, cu pachetele pentru noi în

mână, *conductorul*, urmat de *Bedeckungsmann*, soldatul care îl escorta, amândoi în uniformele lor austriace. Ei făceau prea bucuros serviciul nostru, căci la curtea noastră îi aștepta totdeauna un prânz copios, udat cu vin vechi, iar uneori, la vreme de viscol sau în urma vrunui accident, găseau adăpost bun și cald pe noapte și cafea cu lapte de bivoliță dimineața, pe lângă care mai aveau și o gratificație bună de anul nou. Vro doi sau trei ani a funcționat, paralel cu acest serviciu austriac, și altul român, de două ori pe săptămână, între Adjud și Târgul Ocnei. Pe la 1869 serviciul austriac a fost desființat și a funcționat, de trei ori pe săptămână, serviciul român de diligență până la 1884, când s-a pus în circulație linia Adjud–Târgul Ocnei.

Încă un merit al domnișoarei Endrődy a fost introducerea excelentului obicei al lungilor primblări pe jos de la april până în octombrie. Se prânzea (*dîner*) la ora cinci și jumătate și îndată după masă o porneam cu toții la primblare, neîntorcându-ne decât după ce înnoptase. Iarna, ieșeam asemene în fiecare zi și, când nu patinam, făceam câte o primblare. Plăcerile mai rari erau, pentru toți, excursiunile în mai multe trăsuri la Pralea, unde se prindeau păstrăvi în pârâu sau, la ocaziuni mai deosebite, se scoteau din cele două helești, făcute de tata, în care se găseau păstrăvi de două kilograme. Eram totdeauna precedați de un bucătar cu ajutorul lui și de sofragiu încă cu un fecior, masa se întindea lângă un șipot cu apa minunată de lângă helești și pofta de mâncare nu lăsa niciodată de dorit. Altă dată, tata poruncea, la sfârșitul mesei de sară, să se puie caii la mai multe trăsuri și plecam cu toții, când într-o direcție, când într-alta, regiunea fiind bogată în primblări frumoase.

Dacă la noi numărul de slugi, de cai și de trăsuri era mare, iar masa de o bogăție neobișnuită, în schimb tata și mama ne predicau de dimineață până în sară simplicitatea în trai și în obiceiuri. Eram îmbrăcați foarte modest, aș zice prea modest, cu haine făcute de casă; ale mele ieșeau din mâna lui Haim Leibu, mare croitor din târgușor. Până la vârsta de cincisprezece ani împliniți mama m-a purtat într-un costum alcătuit dintr-o bluză strânsă la talie cu un brâu de piele și o pereche de pantaloni, ceea ce făcea deznădejdea mea, mai ales când venea la noi câte

un fiu de rudă sau de prieten al casei, îmbrăcat într-un costum ieșit din mână adevărat croitorească și alcătuit din jachetă scurtă, jiletcă și pantaloni. O, câți ani visat-am să port și eu o jiletcă!

Eram culcați în paturi strâmte de fier, cu mindir de paie și saltea subțire de lână; mama zicea că trebuie să te deprinzi a dormi în pat vârtos. Din pat trebuia să intrăm într-o baie rece, iarna ca și vara, și nu ni se permitea să abuzăm de serviciile slugilor.

Mi s-a pus pușca în mână pe când eram încă foarte mic: la vârsta de șapte ani am împușcat întâia mea vrabie, nu împlinisem treisprezece ani și mergeam la vânătoare de urși. Vânatul era marea mea pasiune și plăcere. Cu prilejul lui eram încredințat bunului și credinciosului Gheorghe Sarandovici, pușcașul însărcinat să aprovizioneze masa curții cu vânat, un rus din gubernia Poltavei, dar venit în Moldova de înainte de 1848, care mai exercita și meseria de zugrav. Iar pe cal am fost pus când eram de abia de patru ani.

Viața ce am dus-o ca copil era fără îndoială și sănătoasă, și mai intelectuală decât acea a multor fii de boieri crescuți în oraș. Inocența mea morală a rămas absolută până la vârsta de cincisprezece ani. Eram atunci convins că o femeie nu poate purcede însărcinată până ce nu a cununat-o preotul în biserică, adică îmi închipuiam că procrearea de copii era urmarea binecuvântării bisericii, nu acea a unui act pur fizic. Și țin minte de mina stranie făcută de mama când, într-o zi, am întrebat-o:

— Mamă, de ce oare femeia nu poate face copii până ce nu a cununat-o popa, iar iapa face mânz, vaca vițel și cățaua căței fără de nici o binecuvântare bisericească?

Mulți ani mai târziu ea mi-a mărturisit că a fost foarte mulțămită să-și vadă băietul atât de nevinovat. Și nu-și aducea aminte să-și fi stăpânit vrodată un acces de râs nebun cu atâta greutate.

Moșu-meu Mitică, cel mai tânăr din frații tatei, care-și creștea fata la Dresda, nu contenea cu glumele asupra „Universității de la Căiuți“, nume ce el dăduse adunării de profesori și guvernante de la noi. Nu tăgăduiesc că roadele ce le-a dat acea „Universitate“ nu au fost în raport cu jertfele ce le-a cerut, dar

repet că, în ceea ce privea învățământul, eram, la sosirea mea în străinătate, departe de a fi inferior mijlociei camarazilor mei din Apus. Iar sub raportul moral creșterea ce ni s-a dat și principiile ce ni s-au inculcat nu lăsau absolut nimica de dorit.

Sub raportul practic însă, nu pot numi rezultatul acestei creșteri decât deplorabil. Și tata, și mama se trezise la viață ca membri ai celei mai înalte boierimi, adică ai acelei clase care izbutise să puie stăpânire pe întreaga putere politică din țară, care putea tot, care își asigurase monopolul domniei și totodată era în stare să înfrunte pe domn când el nu ținea samă de privilegiile și de interesele ei, când el nu închidea ochii asupra abuzului ce-l făceau de puterea ce și-o însușise. Ei erau ființi inteligente, culte și cu desăvârșire dezinteresate, care își dădeau sama că împrejurările se schimbase cu desăvârșire. Tata, cu tot conservatismul lui, luptase pentru a aduce parte din acele schimbări, iar mama, influențată de exemplul părintelui ei, era pătrunsă de idei foarte democratice, pe care, cu toată dezaprobarea tatei, cu aproape douăzeci de ani mai mare decât ea și deci mai influențat de obiceiurile vechiului regim, nu se sfia să ni le inculce.

Îmi repetau de dimineață până în sară că nu știu dacă vor izbuti să ni lese avere și că trebuie să mă pregătesc a-mi agonisi singur viața și a-mi croi drumul printr-însa. Dar, față de aceste vorbe atât de înțelepte, ochii mei întâlneau risipa din casă și urechile mele auzeau socotelile ce le făcea tata despre veniturile nebune ce aveau să-i deie codrii și cărbunii de pământ ai Căiuțului în ziua din ce în ce mai apropiată în care se va fi construit linia de drum de fier Adjud–Târgul Ocnei. Se hotărâse că am să devin inginer pentru a exploata acei cărbuni, dar mi se vorbea numai de cum voi avea să mă port în calitate de înalt dirigător sau de om politic.

Și să nu se uite că această creștere venea să se mai adauge unor aplicări atavice.

Apoi amândoi erau niște idealiști incorigibili și, cu toate experiențele vieții, vedeau lumea în chip cu totul optimist, cu totul altfel decât este în realitate. Ni-au inculcat niște principii foarte frumoase și foarte cavalerești: cinstea cea mai scrupuloasă,

sinceritatea, francheța cea mai desăvârșită, oroarea disimulării și a minciunii, dezinteresarea și disprețul absolut al banului, neînfricarea și disprețul primejdiei, credința cătră prieteni, independența cea mai hotărâtă, cea mai desăvârșită intransigență în materie de convingeri politice, alergarea în ajutorul celui slab și ținerea sus a capului față de cel mare, cea mai îndârjită opunere la orice încercare de a ni se călca pe picioare și cel mai cumplit dispreț pentru acei care se lasă a fi călăuziți de alte principii sau le practică. Tata își mai revărsa tot disprețul asupra capetelor acelor care, în politică, pentru foloase personale, se fac creaturi ale puternicilor zilei.

Aceste principii sunt toate frumoase, stricta urmare a multora din ele este fără îndoială indispensabilă oricărei ființe omenești care vrea să treacă drept cinstită, pe când observarea mai ales exagerată a altora nu poate decât să complice și să îngreuieze rău succesul în viață al adepților.

Iar mama își arăta dezgustul pentru acel care se căsătorește altfel decât din dragoste. „Dacă una din părți", zicea ea, „are avere, nu strică, dar această împrejurare nu trebuie să influențeze întru nimica asupra alegerii miresei sau a mirelui. Altfel nu este decât o prostituire, a bărbatului sau a femeii". Pe lângă aceste principii care ni se repetau și ni se exaltau zilnic, faptul traiului la țară timp de atâția ani, aproape fără contact cu altă lume decât slugi, badea Ion și badea Stan, nu putea decât să ne facă cu desăvârșire străini și ignoranți ai cerinților vieții practice.

Talleyrand a spus că acei ce nu au trăit sub Vechiul Regim, de înainte de 1789, nu au idee de ce este dulceața vieții. Talleyrand trăise sub acel regim în calitate de privilegiat și vorbea de viața dusă atunci de privilegiații Franței. Întocmai același lucru se poate zice despre viața în țările noastre de înainte de 1800 și de acei câțiva ani care au urmat acea dată. Nespus de dulce era viața pentru un mare boier român care trăia la țară. Stăpân pe o moșie întinsă, cu sate multe pe ea, nu mai era de fapt un simplu proprietar, ci sămăna a suveran. Mulțimea de slujbași ai moșiei și de locuitori erau în realitate niște supuși asupra cărora domnea, putându-li face mult bine sau mult rău. Exercitarea

acestei puteri dezvolta în înalt grad spiritul de inițiativă al celui care dispunea de ea. Încrederea în sine, precum și cea mai desăvârșită independență de caracter, dar și exagerarea acestor însușiri. Apoi, date fiind transformările răpezi prin care a trecut viața socială, politică și economică la noi în cei de pe urmă șasăzăci de ani, numai o pregătire practică nu puteau alcătui pentru generația nouă.

Apoi, în ceea ce mă privește, trebuie să mai adaug că, spre a mulțămi setea mea de lectură, mama mi-a permis, de la șăsesprezece ani înainte, să cetesc toate romanele din biblioteca ei, care numai puține nu erau, mai dându-mi-se voie să comand, la Tauchnitz, în Leipzig, aproape toate romanele engleze ce doream să le cetesc. Din toate preferam acele istorice și de aventură, engleze sau franceze: ele au contribuit mult să mă facă să-mi închipui o viață imaginară, după gusturile mele, cu totul deosebită de cea reală și mai ales de acea ce eram ursit s-o duc.

Iaca motivele care mă fac să zic că creșterea căpătată în „Universitatea de la Căiuți“ a fost departe de a corespunde dorinților, silinților, ostenelilor și jertfelor ce și le-a impus iubirea pentru noi a părinților noștri.

Ceea ce însă nu mă împiedecă să fi păstrat o amintire neștearsă a anilor „Universității de la Căiuți“, iar întipărirea ei asupra mea a rămas din cele mai adânci. Dacă m-a pregătit rău pentru viață, în schimb însă învățăturile căpătate într-însa mi-au procurat bucurii ce au îndulcit mult amărăciunea tuturor insuccesselor. Nespus de dulce este amintirea acelor ani care au alcătuit raiul vieții mele.

Trebuie să adaug că acest sistem de educație fusese foarte la modă în țară până pe la mijlocul celei a șăsa decadă a veacului, când ființau în mai multe curți boierești „universități“ asămănătoare acelei de la Căiuți. Una din cele mai complecte era acea de la Miclăușani, în casa lui Alecu Sturdza, tatăl lui conu' Mitiță.

Sigur însă este că mulți din membrii generațiilor care au avut parte de acest sistem etc. de creștere au fost în stare să înlocuiască învățătura vieții practice ce și-au căpătat-o în casa părintească, în copilărie și în adolescență, prin experiența ce însuși

au făcut-o în tinerețe, în contactul lor cu lumea, iar acei care, ca mine, n-au știut să tragă folos din acea experiență și să se adapteze timpurilor și împrejurărilor mijlocului în care trăiau erau, unii mai mult, alții mai puțin, lipsiți de simț practic și de observație. Și astfel, posedând poate, în unele privinți, facultăți hotărât superioare majorității, au rămas în inferioritate față de alții mai puțin bine înzestrați.

DIN PRIMA TINEREȚE

CAPITOLUL I

Din întâii ani ai domniei lui Carol I

În după-amiaza zilei de 12 fevruar 1866, puțin înainte de aprinsul lumânărilor, mă aflam la lecții cu profesorul meu. Eram pedepsit pentru lene și osândit la nu mai țin minte câte zile de *haină de penitență* și de *Katzentisch*. Deodată aud pași grăbiți, ușa se deschide brusc și în odaie intră, foarte excitată, mama, ținând sus o telegramă.

— Principele Cuza a abdicat, strigă ea, roșie de emoție și de bucurie.

Tata o urmează șchiopătând și sprijinindu-se pe baston.

— Cuza a abdicat, strigă și el, amnistie generală lenei, ceea ce însămna că, din acel moment, eram scăpat și de *haină de penitență*, și de *Katzentisch*.

Iar mama ni cetește o depeșă franceză sosită în acea dimineață la Adjud, adresată de Dimitrie Sturdza cumnatului său, Alecu Balș, și trimesă de acesta tatei prin înadins fecior boieresc călare. Sturdza comunică lui Balș abdicarea lui Cuza, instituirea Locotenenței Domnești, alcătuită din generalul Golescu, Lascar Catargiu și colonelul Neculai Haralambie, precum și numirea unui minister compus din conservatori și liberali, din care făcea parte și el, Sturdza.

Părinții mei exultau de bucurie, știind bine că lui Cuza nu putea să-i urmeze decât un domn străin, ceea ce alcătuia dorul lor fierbinte de atâția ani. Pe mine mă mâhnea adânc căderea bunului meu prieten de odinioară, dar, crescut și eu în credința în principele străin, mă mângâiam cu nădejdea că ceea ce se-ntâmplase va fi pentru binele și mărirea țării, mai ales că-mi aduceam aminte cum, cu câteva săptămâni înainte, Costică Suțu ni povestise că Cuza era hotărât să abdice.

Tata, aflând că *Românul* lui C.A. Rosetti apare din nou, se abonase îndată telegrafic, deși avea oroare mare de directorul lui și de principiile acestuia. În zilele de poștă, îi așteptam venirea cu nerăbdare și îndată ce puteam să pun mâna pe foaie n-o mai lăsam până ce n-o ceteam din scoarță în scoarță.

Am aflat astfel că Senatul și Camera, același Senat și aceeași Cameră care, puține săptămâni înainte, votase adrese exprimând lui Cuza cel mai mare devotament, au ales domn, prin aclamațiuni, pe contele de Flandra*, chiar în ziua abdicării silite a lui Cuza, iar guvernul s-a grăbit să puie trupele și funcționarii să jure credință noului stăpânitor. Săptămâni de așteptare înfrigurată trecut-au până când am aflat că contele de Flandra, *pentru temeiuri de familie*, a refuzat coroana ce țările noastre i-o oferise, act caracterizat de tata ca fiind o adevărată obrăznicie din partea unui prințișor ca el.

În acest răstimp, Locotenența Domnească dizolva Camera și convoca alegătorii la alegerea unei noi Adunări, iar senatul fusese prorogat și nu s-a mai vorbit de el.

Mai aflăm apoi, printr-o proclamație a guvernului, că, văzând refuzul alesului de la 11 fevruar, guvernul provizor propusese domnia principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, fiul principelui Carol Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, fost prim-ministru liberal prusian și care, la 1848, renunțase, în schimbul unei despăgubiri și în favoarea regelui Prusiei, la drepturile sale de suveranitate asupra zisului principat de Hohenzollern-Sigmaringen. Principele însuși era locotenent în al 2-lea regiment de dragoni ai gardei. Prin proclamația sa, guvernul chema pe toți românii să confirme prin votul lor alegerea ca domn al românilor a principelui Carol de Hohenzollern, care avea să domnească sub numele de Carol I.

Pentru tata, alegerea unui domn străin, aparținând uneia din dinastiile domnitoare ale Europei, semnifica realizarea aspirațiunilor sale politice din întreaga viață. Guvernul hotărâse ca votarea să se facă la primăriile respective, dar tata dispuse ca lucrurile să se petreacă altfel. Se aduse, jos, la scara cea mare a curții,

* Filip, conte de Flandra (1837–1905), fiul regelui Leopold I al Belgiei (n. red.).

o masă pe care se așternu o învălitoare de postav roșu și, convocându-se toți servitorii moșiei și ai casei, pe primar și pe consilierii comunali, tata iscăli cel dintâi plebiscitul cu numele și calitățile lui, după obiceiul de înainte de Cuza: *Răducanu Rosetti, Logofăt și Cavaler.* Lui îi urmară Manolache Oatu, vechilul moșiii, Neculai Lefter, vătavul de ogradă, Iancu Popovici, vătavul de la Pralea, menționând fiecare titlul său respectiv de boierie, primarul, dascălul Petrache Arhire, consilierii comunali și notarul, apoi țărănimea. Dar numărul țăranilor *neslujbași* veniți la curte era excesiv de mic. Masa a rămas în zadar mai multe ceasuri pe același loc, tata trimese pe primar să vadă de ce nu vine grosul locuitorilor comunei și să li grăbească venirea ca să iscălească negreșit plebiscitul în acea zi, dar nu mai veni aproape nime și tata, pierzând răbdarea, porunci să se ridice masa de la scară. Repet că relațiunile lui cu țăranii erau excelente, dar ei de astă dată, departe de a-i face pe voie, s-au strâns la primărie și au silit pe notar să scrie următorul text oficial modificat: „Noi, subsemnații locuitori ai comunei Căiuțul, *nu* alegem ca domnitor al românilor pe principele Carol-Ludovic de Hohenzollern, care va domni sub numele de Carol I", sub care text și-au pus degetele pe crucea însemnată de notar în dreptul numelui fiecăruia.

Întrebați asupra motivelor hotărârii lor au răspuns că nu au avut nici un temei de nemulțămire împotriva lui Cuza, care li-a dat pământurile și i-a scăpat de boieresc, și nu vor să aleagă pe *Hopînțol,* un neamț pe care nu-l cunoaște nimene. Și, după cât știu, comuna Căiuțul a fost departe de a fi singura din țară care a manifestat asemene simțiminte cuziste, dar aceste manifestațiuni au fost cu îngrijire ascunse de guvern. Cifrele oficiale ale plebiscitului, așa cum au fost reproduse în *Monitor*, erau 689 989 *da* față de 224 *nu.* Am temeiuri foarte serioase pentru a crede că, dacă imensa majoritate a alegătorilor a votat fără îndoială *da*, numărul voturilor patriotice s-a ridicat în comuni la multe zecimi de mii, care, ca și acele ale marei majorități a comunei noastre, au fost sau pur și simplu neținute în samă la subprefecturi sau prefecturi, sau poate chiar la centru, sau convertite în *da.*

De astă dată guvernul avuse grijă să facă cunoscut că principele primește coroana ce i se oferea. Această afirmațiune, precum

am aflat în urmă, încă nu era adevărată, acceptațiunea a devenit fapt numai după oareșicare trecere de vreme, după ce Bismarck, care de la început se pronunțase pentru acceptare, a putut hotărî pe regele Prusiei, capul familiei de Hohenzollern, să-și deie consimțimântul. Guvernul provizor a falsificat însă adevărul pentru a putea crea faptul îndeplinit ce puterile favorabile alegerii principelui Carol, Franța, Anglia și Italia, îl sfătuise să-l desăvârșască, apoi atât principele, cât și părintele său se arătase foarte aplecați spre primire de la prima întrevedere cu Ion Brătianu.

Nu mă pot împiedeca să reproduc aici proclamația către cetățenii Capitalei a lui Dumitru Brătianu, primarul Bucureștilor, prin care îi îndemna să voteze pentru Carol I. Eram, când am cetit-o, un băiețel de doisprezece ani și jumătate și înzestrat cu o bună doză de șovinism, dar ridicolul și absurditatea acestei elucubrațiuni m-au izbit și tare m-am mierat cum autorul ei se află în capul Capitalei țării, și nu în casa de nebuni.

ROMÂNI!

În mai puțin de două luni ați trăit mai mult de doi secoli… Voi, născuți numai ieri la viața libertății, ați devenit învățătorii lumii civilizate. De sute de ani bătrâna Europă se frământă ca să găsască măsura libertății ce se cuvine popoarelor și voi acuma i-ați arătat că numai libertatea deplină, întreagă, poate da ordinea, tăria și fecunditatea unui popor. Frumoasa noastră revoluțiune a sforțat admirațiunea lumii. Europa, uimită de înțelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale și așteaptă tot de la voi și numai de la voi, de la voi singuri, astăzi poporul Mesia al întregii omeniri gemânde de nedrept și pâlpâinde de speranțe.

Români! Toată Europa are încredere nemărginită în ursita voastră… Și ce! voi, voi numai, făptuitorii acestei ursite, o să lipsiți de încredere într-însa astăzi tocmai când ea are să rostească ultimul său verb? Nu simțiți, fraților, nu simțiți că dumnezeirea furnică în toată ființa voastră, nu vedeți pe trimisul lui Dumnezeu?

Membrii Locotenenței Domnești și miniștrii lor, aclamați de voi, v-au făcut chemare pentru această mare zi. De vă îndoiți

Ion Brătianu, C.A. Rosetti și Ion Ghica; din *La Roumanie Illustrée*, 1882.

„Europa, uimită de înțelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale și așteaptă tot de la voi și numai de la voi, de la voi singuri, astăzi poporul Mesia al întregii omeniri gemânde de nedrept și pâlpâinde de speranțe… căci glasul poporului și numai glasul poporului este glasul lui Dumnezeu.“ — Adunarea populară de la 11 februarie 1866 din București, litografie publicată cu legenda „Vox populi, vox dei“.

Când plenipotențiarul Turciei vorbi de constrângere manu militari, *plenipotențiarii Franței și Angliei au dat clar a înțelege că o asemene procedare nu ar fi aprobată de guvernele lor.* — Caricatură din *Ghimpele*, 29 mai 1866; de la stânga la dreapta, Benjamin Disraeli, Napoleon III, Abdul-Aziz, Wilhelm I al Prusiei, Franz Joseph și, probabil, Giuseppe Garibaldi.

Principele Carol de Hohenzollern sosi în sfârșit la Turnu Severin în ziua de 8/20 mai [1866]. Războiul iminent între Austria și Prusia, precum și reaua-voință către ideea unui domn străin în Principate manifestată de cea dintâi silise pe principe să călătorească în cel mai strict incognito și să ieie măsuri de prudență. — Fotografii de Carol Popp de Szathmári, la sosirea principelui Carol în țară.

de glasul lor, puneți urechea pe ale voastre piepturi, ascultați, auziți ce răsună în adâncul inimilor voastre… Este glasul lui Dumnezeu! Domnitorul României nu putea fi alesul câtorva oameni: el trebuie să fie ales de voi toți; căci glasul poporului și numai glasul poporului este [glasul] lui Dumnezeu.

Vi s-a dat șăsă zile ca să încoronați edificiul neperitor al naționalității noastre, marea frăție română… faceț-o în șăsă oare. Români, voi, mai cu samă, bucureșteni, arătați-vă ceea ce sunteți, înainte mergători ai popoarelor! voi, care prin a voastră unanimitate ați uimit Europa; voi, care prin credința voastră ați deschis bolțile ceriului; nu îngăduiți ca soarele să apuie înainte de a fi săvârșită opera voastră; devansați astăzi păsurile sale și Soarele libertății în veci nu va mai apune pe pământul României.

Nu pierdeți un minut, concetățeni, și voi toți, poporul, astăzi marele pontifice al bisericii vii a României, săvârșiți înaintea omenirii întregi și înaintea Dumnezeirii Sfintele Taine ale acestei mari zile, dați botezul inimilor voastre, ungeți cu mirul credinții voastre pe domnitorul Românilor și unsul vostru va fi unsul lui Dumnezeu, va fi eroul României viitoare.

Înainte d-a sfârși cetirea acestor rânduri, inimile voastre au aclamat cu amoare pe noul domnitor. La rândul meu, strig cu inimă de Român: *Să trăiască Carol I!* Să trăiască domnitorul României una și nedespărțită!

Primarul comunei București,
D. BRĂTIANU

Nu voi mai osteni pe cetitori cu amărunte asupra negocierilor relative la consecințele răsturnării lui Cuza ce au urmat, la Paris, între reprezentanții puterilor garante, care se întrunise în Conferință sub președinția ministrului afacerilor străine al Franței, Drouyn de Lhuys. Rusia și Turcia voiau să profite de abdicarea silită a lui Cuza pentru a readuce principatele noastre la starea de mai înainte de 1859 și Austria susținea cu energie punctul lor de vedere. Aceste puteri urmăreau desfacerea unirii și mai ales combăteau cu înverșunare orice alegere a oricărui domn străin. Napoleon al III-lea însă susținea atât unirea, cât și domnul străin, era sprijinit pe față de Italia, iar în chip mai

prudent de Anglia și de Prusia. Rusia poza în protectoare a moldovenilor obijduiți și nemulțumiți de unirea care-i sărăcește; delegatul ei nu se dădea îndărăt să prezică ivirea de tulburări grave în Moldova în cazul când nu s-ar ține samă de nemulțămirea ei împotriva regimului stabilit de la 1859 încoace. În *Treizeci de Ani de Domnie* și în *Charles Ier* * ale lui Dimitrie Sturdza se găsesc toate amăruntele privitoare la discuțiile dintre puteri, la acceptarea definitivă a principelui și la sosirea lui în țară, iar eu voi spune ceea ce știu despre mișcarea separatistă ce a avut loc în Ieși, în ziua de 3 april 1866.

Transferarea, la începutul anului 1862, a guvernului Moldovei, cameră, ministere și toate autoritățile superioare, din Ieși în București, urmată de un adevărat și continuu exod al locuitorilor capitalei Moldovei în acea a Țărilor Unite, pricinuise, cum era firesc, mari pagube acelor rămași în cea dintâi. Proprietarilor de imobile, prin cumplita scădere a valorii acestora[1], profesioniștilor care vedeau clienții lor scăzând din zi în zi, comercianților, al căror dever se făcea necontenit mai mic, lucrătorilor cu mâna, care găseau tot mai cu greu ocupație, și această păgubire obștească stârnise cele mai vii nemulțămiri. La aceștia se mai adăugea un neînsămnat număr de oameni rămași separatiști din convingere și mulți intriganți și amatori de slujbe care vedeau câmpul lor de activitate micșorat prin unire, iar numărul funcțiunilor renumerătoare la care râvneau cu desăvârșire scăzut

* Démètre A. Sturdza, *Charles Ier, Roi de Roumanie: chronique, actes, documents: 1866–1875*, Institut d'Arts Graphiques „Charles Göbl", Bucarest, 1899, 2 vol. (n. red.).

1. Pentru a da un exemplu de chipul în care scăzuse, în Ieși, valoarea chiriilor după unire, voi da ca exemplu casa tatei, în care m-am născut, cumpărată de el pe la 1830 sau 1832 cu optsprezece mii de galbeni (211 500 franci în aur) de la Casandra Ghyka și care n-a putut să fie vândută decât cu șase mii de galbeni (70 500 franci în aur), adică cu a treia parte a prețului cu care fusese cumpărată. Și nu a fost vândută sub nevoia momentului, pentru oricât s-a oferit, ci numai după ani de așteptare și văzând că prețurile caselor scad îngrozitor din zi în zi. Unirea a adus pagube grele multora din partizanii ei modoveni, pe care le-au suportat fără ca să iasă din gura lor măcar un singur cuvânt de părere de rău pentru cele ce făcuse. Patrioții de atunci erau făcuți din altă stofă decât acei de astăzi.

prin împărțirea silită a acestor slujbe cu muntenii, mai numeroși și mai în contact cu puterea centrală. Aceste nemulțămiri erau exploatate și încurajate de consulatul rusesc din Ieși și de agenți conștienți și inconștienți ai Rusiei. Mi-a fost dat să aud cum, vro zece ani mai târziu, oameni ca Cocriță Cazimir și alții ca el, care ocupau în Ieși o pozițiune în vază, descriau artificiile prin care Rusia stârnea și încuraja nemulțămirile și revendicările ieșenilor (zise moldovenești, deși în restul Moldovei nu era umbră de nemulțămire serioasă).

Răsturnarea lui Cuza a fost un prilej binevenit pentru planurile Rusiei. Agenții ei s-au mai grăbit să amintească fețelor nemulțămite din *elită* rămase în vechea capitală a Moldovei, care visau readucerea stării de dinainte de 1859, că prin abdicarea domnului, conform stipulațiunilor firmanului de la decemvre 1861, unirea era legată de domnia lui Cuza și avea să înceteze cu sfârșitul acelei domnii, iar Moldova avea să devie din nou țară deosebită, cu guvern propriu și domnitor propriu. Cuvintele *domnitor propriu* nu puteau decât să stârnească multe concupiscence, care, de la 1859 încoace, dormeau în inimile unor fruntași din vechea boierime moldovenească, dar aceștia erau acuma oameni bătrâni, cărora li lipsea energia necesară pentru a se mișca spre realizarea unor visuri din tinerețe. Singurul capabil de energia și voința necesară, beizade Grigore Sturdza, nu se mișcă deloc.

Totuși, ei izbutise să facă un număr de boieri bătrâni, de oameni care doreau să poată pescui în apă turbure, de comercianți și de călugări, acești de pe urmă foarte nemulțămiți din cauza secularizării averilor mănăstirești, să semneze o petițiune către marele vizir Ali Pașa în care, după ce se denunța în termeni vehemenți pretinsele abuzuri ale guvernului lui Cuza și loviturile suferite de interesele Moldovei, cereau ca să se revie la un guvern și un domn deosebit pentru Moldova. Această suplică a fost dată în vileag, probabil cu consimțimântul guvernului turcesc, de către unele ziare din Viena, nereproducându-se însă numele subscriitorilor.

Dar agentul de căpetenie al politicii rusești în Moldova nu era consulul rusesc, ci un moldovan: Costache Moruzi, deșțarat în

vremea lui Grigore Ghyka, tocmai pentru intrigi săvârșite în interesul Rusiei, care trăia de atunci la moșia lui, Dănuțenii, în Basarabia, lângă Unghenii ruseşti. El era căsătorit cu Catinca, fiica lui beizade Neculai Sturdza, fiul lui Ioniță Sturdza Vodă și al Marghioliței, născută Ghyka, sora lui Nicu Ghyka Comănești, căsătorită mai pe urmă cu Costache Sturdza și, în a treia căsătorie, cu Neculai Rosetti-Roznovanu. Era deci ginere cucoanei Marghioliței și cumnat cu unicul fiu al acesteia, Neculai Roznovanu, mai îndeobște cunoscut sub diminutivul de Nunuță. Cucoana Marghiolița era de fapt, de mai bine de douăzeci de ani, conducătoarea vieții *mondene* din Ieși. Bărbatu-său, visternicul Neculai Roznovanu, era un bărbat foarte bogat, care, în tinerețe, fusese rivalul lui Mihai Sturdza și a propriului său părinte la scaunul Moldovei și mai râvnise la domnie și la 1849. Soția lui era o fire ambițioasă, care visase viitor falnic pentru unicul său fiu, pe care îl iubea cu patimă.

Ramura roznovănească a familiei Rosetti se trage direct din vestitul vornic Iordache Ruset, Warwickul* român, care a făcut și a desfăcut atâția domni la sfârșitul veacului al șăptesprezecelea și la începutul acelui următor și a fost supranumit de Neculcea: *Matca tuturor răutăților.* El mai este cunoscut prin faptul că s-a arătat potrivnic energic al alianței lui Dimitrie Cantemir cu rușii, ceea ce i-a atras din partea lui Petru cel Mare o trimetere la Kiev sub escortă de cincizeci de dragoni și o internare de doi ani în acel oraș. Urmașii acestui adversar al Rusiei rupsese însă de mult cu asemene politică antirusască și erau, dimpotrivă, priviți ca fiind căpeteniile partidului rusesc în Moldova; erau în schimb distinși de guvernele țarilor cu număroase ordine ruseşti și slujbe însămnate în tot timpul deselor ocupații muscălești ale țării. Tânărul Roznovanu se-ntorsese tocmai atunci din Franța, unde-și făcuse studiile. Era inteligent, foarte cult, cunoscător deosebit a literaturii franceze din secolele al șăptesprezecelea și al optsprezecelea, dar se resimțea de alintarea de care avuse parte de la măică-sa, nemăsurat de mândru de strălucirea

* Richard Neville „The Kingmaker", conte de Warwick (1428–1471), figură centrală a Războiului celor Două Roze, portretizat în *Henric al VI-lea*, de William Shakespeare (n. red.).

și de bogăția neamului roznovănesc și crescut în idei pe cât de reacționare, pe atât de rusofile. Un defect de limbă îl făcea să vorbească *țepeleag* (*zézaiement*), apoi era de o miopie extremă și cumplit de distrat, din care cauză adesa apărea ridicol. Nu odată s-a întâmplat să se lovească de un reverber și atunci, luând reverberul drept un trecător, să facă trei pași înapoi și scoțându-și pălăria, să se închine adânc exclamând:

— *Je vous demande pardon!* („Vă cer iertare!")

Purtarea lui la Grivița în timpul războiului independenței, la care a luat parte în calitate de ofițer milițian, a dovedit însă că sub o înfățoșare șubredă se ascundea o fire de oștean adevărat și cu desăvârșire disprețuitor de moarte.

Nunuță Roznovanu, ca cei mai mulți din fiii de boieri de vârsta lui, fusese deprins s-audă din *gura* număroșilor clienți și slugi ai casei roznovănești cuvintele sacramentale pe atunci: „Să deie Dumnezeu să te văd domn!" Și nimică în creșterea lui n-a combătut impresiunea că, date fiindu-i strălucirea nașterii sale și averea moștenită, care îi revenea, întreagă, numai lui, căci surorile sale fusese toate înzestrate de tații lor respectivi, el este în drept să aspire la cele mai înalte situațiuni din țară și chiar la domnie. Cucoana Marghiolița, maică-sa, femeie, precum am arătat, ambițioasă, care, după ce împreună cu soțul ei aspirase în zadar la scaun, la 1849, nu fusese prietenă nici a unirii, nici lui Cuza și rămăsese în cei mai buni termeni cu Rusia, în sfârșit ginere-său, Costache Moruzi, avea o mare influență asupra ei. Nu-i fu greu acestuia s-o convingă că, în urma detronării lui Cuza și a nemulțămirii existând în Ieși, unirea era desfăcută de drept și că acuma este momentul să se încerce o lovitură spre a consacra desfacerea ei prin proclamarea, la Ieși, a lui Neculai Roznovanu ca domn al Moldovei. A asigurat totodată pe mamă și pe fiu că acesta se va bucura de sprijinul hotărât al Rusiei și al Porții. Mai adăugi că a sondat cu îngrijire nu numai pe fruntașii Ieșului, dar și poporul de jos, care, după dânsul, este gata să-și verse sângele pentru a scăpa de odioasa unire în urma căreia capitala Moldovei a ajuns la sapă de lemn. Trebuia lucrat răpede, pentru ca nu cumva guvernului să-i vie în minte să schimbe garnizoana, alcătuită din regimentul al 5-lea de linie,

alcătuit aproape numai din moldoveni, și din al 2-lea de lăncieri, recrutat asemene în Moldova. După ce izbuti fără greutate să-i convingă, se duse pe la nemulțămiți, cu care se pusese de la început în contact. Aceștia nu erau toți separatiști convinși și vechi, nu puțini din ei erau cuzișți, rămași unioniști în tot timpul domniei lui Cuza și deveniți separatiști numai în urma răsturnării acestuia, răsturnare ce o priveau ca cea mai infamă trădare. Ei cu toții primiră ca Nunuță Roznovanu să fie proclamat domn al Moldovei și aleseră un comitet însărcinat să lucreze cât mai grabnic în acest sens, la președinția căruia aleseră pe însuși candidatul lor la scaun.

Răposatul Cocriță (Constantin) Cazimir mi-a istorisit cum, după ce comitetul a hotărât să propuie scaunul lui Nunuță, s-au dus *in corpore* la curtea roznovănească și au cerut mai întâi să fie primiți de cucoana Marghiolița. Aceasta, prevenită de Moruzi și îmbrăcată într-o toaletă totodată severă și elegantă, porunci să-i introducă îndată. Acolo unul din ei, am uitat care, într-un mic discurs, îi aduse la cunoștință că, spre a pune capăt la starea de jale în care se găsea Moldova și având în vedere desfacerea de fapt a unirii potrivit conținutului firmanului de la 1861, au hotărât să aducă pe fiul ei la scaunul Moldovei. Apoi au rugat-o să binevoiască mai întâi să-și deie, ca mamă, încuviințarea la aceasta și pe urmă însăși să comunice fiului ei *dorința fierbinte a Moldovei întregi.* Cucoana Marghiolița a răspuns că trebuie, înainte de toate, să meargă să se sfătuiască cu fiul ei, scuzându-se că este silită să-i lese pentru un moment singuri. Ieși, dar lipsa ei fu de scurtă durată, în curând s-întoarse și, de pe pragul ușii, rosti următoarele cuvinte în franțuzește:

— *Messieurs, Nicolas accepte!* (Domnilor, Neculai primește!)

lar delegații izbuhniră într-un strigăt de:

— *Să trăiască Măria Sa!*

Despre întrevederea lor cu domnul ales de ei nu mai am amărunte.

Concursul mitropolitului Calinic Miclescu îl câștigase de la început; el promisese că, la momentul cerut, se va pune în capul poporului cu crucea în mână. Era al doilea mitropolit al Moldovei care, într-un spațiu mai mic de zece ani, trăda interesele vitale ale neamului în favorul Rusiei.

Toderiță Lățescu, urmaș al unui neam străvechi, dar bărbat a cărui reputație lăsa de dorit, însă neînfricat și înzestrat cu o putere erculeană, a fost însărcinat să meargă în capul derbedeilor ce comitetul îi strânsese pentru a da piept cu trupele în caz de nevoie. Această eventualitate părea de altmintrelea puțin probabilă conjuraților, dat fiind că soldații erau moldoveni și agenți de ai lor. Roznovanu lucrase sau asigurase că lucrase printre ei pentru a-i hotărî să nu tragă în popor. În sfârșit s-a hotărât ca mișcarea să izbuhnească în ziua de 3 april următor.

Însă doi din membrii Locotenenței Domnești, generalul Neculai Golescu și Lascar Catargiu, se aflau în Ieși, veniți tocmai în urma rapoartelor primite de la prefect asupra fierberii din Ieși, întovărășiți de ministrul Lucrărilor Publice, Dimitrie A. Sturdza. Nu li fu greu să afle amănunte destul de complecte asupra celor ce se pregăteau și mai ales asupra rolului jucat de Costache Moruzi. Neculai Golescu scrise atunci consulului Rusiei o scrisoare, ce o comunică și celorlalți consuli din Ieși, în care zicea că Moruzi face intrigi în oraș și, la sfatul ce i-l dăduse prefectul de poliție să plece, răspunsese că „nu poate, în acel moment, să renunțe a ajuta pe cumnatul său Neculai Roznovanu la îndeplinirea planurilor politice ce le urmărește", mai adăugând că „prevede o mare vărsare de sânge". Golescu termina scrisoarea rugând pe consul să îndemne pe Moruzi să plece chiar în acea zi și să treacă frontiera cel mai târziu la ora 8, mai adăugând că întoarcerea în țară îi este interzisă, iar un refuz din partea lui ar avea drept urmare măsuri energice din partea guvernului. Moruzi însă nici gândi să plece din Ieși, dar chiar în sara aceea, de 2 april, comitetul lui Roznovanu răspândea în tot orașul foi volante, prin care se chema poporul la răscoală împotriva guvernului, iar agenții lui cutrierau mahalalele pentru a aduce desde-dimineață la Mitropolie cât mai mulți tătărășeni și ciurcheni, cunoscuți ca fiind cei mai neastâmpărați și mai bătăuși din locuitorii Ieșului.

De dimineață Mitropolia și îngrăditura ei fură ocupate de o mulțime însemnată, armată cu ciomege și cu fel de fel de arme. (Bineînțeles că vorbesc de vechea mitropolie provizorie, aflată alături de locuința mitropolitului și în care s-a slujit până la

terminarea mitropoliei de astăzi.) Altă aglomerație, număroasă, a ocupat totodată casa și curtea Roznovanu și unele din casele vecine. Pe la ora 10 dimineața a ieșit mitropolitul Calinic Miclescu în uliță, în veșminte, cu crucea într-o mână și cu cârja în ceialaltă, cu o mulțime de popor după dânsul, printre care se vedeau Costache Moruzi, Neculai Roznovanu, Toderiță Lățescu, frații Costică și Nicu Aslan, vestitul Inge Rober, fostul arnăut al lui Mihalache Vodă Sturdza, Cocriță Cazimir și alții. Toată ceata, cu mitropolitul în frunte, s-a pus în mers spre palat, iar clopotele cele mari ale mitropoliei au început să sune toate *într-o dungă* (toxinul). Ceata fu primită cu urale de acei care erau în casa și în curtea lui Roznovanu, situată precum se știe în fața mitropoliei. Cucoana Marghiolița era în balcon, de unde arunca manifeste mulțimii. Ei parcurseră *Ulița Mare* până aproape de Palat, însă aici fură opriți și răspinși înapoi de trupă în fața mitropoliei. În momentul în care, lângă palat, cavaleria, un slab escadron de lăncieri comandat de căpitanul Pandrav, începuse să deie mulțimea îndărăt, mitropolitul își așternu mantia jos, crezând că oștirea nu va cuteza să treacă peste acel veșmânt, dar Pandrav, fără a mai sta la îndoială, sări cu calul peste mantie și soldații lui îl urmară. Când răsculații ajunseră, în retragerea lor, în fața mitropoliei și a casei Roznovanu, din curtea mitropoliei, din acea a Roznovanului, din ferestile acelei case și din acele a celor megieșe începu să se tragă focuri și să se azvârle cu pietre asupra trupei, iar aceasta, având ordin expres să nu tragă, s-a văzut silită să deie înapoi spre palat, urmărită până la un loc de tulburători, în cap cu Toderiță Lățescu, care ucise și răni mai mulți soldați.

Generalul doctor Davila sosise din București la începutul tulburării și trăsese la primărie. Acolo, aflând ce se întâmplă, încălecase pe calul comandantului de pompieri și se dusese la palat, unde erau strânse trupele și unde văzu răniții, iar de acolo se duse pe locul tulburării. Locotenenții domnești trimesese ordin ca trupele să tragă dacă răsculații nu se supun. În fața răscoalei se scosese, pe lângă slabul escadron de lăncieri (toți moldoveni) ai munteanului Pandrav, numai o companie de infanterie. Căpitanii Costiescu și Pilat somară din nou pe răsculați să se

supuie, iar aceștia urmând să răspundă cu pietre și glonți, se dădu ordin să tragă în sus, ceea ce se și făcu de două ori, cu rezultat ca mulțimea să devie, văzând că nu cade nimene, încă mai îndrăzneață și să răspingă din nou trupele, care acuma primiră ordin să tragă fără cruțare. În acest moment sosi Davila, care ceru ofițerilor ca înainte de a trage să-i permită a face o ultimă somație. Cu kepiul în mână, înaintă până la câțiva pași de baricadele ce răsculații le ridicase în grabă în fața casei Roznovanu și-i somă să se retragă spre a preveni o vărsare de sânge inutilă. I se răspunse prin zvârlituri de pietre și prin focuri de armă. Atunci Davila s-a dat înapoi și trupa trase în mulțime, culcând la pământ o mulțime de morți și de răniți. Când s-a tras pentru a doua oară, mulțimea a rupt-o de fugă. Soldații au dărâmat baricadele și au curățit fața casei Roznovanu de răsculați, apoi au pătruns înlăuntru. Au arestat pe Roznovanu, dar pe mulți din partizanii lui s-au văzut siliți să-i scoată de picioare de sub canapelele sub care se ascunsese. Moruzi și Todericță Lățescu dispăruse.

Dar mitropolitul, care la un moment dat fusese răsturnat, stâlcit rău și rănit ușor de o baionetă, se refugiă la un jâdov, unde, îmbrăcând haine jâdovești, se ascunse în pivniță. Trimese să cheme în taină pe Maiorescu, care îl sfătui să se predeie, sfat ce prelatul l-a urmat. După ce el fu examinat de Davila, care constată că rana și contuziunile sale erau fără nici o gravitate, a fost dus la spitalul Sfântului Spiridon, iar apartamentele lui au fost închise.

Trupele au avut 16 morți și vro treizeci de răniți, din mulțime au căzut, morți și răniți, peste o sută.

Roznovanu și toți complicii principali ai acestei nebunești și criminale întreprinderi au fost închiși și dați judecății, dar amnistiați în curând, sângele nevinovat care a curs din nebunia unora, din ambițiunile și din poftele culpabile ale altora, precum și din prostia mulțimii n-a fost răzbunat. Mulți ani s-au mai văzut pe zidul rândului de case de la deal de acea a Roznovanului urmele glonților ce armata a fost silită să le tragă pentru a împiedeca reușita intrigii rusești ce avea de scop desfacerea unirii.

După plebiscit am așteptat cu dor și cu fior sosirea în țară a noului domnitor. Alegerile avusese loc și dăduse o imensă majoritate partizanilor unirii și ai domnului străin, aproape toți moldovenii erau pentru unire. În ziua de 28 april, Adunarea era deschisă și a doua zi ea se pronunța prin 118 voturi din 124 de votanți, fiind și 6 abțineri, pentru menținerea unirii și proclamă pe principele Carol de Hohenzollern domn ereditar al României.

Acesta sosi în sfârșit la Turnu Severin în ziua de 8/20 mai. Războiul iminent între Austria și Prusia, precum și reaua-voință către ideea unui domn străin în Principate manifestată de cea dintâi silise pe principe să călătorească în cel mai strict incognito și să ieie măsuri de prudență.

Conferința de la Paris, ședința ei de la 2 mai st. n., comunicase consulilor de la București o hotărâre prin care se făcea cunoscut guvernului român că deputații moldoveni vor trebui să voteze deosebit de acei munteni și că Adunarea nu va putea alege decât un principe pământean. Această injoncțiune nu a spăriat însă pe nimene, căci se știa că Franța ne protege și consulul francez, baronul d'Avril, nu ascundea că sfătuise guvernului nostru să se grăbească să obție de la Cameră un vot consacrând faptul îndeplinit.

Trec peste primirea domnitorului, precum și peste votarea și jurarea Constituțiunii. O nouă comunicare a Conferinței, făcută în urma protestului Porții și susținută de Rusia, în care, la notificarea făcută de guvernul român despre luarea puterii de către principele Carol, se declara că puterile nu recunosc pe noul domnitor și dispun ca consulii lor să nu aibă decât relațiuni oficioase cu guvernul său, n-a fost luată nici ea în samă, deși era semnată și de reprezentantul Franței. Însă când, în ședința următoare, plenipotențiarul Turciei vorbi de constrângere *manu militari*, plenipotențiarii Franței și Angliei au dat clar a înțelege că o asemene procedare nu ar fi aprobată de guvernele lor.

Turcii începând să strângă trupe împrejurul Rusciucului, guvernul român a chemat sub steag rezervele din anii precedenți și a început concentrarea oștirii pe Sabar: voia să fie gata pentru orice eventualitate. S-au înființat corpuri de voluntari și s-au concentrat, pe lângă trupele de linie, dorobanții (care pe urmă au devenit *călărașii*) și grănicerii.

Și batalionul nostru de la granița Bacăului fusese concentrat în Târgul Ocnei și oamenii se prezentase aproape toți. Întâia lor etapă i-a adus la Căiuți, unde au mas. Știind că au să plece a doua zi de dimineață, m-am sculat de cu ziuă și m-am așezat la poartă, de unde vedeam întreaga uliță a târgului. Am văzut oamenii adunându-se în fața curții noastre și înșirându-se, apoi s-a făcut apelul; ofițeri erau foarte puțini. Un soldat ținea calul maiorului lângă mine. La un moment dat, o mancă nemțoaică a unei surori a mele a venit și ea la poartă pentru a privi soldații. Era văduva unui *feldwebel* austriac. Deodată ea îmi zice nemțește:

— Oare ce să aibă acest soldat, el plânge, arătându-mi omul care ținea calul maiorului.

Uitându-mă la el, văd că într-adevăr îi curg lacrimi pe obraz. Iar nemțoaica, care învățase bine românește, întrebându-l de ce plânge, omul răspunse:

— Ah! madamo, mergem la război și cine știe dacă m-oi mai întoarce eu acasă să-mi văd nevasta și copiii.

Trupa avea o înfățișare din cele mai mohorâte, nu arăta nici cea mai mică urmă de entuziasm: se vedea că nu se făcuse nimica pentru a-i ridica moralul. Acel maior Nicolau care o comanda nici de subofițer nu ar fi fost bun. Și soldații erau doară un material minunat: aproape numai oameni de la munte, comănești și grozești voinici cât niște stejari, deprinși din copilărie să-și apere cu toporul vitele împotriva urșilor și a lupilor.

Principele Carol, în memoriile lui, zice că armata în capul căreia putea fi chemat să deie piept cu turcii era rău instruită, rău disciplinată și lipsită de multe. Îi lipsea până și pravul de pușcă. Mult mai pe urmă, Lascar Catargiu mi-a povestit că nu aveau prav aproape deloc și nu știe cum guvernul ar fi putut aduna o proviziune îndestulătoare măcar pentru câteva zile de luptă. I-a scăpat de nevoie un membru al partidului liberal, care adoptase numele francez de Serrurier, dar în realitate se numea Sărurie. El li-a adus praf de pușcă foarte bun și în mare cantitate, ce l-a cumpărat de la oștirea turcească și l-a adus cu el de peste Dunăre prin mijloace lui cunoscute.

După votarea constituției și prestarea, din partea domnului, a jurământului de credință pe dânsa, constituanta a fost dizolvată

și ministerul Lascar Catargiu, alcătuit din reprezentanți ai tuturor partidelor politice, a făcut loc unui minister Ion Ghica, cu miniștri mai mult conservatori.

Negociațiunile noastre cu Poarta, asigurarea repetată ce o dădurăm că nu ne gândim să rupem legăturile de vasalitate către sultan, insistențele lui Napoleon al III-lea pentru recunoașterea principelui Carol către care și Anglia se arăta binevoitoare și, în sfârșit, fulgerătoarea izbândă a Prusiei la Sadova* și ajungerea armatei lui Wilhelm I sub zidurile Vienei au muiet în curând cerbicia Turciei, alături de care nu mai rămăsese decât Rusia. Trupele din tabăra de sub Rusciuc începură să fie desconcentrate și negociațiuni diplomatice directe au fost puse la cale între guvernul român și Poartă, pe baza unui proiect prezentat de această de pe urmă, asupra căruia guvernul nostru a făcut însemnate modificări. Orice pericol imediat de război dispărând, domnitorul s-a hotărât să întreprindă o călătorie în Moldova spre a o cunoaște. Marșrutul acestei călătorii avea să fie următorul: Ploiești–Râmnicu Sărat–Focșani–Adjud–Căiuți–Târgul Ocnei–Slănic–Bacău–Roman–Piatra–Văratec–Mănăstirea Neamțului–Fălticeni–Zvorâștea–Botoșani–Hârlău–Târgu Frumos–Ieși–Vaslui–Bârlad–București. Întreagă această călătorie, inclusiv opririle pe noapte și cele cinci zile petrecute în Ieși, a ținut șăptesprezece zile și domnitorul a fost uimit de răpegiunea cu care se făceau la noi călătoriile cu poșta.

Tata fusese vestit că în ziua de 11 august domnitorul se va opri în Căiuți spre a lua la el dejunul. Las să se închipuie emoțiunea care a cuprins toată curtea și pregătirile ce s-au făcut pentru ca primirea suveranului atât de dorit să fie demnă de tradițiunile de ospitalitate ale casei. S-a scris imediat la Comănești și la Grozești, megieșii cu care eram mai intimi (Costache Negri, la Târgul Ocnei, și Alecu Balș, la Adjud, având fiecare din ei să primească pe domnitor, cel de al doilea înaintea noastră și

* În Războiul Austro–Prusac (iunie–iulie 1866), Confederația Germană condusă de Imperiul Habsburgic a fost învinsă de o coaliție de state germane condusă de Regatul Prusiei, alături de Italia. Războiul a fost decisiv pentru unificarea Germaniei în jurul Prusiei și pentru transformarea Imperiului Habsburgic în monarhia dualistă austro-ungară (n. red.).

cel dintâi după noi), spre a invita să vie pentru a lua parte la primirea domnului pe mătușa Catinca Ghyka cu frumoasa ei fiică și oricare din fiii ei care ar fi acasă, precum și pe Lascar Bogdan și pe cucoana Frosinița cu fiul lor mai mare, Neculai. La noi se mai afla în acea vară mătușă-mea Natalia, sora mamei, renumită pentru frumusețea și spiritul ei, care petrecuse iarna precedentă cu soțul ei, Iorgu Philippescu, la Berlin, cunoscuse și chiar la un bal al curții dansase cu principele Carol de Hohenzollern. Până atunci fusese o secetă grozavă care a și prăpădit recolta popușoiului, dar în dimineața zilei de 11 august începu să toarne cu cofa, spre marea bucurie a tuturor plugarilor.

De dimineață, Waydhofer[1], șeful biuroului telegrafo-poștal de la Adjud, venise să instaleze un biuro telegrafic în vechea curte despre care am vorbit mai sus, lăsând Adjudul în grija unui subaltern; am fost deci informați de momentul exact în care domnitorul a plecat de la Adjud, unde luase masa de sară și petrecuse noaptea la Alecu Balș. Tata hotărâse că va primi pe suveranul său la hotarul moșiei (care era și acel al ținutului Bacău) și că mă va lua cu dânsul. Ploaia stricând această combinație, s-a hotărât că vom aștepta pe domn la hotar, în trăsură, că ne vom scoate pălăriile și apoi vom lua-o la goană înaintea convoiului, și așa s-a făcut. Când tata a calculat că domnul trebuie să fie pe la Bâlca, ne-am suit într-o droșcă ușoară cu podițul ridicat, înhămată numai cu doi cai buni, și, pe un potop cumplit, am plecat spre hotarul moșiei. Dar se vede că, deși tata era un minunat calculator de vremea necesară pentru a parcurge o anumită distanță, de astă dată se înșelase, căci am dat de alaiul domnesc după ce acesta trecuse hotarul și era sub coșerele noastre. Cum a zărit capul convoiului, tata a poruncit vezeteului să întoarcă și să oprească. Iar când trăsura domnească, trasă de doisprezece cai de poștă și încunjurată de dorobanți, a ajuns în dreptul nostru, am scos amândoi pălăriile și s-a văzut un kepiu aurit răspunzându-ne. Apoi, tata, poruncind vezeteului să plece și să întreacă trăsura domnească, am pornit în fugă nebună și am ajuns în capătul de la vale al târgului la vro sută de stânjăni

1. Acest Waydhofer, austriac de naștere, era unchiul celor doi generali Văitoianu, care fac atâta zgomot în momentul în care scriu aceste linii.

înaintea alaiului. Aici erau strânși țăranii cu primarele, care ținea tablaua cu pâne și cu sare. Domnul s-a făcut că gustă dintr-însele, apoi jâdovii târgului, îmbrăcați în talere lungi și cușme de catifea împodobite cu blană, colțuni albi și papuci târâiți, i s-au închinat, oferindu-i și ei pâine și sare. Când domnul a ajuns la scară, tata l-a primit jos, adresându-i câteva cuvinte de bună venire ce nu le-am auzit. În capul scării erau mama cu mătușa Natalia și cu celelalte două cucoane, iar la spatele lor, la ușa salonului celui mare, eram noi, copiii, cătră care se alipise Maria Ghyka și Nuți Bogdan, toți, afară de acest de pe urmă, având în mână buchete pe care le-am oferit domnului când mama l-a poftit să treacă în salon. Maria Ghyka, care atunci era de cincisprezece ani și deja deosebit de frumoasă, a oferit ea cea de pe urmă buchetul ei. La apariția frumuseții sale blonde, domnul a făcut o mișcare de surprindere plăcută și de admirație, mulțămindu-i cu un surâs deosebit de amabil. Dejunul a avut loc pe balconul de sus, care privea asupra grădinii; după declarația tuturor și mai cu seamă a acelui mare *gourmet* care se numea Gheorghe Philippescu, a fost minunat; noi, copiii casei, spre marea mea ciudă, n-am luat parte la el, ci numai Nuți Bogdan și Maria Ghyka.

Dar ploaia urma atât de cumplit, încât domnitorul s-a hotărât să petreacă noaptea la noi. Prefectul, Gheorghe Lecca și încă nu știu cine plecând la Târgul Ocnei, s-a făcut astfel loc la masa de sară, la care am fost chemat și eu. Cu domnul se aflau Petrache Mavrogheni, văr primar cu tatăl mamei, beizade Iancu Ghyka, fratele ei, Davila și maiorul Iarca. Acest de pe urmă era ofițerul român care, urmând cu un regiment de *Chasseurs d'Afrique* campania Mexicului, făcuse cu mâna lui prizonier pe generalul mexican care comanda trupele ce fusese bătute de coloana franceză căreia îi aparținea. Iarca a murit din nenorocire pe când era încă tânăr, armata română fiind astfel lipsită de un ofițer de valoare; era un bărbat chipeș, cu o barbă neagră și lungă.

Au fost greutăți pentru pregătirea unei a doua mese domnești, la care nimene nu se gândise, mai ales că bucătarul țigan, supărându-se de niște *certări* cu care Neculai Lefter avu imprudența să-l trateze, își răsturnase tingirile cum făceau ienicerii

când se răsculau și dispăruse pentru totdeauna din curtea noastră. Neculai Lefter, foarte expert în ale bucătăriei, se improviză bucătar și, ajutat fiind de sfaturile tatei, gastronom vestit în țară, și ale lui Gheorghe Philippescu, un demn emul al său, cinstea casei nu prea avu de suferit.

A doua zi de dimineață, când apăru în curte ajutorul pitarului nostru, cu panerul de *kipfel* și *semmel* vieneze în cap, tot *ciurucul* (mărunțișul) suitei domnești, ofițerași și funcționărași, la vederea acestor bunătăți, s-a aruncat asupra flăcăului și și-ar fi apropriat până la cea de pe urmă bucățică dacă Neculai Lefter nu ar fi intervenit cu energie și nu ar fi izbutit să scăpe, pentru domnitor și pentru cucoane, o parte din uriașa cantitate făcută.

De la noi, domnul a plecat spre Târgul Ocnei, unde, după ce a vizitat Slănicul, a mas la Costache Negri. Iar a doua zi a plecat înainte spre Bacău, vizitând în zilele următoare mănăstirile de la munte și Botoșănii. A stat pe urmă cinci zile în Iași. Aici liniștea era desăvârșită, iar toată populația nerăbdătoare să vadă pe noul ei domn.

Afară de familia Roznovanu, care a avut prostul gust să nu se prezinte și să nu-și ilumineze măreața casă din fața Mitropoliei, întreaga boierime moldovenească a ținut să-și prezinte omagiile suveranului și să-l încredințeze de devotamentul ei. Strămutarea Curții de Casațiune în Iași a fost singura cerere ce i s-a făcut, cerere pornită mai cu samă de la comercianți, spre a mai opri decăderea complectă a Iașului. Tânărul domn a avut imprudența să promită această strămutare și, când nu știu cine și-a exprimat îndoiala că această făgăduință va putea fi ținută, principele a răspuns pe un ton mândru:

— Când un Hohenzollern își dă cuvântul, el trebuie să fie crezut.

Făgăduința dată cu cea mai incontestabilă bună-credință n-a fost ținută, fiindcă nu putea să fie ținută și, s-o mărturisim, nu era cu cale să fie ținută, dar multă vreme s-a făcut uz de ea, ca de un capăt de acuzare împotriva domnului, din pricina neținerii lui silită a promisiunei în chestiune, împreună cu fraza ce-i urmase.

Principele făcuse îndeobște o impresiune bună, deși mulți pretindeau nu numai [că] nu are un aer impunător, dar îi găseau

chiar o atitudine stângace. Nu înțelegeau oamenii că el este tânăr, adus de soartă într-o țară cu totul deosebită de tot ce văzuse și cunoscuse până atunci, de toate cele cu care era deprins. Apoi că, deși primise o educație princiară în toată accepțiunea cuvântului, nu fusese special pregătit pentru rolul de suveran, mai ales de suveran al unei țări orientale și, să nu ni fie rușine să rostim calificativul adevărat, încă semibarbară.

Alții se plângeau dimpotrivă de *țăpeneala* noului domn, de distanța la care ține lumea, de eticheta introdusă la curte. Altădată, dacă erai un om aparținând lumei bune sau un fruntaș al comerțului, mergeai, la ceasurile la care se știa că domnul primea, fără a te îmbrăca în frac, la palat și spuneai adjutantului de serviciu că ai voi să vezi pe Măria Sa Vodă. Adjutantul se suia la domn, îi comunica venirea ta și aproape totdeauna erai primit. Acuma trebuia să faci cerere scrisă cu câteva zile mai înainte, să te îmbraci în frac și cravată albă și, mai ales, să vii la palat precis la ora ce ți se indicase.

Oamenii nu voiau să înțeleagă că, în timpul domnilor noștri pământeni, aceștia erau în relațiuni de rudenie cu cea mai mare parte din boierime, trăise din copilărie cu membrii ei în calitate de egali și cunoșteau personal cea mai mare parte din lumea cu care erau în contact. De unde o familiaritate patriarcală care lega întreaga societate. Noul domn, membru al unei case suverane, crescut în tradițiuni de etichetă, nu avea cum să fie înzestrat cu asemenea simțiminte patriarcale și la începutul domniei, având prilej să sufere de oarecișicare excese de familiaritate din partea supușilor săi, a crezut, cu drept cuvânt, nemerit să nu se expuie la repetarea lor.

Aspirațiuni și ambițiuni neîndeplinite, apetituri nesatisfăcute, speranțe nejustificate sau înșălate n-au întârziet să creeze un partid de nemulțămiți care a luat oarecișicare consistență mai ales în Moldova.

Insistențele stăruitoare ale lui Napoleon al III-lea și desăvârșita izbândă a prusienilor în Boemia făcu pe turci să arăte tendențe de împăcare și să se resemneze în sfârșit la recunoașterea faptului îndeplinit. Tratativele începute după desconcentrarea trupelor din fața Giurgiului n-au întârziet să aibă deplin

succes și să se termine în curând cu recunoașterea principelui străin ereditar, nemairămânând decât ca acesta să meargă la Constantinopol spre a primi învestitura. Izbânda de la Sadova avuse drept urmare o desăvârșită golire de trupe austriace a Transilvaniei și a Bucovinei. Principele Montenuovo (fiul adulterin al Mariei Louisei, soția lui Napoleon I, cu contele Neipperg), care era atunci guvernator militar al Transilvaniei, a mărturisit mai pe urmă lui Dimitrie A. Sturdza (Cuconu Mitiță) că, la un moment dat, nu mai dispunea nici măcar de o companie de trupe pentru a apăra Transilvania împotriva unei invaziuni românești, despre care se vorbea mult și era o eventualitate care îl îngrijea cu deosebire. Tata, deși bărbat care de obicei judeca împrejurările politice în chip sănătos, a lăsat să scăpe de repetite ori, în iulie și august 1866, că suntem pe punctul de a redobândi Bucovina și de a cuceri Transilvania. Și nu era singurul care hrănea asemenea speranțe, alții se gândeau chiar la măsuri menite a le înfăptui. Un sfert de veac mai târziu, Grigore Cozadin îmi povestea că, în iulie 1866, fiind prefect la Suceava, a raportat ministrului de Interne că nu se mai găsește un singur soldat austriac în toată Bucovina și că, dacă i se dă autorizația, el se însărcinează să ocupe Cernăuțul cu dorobanții ce-i are la dispoziție, mai asigurând că nu va fi nici o rezistență și va fi bine primit în provincia răpită în chip atât de odios. Pacea de la Nikolsburg* a fost o mare decepție pentru unii români care vedeau Austria discompusă încă de atunci. Totuși este sigur că, chiar dacă o lovitură asupra provinciilor vecine locuite de români ar fi reușit, pentru moment ea nu ar fi primit aprobarea puterilor, nici măcar acea a Prusiei.

Nu voi vorbi de călătoria la Constantinopol a domnitorului pentru a primi învestitura și de modul cu totul deosebit în care aceasta i-a fost dată, sultanul remițându-i firmanul cu mâna sa și principele așăzându-se lângă el pe divan. La întoarcerea domnului, țara a știut să-i ție samă de acest spor de prestigiu.

* Pacea de la Nikolsburg (Mikulov, în Cehia) a fost încheiată la 31 decembrie 1621 între Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, și împăratul Ferdinand II (n. red.).

CAPITOLUL II

Din întâii ani ai domniei lui Carol I
(urmare)

Totuși nemulțumirea în Moldova clocea, cum urma să mai clocească încă multă vreme. Toderiță Lățescu scosese un ziar separatist și pe față antidinastic, numit *Moldova*, în care denunța cu violență multe nedreptăți suferite de țara de la nordul Milcovului, și aceste denunțări găseau răsunet chiar în inimele unora din moldovenii cei mai devotați principiului unirii, apoi el mai ataca pe domn cu ultima violență și adesea în chip injurios. În urma acestor atacuri s-a produs, în iarna 1867–1868, un fapt care stârnea indignarea tatei de câte ori și-l amintea. Se afla într-o sară la teatru, la Ieși, când întreg corpul ofițerilor garnizoanei s-a adunat în vestibulul teatrului și „a tras lui Toderiță Lățescu o bătaie“ pentru insultele aduse de el șefului armatei. Tata nu tăgăduia deloc că Toderiță Lățescu merita o corecțiune pentru necuviințile scrise în *Moldova*, dar faptul ca într-un întreg corp ofițeresc să nu se fi găsit măcar un bărbat de inimă, care să ieie singur asupra sa sarcina de a răzbuna pe căpetenia oștirii, punându-și în joc viața pentru acest sfârșit, și că, față de puterea erculeană și îndămânarea în întrebuințarea armelor a adversarului, să se fi adunat cu zecile pentru a-l zdrobi, era un lucru mișelesc, care-i umplea firea bărbătească de indignare. Nimene printre cunoscuții și prietenii noștri nu frecventa și nu avea stimă pentru Toderiță Lățescu, nime nu primea *Moldova* și nu lua parte la campania ei antidinastică și separatistă, dar nu-mi aduc aminte de cineva care să nu fi împărtășit indignarea tatei; până și blândul Costache Negri își manifesta scârba față de această faptă mișelească. Acest act rămas nepedepsit al ofițerimii numai bine nu făcu noului domn.

Pe cât de stricată și pe față scandaloasă fusese viața privată a lui Cuza, pe atât de neprihănită era acea a lui Carol I: nu se vorbea (precum nici mai târziu nu s-a vorbit) măcar de o singură relațiune, de un singur capriciu. Și nu mic fusese numărul acelor femei care țintise la favoarea lui, dar cele mai puțin prudente sau mai nerușinate din ele se aleseră cu refuzuri însoțite de cuvinte pe cât de urbane, pe atât de usturătoare. Și, lucru straniu, această curățenie de moravuri, atât de rară la un domnitor tânăr și necăsătorit, în loc să fie lăudată, era privită ca temei de dispreț și privită ca un cusur.

Sigur este că prin anii 1869–1870 principele Carol era mult mai puțin popular decât în momentul venirii sale; se pusese în sarcina lui toate insuccesele guvernelor ce se schimbase în chip caleidoscopic în acel răstimp, guvernele de la 1867–1868 contribuind mai cu samă la această desconsiderare nu numai în țară, ci și în străinătate. Napoleon al III-lea începuse să se dezintereseze de el și ambasadorul Franței la Viena, ducele de Gramont, făcea lui Cuza propunere directă să reieie puterea.

Ministerul Ion Ghica făcuse în toamna anului 1866 alegeri libere din care ieșise o cameră pestriță, alcătuită, după expresiunea lui Ion Brătianu, din cuziști și separatiști, din partizani ai guvernului și din liberali în proporțiuni egale, cu care guvernul nu putu să se menție decât până la sfârșitul lui februarie 1867. Domnul însărcină atunci pe Constantin Crețulescu să alcătuiască noul guvern, compus numai din liberali, printre care erau și cei doi Brătieni.

Măsurile luate sub acel minister de Ion Brătianu pentru destararea jâdovilor vagabonzi și oprirea lor să ție crâșme la țară sculase împotriva noastră evreimea din lumea întreagă. Trebuie să mărturisesc că cea mai mare parte a boierimii moldovenești luase partea jâdovilor și critica cu învierșunare măsurile lui Brătianu[1]. În cât mă privește însă, dacă recunosc că, pe ici și colea, s-au produs mici excese care mai bine nu s-ar fi produs, am găsit și găsesc încă și astăzi că măsurile luate în privința jâdovilor de guvernele de la 1867–1868 au fost bine venite și luate în interesul

1. Ei le găseau antiliberale (!!!).

țării. În iulie 1867, domnitorul fu silit în urma stăruinții exprese a lui Napoleon al III-lea, influențat de marea finanță evreiască, să congedieze o primă oară pe Brătianu. Crețulescu își dădu atunci și el demisia, declarând că nu poate merge înainte fără de el.

Brătianu reintră însă în guvern după mai puțin de trei luni, în calitate de ministru de finanțe, în cabinetul prezidat de Ștefan Golescu, el însă era sufletul și inspiratorul ministerului. Prezența lui în acest cabinet n-a fost mai fericită decât în celelalte.

După sfaturile guvernului prusian (deci ale lui Bismarck), ministerul și principele se hotărâse să îmbunătățească raporturile noastre cu Rusia, rămase reci încă de la venirea domnitorului, Rusia făcând, precum am arătat mai sus, opunerea cea mai categorică și cea mai fățișă împotriva menținerii unirii și a consimțirii din partea puterilor garante la alegerea unui principe străin ereditar. Principele Carol Anton, regele Wilhelm I și Bismarck făcuse deja pe principele Carol atent asupra faptului că nu era în folosul României să steie în relațiuni reci, aproape ostile, cu o mare putere ca Rusia, megieșă cu noi și care din cauza apropierii și puterii sale era în măsură să ni facă, la un moment dat, mult rău. Se făcură deci oarecare avansuri Rusiei, mai trimețându-se și delegație română la Petersburg spre a saluta pe împărat din partea domnului și a pregăti calea spre raporturi cordiale.

Se întâmplă însă că, aproape pe aceeași vreme, Rusia, cu ajutorul societăților secrete bulgare, pregătise o mișcare revoluționară în Bulgaria și organizase, pe teritoriul nostru, bande de insurgenți, din care cel puțin una mai număroasă și altele mai mici trecură Dunărea, iar toată organizarea se făcea în curs de luni, pe teritoriul nostru și, *zic actele publicate ulterior de bulgari relativ la acțiunea pentru eliberarea Bulgariei de stăpânirea turcească înainte de războiul de la 1877–1878, cu ajutorul elementelor liberale române la guvern în acel moment.* Trimeterea misiunii române la Petersburg, buna ei primire și schimbul de scrisori între domnul român și țar făcură ca diplomația franceză să bănuiască că principele Carol, îndemnat de Prusia, hrănește gândul să-și caute pentru viitor punctul de razăm în Rusia, să bănuiască că Brătianu

este instrumentul Rusiei în această schimbare de politică și că urmărește schimbări politice folositoare Rusiei în Balcani. Se zice că intrigile unui consul belgian din București au contribuit mult să deie naștere acestor bănuieli la Tuilerii și la Cheiul de Orsay. Nu încape îndoială că formarea pe teritoriul român a bandei bulgare care trecuse Dunărea era cât se poate de suspectă. În același timp, Brătianu reîncepând să puie în vigoare măsurile împotriva jâdovilor vagabonzi și a crâșmarilor evrei din satele Moldovei și mai dându-se în vileag textul unor instrucții confidențiale către prefecți în această de pe urmă chestiune, cu totul deosebite de acele oficiale, Alianța Israelită Universală se grăbi să umple coloanele presei străine cu denunțuri împotriva *barbariilor române*. Lucrurile se mai complicase prin faptul depunerii de către mai bine de 30 de deputați moldoveni aparținând așa-zisei *fracțiuni libere și independente* a unui proiect de lege care întrecea cu desăvârșire în strășnicie față de jâdovi tot ceea ce făcuse și voia să facă Brătianu pentru a-i împiedeca să coplesască cu totul pozițiunile economice ale țării. Fu silit, la Cameră, să ieie cuvântul împotriva acelui proiect de lege și-l combătu cu vigoare, dar, din nenorocire pentru el, adversarii lui îi cetiră textul instrucțiunilor lui confidențiale către prefecți, cu totul deosebite de acele oficiale, prescriind o procedare neasămănat mai aspră față de jâdovi, dându-i astfel fățărnicia pe față.

În anul precedent se încheiesă înțelegerea, așa-numitul *Compromis,* între Austria și Ungaria, prin care populațiunea română din Ungaria era predată bunului-plac al ungurilor, cu prea slabe și platonice garanții așternute pentru ea pe hârtie. Vederat că un asemenea act nu putuse să stârnească în acea populațiune decât o adâncă nemulțămire și s-o facă să se îngrijească de pericolele care-i amenințau limba și naționalitatea. Doară ungurii nici nu se gândeau s-ascundă de pe atunci tendințele lor de maghiarizare a tuturor naționalităților trăind sub coroana Sfântului Ștefan.

Ziarul oficios al guvernului liberal, *Românul,* care aparținea și era mai cu samă redactat de prietenul intim al lui Ion Brătianu, de C.A. Rosetti, începu o violentă campanie împotriva Austro-Ungariei, iar capete aprinse din partidul liberal nu vorbeau

de nimica mai puțin decât de o năvălire română în Transilvania[1]. Această violentă campanie a ziarului oficios al guvernului, împreună cu laudele capetelor calde ale partidului la putere, dirijată de intimul ministrului atât puternic, nu puteau decât să stârnească cea mai vie nemulțămire din partea guvernului austro-ungar și să adauge la nemulțămirile stârnite împotriva lui Brătianu prin măsurile lui împotriva jâdovilor și prin neîmpiedecarea organizării bandelor bulgare pe teritoriul nostru. La reclamațiile de la Paris și de la Constantinopol s-adăugiră acuma și acele de la Viena. Totuși domnul se încăpățina să nu-și sacrifice ministrul.

Aproape simultan cu afacerea bandelor bulgare, cu reclamațiile jâdovilor și cu propaganda antimaghiară a *Românului,* se întâmplă și sosirea în țară a primului transport de pușți cu ac comandate încă de un an în Prusia de cătră guvernul nostru. Dușmanii țării nu pierdură ocazia pentru a umplea presa europeană cu zgomotul că România armează împotriva Austriei, că numărul puștelor cu ac aduse din Prusia este nu de 20 000, ci de 50 000, iar contele Beust, cancelarul saxon al Monarhiei Habsburgice, declară că România a devenit un adevărat arsenal. Și astfel România trecea acuma în Europa drept un adevărat factor de dezordini, iar presa străină vorbea de mai puțin decât constrângerea și chiar de dezarmarea ei.

Aducerea, odată cu sosirea acelor pușți, a locotenentului colonel von Krenski, din armata prusiană, în calitate de consilier militar, și congediarea în perspectivă a misiunii militare franceze supărase în chipul cel mai viu guvernul din Paris, care trata cu Turcia și cu celelalte puteri despre o anchetă europeană asupra

1. Mulți liberali nu se jenau să vorbească pe față de cucerirea provinciilor române din Austro-Ungaria. Un ziar umoristic de atunci, *Scrânciobul,* a caracterizat acel acces de nebunie în chip foarte spiritual printr-o caricatură care a avut mult succes, intitulată *Moftul mofturilor sau luarea Transilvaniei*. Îmi permit să observ cititorilor că, atunci, Austro-Ungaria dispunea, pe picior de pace, de peste 509 batalioane de infanterie, față de care noi, câteva luni mai târziu, am fi putut pune în linie 28, plus câteva de grăniceri fără instrucție. De cavalerie și mai ales de artilerie nici nu mai vorbesc.

formării de bande bulgare în România. În asemenea condițiuni și văzând pericolul la care este expus principele Carol prin menținerea mai departe a lui Brătianu la guvern, după ce agentul diplomatic prusian în două rânduri, în urma instrucțiunilor de la Berlin, atrăsese atențiunea principelui asupra faptului că guvernului regal nu-i mai este cu putință să apere cu succes situația domnului în urma nemulțămirii generale manifestate de Austria, Franța[1] și Turcia împotriva rămânerii lui Brătianu în cabinet, domnitorul se resemnă să ceară demisia acestuia. Aceasta fu dată fără nici o greutate, demisionarul mai îndatorindu-se să-și întrebuințeze trecerea față de Camera aleasă de ei și devotată lui spre a pune în stare noul minister ce avea să-l numească domnitorul până la noile alegeri să-și treacă budgetul. Totuși nu trecură decât puține zile și Brătianu își manifesta în chip vădit supărarea pentru faptul că domnul nu-l susținuse mai departe (deși el își dădea perfect samă de gravitatea situațiunii în care se afla țara), căci, în ziua în care veni să-și ieie congediu de la suveran și să contrasemneze cele de pe urmă decrete relative la acte hotărâte sub administrația lui, refuză să semneze decretul relativ la regularea situațiunii lui Krenski, deși susținuse cu căldură aducerea lui.

S-a zis că el nu uitase că Ion Brătianu fusese amestecat în unul din procesele în legătură cu atentatul lui Fieschi*. Însă Ion Brătianu, dacă frecventă atunci la Paris cercuri care erau sau fusese în legătură cu atentatorul, întru nimica nu a fost implicat în acest atentat. I s-a intentat un proces în care nu s-a putut dovedi decât relațiuni cu cercuri maziste** și posesiunea unor prese clandestine, fapte pentru care a fost osândit la doi ani de

1. Pe lângă că își rosti în diferite rânduri nemulțămirea pentru politica urmată de cabinetul liberal, al cărui suflet se știa că este Ion Brătianu, Napoleon al III-lea exprimase în mai multe scrisori către domnitor dezaprobarea sa pentru calea urmată de guvernul român.

* Confuzie cu atentatul din 1836 săvârșit de Giuseppe Marco Fieschi împotriva regelui Franței Ludovic Filip (n. red.).

** Giuseppe Mazzini (1805–1872), om politic republican, unul dintre artizanii unificării Italiei (n. red.).

detențiune în casa de sănătate a doctorului Blanche, osândă de care a fost în parte grațiat. Avea deci oareșicare temeiuri Napoleon al III-lea să nu aibă încredere într-un guvern al cărui suflet era Ion Brătianu.

În anul următor plecă la Paris, unde, după mărturiile conglăsuitoare ale lui Dimitrie A. Sturdza și ale lui Iancu Strat*, s-ar fi îndeletnicit cu facerea de pâri pe lângă guvernul lui Napoleon al III-lea împotriva domnitorului. Fapt necontestat este că Ion Brătianu, de la ieșirea lui din minister, la noiembrie 1868, până când a fost iar chemat la putere în primăvara anului 1876, adică timp de șapte ani și jumătate, a făcut domnului o opoziție înverșunată și a căutat de repețite ori să-l răstoarne de pe scaun. Cu totul altfel procedat-a domnitorul către fostul său ministru: el nu a lăsat să treacă nici o ocazie pentru a apăra și a justifica politica lui Brătianu și mare i-a fost mâhnirea când Iancu Strat i-a destăinuit machinațiunile șefului liberal pe lângă guvernul francez.

Cu noul minister, prezidat de beizade Dimitrie Ghika și în care a intrat, pe lângă Kogălniceanu, Vasile Boerescu, Alexandru Golescu și mărunțiș fără culoare hotărâtă, încetă ca prin farmec ostilitatea, reaua voință și bănuiala a aproape tuturor guvernelor europene față de România și, dacă oareșicare răceală urmă să persiste câtva timp din partea guvernului austriac, relațiile țării cu Franța și cu Turcia redeveniră absolut cordiale.

Totuși Napoleon al III-lea găsi de cuviință să recheme misiunea militară franceză care se afla în țară de mai mulți ani, era populară și iubită nu numai în armată, dar și afară de dânsa. Venirea locotenentului-colonel von Krenski și vederata influență și favoarea de care el se bucura la domnitor în toate chestiunile militare făcuse în armată o impresiune din cele mai rău: el avea toată morga și țăpeneala nedespărțită de ofițerul prusian, contrastând așa de tare cu atitudinea *bon enfant* a instructorilor francezi de până atunci. Încă ceva mai înainte de rechemarea francezilor, Kogălniceanu făcuse pe principe atent asupra răului

* Iancu (Ioan) Strat (1836–1879), jurist și economist, agent diplomatic al României la Paris și Constantinopol (n. red.).

efect al prezenței lui Krenski, fără însă ca principele să fi dat vro urmare acestei observațiuni. Antipatia din naștere a românului pentru neamț fu stârnită prin violentele articole ale presei liberale care denunțau această tentativă de *nemțire* a armatei, presagiu al unei proiectate *nemțiri* a țării și proclamând voința nestrămutată a acesteia să rămâie latină, voință ce de altfel nimene nu se gândea s-o violenteze. Dar era lucru firesc ca principele, fost ofițer prusian, cunoscând bine armata în care slujise, să găsască că modul de organizare și de instrucție al acesteia este superior acelui al armatei franceze din vremea celui al Doilea Imperiu, și rezultatele războiului de la 1870–1871, care au dezvăluit cumplitele lipsuri ale organizației militare franceze de atunci, i-au dat în această privință netăgăduită dreptate. Ceea ce nu împiedecă ca eu să-mi mențin părerea ce am avut-o totdeauna, părere rezămată pe cunoștința firii țăranului român, cu care am crescut și am petrecut peste patruzeci de ani ai vieții mele, că instructorii și comandanții francezi vor fi totdeauna în stare să scoată dintr-însul neasemănat mai mult decât ar fi în stare să obție instructori germani, chiar când acești de pe urmă ar fi în multe privinți superiori celor francezi: francezul va fi urmat cu dragoste. Neamțul, fiindcă „așa este porunca".

De altmintrelea nemulțămirea împotriva lui Krenski a fost atât de vie, încât domnul a fost silit să renunțe la serviciile lui. La sfârșitul lunii ianuarie 1869, conflictul între ministerul Dimitrie Ghika–Kogălniceanu și Parlament devenise cu totul acut, căci Brătianu nu se ținuse de cuvântul dat principelui în mai multe întrevederi particulare: de a nu-i face greutăți. În urma numirii ca comandant de divizie, la București, a generalului Macedonski, din cadrul de rezervă, bărbat fără nici o valoare militară, dar pe credința căruia se putea conta, Camera declară această numire ilegală. Numirea fusese făcută fiindcă din toate părțile se zvonea că *Roșii,* adică partidul lui Brătianu, pregăteau un al doilea 11 Februarie[1]. Camera fu dizolvată și colegiile

1. Iată ce găsim în memoriile regelui Carol sub data de 2/14 fevruar în privința situațiunii de atunci: „Demagogia poate aduce țării cele mai mari primejdii. Prea a ridicat capul. Europa voiește pacea și nu noi, un stat mic, care are încă nespus de mult de făcut spre a se dezvolta și are mult de

electorale convocate, iar alegerile dădură guvernului o majoritate zdrobitoare[1].

Încă sub ministerul liberal se dăduse concesiunea căilor ferate Iţcani–Roman cu ambranşamentele Paşcani–Ieşi şi Vereşti–Botoşani lui Offenheim şi Roman–Galaţi–Bucureşti–Craiova–Vârciorova lui Strousberg. Prin darea acestor concesiuni, ale căror lucrări începură îndată ce se desprimăvără, se împlinea un alt *pium desiderium* al bătrânilor noştri, din care o bună parte renunţase să mai vadă cu ochii fumul locomotivei în ţară. Acei ai tatei erau uzi după primirea scrisorii prin care Petrache Mavrogheni îi comunica marea veste.

Turcia, care, în timpul ministerului liberal, refuzase să permită trecerea în ţară a unei câtimi mai însemnate de praf de puşcă şi a unui număr de puşti Peabody comandate de România în America, consimţi, în urma stăruinţelor noului guvern, la aducerea lor în ţară.

În luna august, principele a făcut o vizită împăratului Rusiei la Livadia şi a fost primit de Alexandru al II-lea cu toate onorurile cuvenite. Această călătorie însă a avut darul să nemulţumească pe Napoleon al III-lea şi să redeştepte în mintea lui bănuiala cum că domnitorul românilor s-ar scălda în ape ruseşti.

*

lucrat pentru a se întări, nu noi trebuie să dorim războiul şi să-l aducem." Dovadă că domnitorul îşi dăduse în sfârşit samă că partidul înaintat avea în realitate intenţia să provoace un război, cum i se imputase de presa şi de guvernele străine.

Iacă ce mai zice principele în acelaşi loc: „Cu Brătianu am avut eu, două zile înaintea dizolvării Camerii, o întrevedere de cinci ceasuri… Părerea lui era că situaţia internă ar fi foarte gravă şi că o catastrofă ar fi de temut; i-am răspuns că nu mă tem de nimica: *Un Hohenzollern ne se laisse pas renverser aussi facilement qu'un prince parvenu*. (Un Hohenzollern nu se lasă să fie răsturnat atât de uşor ca un domn parvenit.)"

1. În memoriile sale, sub data de 13/15 april 1839, domnul scrie: „Rezultatul alegerilor a dovedit, precum observă ziarele străine, că majoritatea ţării *nu voieşte o politică aventuroasă de cuceriri*." Aceste cuvinte ieşite de sub pana domnului arată cât de adevărată era acuzarea adusă lui Brătianu în timpul atâtputerniciei sale în cabinetele liberale de la 1867–1868, că el visa pe atunci aventuri războinice şi cuceriri.

Principele Carol, cu prilejul întâii sale călătorii în Franța, înainte ca să fi fost măcar vorba de aducerea lui pe scaunul țărilor noastre, fusese fermecat de frumusețea princesei Anna Murat, iar, după alegerea și recunoașterea lui, făcu demersuri pentru a-i obține mâna. Familia făcu însă niște pretenții ce regele Prusiei, în calitatea sa de șef al casei de Hohenzollern, nu crezu că le poate încuviința. Principele fu deci silit să renunțe la dragostea lui și, fiind bărbat statornic în simțimintele sale, nu se mângâie ușor de această amară decepțiune.

Dar izolarea în care trăia, căci urma să nu voiască să audă de legături nelegiuite, îl apăsa greu și atât părinții și frații săi, cât și marele lui prieten, principele ereditar al Prusiei, Friedrich Wilhelm, stăruiau necontenit pentru ca să se căsătorească. Acest de pe urmă îi găsise chiar o soție în persoana principesei Elisabeta de Wied.

Deoarece el nu-și mai văzuse familia și țara natală de mai bine de trei ani împliniți, constatând că România se află într-o stare de liniște relativă, se hotărî să se absenteze pe mai multe săptămâni și, cu acest prilej, să facă și cunoștința principesei de Wied.

Lipsa domnitorului din țară a fost de două luni și jumătate, în cursul cărora, pe lângă că a vizitat pe Napoleon al III-lea, care l-a primit la Saint Cloud în chipul cel mai cordial, și-a vizitat întreaga familie, s-a logodit și s-a căsătorit cu principesa Elisabeta de Wied. Căsătoria aceasta a pricinuit cea mai vie bucurie tuturor acelor care vedeau în asigurarea succesiunii cea mai tearfă garanție pentru viitorul țării. Părechea domnească s-a întors la București în ziua de 12 noiembrie 1869 și a fost primită cu însuflețire și sărbătorită de toate clasele populațiunii, afară de membrii partidului liberal, care, afară de Dumitru Brătianu și de Golești, nici nu luară parte la sărbătorire, nici nu se înscriseră la palat.

Dar situația politică ce domnul o găsea la întoarcerea lui în țară era grea: miniștrii nu se înțelegeau și se mâncau între ei pentru chestiuni personale; rivalitatea era mai ales mare între Kogălniceanu și Vasile Boerescu, amândoi pretinzând la rolul întâi. Kogălniceanu avea fără îndoială mai mulți partizani în cameră și în țară, apoi fusese deprins să vadă guvernele din care făcea

parte jucând după cum li cânta el, însă încrederea domnului o aveau președintele consiliului și Vasile Boerescu. Pentru a satisface întru câtva pretențiile lui Kogălniceanu, care se tânguia că este singurul moldovan în minister, se făcu loc pentru alți doi partizani ai săi: Mârzescu și Callimah-Catargiu, dar conflictul de influență a rămas latent, pentru a izbucni din nou în curând cu mai multă intensitate.

Un număr însemnat de deputați și de senatori iscăliră, cu consimțimântul și chiar cu îndemnul guvernului, în luna ianuarie 1870, un proiect de lege prin care se constituia doamnei o dotație de 300 000 de lei pe an. Presa liberală, care de o bucată de vreme ataca guvernul și dinastia în chipul cel mai violent și cel mai necuviincios, provocând chiar astfel votarea de către Cameră a unei moțiuni prin care se înfiera această purtare în chipul cel mai categoric, s-a folosit de această propunere pentru a trâmbița că dinastia în unire cu guvernul se gândesc să ceară țării jertfe ruinătoare în folosul celei dintâi. Ziarele liberale ale vremii sunt pline de atacurile cele mai nedemne, cele mai violente și cele mai injurioase împotriva părechei princiare, acuzând-o că pradă țara, și s-au găsit oameni care tăiau cele mai necuviincioase din aceste articole și le trimeteau doamnei sub plic. Din pricina acestei campanii, Boerescu, care nu numai încurajase pe deputați la subsemnarea propunerii de dotație, dar chiar alcătuise conceptul ei, își dădu demisia din minister, iar a doua zi demisionă și Kogălniceanu. Acesta, dispunând de majoritate în Cameră, credea că va sili astfel pe domn să-l însărcineze pe dânsul cu alcătuirea noului minister, dar, dacă principele era bucuros să se folosească de talentele lui ca membru al cabinetului, îi cunoștea destul de bine trecutul pentru a se feri să-l însărcineze cu conducerea unui guvern. Pe urmă, Kogălniceanu, crezând că va grăbi astfel ivirea rezultatului așteptat, începu să facă, și el, opoziție antidinastică.

— *Il n'y a rien à faire avec cette dynastie* („Nu este nimica de făcut cu această dinastie"), zicea el oricui voia să-l asculte.

Patru zile după ce ieși din minister, izbutea ca Camera să deie un vot de blam cabinetului, sub cuvânt că „nu are încredere în aplicarea principiilor constituționale de către acest guvern".

Ministerul nu putu decât să se retragă, iar domnul să ieie măsuri pentru alcătuirea unui nou guvern.

Liberalii reclamau puterea pentru ei și nu se dădeau înapoi de la amenințări împotriva domnului pentru cazul când nu li-ar încredința puterea; C.A. Rosetti în *Românul* ataca și pe domn, și pe guvern cu cea mai mare violență. Ion Brătianu, în audiența ce, după un an de încunjurare a palatului, o ceru domnului, declara suveranului că el nu mai este stăpân pe partidul său și se teme ca principele, dacă va urma aceeași politică, își va înstrăina pentru totdeauna simpatiile națiunii: nemulțămirea în țară crește zilnic și încrederea în domnitori este zdruncinată.

Răspunsul acestuia a fost că totuși el va persista să ție pe Brătianu de răspunzător pentru orice act al partidului său și că nu prin amenințări va putea să fie influențat.

După ce propuse fără succes președinția consiliului lui Ion Ghica, fu silit să se mulțămească cu un minister A. Golescu în care intrară, pe lângă rămășiți din ministerul Dimitrie Ghika, și oameni de a doua și a treia mână, ca Vioreanu și Dumitru Cozadin.

Sub ministerul Dimitrie Ghika, slab cum era, pe lângă că se începuse construirea căilor ferate, se mai obținuse împlinirea a două vechi dorințe rămase încă neîmplinite ale țării: recunoașterea de către Puteri a numelui oficial de România (*Roumanie*), în locul acelui de *Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei*, și renunțarea Rusiei la drepturile de jurisdicțiune consulară*, care nu putea decât să fie urmată și de acea a celorlalte puteri. Apoi acel guvern izbutise să restabilească cu Austria și cu Poarta raporturi normale, în locul acelor atât de încordate lăsate de guvernele liberale, și să recapete încrederea puterilor apusene în dorințile de pace și de liniște ale țării noastre, precum și hotărârea ei de a se feri de aventuri și de a alcătui un element de ordine în Orient.

Beizade Mitică, în momentul părăsirii puterii, adresase domnului o scrisoare în care îi arăta slăbiciunea noului minister Golescu și zugrăvea situația internă a țării în colorile cele mai

* Locuitorii din Principate care se aflau sub protecția unei puteri străine (Austria, Rusia, Imperiul Otoman), numiți și sudiți, aveau dreptul la o jurisdicție specială și beneficiau de privilegii speciale (n. red.).

negre: toate elementele dubioase ridicase capul și alcătuise o adevărată conspirație împotriva ordinei stabilite; poliția era în mâna lui Kogălniceanu și a opoziției roșii, garda națională se găsea în acea a celor care visau tulburări, iar administrația Capitalei și a județului Ilfov fusese împănată cu agenți de ai lor. Principele nu mai putea să salveze situația decât prin numirea unui ministru de Interne deosebit de energic.

Evenimentele din vara anului 1870 s-au însărcinat să dovedească că temerile exprimate de beizade Mitică nu erau tocmai lipsite de temei și că se găseau și destui oameni politici în mintea cărora o răsturnare a alesului de la 1866 era un lucru de care nu se fereau. Unii preziceau chiar evenimente sângeroase pentru vara următoare, iar Kogălniceanu salutase pe șeful noului guvern, A. Golescu, cu cuvintele:

— Ai să fii ultimul președinte de consiliu al principelui Carol!

La sfârșitul lunii ianuarie, un scaun de deputat în județul Mehedinți fiind vacant, opoziția (adică aceiași liberali cari luase o parte atât de mare în răsturnarea lui Cuza) crezu de cuviință, spre a face o demonstrație împotriva principelui Carol, să aleagă în locul vacant pe fostul domnitor. Deși validat de Cameră și cu toate că domnul îi scrise pentru a-i zice că nimica nu se opune la întoarcerea lui în țară, Cuza refuză să primească mandatul ce i se oferea.

Limbagiul presei de opoziție deveni sub noul minister din zi în zi mai violent și mai lipsit de cuviință către domn, care poseda dovezi că opoziția liberală este susținută de Rusia, de aceeași Rusie al cărei împărat făcea pe de altă parte paradă de simțiminte atât de amicale către el. Mișcarea antidinastică a opoziției era în chip vădit încurajată de consulul general rus din București.

La începutul lui martie, principele Carol primea o deputațiune a negustorimii orașului București însărcinată să-i înmâneze o petițiune îndreptată împotriva guvernului și concepută pentru a intimida pe domn în termeni astfel de violenți, încât devenea ridicolă. Domnul răspunse liniștit deputațiunii caracterizând faptul înmânării unui asemenea pamflet drept inconstituțional și dând negustorimii sfatul să se ocupe mai puțin de politică și mai mult de afacerile ei.

Încă de la 1867, gologanii austriaci de aramă din secolii al șaptesprezecelea și al optsprezecelea, care alcătuiau singura monetă mărunță întrebuințată în țară, dispăruse pentru a face loc pieselor de aramă de 1, 2, 5 și 10 bani, purtând, pe o față, armele țării, iar, pe cealaltă, indicația valorii și care s-au întrebuințat până la începutul veacului prezent. La sfârșitul lui februarie 1870, se inaugură în chip solemn monetăria statului din București, bătându-se cu această ocazie, pe lângă un număr restrâns de monete de aur de 20 lei noi, și un număr de piese de argint, având pe avers efigia domnului. Acest de pe urmă fapt stârni un energic protest din partea Turciei și țara se văzu silită să renunțe la acele monete cu efigia suveranului pentru tot timpul cât mai ținu suzeranitatea turcească; se bătură deci alte piese de argint, însă ele purtau armele țării pe o parte și indicația valorii pe cealaltă.

Guvernul era slab și de-abia se ținea, însă, descomplectându-se prin demisia unora din membrii săi, domnul insistă din nou pe lângă Ion Ghica ca el să se însărcineze cu formarea altui cabinet, dar, neizbutind să-l hotărască a primi, iar Golescu neparvenind să-și complecteze ministerul, principele Carol însărcină pe Manolache Costache Iepureanu cu formarea guvernului și cu prezidarea unor noi alegeri. În noul guvern, din care făceau parte numai bărbați de nuanță conservatoare, intrară pentru prima oară ca miniștri Petru Carp și Alexandru Lahovary. De notat este că Petru Carp fusese până atunci unul din redactorii ziarului antidinastic *Le Pays Roumain*.

Alegerile se făcură în chip destul de liniștit, numai la Pitești liberalii provocară dezordini cu prilejul cărora trupa fu silită să facă uz de arme. Majoritatea obținută de guvern fu slabă, mai cu deosebire în Cameră, și astfel se prevedea pentru noul guvern, care fusese foarte bine primit în străinătate, o viață năcăjită. „*Mi se pare că, cât voi sta la guvern, am să plâng mai mult decât am să râd*“, scria tatei Manolache Iepureanu câteva zile după aceste alegeri. Așa a și fost.

*

O nouă chestiune pricinuitoare de neplăceri și de greutăți pentru domn și guvern, de temei de critici veninoase pentru

opoziție se stârnise de câteva luni: punerea în executare a concesiunii de cale ferată acordată sub guvernul liberal, la 1868, lui Strousberg, poreclit regele german al căilor ferate. Din lipsă de experiență și din cauza nerăbdării generale de a vedea în sfârșit țara dotată cu o rețea de căi ferate care s-o lege cu străinătatea, cu prilejul alcătuirii textului concesiunii nu se luase toate precauțiunile trebuitoare pentru a pune țara la adăpostul unor eventuale încercări frauduloase ale unui concesionar care ar fi de rea-credință. Printre alte lipsuri, nu se lămurise că, pe lângă inginerul jurat Brand, prusian, însărcinat cu controlul cheltuielilor făcute, să mai existe și un organ de control al guvernului român, care să controleze și el aceste cheltuieli și fără de aprobarea căruia să nu se libereze fondurile necesare achitării din cassa în care urmau să fie depuse valorile dobândite în schimbul vânzării acțiunilor. Apoi, în calitate de comisar al guvernului român la Berlin, însărcinat cu păstrarea cheilor acestei casse și cu eliberarea sumelor cuvenite întreprinzătorului, se numise, după stăruința lui Strousberg, tot un german, consilierul intim von Ambronn, fost funcționar în administrația averii principelui Carol Anton de Hohenzollern, tatăl domnului, care Ambronn se bucurase până atunci de o reputație nepătată. Tot personalul însărcinat cu supravegherea și executarea lucrărilor venise din Germania, mai cu samă din Prusia. Acest personal, prin aroganța și impertinența lui, unită cu disprețul și uneori chiar cu brutalitatea ce o manifesta nu numai față de țară și de locuitorii ei, dar și față de autorități, nu întârzie să-și atragă ura populațiunii și să mărească astfel lipsa de simpatie pentru Germania și germani, care pare înnăscută în firea poporului nostru. În curând se răspândiră zvonuri cum că atât în direcțiunea lucrărilor, cât și pe șantiere se petreceau grave neregularități și, încă sub ministerul Dimitrie Ghika, se înființase o comisie tehnică română, prezidată de inginerul P. Donici, însărcinată să examineze vizele slobozite întreprinzătorilor de lucrări spre achitare de inginerul Brand. Iar în luna ianuarie 1870, Ministerul de Finanțe dădea lui Ambronn, la Berlin, instrucțiuni pentru ca, pe viitor, să nu mai sloboadă din cassă bani pentru achitarea conturilor vizate de Brand care nu ar avea și aprobarea lui P. Do-

nici. Această dispoziție a guvernului român stârni protestul lui Strousberg, care pretinse că actul de concesiune nu conținea nimica despre un asemenea organ român de control și că singur inginerul jurat Brand, după art. 9 al concesiunii, este însărcinat să îngrijească interesele amânduror părților. Guvernul român, pretindea Strousberg, nu avea alt drept decât acel de a cerceta soliditatea și executarea conform caietului de sarcini al lucrărilor, iar deloc să se opună unor plăți cerute pe baza certificatelor lui Brand. În cazul când guvernul român ar persista în punctul său de vedere, litigiul ar trebui supus arbitrajului prevăzut de concesiune. Ambronn, care transmisese la București protestul lui Strousberg, s-a făcut solidar cu el, declarând că cele ordonate de Ministerul de Finanțe sunt în contrazicere cu instrucțiile cuprinse în scrisorile prin care este numit comisar al guvernului român.

Pentru a da un exemplu de necinstea și risipa ce domnea în direcțiunea centrală a concesiunii, voi cita următorul mic fapt. S-a găsit, pe lângă multe altele, următorul cont caracteristic: „o cutie de peniță: 4 lei 50 b.; birja pentru a o aduce 10 lei. Total 14 lei 50 b.“

Aceste însă sunt niște nimicuri pe lângă ceea ce se petrecea pe șantiere. Se constatase în mod irefutabil că oriunde terenul nu prezenta dificultăți și construirea liniei se putea face în chip ieftin, inginerii și întreprinzătorii lui Strousberg lungeau în chip inutil traseul cu kilometri și kilometri, pentru a putea beneficia de diferența între prețul de cost efectiv și acel de 270 000 lei de kilometru fixat de concesiune. Astfel s-a constatat, numai pe linia Pitești–Slatina–Severin, o nemotivată prelungire a traseului de 19 kilometri, ceea ce alcătuia o cheltuială zadarnică și nemotivată de 5 130 000 lei. Iar ministerul scriind lui Ambronn să nu achite lui Strousberg această sumă, comisarul răspunse că ordinul în chestiune fusese primit de el prea târziu, după ce achitase deja această sumă.

Chestiunea neregulilor de la construcțiunea căilor ferate fusese adusă în Cameră încă din martie. Opoziția interpelase guvernul în această privință, calificând concesiunea de atentat asupra averii naționale și de atingere la constituție, prin faptul

că sediul societății concesionare era la Berlin și comisar al guvernului fusese numit nu un român, ci un funcționar german. Camera adoptase o rezoluție invitând guvernul să procedă la o anchetă amănunțită spre a constata situația depozitului de la Berlin, precum și lucrările efectuate pe teren, materialul predat, comandele făcute în străinătate și recepționate.

Bineînțeles că opoziția, atât în discursurile ei din Cameră, cât și în articolele ziarelor sale, făcea pe domn răspunzător de toate iregularitățile, precum nu lipseau nici aluziunile la profitul personal ce l-ar trage din această stare de lucruri.

Ambronn a întârziat cât a putut trimeterea raportului prin care dădea samă despre numărul acțiunilor vândute, valoarea plăților efectuate, numărul acțiunilor rămase nevândute și *valoarea numărarului* și a efectelor încă față în cassă. Noul guvern Iepureanu a opinat pentru înlocuirea imediată a lui Ambronn. Domnitorul însă s-a opus acestei înlocuiri imediate, temându-se că, printr-o asemene procedare, să nu se pricinuiască construcțiunii căilor ferate cea mai mare daună, prin confirmarea în acest chip a tuturor zgomotelor despre reaua ei stare. Se trimese însă la Berlin pe Dimitrie Sturdza cu însărcinare să obție ca Ambronn să-și deie demisia. Acesta însă refuză sub cuvânt că, dacă ar da-o, acest fapt s-ar putea interpreta ca o confirmare a zgomotelor calomnioase răspândite împotriva lui și a întregii concesii, ceea ce ar păgubi cu desăvârșire interesele detentorilor germani de acțiuni. Este însă gata să se retragă dacă guvernul român îi trimete o persoană de încredere care să cerceteze toate socotelile și, în caz când va găsi că sunt în ordine, să se facă o declarațiune oficială în acest sens. În ce privește însă retragerea lui, aceasta ar putea să fie dată în vileag numai după ce ar fi devenit fapt îndeplinit, spre a nu vătăma interesele detentorilor de acțiuni, iar numirea succesorului său să urmeze cel mai curând în luna septembrie. Văzând aceste, guvernul trimese la Berlin pe Teodor Văcărescu cu împuternicire să constate și să verifice starea și actele cassei de obligațiuni, spre a vedea dacă emiterea obligațiunilor s-a făcut potrivit stipulațiunilor concesiunii și în raport cu lucrările executate, cu furniturile și plățile de dobânzi efectuate, și să mai constate dacă, în privința obligațiunilor încă

neemise, s-a urmat după condițiunile statornicite de concesiune. Instrucțiuni secrete mai însărcinau pe Văcărescu să cerceteze socotelile și contractele concesionarilor, precum diferențele dintre evaluările lui Brand și acele ale lui P. Donici.

În raportul adresat de Văcărescu guvernului se arăta că există o diferență de mai bine de 7 milioane între evaluările lui Brand și acele ale lui Donici. Mai îngrijitor era însă faptul că, contrar concesiunii și în complicitate cu Ambronn, se preschimbase tot fondul disponibil al cassei de obligații în valori de speculă nesigure care nu prezentau nici o garanție pentru statul român și erau depuse în cassa bancherului Iosef Jacques. Acest fond urma doară după concesiune să rămâie intangibil și deci neexpus rizicurilor speculațiunii. Față cu aceste constatări ale lui Văcărescu, reaua-credință a lui Ambronn fiind dată pe față, guvernul hotărî desărcinarea lui imediată, înlocuindu-l prin Steege, agentul nostru diplomatic la Berlin.

Această nenorocită chestiune Strousberg, exploatată cu perfidie de opoziție, făcea domnului zile amare.

Doritorii de lucruri noue plecând de la faptul că printre concesionari figurau numele unor căpetenii ale înaltei nobilimi prusiane, ca ducii de Ratibor și de Ujest, contele Lehndorff și alții, mai asigurau, fără a putea da măcar cea mai mică dovadă, că principele Carol Anton și domnul erau interesați în întreprindere, iar că actul de concesiune fusese alcătuit în chip atât de dezavantajos pentru țară într-adins, pentru a da domnului, neamurilor și prietenilor lui prilej de foloase frauduloase, și doară acel act de concesiune fusese alcătuit de un minister liberal, din care făcea parte Ion Brătianu. Apoi s-a dovedit mai târziu că principele Carol n-a posedat decât o singură acțiune, acea purtând numărul 1, în valoare de 100 taleri (375 lei). Însă acele calomnii își făceau drum în țară și contribuiau să lipsască de simpatie atmosfera dimprejurul tânărului domn. Dar vremi și mai grele băteau la ușă.

*

Încordarea relațiunilor dintre Franța și Germania în urma oferirii coroanei Spaniei de către regența acelei țări principelui

Leopold de Hohenzollern, fratelui mai mare al principelui nostru, nu putuse să nu aibă un efect deplorabil asupra acelor dintre guvernul lui Napoleon al III-lea și acel român.

La începutul anului 1870, principele Carol era informat că mareșalul Prim, președintele regenței spaniole, propusese principelui Leopold tronul Spaniei, vacant în urma izgonirii, la 1868, a reginei Izabela, garantându-i totodată alegerea sa de către Cortes. Se mai vorbise de această candidatură și cu câteva luni înainte, dar numai în chip trecător. De astă dată propunerea era făcută cu tot înadinsul de către un trimes special al mareșalului Prim. Regele și principele de coroană ai Prusiei erau de părere ca principele Leopold să nu primească candidatura, părere de altmintrelea împărtășită și de însuși acest de pe urmă. Bismarck însă, din motive politice și dinastice, stăruia cu mare energie pentru primire, și când, după puține zile de gândire, principele Leopold declară regelui că este hotărât să decline cinstea ce i se face, Bismarck susținu că familiei Hohenzollern nu-i este permis să renunțe la această candidatură. Față cu refuzul categoric al principelui Leopold de o parte și cu stăruința pusă de Bismark, principele Carol Anton, care împărtășea părerea ministrului, dar era de părere că înainte de toate trebuie să se dea consimțimântul Franței, telegrafia celui de al treilea fiu al său, principele Friedrich*, care călătorea atunci în Italia și în Franța, să se-ntoarcă cât mai curând la Berlin spre a-i propune lui candidatura oferită fratelui său mai mare.

Dar, când tânărul principe sosi și i se arătară motivele chemării sale, de la început se arătă tot atât de puțin dispus ca frate-său să riște aventura. La propunerile ce i se făcură și la stăruințile tătâne-său și ale lui Bismarck, răspunse că va primi numai dacă regele îi va porunci, iar regele refuză să poroncească. La urma urmei, principele Fridrich declină candidatura în chip categoric, zicând că nu se simte de talie să îndeplinească o sarcină ca acea ce i se propune, aceasta spre marea părere de rău a principilor Carol Anton și a domnului românilor. Se credea acuma că

* Friedrich von Hohenzollern (1843–1904), în fapt al cincilea născut și al patrulea fiu al lui Karl Anton von Hohenzollern-Sigmaringen (n. red.).

chestiunea este definitiv îngropată și Bismarck nu-și ascundea supărarea.

Dar, deodată, principele Leopold își schimbă părerea, probabil în urma unor raporturi favorabile trimese din Madrid de Lothar Bucher, confidentul lui Bismarck, și de maiorul v. Versen din marele-stat major prusian, care se aflau acolo înadins pentru a studia situația din Spania față de candidatura la tronul acelei țări a unui membru al dinastiei Hohenzollern. El, pe la mijlocul lui mai, scria regelui Prusiei că, deoarece din partea competentă i se asigurase că interesul statului cere ca el să primească acea candidatură, este gata să i se supuie, iar regele îi răspunse că încuviințează hotărârea lui.

La începutul lui iulie (st. n.) toată pressa europeană aflase și răspândise vestea că regența din Madrid se hotărâse să ofere principelui Leopold de Hohenzollern coroana Spaniei și că o deputațiune numită în acest scop plecase spre a aduce în mod oficial faptul la cunoștința principelui.

Era firesc ca darea în vileag a acestei candidaturi, fără ca sau Prusia, sau Spania să fi găsit cu cale, în starea de atunci a situațiunii politice europene, să puie și pe Napoleon al III-lea în cunoștința unei asemenea intențiuni, să fi stârnit bănuielile și via îngrijire a guvernului francez. Rivalitatea Franței și a Germaniei pe Rin făcea din izbucnirea unui război între amândouă aceste state o eventualitate foarte posibilă care, în urma întronării unui Hohenzollern la Madrid, date fiind resentimentele și lipsa de simpatie a poporului spaniol față de francezi, putea să amenințe pe acești de pe urmă cu primejdia unui război pe două fronturi: pe al Rinului și pe al Pyreneilor. Nu a fost deci pentru nimene lucru de mirare dacă emoțiunea produsă de această știre a fost mare în Franța și dacă guvernul lui Napoleon al III-lea a dat chiar a doua zi însărcinatului său de afaceri la Berlin ordin să aducă la cunoștința guvernului prusian protestul guvernului împărătesc la această candidatură și să exprime impresiunea penibilă pricinuită de dânsa în Franța. Iar ministrul francez al afacerilor străine, ducele de Gramont, declara reprezentantului Prusiei la Paris, față fiind și președintele consiliului, Emile Ollivier, că împăratul nu va admite niciodată candidatura Hohenzollern la tronul Spaniei.

Dintr-o convorbire cu ducele de Gramont, agentul nostru la Paris, Strat, s-a convins că nenorocita candidatură Hohenzollern amenința să pregătească mari greutăți principelui Carol și României. Ministrul afacerilor străine al Franței mărturisi agentului diplomatic român că acea candidatură este pusă în legătură și cu acțiunea principelui Carol, adăugind că, „din momentul ce principele Carol conspiră împotriva intereselor franceze, Franța este îndreptățită să facă tot posibilul pentru a-l răsturna și chiar, în cazul unui războiu între Franța și Prusia, să înceapă prin această acțiune, spre a da o satisfacere opiniei publice care adesa a ținut pe împărat de rău fiindcă a adus pe un Hohenzollern pe malurile Dunărei!“

Strat, văzând că nu poate izbuti să convingă pe Gramont că principele Carol întru nimica nu poate fi făcut răspunzător pentru candidatura frăține-său, de care a fost cu totul străin, a cerut ducelui un termen de cinci zile, în cursul cărora să nu întreprindă nimica împotriva României și a domnitorului ei, căci, la expirarea acestui soroc, el va aduce despre lealitatea domnitorului României dovezi prin care va distruge întreaga țesătură de minciuni pusă la cale în Paris de către partidul român de opoziție și de răsturnare, care numără printre membrii săi cei mai activi pe Dumitru Brătianu. Iar două ceasuri după această convorbire, agentul român pleca la Sigmaringen spre a expune starea de lucruri principelui Carol Anton.

Acesta, la sosirea lui Strat, primise de la regele Prusiei o scrisoare prin care, după ce îi comunica cuprinsul notelor preschimbate până atunci în chestiunea candidaturii spaniole, îi aducea la cunoștință că Franța, în chip vederat, voiește războiul și că, în cazul când principele Carol Anton ar hotărî să retragă candidatura principelui Leopold, el, regele, în însușirea lui de șef al casei, ar da consimțimântul lui la acea retragere, tot așa cum, cu câteva săptămâni mai înainte, îl dăduse la primirea acelei candidaturi.

În urma acestei scrisori și a lămurirelor date de Strat, principele Carol Anton, în numele principelui Leopold, absent într-o excursiune în partea muntoasă a Bavariei, telegrafia mareșalului Prim că retrage candidatura la tronul Spaniei a fiului său.

Întors la Paris, Strat telegrafiă domnitorului că principele de Hohenzollern îl însărcinase pe dânsul cu aducerea documentului original cuprinzând renunțarea oficială a principelui Leopold, document pe care l-a remis la Paris, și astfel s-a schimbat toată situațiunea și pentru țară. Adăugea că împăratul i-a trimes răspuns să scrie principelui Carol că poate conta pe dânsul, iar guvernul francez a rupt imediat orice relațiune cu adversarii români ai domnului.

Lumea credea că orice pericol de război imediat între Franța și Germania este acuma înlăturat.

În aceeași zi, când știrea retragerii candidaturii principelui Leopold încă nu sosise în București, unul din membrii cei mai aprigi ai opoziției, Neculai Blaramberg, un bărbat cinstit, cult și nu lipsit de talente, dar de o cumplită violență și nestatornic în politică, interpela ministerul pentru a-i cere să declare „dacă cabinetul este hotărât să-și facă datoria în cazul unui conflict între Franța și Germania? Este cabinetul hotărât să urmeze singura politică cu putință, bazată pe simpatia de rasă, sau se va lăsa el să fie condus de interese și de considerațiuni egoiste și personale?“

Iar în cursul dezvoltării acelei interpelațiuni Blaramberg mai declara că „orice altă politică decât acea franceză este potrivnică simțimintelor națiunii și aspirațiunilor vechi de secole ale Românilor și se va lovi în țară de o rezistență de neînvins“.

Iepureanu răspunse în chip foarte înțelept „că numai cea mai strictă neutralitate se potrivește cu rolul modest cuvenit României. De altmintrelea într-un stat constituțional nu încape o politică personală, și națiunea română nu va uita niciodată câtă recunoștință ea datorește Franței“.

Iar Blaramberg a ripostat protestând împotriva rolului din cale afară de modest la care cabinetul voiește să condamne România: „o alianță cu România nu este lucru de disprețuit și, în ciuda tuturor meșteșugurilor ce se întrebuințează, este silit să constate că în țară domnește un regim personal, deoarece cabinetul actual își datorește situația numai favoarei domnitorului“.

Ministerul numai cu greu evită un vot de blam, cerând Camerei ca, înainte de toate, să-și aleagă biuroul și că după aceasta

își va da demisiunea. Costaforu fu ales președinte al Camerei și, în cursul audienței acordate de domn, sfătui pe acesta să nu primească demisia cabinetului, dar domnitorul consimți ca Camerile să comunice guvernului dorințile lor în privința politicii interne, iar ca miniștrii să urmeze aceste directive.

Cu toată renunțarea principelui Leopold la candidatura spaniolă, în urma evenimentelor petrecute la Ems, complicate încă prin faimoasa depeșă plăsmuită de Bismarck, care voia cu orice preț să nu scape momentul atât de favorabil atunci pentru Prusia din cauza nepregătirii militare a Franței, războiul era declarat în ziua de 16 iulie st. n.

CAPITOLUL III

Din întâii ani ai domniei lui Carol I

(urmare)

În zilele care urmară declarațiunea de război, majoritatea deputaților cerea ca guvernul să se pronunțe în chip hotărât în privința situației ce avea s-o adopte țara față de conflictul dintre Franța și Prusia. Ministerul scăpă de un vot de blam numai în urma declarațiunii guvernului că „acolo unde luptă neamul latin, acolo se află și România". Iar a doua zi, Carp, în urma unei noi întrebări, însoțită de aluziuni la faptul că domnitorul aparține dinastiei Hohenzollern, declara din nou că „acolo unde fâlfâie steagurile Franței, acolo se află simpatiile și interesele noastre".

În Capitală, prefectura poliției interzicea niște manifestațiuni anunțate prin afișuri placardate pe ziduri.

Strat, ținut la curent despre cele de mai sus, telegrafia la București că guvernul francez este acuma bine dispus către România și domnul ei, dar nu mulțămește cu promisiuni și asigurări teoretice, ci cere un tratat pentru cazul când, în urma participării la război a Rusiei, s-ar produce complicațiuni și în Orient. Este mai mult decât probabil, zicea Strat, că Rusia nu va provoca asemenea complicațiuni și că tratatul cerut de Franța va rămânea deci pe hârtie, dar chiar în acest caz țara ar putea trage folos dintr-însul la pace. Lipsa de bani nu ar putea să alcătuiască o piedecă la încheierea lui, căci aliații(?) i-ar pune la dispoziție sumele necesare. Strat mai informa totodată guvernul că, de la Paris, se făceau la Viena propuneri pentru a susține pe principele Carol și că aceste propuneri fusese bine primite.

De la București se răspunse lui Strat în termenii următori:

„Guvernul român este hotărât să se opună cu toate puterile, mână în mână cu puterile apusene și cu Turcia, oricărei acțiuni

ostile a Rusiei. Mavrogheni a plecat astăzi în misiune extraordinară la Londra pentru a negocia în același sens. Am putea pune la dispoziție o oștire bine înarmată de 30 000 de oameni.

Deoarece credeți însuși că un asemenea tratat nu va ajunge la executare, mărginiți-vă în darea de asigurări."

Înfrângerile de la Wissembourg, Wörth, Mars-la-Tour și Gravelotte nu întârziară să atragă toată atențiunea francezilor asupra unor chestiuni mult mai apropiate decât complicațiuni eventuale în Orient.

La noi, mai mulți membri ai cabinetului se pronunțase pentru o neutralitate armată, iar pressa opozantă cerea mobilizarea imediată a oștirii și publica liste de subscripțiune pentru răniții francezi.

Aceste manifestațiuni de simpatie pentru Franța jigneau adânc pe domn și trebuie să recunosc că multe din ele erau caracterizate printr-o desăvârșită lipsă de tact, de bună-cuviință și de cruțare către simțimintele intime ale capului statului. Dar mi se pare că și domnul manifesta un exces de susceptibilitate și de sensibilitate.

Cu toate serviciile reale deja făcute țării și cu tot respectul ce i se cuvenea, el nu era în drept să ceară poporului său o renunțare la simpatiile sale, comunitatea de neam, similitudinile de fire și mai ales mărimea binelui făcut de Franța și de Napoleon al III-lea. Românii ar fi putut fără îndoială să-și manifeste simpatiile în chip mai discret și mai cuviincios, dar domnul ar fi trebuit să privească lucrurile mai de sus și să nu facă atâta caz de ele.

Cel puțin nouăzeci și nouă sutimi din clasele formând în țară embrionul de opinie publică existând atunci era pe față pentru Franța, făcând din suflet cele mai aprinse urări pentru izbânda ei și înfrângerea Germaniei. Numai în boierime și în corpul profesoral se găseau prea puține persoane care țineau cu germanii. În familia mea numai moșii mei, Lascar și Mitică, acest de pe urmă stabilit de mai mulți ani la Dresda, erau germanofili, tot restul familiei visa izbânda francezilor și ducerea fruntariei lor la Rin. Tata, deși crescut în școala germană și dușman înverșunat al regimului imperialist, era poate cel mai francez

Casa din Iași a logofătului Alecu Balș „Cucoșul“, proprietar a 80 000 de fălci, într-o carte poștală de început de secol XX.

Lăncieri în uniformele de la 1866.

Cucoana Marghioliţa, născută Ghyka-Comănești, vestită altădată pentru o fumusețe ale cărei urme se mai vedeau, era de aproape patruzeci de ani în capul societății ieșene… Fire ambițioasă, visase viitor falnic pentru unicul său fiu…

De dimineață Mitropolia și îngrăditura ei fură ocupate de o mulțime însemnată, armată cu ciomege și cu fel de fel de arme. (Bineînțeles că vorbesc de vechea mitropolie provizorie, aflată alături de locuința mitropolitului și în care s-a slujit până la terminarea mitropoliei de astăzi.) — Mitropolia veche, Mitropolia nouă și Palatul Mitropolitan din Iași, într-o carte poștală de la începutul secolului XX.

Antipatia din naștere a românului pentru neamț fu stârnită prin violentele articole ale presei liberale care denunțau această tentativă de nemțire a armatei, presagiu al unei proiectate nemțiri a țării și proclamând voința nestrămutată a acesteia să rămâie latină, voință ce de altfel nimene nu se gândea s-o violenteze. — Caricaturi antidinastice și antigermane în foaia liberală *Asmodeu*, 1871; în această publicație, domnitorul apare ca o umbră și este numit „Ficțiunea".

din noi toți. Dar nimene din toată societatea noastră nu se gândea la o participare la război, la un ajutor efectiv ce l-ar fi putut da Franței România; asemenea vorbe se auzeau în Moldova numai din gura celor mai puțini din membrii *fracțiunii libere și independente* și a acelor prea puțini *roși* care rătăceau prin România din stânga Milcovului. Dar este pozitiv că erau și oameni de altfel cuminți, care nici nu visau de asemenea nebunii și care până atunci susținuse pe principele Carol, [dar care,] odată războiul declarat, se arătau ostili domnitorului numai fiindcă era neamț.

Victoria Franței nu era pusă la îndoială de nimene, lumea la noi era atât de deprinsă s-o vadă victorioasă, încât chiar mulți germanofili erau convinși că germanii vor ieși din război învinși. Vai de acel îndrăzneț care ar fi mărturisit în public credința sa în victoria Prusiei; ar fi riscat să fie lapidat sau cel puțin insultat în chipul cel mai drastic. De altmintrelea imensa majoritate a Românilor manifesta aceleași simțiminte și cam în același chip ca la începutul războiului mondial. Victoriile de la Wissembourg și de la Wörth au produs o adevărată stupoare: cunosc persoane, de amândouă sexurile, care au fost atât de dureros surprinse în urma acestor neașteptate înfrângeri franceze, încât s-au îmbolnăvit și s-au pus în pat. Deoarece s-a conchis, cu multă logică, că aceste victorii germane s-au trebuit să bucure părechea domnească, care în intimitatea ei nici nu și-a ascuns bucuria, urmarea a fost că, în urma acelor izbânzi, ostilitatea împotriva domnitorului a mai sporit încă. Și este probabil că constatarea acestui spor de impopularitate a contribuit să împingă elementele extreme ale partidului liberal, cu sau fără consimțimântul căpeteniilor, la o încercare de răsturnare care a avut loc la Ploiești, la începutul lui august (st. v.).

În noaptea de la 7 la 8 august, un număr de indivizi în capul cărora se aflau fostul căpitan de vânători Alexandru Candiano-Popescu, în acel moment retras din armată și deputat liberal, Grigorescu, de asemene deputat liberal, Ghiță Ionescu, fostul locotenent Comiano în uniformă și câțiva membri ai consiliului comunal, urmați în curând de o mare mulțime, puneau stăpânire pe prefectură și pe biuroul telegrafic, după ce

amenințase pe funcționarii din ultimul local cu revolverele. Apoi au anunțat că domnitorul a fost răsturnat în acea noapte, că republica a fost proclamată la București, alcătuindu-se un guvern provizor având în cap pe generalul Neculai Golescu și pe Ion Brătianu ca ministru de război, care guvern provizor numise pe Candiano-Popescu prefect al județului Prahova.

Iar la telegraf au avut grijă să plăsmuiască o telegramă iscălită Ion Brătianu, ministru de război ad interim, adresată ofițerului recrutor maiorului Polizu și concepută în termenii următori:

„Vă fac cunoscut că principele Carol s-a detronat astă noapte de către popor. În numele guvernului provizor vă ordon a lua comanda garnizoanei și pe dată aveți a supune armata la jurământ pentru noul guvern. Totodată vă veți pune la ordinile prefectului, Alexandru Candiano-Popescu, veți menține ordinea, iar de urmare veți raporta pe dată."

Polizu însă nu dădu nici un crezământ acestei depeșe și se grăbi să meargă la cazarma trupelor de linie, luând comanda lor spre a restabili ordinea.

Tulburătorii în acest timp mersese cu toți la cazarma dorobanților, unde se aflau numai șapte dorobanți pe lângă câțiva recruți, pe care i-au dezarmat, și au pus mâna pe armele ce le-au găsit. Astfel înarmați, s-au îndreptat spre cazarma de linie, unde însă nu i-a lăsat Polizu să pătrundă.

S-au dus apoi la Cassierie, cum se numeau atunci administrațiile financiare de județe, dar, deoarece funcționarii luase cheile lăzilor de fier cu dânșii, n-au putut să le deschidă și să puie mâna pe bani.

De aici, Candiano cu ai săi au mers la temniță, unde au liberat pe mai mulți arestanți, apoi au trimes la telegraf spre a fi expediate două telegrame. Cea dintâi era adresată comandantului grănicerilor din Predeal, prin care i se ordona să concentreze toți grănicerii și dorobanții din Prahova, iar a doua redacției ziarului *Albina* din Budapesta, făcându-i cunoscută răsturnarea domnitorului și constituirea noului guvern. Amândouă depeșile însă au fost interceptate de biuroul de la Predeal și comunicate guvernului, la București; de la dirigintele oficiului Predeal a aflat guvernul întâia știre despre tulburarea izbuhnită la Ploiești.

Maiorul Gorjan, trimes în dimineața zilei de 8 august, cu batalionul al 4-lea de vânători și cu trenul la Ploiești, înăbuși, împreună cu Polizu, toată tulburarea fără greutate și fără vărsare de sânge. Candiano a fugit la Râmnicu Sărat, unde a și fost arestat.

Ciudată este contrazicerea între primul articol al *Românului*, în care se vorbește de mișcarea din Ploiești, și acel următor. Iacă câteva linii din cel dintâi, după ce vorbește de arestările făcute în București în legătură cu încercarea lui Candiano.

„Ora 7½ seara,

Un trecător trecând prin Ploiești, sosind în acest moment în București, ni face următoarea narare asupra acelor petrecute acolo.

Astăzi, la ora 3 dimineața, toți cetățenii erau în picioare, toxinul făcea să vibreze aerul tăcut al nopții, prin răsunetele sale înfiorătoare.

Mare adunare de popor pe strade și pe piețele principale.

Poporul proclamă…

Nu îndrăznim a spune ceea ce ni se raportă, de atâta mare gravitate ni se pare.

Acest popor, cuprins, ni se zice, de un entuziasm frenetic, n-are arme pentru a se apăra de un atac eventual. Pentru a și le procura, el năvălește în cazarma dorobanților, care nu se apără, și se înarmează cu armele lor.

Prefectul este arestat.

D. Candiano, în capul mișcării, cu alți cetățeni însemnați, este proclamat prefect.

În acest moment oștirea trimesă din București trebuie să fi sosit în orașul care a proclamat o nouă stare de lucruri.

Ce s-o fi întâmplat oare?“

Articolul următor însă, din ziua de 12 august, este alcătuit în ton neasemănat mai puțin tragic:

„Numărul acelor în capul cărora se afla numai d. Candiano era cu neasemănat mai restrâns și se urca cel mult la treizeci de indivizi. Restul era compus de mulțimea curioșilor, care în asemenea ocaziuni nu lipsesc oriunde de a alerga în grămadă. Nu zicem că acești din urmă mai în unanimitate nu împărtășeau indignarea care izbuhnise din piepturile micului număr care

luase armele, indignare legitimată de o persecuțiune pe atât de lungă, cât de înverșunată, dar ei înăbușeau și de astă dată vocea indignării lor, căci se temeau pentru România de consecințele unei izbuhniri nesocotite.

Probă că ceea ce înaintăm este adevărat și că un singur individ conducea pe vro treizeci de cetățeni numai este că, de îndată ce d. Candiano își înțelese greșala, văzu cât era de rău susținut și părăsi Ploieștiul, orice mișcare încetă, orice cuget de împotrivire dispăru și totul reintră în liniște fără a fi nevoie să se ardă o singură cartușă. Puterea armată ce venise din București făcu numai oficiul poliției, arestă cu grămada după ordinul procurorului."

Deci, în primul articol, se vorbește de o mișcare a poporului care se adună la sunetul toxinului și proclamă (poporul) o nouă stare de lucruri, atât de nouă, încât *Românul* (care de felul lui nu prea este dus la biserică în această privință) nu îndrăznește să desemneze acea stare de lucruri cu numele ei adevărat și scump inimii lui de *republică.* Aceste se scriau pe când nu se cunoștea rezultatul mișcării și se spera în succesul ei prin trădarea trupelor și în răscoala poporului. Al doilea articol, scris după reprimarea tulburării, nu mai vorbește de masse de popor răsculat și adunat la sunetele toxinului, ci, spre a scăpa de răspundere, mărturisește că toată lovitura s-a redus la acțiunea lui Candiano, urmat de un deputat liberal, de Comiano și de câțiva derbedei. Dovadă că indignarea poporului ploieștean era departe de a fi atât de mare cât ar fi voit *Românul* să ne facă să credem.

Au fost arestați, pe lângă mult ciuruc liberal, Ion Brătianu și bătrânul general N. Golescu, fostul cap al Locotenenței Domnești. Brătianu fu arestat fără ca să facă cea mai mică opunere, mărginindu-se să roage autoritățile să nu scocioreasc prin hârtiile sale, atrăgându-li atențiunea asupra faptului că este prea vechi revoluționar pentru a păstra în casă hârtii compromițătoare. În ce privește pe generalul Golescu, îndată ce domnitorul auzi că a fost arestat trimese un adjutant care să-l aducă la el și-i spuse că, deoarece tulburătorii liniștii la Ploiești îl proclamase șef al guvernului provizor, autoritățile au crezut de datoria lor să-l aresteze, dar el, domnul, fiind convins că întru nimica n-a fost amestecat într-un asemenea act, îi restituie libertatea.

Dacă este probabil că Brătianu și C.A. Rosetti nu au fost organizatorii acelui *Putsch* ridicol, este însă sigur că au avut cunoștință de el și l-au autorizat prin neoprirea lui. Li venea la socoteală să-și deie samă până unde scăzuse impopularitatea domnului de o parte, și credința trupelor, pe de alta[1]. Arestările n-au fost menținute și juriul a achitat în anul următor pe toți acuzații.

Izbânzile germanilor la Wörth, la Metz și la Sedan pricinuiră în țară, pe lângă stupoare, o adevărată durere, totuși partizanii Franței își păstrase credința că, la sfârșit, ea va rămânea biruitoare și că proclamarea republicei, redeșteptând sufletul patriotic de la 1793, va aduna întreaga națiune sub drapel și va izbuti să alunge pe năvălitor de pe teritoriul ei. Se găsiră mai mulți români care se înrolară sub steagurile ei, voi cita între alții pe tânărul Vasile Moruzi, fiul lui Alexandru Moruzi de la Pechea, pe Grigore Ghyka-Brigadier (amândoi decorați cu medalia militară pentru deosebita vitejie despre care dădură dovezi), pe căpitanul Pilat (pe urmă general) și pe Alexandru Vidrașcu. Dar căderea Imperiului mai avusese darul să aducă la Paris elemente aparținând partidelor extreme din toate țările Europei, printre care nu lipseau nici românii. Se găsea colo și al doilea șef al partidului liberal muntean, C.A. Rosetti. Iancu Strat mi-a povestit într-o lungă noapte de insomnie în sleeping-car amărunte interesante despre

1. Mi-a fost dat, cu vreo zece-doisprezece ani mai târziu să cunosc bine pe Comiano, principalul adjutant al lui Candiano în tulburarea din Ploiești. El se oploșise atunci în calitate de *pique-assiette* (parazit) pe lângă vecinul nostru Manolache Donici de la Rădeana, despre care am vorbit pe larg mai sus. Era foarte mândru de partea ce o jucase în acele evenimente și ni le-a povestit de repețite ori în toate amănuntele lor. Zicea că atât Ion Brătianu, cât și Rosetache aveau perfectă cunoștință despre lovitura ce voia s-o încerce Candiano și mai mult l-au încurajat decât l-au descurajat de la dânsa; direct amestecați într-însa nu ar fi fost. Comiano a stat mai mult timp la Rădeana pe cheltuiala lui Donici, până când, într-o zi, scrise din Târgul Ocnei, unde se dusese trimes de acesta, nu mai știu pentru ce comision, bătrânului pentru a-i cere câțiva galbeni spre a-și face haine. Dar se vede că conu Manolache se săturase de aventurier, căci îi răspunse scurt: „Domnule Comiano, găsesc că am făcut destul pentru dumneata, de acum înainte mai facă și alții."

acțiunea pentru răsturnarea principelui Carol ce o ducea în acel moment la Paris acel *alter ego* al lui Ion Brătianu. El și alți tovarăși de idei lucrau din răsputeri pentru a convinge guvernul Apărării Naționale că este de un mare interes pentru Franța să ajute la răsturnarea Hohenzollernului de la București și înlocuirea lui printr-o republică care va fi o veșnică și credincioasă aliată a acelei franceze. Șeful acelei republici avea, bineînțeles, să fie Ion Brătianu. Arăta că principele se făcuse cu desăvârșire impopular, că toate partidele politice erau înțelese pentru a-l răsturna și că numai unui concurs nenorocit de împrejurări trebuia atribuit faptul că mișcarea din Ploiești, izbuhnită în august, dăduse greș. Aceste lucruri istorisite mie de Strat la 1879 mi-au fost confirmate de Carp în timpul ocupației germane, adăugând că posedă număroase scrisori de pe vreme ale lui Strat povestindu-i-le. Iar în țară se știa de toată lumea că domnitorul era fericit de izbânda țării în care se născuse și unde domnea neamul lui și el deloc nu ascundea partea sinceră ce o lua la acele izbânzi strălucite ale foștilor tovarășilor săi de arme. Acest fapt se exploata necontenit de către partidul răsturnării și nu se poate tăgădui că contribuia să-l facă impopular.

Cu toată bucuria ce, în memoriile sale, o arată pentru nașterea, la 7 septembrie st. n., a fiicei sale, principesa Maria, faptul că nu i se născuse un moștenitor al tronului care să fi întărit dinastia a alcătuit, nu numai pentru el, dar și pentru toți partizanii săi din țară o mare decepțiune și o slăbire a situațiunii dinastiei.

Principele, care începuse să aibă de mai demult gânduri de renunțare la sarcina grea ce o asumase, începu acuma să destăinuiască părintelui său scopurile sale. Dar, înainte de a părăsi țara, voi, zice el în memoriile lui, să încerce un ultim mijloc pentru a-i da o administrație bună și a avea putința s-o cârmuiască în chip folositor pentru ea. Convins că greutățile cu care are de luptat, necontenitele schimbări de minister din cauza aprigelor lupte de partid spre a pune cât mai curând mâna pe putere sunt datorite unei constituțiuni mult prea înaintate și prea liberale pentru starea de cultură actuală a poporului nostru, nu găsise alt mijloc să schimbe constituția de la 1866 decât de a se adresa în acest scop printr-o scrisoare capilor puterilor garante, pentru

a li expune inconvenientele și pericolele alcătuirii stabilite cu atâta grabă la 1866 și să-i roage s-o înlocuiască prin instituțiuni mai în raport cu starea țării, care să-i facă ocârmuirea posibilă.

La destăinuirile fiului său, principele Carol Anton răspunse aprobând modul său de a vedea și hotărârea de a se retrage în cazul când ar vedea că, din cauza împrejurărilor din țară, nu este în stare să-și urmeze sarcina cu folos pentru poporul în capul căruia se află. Nici într-un caz nu trebuie să aștepte să fie dat afară, ci să se retragă de bunăvoie, la vreme. „Este o datorie către sine însuși sau să renunți la o situație ce nu ești în stare s-o stăpânești și s-o conduci, sau să legi ducerea mai departe a însărcinării luate de niște condițiuni având a fi îndeplinite în cel mai scurt timp. În prima linie, revizuirea constituției: dacă nu se poate obține, atunci renunțarea și abdicarea sunt tot atât de motivate cum a fost acum patru ani primirea…

Dacă, după încheierea păcii, se va deschide chestiunea Orientului (ceea ce nu cred, căci ar avea îndată drept urmare alianța între Austria, Anglia și Italia, la care s-ar mai adăogi mai târziu și Franța!), s-ar putea pune pe tapet chestiunea constituțiunii române; inițiativa spre aceasta este însă greu de luat, căci nici Rusia, nici Prusia nu pot să voiască să facă cel dintâi pas. Este imposibil ca tu să-l faci în mod oficial – cine deci poate să-l facă? – Mai mult nu poate să dureze starea de lucruri existând în România! Atât cinstea ta, cât și acea a numelui tău îți interzic să fii o minge în mâna diferitelor partide.

Numai convingerea că ai fi fost detronat în cazul când Franța ar fi fost victorioasă ar trebui să-ți inspire scârbă (*dégoût*) către situația în care te afli. A fi menținut prin izbânzi germane nu alcătuiește o garanție pentru viitor, căci rădăcinile ocârmuirii tale trebuie să-și găsască terenul în care să se dezvolte în România, și nu în Germania…

O hotărâre de renunțare bine motivată nu este altceva decât expresiunea celei mai desăvârșite onorabilități și nu ar fi privită nicăire ca un semn de slăbiciune și de lipsă de curaj.“

Domnitorul, care se deschisese întru câtva despre intențiunile sale față de agenții diplomatici ai puterilor garante, era acuma hotărât să intervie la aceste pentru a pune guvernul care avea să-i

urmeze la adăpostul unor tulburări, dar și totodată să nu mai păstreze puterea nici un moment după intervenția străinătății.

*

Cu deschiderea Camerei, la 15 noiembrie, reîncepură atacurile violente ale opoziției, care se îndreptau acuma mai mult asupra domnitorului decât asupra cabinetului, iar pressa își urma violențele ei. Aceste atacuri hotărâră pe domn să scrie scrisorile ce se hotărâse să le adreseze suveranilor Angliei, Austriei, Italiei, Prusiei și Rusiei, toate identice. În ele, principele își exprimă îngrijirea că nu mai este în stare să stăpânească patima de partid care domnește în România și propune ca viitorul României să fie pus la cale la congresul în perspectivă! Un regim statornic și puternic, singur, ar fi în stare să aibă efect asupra stării interne și externe a țării, care, cu toată bogăția resurselor sale, se găsește în starea cea mai tristă.

Deși nu o zicea în atâtea cuvinte, era clar că domnul propunea o schimbare a Constituției de la 1866, schimbare prin care s-ar fi sporit în chip însemnat puterile domnului și s-ar fi restrâns în aceeași proporție acele ale camerilor.

Domnul, cunoscând lipsa de discrețiune a cercurilor politice turcești, nu avuse dintâi de gând să trimeată o scrisoare la fel și sultanului, dar, în urma sfatului agenților Angliei și Austriei, îi scrise și lui una, cu condiție însă să fie înmânată de ambasadorul Angliei la Constantinopol, cu toate garanțiile de discrețiune cu putință.

A doua zi după plecarea scrisorilor, consulul general german, v. Radowitz, primea de la Bismarck, de la Versailles, o telegramă prin care îl însărcina să „stăruiască pe lângă domn pentru ca el să amâie hotărârea de a se adresa puterilor garante înainte de încheierea păcii. Orice complicație din partea României era, zicea el, nedorită în momentul de față; Prusia nu i-ar putea da nici măcar un sprijin moral".

Ambasadorul Angliei nu a găsit cu cale să înmâneze sultanului scrisoarea principelui și, în urma unor indiscrețiuni, conținutul scrisorilor către ceilalți suverani a fost dat în vileag fără ca sultanul să fi fost înștiințat și el în același chip, ceea ce a indispus Poarta în chipul cel mai viu.

Se mai întâmplase ca, puțin înainte, *Pressa,* ziarul lui Vasile Boerescu, să publice din senin un articol prin care soma guvernul să proclame independența țării și regalitatea.

Deoarece în scrisorile domnului către suverani se găsea un loc care suna *„délivré des entraves qui gênent le régime à l'intérieur, comme à l'extérieur"* („liberat de piedicele actuale care stingheresc regimul în lăuntru ca și în afară"), s-a pus la Constantinopol acele cuvinte în legătură cu articolul *Pressei* și s-a tras concluziunea că domnul voiește să aducă starea României în discuțiunile Congresului, mai ales spre a proclama independența ei.

Pentru a liniști pe turci, domnul se văzu silit să scrie altă scrisoare sultanului, în care îi lămurea motivele pentru care scrisoarea adresată lui nu-i ajunsese în mâni și îl liniștea în privința bănuielii că el ar urmări ruperea legăturilor țării cu Poarta. Aceste lămuriri izbutiră să liniștească în aparență îngrijirile Porții.

Voi observa aici că demersul domnului pe lângă suveranii puterilor garante nu a avut, cum, de altfel, nici nu putea să aibă, vrun succes în acel moment. Marea noastră protectoare de până atunci, Franța, nu avea suveran și, de aceea, principele nici nu se adresase ei, apoi, fiind cu desăvârșire înfrântă de Germania, se putea gândi numai la nevoile ei. Anglia nu se interesa de noi, Italia avea încă prea puțină greutate în politica europeană și o restrângere a regimului constituțional nu putea decât să fie puțin simpatică pentru opiniunea publică din acel regat. Austria, Poarta și Rusia erau prea bucuroase să scape de prezența, atât de stingheritoare în capul statului român, a unui principe aparținând dinastiei care domnea în Prusia și erau gata nu numai să restrângă libertățile cuprinse în Constituția de la 1866, dar chiar să facă să dispară orice urmă de Constituție, de unire și de dinastie străină. În cât privește Prusia, atât Bismarck, cât și bătrânul rege scrisese domnului spre a nu-i lăsa nici o îndoială că, dacă-i păstrează toate simpatiile lor, ei se văd în absolută imposibilitate să-l ajute în năzuințele sale.

Tot atunci Strousberg a pus culmea procedeelor sale incorecte, făcând cunoscut, la mijlocul lunii decembrie 1870, că el nu va achita cuponul de la 1 ianuarie al obligațiunilor, sarcină care, după actul de concesiune, cădea asupra lui în tot timpul construcțiunii. Această lovitură avu darul să hotărască pe domn

să nu-și părăsească sarcina până ce nu va fi obținut dreptate pentru țară și pentru miile de acționari din Germania, care, pe temeiul numelui principelui german, și-au pus economiile în acțiunile acestor căi ferate.

Dezbaterile asupra răspunsului la mesaj urmau la Cameră și tonul lor era cât se poate de violent și de ofensator pentru domn, unele pasagii întrecând toate marginile cuviinții. Acel prin care se răspunde la aluziunea făcută la proclamarea republicii și a detronării principelui Carol, săvârșite de Candiano și de ai săi, la Ploiești, proiectul de adresă răspunde: „Cel mai bun prezervativ împotriva unor întâmplări de acest fel ar fi: satisfacerea dorințelor poporului și respect către lege!“ Iar adresa se termina prin următoarea frază: „coroana, pe teren constituțional, poate conta pe sprijinul reprezentațiunii naționale“. Iar presa opoziției analiza acest proiect de adresă în chipul cel mai jignitor pentru domn.

El era hotărât să nu primească adresa, însă miniștrii îl conjurară să nu deie elucubrațiunilor unor deputați pătimași o importanță ce asemene excese de condei ar câștiga-o numai în urma refuzului său de a o primi. Îl implorară să ție sama de starea financiară desperată a țării și să nu provoace conflicte.

Numai împins de această de pe urmă considerație și spre a nu da loc la alegeri noui, în care toate patimile s-ar dezlănțui, domnul se hotărî să primească deputațiunea care-i aducea acea adresă.

Indignarea lui însă îl făcu să alcătuiască, către un adresant fictiv, o scrisoare menită spre publicare în care, zice el în memoriile lui, a voit să deie în vileag temeiurile proiectatei renunțări la tron, dar poate că, în realitate, a vrut să se mai răsufle zicând supușilor săi câteva adevăruri bine simțite, care-i stăteau pe inimă. Iaca de altmintrelea traducerea întregii scrisori către un închipuit Auerbach:

„București, 10/12 Decembrie 1870

Mult stimate amice!

Numai prea mult întârziet-am să-ți dau vrun semn de viață. Aș dori însă să fii numai o oră în locul meu spre a te convinge

cât de rupt în bucăți și împovărat cu muncă, grijă și dezamăgiri este timpul meu!

Sunt cinci ani de când am luat hotărârea îndrăzneață să mă pun în capul acestei țări atât de bogat înzestrată de către mama natură, și totuși în altă privință atât de sărace țări. Când privesc înapoi, asupra acestui period de timp, care este scurt în viața unui popor, iar lung în existența bărbatului sârguitor, trebuie să-mi mărturisesc că am putut fi numai de puțin folos acestei frumoase țări! Adesa mă întreb: a cui e vina? A mea, oare nu am cunoscut caracterul acestui popor, sau a însuși poporului, care nu se lasă să fie condus, nici nu se pricepe să se conducă singur? În urma număroaselor mele călătorii prin toate regiunile celor două principate și prin multiple atingeri cu toate clasele societății, cred să fi ajuns la convingerea că vinovăția nu-mi incumbă în realitate exclusiv mie, nici poporului privit ca totalitate, dar mult mai cu samă acelor care și-au însușit, în însuși țara care i-a născut, rolul de conducători! Anume acești oameni care în cea mai mare parte și-au dobândit întreaga cultură socială și politică în străinătate, care astfel au prea uitat împrejurările din țară, își pun silințile să transporte, fără discernământ, în patria lor concepțiunile ce ei și le-au însușit în țări străine, îmbrăcate în forme utopice. Și astfel această nenorocită țară, care a trăit totdeauna sub apăsarea cea mai grea, a ajuns, de la un regim despotic, deodată, la acel al unei constituțiuni mai liberale decât orice alt popor în Europa.

După experiența făcută, privesc acest fapt ca o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot lăuda cu nici una din virtuțile necesare pentru o asemenea formă de guvern quasi republicană.

Dacă nu aș fi cuprins această frumuseță de țară, căreia în alte împrejurări i-ai putea prooroci cel mai bogat viitor, cu atâta iubire în inima mea, aș fi pierdut de mult răbdarea. Am făcut acum o ultimă încercare care este de natură să mă facă să apar, în ochii partizilor politice de aici, precum și în acei ai conducătorilor politicii care se socoate română prin excelență[1], ca fiind lipsit de iubire către țară, deoarece am făcut abstracție de orice

1. Vederată aluzie la partidul liberal și la conducătorii săi.

considerațiuni personale și poate mi-am jertfit popularitatea cu desăvârșire. Totuși aș fi lipsit de la datoria mea dacă aș fi făcut răul vreme mai îndelungată, lăsând viitorul țării la voia jocului partidelor.

Știu că, în majoritatea cazurilor, pe acest pământ, acel care, în unele împrejurări, are curajul să vorbească adevărul și să numească lucrurile cu numele lor adevărat este învins și probabil voi împărtăși și eu aceeași soartă; totuși cu deosebirea ce o admit cu recunoștință că eu sunt liber să mă întorc în scumpa mea patrie, la o existență fără de griji, având parte de cea mai fericită viață de familie, adică de la un trai a cărui atracție, în grelele ceasuri ce am avut să le trăiesc, niciodată nu a încetat să se facă simțită.

Regret numai din toată inima că buna mea voință a fost atât de rău apreciată și că i s-a răspuns prin atâta ingratitudine; dar, deoarece împărtășesc această soartă cu cei mai mulți dintre muritori, voi ști și eu să găsesc mângâiere la ea și, într-un contact intelectual activ, mai ales cu cercul domniei Tale însuflețitor, voi uita cu încetul acele la care am aspirat odată.

Mâni are loc recepțiunea răspunsului la mesaj, care este un adevărat *capo d'opera* de perfidie fanariotă. Ziarele îl vor face să ajungă și până la Dumneata. Primirea unui asemenea act, în care corpul legiuitor cutează să vorbească suveranului său de devotament condiționat, poate din partea mea să-și găsască justificarea numai prin situația financiară grea a țării, care este amerințată de faliment. Precum în viața privată, dezaprobarea unei acțiuni nu poate atinge decât pe autorul ei, așa și în cazul de față toată răspunderea cade pe acei care nu se pricep să onoreze pe domnul lor liber ales. A nu ști să respectezi ceea ce însuși ai creat însamnă a te necinști însuși."

Mărturisesc că nu am înțeles niciodată cum un bărbat așa de așezat la minte, așa de prudent și de înțelept ca regele Carol a putut să scrie și să deie publicității o asemenea scrisoare. Dacă i-a câștigat și păstrat câteva simpatii în Germania, îndeobște a făcut mult rău țării și a stârnit puțin interes pentru dânsul. În țară n-am cunoscut nici un om care s-o fi aprobat. Mie, băiet de șaptesprezece ani, când am cetit-o, la Geneva, unde eram în pension, mi-a produs efectul cel mai deprimant și m-a

indignat; pe de o parte m-a jignit adânc extrem de aspra judecare pronunțată asupra poporului, pe de alta, crescut în credința că tot viitorul neamului este întemeiat pe o dinastie străină, vedeam acuma dărâmându-se clădirea începută cu atâta trudă și, după plecarea principelui Carol, Moldova iar despărțită de Țara Românească și amândouă principatele din nou câmpul de bătaie al intrigilor Austriei, Rusiei și Porții. Și ceea ce mă spăria și mai tare era că în scrisorile primite de la bătrâni ceteam aceleași temeri. Și când, în vara acelui an, m-am întors pentru vacanțe în țară am găsit aceeași condamnare unanimă a scrisorii în chestiune.

Primirea mesajului Camerii de către domn, care a avut loc a doua zi după trimeterea scrisorii către închipuitul Auerbach, a fost excepțional de rece și de scurtă. După cetirea [sa] de către comisia Camerei, principele a făcut semn președintelui consiliului [să-l] ieie în primire, a răspuns câteva cuvinte fără însemnătate și s-a retras fără a schimba ca altădată câteva cuvinte cu fiecare din membrii ei.

A doua zi, la Cameră, guvernul cerând ca, din cauza proastei situații financiare, să se ieie în discuție budgetul pe anul următor, opoziția se opuse, zicând că, dacă situația este atât de rea, guvernul nu avea decât să convoace Camerile mai devreme, și ceru să se discute mai întâi interpelările anunțate de membrii ei. Ministerul insistând, căzu.

După ce domnul consultă fără rezultat pe oamenii politici de căpetenie pentru alcătuirea unui nou guvern, se hotărî să urmeze sfatul ce îl dă Iepureanu: consultă Camera prin organul președintelui ei, Costaforu, pentru a ști care i-ar fi președintele de consiliu cel mai plăcut. Camera pronunțându-se pentru Ion Ghica, el fu însărcinat cu formarea ministerului.

*

Toți amicii sinceri ai domnului au fost scârbiți și îngrijiți de această alegere, căci nici unul nu avea încredere în buna-credință către domn a șefului noului guvern. Guvernul german sfătui asemenea pe domn să nu se încreadă în Ion Ghica, care nu ar fi având intențiuni curate față de el.

Scrisoarea principelui către închipuitul Auerbach, publicată întâi de *Augsburger Allgemeine Zeitung*, a fost reprodusă pe urmă de întreaga presă europeană. Îndată ce a fost cunoscută la noi, N. Blaramberg a și întrebat în Cameră pentru ce ministerul nu a declarat prin *Monitor* de falsă o scrisoare a domnitorului semnată de dânsul și prin care se aduc ofense țării.

Președintele Camerei îl întrerupse pentru a-i atrage băgarea de samă asupra articolelor din Constituție care interzic ca principele să fie făcut răspunzător pentru actele sale, iar președintele consiliului ceti articolele în chestiune. Ceea ce nu împiedecă ca Blaramberg să urmeze cu toată lipsa de măsură care îl caracteriza. El sfârși prin cuvintele: „Aș fi sperat că numele domnului va fi, în vremuri grele, un scut pentru țară. Acuma aud că domnul voiește să abdice, pentru ca România să devie un obiect de schimb și pentru ca această negustorie să nu se îndeplinească sub steagul Hohenzollern! Un domn care într-un asemenea moment și-ar părăsi țara ar trebui privit ca un dezertor, ca un trădător de țară."

Ion Ghica răspunse, în chip slab, mărginindu-se să arăte că acea scrisoare era opera unui moment de descurajare. În urma propunerii lui Kogălniceanu, Camera adoptă o ordine de zi prin care își exprimă emoțiunea ce o resimte în fața declarațiunilor președintelui consiliului, precum și devotamentul către tron și dinastie, care îi sunt garantate de Constituție și, plină de încredere în viitorul țării și ferm hotărâtă să se ție de dânsa, trece la ordinea zilei.

Câteva zile mai târziu, acea scrisoare a domnului a fost adusă și în discuțiunea Senatului, însă a avut aici parte de o discuțiune pur obiectivă, lipsită de patimă sau de ură, și ținându-se perfect cont de greutățile situației. În urma acestor dezbateri, Senatul a votat, fiind numai 4 voturi contra, o ordine de zi prin care declara că datoria de căpetenie a acestui corp este de a sprijini pe domnul pe care însăși națiunea l-a ridicat cu însufletire pe scaun; de la consolidarea dinastiei atârnă liniștea, existența și dezvoltarea politică a țării. Domnul să fie încredințat de devotamentul Senatului; țara întreagă este strâns legată de dânsul și de dinastia lui.

A doua zi *Românul* se ridica împotriva moțiunii Senatului, pe care o caracteriza ca fiind o atingere la Constituție și o *trădare de țară*. Iar ciurucul presei liberale se întrecea în atacuri pe cât de violente, pe atât de injurioase împotriva domnului.

Camera încă nu începuse votarea legilor financiare, cu toată situația desperată a finanțelor țării. Numai grație unui împrumut de un milion făcut la *Banque de Roumanie* cu dobândă mare izbuti statul să nu înceteze plățile cu desăvârșire.

Iar legile financiare nu se votau fiindcă opoziția ținea ca să se discute mai înaintea lor cele 28 de interpelări depuse pe biuroul Camerii! Partidul liberal voia cu orice preț să facă poziția imposibilă pentru domn, spre a-l sili să plece, cât mai curând, fără a se gândi la dezastrul financiar la care mergea astfel cu pas sigur. Cuvântul de ordine în București era: *nu putem merge în Franța spre a combate pe nemți, dar îi vom combate aici*.

Comisiunea parlamentară însărcinată de Cameră cu ancheta asupra afacerii Strousberg își depuse raportul, căruia îi dădu cetire autorul lui, A.D. Holban. Acest raport este un rechizitor pătimaș împotriva întregii afaceri, în care nu lipsesc atacurile ofensatoare către capul statului. Și tocmai în acest moment sosi de la Strousberg o telegramă din cele mai nerușinate, prin care acest concesionar falit și de rea-credință stăruia să refuze orice plată de cupon și declara că va valorifica pretențiile sale de despăgubire cu ajutorul guvernului său. Atmosfera Camerii, în urma acestei depeșe, deveni și mai încărcată, această adunare nu mai avea nici o directivă, iar guvernul nu era în stare sau nu voia s-o îndrepte pe o cale sănătoasă; de altmintrelea, de o bucată de vreme, parțialitatea președintelui consiliului către opoziție, mai ales către liberali, devenise bătătoare la ochi.

Se pronunțau cuvântări care de care mai pătimașă, fără a se discuta nici o soluțiune. Generalul Florescu propuse deferirea întregului litigiu unui arbitragiu, dar această propunere nu ajunse la vot. Ministerul tăcea. Se făcea mai ales o crimă principelui pentru ușurința cu care fusese redactat actul de concesiune și numirea lui Ambronn în calitate de comisar al guvernului. Parcă a lui era vina că consilierii lui liberali de la 1868 nu erau competenți în materie de concesiuni de cale ferată și nu-i era permis

să se înșăle asupra garanțiilor de onorabilitate ce le prezintă un bărbat care, ca Ambronn, fusese în serviciul principelui Carol Anton timp de o viață de om și trecea drept un funcționar de o cinste nebănuită.

Și, în acest moment, consulul general german v. Radowitz primea de la guvernul său ordin să insiste pentru plata cuponului datorit, pe motiv că numai pe garanția guvernului român aceste acțiuni putuse să fie plasate cu atâta înlesnire. (Și aceasta era adevărat, căci dacă concesiunea purta că *„În timpul construcțiunii, întreprinzătorul plătește dobânzile"*, sta în schimb tipărit pe fiecare acțiune mențiunea că *„statul român garantează viața dobânzilor"*.

Camera, ale cărei antipatii și ostilitate creșteau din zi în zi, voia să dea în judecată pe toți miniștrii care tratase cu Strousberg spre a se despăgubi țara din averile lor pentru pagubele suferite. În sfârșit se adoptă propunerea de a se supune litigiul unui arbitraj.

Bănuielile că Ion Ghica ajunsese la o înțelegere cu partidele liberale și cu ceilalți opozanți pentru a grăbi abdicarea domnitorului se dovediră cu desăvârșire îndreptățite în urma evenimentelor ce se desfășurară în ziua de 10/22 martie 1871.

*

În acea zi fiind aniversarea nașterii împăratului Wilhelm, colonia germană din București și consulul general v. Radowitz hotărâse s-o serbeze printr-un banchet dat în sala Slătineanu. Agentul german avusese grijă să se informeze dacă, date fiind dispozițiunile germanofobe ale populațiunii Bucureștilor, o asemenea serbare nu ar putea da loc la dezordini. Atât președintele consiliului, Ion Ghica, cât și prefectul poliției, Simion Mihăilescu, îl asigurase că liniștea nu va fi tulburată.

Însă de abia se așezase lumea adunată la masă, când se auzi un zgomot mare și pietre începură să fie aruncate în ferești, iar o mulțime de derbedei din mahalale, de băieți de la școli și de agenți bine-cunoscuți ai partidului liberal voiră să năvălească înlăuntrul clădirii, dar fură respinși cu vigoare de acei adunați la banchet. Dacă nu reiterară încercarea să pătrundă în sală, acea masă compactă de indivizi asediară intrarea și urmară să zvârle cu pietre în ferești. Reverberele de pe stradă fusese stinse, clopo-

tele bisericilor învecinate sunau toxinul și se auzeau strigăte de „Trăiască republica!“ și „La palat!“, iar poliția nu se vedea sau rămânea cu totul pasivă. Tocmai după o jumătate de ceas principele află că ferestile sălii în care germanii sunt adunați la banchet au fost sparte cu pietre, iar la ora nouă adjutantul domnesc, maiorul Skina, îi raportează despre cele ce se petrec și-i aduce la cunoștință inacțiunea poliției. Domnul trimete îndată pe Skina la președintele consiliului și la prefectul de poliție pentru luarea tuturor măsurilor necesare restabilirii ordinii, dar nici unul, nici altul nu poate să fie găsit. Și în acest timp numărul tulburătorilor crește și germanii sunt blocați în sală, bombardamentul cu pietre urmează și mai mulți meseni sunt atinși. Radowitz însă nu încetează să îndemne pe meseni la liniște.

În sfârșit, comandantul diviziei locale, generalul Solomon, un soldat de neîndoielnică credință, scoate din cazărmi trupele din garnizoană și le aduce pe locul tulburării. Însă aici găsește pe Ion Ghica, care tocmai sosise și voiește să-l împiedece de la întrebuințarea oștirii spre a nu se face vărsare de sânge. Dar Solomon îi răspunde răstit:

— Lasă-mă, nu vezi că demoralizezi trupa cu ezitațiunile dumitale! Și ordonă ocuparea prin armată a tuturor străzilor care duc la palat și chiar aceea a palatului. Apoi el însuși somează poporul și oamenii politici adunați acolo să se împrăștie. Se dă urmare acestei somațiuni, punându-se astfel capăt unei scene care ținea mai bine de două ceasuri.

În acest timp, domnul trimesese de trei ori în zadar după Ion Ghica, care se afla la prefectura poliției. Miniștrii Calimah-Catargiu și Cariagdi au venit la palat foarte emoționați. Principele li exprimă toată indignarea sa pentru cele ce s-au petrecut. Apoi trimete să cheme pe principele Dimitrie Ghica și-l însărcină să formeze un nou guvern, asigurându-l de tot sprijinul său. Beizade Mitică răspunde că nu crede să poată izbuti, deoarece Camera l-a atacat în modul cel mai violent asupra concesiunii Strousberg, a cărei punere în aplicare i-a incumbat lui.

La miezul nopții izbutește Calimah-Catargiu să pătrundă în sala banchetului în care rămăsese Radowitz cu toți membrii coloniei germane și îl aduce la domn. Agentul german este adânc

jignit de cele întâmplate și comunică domnului că face răspunzători poliția și ministerul care-i ține drept complici și că, drept satisfacere pentru necalificabilele fapte petrecute, așteaptă congedierea lui Ion Ghica. Domnul îi exprimă toată indignarea și părerea lui de rău pentru cele întâmplate, adăugând că a și luat măsuri pentru chemarea unui nou minister.

Tocmai la ora unu după miezul nopții apare la palat Ion Ghica.

Domnul, în memoriile lui, zice că, stăpânindu-și indignarea, a primit pe ministru liniștit și rece și l-a întrebat despre cele petrecute. Ghica, exclamând: *C'est un grand malheur!* („Este o mare nenorocire!"). Principele ar fi căpătat convingerea că Ion Ghica nu a fost, cum credea Radowitz, și chiar el însuși până atunci, complice la demonstrațiunea din acea noapte, ci că tulburarea îi crescuse peste cap și el nu avusese curajul să ieie măsuri energice și s-o reprime, astfel că prefectul de poliție, care avea intenții neleale, a avut joc liber.

Aceste linii din memoriile regelui diferă însă cu desăvârșire de ceea ce doamna a povestit unei rude a mele de toată încrederea, puține zile după acele dezordini. După povestirea doamnei, principele nu era deloc liniștit când președintele consiliului s-a arătat în sfârșit la palat. Primindu-l cu cele mai vii reproșuri pentru cele petrecute și făcându-l răspunzător de întâmplare și de urmările ei, Ion Ghica a răspuns că-și dă demisia. Atunci domnul, la culmea iritării, i-a răspuns: *Je n'accepte pas votre démission, je vous chasse! Vous êtes indigne du nom que vous portez! Sortez!* („Nu-ți primesc demisiunea, te dau afară! Ești nevrednic de numele ce-l porți! Ieși!") Versiuni conglăsuitoare asupra acestei scene mi-au fost date de mai multe persoane în legătură cu părechea princiară și chiar cu Ion Ghica.

De altmintrelea, regele Carol, cât a trăit, avea grijă să nu piardă nici o ocazie ca să vorbească rău de Ion Ghica. Versiunea dată de el în *Memoriile* lui asupra întrevederii cu fostul bei de Samos în noaptea de la 10 spre 11 martie st. v. vederat este o modificare la textul original, inspirată lui de temeiuri politice.

A doua zi, principele chemă la dânsul pe Dimitrie Sturdza, la ora 10, și-l însărcină să convoace la palat Locotenența Domnească de la 1866, spre a-i remite puterea. La ora 11 se prezintă domnului

numai generalul Neculai Golescu și Lascar Catargiu, al treilea membru, colonelul Haralambie, lipsind din București. Domnul li declară că i-a chemat la dânsul pentru a depune în mâinile lor puterea ce a primit-o tot de la ei, sunt aproape cinci ani. Amândoi foștii locotenenți domnești îl conjură să nu deie urmare acestei hotărâri. Lascar Catargiu îi expune nenorocirea ce ar pricinui țării prin abdicare: falimentul și anarhia generală ar fi consecințe imediate ale unui asemenea pas! Nu li-ar fi permis să cuteze să se prezinte înaintea Camerei după un asemenea act al principelui și, sub povara unei asemenea răspunderi, amândoi ar trebui deci să decline o asemenea misiune.

Principele li-a răspuns că nu vede vrun mijloc pentru a menține ordinea și a duce țara pe calea progresului.

Cei doi foști locotenenți domnești stăruiră însă pentru a-l face să renunțe la catastrofalul său proiect. În sfârșit, după o discuție de mai bine de un ceas, domnul, cu multă greutate, fu adus să declare că se va mai gândi și poate că-și va schimba hotărârea în cazul când ambii bărbați de stat ar izbuti să-i prezinte un minister care ar fi în stare să treacă prin Cameră budgetul și legile financiare! Totuși nu poate da o asigurare definitivă și, în cazul când Camera nu ar încuviința această cerere, va părăsi imediat țara.

Emoțiunea în oraș este mare: pretutindeni se colportează vestea că domnul părăsește scaunul. Opoziția de nuanțe liberale nu-și ascunde bucuria.

Ion Ghica comunică Camerii demisiunea ministerului și această adunare trece în secțiuni. În curând apar Neculai Golescu și Lascar Catargiu, care convoacă Camera la o ședință secretă, având a-i face o comunicare din partea domnului. După ce expun cele petrecute și rezultatele întrevederii lor cu principele, se încinge o discuțiune din cele mai aprinse, *pentru a se ști dacă Camera mai voiește să steie de vorbă cu capul statului.* Oratorii partidului *roș* (liberali munteni) și acei ai *fracțiunii libere și independente* (liberali moldoveni) atacă domnul și dinastia în termenii cei mai violenți. Camera se desparte fără a fi luat vro hotărâre, dar lui Lascar Catargiu i s-a părut că, la adică, nu s-ar găsi decât o minoritate pentru abdicarea domnului.

Foștii locotenenți domnești, însoțiți de Dimitrie Sturdza, se întorc la palat și raportează principelui că Camera așteaptă de la el să numească un minister. Domnitorul însărcinează cu această misiune pe Lascar Catargiu, care primește.

După aceasta sosește la palat prefectul de poliție, Simion Mihăilescu, și raportează că mulțimea care se adunase împrejurul Camerei are intențiune să se îndrepte spre palat. Domnul, care cunoaște măsurile militare luate și înțelege că comunicarea prefectului de poliție nu este decât o nouă încercare de intimidare, îi declară scurt că îl face răspunzător pentru orice tulburare a ordinei s-ar mai întâmpla, răspuns care face pe Simion Mihăilescu să-și deie îndată demisia.

Însuși domnul mărturisește în memoriile lui că în sara zilei de 11 martie hotărârea lui de a părăsi puterea era zdruncinată. Deoarece, în aceeași sară, emoțiunea în oraș urma să fie mare, pe străzi și piețe se vedeau grupuri mari și se zicea că opoziția este decisă să nu dezarmeze decât după abdicarea domnului, se prezentară la palat toți reprezentanții puterilor garante, spre a se afla lângă domn în momentul primejdiei. Principele li expuse starea lucrurilor, iar ei îl felicitară pentru că nu stăruise în ideea de a abdica, evitând să pricinuiască astfel țării o catastrofă. Dar toate măsurile de pază erau luate, ordinea rămase netulburată.

La miezul nopții, Lascar Catargiu veni să comunice domnului că a izbutit să alcătuiască în grabă un minister compus din Costaforu, Mavrogheni, Tell, Neculai Crețulescu și generalul Florescu. A doua zi, la unsprezece ceasuri dimineața, ministerul presta jurământul și Lascar Catargiu obținu decretul de dizolvare de care avea să se servească la caz de trebuință. Prezentându-se înaintea Camerei, Lascar Catargiu expune situațiunea gravă în care se află țara, situație care cere concursul și devotamentul patriotic al tuturor. Ceru apoi Camerii să treacă în secțiuni pentru ca ministerul să se prezinte și Senatului. Fleva* atunci protestă împotriva schimbării ministerului precedent, care se bucura de încrederea Camerii, precum și împotriva

* Nicolae Fleva (1840–1920), om politic liberal, deputat, primar al Bucureștiului între 1884 și 1886 (n. red.).

faptului că adunarea este încunjurată de trupe, ceea ce este contrar constituției. Ministerul se declară gata să congedieze trupele, iar deputații neaparținând nuanțelor opozante observă că presiunea tulburătorilor de stradă asupra parlamentului este mult mai rea decât acea a armatei. Camera este în plină anarhie.

Sara, Kogălniceanu veni la palat și declară între altele că în toată țara domnește cea mai desăvârșită liniște, revoluție, adause el, este numai în Cameră. Totuși se iau măsuri militare și în acea noapte. A doua zi, *Românul*, foaia oficioasă a liberalilor munteni, provoca o opunere de fapt împotriva noului guvern. Ședința Camerei nu se deosebi de acea precedentă. Deoarece mii de oameni se adunau pe Dealul Mitropoliei și împrejurul lui, se adusese trupe în apropiere.

În ziua de 15 martie, la Cameră urmând aceleași discursuri violente și zadarnice, Lascar Catargiu puse cu hotărâre chestiunea de încredere și, cum era de prevăzut, aceasta îi fu refuzată; a doua zi Camera era dizolvată.

Din acest moment liniștea se restabili iar, ca prin farmec, în tot orașul.

Despre guvernul de cinci ani al lui Lascar Catargiu îmi rezerv să vorbesc mai pe larg în cele de pe urmă capitole ale acestui volum. Pentru moment mă voi mărgini să atrag atențiunea cetitorilor asupra urmărilor ce le-a avut insuccesul tentativei partidelor liberale de a răsturna pe principele Carol în primăvara anului 1871: aceste urmări numai mici nu au fost pentru țară.

Într-adevăr, dacă lovitura de la sala Slătineanu ar fi izbutit și dacă principele Carol ar fi părăsit atunci țara, toată situația României câștigată cu atâta greutate de la 1856 încoace ar fi fost pierdută: în întreaga Europă nu am fi putut conta decât doară pe simpatia Italiei, a cărei greutate în concertul european era atunci departe să fie de natură să poată da un ajutor efectiv. Împotriva noastră am fi avut pe de-o parte pe Austria, Rusia și Turcia, care aceasta ar fi fost fără îndoială sprijinită de Anglia, iar pe de alta, pe noua împărăție a Germaniei, căci este mai mult decât probabil că ar fi fost bucuroasă să aibă prilej a ne face să ne căim de izgonirea membrului dinastiei sale cerut de noi cu atâta insistență cu cinci ani mai înainte, precum și de simpatiile

franceze manifestate cu atâta imprudență, lipsă de tact și violență în tot cursul războiului care făcea din Germania cea dintâi din puterile continentale ale Europei.

Fără îndoială că Austria, Rusia și Poarta s-ar fi grăbit să încheie o înțelegere pentru desfacerea unirii, care, pentru temeiuri deosebite, era dorită de tustrele aceste împărății. Cine s-ar fi opus acestei desfaceri? Nici Anglia, indiferentă, nici Italia, puțin interesată în chestiune și neputincioasă, de Franța nici nu mai este de vorbit, în primul rând înfrângerea Comunei, apoi liberarea teritoriului prin plata indemnității de război, care atunci părea zdrobitoare, i-ar fi permis să manifeste cel mult simpatii platonice. Unirea ar fi fost deci desigur desființată, în capul fiecăreia din țări ar fi venit iarăși câte un domnitor pământean. Iar dacă am fi arătat cea mai mică veleitate de opunere, cele trei împărății s-ar fi înțeles răpede pentru a ne ocupa militărește și n-am fi putut decât să ne supunem sau să facem o rezistență pentru onoarea steagului, fără cea mai mică perspectivă de succes. Și în acest caz, ocupațiunea străină ar fi fost încă mai lungă, încă mai apăsătoare și mai oneroasă decât altădată.

Iar odată acea stare de altădată restabilită, țările noastre ar fi fost din nou un câmp deschis pentru intrigile interne ale visătorilor de domnie, ca și pentru acele ale celor trei puteri mărginașe, iar realizarea aspirațiunilor noastre naționale trimesă în regiunea visurilor celor mai cu greu realizabile. Aceasta ar fi fost fără îndoială urmarea izbânzii loviturii încercate la 10/22 martie 1871 de partidul liberal muntean condus de Ion Brătianu și de C.A. Rosetti, unit cu fracțiunea liberă și independentă din Moldova și cu complicitatea guvernului prezidat de Ion Ghica, care, cu câteva săptămâni înainte, jurase credință acelui la alungarea din țară a căruia colaborase acuma.

Și de aceea mare este datoria de recunoștință ce o datorește românimea acelui bărbat cu prea puțină carte, dar clarvăzător și adânc iubitor de țară și de neam, care, prin cuvintele ieșite din inimă ce le-a rostit, a izbutit să zdruncine hotărârea de plecare a domnului și, luând asupră-și răspunderea menținerii liniștii, l-a hotărât să stăruie în sarcina ce o luase la 1866 asupra lui.

— Vezi dumneata ce nebuni, îmi zicea el cu douăzeci și trei de ani mai târziu, într-o sară, la Golășei, după ce-mi istorisise

chemarea lui la palat și întrevederea cu domnul în ziua de 11 martie, să vrea să izgonească din scaun pe un domn membru al familiei regelui Prusiei tocmai în clipa în care acel rege întemeiase împărăția germană, menită să devie puterea de frunte a Europei! Doară atunci când au făcut acea nebunească încercare războiul era câștigat de germani! Au voit să-l izgonească tocmai când, dacă nu l-am fi avut pe scaun, ar fi trebuit să-l aducem pe el sau pe altul având aceleași rubedenii!

Cine va tăgădui că moșneagul cu carte foarte rudimentară și cu grai de la țară, iar nu Brătianu, Rosetache, toți membrii nuanțelor liberale și Ion Ghica, a văzut drept?

În cât mă privește nu stau măcar o clipă la îndoială pentru a exprima adânca mea convingere că independența, regatul și întregirea neamului sunt în primul rând datorite faptului neizbutirii complotului liberal de la martie 1871.

CAPITOLUL IV

Vecini, rude, prieteni și cunoștințe

Vecinul nostru cel mai apropiet era Neculai Donici, proprietarul moșiei Gârbovana, unul din cei trei fii ai lui Iordache Donici. Acesta, când ne-am așazat la Căiuți, trăia încă, ajuns la adânci bătrânețe, căci trecuse bine peste optzeci de ani și purta încă haine moldovenești: anteriu cu brâu, giubea, ciubote de iuft și șapcă cu cozoroc. Cu acești vecini relațiunile se stricase foarte curând, din pricina unei sfezi de hotărnicie, dar bunica rămăsese în excelente relațiuni cu ei și, de câte ori venea la noi, li făcea dese vizite, la care mă lua uneori și pe mine.

Bătrânul Donici împărțise, încă în viață fiind, moșia lui, Rădeana, între cei trei fii ai săi: Manolache, Iancu și Neculai. A murit în cei dintăi ani după așezarea noastră la Căiuți. Avea reputația unui boier foarte cinstit și, în timpul luptelor pentru unire, lucrase împreună cu toți fiii săi pentru izbânda acelei idei. În timpul domniei lui Grigore Ghyka, cu prilejul înființării Băncii Moldovei, cei trei frați Donicești subscrisese patruzeci de mii de galbeni (470 000 lei în aur) la capitalul acestei bănci, care era o întreprindere eminamente patriotică, menită să libereze proprietatea funciară de robirea ei cătră capitalul sau, mai bine zis, camătul bancherilor. Dar, în urmă, această bancă, din pricina unei administrații proaste, a dat faliment și capitalul întreg a fost pierdut.

Neculai Donici era un bărbat foarte onorabil și care se bucura de o reputație excelentă. Făcuse la Petersburg studii de drept complecte și fusese, în vremea domniei lui Grigore Ghyka, membru în divanul domnesc, Curtea Supremă de atunci. Trecea, ca aproape toți membrii acelei curți, drept un judecător de o ono-

rabilitate impecabilă și foarte independent. Cu puțin înaintea mutării noastre de la Pralea la Căiuți, venise să se stabilească la Gârbovana, așa se numea partea lui de Rădeana, unde se afla o mică casă de țară și unde a clădit pe urmă alta, mai mare, în mijlocul unei frumoase grădini, întemeiată de soția lui.

Aceasta era o rusă, Olga Efimovici, fiica generalului Efimovici, foarte cunoscut de toată boierimea moldovenească din vremea ocupației de la 1828–1834. Neculai Donici, la plecarea lui la Petersburg, fusese recomandat de tată-său generalului, care îi deschisese casa lui și fusese foarte fericit când tânărul moldovan, de ale cărui bune însușiri se încredințase și pe care îl știa fiu de oameni bogați, i-a cerut mâna fiicei sale Olga, care era tot atât de lipsită de avere ca și de frumusețe. În schimb însă, tânăra rusă era foarte deșteaptă și plină de duh. Era singura femeie urâtă de care bunică-mea, făcea haz și pe care o privea ca o prietenă. Dar slutenia ei era într-adevăr lucru neobișnuit: mică și slabă ca un țâr, avea un cap de mort a cărui slutenie mai era sporită în chip însemnat prin multiplicitatea și câtimea văpselelor cu care îl împodobea. O nepoată ireverențioasă a ei o supranumise: *la tante arc-en-ciel* (mătușa curcubău) și niciodată nu a fost poreclă mai nemerită. Olga Donici, născută Efimovici, este acea doamnă de care, la un bal, la Iași, principele Urusov, [spunea] exclamând: „Din toate doamnele aflate în acest salon numai doamna cea mai mică de lângă fereastră este urâtă.“ Și-a atras din partea lui Iancu N. Cantacuzino răspunsul: „Da, principe, dar ea este o doamnă rusă.“

La hotarul din sus al Gârbovanei se afla moșia lui Iancu Donici, cel mai mare din fiii lui Iordache Donici, căsătorit cu Zinca Iamandi, o prietenă a mamei. Însă, deoarece ei trăiau la Ieși, eu nu i-am văzut niciodată și mama vedea numai rar pe cucoana Zinca, care a lăsat reputația unei femei frumoase. Iancu Donici, ca și frații săi, Neculai și Manolache, era un bărbat de o cinste exemplară și un partizan credincios al unirii. El a fost tatăl bunului meu prieten Gheorghe Donici, acel care, la vârsta de 68 de ani, a găsit o moarte glorioasă în toamna anului 1916, în calitate de voluntar în regimentul al 9-lea de roșiori, în strălucita, dar nebunească șarjă de cavalerie de la Primaru.

Manolache Donici, frate cu cei doi de mai sus, rămăsese cu așezarea părintească de la Rădeana. El era cel mai original din ei, de o originalitate vecină chiar cu nebunia, de care avusese ușoare accese necesitând ducerea lui, pe câteva luni, într-o casă de sănătate la Graz.

Manolache Donici era cât se poate de econom, dar, cu toate că Rădeana era cea mai bună parte din foasta moșie cu acest nume, averea lui, dacă nu scădea, totuși nu sporea de loc. Cauza era chipul straniu în care o exploata. El nu-și vindea productele decât cu prețuri statornicite de el de mai înainte, asupra cărora nu ceda niciodată. Și nu se întreba cum se făcea că, după patru sau cinci ani de recolte nevândute, hambarele și coșerele lui nu devenise prea mici pentru a conține atâta amar de grâne. Și, spre marea noastră surprindere a tuturor, la sfârșit, obținea prețurile fixate de el cu câțiva ani înainte, pe când noi obțineam incomparabil mai puțin pentru produse de o calitate neasemănat mai bună. Tocmai târziu am avut explicația acestei enigme: cumpărătorii erau înțeleși cu chelarul, care, în schimbul unei comisiuni, le vindea chila de trei sau chiar de patru mierțe în loc de două. Moșia Rădeana având într-un loc pământ foarte propriu pentru fabricare de produse cheramice, Manolache Donici a instalat cu mari cheltuieli o fabrică de sobe de porțelan, aducând lucrători din Prusia. Dar, ca și pentru grâne, a fixat și pentru sobe niște prețuri exorbitante și, nici la Rădeana, la fabrică, nici la București, la magazia ce o închiriase pentru depunerea a două sute de bucăți, nu putu vinde nici măcar una. Cu toate sfaturile ce i se dădură, s-a încăpățânat să nu scadă nimic din preț și, neintrându-i astfel nici un ban din vânzare, nu mai avu cu ce să mai plătească înainte lefile lucrătorilor prusieni, pe care îi socoti și-i trimise înapoi în țara lor. Neavând cu ce plăti chiria magaziei de la București, fu silit să vândă sobele de-acolo pe preț de nimica, din care o bună parte a mai fost furată de un neamț numit Münzer, fost profesor al copiilor frățâne-său, Neculai.

Cu tot rezultatul dezastros al agriculturii și al celorlalte întreprinderi ale sale, Manolache Donici fiind foarte econom și trebuințele lui foarte modeste costându-l prea puțini bani, iar

moșia Rădeana posedând mai multe venituri statornice, ca acel al iarmarocului ce se ținea pe dânsa de două ori pe an, la Sfântul Ilie și la Sântă-Măria Mică, uiumul mai multor mori, arenda unei mari grădinării și a imașurilor, el nu numai că nu fusese silit să contracteze datorii, dar avea totdeauna bani în casă.

Avea niște reguli fixe: nu făcea foc în casă nici înainte de 15 noiembrie, nici după 15 martie, căci în călindar sta scris că iarna începe la 15 noiembrie și primăvara la 15 martie. Dacă aveai nenorocul să mergi la el înainte de cea dintâi sau după a doua din aceste date, putea să ningă, să înghețe și să viscolească, tot casă fără de foc găseai și te întorceai înapoi cu bunătate de gutunar. Dar el își lua precauțiunile pentru a nu cădea în aceeași primejdie: ca chinezii, îmbrăca una, două, trei și chiar patru haine, una peste alta.

După războiul de la 1877–1878 era totdeauna abonat la câte o gazetă străină, pe care o alegea în fiecare an într-un chip iarăși destul de original. Își procura lista ziarelor la care te puteai abona la biroul poștal de la Adjud, o deschidea cu ochii închiși și, fără a-i deschide, punea degetul pe foaia astfel întinsă. Ziarul lângă al cărui nume se găsea degetul lui după ce deschidea ochii era acel la care se abona pentru anul următor. Când era un ziar interesant ca *Gaulois, Figaro, Illustration* sau altul de acest soi, ce nu-l primeam, îl interceptam eu la primăria de la Căiuți, unde era adresat, îl ceteam, apoi trecea la Gârbovana și la Valea Sacă și numai după ce îl cetisem cu toții ajungea la dânsul. Și, când mergeam la el, invariabil ni zicea că este bucuros să constate că țăranii au făcut mari progrese de la unire încoace, căci ei opresc la primăria de la Căiuți gazeta lui franțuzească pentru ca s-o cetească și că altul în locul lui s-ar supăra de o asemenea îndrăzneală, dar că el, dorind luminarea poporului, se bucură.

Manolache Donici, care rămăsese burlac, a iubit mult și până la o vârstă foarte înaintată sexul frumos. A căzut din această pricină sub ghearele mai multor aventuriere care au contribuit la reducerea economiilor sale.

O unguroancă numită Janetta a izbutit să-l convingă că o făcuse mamă. Bătrânul o crezu, căci faptul măgulea vanitatea

lui: crescu și îngriji fetița, care era foarte drăguță, aceasta spre marea îngrijire a rudelor, nepoți înotând în greutăți bănești, care se temeau ca el să nu o înfieze, făcându-i astfel să piardă moștenirea asupra căreia își țineau privirile ațintite. Fata se căsători cu un bucureștean, bătrânul contribuind la cheltuielile nunții și mai ajutând din când în când tânăra pereche. Dar aceasta făcea dese vizite la Rădeana și nepoții, îngrijindu-se ca ei să izbutească a capta moștenirea, hotărâră să puie pe moșul lor sub interdicție și interveniră în acest sens la tribunal.

Însă bătrânul, deși foarte ramolit și a cărui minte niciodată nu fusese prea clară, răspunse în chip foarte judicios la întrebările medicilor, comiși pentru ca să-l examineze, isprăvind cu observația:

— Domnilor, nepoții mei vor să mă interzică pentru ca să nu-mi risipesc averea. Însă, precum v-ați putut convinge, eu am păstrat moșia mea liberă de orice ipotecă și nu datoresc macar un ban cuiva în întreaga lume. Acei puțini dintr-înșii însă care mai au un capăt de moșie au ipotecat de mult acel pământ până la limita valorii sale, iar ceilalți n-au nici moșie, nici bani, dar datorii din bielșug, precum vă pot oricând dovedi. Credeți oare că este vrun temei pentru ca averea mea să se ieie de sub administrația mea, pentru a trece sub a lor? Credeți că această schimbare de administrație i-ar fi de folos și este urgentă?

Bineînțeles că medicii au conchis la perfecta lui sanatate de minte și că bătrânul a ramas liber de orice tutelă. Dar, împins de așa-zisul ginere, s-a răzbunat: a făcut un testament prin care a donat moșia Rădeana Academiei Române, iar un legat de 80 000 lei presupusei sale fiice.

A murit puțin după aceste evenimente.

Alt megieș era *posesorul,* cum se zicea atunci, arendașul, cum s-ar zice astăzi, al moșiei Bogdana, aparținând mănăstirii cu același nume, situată chiar pe dânsa, Tudorache Gheorghiu. Acesta era un fiu de privilegiat oarecare, boierit în vremea lui Mihai Sturdza și căruia tată-său îi dăduse o brumă de educație. Dar era un barbat cât se poate de cumsecade și de cinstit, pe care tata îl primea pe picior de egalitate și-l stima foarte mult.

Egumenii mănăstirii asemene făceau cel mai mare caz de el, iar țaranii de pe moșie îl pomeneau pentru bunătatea și dreptatea

lui încă treizeci și mai bine de ani după ce ieși de pe Bogdana. Era căsătorit cu Catinca Gorgos, ale cărei două surori, Eliza și Lucreția, erau niște frumuseți vestite. Catinca nu era frumoasă, dar avea o reputație binemeritată de femeie cinstită, cuminte și gospodină, maică-mea o primea și, din când în când, îi întorcea vizitele. Despre celelalte două surori voi vorbi mai departe.

În posesia Bogdanei a succedat lui Tudorache Gheorghiu un oareșicare Meza, liberal turbat, mâncător feroce de boieri și… exploatator și mai feroce de țărani. Dacă aceștia binecuvântau numele lui Tudorache Gheorghiu treizeci și mai bine de ani după plecarea lui de pe moșie, tot ei, pe aceeași vreme, mai blestemau încă numele lui Moza. El introdusese pentru întâia oară pe valea noastră obiceiul să închidă vara în hambare, noaptea întreagă, pe locuitorii barbați, femei și copii datori lui cu muncă tocmită de cu iarnă, pe preț de nimică, pentru ca să-i împiedice să fugă și să-i poată pune la muncă încă înainte de răsăritul soarelui. Iar pe acei care fugise peste zi pentru a-și prăși ogoarele amenințate de buruieni îi ținea și-i silea să lucreze în lanțuri, și aceasta nu numai în timpul necesar, pentru a termina munca contractată, ci pentru câtă vreme avea el nevoie de prașilă.

Ceva mai la deal, tot pe șleahul mare, se află moșia Borzeștii, cu satul în care tradiția spune că ar fi copilărit Ștefan cel Mare, iar proprietar al ei era Vasile Alecsandri. Acesta era legat prin legături de prietenie cu amândoi părinții mei. Cu tata fusese tovarăș de luptă împotriva lui Mihai Sturdza și pentru unire, iar pe mama o cunoștea bine încă de înainte de căsătoria ei, căci era unul din tinerii de care Grigore Ghyka Vodă se interesase mai mult și-l avea mai apropiat de el, iar poetul a păstrat cât a trăit cea mai mare iubire și cel mai mare respect către domnul al cărui patriotism luminat și curat știuse să-l aprecieze și care îi înlesnise în chip atât de însemnat cariera publică.

Se știe că Alecsandri era fiul vornicului Vasile Alecsandri, un boiernaș get-beget moldovan care, dacă slujise și ajunse la boierie de clasa I sub Mihai Sturdza, a lasat un nume cu desăvârșire nepatat de vreunul din abuzurile care apasă asupra altor favoriți ai acelui domn. Vasile Alecsandri bătrânul a făcut avere fiindcă era strângător și priceput în administrarea banului său,

dar n-am auzit de la nici un contimporan ca el să se fi făcut vreodată vinovat de concusiuni sau de traficuri necinstite. A dat fiului său o educațiune cât de bună se putea da atunci unui tânăr. Primele studii și le-a făcut în pensionatul francezului Cuénin, care, după cât le-am auzit și de la însuși Alecsandri, și de la alți contimporani foști elevi camarazi de școală cu Alecsandri în stare să judece în asemene materie, era mult mai bun decât numeroase institute similare din zilele noastre. În urmă a fost trimis la Paris, unde și-a trecut bacalaureatul în litere, și, dacă nu a cucerit alte titluri universitare, s-a folosit de șederea lui prelungită în capitala Franței pentru a-și însuși o frumoasă cultură generală, mai ales literară, și o cunoștință perfectă a limbii franceze: Alecsandri o scria cu o eleganță rară chiar la francezi.

Se înțelege că, la urma urmii, trăind mai mulți ani în Parisul lui Ludovic Filip, în contact necontenit cu studențimea de atunci, n-a putut să nu fie cucerit și el de ideile liberale de care era însuflețită acea tinerime și că, la întoarcerea lui în țară, a intrat în legături de strânsă prietenie cu tinerii boieri care, împinși de câțiva bătrâni, începuse să deie o luptă crâncenă împotriva concusiunilor lui Mihai Sturdza și a cumplitei corupțiuni administrative și judecătorești care a necinstit acea domnie. Această luptă împotriva abuzurilor se mai contopea cu alta, dusă pentru realizarea idealurilor naționale, mărginite deocamdată la redobândirea autonomiei noastre, confiscată de turci și de ruși, la unirea celor două țări surori și la aducerea pe scaunul lor a unui domn străin aparținând uneia din dinastiile domnitoare ale Europei. Dar să nu se creadă că idealul național al tineretului moldovenesc din a cincea decadă a veacului trecut se mărginea într-atâta, ținta lor supremă încă de pe atunci era unirea cea mare a întreg neamului românesc într-un singur stat neatârnat. Tata îmi povestea cum, încă pe când era la Universitatea de la München, vorbea tovarășilor lui nemți de o Românie una, din Tisa până la Nistru, din Ceremuș până la Dunăre și la mare, iar același vis al unei Românii cuprinzând toate țările locuite de români reiesă destul de clar din mai multe din poeziile ieșite la acea epocă din pana bardului nostru moldovenesc.

Cultura, talentele, mai ales seducțiunea deosebită a persoanei sale și desăvârșita lipsă de morgă nobiliară în tinerii boieri care erau în fruntea mișcării împotriva lui Mihai Sturdza au făcut ca Alecsandri să fie din capul locului primit în mijlocul lor ca tovarăș de luptă și ca prieten pe picior nu numai de perfectă egalitate, dar chiar de frăție. Legase încă mai înainte cele mai strânse legături prietenești cu Costache Negri, legături care au durat cât o trăit Negri, înnodă în curând legături la fel cu tata și frații săi, cu Cănteștii, cu Nicu Ghyka, cu Hurmuzăcheștii, cu Catargieștii și cu toți ceilalți membri ai tinerii boierimi care se pusese în fruntea mișcării, încurajați pe sub mână de boieri mai bătrâni. După neizbutirea mișcării de la martie 1848, Alecsandri împreună cu alții scăpă de arestare „peste Cordun", în Bucovina, unde frații Hurmuzache li dădură o găzduire frățască la moșia lor Cernauca. Aici fură alcătuite manifestele și protestele lor împotriva abuzurilor lui Mihail Vodă și expunerea dorințelor partidului național. Din Bucovina plecă spre apusul Europei, unde rămase până la schimbarea domniei.

Bine văzut și apreciat de Grigore Ghyka, cu care fusese tovarăș la lupta purtată împotriva lui Mihai Sturdza, fu chemat de el la slujbe de samă și tratat ca intim.

Tânăr, de un fizic plăcut, ce deloc nu era micșorat printr-o chelie precoce, înzestrat cu un deosebit dar de seducțiune, *causeur* fermecător, era firesc ca Alecsandri să fi fost bine văzut de sexul frumos și ca, de la întoarcerea lui în țară, să nu-i lipsească succese pe acest teren. În urmă fu cuprins de o mare și înflăcărată iubire pentru una din surorile prietenului său Negri. [Era o] pasiune împărtășită și de această femeie încântătoare. Anii acestei dragoste au fost cei mai fericiți ai vieții poetului, acei pe care i-a numit în unul din *Pastelurile* sale: „Raiul vieții mele". Lor li datorim cea mai duioasă din poeziile lui: *Steluța.* Se știe cum, atinsă de o boală care, mai ales atunci, nu ierta niciodată, iubita lui Alecsandri avu un sfârșit tragic, pe un vapor, și că trupul ei fu aruncat în mare.

Alecsandri a fost unul din membrii cei mai însuflețiți și mai activi ai partidului unirii, căruia a fost în stare să-i facă servicii însemnate. Fu ales deputat în Adunarea Electivă și avu slăbiciunea

să lese să i se puie candidatura la domnie. Nu mă îndoiesc de curățenia intențiunilor sale și că, dacă ar fi fost ales, și-ar fi încordat toate puterile pentru a da acestor țări unirea și domnul străin. Dar, cu toate frumoasele însușiri ale patriotismului său, contimporanii lui nu credeau ca el să fi posedat calitățile indispensabile unui conducător de oameni de care avea parte colegul și prietenul său Cuza.

Alecsandri a îndeplinit sub acest domn mai multe misiuni însamnate în străinătate, iar după căderea lui a rămas credincios suvenirului său. În timpul celei a șăptea decade a veacului trecut a făcut multe călătorii; iar mai în urmă a ocupat, timp de mai mulți ani, postul de ministru al țării la Paris. Din toate călătoriile lui se întorcea totdeauna cu fericire la Mircești, unde-și regăsea căsuța atât de drăguță și de confortabilă și lunca lui iubită, atât de des cântată în poezii.

Confortul vieții la Mircești, unde primea des vizitele număroșilor prieteni și cunoscuți, era deosebit de îngrijit și de mare, grație silinților femeii de condițiune foarte umilă din care întâmplarea făcuse soția lui Vasile Alecsandri. Ținând amăruntele acestei întâmplări de la o rudă de aproape și o intimă a poetului, le redau aici. Doamna Maria Gregoraș (Șăpte Sate), o vară primară a lui Alecsandri, mi-a povestit prin anii 1880–1890 (dacă nu mă înșel) cum, întorcându-se, împreună cu Alecsandri, în anii 1858–1860, de la Mircești, unde petrecuse câteva zile, la Ieși, călătorii s-au oprit, la Târgul Frumos, la vestitul *rateș* (han) ce-l ținea Novakovski, un fost bucătar al lui Petrache Mavrogheni, pentru a lua acolo dejunul, totdeauna foarte bine gătit de acest meșter în arta culinară. După dejun, pe când se înhămau caii la trăsură spre a pleca înainte, Alecsandri, care hoinărise prin rateș, veni spre vară-sa, care îl aștepta, și-i zise pe franțuzește:

— Mario, Novakovski are aici o slujnică drăguță care posedă coapse și pulpe deosebit de frumoase. Le-am putut privi bine, căci spală pe jos într-o odaie și și-o suflecat poalele pentru a nu se feșteli. Tare îmi vine s-o fur când m-oi întoarce și s-o duc la Mircești.

Doamna Gregoraș crezu că acest proiect al poetului alcătuia numai o glumă, dar, după câteva luni, mergând la Mircești,

văzu acolo pe tânăra servitoare, destul de plăcută, bine îmbrăcată, despre care văru-său îi zise că este acea pe care o văzuse la Târgu Frumos, la Novakovski, pe care a adus-o ca să-i îngrijească de casă și de care este foarte mulțămit. Îi mai spuse că se numește Paulina și este poloneză.

Și Paulina nu numai că a rămas până la moarte în casa lui Vasile Alecsandri, dar născându-i după doi sau trei ani o fată, bucățică ruptă dintr-însul, și, prin îngrijirea trebuinților sale materiale, făcându-i-se indispensabilă, a luat-o de soție. Iar după ce a început să îmbătrânească, o lua cu dânsul în toate deplasările lui, astfel că fostei servitoare care altădată spăla scândurile în rateșul lui Novakovski i-a fost dat să fie împreună cu bărbatul ei, musafir al regelui Carol și al reginei Elisabeta la Peleș, și să facă parte din corpul diplomatic din Paris.

În copilăria mea, Alecsandri venea aproape regulat în fiecare toamnă să-și reguleze socotelile cu posesorul (arendașul) moșiilor sale Borzeștii și Pătrășcanii de pe valea noastră. Avea un *pied-à-terre* din cele mai primitive la Borzești și-și împărțea timpul ce afacerile i-l lăsau liber între Târgul Ocnei, unde trăia Costache Negri și surorile lui, Catinca Negri și Zulnia Sturdza, și Căiuțul. Vizitele lui erau totdeauna așteptate cu bucurie, nu numai de părinții mei, de care îl legau atâtea amintiri și atâtea zile de conviețuire, unele vesele, altele jalnice, ce ei le trăise împreună, dar și de mine, care nu mă mai săturam să aud sara, după masă, povestirile acestor trei minunați povestitori când își aminteau sau își întregeau și controlau impresiunile asupra întâmplărilor unui trecut care mie mi se părea foarte depărtat, dar care îndeobște nu întrecea douăzeci de ani. Mă făceam mic în vreun colț al biuroului tatei, unde obișnuit ne adunam după masă, pentru a nu fi trimes la culcare la ceasul hotărât de program. Și ce minunat mai povestea Alecsandri despre călătoriile lui în Italia, în Spania, în Maroc, în Asia Mică, la Constantinopol, ce interes știa glasul lui, atât de simpatic, deși cam surd, să-l deie faptelor celor mai neînsamnate, ce dar avea el pentru a scoate în relief trăsătura caracteristică, veselă sau jalnică, duioasă sau crudă a fiecărui episod. El a fost fără îndoială cel mai strălucit *causeur* ce mi-a fost dat să-l cunosc. Și ce finețe, ce distincțiune, ce urbanitate în acest fiu de mic boiernaș!

Alecsandri, atât de blând din fire, era cu deosebire atras de orice manifestare de eroism sau de vitejie. Îi plăcea mult viața militară, mărturisea singur că nu poate vedea trecând pe stradă un pluton de soldați în arme fără a se pune la pas cu ei și a-i urma, chiar când calea lor se deosebea de a sa. Mult îl durea decadența noastră militară și îndoielile ce se exprimau pe atunci de unii asupra calităților militare ale poporului nostru. Cu atât mai mare și mai vii fostu-i-au bucuria și însuflețirea când, la vestea asalturilor sângeroase încununate prin luarea Griviței, a putut să exclame:

„De acuma pot să mor ferice:
Cine român zice, viteaz zice.“*

Patriotismul i-a rămas același, cald și curat, până la sfârșitul vieții. Prieten intim și dezinteresat al lui Cuza, l-a slujit cu credință și l-a ajutat după puteri. Dacă căderea acelui care făptuise unirea n-a putut fără îndoială decât să-l doară, îndată ce și-a dat samă că binele țării cere strângerea tuturor oamenilor de bine împrejurul noului domn n-a stat măcar o clipă la îndoială pentru a-i da tot concursul ce-i era cu putință să-l deie.

Alecsandri era moldovan întreg. Dacă inima lui aparținea românimii și dorul ei cel mai arzător a fost fără îndoială mărirea și întregirea neamului, tot atât de neîndoielnic este că colțișorul cel mai iubitor, cel mai fierbinte al acelei inimi aparținea Moldovei noastre. Încă din vremea lui Cuza l-am auzit denunțând tendințele cotropitoare ale muntenilor; acești frați de peste Milcov nu-i erau simpatici, nu se jena pentru a spune că căsătoria între ambele țări era *un mariage de raison* (o căsătorie din cumințenie), nu din dragoste, adăugind însă: „de altmintrelea se zice că aceste sunt cel mai trainice“. Dacă nu iubea pe munteni (afara de prea puțini), Alecsandri, cu toată blândețea firii sale, ura pe *Roși,* adică pe liberalii munteni, criticând mai ales ipocrizia lor și, peste toți *Roșii*, ura pe C.A. Rosetti.

De aceeași antipatie din partea lui Alecsandri se bucurau și evreii.

* Citat aproximativ din *Odă ostașilor români* (n. red.).

Mult discutatu-s-a în ultimele decenii despre valoarea reciprocă a lui Alecsandri și a lui Eminescu și numărul acelora care proclamă superioritatea acelui de pe urmă a crescut din an în an. În realitate, individualitățile și operile celor doi poeți sunt o caracterizare a două epoci deosebite. Poezia lui Alecsandri caracterizează o vreme în care cultura, o cultură destul de superficială, era apanajul aproape exclusiv al unei singure clase sociale: boierimea (cea mare și parte din cea mică), clasă din care făcea parte și poetul. Acea clasă, bucurându-se de puterea politică și de cea mai mare parte a bogățiilor țării, avea parte de un trai din cele mai ușoare și din cele mai dulci, nu cunoștea nevoia, plăcerile de tot felul și dragostea alcătuiau, pe lângă intrigă și dorință de a-și spori averea, ocupația de predilecție. În generația lui Alecsandri însă se ridicase un număr de tineri care, ca și Alecsandri, sub înrâurirea spiritului și a culturii străine, precum și a încurajării unora din bătrânii fruntași ai boierimii, se înflăcărase pentru ideile naționaliste și erau pătrunși de dorul să ridice țara din starea de șerbire și de umilință în care o vedeau. Întâiele poezii ale lui Alecsandri, *Doinele* și *Lăcrămioarele*, cântă mai ales dragostea, de obicei o dragoste mai mult ușoară, altele sunt de caracter eroic sau patriotic, iar forma și versificarea lor era neasămănat mai presus de acele ale poeziilor lui Conachi, singurele ce, pe lângă cântecele de inimă albastră cântate de țiganii lăutari, erau cunoscute în țară. Succesul și răspândirea lor era deci lucru de prevăzut: Alecsandri cânta doară într-o formă nouă și mai perfectă decât se cântase până atunci simțiri și tendințe împărtășite de întreaga clasă de sus a țării, iar poeziile lui patriotice și naționaliste izbuteau să găsască răsunet chiar în inimile unor oameni a căror cultură nu era superioară acelei ce astăzi se dă în întâia clasă primară. Nu odată auzit-am doară femei fără știință de carte, care slujeau în casa noastră, declamând *Adio Moldovei*. Pe Manolache Oatu, vechilul nostru, această poezie avea darul să-l înduioașască până la lacrămi și țin minte cum, la 1863, o dădacă analfabetă a fraților mei mai mici m-a rugat să-i cetesc de mai multe ori a doua strofă din aceeași poezie, pe care o știuse, dar o uitase. Am auzit mulți analfabeți recitând prin anii 1859–1860 *Hora Unirii*, un sofragiu al nostru,

care iscălea prin punerea degetului, declama *Moldova la 1857,* iar Manolache Oatu știa pe de rost *Miorița* întreagă.

În epoca lui Eminescu, împrejurările sociale și economice se schimbase cu desăvârșire, numărul știitorilor de carte se înmulțise foarte mult, se ridicase mii de tineri, parte în străinătate, parte în universitățile și școlile noastre secundare, boierimea era minată aproape în întregime, puterea politică îi scăpase din mână pentru a ajunge în acele ale unei oligarhii în mare parte plecată de jos și care cunoscuse nevoia. Începuse a se forma o clasă de oameni care, dacă știau carte și poate făcuse chiar câteva clase secundare, nu izbutise, dintr-o cauză sau din alta, să ajungă la o situație satisfăcând nevoile sau gusturile lor: poeziile se ceteau acuma de un public fără comparație mai număros decât acel de care avuse parte, în tinerețile lui, Vasile Alecsandri, public căruia nu-i mai dădea mâna să se ocupe numai de intrigi, de plăceri și de dragoste și care mai era în stare să aprecieze în poezie și idei. De aceea Eminescu a putut găsi îndată apreciatori care l-au înțeles și al căror număr a mers înmulțindu-se necontenit. De aceea Alecsandri pare sarbed mulțimii cetitorilor de astăzi, precum marei majorități a micului public cetitor din a cincea și a șăsa decadă a veacului trecut Eminescu i-ar fi părut greoi și plicticos.

Totuși nu se poate tăgădui că *Pastelurile* lui Alecsandri alcătuiesc o colecție de adevărate juvaere poetice, iar de *Oda către ostașii români* ar putea să fie mândru orice poet mare. Iară noi, moldovenii acei care am cunoscut țara veche, de înainte de unire, nu putem decât să fim adânc mișcați de poeziile lui, în care găsim răsunetul simțirilor, aplecărilor, plăcerilor, speranțelor și aspirațiunilor acelor mult iubiți care nu mai sunt. Talentul lui Alecsandri a fost un talent modest, dar, prin influența ce el a avut-o asupra acelor ce s-au împărtășit de producțiunile sale, el ia proporțiunea unui poet mare.

*

La Onești, la întrunirea celor patru văi, a Trotușului, a Tazlăului, a Oituzului și a Cașinului, era așezarea hatmanului Alecu Aslan. Hatman fusese titlul cu care altădată era împodobită căpetenia oștirii moldovenești, dar de câtăva vreme acest titlu

nu mai era rezervat numai acelor care povățuiau oastea Moldovei, ci se hărăzea și civililor: Alecu Aslan era hatman civil. Și nu mă îndoiesc că, pe alte vremuri, el ar fi fost un hatman ostășesc de neobișnuită vrednicie: era îndrăzneț și înzestrat cu sânge-rece, hotârât și totodată chibzuit. Aslăneștii, prin femei, se trag din Ciaurești, neam vechi care a dat Moldovei un domn. Iar numele de Aslan derivă de la turcescul Arslan, care însamnă „leu". Alecu Aslan zicea că moșia Oneștii se afla de veacuri în stăpânirea familiei lui. Se poate, căci acea megieșă a mănăstirii Cașinului a fost hărăzită mănăstirii de întemeietorul ei, Gheorghe Ștefan Voievod.

Iar eu am văzut cu ochii, la Academia Română, un act din care reieșea stăpânirea în moșia Onești, în secolul al șăptesprezecelea, a „unui neam ciauresc, anume Aslan". Moșia era mare, se întindea și pe valea Trotușului, și pe dealurile acoperite cu păduri de pe malul drept, mai trecând și pe cel stâng, unde avea o vie de soi la Flocești. Curtea era așezată într-o poziție minunată, la confluentul celor trei văi, iar, la spatele ei, era o frumuseță de grădină.

Aslan era un boier născut împrejurul începutului veacului trecut, fiul vornicului Constantin Aslan și al unei surori a lui Ioniță Sturdza Vodă. Mic la stat, uscăcios, stricat de vărsat, cu un negel între gură și bărbie, lipsit cu desăvârșire de frumuseță, dar știa să placă sexului frumos, pe care îl iubise cu patimă, larg la inimă în toate privințile, energic, vânător minunat și îndrăzneț, agricultor priceput și activ, generos și cunoscut în toată țara pentru ospitalitatea îmbielșugată ce orice drumeț o găsea în casa lui. Era mai ales un prieten admirabil, pe statornicia și devotamentul căruia puteai oricând să te bizui, avea număroși prieteni și, printre aceștia, mulți din acei ce lumea, cu drept cuvânt, îi privea ca florile boierimii noastre. Ei știau că Aslan nu este cu desăvârșire slobod de unele din cusururile, urmare firească a dezvoltării noastre nenorocite, de care erau învinovățiți mulți membri ai vechei boierimi, și totuși îl iubeau, căci știau că este bărbat în toată accepțiunea cuvântului și pot avea nădejde pe dânsul în toate împrejurările. Deloc nu se temea să înfrunte ocârmuirea și în două rânduri, cu prilejul complotului lui Leonte Radu și cu acel al *buntului* de la 1848, strânsese la

Onești o ceată de aventurieri moldoveni, poloni și arnăuți hotărâți să sprijine cu forța acele mișcări. Apoi se știa că taina care i-o încredințai rămânea închisă într-însul ca într-un mormânt.

Dar pe lângă femei Alecu Aslan mai avea încă două păcate grele: patima cărților și doisprezece copii în viață, opt băieți și patru fete. Pe trei din băieții celei dintâi căsătorii îi crescuse, cu mare cheltuială, în Germania. Aceste două păcate apăsând greu asupra mijloacelor sale, cu toată priceperea și cu toată vrednicia lui, era înglodat în datorii grele. De aceea, la înființarea Băncii Moldovei în Ieși, el fu unul din cei dintâi care contractă la acel institut un mare împrumut cu ipotecă asupra moșiei sale Onești, dar deloc nu se gândi să restrângă traiul larg cu care era obișnuit sau să renunțe la jocul de cărți. Rămânând în urmă cu mai multe rate, banca, rău administrată de nemții din capul ei, luă dintâi măsuri de asigurare și, în curând după aceste, puse moșia în vânzare. Neprezentându-se nici un mușteriu care să deie un preț acoperind capitalul și dobânzile datoriei, fu silită s-o cumpere însăși.

Alecu Aslan părăsi deci Onești, spre marea părere de rău a noastră și a celorlalți megieși care cu toții îl iubeam, pentru a se stabili în Bacău, ruinat cu desăvârșire și având să întreție și să crească număroșii săi copii. Ceea ce însă nu-l împiedeca să ție casă deschisă în fiecare seară și să-și facă regulat partida de cărți. O notă pitorească în această sărăcie o înfățoșa bătrânul și credinciosul arnăut, Antoni, în costumul lui de palicar, cu fustanelă, vestă scurtă, fes, brâu lat în care era înfipt inevitabilul iatagan, poturi cusuți și iminei de formă turcească, cu vârful ridicat în sus. Purta lungi musteți albe, era totdeauna curat, aducea musafirilor cafeaua și dulcețile; servea la masă și îngrijea de stăpânu-său: aceste toate fără nici o leafă, de ani de zile.

Onești alcătuiau o răspântie la care se despărțeau drumurile ducând pe Tazlău, pe Oituz și pe Trotuș. Pe cea dintâiu vale nu aveam nici un cunoscut cu care să fi fost în legături frecvente, pe cea de a doua aveam, la Grozești, pe Lascar Bogdan, căruia mama îi era nepoată de văr primar, despre care am vorbit în întâia parte a acestor *Amintiri*, și pe părintele Ioniță Beloiu de la Poiana Sărată, despre care îmi rezerv să vorbesc, dacă voi avea zile, în alt volum.

CAPITOLUL V

Vecini, rude, prieteni și cunoștințe
(urmare)

La Târgul Ocnei aveam pe Costache Negri și pe surorile lui, Catinca Negri și Zulnia Sturdza, pe nepoata lor, Smărăndița Jora, născută Rosetti, tovarășe de pension ale mamei, care, fiind aproape de despărțenie, trăia cu maică-sa, cu coana Catinca, și pe medicul nostru de casă, doctorul Louis Colin, fiul unei poloneze și al unui elvețian francez. Colin era medicul spitalului înființat în Târgul Ocnei de bunul meu, Grigore Ghyka, precum și al *Castelului,* cum se numea închisoarea clădită sub aceeași domnie.

Legăturile lui Costache Negri și ale surorilor lui cu tata datau din copilăria lor, mama cunoștea pe Negri din timpul domniei tătâne-său, el fiind prieten și tovarăș de idei și de luptă al lui Grigore Ghyka încă de înainte de acțiunea acestuia la domnie, în tot timpul căruia rămăsese unul din colaboratorii lui cei mai iubiți și cei mai prețuiți.

Costache Negri era unul din bărbații cei mai frumoși ai țării. De o statură de urieș, avea corpul unui Hercule și un cap de o rară și bărbătească frumuseță. Părul îi era negru, bogat și ondulat, fruntea puternică, ochi mari, negri, luminoși, vii, dar de nespusă blândeță, cu o expresiune de mare bunătate, sprâncene negre, lungi și bine hrănite, un nas puțin încovoiat și o gură frumoasă cu buze rumene și pline: purta barba întreagă, lungă și lată. Înfățoșarea lui era impunătoare, dar te simțeai atras spre el prin impresiunea de blândeță și de bunătate ce o făcea de la primul aspect.

Atât el, cât și cucoana Catinca, soră-sa, mi-au spus în diferite rânduri că tatăl lor, Petrache Negri, fusese grec venit din

Țarigrad care-și făcuse cariera în țară la noi. Nici unul din familie nu hrănea vro simpatie pentru greci și cred că, în inima lor, ar fi preferat să fi fost de obârșie română, dar deloc nu ascundeau această origine grecească. Mama lor era frumoasa Zulnia, atât de cântată de Conachi, și cu care, după văduvia ei, poetul se căsătorise. Ea din prima căsătorie avea un fiu, Costache și patru fete: Catinca, Zulnia, Eugenia și Elena. Lui Conachi îi născu o singură fiică, care, și ea, primi numele de Catinca, dar era mai cunoscută sub porecla de Cocuța.

Costache Conachi era, pe vremea lui, bărbatul cel mai cult și cel mai bogat din țară, dar vestit pentru o neasămănată zgârcenie și lăcomie, ceea ce însă nu-l împiedecă să fie, pentru copiii soției sale, un maștih excelent. Ei conglăsuiau pentru a recunoaște că i-a tratat totdeauna cu mare bunătate și a îngrijit de interesele lor în chip minunat. Pe Costache îl iubea așa de mult, încât i-a propus să-l înfieze și să-l facă clironomul principal al colosalei sale averi, cu condiție ca el să ia în schimb numele de Conachi, dar tânărul Negri a refuzat, nevoind să se lepede de acel al părintelui său. De altmintrelea averea ce-i rămăsese de la acesta era destul de frumoasă, căci era stăpânul frumoasei moșii Mânjina de la ținutul Covurluiului.

Costache Negri își făcuse primele studii în țară, cu un *didascalos* grec, pe urmă în pensionatul lui Cuénin, plecă apoi în Franța, unde, dacă nu urmă cursuri regulate, își însuși, mai ales prin cetire, o bogată cultură, fiind de firea lui foarte dornic de învățătură și interesându-se nu numai de literatură și de istorie, dar și de chestiuni științifice, avea mai multe cunoștinți decât mulți posesori de diplome, dar era de o rară modestie. Făcu în tinerețe mai multe călătorii în Italia, țară pe care o iubea foarte și din care adusese o colecție de tablouri de valoare. Avea talent pentru poezie, ni-au rămas de la el mai multe piese de versuri, cele mai multe cu subiect patriotic, care arată ușurință de versificare, o mare iubire de țară și de neam și un viu simț al frumuseților naturii.

Familia Negri, cu toată originea ei grecească, se distingea din tinerețe prin patriotismul ei înflăcărat și dezinteresat. Pe când, în cele mai multe din familiile noastre boierești, limba grecească

Beizade Viţel (Grigore M. Sturdza, deputat şi senator conservator în mai multe rânduri, general otoman sub numele de Muhlis Paşa, fiul lui Mihail Sturdza al Moldovei) în luptă cu Beizade Mitică (Dimitrie Ghika, ministru conservator, prim-ministru 1868–1870, fiul lui Grigore Dimitrie Ghika al Ţării Româneşti); caricatură publicată de foile liberale în 1870.

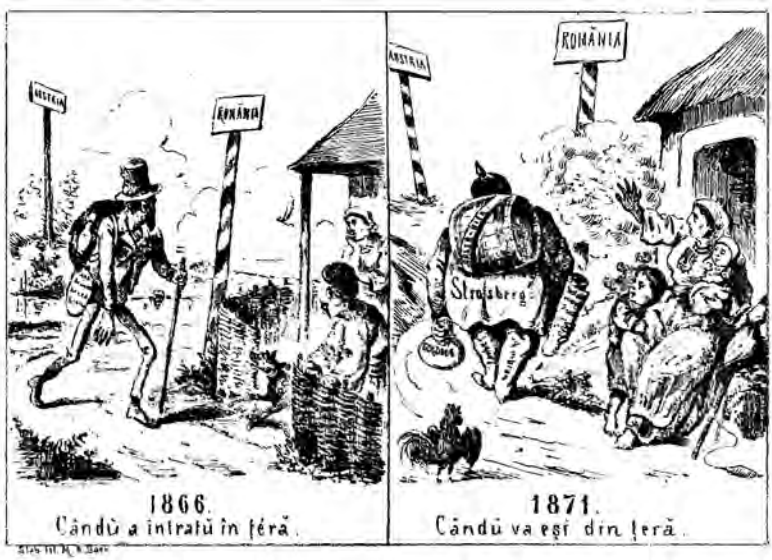

Această nenorocită chestiune Strousberg, exploatată cu perfidie de opoziţie, făcea domnului zile amare. — Afacerea Strousberg în *Asmodeu*, 1871.

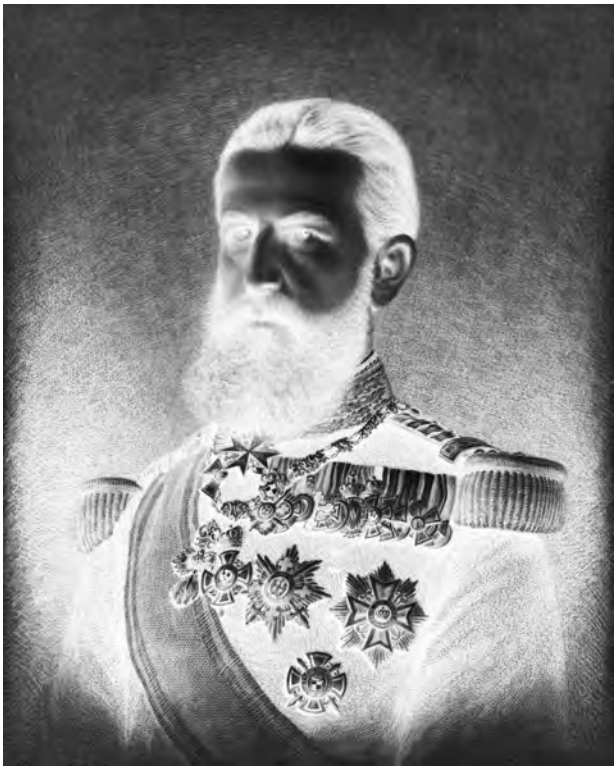

Carol I a făcut războiul de la 1877, el, cel dintâi, după trecere de un secol și jumătate, a dus ostași români la luptă, și la luptă biruitoare; el și cu ostașii lui au făcut țara neatârnată, el a schimbat domnia în crăie, el a înzestrat țara cu căi ferate, sub domnia lui finanțele țării au înflorit și bogăția a crescut necontenit, cum i-a crescut și vaza între alte țări.

Ofițeri și subofițeri de cavalerie (roșiori) din armata lui Carol I, în uniformele de la 1873.

fusese înlocuită, în al doilea sfert al veacului, prin acea franceză, am auzit totdeauna pe Negri și pe surorile lui întrebuințând între dânșii numai limba românească și, după cât știu, surorile n-au învățat limba grecească și numai o înțelegeau puțin, fiindcă, în copilăria lor, fiind vorbită pretutindeni, au prins câte ceva dintr-însa mulțămit ușurinții cu care copiii îndeobște se familiarizează cu înțelesul limbilor ce le aud vorbindu-se împrejurul lor. Costache Negri însă vorbea din tinerețe limbile greacă modernă, franceză, germană și italiană, iar în timpul șederilor sale prelungite în Constantinopol își însușise și cunoștința limbei turce. Franceza lui era nu numai foarte corectă, dar chiar de o rară eleganță. Mai posed scrisori franceze adresate de el tatei încă înainte de 1850, scrise cu marea, frumoasa și bărbătească lui scriere, atât de caracteristică unei firi bune, generoase și artistice.

Adept fervent al ideilor naționaliste, a luat parte la toate luptele duse sub Mihai Sturdza de tineret împotriva regimului de corupțiune al domnului și a legat frăție cu fruntea membrilor acestei opoziținni. O mare asămănare de aplecări și de idei îl făcu să contracteze cu Vasile Alecsandri niște legături ce încetară numai odată cu moartea lui Negri și la strângerea cărora veni să contribuie în chip puternic marea iubire dintre poet și sora lui Negri, Elena.

Cariera politică a lui Negri a început în timpul domniei lui Grigore Ghyka. Noul domn apreciase de mai înainte iubirea curată de neam și de țară a lui Negri, se convinsese că împărtășeau același ideal, aceleași idei generoase, același absolut dispreț pentru ban, aceeași iubire pentru acei slabi și suferinzi. În întâia parte al acelei domnii, când Vodă, sub greul regim al protectoratului rusesc, era silit să ascundă cu îngrijire scopurile naționaliste și planurile liberale și umanitare ce le hrănea, Negri a fost pârcălab la Galați, un pârcălab cum nu mai fusese altul până atunci. Acea pârcălăbie, care era cea mai mănoasă din isprăvniciile Moldovei ciuntite, se da până atunci acelui din favoriții domnului care, neputând să fie făcut ministru deodată, urma să i se facă cu putință o cât de răpede îmbogățire prin hărăzirea celei mai bănoase din slujbele de la ținuturi. De astă

dată această slujbă fu încredințată celui mai neinteresat, celui mai disprețuitor de bani dintre moldoveni. În loc de a spori, averea lui Negri, de pe atunci zdruncinată din cauza generozităților sale, mai scăzu în chip destul de însămnat, dar gălățenilor li fu dat să vadă în sfârșit cu ochii un pârcălab cinstit, drept, bun și totodată ager. În a doua parte a domniei lui Ghyka, când retragerea, în fața somațiunii austriace, a oștirilor lui Neculai Pavlovici readusese pe domn în scaun, el încredință lui Negri departamentul nou-înființat al lucrărilor publice.

În primăvara anului 1855 se adunase la Viena o Conferință a puterilor beligerante la care mai luau parte Austria și Prusia, spre a trata despre condițiunile păcii și a pune la cale starea de lucruri având a fi stabilită în răsăritul Europei după încetarea războiului* și tot în urma inițiativei lui Grigore Ghyka. Poarta a hotărât ca Moldova și Țara Românească să trimată la Viena, spre a da plenipotențiarului otoman lămuririle necesare în chestiunile privind principatele, câte un boier ales de domnul respectiv de pe o listă de trei persoane propuse lui de Poartă. Domnul Moldovei mai izbutise să obție ca lista ce i s-a trimes de la Țarigrad spre a alege pe cel însărcinat cu asemene misiune delicată să cuprindă numele a trei bărbați pătrunși de ideile naționaliste: Mihalache Pașcanu, Costache Negri și Gheorghieș Sturdza de la Dulcești. Și din aceștia el a ales pe Costache Negri. Instrucțiunile cuprinse în scrisorile adresate lui Negri la Viena și pe urmă la Constantinopol arată mărimea de suflet a domnului și încrederea ce o punea în vrednicia însărcinatului său.

Nici în aceste scrisori, nici în memoriul pe care îl întovărășea cea dintâi nu vorbește de unire sau de principe străin. În drumul lor spre Viena sau spre Țarigrad, aceste scrisori puteau să cadă în mâna guvernului austriac sau a celui turcesc, și unul, și altul puțin scrupulos în materie de inviolabilitate a secretelor corespondenței, și darea în vileag a scopului în care lucra domnul Moldovei ar fi avut drept rezultat, pe lângă periclitarea desăvârșită a situațiunii sale, și măsuri pentru înăbușirea imediată a mișcării în capul căreia se pusese. Își concentrase deci toate silințele asupra redobândirii autonomiei ce ni-o garantau ve-

* Războiul Crimeii (n. red.).

chile noastre tratate cu Poarta și din care, în urma cotropirilor necontenite în curs de veacuri ale turcilor și a amestecului blăstămat în afacerile noastre al Rusiei, nu mai rămăsese în ființă mai nimica. Totuși aceste scrisori, mai ales acea dintăi, reprodusă aici în rezumat[1], trădează tendințele liberale și naționaliste ale domnului Moldovei, mai lăsând să se întrevadă ideea domnului străin.

Negri, când a plecat la Viena, în primăvara anului 1855, a luat cu el un lung memoriu ce-i fusese încredințat de domn și în care se expunea natura legăturilor dintre Poartă și principatele române, textele (mai mult sau mai puțin autentice) ale tratatelor încheiate de Mircea, Bogdan Chiorul și Petru Rareș cu Poarta, lămuriri asupra vechei alcătuiri a acestor țări și a preschimbărilor aduse acestei alcătuiri în cursul veacurilor, asupra războaielor dintre ruși și turci și a tratatelor încheiate de aceste împărății, care conțineau articole relative la principate. Trecând apoi la alcătuirea viitoare, se pronunța pentru sistemul monarhic constituțional, cu două camere, din care cea de jos aleasă după sistemul censitar, numai acei având diplome de studii fiind scutiți de cens. Domnul avea să fie ales dintr-o familie din țară sau pe viață, sau în chip ereditar.

1. În iarna anului 1893–1894, fiind prefect la Bacău și ducându-mă la Tețcani, la ruda mea, mult regretatul Dimitrie Rosetti-Tețcanu, l-am găsit ocupat să copieze spre publicare hârtiile rămase de la Costache Negri. Cerându-i să mă lese să ieu cunoștință de ele, mi le-a pus îndată la dispoziție și, în cele trei sau patru zile cât am stat atunci la Tețcani, am luat număroase note din cuprinsul lor. Printre ele se aflau între multe altele și mai multe scrisori ale bunului meu, Grigore Ghyka, pe care m-am grăbit să le copiez pe de-a întregul. În cursul deselor mele schimbări de domiciliu și peregrinări de atunci și până acuma, rătăcisem cu desăvârșire plicul în care îmi aduceam aminte că le închisesem. Numai în anul trecut, întâmplarea a făcut că, deschizând alt plic mai mare, purtând o inscripție: *hârtii grecești,* și care conținea într-adevăr hârtii grecești, dar și plicul cu copiile făcute la Tețcani. Din nenorocire lipsea din plic tocmai cea mai interesantă din scrisorile lui Ghyka Vodă, acea dintăi, dar rămăsese un rezumat succinct al ei, rezumat făcut în primul moment, înainte de a fi luat hotărârea să le copiez. Reproduc mai sus atât acel rezumat, cât și textul celorlalte scrisori în traducere română.

Pe lângă memoriu mai era și o lungă scrisoare a domnului, a cărei copie integrală am pierdut-o, în care acesta explica lui Negri că el nu este mulțămit cu proiectul de alcătuire propus pentru Moldova în memoriu, că el ar fi voit să introducă instituții mai largi, dar că nu a putut să obție pentru aceasta consimțimântul sfetnicilor săi. Ar fi dorit ca, la alegerile pentru cameră, să *ieie parte ocoalele* (adică satele), iar ca DOMNUL ALES SĂ IASĂ DIN MĂRUNTAIELE NAȚIUNII *(des entrailles de la nation)*.

Iacă acum celelalte scrisori în întregime:

„Ieși, 23/25 mai 1855

Scumpul meu Negri,

Am primit chiar acuma scrisoarea Dumitale de la 14 mai și sunt foarte satisfăcut de noutățile ce mi le comunici.

Nu aștepta deschiderea Conferințelor pentru a supune reprezentanților Puterilor lămuririle scrise cu care te-am însărcinat prin scrisoarea mea precedentă.

Partea cifrată a depeșei Dumitale este foarte interesantă, dar sunt oare asigurările ce ni se dau îndestulătoare? Aici stă chestiunea.

Aruncă într-un noroc ideea următoare în convorbirile ce le vei avea cu B (probabil contele Buol*).

Dacă Puterile Aliate nu câștigă certitudinea că ele vor putea obține concursul înarmat al Austriei în chestiunea Orientului și dacă nu-i este permis Europei să spere că anexarea Basarabiei către Moldova să se poată face vrodată, care ar fi oare atunci considerația politică care ar împiedica Puterile Aliate să asigure Austriei posesiunea Basarabiei și, prin urmare, acea a gurilor Dunărei, precum și acea a unei fruntarii militare ca Nistrul? Atunci numai ar avea Turcia Europeană flancurile sale asigurate împotriva Rusiei, iar Principatele Dunărene nu ar mai fi expuse la năvălirile periodice ale acestei din urmă Puteri.

În ce privește moldovenii, dacă ei trebuie să renunțe la speranța ca Basarabia să li fie vrodată restituită, vor preferi de o

* Karl Ferdinand conte von Buol-Schauenstein (1797–1865), ministru de externe al Austriei (1852–1859) (n. red.).

sută de ori să vadă Austria în posesiunea acestei provincii în locul Rusiei, care este un vecin foarte periculos și intractabil.

Chiar numai pentru a ne izola cu desăvârșire de Rusia, ar trebui ca o putere de primul ordin să puie mâna pe acea provincie, sau, dacă politica se opune acestei soluțiuni, ca acest teritoriu să rămâie neutru și să fie ocârmuit de un senat.

Această combinație ar concilia interesele obștești, fără ca cucerirea sau păstrarea acestei provincii să prezinte mari greutăți.

Poți, dragă Negri, să mai adaugi că aceasta este ideea mea, în cazul când ți s-ar părea că este primită în chip favorabil.

Al Dumitale afecționat,
GR. GHYKA"

„Iești, 20 mai 1855

Scumpul meu Negri,

Scrisoarea Dumitale din 12 mai mi-a sosit astăzi și am cetit-o cu mult interes.

Fii prolix, scumpul meu, și intră în toate amănuntele; îmi place să te urmez și să te cetesc fără ca să mă ostenesc.

Principele Știrbey nu și-a trimes încă delegatul la Viena; și-a permis chiar să facă în această privință observațuni Porții, care s-a formalizat.

Are de apărat interese personale și nu mă prea mir că se găsește îngăimat. Nu am alte instrucțiuni pentru Dumneata decât să faci ce-i ști că este mai bine pentru ca să obținem vechile noastre drepturi politice: pune-te în patru pentru a ajunge să le obții.

În ce privește persoana mea, nici nu te gândi la dânsa, căci, îți repet, scumpul meu, că nu țin deloc la putere; ceea ce ambiționez este fericirea țării mele; fă-o și vei fi binemeritat de la patrie.

Este bineînțeles că țin în chip esențial ca aceste drepturi să-i fie hărăzite în timpul domniei mele. Ar fi, zău, o frumoasă amintire ce i s-ar lăsa: să mor după aceea mi-ar părea dulce de tot.

Dă explicațiile necesare asupra celor două tratate; aceasta urgent, spre a înlătura orice neînțelegere.

Te îmbrățoșez și sunt Al Dumitale afecționat,
GR. GHYKA"

Negri s-ntoarse de la Viena aducând asigurările plenipotențiaților puterilor întrunite la Viena în Conferință cum că drepturile de autonomie ale principatelor vor face obiectul celei mai serioase luări în considerație și că se va ține samă de ele. După puține săptămâni însă fu din nou trimes în misiune, de astă dată la Constantinopol, împreună cu Dumitru Rallet, în chestiunea veniturilor mănăstirilor închinate Locurilor Sfinte din Orient. Mai aveau să se ocupe și de alte chestiuni, printre care era și aceea a unui ajutor bănesc anual de război de patrusprezece mii de galbeni. Nu mi-a fost încă cu putință ca să stabilesc din partea cui venise inițiativa acestei propuneri. Domnul sondat în această privință de către Negri și Rallet răspunde prin următoarea scrisoare:

„Ieși, 26 septembrie 1855

Domnilor,

Mă felicit să aflu din scrisoarea Dumneavoastră din 30 septembrie (vederat stilul nou) că afacerea noastră merge bine și că promite lucruri minunate. Tot împingeți la roată și nu vă lasați, Domnilor, înainte să fi isprăvit această chestiune care interesează țara noastră în chip atât de viu.

Am chibzuit în chip serios asupra sumii ce credeți că o puteți oferi guvernului turcesc și cred că, pentru moment, ar trebui să vă mărginiți numai a vă deschide în această privință către reprezentanții Puterilor aliate, cerându-li părerea: *dacă nu ar fi mai bine pentru noi să așteptăm ca chestiunea Orientului să intre într-o fază nouă, care nu va întârzia să se desemneze îndată ce armatele rusești vor fi izgonite din Crimeea. Atunci contigentul ce-l vom oferi în oameni și în bani își va purta îndată roadele; căci va fi atunci vorba de recucerirea Basarabiei, expedițiune la care în toate chipurile va trebui să participăm, spre a ne putea prevala de dânsa, față de puteri, în momentul și la locul oportun și, prin botezul sângelui, să consacrăm încorporarea acestei frumoase provincii către Moldova, care va trebui să fie păzitoarea ei.* Jertfind astăzi patrusprezece mii de galbeni, prin anuitate, ar fi același lucru ca adăugirea unei picături de apă în ocean, în proporțiune cu număroasele sacrificiuri ce Poarta și le impune, ar fi pentru noi a distra o sumă

însemnată din veniturile publice, sumă ce ar trebui să fie prealabil afectată la lichidarea datoriei naționale, și acest act de generozitate ar trece nebăgat în samă, *pe când cealaltă combinație ar putea să ne ducă departe.* Să fim turci prin instinct, dar să rămânem moldoveni prin datorie. *Și eu sunt de părere că, mai târziu, va trebui să contribuim, în oameni și în bani pe scară mare.* Pipăiți această chestiune în chip dibace cu bărbații de stat și cercetați terenul.

Al Dumneavoastră afecționat,
GR. GHYKA"

În timpul căimăcămiilor nu primi nici o slujbă și fu unul din luptătorii cei mai convinși ai partidului unirii, căruia îi făcu servicii prețioase.

Adevărata și marea activitate politică a lui Negri este însă legată de domnia lui Cuza, de care îl lega o veche și strânsă prietenie. De la început el este trimes la Constantinopol spre a stărui pentru recunoașterea de către Poartă a îndoitei alegeri a domnului. Poarta, fără a cuteza să refuze recunoașterea în chip formal, făcea fel de fel de greutăți, întemeindu-se pe textul strict al Convenției, care pretutindeni vorbește de doi domni. Negri avea sprijinul ambasadorului francez, iar Poarta, puternic sprijinită și chiar îndemnată de Austria, aștepta în realitate rezultatul războiului ce era gata să izbucnească între cele două împărății. Dacă Austria ar fi învins, nu poate încăpea îndoială că îndoita alegere a lui Cuza n-ar fi fost confirmată de Poartă și unirea desăvârșită s-ar fi putut efectua numai cu mult mai târziu. Nu se știe chiar dacă, în asemene caz, alegerea lui Cuza nu ar fi fost anulată și toate readuse în starea de mai înainte. Din fericire Franța a fost învingătoare, iar Austria, învinsă, și sultanul n-a îndrăznit să se opuie dorinților clar exprimate de Napoleon al III-lea, dar a urmat să invoce și să ridice pretexte pentru a întârzia confirmarea alegerii. Corespondența lui Negri cu Cuza arată cu câtă perspicacitate cel dintâi, încă din primele zile ale sosirii sale în Constantinopol, a judecat situația, cu cât tact, cu câtă sagacitate a lucrat pentru înlăturarea acestor pretexte, cât de adevărat descrie el situația în rapoartele sale către domn.

Dar serviciile lui Costache Negri au fost mai ales mari și prețioase în timpul ce a decurs între învestirea lui Cuza și recunoașterea de către Poartă a unirii definitive. Rapoartele sale arată cu câtă dibăcie, cu cât devotament către țară și domn a lucrat Negri, ce sfetnic și ajutor prețios a fost pentru Cuza.

Tot el, în calitate de agent diplomatic al țării la Constantinopol, a fost însărcinat, după secularizarea averilor mănăstirești, să ducă negociațiunile privitoare la chestiunea acestor bunuri închinate Locurilor Sfinte din Orient. În această chestiune el a avut să lupte nu numai cu vicleșugurile și șiretenia clerului fanariot, dar și cu meșteșugurile și fățărnicia diplomației țariste, pentru care apărarea intereselor materiale ale fruntașilor bisericii răsăritene era o vajnică chestiune de prestigiu în Orient. Însărcinat la Ministerul Afacerilor Străine cu studierea acelei chestiuni, am avut la îndămână toate dosarele privitoare la acea chestiune și mi-am putut da samă de conștiința și de perspicacitatea cu care Negri a apărat cu acest prilej averea țării.

Revoluția de la 11 fevruar a pus capăt vieții sale publice. Prieten devotat și partizan convins al lui Cuza, indignat de chipul în care fusese răsturnat acel a cărui iubire de neam și rodnică activitate pentru asigurarea viitorului țării nimene mai mult decât el nu fusese în stare s-o aprecieze, renunță la viața publică și refuză în chip statornic toate slujbele ce i se propuseră. Primi numai, la 1869, să facă parte din comisiunea însărcinată să restabilească fruntaria noastră cu Austro-Ungaria, astfel cum fusese stabilită prin actele încheiate în veacul al optsprezecelea între Poartă și Austria, dar care fusese de fapt simțitor modificată în urma cotropirilor succesiv săvârșite de Austria aci.

Dar guvernul român deloc nu se gândise să adune materialul de acte și de hărți trebuitoare pentru dovedirea acestor încălcări. Când Negri și colegii lui se găsiră în fața delegaților austro-ungari, ei găsiră niște oameni care studiase chestiunea în chip amănunțit, aveau de la guvernul lor instrucțiuni precise și erau înzestrați cu un întins material de acte și de hărți cu îngrijire ales pentru a susține starea de fapt a graniței, iar delegații români, neavând nimic în mână, nu aveau ce să răspundă. Comisia nu putu să parcurgă decât o parte a fruntariei. Negri, la întoarcerea lui, era indignat de ușurința cu care guvernul ro-

mân îi expusese, pe el și pe colegii lui, să se facă de râs. De aceea, când, în anul următor, guvernul făcu din nou apel la el pentru urmarea lucrărilor pe fruntarie, Negri răspunse printr-un refuz categoric, motivat mai ales pe faptul că, nepunându-i-se la dispoziție nici material documentar, nici hărți, nu mai voiește „să steie ca un nemernic" în fața străinului care dispunea de toate actele necesare.

Călătoriile lui Negri, contribuțiile sale la ajutarea politicii naționaliste, cumpărările de tablouri, disprețul lui desăvârșit pentru ban și mai ales dărnicia lui nemăsurată încurcase încă de timpuriu frumoasa lui avere. Mama spunea că, la întoarcerea ei în țară, se povestea în Iești că Negri dă țăranilor de la Mânjina mese la care li se servesc icre negre: fapt este că nu putea să vadă o nevoie fără ca s-o ajute, o faptă bună sau folositoare pentru țară la care să nu ieie parte. La 1848 înlesnise din punga lui întoarcerea de la Paris în țară a celor mai mulți tineri români aflați în acea capitală; prea puțini din ei gânditu-s-au să-i restituie sumele împrumutate, care, de altmintrelea, el nu le-a reclamat niciodată. Fusese silit, încă de timpuriu, să-și vândă moșia și se stabilise, aproape ruinat, la Târgul Ocnei, de a cărui pozițiune fusese sedus și pe care îl numea râzând: *la dernière étape des prolétaires* (ultima etapă a proletarilor). Ducea acolo un trai foarte simplu, căci acest bărbat atât de darnic, atât de disprețuitor de ban, avea pentru sine trebuințe foarte puține, iar disprețul lui pentru lux ținea pasul cu acel ce-l avea pentru ban.

A locuit dintâi într-o casă din târg, în care de nenumărate ori am însoțit pe părinții mei, casă din care au rămas astăzi numai slabe rămășiți din temelii. Soră-sa Zulnia, căsătorită cu Vasile Sturdza, unul din fruntașii care au dus lupta pentru unire și a fost membru în Căimăcămia de Trei, se stabilise și ea în Târgul Ocnei, unde, pe o poziție din cele mai pitorești, pe malul stâng al Trotușului, a clădit o casă căreia i s-a dat denumirea de *chalet*. Pe când se afla încă în slujbă, la Constantinopol, Negri cumpărase, pe malul drept al Trotușului, un loc foarte frumos, pe niște stânci, unde clădise o casă cu două rânduri, în stil oriental, care nu fusese cu totul terminată când trebui să părăsească pe acea din târg, ceea ce îl făcuse să se stabilească, la 1866, într-un fel de dependință, tot cu două rânduri, în care a trăit

până la săvârșirea lui din viață, nedispunând de mijloace îndestulătoare pentru a-și isprăvi casa[1].

Dacă traiul său era foarte simplu, ospitalitatea îi era din cele mai largi. Mai ales în timpul verii, casa era totdeauna plină de oaspeți. Pe lângă un cârd de nepoți și de nepoate care petreceau la el, număroși cunoscuți, cu prilejul mergerii lor la Slănic sau a întoarcerii lor de acolo, trecând pe dinaintea porții lui, se opreau și luau parte la masa lui simplă, dar abundentă. Când era singur, își petrecea vremea cu cetitul și cu lucrul la grădina ce o sădise împrejurul casei, unde pusese pomi de soi și viță minunată. De câte ori găsitu-l-am cu sapa, cu hârletul, cu grebla sau cu cuțitul în mână, îmbrăcat, vara, în largi haine de pânză albă, toamna în haine de șaiac de aceeași făptură, cu o largă pălărie, de paie sau de pâslă, pe cap și încălțat cu ciubote până la genunchi.

Te primea totdeauna în chipul cel mai afabil și știa să deie convorbirii o directivă potrivită cu vârsta, cultura și inteligența musafirului. În memoria lui era înmagazinată o adevărată comoară de fapte, de lămuriri și de amărunte asupra trecutului. Când vorbea despre oamenii pe care îi cunoscuse, judecata lui asupra lor era totdeauna dreaptă, cu tendență vederat binevoitoare și plină de indulgență. Numai față de două categorii de oameni această indulgență era mai mică și mi-a fost dat să aud chiar judecăți aspre pronunțate de el: *Roșii*, înțelegând sub această denumire pe liberalii munteni, și evreii. Denunța mai ales cu indignare *ipocrizia* celor dintâi și primejdia ce o înfățoșa pentru țară prezența într-însa a unui atât de mare număr de evrei. Deplângea *crima* comisă de Mihai Sturdza când li *vânduse* dreptul

1. Casa în care a murit acest fruntaș între fruntașii țării, pe care soția lui o vânduse lui Costache Corbu din Bârlad și în care, după mutarea mea de la Căiuți, am venit patru ani, nu mai există; pe locul ei s-a ridicat noua clădire a spitalului înființat de Grigore Ghyka și încredințat de el Epitropiei Sfântului Spiridon. Era în destul de proastă stare: îl supranumisem „Castel crăpat", iar după reparațiile făcute de mine „Castel cârpit". Poziționea acelui loc, pe niște stânci ce se ridică deasupra Trotușului, este minunată. Când, la mai, mă întorsesem acasă de la gară și intram pe lungul pod de lemn care lega atunci amândouă malurile Trotușului, pod dispărut și el, Castelul cârpit, înconjurat de o mare de tufe de liliac înflorite deasupra stâncilor, îmi făcea efectul unui peisagiu din poveste.

să năvălească în țară. Totuși era drept către ei și înfiera cu asprime brutalitățile săvârșite împotriva lor la Bacău, în anul 1868.

Era de o rară modestie, nu scoțea niciodată faptele sau persoana lui în relief, nu vorbea de jertfele aduse țării, nici de serviciile însămnate făcute statului. Binefacerile lui ar fi rămas pe veci necunoscute dacă nu ar fi fost date în vileag de acei care se folosise de ele sau de alții la cunoștința cărora ajunse din vro întâmplare oarecare. Vanitatea și fudulia erau două simțiri ce-i erau cu totul necunoscute.

Iacă o nostimă lecție de simplicitate ce a dat-o unui concetățean din Târgul Ocnei:

Cuconul Iorgu Metaxa era unul din fruntașii târgului, pe care voturile ocnenilor îl adusese de mai multe ori în capul administrației comunale. Cuconul Iorgu avea o vie producând vin roșu foarte bun și o livadă cu fructe de soi, de care era mândru. Mergând într-o toamnă să facă o vizită lui Negri, acesta bineînțeles îl duse în grădină, unde Metaxa fu încântat de strugurii de poamă ananas pe care Negri cel dintâi îi introdusese în țară. Negri, care se îngrijise de un paner, îl umplu cu struguri aleși de acest soi, întovărăși pe musafir până la poartă, unde, despărțindu-se de dânsul, îl rugă să primească „acei câțiva struguri", înmânându-i totodată panerul. Atunci cuconu Iorgu, fără a primi panerul, se închină din nou înaintea lui Negri zicându-i cu un aer de demnitate jignită:

— Foarte vă mulțămesc, cucoane Costache, oi trimete rândașul ca să-mi aducă panerul, și a plecat.

Negri n-a zis nici un cuvânt, dar a rămas la poartă până când a socotit că Metaxa a câștigat un bun avans, apoi, cu pasul lui liniștit, dar mare, a plecat spre casa lui cuconu Iorgu. Ajuns acolo și găsind un servitor în curte, îi dădu panerul zicându-i:

— Dă acest paner cu poamă lui cuconu Iorgu, cu închinăciuni, și spune-i că i l-o adus cuconu Costache Negri.

Negri către familia lui nu a pomenit un cuvânt despre această întâmplare, căci cucoana Catinca, care mi-a povestit-o, mi-a zis că a aflat nu de la frate-său, ci de la târgoveți.

A murit la septemvre 1876 în urma unei pneumonii pe care i-a atras-o tot dorința lui să facă bine.

Cunoștea și proteja pe un biet birtaș din Târgul Ocnei ale cărui afaceri mergeau prost. Mergând, nu știu pentru ce interes, la iarmarocul ce se ținea la Rădeana, la 8 septemvre 1876, a dat peste protejatul său, care deschisese acolo, sub un cort, o *locantă*. La întrebarea lui Negri dacă treburile îi merg bine, răspunse că, dimpotrivă, merg foarte rău, căci iarmarocul este cât se poate de slab și, de ar fi știut, nu venea, căci are să aibă mare pagubă, deoarece nu avuse până atunci decât un singur mușteriu și are să fie silit să arunce bucatele ce le pregătise. Negri ar fi rămas bucuros să mănânce la el niște bucate despre calitatea cărora nu-și putea face nici o iluzie, numai ca să-i mai micșoreze câtuși de puțin paguba, căci se știa bărbat cu stomah sănătos, dar făgăduise lui Manolache Donici să mănânce la el, iar ceasul mesei nu numai sosise, dar chiar trecuse. Se despărți deci de birtașul protejat și se grăbi să urce dealul destul de mare și de răpede care de la iarmaroc duce la curtea de la Rădeana, unde ajunse tocmai în momentul în care Donici și cu numărosii musafiri ce la acel prilej îi avea totdeauna în casă se scoborau în sofragerie. Se puse la masă, dar gândul pagubei ce avea s-o aibă protejatul său îl chinuia. Mâncă puțin, iar după ce se sculară pretextă că are o afacere urgentă în iarmaroc și plecă înapoi, fără măcar să-și beie cafeaua, merse drept la locanta birtașului de care se interesa și-i ceru un fel de bucate oarecicare și o cafe. După ce plăti acest suplement de masă în chip generos, s-întoarse iar la curte, unde-i rămăsese căruța și mantaua. Până în acel moment căldura fusese foarte mare și Negri, care plecase de la Târgul Ocnei îmbrăcat în haine de șaiac cam pline, asudase tare. În momentul ieșirii de sub cortul locantierului, începuse să bată un crivăț puternic, care deveni tot mai violent și mai puternic pe măsură ce urca dealul Rădenii: ajunse sus înghețat. A doua zi se și declarase o pneumonie care, ajutată de nepriceperea medicului primar din Bacău, Dumbrăveanu, și în ciuda naturii voinice a bolnavului, îl duse la mormânt.

Din toți bărbații pe care i-am cunoscut, acel care se apropia mai mult de perfecțiune a fost fără îndoială Costache Negri.

Negri a lăsat o fiică, numită Josefina, ce o avuse dintr-o legătură de dragoste cu o cântăreață de operă germană, pe care o cunoscuse în timpul călătoriilor sale în Italia. Dăduse acelei fiice o creștere foarte îngrijită, o înzestrase și o măritase.

CAPITOLUL VI

Vecini, rude, prieteni și cunoștințe
(urmare)

La porțile Târgului Ocnei se întindea, până la Palanca, la granița ungurească, uriașul domeniu Comănești, cuprinzând 64 000 de fălci (adică peste 90 000 de hectare). Partea principală era alcătuită din Comăneștii propriu-ziși, moșie domnească până la 1804, care se întindea de la satul Comănești până la graniță. Sătenii zisului sat făceau serviciul de *plăieși,* adică de păzitori ai granițiii, și, drept simbrie pentru acest serviciu, aveau uzul locurilor de hrană ale acestui întins domeniu plus acel al pădurilor care alcătuiau cu mult cea mai mare parte dintr-însul. În anul 1804, domnul țării, Alexandru Moruzi, dărui logofătului Costache Ghyka (Sulgearoglu) întreaga moșie domnească Comăneștii, și aceasta, după știința mea, a fost cea de pe urmă danie de moșie domnească în Moldova, pentru bunul temei că nu mai rămăsese alta. Urmașii lui Costache Ghyka, fiul său mai mare Dumitrache și nepotu-său Nicu, cumpărară pe de o parte de la răzăși părțile din Dărmănești și Dofteana, ajungând astfel cu hotarul până la porțile Târgului Ocnei, iar pe de alta părțile din Văsiești și alte hotare cuprinse între Comănești și graniță, alcătuind acel complex urieș, în care au rămas numai două *enclave* relativ mici de loc mănăstiresc. Acest domeniu aparținea, când m-am trezit eu, copiilor lui Nicu Ghyka, care se sinucisese la 1851 și despre care am vorbit mai pe larg în întâiul volum al acestor *Amintiri.* Am mai arătat tot acolo că el era fiul unei fiice a bunului meu Răducanu, din întâia lui căsătorie cu Elena Balș, deci nepot de soră al tatei (care era numai cu un an mai mare decât el) și, din partea ghykulească, văr primar cu bunul meu despre mamă, iar aceasta îi era nepoată de văr primar.

Mai mult încă decât această îndoită rudenie, faptul că fusese coleg de universitate, în Germania, cu tata și cu moșii mei strânsese legăturile dintre ei și-i făcea să se privească ca frați.

Am mai arătat că el se sinucisese pentru că, într-un moment de deznădejde, vânduse, pe preț de nimica, moșia Comăneștii lui Lascar Cantacuzino-Pașcanu. Prin testamentul său, Nicu Ghyka însărcinase cu epitropia copiilor, pe lângă mama lor, pe moșu-meu, Lascar Rosetti, iar pe tata cu apărarea înaintea justiției a tuturor pricinilor familiei. Moșu-meu nu primi tutela, dar tata rămase până la sfârșit prietenul și sfetnicul devotat al văduvei celui mai drag din tovarășii lui de tinerețe[1]. Dar marele noroc al copiilor lui Nicu Ghyka a fost, pe lângă înțelepciunea și spiritul de jertfă al mamei lor, faptul că bunica lor, Marghiolița Ghyka, se căsătorise în a doua căsătorie cu Mihalache Pașcanu, unul din boierii cei mai cuminți și cei mai respectați din Moldova, care făcea și el parte din consiliul de familie.

De la întâia consfătuire se constatase că singurul mijloc pentru ca orfanii să rămâie cu ceva avere era ca Lascar Pașcanu să primească restituirea arvonei de cinci mii de galbeni ce o dăduse pentru cumpărarea moșiei Comănești, dar nu-și ascundeau greutatea lucrului, acea cumpărare alcătuind o afacere minunată pentru Lascar Pașcanu, bărbat bogat, dar strângător și nefiind deloc indiferent la câștig. El era nepot de frate al lui Mihalache Pașcanu, dar relațiile dintre dânșii erau rupte, moșul crezând că are serioase temeiuri de nemulțămire împotriva nepotului; îi venea deci greu, în asemene împrejurări, să meargă el la nepot pentru ca să-i ceară un însemnat sacrificiu material. Totuși afecțiunea ce o avea pentru fiica soției sale și pentru cei cinci copii amerințați să rămâie săraci îl făcu să-și calce pe inimă și,

1. Deși nu făcuse studii de drept, tata era un excelent cunoscător al legislației în vigoare la noi înainte de introducerea Codului Napoleon, apoi dobândise o temeinică experiență în această materie, în însușire de membru, apoi de președinte al *Curții Apelative* din Iași, și avea în această privință rari aptitudini firești. Prietenii lui veneau de departe pentru a-i cere sfaturi în procesele lor. Lăsase reputația unui judecător de o absolută imparțialitate, cu totul inaccesibil *hatârului*: lucru neobișnuit atunci, care, de altfel, nu părea în contrazicere cu firea lui impulsivă și pornită.

luând cu dânsul cinci mii de galbeni, se duse la Lascar Pașcanu și-i ceru să primească restituirea arvonei, renunțând la cumpărătura Comăneștilor. Lascar Pașcanu dintâi refuză cu hotărâre și numai după o discuțiune ce ținu mai bine de două ceasuri și înfățoșă când momente de violență, când altele patetice din partea bătrânului boier, acesta izbuti să smulgă nepotului său *zdelca* ce o avea de la Nicu Ghyka.

Dar datoriile lăsate de defunct erau așa de mari, dobânzile atât de grele, încât situația rămânea din cele mai încurcate. Tânăra și frumoasa văduvă se retrase la Comănești, unde duse un trai din cele mai modeste, venitul moșiei sale de zestre, Mândreștii, de la ținutul Tecuciului, ușurând în chip însemnat situația generală. Nu se știe cum ar fi ieșit lucrurile și dacă, cu toată restrângerea de cheltuieli și cu toate silințele văduvei, ajutată de devotamentul dezinteresat al lui Kemminger, omul de afaceri și prietenul sincer al lui Nicu Ghyka, dacă la urma urmei nu s-ar fi impus, s-înțelege, în mai bune condițiuni decât întâia oară, vânzarea Comăneștilor, de nu s-ar fi înființat în curând Banca Moldovei. Această instituțiune de credit ipotecar pe lungi termene, înființată la Ieși cu capital german mărit și cu altul din țară, rău administrată de la început de directori, unii incapabili, alții necinstiți, a ruinat pe acționarii săi, străini sau pământeni, dar a fost mijlocul prin care toți acei debitori care au știut să-și măsoare traiul după resursele ce li rămâneau, odată ratele achitate, și și-au exploatat moșiile cu pricepere le-au scăpat și le-au păstrat copiilor lor. Catinca Ghyka a fost din numărul acestor de pe urmă: ea a crescut patru fii în străinătate, la Universitatea din Berlin și la Viena, ducând în acest timp un trai modest la Comănești. Legea rurală, despre care se zicea că va ruina proprietatea cea mare, dar care a ajutat pe acei din proprietari care au fost cuminți, au vândut bonurile la vreme și, din vânzarea lor, și-au plătit sau și-au redus în mod însemnat datoriile, a avut urmări folositoare mai ales pentru Ghykuleștii de la Comănești. Pe uriașul lor domeniu *locuiau* și făcuse boieresc mai bine de două mii cinci sute de gospodari, din care era un număr însămnat de *fruntași* cu câte patru boi. Avură deci să deie vro douăsprezece mii de fălci, pentru care au primit o

indemnitate de aproape optzeci de mii de galbeni (ceva mai puțin de un milion de franci în aur), aceasta, bineînțeles, în bonuri. Cursul bonurilor era neavantajos, lumea nu prea avea încredere în ele și le vându, pierzând 40% din valoare și mai bine, dar la Comănești se aștepta ca bonurile să aibă un curs mai bun și suma ce s-a încasat din acea vânzare a permis curățirea desăvârșită a situației și liberarea moșiei de orice sarcină, permițând moștenitorilor lui Nicu Ghyka să-și împartă o avere care astăzi alcătuiește o valoare de zecimi de milioane în aur.

În anul 1873 sau 1874, Comăneștii au fost împărțiți în chipul următor între cei cinci moștenitori ai lui Nicu Ghyka. Moșia s-a împărțit întâi în două părți compacte, una mergând de la porțile Târgului Ocnei până la un punct la deal de Comănești și cealaltă de la acel punct la granița austro-ungară. Apoi aceste două părți au fost împărțite în câte cinci părți și fiecare moștenitor a tras sorți pentru o parte din jumătatea de la vale a moșiei și alta în jumătatea de la deal. Sorții au dat Comăneștii propriu-ziși, cea mai în amonte din jumătatea de la vale, lui Dumitru, fratelui celui mai mare, împlinind astfel visul lui cel mai scump.

Relațiunile intime între Catinca Ghyka, mama și tata au urmat până la sfârșit; părinții mei o iubeau mult și aveau pentru dânsa o stimă deosebită. Dacă cultura nu-i era mare lucru, și deloc nu se putea privi ca intelectuală, era foarte bună la inimă și plină de bun-simț; o femeie practică, o mamă devotată și o prietenă credincioasă; avea oroare de intrigi și n-am auzit-o niciodată vorbind pe cineva de rău. Și-a păstrat frumusețea până la bătrânețe.

Deși era văduva vărului nostru primar, noi, copiii, îi ziceam mătușă. Îmi era dragă mătușa Catinca, fiindcă era bună, frumoasă și indulgentă; m-a scos de la număroase *penitansuri,* dar îmi era dragă mai ales fiindcă era mama Mariei, și Maria a fost pasiunea copilăriei și a adolescenței mele. Această pasiune a început când ea era de nouă ani și eu de șăpte, în grădina de la Căiuți. Îmi aduc și astăzi aminte de chipul în care am făcut cunoștință. Era într-o dimineață de vară, venise mai mulți copii străini și eu fusesem însărcinat de mama să li arăt grădina noastră

ca un fel de cicerone. Pe brațul pârâului Căiuțul, care aducea apa în grădină și forma la vale două iazuri, cu ostroave legate prin poduri, se afla o mică cascadă sub o boltă de verdeață și, cu câțiva pași mai la vale, un pod peste acel crac de pârâu. Ajuns pe pod, am arătat vizitatorilor cascada de care eram foarte mândru și obișnuit s-o văd admirată de toți vizitatorii. Spre marea mea mierare aud un glas zicând pe un ton de dispreț:

— Dar asta, dragă, nu-i nimică, să vii la noi să vezi cum trece un braț al Trotușului prin grădină. Și cade în iaz printr-o cascadă de o sută de ori mai mare!

Faptul era perfect de adevărat, precum m-am putut convinge după puțină vreme, cascada noastră, deși drăguță, era o nimica toată, un adevărat joc de copil pe lângă acea de la Comănești, dar observația m-a jignit și am aruncat ochii asupra acelei din gura căreia ieșise și care făcuse un pas înaintea celorlalți copii. Era, parc-o văd și astăzi, o copilă blondă, îmbrăcată într-o rochiță albă, cu pălărie albă de paie pe un cap de *keepsake** și cu o umbreluță tot albă în mână. Ea sosise cu mă-sa noaptea târziu, pe când eu eram culcat, nu ieșise decât în momentul când mama mă însărcinase să arăt musafirilor grădina și n-o băgasem în samă. Mi-a părut așa de frumoasă, încât jignirea ce o simțisem mi-a trecut cu desăvârșire și am rămas ca un prost, cu gura căscată, ceea ce a făcut-o să izbuhnească în râs; acest râs m-a durut neasămănat mai tare decât disprețul ce-l arătase pentru cascada mea. Însă ea, înțelegând îndată că m-a jignit, s-a apropiet de tot de mine și, apucându-mă de gât, m-a sărutat pe amândoi obrajii, zicându-mi:

— Dar grădina ta este într-adevăr foarte frumoasă, asta și grădina noastră de la Comănești sunt cele mai frumoase pe care le-am văzut.

Și din clipa aceea inima mi-a rămas robită de dânsa până după căsătoria ei, iar după acea căsătorie, ea a rămas idealul femeiesc în fața căruia m-am închinat. N-am văzut copilă mai cuminte, mai bună, cu instincte mai nobile, mai generoase, și, pe măsură ce i se dezvolta mintea, se dezvoltau și aplecările firești către tot ce este frumos, bun, adevărat și nobil, aversiunea

* *Keepsake* (engl.): suvenir de porțelan, bibelou (n. red.).

pentru minciună, falsitate, nedreptate sau mișelie. Moștenise toate însușirile frumoase ale părintelui său, care fusese una din cele mai nobile ființi ale Moldovei din întâia jumătate a veacului trecut, și ce bună patriotă era! Îmi aduc aminte cum, la Comănești, pe la 1862, jucam șarade, bineînțeles pe franțuzește; cuvântul uneia din ele era: *courage.* După ce reprezentasem *cou* și *rage,* pentru reprezentarea cuvântului întreg, ea, cu un steag românesc, alcătuit dintr-o nuie de care erau legate cele trei culori, intra răpede pe ușă, urmată de mine și de o soră a mea ținând săbii de lemn în mână, și se avânta asupra unei canapele strigând: „Moldoveni și munteni, înainte împotriva turcilor!" Și eu, urmând-o, gândeam în mine că n-ar fi minune de vitejie ce n-aș face la îndemnul ei. Era atunci de unsprezece ani și eu de nouă. Eu hotărâsem, de la întâia noastră întâlnire, că ea, și nu alta va fi soția mea. Mai pe urmă, începând să-mi dau samă de greutatea lucrului, dat fiind mai ales vârstele noastre respective, închipuirea mea, căreia din mica copilărie îi plăcuse să viseze un viitor plin de fapte minunate, asămănătoare acelor din poveștile ce ni le istorisea la Pralea părintele Zosim și număroasele romane de aventuri în diferite limbi ce începusem să le citesc, urzea pe fiecare zi câte un nou șir de isprăvi strălucite săvârșite de mine, care totdeauna se sfârșeau prin căsătoria noastră.

În urma tulburărilor izbuhnite la Comănești în vara anului 1863 și despre care vom vorbi mai departe, mătușa Catinca Ghyka, temându-se ca această mișcare să nu se mai întindă, a venit cu fiică-sa și cu guvernanta ei la noi, la Căiuți, spre a se sfătui cu tata și, în urma sfatului său, și-a lăsat copila la noi și a plecat la București spre a se plânge domnului. Șăderea Mariei la noi a ținut vro două luni și totdeauna mi-am adus aminte de acest timp ca de raiul copilăriei mele. Scumpul nostru musafir lua parte la unele din lecțiile noastre și eram foarte mândru văzându-mă în stare să-i pot fi de mare ajutor la rezolvarea problemelor de aritmetică.

Bineînțeles că niciodată nu i-am spus că o iubesc; își va fi dat ea samă de cultul ce i-l închinasem? Nu știu: femeile, mici sau mari, bune sau răle, au din fire darul să găsească asemene simțiminte inspirate de ele, ca și acel să ascundă faptul că le cunosc.

Ea, cât eram copii, mă trata ca pe un frate mai mic și nu sta la îndoială pentru a mă certa de câte ori făceam vro prostie, vro poznă sau vro necuviință, ceea ce mi se întâmpla prea des. Și nu arareori datu-m-am în lături de la greșală, chiar când eram departe de dânsa, știind că asemene faptă mi-ar atrage dezaprobarea sau disprețul ei. Căsătoria ei cu Alexandru Știrbey, fiul fostului domnitor al Țării Românești, îmi pricinui, s-înțelege, o durere din cele mai vii. O săptămână întreagă capul meu n-a făcut alta decât să urzască planuri de ucidere a logodnicului, dar, la vârsta de șăsăsprezece ani, asemene dureri trec; a trecut deci și a mea, dar ea a rămas pentru mine idealul femeii. Și de câte ori mai pe urmă veneam la București și o revedeam eram mândru de dragostea mea de copil, mândru de strălucita ei frumuseță, mândru de nobilimea și de generozitatea sufletului ei, de bunătatea ei, de chipul în care alina durerile și suferințile, de renumele ei neprihănit ca soție, ca mamă neadormită și iubitoare. Și cătră acel pe care altădată voiam să-l ucid, învățând să-i apreciez marile însușiri, nu mai simțeam decât o sinceră afecțiune și prietenie. Apoi ce moldovancă bună rămăsese! Cum își păstrase nestricat graiul, ce bine știa să puie la locul lor afectările de superioritate ce încercau câteodată să le ieie unii din frații munteni, cu ce plăcere se întorcea, în fiecare vară, în Moldova noastră, pe malurile Trotușului ei iubit.

S-a stâns la vârsta de treizeci și patru de ani, plânsă de toți acei care o cunoșteau.

*

Nicu Ghyka a lăsat patru fii. Cel mai mare, Dimitrie, și-a făcut studiile în parte acasă, cu un profesor neamț, și în parte la Berlin, unde a dobândit diploma de doctor în drept. Întors în țară, la 1862, n-a vrut să ieie vrun serviciu sub Cuza și a ajutat pe maică-sa și pe Kemminger în administrația Comăneștilor. Această administrație înfățoșa atunci greutăți deosebite. Țăranii din unele din satele ce fusese răzășești, dar pe care urmașii lui Costache Ghyka le cumpărase, au contestat acele vânzări, ca și hotarele daniei lui Alexandru Moruzi, pretinzând că hotărnicia făcută din porunca acelui domn, îndată după danie cuprinde

loc ce nu era domnesc, ci răzășesc. Un lung și costisitor proces care s-a terminat de-abie în a noua decadă a veacului trecut a dovedit cu prisosință cât de puțin întemeiete erau pretențiile lor. Acte incontestabile dovedesc într-altele că Nicu Ghyka a cumpărat de la răzășii, mi se pare din Văsiești, părțile lor spre a-i mântui de exploatarea unui cămătar grec numit Condopol, către care ei contractase un împrumut cu ipotecă. Pe urmă răzășii căindu-se și venind să-l roage să li restituie moșia, iar ei să-i restituie în mai mulți ani banii care urmau să rămâie ipotecați asupra pământului vândut, Nicu Ghyka consimți și li restitui acele pământuri. Dar ei, convingându-se în curând că nu sunt în stare să plătească datoria, au venit din nou la Nicu Ghyka și l-au rugat să ieie iar moșia asupra lui. Dar la Moinești se stabilise Zaharia Moldovanu, un bărbat fără scrupule, dar care luase și el parte la mișcarea de la 1848 și la lupta pentru unire și exercita profesia de advocat. El aţâță țăranii și-i împinse să intenteze proces casei lui Nicu Ghyka, și nu numai pe răzășii din Văsiești, ci și pe sătenii din alte sate, stârnind o agitație grozavă în întreaga parte de sus a complexului. Fără îndoială că sătenii fusese păgubiți chiar prin simplul fapt al daniei lui Moruzi, căci ei până atunci se folosise de locurile de hrană și de pădurile moșiei domnești în schimbul prea ușoarei slujbe de plăieși, pe când acuma erau siliți să urmeze legea comună, lucrând boieresc și dând dijmă pentru cheresteaua ce o făceau. Totuși dania fusese un act perfect legal și, conform obiceiurilor țării, Moruzi nu făcuse altceva decât un lucru perfect legiuit ce-l săvârșise toți domnii de la întemeierea principatului încoace.

Se mai așezase la Moinești încă un avocat numit Popovici, care se întovărăși cu Zaharia Moldovanu pentru a împinge pe țăranii de pe Comănești la sfadă cu Ghykuleștii. Aţâţările lor, ajutate de prefectul Dumitrache Cracti, care ura pe proprietarii Comăneștilor, izbutiră să aducă pe țăranii din satul Asău la săvârșirea unei violențe de fapt asupra persoanei lui Dimitrie Ghyka. Ei îi aținură calea și, pe când trecea într-o după-amiază prin satul lor în trăsură, o opriră, îl scoaseră dintr-însa și-l loviră cu ciomegele până ce leșină. Feciorul și vezeteul care erau cu dânsul împărțiră aceeași soartă. În urma acestui incident,

sora lui Mitică Ghyka, Maria, a petrecut aproape două luni la noi, la Căiuți; maica-sa, având să meargă la București și să zăbovească acolo pentru a obține de la Cuza dreptate, nu voia să lese pe fiică-sa la Comănești, dată fiind agitația țăranilor.

Mitică Ghyka a fost deputat în Constituanta de la 1866, în Camera de la 1870–'71, când s-a pronunțat pentru restrângerea libertăților acordate de acea constituție, aprobând fără rezervă tendințele manifestate de domnitor în această privință la sfârșitul anului 1870, precum și în Camera conservatoare din toamna anului 1888. În privința manifestațiilor sale din Camera de la 1870–'71, trebuie să observ că, dacă el era departe de a fi singurul care aproba aceste tendințe, a fost singurul care a avut curajul să le manifesteze pe față.

Mitică Ghyka a mai fost un excelent președinte de tribunal la Bacău în anii 1867–'68, apoi un bun membru al Curții de Apel de la București și, timp de mai bine de trei ani, un bun prefect la Bacău. De la 1876 încoace nu a mai ocupat nici o funcțiune publică, marea lui grijă fiind să transmită fiului său o parte cât mai mare a fostului complex Comănești.

În anul 1895, împreună cu fiul său Neculai a făcut o expediție vânătorească în Țara Somalilor, în cursul căreia au împușcat mai mulți lei și alte animale de acolo, nu fără a-și risca de repetite ori viața. La întoarcere, Dimitrie Ghyka a publicat o relație destul de amărunțită și de interesantă a acelei călătorii*. După cât știu, ei sunt până acuma singurii români care s-au riscat într-o asemene întreprindere.

Dimitrie Ghyka era un vânător pătimaș și un excelent trăgător cu pușca, era înzestrat cu cele două calități care fac mai ales podoaba bunului vânător: avea multă răbdare și un sânge-rece minunat. Numai la mine, la Căiuți, a împușcat trei urși la vânătoarele ce le făceam împreună.

Sub niște aparențe răci și indiferente ascundea multă bunătate de inimă, era un bărbat fără umbră de fățărnicie, un prieten credincios și sincer. Dacă a avut marea satisfacere să poată preda fiului, asupra căruia își concentrase toată afecțiunea, o

* Dimitrie N. Ghika (Comănești), *O expediție română în Africa*, Stabilimentul Grafic „I.V. Socec", București, 1897 (n. red.).

mare parte din domeniul Comănești, care tată-său îl posedase întreg, a avut durerea să supraviețuiască tragicului sfârșit al acestui fiu. A murit în al optzeci și doilea an al vieții. Al doilea fiu al lui Nicu Ghyka, Eugeniu, a avut o viață mult mai agitată decât cel dintâi. Înzestrat cu o inteligență mai vie decât frate-său și cu o înfățișare frumoasă și cu o mare putere fizică, s-a arătat la început de un caracter mai puțin serios, aplecat spre violență și spre cheltuieli. Fiind încă la Universitatea din Berlin, a făcut datorii destul de însămnate, a căror achitare a fost cerută mamei sale, în țară. Mătușa Catinca pe acea vreme nu știa de unde să economisască ca să plătească datoriile lăsate de soțul ei și să-și crească cei patru fii în străinătate, doi la Berlin și doi la Viena, fără a mai vorbi de educațiunea fiicei, încredințată unei prea distinse dame engleze de neam mare, dar sărăcită, domnișoarei Fitz Gerald. Datoriile lui Eugeniu fiind presante, ea, în urma sfatului tatei, vându caii și trăsura, proprietate particulară a tânărului, ce se țineau la Comănești pe cheltuiala obștească, realiză din acea vânzare o sumă destul de respectabilă pe care o trimese creditorilor care i se adresase și scrise fiului său că, nedispunând pentru moment de alți bani, să se puie la cale cum va ști pentru restul datoriei și să-i achite treptat din pensiunea lui.

Tânărul, foarte supărat, scrise o scrisoare puțin respectuoasă tatei și alta mamei sale, în care o prevenea că, deoarece nu-i dă cu ce să facă cinste iscăliturii sale, pleacă în America spre a lua parte, în oastea federală, la războiul civil ce izbuhnise în Statele Unite și speră să nu se mai întoarcă în țară.

Și făcu precum scrisese. Deoarece nu avea cu ce să-și plătească pasagiul, își oferi serviciile pe bordul unui vas care era pe punctul să plece și pe care ajunse în New York. Acolo, cu toate că nu vorbea limba engleză, grație frumoasei și voinicii sale înfățoșări, faptului că călărea minunat și culturii sale superioare obștei voluntarilor ce soseau din Europa, fu primit ca brigadier într-un regiment de cavalerie. Făcu cea mai mare parte a războiului în corpul generalului Frémont, se distinse, fu rănit de mai multe ori și înaintă răpede: la sfârșitul războiului era căpitan de stat-major. Nu se ținu însă de hotărârea de a nu se întoarce în țară: la începutul anului 1865 era la Comănești, unde

se împăcă cu maică-sa. Dacă frate-său mai mare nu voise să audă de slujbă sub regimul cuzist, el primi după puține luni prefectura de Bacău, unde își făcu nume de dirigător cinstit și vrednic, deși cam apucat. După răsturnarea lui Cuza fu numit prefect de poliție la Iești, unde, în urma evenimentelor de la 3 april, se cerea un prefect *à poigne*. Nu ocupă însă acest post decât câteva săptămâni.

Unui act de energie al lui Eugeniu Ghyka i se datorește că, la 1868, guvernul nostru a putut să obție de la acel austriac numirea unei comisiuni mixte, austro-ungaro–română, care să revizuiască linia graniței între România și Monarhia Habsburgică, în multe locuri încălcată de acea din urmă, și s-o restabilească definitiv, conform convențiunii de la Șiștov. În zadar stăruise de ani de zile guvernul nostru în acest scop. Eugeniu Ghyka, folosindu-se de faptul că un ungur, cu fiii și cu ginerii lui, se stabilise pe un loc ce, fără putință de îndoială, aparținea moșiei Comănești, clădise case, defrișase pădure pentru a face locuri de arătură și de fânețe și îngrădise pășuni, a adunat într-o bună dimineață un număr îndestulător de pușcași de pe moșie, cu care, urcându-se pe munte, a legat pe unguri, a dat foc caselor și stogurilor de fân și a dus vitele ce le-a găsit la Comănești. Bineînțeles că guvernul austro-ungar a cerut satisfacție pentru acest act de violență, însă guvernul român a refuzat-o, arătând că violența a fost provocată de ungurii care cotropise moșia Comănești. Din discuțiile ivite asupra acestui incident a rezultat numirea unei comisii mixte însărcinate cu restabilirea graniței de la 1792.

Sub Carol I nu a voit să ocupe nici un serviciu al statului și aproape de la început a făcut opoziție personală domnitorului. Persoane care l-au cunoscut bine au atribuit această dușmănie către noul domn faptului că, prin accesiunea unei dinastii străine, se închidea pentru pământeni orice speranță de ajungere la domnie. Această lămurire îmi pare foarte verosimilă: am cunoscut doară destui boieri care din copilărie hrănise nădejdea domniei și nu au putut ierta niciodată pe principele Carol pentru că li făcuse cu neputință aducerea la îndeplinire a acestui vis. Sunt dator însă să declar, pentru a fi drept, că, dacă această nădejde transmisă din tată în fiu, prin atavism, era împărtășită

de mulți, n-am cunoscut nici pe unul care să fi fost în stare să aducă la îndeplinire ceea ce a înfăptuit el în timpul domniei sale prin meritul său propriu nu mai puțin decât prin situațiunea lui de membru al familiei Hohenzollern.

Eugeniu Ghyka mai avea două motive pentru a face opoziție înverșunată domnului: ura pe Germani și însuși mărturisea că are un suflet rusesc (*une âme russe*). Nu odată auzitu-l-am zicând că, în interesul omenirii, Rusia trebuie să puie mâna pe România și să mute de aici poporul român, distribuindu-i pământuri pe șesurile Volgăi.

După întoarcerea lui din America izbuti să-și creeze o popularitate destul de mare la Bacău. Forța lui fizică, înfățoșarea lui mândră și frumoasă, neînfricarea de care dăduse dese dovezi, mai ales de la conflictul lui cu Gorovei[1], impusese bacăoanilor, războinici din firea lor și veșnic gata de harță. Apoi, deși con-

1. La o alegere la colegiul al IV-lea de Bacău în anul 1867 sau 1868, la care fusese proclamat deputat, Ghyka trecea în trăsură pe stradele Bacăului, aclamat fiind de delegații care îl alesese. Un ofițer de pompieri numit Gorovei, un fel de uriaș, înzestrat cu o putere erculană, care servise de aprig agent electoral al guvernului liberal de atunci, se năpusti asupra unuia din aclamatorii noului deputat, maltratându-l grozav. Ghyka, cum văzu această brutalitate, sări din trăsură și se îndreptă asupra lui Gorovei. Acesta, văzând venirea potrivnicului, lăsă pe delegat și, scoțând sabia, voi să deie o lovitură pe obraz lui Ghyka, care, în două sărituri, ajunsese aproape de el. Dar Ghyka apucă cu mâna stângă sabia, imobilizând-o, și, cu dreapta, dădu o groaznică lovitură de pumn în fața lui Gorovei, care căzu la pământ leșinat, ceea ce puse capăt conflictului. Dar mâna cu care Ghyka apucase sabia lui Gorovei era tăiată rău. Noul deputat ales se resui în trăsură, legându-și mâna cu basmaua, și se duse la hotelul Alecu Vasiliu, centrul social și politic al Bacăului pe acea vreme, chemă pe un medic și puse să-i coase mâna chiar pe prispa hotelului, fumând în acest timp o țigară, în fața întreg Bacăului adunat în hotel și în fața lui. Acest fapt de vigoare pusese temelia popularității sale la Bacău, care, cu alternative de sporire și de scădere, a durat până la moartea lui.

Deși era nu numai conservator convins, dar chiar, în multe privinți, retrograd, cultiva prietenia liberalilor, știind în chip minunat să-și menajeze prietenii atât între fruntașii, cât și între codașii lor.

Bineînțeles că nu se dădea în lături de la toate procedeele uzitate la noi pentru a câștiga voturi.

servator convins, îi plăcea să se puie în contact cu lumea mică și s-o trateze pe picior de egalitate, știind totodată să se ferească de familiaritate prea mare din partea ei. Tânărul chefliu și cheltuitor din tinerețe, odată ajuns la vârsta matură, devenise un bărbat econom, regulat în cheltuieli, nedepășindu-și niciodată budgetul și, după ce construcțiunea căii ferate Târgul Ocnei–Palanca înzecise valoarea părților de Comănești ale moștenitorilor lui Nicu Ghyka, se transformase într-un minunat om de afaceri, care nu întârzie să dispuie de mari capitaluri pe care știu să le facă să fructifice în chip minunat. Când se începu construcția căii ferate Târgul Ocnei–Palanca, care străbătea uriașul complex Comănești în tot lungul lui, copărtașii săi se grăbiră să-și vândă pădurile de brad casei Götz, singur Eugeniu așteptă ca prețurile să se ridice și-și vându lemnul de brad cu preț neasămănat mai ridicat decât frații. Totuși traiul lui rămase foarte modest și cumpătat. Nu se sfia să spuie că el nu privește averea ce a moștenit-o și a sporit-o în mod atât de însămnat ca aparținându-i lui, ci familiei Ghyka, reprezentată prin nepotul său, Neculai, singurul fiu al fratelui său mai mare, Dimitrie, iar celorlalți frați și moștenitorilor lor nu numai că nu li va lăsa nimica, dar, dacă ar sta în putința lui, li-ar lua și tot ceea ce posed în Comănești. Nu se sfia să proclame că, după dânsul, societatea nu se alcătuiește din indivizi, ci din familii și că pământul trebuie să aparțină familiei, reprezentată printr-un membru statornic din tată în fiu. Iată deci o concepție mai mult decât medievală a proprietății funciare, care suntem în drept să n-o aprobăm și să o numim străină, dar, deoarece este lipsită de orice fel de egoism josnic, nu putem decât s-o privim ca respectabilă. Și a făcut întocmai după cum a zis: și-a lăsat averea întreagă fiului celui mai mare al nepotului său de frate, Neculai, imobilizând astfel stăpânirea averii sale în mâna unui nepot de frate pe o generație mai mult.

Dacă s-a restrâns devreme în cheltuielile sale personale și ducând un trai măsurat și cu mult mai prejos de mijloacele lui, era departe de a fi fost lipsit de generozitate. Îi plăcea să facă binele, și aceasta fără absolut nici o ostentațiune: a dat și la instituțiuni de binefacere, și la particulari în nevoie. Mulți tineri bacăoani

datoresc generozității sale faptul de a fi putut face studii și a îmbrățoșa o carieră onorabilă.

Eugeniu Ghyka, la vârsta de patruzeci și doi de ani, a făcut cucerirea inimii unei tinere domnișoare din înalta societate ieșană, frumoasă și bogată, și, lucru mai straniu, nu el ceru mâna domnișoarei, ci domnișoara îl peți. Se căsătoriră, dar deosebirea de vârstă era din cale afară mare, căsătoria nu fu fericită și divorțul îi puse capăt. Grație aptitudinilor sale pentru afaceri, el izbuti lichidarea în chip deosebit de avantajos pentru soția sa a averii din Rusia a acesteia, lăsându-i după despărțenie un venit cu mult mai mare decât acel de care dispunea la căsătorie.

Eugeniu Ghyka a murit în București de o pneumonie căpătată în toamna anului 1914. Era în vârstă de șăptezeci și patru de ani.

Era un compozit de însușiri frumoase amestecate cu cusururi și slăbiciuni care adesa întunecau calitățile, cusurul dominant fiind o nemăsurată vanitate; un bărbat de o speță cum au fost mulți în boierimea noastră, pe care cusururi relativ mici i-au împiedecat să devie om de mâna întâi.

De ceilalți frați, Gheorghe și Neculai (Nunuță), am prea puțin de zis. Pe cel dintâi l-am frecventat prea puțin, al doilea era un cuconaș de ai noștri, cu inimă de aur, generos și simpatic, dar vanitos, risipitor și ușuratec.

CAPITOLUL VII

Vecini, rude, prieteni și cunoștințe
(urmare)

Dacă luăm Trotușul la vale, aveam în acea direcție mult mai puțini vecini și cunoștințe decât mergând spre obârșiile lui. În hotarul de la vale al Căiuțului se găsea moșia mănăstirească Bâlca-Păunești, moșia Coțofăneștii a Sfântului Spiridon, iar la hotarul de la vale al acesteia începea moșia Adjudul a logofătului Alecu Balș, supranumit „Cucoșul", în întindere de mai bine de șapte mii de fălci. Și Adjudul era departe de a fi singura moșie a logofătului, el mai stăpânea la munte, la Suceava, moșia Broștenii, de 40 000 de fălci, Poienii, lângă Ieși, și altele, peste tot 80 000 de fălci, cel puțin așa se lăuda el singur.

I se zicea „Cucoșul" fiindcă, vreme îndelungată, el își închipuise că are în pântece un cucoș care cântă și că auzea „cu-cu-ri-gu-rile" lui. Pentru a-l lecui de această idee fixă, medicii i-au bătut în strună, i-au spus ascultându-i pântecele că simt unde este cucoșul, că dau de picioarele și de capul lui. Apoi, cu consimțimântul lui, l-au adormit și i-au însamnat piela pântecelui cu bisturiul. Iar când l-au trezit din narcoză, i-au prezentat un cucoș vioi, pe care au zis că i l-au scos din pântece.

Și de atunci logofătul n-a mai auzit cucoș cântând într-însul.

Alecu Balș a fost unul din puținii adversari ai unirii între boierii cei mari. Se povestea că, în cursul unei ședințe a Divanului ad-hoc, un orator unionist exclamând în cursul discursului său, cu indignare:

— Și oare cine aici este împotriva unirii?

Un glas ar fi răspuns:

— Ia eu!

— Cine? ar mai fi întrebat oratorul, cu și mai multă indignare.

— Ia eu, Alecu Balș, proprietar a 80 000 de fălci, ar fi repetat „Cucoșul“ (căci porecla îi rămăsese) fără a se intimida.

Logofătul Alecu Balș, după ce se despărțise de întâia lui soție, Casandra Pășcănița (Cantacuzino), se căsătorise pentru a doua oară cu domnița Elenco Sturdza, fiica lui Ioniță Vodă Sturdza, care, în întâia căsătorie, fusese căsătorită cu bunul meu, Grigore Ghyka. Domnița Elenco era și ea bogată, dar mai ales strângătoare. Se zicea că amândoi sunt *putrezi de bani.*

Eu n-am cunoscut nici pe logofăt, nici pe domnița, pe vremea lor nu erau relații între Căiuți și Adjud.

Lucrurile s-au schimbat însă când, după moartea bătrânilor, au venit să s-așeze la Adjud, unde clădise prealabil un *cottage* modern și sădise o grădină, tânărul Alecu Balș cu tânăra și frumoasa lui soție, Ruxandra Sturdza de la Miclăușăni.

Din cauză că domnița fusese căsătorită cu Grigore Ghyka și avuse cu el trei băieți și o fată, frați și soră ai mamei, Alecu Balș cel tânăr era frate cu frații și cu una din surorile mamei, fără a fi însă frate sau nici măcar rudă cu dânsa. Totuși se cunoșteau bine și erau în relațiuni amicale.

Alecu Balș tânărul fusese crescut de un profesor elvețian francez, numit Jules Bolomey, numai puțin mai în vârstă decât el. Bolomey rămase pe lângă fostul său elev chiar după căsătoria acestuia și se ocupa cu afacerile lui Balș. Dar, dacă era meșter în creșterea găinilor și a celorlalte animale domestice și un apicultor de forță, însărcinându-se cu căutarea moșiei Adjudul, a fost un deplorabil agricultor, care, cu toată afecțiunea și tot interesul ce-l avea pentru Alecu Balș, a contribuit nu puțin la ruina fostului său elev.

Vânzarea plutelor de copaci de brad de la Broșteni alcătuia capitolul principal al veniturilor lui Balș, și neexperiența în adunarea și expedierea la Galați, pe Bistrița și pe Siret, a acelor plute a fost, pe lângă cheltuielile lui exagerate, pricina de căpetenie a pierderii acelei frumoase averi. Vindea bancherilor din Ieși un număr de plute și nu era în stare să le ducă la Galați la termenele hotărâte. Spre a nu avea gâlceavă cu evreii le răscumpăra în pagubă și după puțină vreme vindea alt contract cu același rezultat. Date fiind enormele dobânzi ce se plăteau atunci,

este ușor de înțeles ce pagubă enormă alcătuia fiecare asemene vânzare urmată de răscumpărare. Deși traiul ce-l ducea, date fiind veniturile lui nominale, nu se putea chema exagerat, acele venituri fiind prea adesa nule, deficitul anual devenea enorm; în patrusprezece ani nu mai rămânea nimica din uriesa avere lăsată de „Cucoșul" și de domnița Elenco.

Ruxandra Balș, sora lui Dimitrie Sturdza, a fost una din podoabele boierimii moldovenești, nu numai prin frumusețea și distincțiunea ei supremă, dar mai ales prin accepțiunea înaltă ce și-o făcea de datoriile ei de soție, de mamă, de femeie suspusă.

*

Mama era nepoată de soră a lui Costin Catargiu. Dacă nu avea nici o afecțiune pentru moșu-său, ținea în schimb în chip deosebit la mătușă-sa, cucoana Smărăndița, născută Balș. Și nu se poate tăgădui că cucoana Smărăndița era un adorabil tip de cucoană bătrână. De statură înaltă și rămasă mlădioasă încă în vârstă înaintată, avea o față cu trăsături regulate, încadrată între niște *coques* de păr cărunt, peste care purta totdeauna un *voile* căzându-i pe spate. Mișcările ei erau de o rară grație, distincțiunea înfățoșării sale cu totul deosebită. Mie mi-a făcut totdeauna impresiunea unei dame mari din epoca lui Ludovic al XIV-lea scoborâtă din cadrul portretului ei. Dar cu deosebirea că damele franceze ale acelei vremi erau de obicei foarte ușuratece, pe când mătușa Smărăndița fusese toată viața ei fără prihană în această privință. Și meritul ei nu era mic, căci cuconu Costin fusese soțul cel mai necredincios ce se poate închipui. Și cucoana Smărăndița a rămas absolut credincioasă acestui soț atât de nestatornic, care nu era nici frumos, nici distins, nici cult, dar cu care avusese prostul gust, în tinerețe, să fugă de acasă.

Mama mergea des la Mărășești și mă lua cu dânsa. O bucată de vreme întâlneam acolo pe un văr al doilea al meu, menit să devie rege: Milan Obrenovici, fiul Mariei Catargiu și a lui Efrem Obrenovici, care Milan, mai târziu, a fost întâi domn și mai pe urmă rege al Sârbiei. Ne jucam împreună și, amândoi fiind hărțăgoși, ne și băteam.

Nicăiurea, în ospitaliera Moldovă, nu era ospitalitatea practicată pe un picior atât de larg ca la Mărășești. Să lăsăm lui

Costin Catargiu ceea ce este al lui: bătea în această privință toate casele boierești din țară și nu mic era numărul acelor care îi invidiau situația Mărășăștilor, așezați la răspântia drumurilor dintre Țara-de-Sus și Țara-de-Jos, București–Iești, București–Roman–Țara-de-Sus și Palanca–Galați. Fapt este că aproape nu era zi lăsată de Dumnezeu, iarna sau vara, în care să nu fie la curtea din Mărășești musafiri care totdeauna găseau masă bogată întinsă pentru mai mulți străini decât membri ai număroasei familii. Cunoscut sau necunoscut, cereai găzduire, erai bine primit și bine ospătat.

Cuconu Costin, cu toate metehnele lui, era un părinte de familie bun și, dacă era soț necredincios, avea cunoștință de calitățile soției lui și nu o lăsa să ducă grijă de nimica. Dar, mai ales după Unire, afacerile i se încurcase, căci avuse de înzestrat patru fete și fiii îl costau destul: era omul strâmtorat de bani, avea datorii cu dobânzi grele și se vedea silit să taie tot ce putea din cheltuieli și în curând trebui să vândă moșia lui Odiseu Negroponte[1], dar până la cel de pe urmă moment cât rămase în Mărășești ospitalitatea acelei curți nu pierdu nimica din îmbelșugarea ei.

*

Dincolo de Siret, aproape de Tecuci, erau Țigăneștii, așăzarea lui Conache, unde trăia acuma fiică-sa, Catinca, poreclită Cocuța, spre a o distinge de soră-sa despre mamă, Catinca Negri, despre care am vorbit mai sus.

Ea, după moartea lui Vogoridi, se căsătorise, în Italia fiind, cu principele Emanuel Ruspoli, ofițer de ordonanță al regelui

1. Odiseu Negroponte era, la începutul celei a șaptea decade a veacului trecut, un mic comersant în cereale (mai mult mijlocitor decât comersant) din Galați, care trăia în condițiuni strâmtorate. Presupunând după unele indicii că prețul popușoaielor, în acel moment foarte scăzut, are să sporească în chip însemnat, din cauza unor recolte date în străinătate, a pus tot capitalul de care dispunea și s-a mai împrumutat oriunde a putut pentru a cumpăra stockuri mari de popușoi avariat. Urcarea a fost într-adevăr vertigoasă, și Negroponte, desfăcându-și atunci stockul adunat, a realizat mai multe milioane. A cumpărat cu parte din acel câștig moșiile Mărășești a lui Costin Catargiu și Grozești a lui Lascar Bogdan.

Victor Emanuel, o frumusețe de bărbat. Am povestit, mai sus, frumosul și patrioticul rol jucat de Cocuța Vogoridi în timpul căimăcămiei primului ei soț și ajutorul prețios ce l-a dat partidului unirii, silind pe Vogoridi să congedieze pe Costin Catargiu.

Dacă primul ei soț fusese un risipitor care ierosise o mare parte din uriașa ei avere, acel de al doilea era un bărbat cât se poate de chibzuit în cheltuieli și de priceput în afaceri, care îndreptă în chip simțitori starea în care Vogoridi lăsase averea.

Țigănești era o așezare cât se poate de frumoasă și bine ținută, cu casă modernă și cu o frumusețe de grădină.

Cocuța Ruspoli a murit încă tânără în iarna anului 1869, lăsând regrete unanime.

*

La Bârlad, tata și moșii mei aveau un prieten din tinerețe la care țineau foarte mult și care, la rândul său, îi iubea foarte mult: Iorgu Radu. Urmaș al unei vechi familii de boieri moldoveni de țară, el stăpânea, la porțile Bârladului, frumoasa moșie Dealu Mare, a cărei curte este așezată pe dealul cu acest nume la picioarele căruia este așezat Bârladul, având o priveliște din cele mai frumoase. Era om cu stare bună, gospodar priceput și știind să-și învârtească gospodăria. Tata și moșii îl stimau pentru credința lui ca prieten și independența caracterului său. A luptat alături de ei și împotriva lui Mihai Sturdza, și pentru unire; era naționalist convins. Numai cu ideea domnului străin nu se împăca. Principelui Carol îi trimetea mai în fiecare an, de Anul Nou, câte un rând de haine țărănești, pentru ca, „purtându-le cât mai des, să se pătrundă de simțiminte românești", precum îi scria în scrisoarea însoțitoare. Și i-a trimes domnului multe scrisori în același sens. A trăit până la vârsta de nouăzeci de ani și până aproape de moarte a fost un călăreț minunat și a cultivat sexul frumos în chip foarte activ. Avea într-o vreme o prea frumoasă rasă de cai moldovenești cu mult sânge arăbesc într-înșii. Mi-a dăruit mie, când eram copil, un armăsar și o iapă de toată frumusețea; iapa fiind foarte blândă, mai cu samă pe dânsa învățat-am a călări.

*

Nu departe de Bârlad, la Iepureni, era așezarea lui Manolache Costache Iepureanu, alt intim al tatei și al moșilor mei cu care ei fusese la studii în Germania și un bărbat care a jucat în țara noastră un rol politic destul de însemnat. Luase parte atât la luptele împotriva lui Mihai Sturdza, cât și la acele pentru unire. Deși conservator și boier de neam, el a adoptat de la început, în chestiunea rurală, un punct de vedere cu mult mai liberal decât ceilalți tovarăși de idei ai săi. El, cel dintâi, în broșura ce a publicat-o în anul 1860, sub titlul *Chestia locuitorilor privită din punctul de vedere al Regulamentului Organic și al Convenției,* a demonstrat cât de greșită era părerea că dreptul stăpânilor de moșii asupra pământului stăpânit de ei ar fi un drept de proprietate absolută, ci că, dimpotrivă, este mărginit de dreptul țăranilor așezați pe acele moșii la uzul perpetuu al unei părți destul de însemnate a pământului fiecăreia și prin obligația pusă de lege stăpânului, să puie la dispoziția fiecărui fiu de sătean, la căsătoria lui, câte o nouă întindere de pământ, aceasta până la concurența a două treimi din terenul cultivabil al fiecărei moșii, în schimbul câtimii anuale de muncă statornicită de lege.

Această broșură a supărat mult pe frați-boierii lui, care, neputând imputa opiniunile emise de dânsul decât unor convingeri sincere și dezinteresate, au gratificat-o de pe atunci cu epitetul de *brouillon.* Aceasta însă nu l-a împiedecat să mai scrie în 1864 altă broșură în care, printre altele, repeta aceleași păreri despre mărginirea dreptului de proprietate al stăpânilor de moșii.

Manolache Costache a rămas prietenul lui Cuza până după legea rurală, a făcut parte din mai multe guverne și a fost chiar președinte de consiliu sub el. Înzestrat cu o frumoasă cultură, era un intelectual în toată puterea cuvântului. A fost un bărbat de o cinste și de o onorabilitate exemplară și, cu toate că, toată viața lui, a trăit încurcat în datorii, corectitudinea lui niciodată n-a fost pusă la îndoială.

S-a căsătorit cu Maria, fiica logofătului Alecu Sturdza Bârlădeanu, o femeie frumoasă, cultă, având și ea multe aplecări intelectuale; i-a fost o soție și o mamă ireproșabilă. S-au luat din dragoste și nu a lipsit din dragostea lor nici elementul romantic.

Nu știu din ce motive, mama tinerei nu voia s-audă despre căsătoria cu Manolache Iepureanu, deși amândoi tinerii erau de neam bun, frumoși, cu stare bună, foarte culți și deloc nu ascundeau că se iubesc. Logofeteasa aruncase ochii, spre a și-l face ginere, pe moșu-meu, Lascar, amic intim și fost camarad de universitate al lui Manolache Costache, și-i făcea fel de fel de avansuri, la care, moșu-meu, confident al amânduror îndrăgostiților, răspundea bineînțeles cu cea mai mare răceală. Dar logofeteasa încăpățânându-se să nu cedeze, tinerii pierdură răbdarea și, într-o noapte, fugiră la Cernăuți cu caii tatei și ai moșilor, pe acea vreme foarte des întrebuințați la asemenea drumuri, care, atunci, în urma faimei Gretna Greenului*, devenise și mai de mult la noi la modă.

Când logofeteasa a aflat despre fugă și despre amărunțimile ei, a exclamat:

— Acuma înțeleg pentru ce Lascar Rosetti nu voia să ieie pe fiică-mea! Fiindcă era prieten cu Iepureanu. Căci altfel de ce n-ar fi luat-o? Frumoasă-frumoasă, de neam bun-de neam bun, învățată-învățată, scria ca un filosof, vorbea ca un diplomat, cânta ca o privighitoare! Unde mai găsește el asemenea comoară!

Căsnicia lui Manolache Costache cu Maria Sturdza a fost din cele mai fericite: era citată ca model în toată Moldova.

Manolache Costache era bineînțeles un naționalist convins, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, neîndoindu-se un moment de reîntregirea lui, dar și în ceea ce privea celelalte neamuri asuprite și îmbucătățite: nemți, italieni, poloni, slavi de la sud, greci și poloni. Era mai ales un polonofil înfocat și nu găsea cuvinte destul de tari pentru a caracteriza cumplita crimă comisă prin împărțirea Poloniei; necontenit prezicea renașterea și reîntregirea ei.

Ura pe ruși și de nimica nu era mândru ca de faptul că, în Rusia, până după războiul Crimeii, la o zi anumită, memoria marelui său strămoș, Lupu Costache, era blăstămată într-o anume biserică la Moscova. (Se știe că vornicul Lupu Costache,

* Gretna Green, primul sat scoțian pe drumul de la Londra la Edinburgh, în care cuplurile engleze fugeau pentru a se căsători pe ascuns atunci când părinții se opuneau (n. red.).

potrivnic al nebunești alianțe a lui Dumitru Cantemir cu Petru cel Mare, n-a cumpărat pentru ruși zahereaoa ce fusese însărcinat s-o cumpere, contribuind astfel mult la neizbutirea campaniei țarului, iar pe urmă a fost decapitat de turci la Varna.)

Manolache Costache, care a supraviețuit mai mulți ani soției sale, a lăsat trei copii, un fiu și două fete. Fiul, Ion Costache Iepureanu, a fost deputat de Bârlad și a murit necăsătorit. Fiica cea mai mare, Elena, a fost căsătorită cu beizade Alexandru Bibescu, fiul cel mai tânăr al răposatului domn al Țării Românești, Gheorghe Bibescu. Era o pianistă de mare talent. A doua fiică a fost căsătorită cu domnul Alexandru Exarhu și a murit și ea de mai mulți ani, lăsând o fiică rămasă până acuma necăsătorită.

Manolache Costache era un bărbat foarte iubit și stimat de prietenii lui și respectat de toată lumea: nu i-am cunoscut dușmani. Singurul lucru ce i se reproșa era disprețul lui pentru curățenie și, în această privință, umblau o mulțime de povești. Voi cita aici numai una.

Cuza povestea că, mergând odată să-l vadă în săptămâna luminată, l-a găsit foarte răcit, în pat. Au stat ei de vorbă o bucată de vreme (era în toiul luptelor pentru unire), când Cuza vede că Iepureanu vâră deodată mâna sub oghial, scoate de acolo o bucată de cozonac și o oferă musafirului său cu cuvintele:

— Da cozonac nu mănânci?

Bineînțeles că Cuza a răspuns mulțămind că nu-i este foame.

Reputația lui de neîngrijire era atât de mare, încât la 1875, fiind oarecare greutăți între minister și Cameră, un mic ziar comic care apărea în București în limba franceză scria că o schimbare de minister este probabilă, căci s-a văzut pe Manolache Costache cu o cămeșă curată, ceea ce nu poate fi decât din pricină că are o audiență la palat, unde domnitorul l-a poftit pentru a-l însărcina cu formarea noului cabinet.

*

O bună cunoștință a părinților mei, care mai pe urmă a fost și pentru mine un neprețuit prieten, a fost acel bărbat delicios care s-a numit Costică Suțu. El era fiul lui beizade Neculai Suțu și nepotul lui Alexandru Suțu Voievod, care a murit, la 1821,

otrăvit la București de eteriști fiindcă ei nu aveau încredere că va susține cauza lor.

Beizade Neculai Suțu era un bărbat înzestrat cu o deosebită cultură, care, în timpul domniilor lui Mihai Sturdza și a lui Grigore Ghyka, a fost de repetite ori ministru al afacerilor străine în Moldova. A lăsat reputația unui înalt funcționar integru și destoinic. Ni-au rămas de la el memorii care varsă oareșicare lumină asupra timpului în care a trăit, precum și o lucrare statistică de valoare.*

Fiul său Costică a fost crescut la Geneva în vestitul pensionat al fraților Töpfer, care, judecând după cunoștințile ce le avea și pe care ni spunea că și le-a însușit acolo, trebuia să fie fost deosebit de bun. Și-a mai complectat studiile mai pe urmă, urmând cursuri universitare și mai ales prin cetire. Avea pasiunea dreptului și, fără a fi urmat cursurile vreunei facultăți, avea în această branșă cunoștinți din cele mai temeinice, cum le-au avut puțini din juriștii noștri cei mai renumiți. Deoarece, după întoarcerea lui în Moldova, a trăit mai ales la țară, pasiunea lui pentru cetire l-a pus în stare să adune o mulțime de cunoștinți în toate ramurile științei. Capabil de muncă multă și încordată, era însă totodată foarte modest.

El era unul din sufletele cele mai bune, mai blânde, mai curate și mai generoase ce le-am cunoscut. Cât a trăit, numai bine a făcut, chiar acelor care i-au făcut rău. Niciodată nu s-a răzbunat asupra cuiva: nu era în stare să simtă ură. Dărnicia îi era fără margini, nu ar fi trebuit să-i ceri cămeșa de pe dânsul, căci ai fi riscat să te roage să-i arăți în ce loc să meargă pentru a o scoate ca să ți-o deie.

Membru al unei generațiuni care își făcea o fală din absolutul dispreț ce avea pentru ban, Costică Suțu ducea acest dispreț

* *Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798–1871*, Viena, 1899 (*Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei, 1798–1871*, traducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997). Nicolae Suțu este primul economist român și întemeietorul disciplinei statisticii la noi; cea mai importantă lucrare a sa în domeniu: *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1832, 1840 (*Noțiuni statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852) (n. red.).

până la extrem: și niciodată nu fusese bogat. Tată-său, beizade Neculai, fusese și el bărbat dezinteresat și cinstit, care deloc nu s-a folosit de număroasele prilejuri de îmbogățire de care a avut de atâtea ori parte în slujbele mari ce le-a ocupat în vremea lui Mihalache Sturdza, care totdeauna era bucuros să vadă pe colaboratorii săi compromiși în afaceri necinstite și, din această pricină, mai supuși lui. El a lăsat copiilor săi o avere din cele mai încurcate și mai modeste, pe care Costică a lăsat-o întreagă fraților și surorilor din a doua căsătorie a lui beizade Neculai cu o engleză, el rămânând cu modesta moștenire rămasă de la maică-sa, născută Cantacuzino-Pașcanu, foarte compromisă prin gestiunea puțin pricepută a lui beizade Neculai.

Bunul lui Costică Suțu, Alexandru Vodă, fusese unul din cei mai răi domni fanarioți de care au avut parte aceste țări: lacom, incapabil, mișel, fără pic de durere către pământul al cărui ocârmuitor soarta și supunerea lui oarbă către poftele turcilor îl făcuse. Fiul său beizade Neculai, deși crescut în tradițiile Fanarului, a fost, precum am arătat mai sus, un funcționar de o absolută și necontestată probitate și, dacă prin nimica nu a dovedit că împărtășește aspirațiunile naționale ale generației de boieri moldoveni în mijlocul căreia a trăit, a iubit fără îndoială țara în care a trăit și totdeauna i-a dorit binele, dar aceasta în cadrul Regulamentului Organic și al protectoratului rusesc, ce-l privea ca cea mai sigură pavăză a țărilor noastre. Costică Suțu, nepotul acestui fanariot și fiul acestui partizan convins, dar cinstit al Regulamentului, trăind în mijlocul acelei generații de bărbați generoși cărora România li datorește aproape exclusiv ceea ce este, s-a pătruns de ideile lor, li-a împărțit toate idealurile și, împreună cu ei, a luptat pentru aducerea lor la îndeplinire. Iacă o transformare care s-a putut constata adesa la noi în generațiile care au trăit în aceeași epocă.

A fost toată viața lui un conservator convins, dar nu un reacționar. Pe Cuza l-a susținut în multe, i-a fost ministru în întâiul minister comun și a rămas în legături bune cu el până la sfârșit, apărând[u-l] împotriva acelor care îi atacau patriotismul domnului căzut și marea lui onorabilitate personală. Pe regele Carol nu-l iubea, dar îl susținea din principiu. Avea cel mai

desăvârșit dispreț pentru liberali, ale căror „fanfaronadă și ipocrizie“ îi dădeau nesfârșit subiect de critică.

Costică Suțu era un vânător pătimaș și unul din cei mai buni trăgători din țară, deși, pierzând ochiul drept în tinerețe, în urma scarlatinei, fu nevoit să învețe a pune, când trage, pușca la umărul stâng. Era cel mai plăcut tovarăș de vânat, totdeauna gata să se sacrifice pentru ceilalți. I se reproșa un singur lucru: când era lăsat să conducă el vânătoarea, punea să se facă bătăi care țineau jumătate de zi fiecare și câteodată și mai mult. Se cuprindea astfel în bătaie o întindere urieșă de pădure, ce nu o puteai înconjura bine cu numărul de pușcași și de hăitași de care dispuneai și scăpa astfel adesa vânatul pe la aripi.

El mi-a fost un prieten sincer și devotat de zile rău, un sfetnic neprețuit și luminat, unul din sufletele cele mai nobile, mai blânde și mai curate ce le-am cunoscut; în veci nu-l va uita afecțiunea și recunoștința mea.

*

Pe unul din cei mai buni și mai prețuiți prieteni ai părinților mei, pe Lascar Catargiu, l-am lăsat la urmă și am stat la îndoială dacă voi vorbi de el în volumul de față sau dacă voi rezerva paginile lui cuvenite pentru altul, viitor. Dar, la vârsta mea, „alt volum“ implică un *alea* atât de mare, încât m-am hotărât să spun acuma ceea ce știu și am de zis despre el, deși eu personal l-am cunoscut mai de aproape numai spre sfârșitul tinereților.

Cu tata și cu moșii mei el „trăia ca un frate“: afecțiunea și stima era reciprocă între dânșii, deși Lascar Catargiu era cu zece ani mai tânăr decât tata, fiind născut în anul 1823. Ei se mai deosebeau și prin gradul de cultură, tata și moșii mei având studii universitare, iar Lascar Catargiu numai parte de învățătura ce se dobândea în pensionatul lui Cuénin, despre care am mai vorbit. Dar, cu toată insuficiența acestei culturi a prietenului lor, ei îl priveau ca un bărbat de o mare inteligență, cu care li era drag să steie în relațiuni cât de dese.

Lascar Catargiu era fiul lui Ștefan Catargiu, boier mare, dar nu bogat, căci, pe lângă că moștenise de la părinți o avere modestă, avea o mulțime de copii. Ocupase diregătorii de samă sub Mihai Sturdza, dar, fiind bărbat de o cinste exemplară, ocuparea

acestor slujbe întru nimica nu-i spori averea, copiii lui, cinci fii și nu știu câte fete, nu moșteniră deci decât prea puțin de pe urma părintelui lor. El se căsători însă, pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka, cu Eufrosina Ventura, care-i aduse o zestre din cele mai frumoase: marea moșie Golășei de la ținutul Covurluiului, plus alta, mai puțin întinsă, Docăneasa, la ținutul Tutovei.

În schimbul bogăției sale cucoana Frosa era urâtă și, fără a fi rea, de un caracter absolut nesuferit. A trebuit să deie peste un bărbat ca acel ce i l-a hărăzit o soartă norocoasă pentru ca să nu fi fost părăsită din întâiul an. Incultă, vanitoasă, capricioasă la culme, meschină, interesată, zgârcită, neurastenică, alcătuia un ansamblu a tuturor însușirilor ce o soție nu trebuie să le aibă. Și totuși Lascar Catargiu a trăit patruzeci de ani cu dânsa și… i-a fost cu credință. Nu i s-a cunoscut nici o legătură cu altă femeie, nu s-a aflat de nici o potihneală din partea-i pe calea credinții conjugale.

Intrat de tânăr în slujbă, a fost, încă sub vechiul regim, *ispravnic* (prefect) în mai multe ținuturi și pretutindeni s-a arătat un administrator nu numai exemplar de cinstit, ci și de o rară hărnicie și deosebit de destoinic. A căpătat în aceste slujbe secundare o mare cunoștință de țară și de oameni, care i-a fost de neprețuit folos pe urmă, când a devenit unul din conducătorii țării. A luptat împotriva abuzurilor administrației lui Mihai Sturdza împreună cu toată generația de tineri boieri de atunci și, atât sub Grigore Ghyka, cât și în timpul căimăcămiilor, a fost unul din stâlpii partidului unionist.

Pe timpul activității Divanului ad-hoc, Lascar Catargiu a rămas credincios steagului unionist, pronunțându-se în chipul cel mai categoric pentru unire și pentru principele străin. În chestia agrară a susținut punctul de vedere conservator, ca cei mai mulți din tovarășii săi de luptă de până atunci; am arătat mai sus că din cauza lipsei desăvârșite de material documentar, care să arăte mărimea spoliațiunii a cărei victimă fusese țărănimea română, nimene nu cunoștea atunci chestiunea. De altmintrelea vedem chiar pe membrii cei cu idei mai înaintate și mai generoase ale acelei adunări, ca s.e. Negri și Costache Rosetti

Tețcanu, ieșind cu niște propuneri de rezolvare a vajnicei probleme care nici de departe nu erau măcar atât de favorabile țărănimii ca Legea rurală a lui Cuza și a lui Kogălniceanu și cu bună samă n-ar fi avut nici măcar efectul liniștitor ce l-a avut acea reformă pentru un scurt period de timp.

Am auzit pe un tovarăș de luptă de atunci al lui Lascar Catargiu, care mai târziu a ajuns la situație mare, acuzându-l că, în vremea Căimăcămiei de Trei, ar fi vrut să profite de faptul că acea căimăcămie era prezidată de moșu (unchiu) său, Ștefănică Catargiu, pentru a ajunge el la scaunul domnesc. Nu mă îndoiesc un moment că, dacă Lascar Catargiu ar fi hrănit asemenea scopuri și ar fi izbutit să ajungă la domnie, el, întocmai ca și Cuza, nu ar fi încetat măcar o clipă să lucreze pentru înfăptuirea unirii și aducerea unui domn străin. Cu toată veneraţiunea și iubirea ce o am pentru memoria lui, însă recunosc că, spre a ajunge la înfăptuirea idealurilor noastre de atunci, Cuza era neasămănat mai indicat. Dar știu bine că bănuielile bărbatului de stat în chestiune erau absolut greșite și că deloc nu a avut vrodată Lascar Catargiu *gărgăuni de domnie.* El, precum am arătat, era prieten intim al tatei și al fraților acestuia, toți unioniști și partizani convinși și ireductibili ai crezului de la 1857: lucrau împreună, se vedeau zilnic și nu aveau nimica ascuns unul pentru altul. Adevărul este că nu Lascar Catargiu, dar cucoana Frosa visa domnia și făcea soțului ei zile amare pentru a-l hotărî să-și puie candidatura: moșu-meu Lascar povestea o mulțime de amărunte hazlii asupra mijloacelor întrebuințate de prietenul său pentru a scăpa de insistențele soției și a evita totodată, pe cât îi era cu putință, scenele, *stenahoriile* și atacurile de nervi de care cucoana Frosa făcea, pentru a-l sili să-i fie pe voie, o atât de bogată întrebuințare. Apoi, dacă Lascar Catargiu ar fi voit să se folosească într-adevăr de faptul că moșu-său era președinte al căimăcămiei, el nu ar fi ales tocmai momentul critic, când se pregăteau alegerile din care avea să iasă camera electivă, menită să aleagă pe viitorul domn, pentru a se duce la băi, în străinătate, și a sta acolo în tot timpul crizei, cu toate telegramele ce i se trimeteau ca să-și grăbească întoarcerea în țară. Iaca de altmintrelea ce zice în această privință organul

unionist prin excelență, *Steaua Dunării* din Iești, de la 14/26 noemvre 1858:

„Se vorbește de împăcăciune. Sunt persoane care cred că sosirea d-lui Lascar Catargiu ar fi de bun augur, că, prin mijlocirea sa, locotenența princiară făcând unele concesii, mult regretabila dezbinare între dânșii și unul din membrii ei s-ar putea împăciui. Fără îndoială, tot publicul a văzut cu durere iscându-se în sânul guvernului național, chiar din cele întâi zile ale instalării sale, o dezbinare, și, ceea ce este mai grav, provocare la intervenție străină. Desigur, ceea ce ar putea cineva dori mai mult astăzi ar fi o împăcăciune; dar ceea ce ar fi fost și mai bine era să nu urmeze dezbinare. De ar fi fost aici d. Lascar Catargiu, al cărui bun-simț este cunoscut, ar fi împiedecat poate pe bătrânul ministru din lăuntru de a cădea în cursele vechilor săi prieteni. D. Lascar Catargiu, care în Divanul ad-hoc a protestat, cu o inimă demnă de vechii moldoveni, în contra încălcării autonomiei, n-ar fi îngăduit niciodată ca numele familiei sale să fie cel dintâi pus la pilori, pentru încălcarea autonomiei țării, de curând solemn garantată…“

Și Lascar Catargiu nu s-a grăbit să vie, deși era chemat și de moșu-său, și de unioniști, căci știa bine că, odată întors în țară, cucoana Frosa i-ar fi făcut viața nesuferită cu ambițiunile ei. Dar îi ascundea cu îngrijire toate telegramele și scrisorile ce le primea din țară și prin care era ținut în curent despre mersul afacerilor de către prietenii lui.

Că Lascar Catargiu, bărbat de moravuri absolut neprihănite, care toată viața lui a dus traiul cel mai cumpănit și cel mai regulat, a cărui singură ocupație și distracție era munca, căruia, în toată viața lui, nu i s-a cunoscut nici o legătură de dragoste, nu avea opinie bună despre Cuza, nu avea încredere în conducerea lui și votase pentru dânsul numai pentru a împiedeca alegerea altuia, mai primejdios pentru scopurile la îndeplinirea cărora lucra de atâția ani, este neîndoielnic. Apoi Lascar Catargiu era conservator, și tendințele democratice ale lui Cuza îl spăriau. Nu era din fire dușman al progresului, dar, ca toți coreligionarii lui politici, voia ca acel progres să vie treptat, puțin câte puțin și „fără sărituri“. Ideea absolutei necesități a unei

Dacă înfățoșarea lui era greoaie, ochii lui albaștri erau sclipitori de inteligență și de finețâ. Lascar Catargiu era tipul cel mai frumos de vechi boier moldovan de țară ce l-am cunoscut.

Petrache Mavrogheni, văr primar cu tatăl mamei, un ministru de finanțe foarte capabil... Generalul Florescu, ministrul de războiu, transformase cele câteva batalioane de grăniceri cu totul lipsite de valoare militară într-o armată teritorială care, cu trei ani mai târziu, a jucat un rol atât de cinsteș pe câmpiile Bulgariei… —
Desene de D. William, 1882.

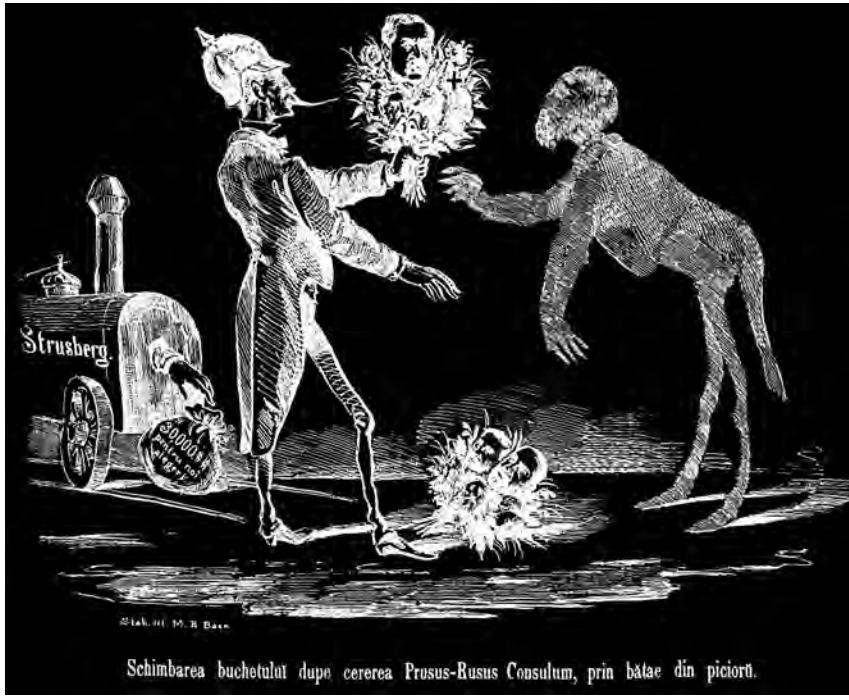

Căderea guvernului Ion Ghica și venirea guvernului Lascăr Catargiu, văzută ca instrument al politicii pro-germane a domnitorului; caricatură din *Asmodeu*, 1871.

Radu Rosetti, fotografie de Carol Popp de Szathmári, cca 1886.

Sora autorului, Margareta Bogdan, împreună cu fiul ei René. Fotografie din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti“ Onești.

Sub niște aparențe răci și indiferente, Dimitrie Ghyka-Comănești ascundea multă bunătate de inimă, era un bărbat fără umbră de fățărnicie, un prieten credincios și sincer.

Costache Negri era unul din bărbații cei mai frumoși ai țării. De o statură de urieș, avea corpul unui Hercule și un cap de o rară și bărbătească frumuseță. Părul îi era negru, bogat și ondulat, fruntea puternică, ochi mari, negri, luminoși, vii, dar de nespusă blândeță, cu o expresiune de mare bunătate…

renunțări măcar la parte din monopolul puterii ce tristele împrejurări în care aceste țări fusese silite să se dezvolte li-l constituise nu intra în mințile lor, și cei mai buni dintr-înșii erau convinși că binele țării și dezvoltarea ei sănătoasă cer, dimpotrivă, păstrarea în mânile lor a acestui monopol. De aceea, mare este veneraţia mea pentru memoria lui Lascar Catargiu, nemărginit respectul meu pentru iubirea lui de țară și de neam atât de adevărată, de adâncă și de dezinteresată, sinceră este admirația mea pentru cunoștința lui de oameni și de țară, pentru neasemănatele lui calități administrative, pentru marea, deși necultivata lui inteligență, pentru chipul în care știa să deie uitării orice ofensă privindu-l personal, admirabilul bun-simț cu care era înzestrat și viața lui privată atât de neprihănită, dar nu-mi este cu putință să aprob politica dusă de Lascar Catargiu și de partidul conservator față de reformele proiectate și în parte aduse de Cuza la îndeplinire.

Dacă, în loc de a combate de la început, cu înverșunare, pe domn și de a opune o rezistență atât de ireductibilă reformelor ce le propunea, boierimea ar fi înțeles câtuși de puțin spiritul timpului și ar fi primit să conlucreze la ele, ea fără îndoială ar fi împiedecat multe exagerațiuni, multe abuzuri și ar fi pus la dispoziția domnului un stock de diregători cu bună samă nu numai „mai spălat“, dar mai destoinic și mai cinstit decât personalul deplorabil ce a stat la dispoziția lui Cuza.

Lascar Catargiu a jucat însă un rol mai cu samă binefăcător pentru țară cu prilejul celor două ministere ce le-a format în marte 1871 și în decemvre 1891. Serviciul cel mai însemnat ce l-a făcut țării a fost însă împiedecarea abdicării lui Carol I în urma scandalului de la sala Slătineanu, organizat de partidul liberal în complicitate cu guvernul prezidat de Ion Ghica, înadins în scop de a provoca plecarea domnului, și care, precum am arătat mai sus, venea să încunune un lung șir de necuviinți și de acte de ostilitate împotriva capului statului săvârșit de acel partid. Am arătat în alt capitol urmările dezastruoase ce le-ar fi avut pentru țară abdicarea domnului în acel moment. Numai încrederii ce Lascar Catargiu a știut s-o inspire lui Carol I, exasperat și ulcerat de jignirile de tot soiul ce i le aducea de doi ani de zile

același partid politic, datorim faptul rămânerii pe scaunul țării a aceluia sub domnia căruia țara a mers cu pași atât de urieși și în progresiune geometrică pe calea progresului și a măririi.

Ministerul format de Lascar Catargiu la sfârșitul lui marte 1871, modificat pe urmă în mai multe rânduri, a fost un guvern de bărbați destoinici, care a dat țării cinci ani de liniște și de progres sub un regim pe cât de cinstit împrejurările dezvoltării noastre istorice permit unui guvern să ocârmuiască. În orice caz un fapt este mai presus de orice îndoială: nici unul din miniștrii lui Lascar Catargiu n-a ieșit din guvern bucurându-se de o stare materială mai bună decât acea ce o avea când a intrat într-însul.

Și pe acei oameni regimul care li-a urmat la guvern a găsit cu cale să-i deie în judecată pentru multiple, dar închipuite abuzuri, apoi, nemulțămit cu atâta, dându-și samă cât de șubrede sunt punctele de acuzare și că rizică să se facă de râs la proces, a pus Camera alcătuită din creaturile sale *să ierte* pe membrii fostului cabinet, fără a-i judeca și în ciuda indignatelor protesturi ale acestora. Nu pot uita indignarea ce a cuprins pe Mavrogheni în momentul în care a primit vestea acelei *iertări*.

Căderea, la 1876, a lui Lascar Catargiu a fost datorită în mare parte nemulțămirilor stârnite de lunga rămânere la putere a aceluiași guvern (era întâiul minister care a stat la cârmă cinci ani neîntrerupți), rămânere prelungită care a exasperat apetiturile nesatisfăcute ale mulțimii deprinsă la noi să-și caute satisfacerea nevoilor în budgetul statului sau în ghelirurile ce atârnă de la favoarea guvernului (care de astă dată fusese deosebit de zgârcit în distribuția unor asemene favoruri). Dar trebuie să recunoaștem că și Lascar Catargiu însuși a contribuit la acea cădere prin nepriceperea situației noastre față de războiul între Rusia și Turcia care se pregătea de mult și a cărui izbuhnire era iminentă dintr-un moment într-altul. În diferite rânduri, domnitorul se încercase să-i deschidă ochii asupra adevăratei stări de lucruri, precum și asupra posibilităților ce ni se deschideau cu acest prilej, dar Catargiu niciodată nu voise măcar să audă de vreo participare la război. În această privință, inteligența lui firească, de obicei atât de vie sub o formă ce părea greoaie, nu izbutise încă să se emancipeze de tradițiunile în vigoare în vremea tinereții sale:

ideea unui război și mai ales a unui război alături de Rusia îl spăria. Și aceasta nu fiindcă-i lipsea încredere în calitățile oștenești ale soldatului român (prea trăise în contact cu țăranul pentru a avea îndoieli în această privință), ci din *oroare de aventuri*, din neîncredere și teamă de Rusia. Domnitorul se exprimase în chip deschis, față fiind mai multe persoane și în diferite împrejurări, în sensul că nu putem să nu luăm parte la un război din care va ieși independența noastră; Lascar Catargiu nu stătuse la îndoială pentru a se pronunța categoric împotriva participării noastre la orice conflict ruso-turc. Domnul se convinsese că, atâta vreme cât va fi Catargiu prim-ministru, nu-i va fi cu putință să ieie parte la războiul care ni dădea prilej să ni câștigăm neatârnarea în chip cinsteș, prin arme. Ministrul de război, generalul Florescu, organizatorul armatei române, era cu totul câștigat la vederile domnitorului, dar acesta își dădea samă că, dacă l-ar însărcina cu formarea unui guvern, generalul n-ar fi putut conta decât pe o parte din partidul conservator, uzat prin cei cinci ani de guvernare neîntreruptă, deci pe un guvern slab, puțin propriu să poarte un război. Deci, știind că Ion Brătianu împărtășește părerile sale în această chestiune și este gata să facă războiul în cazul când i s-ar încredința puterea, după un scurt simulacru de guvern Florescu, însărcina pe Manolache Costache cu alcătuirea guvernului. Dacă Manolache Iepureanu, care se rupsese de câtăva vreme de Lascar Catargiu, fu însărcinat cu formarea cabinetului, în compunerea acestuia intrară însă, pe lângă el, numai liberali și, îndată după efectuarea alegerilor și deschiderea noului parlament, el recunoscu însuși în Cameră că se află într-însa „ca un copil orfan" și cedă locul lui Brătianu.

În cursul lungului regim Brătianu de la 1876 la 1888, Lascar Catargiu se retrase la țară, luând însă parte la alegeri și în mai multe rânduri fu ales senator sau deputat. Averea lui, sau mai exact acea a soției sale, era atunci încurcată și i-a fost de mare ajutor un împrumut bănesc ce i l-a făcut domnitorul, cu dobânzi moderate și cu facultate să-l ramburseze în mai multe rate.

Despre guvernările lui, în anul 1889 și de la marte 1891 la octomvre 1895, dacă voi avea zile, voi vorbi mai pe larg în altă parte ale acestor *Amintiri*.

Lascar Catargiu era un bărbat cu prea puține trebuințe, a cărui viață era de o mare simplicitate: disprețuitor al luxului, sobru în mâncare, simplu în îmbrăcămintea lui încă din tinerețe. Tata și moșii mei, niște epicurieni, ca mama lor, îmi povesteau că, de câte ori venea Lascar Catargiu la Bohotin, îl primeau cu cuvintele:

— Iaca, o venit musafirul căruia nu-i trebuie nimică!

Când călătorea, bagajul lui era uimitor de redus, mărginindu-se la un mic geamandan ce-l lua în vagon cu dânsul. Mi-aduc aminte că, într-o sară, am plecat împreună din gara București, el fiind prim-ministru și însoțit de șeful lui de cabinet, Alexandru Docan. Când s-au adus bagajele la peron, s-a văzut că acel al primului ministru era alcătuit din geamandanul lui obișnuit, iar acel al șefului de cabinet din mai multe geamandane, cutie de pălărie și saci, plus un urieș cufăr.

— Dar a cui oare este tot acest calabalâc, întrebă Lascar Catargiu. Al dumitale? adăugi el, adresându-se mie.

— Nu, cucoane Lascar, răspunsei eu arătându-i un sac de piele numai puțin mai mare decât geamandanul lui, eu atâta am. Celelalte sunt ale lui Docan.

— Da multe mai ai, zise bătrânul, râzând, șefului său de cabinet. Lumea ar putea să creadă că tu ești prim-ministru și eu șef de cabinet.

Lascar Catargiu nu avea pic de fudulie: asculta pe oamenii cei mai umili cu aceeași atenție cu care asculta pe cei mari și se întreținea bucuros cu ei. La moșia pe care o căuta, pe Golășei, trăia în termenii cei mai buni cu țăranii, „și un copil putea să vorbească cu el“.

Avea o foarte mare putere de muncă, se scula devreme și se culca târziu. De multe ori, pe când eram prefect sau director general, mi-a fixat ora șăsă și jumătate dimineața ca oră de lucru. Îl găseam la acea oră totdeauna cu barba făcută și luându-și ceaiul, îmbrăcat gata, afară de surtuc, care-l punea numai când ieșea sau avea de primit pe cineva care nu era entim. Cunoștința lui de țară și de oameni era uimitoare, ca și răpeziciunea cu care pătrundea afacerile cele mai încurcate. De multe ori mi s-a în-

tâmplat, pe când îi ceteam un raport asupra unei chestiuni mai grele, ca el să mă întrerupă cu cuvintele:

— Destul! Scrie!

Și-mi dicta rezoluția, care totdeauna era cea bună și care dovedea că a înțeles cu desăvârșire afacerea. Tache Ionescu mi-a spus odată, venind de la consiliul de miniștri, că miniștrii discutase în acea zi un tratat de comerț, nu-mi mai aduc aminte care, și că cuconu Lascar îi uimise pe toți prin chipul în care pătrunsese chestiunea și partea utilă ce o luase la discuțiune.

De altmintrelea, dacă înfățoșarea lui era greoaie, ochii lui albaștri erau sclipitori de inteligență și de fineță. Era tipul cel mai frumos de vechi boier moldovan de țară ce l-am cunoscut. Ce păcat că i-a lipsit în chip atât de desăvârșit cultura! De ar fi avut-o, ar fi fost fără îndoială una din cele mai mari figuri ale istoriei noastre moderne.

Era foarte blând din fire, mie nu mi s-a întâmplat niciodată să-l văd cuprins de mânie. Nu știa însă ce este frica, poseda un sânge-rece admirabil. Ni-a dat un frumos exemplu a acelui sânge-rece în ziua de 5 april 1893, cu prilejul neorânduielilor din cauza legii maximului taxelor comunale puse la cale de liberali în fața Brâncovenesei* și de-a lungul cheiului Dâmboviței. Ieșind pe jos din Cameră, cu Alexandru Marghiloman, colegul lui de la Justiție, și cu mai mulți deputați cărora mă mai adăusesem și eu, atunci prefect de Brăila, venit în Capitală în afaceri de serviciu, am fost primiți, pe când treceam în fața spitalului Brâncovenesc, de o ploaie de pietre, aruncate în noi de la celălalt mal al Dâmboviței și de pe podul de la Hală. Deoarece se luase măsuri pentru repararea pavagiului pe chei și pe piață, se adusese pe loc tot materialul necesar spre acest sfârșit, astfel că derbedeii aduși acolo de liberali sub înalta comandă a Kneazului (Dimitrie Moruzi) numai de proiectile nu duceau lipsă. A trece peste podul ocupat de tulburători nici gând nu era, astfel că ne-am îndreptat spre chei, pentru a încerca să trecem peste podul următor! Dar o piatră mi-a dat jos pălăria și în același timp

* Biserică ctitorită de domnița Bălașa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, pe locul căreia se înalță actuala biserică ce-i poartă numele, construită între 1881 și 1888 (n. red.).

ochelarii, pe care căutându-i, am rămas în urma lui Catargiu și a grupului care-l însoțea, ajungându-l numai în momentul în care ajungea la podul celălalt. Acest pod era ocupat de o mulțime de popor, aparținând în chip vederat tulburătorilor, căci mulți din ei țineau câte un bolovan în mânile ce le ascundeau la spate. Fără a sta un moment la îndoială, Lascar Catargiu intră cu pas hotărât în acea mulțime care se despărți în două spre a-l lăsa să treacă, cei mulți din ei luându-și respectuos căciulele din cap cu o mână, pe când cu cealaltă, țineau, precum am zis, pietroiul. Trecu astfel podul, la sfârșitul căruia găsi pe generalul Rasty, prefectul de poliție.

— General Rasty, zise el, în auzul tuturor, curățâ-mi numaidecât cheiul până dincolo de hală, peste un sfert de ceas să fie cu desăvârșire slobod.

Apoi își urmă calea spre centrul orașului, fără ca din mulțime să se audă vrun glas, să s-arunce o singură piatră.

Îndată după mine veneau doi francezi.

— *Eh bien,* zise unul din ei, *le vieux bonhomme n'a vraiment pas froid aux yeux. Ces gens-là étaient absolument décidés a lui cassier la gueule. C'est la façon crâne avec laquelle il a abordé le pont et est entré au milieu d'eux qui leur en a imposé. Tous avaient le pavé à la main. C'est ce que j'appelle avoir un bien beau sang-froid.* („Ei bine, acest bătrân zău că nu-i este frig la ochi. Acei oameni erau cu totul deciși să-i spargă capul. Ceea ce le-a impus a fost chipul îndrăzneț cu care a pășit pe pod și a intrat într-înșii. Fiecare din ei avea câte un pietroi în mână. Iaca ceea ce chem a fi stăpân pe un prea frumos sânge-rece.")

Faptul că a fost potrivnic intrării noastre în război alături de Rusia, la 1877, nu împiedecă că Lascar Catargiu avea o credință absolută în întrunirea într-un singur mănunchi a neamului nostru. Îmi aduc aminte că, la septemvre 1893, întorcându-ne împreună de la Viena, unde eu lăsasem pe soția mea, după o grea operație la care fusese supusă acolo, când am ajuns la Temișoara, am spus lui conu Lascar:

— Iaca, cucoane Lascare, după ce vom cuceri Ardealul și Banatul, aici să mă numești prefect.

— Eu te numesc bucuros, răspunse el, zâmbind, numai dumneata cucerește-mi-o mai întâi.

— Dar, cucoane Lascare, urmai eu, să lăsăm gluma deoparte, crezi dumneata că visul ni se va împlini vrodată și că neamul nostru va ajunge să fie stăpân pe toate ținuturile locuite de el?

— *În cât mă privește,* răspunse bătrânul, și glasul lui era pătruns de o adâncă convingere, *de aiasta nu m-am îndoit niciodată.*

Rămăsese moldovan adevărat, dar trebuie să recunosc că, din noi, moldovenii, toți câți eram aproape de dânsul, numai el nu suferia de *moldovenită.*

A murit la april 1899, în urma sclerozării aortei, în momentul în care regele se pregătea să-l cheme pentru a-i încredința din nou puterea.

Nu a lăsat nici o avere personală, iar soția lui a rămas cu cele două moșii ce i le adusese de zestre, la care, în ultimii ani, venise să s-adauge casa în care bătrânul bărbat de stat s-a săvârșit din viață, cumpărată din produsul a două recolte mari de popușoi desfăcute tocmai în momentul oportun. Lascar Catargiu n-a lăsat copii. Din frații lui, mai de samă a fost Nicu, însă acesta a trăit în buni termeni cu Cuza, a fost ministru sub el și mai pe urmă a făcut parte din partidul liberal.

*

Și la moșia mamei, la Mărgineni, în ținutul Neamțului, unde am fost numai de vro câteva ori, în chip trecător, aveam câțiva vecini cu care eram în relațiuni; voi vorbi aici numai de doi din ei, de colonelul Iorgu Rosetti Roznovanu, proprietarul Roznovului, și de Evghenie Alcaz (care era și el colonel), stăpânul Podolenilor.

Roznovanu era fiul lui Alecu Roznovanu, frate cu visternicul Neculai, și al Ruxandei Calimah. Când, la moartea tatălui lor, Iordache Roznovanu, frații Alecu și Neculai și-au împărțit averea părintească, lui Alecu, ca celui mai tânăr, i-a rămas, după vechiul obicei moldovenesc, ce se urmează până astăzi de răzăși și de majoritatea foștilor pontași*, așezarea de baștină; el a rămas deci stăpân pe moșia Roznovul, de la care acea ramură a Rosetteștilor își trage numele prin care se deosebește de celelalt,

* Pontaș: țăran clăcaș (n. red.).

precum și vechea casă, în stil moldovenesc, datând din veacul al șăsăsprezecelea, dărâmată acuma de noul proprietar grec și transformată într-o oroare modernă la fel cu acele pe care le edifică prea adesa arhitecții noștri.

Iorgu Roznovanu s-a distins de la început prin sluțenia exemplară a feței sale: avea trăsături groase și vulgare de țigan urât, dar însă cu manierele unui perfect gentleman. Primise acasă o instrucțiune secundară destul de complectă și, deoarece ramura roznovănească a familiei noastre părăsise de mult principiile rusofobe ale întemeietorului ei, vornicul Iordache, „Matca tuturor răutăților", cum îl numește Ion Neculcea, pentru o rusofilie fervență, tânărul Roznovanu a fost trimes la Petersburg spre a deveni ofițer rus. A intrat ca simplu soldat cadet în regimentul gărzilor călări; după un stagiu destul de scurt în această calitate, a fost înaintat subofițer și pe urmă ofițer. Este probabil că venise cu simțiminte foarte rusofile încă de acasă, simțiminte care s-au mai dezvoltat în fața splendoarei curții lui Neculai Pavlovici, la care, prin situația de ofițer într-unul din regimentele cele mai aristocratice din gardă, grație relațiunilor sale în înalta societate rusască și a pensiunii liberale ce i-o făcea tată-său, avea acces. Fiind prezentat autocratului și acesta condescendând să-l întrebe de unde este, tânărul ofițer nu a stat măcar un moment la îndoială pentru a-i răspunde:

— *Din gubernia Moldovei, Maiestatea Voastră!*

Nu știu din ce pricină tânărul Roznovanu nu a rămas în oastea rusască și s-a întors în țară, unde a intrat în miliția moldovenească, se-nțelege cu un grad mult superior acelui de *praporcic* (*enseigne*) ce-l avea în garda rusască și înaintarea lui a mers foarte răpede; căci în vremea lui Vogoridi era deja colonel. În timpul luptelor pentru unire s-a purtat în chip cinsteș, precum am arătat în capitolele consacrate lor. Din când în când mai relua serviciul activ, căci într-o vreme îl vedem colonel al regimentului de jandarmi înființat de Grigore Ghyka. Deși mai mult reacționar decât conservator, a rămas în buni termeni cu Cuza, care avea nădejde în energia și în însușirile de bun administrator ale lui Iorgu Roznovanu. Mi-a istorisit cum Cuza l-a chemat odată la București și i-a cerut să primească comanda unui regiment de infanterie a cărui stare, atât în ce privea instrucția, cât

și administrația, se afla într-o stare deplorabilă. Roznovanu s-a apărat, arătând domnului că el niciodată n-a servit în infanterie și că nu este deloc în curent cu serviciul în acea armă, dar, Cuza insistând și punând consimțimântul lui Roznovanu în lumina unui serviciu personal, s-a văzut silit să primească. Și adăugea că izbutise să puie ordine în administrație și să aibă în curând soldați mai bine instruiți decât în alte regimente.

A fost de repetite ori prefect al ținutului Neamțul, și totdeauna un prefect energic și bun gospodar, deși cam hatârgiu, de modă veche. Sub guvernul prezidat de Lascar Catargiu, între 1871 și 1876, a fost tot timpul prefect și, în acest timp, a făcut din ținutul lui cel mai bine dotat de șosele al țării. Dușmanii lui îi reproșau că toate șoselele ținutului se întretaie la Roznov, dar fapt este că Neamțul era un ținut blagoslovit în această privință și că aceiași țărani care între 1871 și 1876 îl blăstămau îl binecuvântau în urmă pentru ușurința de transport ce i-o datoreau. Bineînțeles că Roznovanu, ca prefect, era un admirabil fabricant de deputați guvernamentali și că numai candidații care aveau blagoslovenia lui ieșeau din urne.

Pe regele Carol nu-l iubea, mai ales fiindcă era neamț și ducea o politică ostilă Rusiei, iar dinastia Hohenzollern pe scaunul României alcătuia o piedecă formidabilă visului său atât de dezmierdat, absorbțiunea țării noastre de către împărăția țarilor.

Nu se sfia să zică că Mihai Sturdza a fost cel mai bun domn ce l-au avut țările noastre în întreg cursul veacului al nouăsprezecelea.

În timpul războiului a reluat serviciul și, în calitate de comandant al unei brigăzi de călărași, s-a purtat în chip cinsteș.

După război a făcut lui Brătianu un război înverșunat, reușind în repetite rânduri să s-aleagă deputat în opoziție.

Rămăsese rus de inimă, găsea că pentru România nu poate fi fericire mai mare decât să fie anexată de Rusia. În Rusia toate erau bune, nobile și sfinte. Acel bărbat plin de spirit care se numea Gheorghe P. Balș – era și el rusofil și a murit atât de plin de zile – nu iubea pe colonelul Roznovanu și-l caracteriza în chipul următor:

— *Faux Russe, faux colonel, faux bonhomme!* („Fals rus, fals colonel, fals om de omenie!“)

M-am înscris totdeauna în fals împotriva acestei caracterizări: n-am atribuit niciodată nici un temei omeniei colonelului Roznovanu, numai franc nu era, l-am privit totdeauna mai degrabă ca un subofițer bun decât ca un colonel posedând însușirile cerute acestui grad, dar în ceea ce privește *rusismul* lui nu te puteai înșăla, era foarte veritabil. Iorgu Roznovanu era rus de la creștet până la talpă, rus până în adâncul măduvii ciolanelor lui.

A fost căsătorit cu Alexandrina Câmpineanu, fiica marelui patriot muntean Câmpineanu din vremea regulamentară și sora lui Ion Câmpineanu, care a fost de repetite ori ministru în cabinetele lui Ion Brătianu. A avut cu dânsa un fiu, asupra căruia își concentrase toate afecțiunile și își punea toate silințele pentru a-i lăsa o avere liberă de datorii și pe cât mai mare. Pierdu acest fiu când ajunsese la vârsta de douăzeci de ani. Deși lovitura pentru el a fost grozavă, o suportă cu bărbăție. Neavând moștenitori direcți cărora să li lese averea, se gândi să concilieze amintirea fiului său cu cultul ce-l păstra pentru Rusia și cu mândria lui de neam. Clădi aproape de curtea de la Roznov o biserică în cel mai pur stil rusesc, cu cavou de familie, în care urmau să fie depuse rămășițele fiului pierdut, ale sale și ale soției, iar prin testament lăsă toată averea acelei biserici, asigurând întreținerea ei, slujba regulată într-însa, precum și pomenirea Roznovăneștilor. Și, spre mai mare siguranță, însărcina pe împăratul Rusiei cu protecția acelei creațiuni și dănii. Se-nțelege însă că împăratul Rusiei s-a lepădat de orice legătură cu biserica de la Roznov, iar moștenitorii firești ai colonelului porniră proces pentru anularea testamentului și-l câștigară cu cea mai mare înlesnire.

Ultimile zile ale lui Iorgu Roznovanu fură îndurerate rău, prin dezastre suferite de ruși în Manciuria*, care mai avură fără îndoială darul să-i agraveze boala și să-i grăbească sfârșitul.

*

Evghenie Alcaz ședea atunci vara la moșia Podoleni, care o cumpărase de la Zizin (Ion A.) Cantacuzino. Era, zisu-mi-s-a,

* Războiul Ruso–Japonez (1904–1905) s-a încheiat cu înfrângerea Rusiei (n. red.).

de origine armenească și nu moștenise mare lucru de la părinți, dar încă de tânăr începuse să facă speculații și să se arăte priceput în afaceri. Neastâmpărarea tinereții l-a făcut să plece în America, unde a vizitat Statele Unite și Canada. Plecase cu bani puțini și a ajuns în curând în nevoie mare, căci, precum singur mi-a povestit, s-a văzut la un moment dat silit să se facă vezeteu de birjă la New York. Întors în țară, a intrat sau reintrat în miliție, căci nu știu dacă nu mai intrase și ieșise din aceasta o întâie oară, înainte de călătoria lui peste Ocean. (Pe vremea regulamentară se intra și se ieșea din miliție după voie.) A înaintat răpede, căci sub domnia lui Grigore Ghyka îl vedem colonel și aghiotant domnesc. Făcea afaceri bănești și sub haina militară, dădea bani cu împrumut și era interesat în fel de fel de întreprinderi; foarte econom, având trebuințe foarte puține, foarte activ, strânsese de pe atunci bani buni. Foarte corect în relațiunile lui de afaceri, foarte exact, excelent platnic, se bucura încă de tânăr de un credit prea frumos. Mai avea reputația că ajută neamurile lui și este chiar darnic către ei. *Poza* ca om original și în mai multe rânduri și-a dat aparențele unui binefăcător care vine în ajutorul celui strâmtorat și amenințat cu ruina și-l scapă. În realitate însă, afară de cazurile în care acel om strâmtorat era vro rudă de-a lui, s-a constatat că acea facere de bine alcătuia totdeauna pentru Alcaz o afacere minunată și deloc nu scăpa pe pretinsul mântuit.

Instrucția îi era aproape nulă, iar neîngrijirea persoanei sale, scandaloasă. Sub guvernul conservator de la 1871–'76 n-a făcut decât prea puțină politică, iar în timpul celor doisprezece ani de guvernare ai lui Ion Brătianu a fost un membru statornic al partidului liberal și era privit ca inițiatorul subscripției naționale în folosul primului-ministru, la care a fost unul din cei mai mari contribuitori. După căderea regimului liberal n-a mai făcut aproape deloc politică. N-a fost căsătorit niciodată și a lăsat număroaselor neamuri o prea frumoasă avere.

CAPITOLUL VIII

Moșu Lascar. Amintiri. Plecarea din țară. Geneva. Pagini inedite

Traiul nepotrivit cu epoca în care ne aflam, risipa și lipsa de ordine adusese pe tata, în anul 1868, la marginea prăpastiei. Pe lângă că toată zestrea bănească a mamei, 25 000 de galbeni, era cheltuită, apoi mai datora unor bancheri din Ieși bine peste 15 000 de galbeni și, dobânzile acestei sumi nefiind plătite de mai demult, creditorii pretindeau achitarea imediată a datoriei întregi. Averea mamei nu era în primejdie, căci moșia ei dotală, Mărginenii, neputând fi ipotecată, era liberă de orice sarcină, iar zestrea ei bănească se găsea, după Codul Calimahi, prin chiar fapul căsătoriei, ipotecată pe moșia Căiuți. Dar din averea tatei nu s-ar mai fi ales nimică dacă nu s-ar fi devotat moșu-meu Lascar pentru a-l scăpa.

Moșu Lascar, cu trei ani mai tânăr decât tata și despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*, rămăsese necăsătorit și, de la 1856, trăia la țară, la Răducăneni, partea ce i se alesese din Bohotin. Trăia bine, dar cu ordine și cu chibzuință. Își plătise toată partea de datorii ce apăsa moștenirea părintească, clădise o casă modernă, sădise împrejurul ei o grădină, mare, bogată mai ales în pomi roditori, și avea o prea frumoasă florărie, plină de portocali și de alți copaci exotici. Era un admirabil gospodar, ținea oi de soi, își creștea singur boii de plug, din prăsila vacilor lui, iar herghelia îi era vestită. Nu a stat mult la gânduri pentru a veni în ajutorul frăține-său. Pe de o parte a luat îndatorirea să plătească toate datoriile tatei până la o para, iar pe de alta a luat în arendă, pe zece ani, moșia Mărginenii, spre a achita sus-zisele datorii din veniturile ei. Totodată a capitalizat o mare parte din datoriile în chestiune pe

zece ani, îndatorându-se să le achite în douăzeci de rate semestriale. Deoarece unii din creditorii tatei nu au consimțit la o nouă amânare a plății sumelor ce li se cuvenea, moșu-meu s-a hotărât să deie în posesie (arendă) Răducănenii și să desfacă partea din zestrea moșiei ce nu o putea întrebuința la Mărgineni, achitând cu produsul acestei desfaceri cele de pe urmă datorii ale frăține-său. Și s-a pus cu vrednicie la muncă pe Mărgineni. Situația lui nu era deloc ușoară, căci, pentru a putea obține de la creditori un termen de zece ani pentru achitarea celei mai însemnate părți a datoriilor, fusese silit să recunoască o sumă îndoită, pentru achitarea căreia plătea în fiecare an câte o zecime din acest capital îndoit. Și, când a făcut această tranzacțiune cu creditorii tatei, toată lumea de afaceri din Moldova a găsit-o strălucită pentru el și atribuită numai creditului deosebit de care se bucura pe piața Ieșilor. Cu un an înainte de încheierea afacerii cu moșu Lascar, spre a feri cu desăvârșire Căiuțul de orice primejdie, tata făcuse cu mama un schimb, prin care el schimba o parte din Căiuți cu Mărginenii, ipotecând zestrea bănească a mamei în restul moșiei.

Recolta anului 1869 a fost proastă pe Mărgineni, căci Manolache Oatu, transferat acolo de pe Căiuți, îmbătrânind și lenevindu-se, lucrase rău și prost. Dar acea de la 1870, pregătită și strânsă de moșu Lascar în persoană, a fost minunată. Desișurilor de grâu, care rămăsese netrierat, li putrezise picioarele din cauza iernei de la 1870–1871, deosebit de grea; acest grâu, trierat în vara următoare, a dat mai bine de zece chile moldovenești la falce, iar calitatea lui era admirabilă. Dar grija ce moșu Lascar o dusese în cursul întreg acestui an fusese atât de mare, încât, văzându-se scăpat de primejdie și slobod de orice datorie afară de rata anuală datorită banchierilor, a dat în posesie și Mărginenii unor posesori siguri, în schimbul unei arenzi acoperind rata anuală și impozitele moșiei. Ar fi putut să obție o arendă cu mult mai ridicată, dar muncise toată viața lui și grija datoriilor îi otrăvise și tinerețile, și vârsta coaptă, îi era sete de liniște, de aceea a căutat, înainte de toate, arendași siguri și solvabili. Această afacere a costat pe moșu Lascar între 12 000 și 15 000 de galbeni din averea lui și doară acea avere era departe de a fi mare: se alcătuia numai din moșia Răducăneni.

Moșu Lascar era un bărbat cu totul excepțional: iute la mânie ca tot neamul rosettesc, știa să se stăpânească în chip minunat și acea mânie mai niciodată nu se trăda altfel decât printr-un ton mai ridicat; n-am întâlnit alt om care să fi izbutit ca el să-și disciplineze firea și aplecările și să fi ajuns a le supune în același grad principiilor călăuzitoare ce le adoptase, să fi fost stăpânit în asemene chip de cultul onoarei, al binelui, al adevărului și al frumosului. Apoi era de o rară generozitate, inima lui caldă era totdeauna gata să ajute orice nenorocire, să aline orice suferință, să aline, pe cât îi era cu putință, orice durere. Dar ura necinstea, minciuna, prefacerea și slugărnicia; nedreptatea și arbitrarul față de cel mic sau slab găseau într-însul un judecător din cei mai aspri.

Am arătat în primul volum ce studii făcuse și ce slujbe ocupase. În cei treizeci de ani de la sfârșitul vieții ce i-a trăit aproape necontenit la țară, cărțile i-au fost niște tovarășe nedespărțite și au adăugit foarte mult, pe deosebite terenuri, la cunoștințile ce le căpătase în universitățile germane.

Era nașul meu de botez, precum și acel al tuturor fraților mei (nu acel al surorilor mele), însă averea și-a lăsat-o nu mie, ci surorii mele Ana, sub cuvânt că băieții trebuie, prin munca lor, să-și facă singuri avutul. Îi cunoșteam de mult hotărârea, ea deci nu a nimicit nici o iluzie și deloc n-a micșorat simțimintele mele de recunoștință adâncă pentru binefacerile și bunătățile de care am avut parte de la el, n-a știrbit întru nimica iubirea, respectul și veneraţiunea ce am păstrat-o pentru memoria lui.

În toamna anului 1870, silințile mamei, unite cu acele ale moșului Lascar, izbutiră în sfârșit să hotărască pe tata să renunțe la administrația Căiuțului, ale cărei rezultate erau deplorabile, și să deie moșia în arendă.

Se hotărâse de mai înainte ca, în toamna anului 1870, să plecăm cu mama în străinătate. Trei din surorile mele aveau să fie lăsate la Viena, în institutul în care mama fusese crescută, dirijat acuma de nepoatele de fiică ale doamnei van Demergel, iar eu să fiu plasat la Paris, într-un liceu, în clasa de matematici elementare, anul al II-lea, spre a-mi trece bacalaureatul în vara următoare. Războiul ce izbuhni în acel an între Franța și Germania

împiedecă aducerea la îndeplinire a acestui plan în partea care mă privea. Dar mai înainte de a arăta chipul în care a fost modificat, nu mă pot împiedeca să vorbesc despre starea de spirit produsă în țară de declararea războiului.

România a fost, de la primul moment, împărțită în două tabere, una minusculă, alcătuită din partizanii Germaniei, și cealaltă cuprinzând tot restul țării în stare să aibă o părere și să și-o exprime, alcătuită din partizanii Franței. Bineînțeles că, vorbind de acei în stare să aibă și să exprime o părere, vorbesc numai de clasele privilegiate și de oareșicare categorii de orășeni: poporul de jos întreg, mai ales acel de la țară, rămânea cu totul indiferent față de marea tragedie din apusul Europei. Și aceste două tabere se războiau între ele cu o patimă și o violență care prea adesa mi-au adus aminte de luptele dintre *francofili* și *germanofili* din anii 1914–1916.

Toată casa noastră era trup și suflet pentru Franța. La început nu se îndoia nimene din noi de izbânda ei răpede și ușoară, iar după pierderea bătăliilor de la Wissembourg, Wörth, Forbach, Mars-la-Tour și Gravelotte și catastrofa de la Sedan, eram convinși că națiunea franceză, sub imboldul primejdiei, va regăsi avântul de la Valmy și, sculându-se în massă, va izgoni pe străin de pe pământul ei și va dicta pacea la Berlin. Moșii mei Lascar și Mitică se aflau în tabăra opusă, influențați de educația lor germană, dar tata, cu toate că fusese crescut de un profesor german și frecventase timp de patru ani cursurile Universității din München, era poate cel mai francez din noi toți. Eram atât de deprinși să vedem pe francezi învingători, admirația noastră pentru ei, iubirea și recunoștința pentru sprijinul ce ni-l dăduse Napoleon al III-lea, mulțămit căruia putusem îndeplini unirea și aduce pe domnul străin, erau atât de mari, încât nu ne puteam împăca cu gândul izbânzii nemților!

Simpatiile noastre pentru Franța nu influențau însă întru nimica simțimintele noastre către domn și către dinastia lui, precum era cazul la multe din cunoștințile și rudele noastre. Tata găsea cu totul firesc ca Carol de Hohenzollern, urmașul unei familii suverane germane, să dorească izbânda germanilor, mai ales că, dată fiind depărtarea noastră de Franța, starea de țară

vasală a Turciei și absoluta neînsămnătate a puterilor noastre militare de atunci, România nu era chemată să joace nici un rol în acea conflagrațiune.

— Îi permit să fie cât de neamț îi place, zicea el, dorințile lui întru nimica nu vor micșora sorții de izbândă a Franței. Obrăzniciile ce i se fac la București sunt și deplasate, și de gust prost, dar și el ar face bine să se arăte mai puțin susceptibil și să înțeleagă că, după binele ce ni l-a făcut Franța, nu putem decât s-o iubim și să-i fim recunoscători. Să aibă răbdare, va trece și unda asta!

Nenorocul nu a părăsit Franța până la sfârșitul războiului și românii cei mulți, francofilii, nu au încetat să se sfădească cu cei puțini, germanofilii; vro două divorțuri au fost motivate de sfezi urmate între soți, din care unul ținea pentru francezi și celălalt pentru nemți, bucureștenii au urmat să facă „obrăznicii" domnitorului și acesta nu s-a lepădat un moment de susceptibilitatea lui exagerată. Iar toate aceste sunt lucruri ce le-am văzut repetându-se cu neasămănat mai mare intensitate în lunile august și septemvre 1914, când, de repețite ori, m-am simțit transportat înapoi cu patruzeci și patru de ani, convingerile mele aducându-mă însă de astă dată în tabăra opusă acelei în care mă aflam, trup și suflet, la 1870.

Din cauza războiului nici nu era de gândit să merg la Paris, planul hotărât fu deci modificat: mama mă duse la Geneva, într-un pension, după ce lăsă pe surorile mele în institutul Demergel la Viena, iar ea petrecu iarna la Lausanne cu cei doi mai mici dintre noi; tata rămase la Căiuți.

Am păstrat cea mai proastă amintire de Geneva, de genevezi și de pensiunea Delapraz, unde mă plasase mama. Era întâiul meu an de internat. Mă aflam într-un oraș frumos și situat într-o porțiune admirabilă, dar locuit de o populațiune puțin ospitalieră, deși câștigă mult din frecventarea străinilor, exclusivistă, stăpânită de idei strâmte, lacomă de bani, practicând religiunea și virtutea în chipul cel mai nemerit pentru a te dezgusta de ea pe viață și, atunci, germanofilă la extrem, nepierzând nici un prilej pentru a-și manifesta ura împotriva Franței și a francezilor. *Le Journal de Genève* din iarna 1870–1871 era mai germanofil decât înseși foile germane.

Stăpânul pensionatului, D. Delapraz, era tipul unui *marchand de soupe* calvinist: ipocrit, interesat la culme, trata elevii după folosul ce-l trăgea din fiecare îndeosebi. Eram unul dintre acei care plăteau mult, dar erau un alsațian și doi italieni care lăsau în mâinile lui mai multe pene decât mine. Alsațianul mai ales, Gustave Schlumberger, fiul unei foarte bogate văduve de industriaș mare, băiet de șăsăsprezece ani, care se perindase prin nenumărate școli franceze fără a învăța ceva, se bucura de o mulțime de privilegiuri la care noi, ceilalți, nici nu ne puteam gândi, între altele la acel de a avea voie să instaleze în camera lui (fiecare din noi avea camera sa de dormit separată) o sobă și de a o încălzi cât îi convenea. Iar unii din noi (printre care eu) aveam camere la etajul al treilea, expuse, în plin nord, cumplitei *bise* venind de la lac, cu pereți subțiri de paianturi și un singur rând de ferești. Și se știe că, iarna, clima Genevei este foarte aspră. Deprins cu temperatura odăilor de culcare de la noi, sufeream cumplit de frig. Am cerut și eu voie să-mi instalez, pe cheltuiala mea, o sobă în camera ce o ocupam, dar învoirea mi-a fost refuzată, iar când am invocat exemplul lui Schlumberger mi s-a răspuns că medicii au declarat că este slab de piept și nu poate dormi într-o cameră neîncălzită, ceea ce nu este cazul pentru mine. În realitate alsațianul era mult mai voinic decât mine. La sfârșitul iernii avusesem durerosul spectacol al intrării armatei lui Bourbaki* în Elveția, spectacol de mizerie și de nevoi ce nu-l voi uita niciodată. Când am aflat din suplimentul *Journal de Genève* că întâiele detașamente franceze au trecut granița depunând armele, am obținut, sub pretext de a merge să văd pe mama la Lausanne, învoire să mă absentez pe două zile și, împreună cu un extern al nostru originar din Perrières, am mers în acea localitate. Am găsit acolo mulțimea de soldați murdari, rupți, demoralizați, de țărani conducători de trăsuri care toți blăstămau pe șefii pe care-i acuzau de trădare, cai negrijiți cu coastele ieșite afară, fără cozi și fără coame,

* Charles Denis Santer Bourbaki (1816–1897), general francez de origine greacă, erou al Războiului Crimeii și al Războiului Franco–Austriac de la 1859, unul dintre comandanții armatei franceze în Războiul Franco–Prusac (n. red.).

căci și le mâncase unul altuia, grămezi de arme trântite la pământ, un spectacol de umilință și de jale. Dureros a fost spectacolul înfățoșat, la noiemvre 1916, de armata română în retragere prin București, după bătălia de la Argeș, dar ca oroare, de departe nu se putea asămăna cu acel al oștirei franceze de est, dezarmată la Les Verrières de șvițeri, la finele iernii 1871.

Studiile erau de o cumplită slăbăciune și pot zice că în cele opt luni cât am stat acolo n-am învățat absolut nimica. Mare a fost bucuria mea când am părăsit pensionul și pe stăpânii lui.

Întors acasă, am găsit pe tata foarte slăbit din cât era când îl lăsasem. La întrebările mele, Țânțireanu, care îl căuta acuma în urma plecării din Târgul Ocnei a lui Colin și a stării de necontenită beție din care nu mai ieșea Gutenbrunner, a scuturat capul în chip foarte semnificativ.

Gândesc și acuma cu jale și cu dor la acele săptămâni din vara și începutul toamnei anului 1871 ce le-am petrecut împreună cu tata la Căiuți. Cu dor îmi aduc aminte de povestirile lui despre copilărie și tinerețe, despre viața lui universitară, despre întoarcerea în țară și despre toate amăruntele vieții de atunci, despre Mihalache Sturdza și mișcarea de la 1848, despre bunul meu Grigore Ghyka și luptele pentru unire, despre relațiunile lui, în vremea surgunului, cu Ali Pașa, cu lordul Canning și generalul Aupick, ambasadorul Franței, și altele multe care, dacă le-aș fi notat, ar alcătui o culegere din cele mai prețioase despre viața politică și particulară a vremii bejeniei de la 1821, din timpul Regulamentului, din acel al războiului Crimeii și al unirii, de sfaturile lui înțelepte pe care, vai!, nu le-am urmat. Cu inima sfâșietă m-am despărțit de el, în gara de la Adjud, la plecare din țară, și am rămas pe platforma vagonului, privind pentru cea de pe urmă oară, fiind sigur că nu-l voi mai revedea, la el, rămas în trăsură, până când nu i-am mai putut distinge imaginea.

Din motive pe care nu le-am putut pricepe niciodată, fusese hotărât că voi fi plasat în liceul de la Toulouse; am străbătut deci Europa întreagă pentru a ajunge la orașul de pe malurile Garonei, unde am găsit pe maică-mea instalată la otelul Souville din piața Capitoliului. Am intrat fără a pierde timp în liceul

instalat într-o veche mănăstire de nu mai știu ce ordin de călugări, unde, ca în cele [mai] multe licee franceze, un admirabil personal de profesori împarte, într-o atmosferă de cumplită murdărie și rea creștere, o instrucțiune admirabilă și foarte folositoare tuturor acelor care au voința să învețe. Materiile clasei de matematici elementare anul al II-lea, acea pregătitoare la bacalaureat, le făcusem încă de acasă, le-am repetat cu mult folos și cu muncă puțină în cursul anului și am trecut în vara următoare bacalaureatul cu o mențiune onorabilă. Camarazii, deși celor mai mulți din ei li lipsea creșterea, erau simpatici și din întâia zi m-au privit nu ca pe un străin, ci ca pe unul din ei, iar dacă autoritățile liceului făceau câteodată o mică deosebire, era în favorul meu: mă simțeam absolut acasă între acei străini și le-am rămas totdeauna recunoscător pentru frățasca găzduire de care am avut parte la ei.

Moartea tatei, la începutul lui iunie a aceluiași an, a venit însă să întunece rău mulțămirea mea, cernind și săptămânile petrecute în țară în vremea vacanțelor; deșartă mi-a părut casa părintească când am pătruns într-însa!

În toamnă m-am întors la Toulouse pentru a-mi face acolo întâiul an de matematici speciale, spre a intra pe urmă, ca auditor străin, în Școala Politehnică din Paris. Eram de astă dată *jumătate de pensionar* la liceu, adică urmam cursurile, luam acolo masa de amiază și-mi pregăteam materiile în sălile de studiu, împreună cu internii, până la ora șasă după-amiază, dar locuiam în oraș, unde închiriasem două camere, și luam masa de sară la otelul Souville, unul din cele mai bune din oraș. În calitatea mea de străin, mă bucuram de multă indulgență din partea autorităților liceului și nimene nu mă împiedeca să plec în oraș îndată după cursul de după-amiază. Mulțămită unor scrisori de recomandație a moșului Mitică, care avea cunoștințe din tinerețe în aristocrația din Toulouse, îmi făcusem mai multe relațiuni în acea societate și frecventam des mai multe case care-mi deschisese largi porțile lor. Apoi teatrul fiind foarte ieftin și foarte bun, mai ales în ceea ce privea opera, toți artiștii în vază care mergeau de la Paris la Madrid și la Lisbona, ca și toți acei care se întorceau din cele două capitale iberice la Paris,

oprindu-se la Toulouse pentru a da câteva reprezentații la Teatrul Capitoliului, nu lipseam de la nici una. Pentru suma de treizeci și cinci de franci pe lună, aveam drept să asist la optsprezece reprezentațiuni în întâiul rând al fotoliilor de orchestră.

Când am plecat de acasă, eram perfect în curent despre întreaga cronică scandaloasă a țării de la începutul secolului până atunci și, influențat de chipul aspru în care scandalurile lumii noastre elegante se judecau în casă, judecam și eu cu multă asprime moravurile societății noastre boierești și eram convins că acele ale claselor corespunzătoare din Europa occidentală erau neasămănat mai bune. Mare mi-a fost deci surprinderea când, cu prilejul frecventării unor cercuri din nobilimea toulousană, fiind pus la curent despre cronica scandaloasă de acolo, am constatat că damele din aristocrația franceză înșălau pe soții lor cu bună samă tot atât de des ca și cucoanele noastre, numai cu neasămănat mai multă ipocrizie, aceasta datorită lipsei acelei supape de siguranță numită divorțul, că înalta societate toulousană cuprindea cel puțin atâța bărbați pătați ca și a noastră și că, lucru care la noi alcătuia atunci o rară excepțiune, numărul fetelor cu prihană era departe de a fi neînsămnat. Curioasă mi s-a părut între altele libertatea dată de părinți fetelor, să-și aleagă ele însuși duhovnicii, precum și faptul că, deși ele de obicei aveau grijă să aleagă duhovnic tânăr și plăcut la față, părinții nu făceau nici o obiecțiune la asemene alegere. Am avut totdeauna cel mai mare respect pentru clerul francez, care, după mine, este cel mai admirabil din lume, o mare parte din parohii lui de la țară fiind niște adevărați sfinți, dar se povesteau multe asupra *tête-à-tête*-urilor obligatorii între tinerii *abbés* și fragedele suflete încredințate îngrijirii lor sufletești.

Jocurile de societate erau foarte la modă în adunările în care se afla tineret. Se știe în ce consistă acele jocuri: se ieu gajuri într-un chip oareșicare, care gajuri se răscumpără în urmă. Modul de răscumpărare uzitat la Toulouse în anii 1873–1874 era următorul. Persoana al cărei rând de a hotărî chipul de răscumpărare a gajului venea pronunța pedeapsa la care trebuia să se supuie proprietarul căruia îi aparținea obiectul, pedeapsă a cărei denumire purta un nume de obicei mitologic, ca, s.e., *le berceau*

de Cythère, repetat de patru, de cinci ori. Atunci două din persoanele care luau parte la joc se așezau față în față în salon, apoi își împreunau mâinile deasupra capetelor, alcătuind o boltă sub care nefericitul condamnat trebuia să treacă dând câte o sărutare fiecăreia din cele două alcătuitoare ale boltei, când aceste aparțineau sexului frumos, primind câte una de la fiecare din ei când aceștia aparțineau celui urât. Și variațiunile asupra temei sărutărilor erau nenumărate. Câteodată răscumpărarea gajului se făcea după ușă sau în dosul perdelei. Trebuie însă să recunosc că acest joc, atât de riscat în aparență, era în fond destul de inocent.

Teatrul, seratele dansante și jocurile terminate prin sărutări nu se împacă cu matematicele, cetitorul își poate deci închipui că progresele mele pe calea științelor exacte n-au putut să urmeze decât un pas de culbeci și că, la sfârșitul acelui an, nu știam mult mai multă analitică și algebră superioară decât la începutul lui. Îmi dădeam samă de acest fapt, dar deoarece aproape toți francezii fac câte doi ani de matematici speciale (repetând aceleași materii) îmi promiteam că, în anul al doilea, voi renunța la toate plăcerile pentru a mă consacra numai studiilor.

În iulie m-am întors în țară. Se vede că mama primise notele mele de la liceu, care numai bune nu puteau să fie, nici în privința frecvenții, nici în acea a silinții. Mi-a declarat că, la toamnă, voi pleca la Paris spre a-mi face al doilea an de speciale. Deși mă deprinsesem cu Toulouse, n-am făcut nici o opunere și m-am declarat gata să merg la Paris. În cursul vacanțelor însă s-au produs fapte care au schimbat cu desăvârșire cursul ideilor și al planurilor mele. Pe moșia Căiuți se descoperise mai multe zăcăminte de lignit și moșu-meu Lascar adusese din Germania un inginer de mine care a constatat că acel de la Ursoaia, spre fundul moșiei, avea o grosime (*puissance*) de cinci metri, grosime care permitea exploatarea lui în condițiuni remunerătoare. Apoi Ministerul Lucrărilor Publice pusese în lucrare studiul traseului liniei Adjud–Târgul Ocnei, trecând prin Căiuți, unde avea să fie o gară, și se știa că erau mai mulți capitaliști străini care doreau să ieie linia în întreprindere. Această cale ferată permitea exploatarea celor patru mii de fălci de pădure a moșiei. Visul meu cel mai scump părea ușor de realizat.

Mama, cu prilejul schimbului ce-l făcuse cu tata și despre care am vorbit la începutul acestui capitol, se îndatorise să ni restituie partea de Căiuți pe care devenise stăpână în urma sus-zisului schimb, îndată ce-i restituiam Mărginenii, iar în privința celor 25 000 de galbeni ipotecați pe partea de Căiuți rămasă a tatei, aștepta să fim în stare a-i plăti, mai adăugând cu acest prilej că se va mulțămi numai cu parte din acea sumă. Pe de altă parte, moșu-meu, tutorele nostru, se declara gata să-mi vândă Căiuțul îndată ce voi găsi banii trebuitori pentru a plăti măcar o fracțiune din valoarea părților fratelui și a surorilor și voi fi asigurat achitarea restului și acea a datoriei către mama, însă îmi atrăgea atenția asupra faptului că, date fiind împrejurările economice ale țării, îmi va fi foarte cu greu, mie, tânăr căruia îi lipsea încă un an până la majoritate, să găsesc capitaliști care să cumpere pădurea și să ieie asupra lor exploatarea minei de cărbuni. Mă sfătuia cu tot înadinsul să renunț, măcar pentru vro câțiva ani, la aceste visuri și să mă pun cu tot înadinsul pe lucru spre a-mi termina studiile începute. Cuvintele lui erau atât de înțelepte, încât mă făcură să renunț măcar deocamdată la aducerea la îndeplinire a acelor visuri îndrăznețe și să plec la Paris cu hotărârea de a face tot posibilul pentru a-mi termina studiile. Bineînțeles că, în fundul inimii, renunțam numai deocamdată la visul stăpânirii Căiuțului.

Se mai întâmplase ceva în cursul acelor vacanții: deosebita frumuseță și deșteptăciune a unei domnișoare îmi făcuse o deosebită impresiune. Nu există nici un motiv pentru care să stau la îndoială pentru a o numi, căci nu pot să-i aduc decât laude. Era domnișoara Alice Jora, fiica tovarășii de pension a mamei, Smărăndița Rosetti, și a lui Mihăiță Jora. Deși deloc nu s-a arătat cochetă față de mine, ci, dimpotrivă, mai degrabă rezervată, am plecat la Paris cu inima și mintea cu desăvârșire pline de ea și simțimintele mele nu s-au schimbat deloc în tot timpul șăderii mele în capitala Franței.

În întâiele săptămâni am făcut sforțările cele mai lăudabile pentru a recâștiga timpul pierdut la Toulouse în anul precedent și, în ceea ce privea matematicele, mi-am putut da în curând samă că, deși aptitudinile mele erau departe de a fi la nivelul

acelora ale fruntașilor clasei de *veterani* în matematici speciale a liceului Saint Louis, ale cărui cursuri le urmam, printre care strălucea francezul Lieuville, persianul Ali-Khan și evreul român David Emmanuel, ele deloc nu erau inferioare bunei mijlocii a clasei. Dar, în schimb, în fața mea se ridica o nouă greutate: desemnul. Când am remis întâia mea epură profesorului nostru de geometrie descriptivă, Caron, el mi-a zvârlit-o înapoi, zicându-mi cu un ton ofensat:

— *Est-ce que vous n'avez pas honte de me remettre une épure cochonnée de cette façon?* („Nu ți-i rușine să-mi remiți o epură *porcărită* în acest chip?")

— Nu pot desemna mai bine.

— Ce vrei să devii?

— Inginer.

— Sărmane băiete, renunță îndată la orice iluzie că, fiind înzestrat cu o asemene lipsă de dispoziții pentru desemn, vei putea deveni vrodată, oricât de tare ai fi în matematici, inginer. Dacă la vârsta dumitale nu ești în stare, cu ajutorul regulei și al compasului, să tragi două paralele care să fie într-adevăr paralele și perpendiculare care să fie într-adevăr perpendiculare, cum vrei să fii în stare să faci desemnuri de proiecte complicate și lavisuri de mașini?

Dacă n-am dat credință profețiilor pesimiste ale lui Caron, părerile profesorului particular de desemn pe care l-am angajat imediat n-au întârziet să le confirme cu desăvârșire.

— La dumneata, îmi zise el după vro patru lecții, observ o idiosyncrasie rară, care, în lunga mea carieră, am observat-o numai la trei sau patru din miile de elevi ce i-am avut. Poate că câțiva ani de silinți stăruitoare, care ți-ar cere jertfa a mai multe ore de lucru în fiecare zi, numai pentru desemn, te-ar putea pune în stare de egalitate cu alții, însă nu-ți pot garanta nici măcar acest rezultat.

Am priceput clar atunci că, urmând studiile ce le începusem, nu am perspectiva să ajung la nimica și, totodată, am avut viziunea foarte clară a ceea ce îmi rămânea de făcut.

Singur studiul dreptului îmi rămânea deschis. Facultățile franceze de drept nu puteau să mă admită, căci eram bacalaureat

în științe, și nu în litere, cum se cere pentru a urma cursurile lor, și nu voiam să-mi fac dreptul în țară. Dar era chip de a înlătura această dificultate: n-aveam decât să mă înscriu la una din cele două facultăți din Iești sau din București și, apoi, pe baza acelei inscripțiuni, să cer înscrierea mea la o facultate franceză oareșicare, precum făcuse cu succes mai mulți români. Am avut ideea să plec în țară și să expun chestiunea moșului meu. Deși cunoșteam antipatia lui pentru studiile de drept (deși era *doctor utroque jure* al facultății de la Heidelberg), nu mă îndoiam că va încuviința noua mea hotărâre, căci nu mi se putea cere să pierd câțiva ani numai pentru a învăța să desemnez, iar altă carieră nu-mi era deschisă. N-am executat proiectul, de altminteri foarte trecător, al plecării spre a consulta pe tutorele meu, și aceasta a fost marea greșală a vieții mele. N-am făcut-o fiindcă simțeam și eu o aversiune pentru cariera de avocat sau de judecător și nu-mi dădeam sama de nenumăratele avantagii ce le dădea și le mai dă și astăzi la noi o diplomă de licențiat în drept, apoi, o mărturisesc, fiindcă mă săturasem de studii, eram nerăbdător să pun în lucrare planurile mele în privința Căiuțului, precum și acele ale unei grabnice căsătorii cu acea care îmi fermecase ochii și inima. Am pierdut deci câteva luni ale vieții în trândăvie, în dor de țară și de Căiuți și în visuri de dragoste. Nici măcar nu petreceam, duceam o viață de urs în bârlogul lui. Și la chinurile dragostei și ale dorului de țară a venit să s-adauge mâhnirea ce mi-a pricinuit-o căsătoria mamei cu d. Alaux. Și această supărare nu era atâta pricinuită de starea socială a maștihului ce mi-l dădea, ca din acea a cumplitei sale incapacități și inferiorități intelectuale.

În timpul șăderii mele la Paris, în iarna anului 1874–1875, a avut loc tragicul duel dintre Nicu Ghyka-Brigadier și Constantin Suțu, supranumit Palicarul (fiindcă fusese ofițer grec). Suțu fusese căsătorit cu a doua fiică a lui Petrache Mavrogheni, Natalia, una din cele mai frumoase femei ce le-a numărat printre podoabele sale societatea moldovenească din ultima treime a veacului trecut. Suțu o luase aproape fără zestre și o iubea cu pasiune, în schimb însă era foarte gelos; avusese chiar din cauza acestei gelozii, dar fără motiv serios, un duel și se

despărțise de dânsa după un timp foarte scurt. Fiind el la Paris, au venit acolo Nicu Ghyka-Brigadier, cel mai tânăr din cei patru frați Brigadirești, cu foasta soție a lui Suțu și cu sora ei mai mare Lucia, despărțită de Alecu Ventura, de care Nicu Ghyka, un tânăr foarte cumsecade, dar încă copilăros, era îndrăgostit până peste urechi. Suțu a pretins că Nicu Ghyka, fiind în trăsură cu cele două doamne și întâlnindu-l în mai multe rânduri, el fiind pe jos, a avut față de el o atitudine jignitoare. De unde provocare la duel și întâlnire pe teren. Suțu era de prima forță și cu spada, și cu pistolul, iar Nicu Ghyka mânuia amândouă armele cu aceeași neîndămânare; se bătură cu pistolul și bietul Nicu căzu cu ficatul perforat de un glonte, murind după câteva ceasuri de suferință. Cu toată neîndămânarea lui la arme, avusese o foarte frumoasă ținută pe teren. Acest duel a făcut un zgomot cumplit în Paris. Nu știu cum reporterii ziarelor aflară adresele românilor înrudiți sau în relațiuni cu unul din cei doi adversari sau cu martorii lor. Eu am avut de furcă ca să scăp de întrebările a cinci din ei și mă întreb și astăzi de unde și cum au aflat adresa mea în Cartierul Latin, mai ales că mă întâlnisem cu Nicu Ghyka, care-mi era rudă depărtată, numai o dată, la altă rudă comună. De la mine însă n-au putut întru nimica să-și satisfacă curiozitatea. Martorii lui Nicu, Edmund Cortazzi și moșu meu, Grigore Ghyka, fiu din a treia căsătorie a bunului meu, domnul, fusese arestați și, la proces, condamnați la mai multe luni de închisoare. Parisul elegant întreg s-a grămădit la acel proces.

Cu prilejul acelui duel, am făcut, la vară-mea, Elena Bălianu, născută Mavrocordat, cunoștința celei a treia soții a bunului meu, cu care familia mea nu avea nici o relație. Ea era atunci de cincizeci de ani bine trecuți, mai aproape de șăsăzeci și încă frumoasă: decolteul ei mai ales ar fi putut face mândria oricărei femei tinere. O vedeam adesa la vară-mea, Elena Bălianu, și am avut astfel prilej să aud amărunte interesante asupra vieții bunicului. Era atunci foarte îngrijită din pricina închisorii la care fusese condamnat pentru partea ce o luase la duelul în care căzuse Nicu Ghyka fiul ei Grigore. El își îndeplinea pedeapsa în închisoarea de la Versailles, unde maică-sa îl vizita cât

de des putea. În sfârșit, prin iunie, fu grațiat de Mac-Mahon, care era atunci președinte al Republicii, în urma unei audiențe ce o avusese maică-sa de la mareșal.

Curând după aceasta am plecat și eu în țară, unde am declarat moșului Lascar că nu-mi mai urmez studiile, pentru a deveni inginer, expunându-i totodată motivele pentru care le părăseam, dar, din nenorocire, nepomenind nici un cuvânt despre studii de drept.

Întâia iarnă după întoarcerea mea, rămasă astfel definitivă, am petrecut-o în Iești, unde se aflau și mama cu soră-mea Ana, cu fratele meu mai mic.

CAPITOLUL IX

Ieșul decadenții. Saloane. Tipuri. Întâmplări

Odată cu mutarea domniei în București, un număr mic de ieșeni de toată mâna a venit să s-așeze în Capitală: boieri în căutare de situații politice, doritori să fie în apropiere de domn și în contact stăruitor cu dânsul, oameni de afaceri căutând un câmp de activitate mai vast, surtucari cu învățătură echivalentă acelei ce astăzi se dă în școlile primare cele mai proaste, vânători de slujbușoare, aventurieri și un număr, destul de mare, de evrei. Dar exodul cel mare a avut loc după îndeplinirea unirii definitive, când mulțime de funcționari mari și mici și de oameni aparținând celorlalte categorii mai sus enumerate au săvârșit o adevărată năvălire în București. Această invaziune nu era spre bucuria tuturor muntenilor; căci, dacă a pricinuit o simțitoare sporire în veniturile proprietarilor de case și a mărit în chip însemnat afacerile comercianților, a produs și o foarte mare abondență de concurenți la slujbe și la situațiuni politice. Slujbele s-au împărțit între moldoveni și munteni, iar cei dintăi au putut să simtă că domnul este moldovan. Moldovenii însă se jăluiau că, departe de a-i primi frățește, frații de peste Milcov i-au dușmănit și i-au exploatat.

Reproduc în notă o copie de pe o parte dintr-o scrisoare a lui Alecu Catargiu, fratele lui Costin Catargiu și președinte la Curtea de Casație, care ne dă un exemplu destul de nostim de starea raporturilor dintre bucureșteni și moldovenii emigrați în țara soră:[1]

1. Din volumul II de *Amintiri*, care s-a pus sub presă.

Scrisoarea este adresată de Alecu Catargiu vornicului Iordache Beldiman și mi-a fost comunicată, acum vro șaptesprezece ani, de fostul și

„1863 april 4

Iubiti veri Iordache!

Răvașul dumitali cu data de la 12 mart, care primit la 2 a corentei luni, chiară în ziua de Paști. Veri, deși nu mi-ai fi scris că ai fost în gios sau în sus, totuși din cauza tăcerii ce am văzut la scrisorile meli, am înțeles că nu ti afli în Eși. Mulțămesc, frati, și iarăși mulțămesc că cercetezi despre mini și a me familie; precum și despre încrediria ce socoți a avea că am a pastra vre un fel de mulțămire pentru sărbători! Veri, veri! Nu doresc nici dușmanilor mei așa mulțămiri, așa sărbători: departi de rudi, de prietini; ș-azvârlit de cruda soartă în București, între niște ființi ce pentru noi, pentru moldoveni, nu sunt alte decât fiare antropofagi (adică moldovo-fagi); căci îșî creazî mulțămiri de a ni faci și a ni procura tot soiul de șicanuri, ba încă și chiară batjocuri sub mască de emabilități. – Cât pi ce ieram să rămân și chiară pe uliță, cu copiii și nevasta me și slugile meli, neputând a găsi (din cauza delicateților lor și a emabilităților lor) casî di lăcuință, căci ca pi niști netrebnici ni speculă (cu emabilități) unul de la altul, căutând prin felurite manieruri a-și folosi pe ai lor cu pungile noastre, până ce cu vai nevoie am putut găsî un hârb de casî care sub aeru de hatâr mi-au luat 400 galbeni chirie pi an, ba încă să iu dator a șăde 3 luni în colbărie în privire că două din odăi pică și trebuie sî li dărâme și să le facă di iznoavă. Iaca, veri, starea noastră, apoi am mai avut nenorocire să primesc și ravașul tău prin care îmi faci cunoscut că nu ti mai poți ocupa cu nevoili meli și că, neputând faci nimica, dorești a mă părăsi și tu. Veri, mai bine făceai a-mi trimete niște arsenic decât așa cuvinte…“

Restul scrisorii nu mai prezintă nici un interes.

Totuși un destul de mare număr de boieri, mari și mici, mai rămăsese în Ieși și, între 1861 și 1870, mai erau încă în acea vreme *case mari* în Ieși, case care mai puteau fi privite ca deschise, deși duceau un trai neasamanat mai modest decât înainte de 1858.

vrednicul șef, de atunci răposat, al Arhivei Ieși, Gheorghe Ionescu, care, zicea lumea, era nepot din flori, din fiu al vornicului Iordache.

Acest trai mai măsurat era datorit marei micșorări a veniturilor boierimii, mai cu samă a acelor de care se folosea acea mare, datorită cheltuielilor nemăsurate, mai presus de mijloacele ei, jocului de cărți și lipsei de prevedere a generațiilor boierești ajunse în stăpânirea averilor în timpul domniei lui Mihai Sturdza și a lui Grigore Ghyka. Și chiar traiul restrâns ce-l duceau în cursul celi a șăptea decadă a veacului trecut era mai presus de mijloacele de care dispuneau. Totuși puține de tot erau atunci casele boierești din Ieși care nu ar fi avut la masă cel puțin doi, trei sau patru invitați în fiecare zi și aproape toate primeau sara. Puține erau acele în care [nu] serveau la masă cel puțin doi feciori. Mai erau încă multe echipajuri particulare, iar boierii burlaci țineau birjari cu luna și era luptă între dânșii pentru a avea pe birjarul cel mai elegant, trăsura cea mai luxoasă, caii cei mai de preț. Marele *chic* era să parcurgi lungul suiș, de la Jockey-Club până la capătul plantațiunilor de la Copou, în treapădul cel mai mare. Bineînțeles că această goană nebună, pe un asemenea suiș, făcută adesea de două sau de trei ori pe seară, era prăpădenia cailor pe care birjarii trebuiau să-i schimbe necontenit. Birjarii speciali ai boierimii și ai îmbogățiților, al căror număr creștea, încet, dar în chip stăruitor, erau toți lipoveni (ruși) de secta *scăpeților.* Un cuconaș care se respecta nu ar fi tocmit niciodată un birjar moldovan sau evreu, oricât de elegantă ar fi fost trăsura lui. De aceea, birjarii moldoveni și evrei aveau aproape toți cai proști și trăsuri în proastă stare.

Dar din an în an, chiar cu acest trai micșorat, treceau moșii de ale boierilor mari în mânile îmbogățiților, ale boierinașilor care trăise cu cumpăneală și ale evreilor; boierii sărăciți începuse să vândă din case și acei care nu erau prea bătrâni mergeau să se așeze în București, unde sperau să dobândească vro slujbușoară, apoi se mai vedeau fii de domni exercitând meseria de telali (samsari). *Declasamentul* era complect.

La 1874, după întoarcerea mea din străinătate, când am venit să petrec iarna la Ieși, nu mai rămăsese decât vro zece case care mai primeau în fiecare zi: casa Neculai Roznovanu, casa cucoanei Didița Mavrocordat, casa Todereș Paladi, casa lui Nicu Ceaur Aslan, casa lui Cocriță (Constantin) Cazimir, casa răposatului Constantin Catargiu, casa Nicu Rosetti-Bălănescu, casa

Iancu Prăjescu și casa Neculai Drossu. Dintr-aceste, a lui Cocriță Cazimir nu aparținea marei boierimi, Cazimireștii fiind boieri de mâna doua sau a treia, dar prin căsătoria lui era aliat cu întreaga boierime mare, iar Neculai Drossu nu aparținea nici măcar micii boierimi, fiind omul operelor sale, fost om de casă al vornicului Lascar Cantacuzino-Pașcanu, îmbogățit prin vrednicia și economia lui proprie. Mai erau încă multe familii boierești care locuiau în Ieși: Bălșășți, Beldimănești, Bogdănești, Cantacuzinești, Ghykulești, Mănești, Mavrocordătești, Miclești, Rosettești, Sturdzești, Sutești etc., dar ei nu mai țineau case deschise, chiar dacă le mai rămăsese avere. Iar din casele specificate de mine mai sus, dacă ele primeau în fiecare zi, rămăsese numai două sau trei unde puteai merge la dejun sau la masă fără a fi fost poftit.

Casa cea mai renumită era acea roznovănească. Stăpânul ei, Nunuță (Neculai) Roznovanu, bărbat de treizeci și unu de ani, fusese părăsit de curând de frumoasa și bogata lui soție, Adela Cantacuzino-Pașcanu; iar maică-sa, cucoana Marghiolița, născută Ghyka-Comănești, vestită altădată pentru o frumuseță ale cărei urme se mai vedeau, era de aproape patruzeci de ani în capul societății ieșene. Casa era ținută tot în stil mare, tot ospitalieră, dar mai cu rezervă decât altădată. Influența mamei asupra fiului său era foarte mare; el nu-i ieșea din cuvânt.

Pe acea vreme, în iarna de la 1874–1875, Nunuță era cuprins de o adevărată pasiune pentru militărie; era subofițer milițian și, grație memoriei sale extraordinare, cunoștea școala de soldat și de companie mai bine decât cel mai bun reangajat. Cam neîndămânatic, cam *gauche* în hainele lui civile, îi ședea foarte bine în uniformă, încins cu sabia și cu cușma țurcănească în cap. Nu lipsea de la nici un exercițiu, de la nici o paradă. Urma cu cel mai viu interes mersul războiului civil* în Spania, bineînțeles că era carlist convins și înfocat.

* În istoria Spaniei, secolul al XIX-lea este o perioadă de conflicte și instabilitate. În 1868, regina Isabela II este detronată de o coaliție de facțiuni politice; conflictul franco–prusac cu privire la persoana viitorului rege al Spaniei este detaliat mai sus de Radu Rosetti; în 1873 regele Amedeo I,

Dar persoana cea mai simpatică din casă era fiica cucoanei Marghiolița, doamna Zoe Sturdza, care fusese căsătorită cu Ion A. (Zizin) Cantacuzino, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei care a succedat lui Ștefănică Catargiu. Doamna Zoe Cantacuzino, care, deoarece maică-sa îmi era vară primară, îmi este nepoată, trăiește și astăzi, la frumoasa vârstă de nouăzeci și șapte de ani.

Deoarece era verișoara de predilecție a mamei, am avut prilej s-o cunosc bine încă din copilăria mea. Era de statură naltă și bine proporționată, blondă cu ochi albaștri și de o supremă distincțiune. Avusese parte de o creștere aleasă și firea o înzestrase din naștere cu o inteligență deosebită; foarte cultă, iubea mult *lucrurile duhului,* cum zice francezul. Toți acei care au cunoscut-o, atât români, cât și străini, au conglăsuit totdeauna pentru a declara că Zoe Sturdza-Cantacuzino alcătuiește tipul cel mai perfect al cucoanei mari (*de la grande dame*) în accepțiunea cea mai înaltă a acestui cuvânt.

Astăzi, la nouăzeci și șăpte de ani, ea și-a păstrat întregi toate facultățile intelectuale, este și se ține în curent despre tot ce se petrece în Europa și arată cel mai viu interes pentru toate chestiunile mari. Admirabilă mai ales îi este memoria, care cuprinde o neprețuită și nesacată comoară de informațiuni prețioase asupra nenumăratelor persoane cu care a fost în contact timp de optzeci de ani, de când a ieșit în lume, a evenimentelor mari și mici petrecute în țară, a schimbărilor petrecute treptat în obiceiurile și moravurile noastre, pe scurt un admirabil repertoriu al unui trecut de opt decade. Ceasurile ce din nenorocire numai din când în când le pot petrece în societatea ei, căci șede la Ieși, sunt pentru mine pline de cel mai subtil farmec. Ascult cu deliciu vocea ei slabă, de bătrână, cu debitul lent, dar clară, dându-mi, în cuvinte totdeauna alese cu cea mai admirabilă preciziune, lămuririle și amănuntele ce i le cer, iar judecățile și părerile ei asupra oamenilor și a lucrurilor sunt totdeauna izbitor de logice și de juste. Și, ascultând-o, văd trecându-mi

fiul regelui Victor Emmanuel II al Italiei, abdică, iar țara este cuprinsă de războiul civil dintre conservatorii legaliști („carliștii") și liberal-progresiști (n. red.).

dinaintea ochilor bătrânii în giubele, anterie și işlice din care am cunoscut numai vro doi, cucoanele în bonete cu horbotă sau rochii după moda din vremea lui Ludovic Filip, țiganii, unii zdrențuroși, pe jumătate goi, alții întemnițați în livrele galonate, vechile butci și carete trase de patru cai în șir, cu valeți călări înainte și cu feciori stând în picioare în coada trăsurii, bonjouriștii de la 1848, luptătorii pentru unire, pe care i-am cunoscut aproape pe toți: bunul meu Grigore Ghyka, Cuza, Panu, Vasilică Sturdza, Zizin Cantacuzino, simt acel fior ce cuprinsese Moldova întreagă la 1857 și 1858 și de care prin contagiune magnetică, la auzul cuvintelor fermecătoare: unire, Românie, mă împărtășam și eu, copil de cinci ani.

Revăd pe părinții mei, pe mama tânără și atât de frumoasă, bărbătească înfățișare a tatei, frumusețea și distincțiunea suverană a femeilor boierimii noastre de atunci, printre care acea ale cărei cuvinte le ascult, Zoe Sturdza, *Zouzou*, cum îi ziceau tata și mama, era una din cele mai de samă podoabe.

Trenul de viață ce se ducea în casa Roznovanu, în anii 1874–1875, deși departe de a mai fi acel dus în vremea tatălui lui Nunuță, răposatul visternic Nicolai Roznovanu, era totuși pe un picior neasămănat mai mare și mai aristocratic decât în orice altă casă boierească din Ieși. Era încă casă de *grand seigneur,* în toată puterea cuvântului: serviciul era perfect, masa minunată și din cele mai bogate, se servea la dânsa Cotnar de douăzeci și cinci de ani din vestita vie roznovănească, argintăria era de o rară frumuseță și bogăție, ca și serviciile de porțelan și de cristal.

În toamna anului 1875, Nunuță se căsători pentru a doua oară, cu domnișoara Lucia Vogoridi, și, cu acel prilej, își puse iar casa pe aproape același picior pe care era în vremea răposatului visternic, slugile fură îmbrăcate în livrele nouă, în colorile familiei: azur și argint, la intrare erai primit de un *șvițer* cu halebarda în mână, se angajă un *șef bucătar francez* și se dădură mai multe baluri frumoase, la unul din care s-a hotărât căstoria mea. Nunuță, cu prilejul nunții, comandase un *carosse* de ceremonie din cele mai luxoase, care mi se pare că a servit numai cu acel prilej, și hamuri împodobite cu armele familiei, lucrate în argint. Dar, departe de a putea duce mai departe acest trai,

starea afacerilor lui în curând l-a silit să-l restrângă din ce în ce și chiar să se retragă mai târziu la țară. Cucoana Marghiolița și cu fiică-sa Zoe, singure, locuiau în măreața clădire din Ulița Mare.

Acuma cincisprezece ani, aflându-mă la Budapesta și flanând în ulițele ei, ochiul mi-a fost atras de niște hamuri excepțional de bogate expuse în vitrina unui sfeidecar și, uitându-mă mai cu băgare de samă, am văzut pe ele armele familiei mele. Am intrat în magazie și, din răspunsurile negustorului, am constatat că erau hamurile de gală cumpărate de Nunuță Roznovanu cu prilejul nunții sale și care, după fel de fel de peripeții, ajunsese la Budapesta și nu puteau fi vândute fiindcă toți magnații și bogătașii unguri cărora le propusese le găseau prea grele.

Cucoana Marghiolița a murit la 1883, în vârstă de mai bine de optzeci de ani trecuți. După moartea ei, Nunuță a vândut statului casa, ce era menită să fie transformată în palat pentru familia regală; se știe că, în urmă, i s-au dat alte destinații, iar după trei ani Nunuță Roznovanu a urmat pe maică-sa în mormânt.

Îndată după casa roznovănească venea, în privința ospitalității, acea a cucoanei Didița Mavrocordat, născută Lățescu, văduvă de curând a generalului Neculai Mavrocordat. Acesta lăsase o avere frumoasă și cucoana Didița însăși nu fusese săracă, stăpânea două moșii mari și frumoase, Ștefăneștii la Botoșani și Negreștii la Vaslui, amândouă cu târguri pe ele, acel de la Ștefănești fiind chiar un oraș în toată regula. Dacă această avere nu se putea asemăna cu acea roznovănească, cucoana Didița ținea totuși de aproape treizeci de ani una din casele cele mai mari și mai primitoare ale Ieșului. Și casa, mare și încăpătoare, era bine ținută, masa era bogată și bună, balurile cât se poate de frumoase, în fiecare sară se primea, iar numărul musafirilor poftiți și nepoftiți la masă era totdeauna mare. Luxul la cucoana Didița nu era niciodată așa de european ca la cucoana Marghiolița, era mult mai moldovenesc, dar toate erau la dânsa cu belșug. Și multă lume prefera casa cucoanei Didița, căci era mult mai amabilă decât rivala ei, căreia i se reproșa oareșicare țăpeneală.

Mama cucoanei Didița, cucoana Efrosina Rosetti, fusese o frumusețe vestită pe vremea ei; acuma, ajunsă la adânci bătrânețe, era o bătrână bună și indulgentă pentru păcatele tinereței.

Fiica cucoanei Didița, doamna Natalia Suțu, trecea drept cea mai mare eleganță din Ieși. Trusoul ei de mireasă, lucrat întreg la Paris, fusese expus de casa care-l executase și reginele modei din capitala Franței au fost uimite de bogăția lui, mai ales când au auzit venitul relativ mic de care avea să dispună deocamdată mireasa și care nu depășea costul trusoului.

După moartea cucoanei Didiței, traiul nemăsurat, de o parte, și patima cărților, de alta, au făcut ca frumoasele moșii Ștefăneștii și Negreștii să apuce jalnica cale ce au luat-o aproape toate moșiile boierimii moldovenești.

Voi vorbi acuma de una din bătrânele cele mai încântătoare de atunci, de cucoana Eliza Paladi, născută Rosetti, întâia nevastă a lui Mihalache Sturdza, măritată pe urmă cu bărbatul atât de popular care se numea hatmanul Constantinică Paladi, de care rămăsese văduvă de ani îndelungați. Când am cunoscut-o eu, cucoana Eliza Paladi era foarte aproape de optzeci de ani. De statură impunătoare, rămasă foarte sveltă, te impresiona când se ridica de pe jâlț ca să te primească, drapându-se în șalul de care nu se despărțea niciodată. Dar, îndată ce începea să vorbească, te simțeai atras către ea prin bunătatea privirilor și a vorbelor sale: era așa de amabilă și simțai atât de bine că această amabilitate este firească, înnăscută într-însa, indulgența ei era așa de desăvârșită. Apoi, născută la sfârșitul veacului al optsprezecelea, rămășiță, cu surorile ei, Agripina Costăchel Sturdza și Efrosina Rosetti, a unei epoci deja uitate, ce minunate erau amintirile păstrate de dânsa din acel trecut. Ca exemplu voi reproduce aici povestirea chipului în care s-a hotărît și s-a săvârșit, în vremea lui Scarlat Vodă Calimah, căsătoria ei cu Mihalache Sturdza.

Într-o zi, tată-său, Alecu Roset Cilibiul, a trimes s-o cheme la el și i-a spus:

— Poți să-mi săruți mâna, ți-am găsit mire.

La auzul acestor cuvinte, fata, care de abia împlinea cincisprezece ani, fu cuprinsă de tremur și, precum i se poruncea, sărută mâna părintelui său, fără a îndrăzni să zică măcar un singur cuvânt.

— Și nu mă întrebi cine este acel mire? urmă Cilibiul. Este Mihai Sturdza, fiul vornicului Grigoraș.

Apoi făcu elogiul tânărului, într-adevăr foarte cuminte, foarte serios, neobișnuit de cult, foarte bogat și căruia tatăl Săfticăi îi prezicea un viitor strălucit.

Mihai Sturdza însă n-avea nici una din însușirile care pot atrage privirile și afecțiunea unei ființe tinere ca acea pe care calculele Cilibiului și ale vornicului Grigoraș o osândea să-i fie nevastă. Urât la față, cu părul roș, mic la stat, cu fluiere încovoiate, hursuz, avea numai calități serioase, dar Săftica era prea pătrunsă de respectul datorit voinților unui tată pentru a îndrăzni să obiecteze măcar un cuvânt. S-au logodit și în curând, logodnele în acel timp erau scurte, sosit-a ziua nunții când nuni fost-au înșiși domnul și doamna. Iar după nuntă, tânăra pereche a plecat la casa vornicului Grigoraș în sunetele *mehterhanelei*[1] domnești, între două șire de arnăuți în arme și în haine de gală, înșirați de la scară până la poarta curții domnești. Săftica, deosebit de grațioasă și de drăguță în rochie albă de mireasă, cu peteala acoperindu-i părul și inundându-i umerele, așezată în fundul trăsurii, iar în fața ei o cucoană bătrână, și, la oblonul drept al caretei, pe *calul de mire* primit de la socru-său odată cu mireasa și cu cele douăsprezece cămeși lucrate, dragă Doamne, cu mânile ei, venea, la pas, fericitul mire.

Când careta ajunse la scara curții vornicului Grigoraș, acesta însuși primi în brațele lui pe noră-sa, care-i sărută mâna. O duse sus, în salon, unde se aflau strânși juvaergiii și negustorii de *galanterie* cei mai de samă din Ieși, cu cele mai alese mostre din marfa lor așezate pe mese. Săftica fu poftită de socru-său să-și aleagă ceea ce-i plăcea mai mult și, odată alegerea făcută, negustorii plecară după ce fură plătiți pe șin.

Nu ne vom mira că o căsnicie hotărâtă în condițiunile în care a fost hotărâtă acea a Săfticăi Rosetti cu Mihai Sturdza, date fiind înfățișarea și firea soțului, să nu fi durat decât puțini ani.

Și multe și interesante descrieri despre viața din tinerețile ei știa și povestea cucoana Săftica, tare era bună și indulgentă și mult a regretat-o Ieșul când și-a dat sfârșitul obștesc.

Și acuma voi vorbi de fiul său, de beizade Grigore, care a fost un bărbat foarte original, dar cult și înzestrat cu o inteligență frumoasă.

1. Orchestra turcească.

Auzisem în copilăria mea atâtea despre beizade Grigore, încât eram foarte nerăbdător să-l cunosc mai de-aproape. Îl văzusem odată, cu doisprezece ani mai înainte, la Căiuți, când, în mijlocul iernii, venise să ceară tatei să-i înlesnească împușcarea unui urs. I se organizase o vânătoare, dar iarna urșii nu obișnuiesc să se primble prin păduri, ci dorm în bârloagele lor și se trezesc numai pentru a-și suge labele și a-și înșăla astfel foamea: nu se împușcă nimic. Dar beizade uimi pe pușcașii noștri prin îndămânarea cu care vârâse un glonte în căciula unui hăitaș pe care-l pusese să i-o arunce în sus, plătindu-i repararea bortei făcute cu un galbăn. După cele ce le auzisem despre el, mă așteptam să fac cunoștința unui bărbat pe jumătate nebun și înzestrat cu instincte *neroniane*. Mare mi-a fost surprinderea să văd, în locul colosului slab și roșcovan, purtând numai musteți, care venise în iarna anului 1882 la Căiuți, un colos tot atât de mare, dar bine învălit și purtând o barbă lungă și lată de un negru lucitor bătând în verde, iar pe cap păr lung atât de negru bătând în verde și lucitor ca barba. Altfel, un gentleman, de maniere deosebit de curtenitoare și vorbind numai de baluri și de petreceri.

Când m-am dus să-i fac o vizită cu prilejul zilei de Sfântul Grigore, m-a impresionat starea de ruină în care se afla fostul palat al lui Mihalache Sturdza, în care locuia și care pe urmă, fiind cumpărat de stat, a fost transformat în seminarul numit după mitropolitul Veniamin. Un fecior îmbrăcat într-o *livrée* care altădată trebuia să fi fost foarte elegantă m-a dus sus, într-un salon cu mobile puține, dar uriașe. Beizade, care se întreținea cu mai mulți vizitatori, m-a primit în chipul cel mai amabil, ca pe o rudă (era văr primar cu bunul meu, Grigore Ghyka) și m-a poftit să șăd pe un jâlț lângă acel pe care se așează și el. Cât am stat pe acel jâlț am avut o impresie din cele mai penibile, părându-mi-se că am redevenit băiețel mic: jâlțul era atât de nalt, încât picioarele mele rămâneau spânzurate în aer, departe de ceea ce avea pretenția să fie un parchet. Beizade Grigore, bărbat de o statură impunătoare, își comandase mobile potrivite cu statura lui. Ceva mângâiere mi-a adus constatarea faptului că vro doi din musafirii care se aflau odată cu mine în acel salon,

fiind de statură mai măruntă decât a mea, aveau picioarele lor și mai departe de parchet decât mine.

Beizade Grigore întemeiase tocmai atunci, în fosta casă Mavrogheni, care astăzi nu mai există, *Clubul proprietarilor*, care avea particularitatea că numai o minoritate din membri erau proprietari; acest club era un loc de petrecere pentru lumea elegantă și numai din când în când, pe puține zile, devenea club politic și conservator. Se dădeau într-însul baluri cel puțin o dată pe săptămână și dansatorul cel mai intrepid din acele adunări era fără îndoială însuși președintele lui, beizade Grigore, pe ale cărui umere voinice apăsau numai cincizeci și patru de ani.

După spusa dansatoarelor, beizadea dansa bine, dar în chip cam furtunos, coliziunile cu dânsul erau primejdioase, riscai în acest caz să fii strivit, împreună cu dansatoarea ta, de părete sau de vro consolă.

— Dacă ne lovim de papa, suntem pierduți, îmi zise într-o sară fiică-sa, Olga, cu care dansam, cu îngrijire în glasul ei, văzând că trecuse alături de tot de părintele ei.

Și beizade era un curtezan neobosit al damelor, deși, de-o vreme acuma îndelungată, renunțase la romane în lumea mare.

În schimb însă întreținea în permanență un harem de douăsprezece *cadâne*, pe care, afară de una ce de mulți ani era în capul haremului, le *prefăcea* necontenit, având spre acest sfârșit furnizori speciali și de încredere.

El, de altmintrelea, nu se jena să vorbească de personalul haremului lui și să se laude cu frumusețea cutărei odaliște, aceasta bineînțeles când eram între bărbați.

Pe lângă sexul frumos, beizade mai cultiva științele și artele. El poseda cunoștințe științifice serioase ce și le însușise singur, fără profesor, prin cetire, și nu mă îndoiesc că, dacă ar fi urmat cursuri universitare regulate, și-ar fi făcut un nume în știință. Avea ideile lui asupra „legilor fundamentale ale universului“ și a scris chiar o voluminoasă lucrare cu acest titlu. Cu mult înainte s-o publice, cu prilejul unei călătorii ce o făcuse la Paris, obținuse de la învățatul Babinet o lungă audiență, în care îi expusese teoriile sale asupra subiectului. Învățatul francez, întrebat despre părerea sa asupra teoriilor ce i le expusese prințul român, răspunsese după un moment de gândire:

— *On dirait qu'il y a pourtant quelque chose dans ce chaos!* („S-ar zice că totuși este ceva în acest haos!")

Beizade Grigore s-a ocupat între altele și de problema aviațiunii. Și încercările lui au fost făcute în direcția cea bună, căci el n-a căutat să rezolve problema prin aparate mai ușoare decât aerul, ci prin aparate mai grele. Cu puțină vreme înainte de venirea mea în Ieși făcuse o încercare despre care vorbea încă toată lumea. Inventase și construise un aparat de zburat, instruise pe un țigan din curtea lui cum să întrebuințeze acel aparat și-l pusese să zboare de pe acoperemânt. Se vede însă că aparatul nu corespundea tuturor cerințelor, căci țiganul căzuse și-și frânsese piciorul.

Beizade se ocupa și de artă, în special de muzică. Construise pentru expoziția din Viena de la 1873 un piano și o violină, amândouă de dimensiuni colosale, atât de colosale, încât, când s-au scos din atelierul în care fusese construite, o parte din părete trebui dărâmat spre a li permite ieșirea lor.

Avea de altminteri ideile lui asupra muzicei. Pretindea că ea este pur și simplu o afacere nu de artă, ci de calcul. Fiecare notă corespunzând, precum se știe, unui număr de vibrațiuni, compunerea unui aer de muzică se mărginea la o întrebuințare dibace a unor serii de progresiuni.

Mi-a explicat pe larg această teorie muzicală a lui într-un moment în care matematicele și fizica erau încă proaspete în capul meu, dar mărturisesc că n-am priceput nimica, aceasta probabil din cauză că mi-a lipsit totdeauna orice simț muzical.

L-am frecventat destul de des atunci pe beizade Grigore, dar de instincte neroniane nici urmă n-am văzut. Era un bărbat foarte vesel, foarte iubitor de femei și de toate bunurile vieții, foarte indulgent cătră păcatele altora, foarte binevoitor, deosebit de politicos și foarte darnic: niciodată nu refuza vreunei opere de binefacere obolul său, care era totdeauna un obol princiar, și aceasta fără umbră de ostentațiune.

Beizade Grigore era foarte mândru de forța lui fizică, care era extraordinară și pe care o cucerise prin niște exerciții zilnice foarte raționale practicate încă din tinerețe. Avea o splendidă sală de gimnastică, înzestrată cu toate aparatele imaginabile, de

la cele mai mari până la cele mai mici, permițând exercitarea și întărirea tuturor părților corpului omenesc. Spre exemplu, erau serii de greutăți menite a da putere și flexibilitate fiecărui deget de la mâni și de la picioare.

Beizade nu refuza intimilor săi să li arăte cum întrebuințează deosebitele sale aparate de gimnastică și, la asemene ocaziuni, se îmbrăca prealabil în costum de gimnastică, adică rămânea aproape fără costum deloc. Dar niciodată n-a consimțit să deie altora voie să facă uz de aparatele lui.

Îi plăcea să-și arăte puterea. S-a povestit în această privință următoarea istorioară. Se plimba într-o zi cu regele Carol nu departe de Sinaia. Au stat de s-au odihnit lângă o fântână, la care se aflau mai mulți țărani cu care s-au pus la vorbă. Deodată beizade spune unuia din țărani să-i aducă un bolovan destul de mare care se vedea în mijlocul drumului; țăranul aducându-i-l, beizade îl ia în mâna lui, îl așază pe ghizdeaua fântânei, își învălătucește în basma pumnul pe care îl ridică în sus, învârtește de două sau de trei ori, apoi lovește cu el piatra și o despică în bucăți. După aceasta își dezvălătucește mâna, scoate un napoleon din pungă și-l întinde țăranului care-i adusese piatra cu cuvintele:

— Iaca! Ca să vă aduceți aminte de beizade Grigore!

Se zice că întâmplarea n-a prea fost pe placul regelui Carol.

Beizade Grigore, la 1859, a fost – precum se știe – candidat la domnie împotriva tătâne-său, fostul domn Mihai Sturdza, și numa această dezbinare între tată și fiu făcut-a cu putință alegerea candidatului unionist. El a mai păstrat „gărgăuni de domnie“ și mai târziu. La 1874 nu făcea politică și se zicea că renunțase la orice veleitate domnească; când vorbea de principele Carol se exprima în chip binevoitor atât despre el, cât și despre guvernul lui Lascar Catargiu, atunci la putere. Mai pe urmă însă a fost din nou cuprins de pofta să joace un rol politic de căpetenie și s-a încercat să formeze un partid nou, căruia i-a dat numele de „Partid al Democrației Naționale“; nume care, date fiind ideile și tendințele lui ultraconservatoare, a dat prilej la glume. S-a stabilit atunci la București pe iarna întreagă și, pe lângă un ziar care purta același nume ca și partidul, mai

întreținea cu cheltuiala lui un personal întreg de funcționari; îmi aduc aminte că, între alții, era și căpitanul (mort general în rezervă) Gheorghe Florescu, care îndeplinea însărcinările unui prefect de poliție. Aceste se petreceau la 1880–1881. Se zicea că această acțiune politică a lui beizade Grigore era bine văzută și ajutată de alegațiunea rusască, însă această alegațiune era bazată pe simple presupuneri. De altmintrelea, puținul succes al acțiunii și mai ales costul ei au făcut ca, după puține luni, beizade să renunțe la ea.

Vârsta l-a făcut, când se apropiese sau trecuse de șaptezeci de ani, să renunțe la cultul Venerei. Și-a congediat haremul, a recunoscut fiii nelegitimi ce-i avuse, cărora avuse grijă să li deie o creștere bună, și s-a căsătorit cu persoana pe care lumea se deprinsese ani îndelungați s-o privească ca fiind căpetenia acelui harem. Și acea persoană, de origină foarte umilă, a dovedit, prin purtarea ei odată ce ajunsese la o poziție ce nici nu visase, că este o femeie plină de inimă și binefăcătoare: mulți au fost acei, aparținând tuturor treptelor sociale, care s-au împărtășit de binefacerile ei nu numai cât a trăit beizade Grigore, dar chiar după săvârșirea lui din viață.

El a clădit palatul în care se află astăzi ministerul afacerilor străine și ne dă o idee despre desăvârșita absență de simț artistic al acelui care i-a conceput planul. Dar Beizade era foarte mândru de creațiunea lui.

— *Dans ma maison il y a de tous les styles* („În casa mea găsești câte ceva din toate stilurile“) – afirma el cu mândrie.

Din căsătoria lui cu Elena Ghika (din Țara Românească), beizade Grigore a avut trei copii: două fete și un băiet, toți deosebit de voinici și de frumoși. Băietul a murit în vârstă de șăsăsprezece ani, de o febră tifoidă căpătată la o vânătoare în bălțile Cristeștilor. Fiica cea mai mare, Elena, a fost căsătorită cu Mihai Sturdza, fiul logofătului Alecu Sturdza Bârlădeanu. A murit după câteva luni de căsătorie în urma unei pierderi pricinuită de un accident. Medicii au spus atunci că nu ar fi putut naște nici într-un caz, căci gimnastica zilnică ce li-o impusese din copilărie beizade, tocmai spre a ușura mai târziu facerile, produsese efectul contrar, învârtoșind într-atâta oasele și mușchii

Palatul Rosetti-Roznovanu din Iași într-o carte poștală de la începutul secolului XX; construit spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, restaurat în forma actuală la sfârșitul secolului al XIX-lea, după ce Nunuță Roznovanu l-a vândut statului. A fost reședința familiei regale înaintea Primului Război Mondial; astăzi este sediul Primăriei Iași.

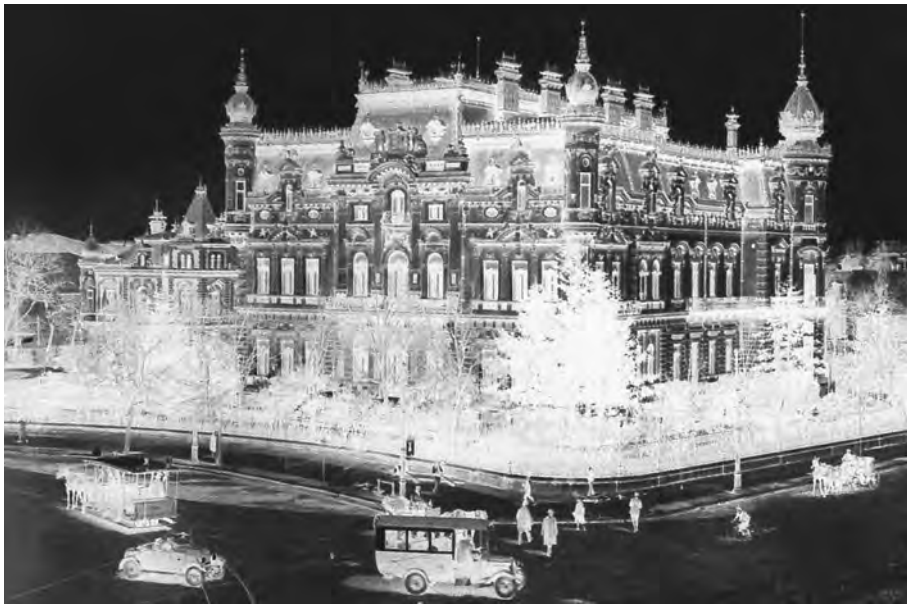

Beizade Grigore Sturdza a clădit palatul în care se află astăzi ministerul afacerilor străine și ne dă o idee despre desăvârșita absență de simț artistic al acelui care i-a conceput planul. Dar Beizade era foarte mândru de creațiunea lui. — Dans ma maison il y a de tous les styles, *afirma el cu mândrie.*

...Văd trecându-mi dinaintea ochilor bătrânii în giubele, anterie și ișlice din care am cunoscut numai vro doi, cucoanele în bonete cu horbotă sau rochii după moda din vremea lui Ludovic Filip, țiganii, unii zdrențuroși, pe jumătate goi, alții întemnițați în livrele galonate, vechile butci și carete trase de patru cai în șir, cu valeți călări înainte și cu feciori stând în picioare în coada trăsurii, bonjouriștii de la 1848…

Nadia Boretti

basenului, încât ei n-ar mai fi avut elasticitatea trebuitoare pentru a permite o facere normală. N-am cunoscut-o, dar, după aprecierea conglăsuitoare a tuturor acelor care au frecventat-o, era deosebit de frumoasă și de deșteaptă.

Am cunoscut însă bine pe sora ei mai mică, Olga, cu care am fost tovarăș de tinerețe, și pot spune că era una din ființele cele mai simpatice de care îmi aduc aminte. De statură neobișnuit de naltă, dar foarte bine proporționată, cu mâni și picioare mici și de o formă perfectă, era blondă și avea ochi albaștri, plini de vioiciune și de francheță, o gură mică și rumână, iar toate trăsăturile celelalte erau frumoase și regulate. Educațiunea era departe de a-i fi perfectă, avea maniere cam *garçonnière* și își zicea verde părerea, fără a se preocupa dacă această părere este sau nu plăcută acelor care o aud. Dar ce suflet curat și cinstit, ce inimă de aur avea, ce dispreț pentru orice era fals sau josnic!

Instrucțiunea îi era puțin lucru și numai intelectuală nu era. Biata miss Fitz Gerald, fosta guvernantă a Mariei Ghika de la Comănești, care era acuma (de nume) guvernanta, dar mai degrabă *duena* ei, avea destule de suferit de la vioiciunea elevei sale și va fi oftat greu și adesea după zilele frumoase de la Comănești; dar nu se putea împiedeca să iubească această ființă cu instincte atât de bune și de curate în ciuda relei sale educații.

Ea mi-a scăpat probabil viața, iaca în ce împrejurări. În vara anului 1875, cu prilejul nunții Aglaei Jora, fiica lui Alecu Jora și a Sultanei Manu, cu St. John, consulul englez din Ieși, venise la Ieși cucoana Catinca Negruzi cu nepoatele sale Lucia Vogoridi și Alice Jora, aceasta, vară primară cu frumoasa mireasă, și trăsese la otel Binder. Se adunase acolo în haosul odăii din centru de la rândul de sus mai multe domnișoare, între care era Olga Sturdza, și mă aflam și eu cu dânsele.

Se scosese pe terasa de jos mesele din sufragerie și mai multe din ele erau ocupate. Vorbind nu știu cu cine, mă apropii de colțul balconului, și deodată scândura pe care mă aflam, fiind putredă, se rupe și dispar până la brâu în borta astfel făcută. Domnișoarele de primprejurul meu se spărie. Lumea de sub noi se scoală de la mese și fuge înspăimântată, iar eu fac cu brațele mișcări disperate pentru a mă acăța de parmaclâcul de fier al balconului. Nu ajung la el, dar mă acăț de brațul Olgăi Sturdza.

— Nu te teme, te țin, îmi zise ea fără a-și pierde prezența de spirit și… mă ține, deși nu eram ușor încă de atunci. Mă ține atât de bine, încât mă pot ridica iar cu picioarele la nivelul balconului și pășesc pe o scândură sănătoasă. Am avut prilej atunci să binecuvântez gimnastica impusă de beizade Grigore copiilor lui.

Olga Sturdza era o călăreață neîntrecută și pătimașă. Căsătorită cu Manolache Vogoridi, fiu al fostului caimacam și al Cocuței Conache, a murit de o pneumonie căpătată în urma unei băi în Siret, în care se aruncase încă înfierbântată de o lungă *raită* făcută călare. A fost regretată de toți acei care au cunoscut-o.

Un bărbat care juca un rol destul de însemnat în Iești pe acea vreme era avocatul Neculai Ceaur Aslan, denumit de obicei Nicu Aslan, fiul hatmanului Alecu Aslan de la Onești.

El era un bărbat mărunt la stat, ca tată-său, dar mai învălit decât acesta și mai urât decât el, deși vărsatul nu-i ciuruise pielea obrazului. Înzestrat cu o inteligență neobișnuit de vie și plin de duh, având darul cuvântului, făcuse în Germania studii de drept complecte și-și împodobise frumos mintea prin cetire, fiind un intelectual în toată puterea cuvântului. În timpul în care s-a întors în Moldova (în domnia lui Grigore Ghyka), bărbații care făcuse studii atât de desăvârșite ca el se numărau încă pe degete; date fiind inteligența, duhul, îndămânarea și activitatea lui, precum și legăturile de rudenie și de prietenie ale părintelui său cu Moldova întreagă, era chemat să facă o carieră strălucită și să ajungă la cele mai înalte situațiuni. Și nu încape îndoială că așa s-ar fi întâmplat dacă de la început ar fi fost hotărât să nu se depărteze de căile unei stricte corectitudini. Deoarece, departe de a se ține de această cale, prea adesa a călcat pe altele, opuse sau cel puțin lăturalnice, a dus o existență în care momentele de belșug au alternat cu acele de nevoie și a sfârșit în mizerie neagră.

A început prin a seduce soția urâtă, dar bogată a unui bărbat politic care a jucat un rol însemnat în țara noastră, ademenind-o să fugă cu el. Dar bărbatul părăsit i-a urmărit, i-a ajuns la a doua poștă după Iești și complicea lui Aslan a fost destul de cuminte pentru a părăsi pe seducător și a se întoarce

înapoi cu acel care era un soț admirabil. Pe urmă a stricat casa lui Iorgu Scorțescu, bărbat neinteligent și incult, dar om foarte de treabă. Scorțescu era căsătorit cu Sofia Ghyka-Budești, o persoană foarte distinsă, cultă și cu zestre frumoasă. Părinții o căsătorise fără a o întreba dacă soțul ce i-l alesese îi convine sau nu și ea, după puține săptămâni de conviețuire, se convinsese că-i va fi cu neputință să ducă viața cu acest primitiv, a cărui lipsă de cultură și de educație erau un obiect de nesfârșite glume pentru toată societatea ieșană. Se povestea în această privință un lung șir de anecdote din care voi povesti vro două.

Bietul Scorțescu vorbea limba franceză cum o vorbesc negrii de la Guadelupa și de la Martinica. Se povestea că, perechea Scorțescu fiind într-o sâmbătă sara la sindrofie în casă străină, se întâmplă ca, pe la zece oare, bărbatul începu să strige deodată, în auzul tuturor, soției sale, care tocmai în acel moment petrecea mai bine:

— *Sufi! Sufi! Dix heures!! Aujourd'hui Samedi! Moi bain pieds! Faut nous partir!* („Sofio! Sofio! Zece ceasuri! Azi sâmbătă! Eu baie de picioare! Trebuie să plecăm!")

După neizbutirea întâii sale încercări de căsătorie, cu o femeie bogată, Nicu Aslan își puse ochii pe soția lui Scorțescu și începu s-o curteze. Literatura fu terenul pe care se putură înțelege; amândoi erau admiratori ai lui Alfred de Musset și Aslan împrumuta pe iubita lui cu operele acelui poet. În curând bietul Scorțescu fu părăsit și seducătorul se căsătorea cu Sofia. Iar Scorțescu, care-și iubea soția și fusese foarte mâhnit de părăsirea ei, dădea toată vina pe Alfred de Musset.

— *Ce cochon de Musset d'Alfred,* zicea el în franțuzeasca lui, *gâté ménage à moi.* („Acest porc de *Musset d'Alfred* a stricat căsnicia mea.")

Întâii ani ai căsniciei au fost fericiți, dar el nu a întârziat să-i încurce averea și s-o înșele cu altele în chip sfruntat. Reputația lui, ce de la început o compromisese, se făcu din zi în zi mai rea. Totuși dibăcia lui reușea să-i aducă clienți, să-i permită să joace oarecicare rol politic și să ție casă deschisă. Se însărcinase să plătească datoriile lui Lascar Bogdan și acesta, din partea lui, îi pusese la dispoziție spre acest sfârșit casa din Ieși și moșia

Unțeștii de la ținutul Tutovei, după un număr de ani datoriile având să fie plătite, dar casa și moșia, libere de datorii, să se întoarcă în stăpânirea lui Lascar Bogdan. Acesta, un an sau doi după încheierea înțelegerii, fu înștiințat că Aslan nu plătește datoriile și se folosește de chipul meșteșugit în care a redactat convențiunea dintre ei pentru a se gera ca stăpân definitiv și pe casă, și pe moșie. Se născu un proces între dânșii, și cu mare greu izbuti Bogdan să scăpe moșia, dar casa rămase pierdută, iar, deoarece datoriile rămăsese tot neplătite, Grozeștii, moșia de munte la care ședea Bogdan, au fost vânduți la mezat.

Casa pe care Aslan se făcuse astfel stăpân, una din cele mai bune din Ieși, cu o prea frumoasă grădină înconjurând-o, înlesni mult lui Aslan ducerea unei vieți în aparență opulente, dar în realitate de expediente. Deoarece era bărbat plin de duh, societatea lui era căutată și se vedeau la el oameni care în fundul inimii nu aveau nici un pic de stimă pentru dânsul. Doamna Aslan, fiind foarte iubită de societatea Ieșului, era în relații prietenești cu toate doamnele acelei lumi, căci se făcea o mare deosebire între ea și soțul ei. Fiind înzestrată cu toată indulgența ce societatea noastră o prodiga femeilor făcând parte dintr-însa, chiar când viața lor era departe de a fi fost fără prihană, se vedeau la dânsa și unele dintr-aceste, printre care era și Eliza Balș.

Aceasta era fiica vestitului logofăt Lupu Balș, unul din cei mai mari prevaricatori din vremea domniei lui Mihai Sturdza, și sora lui Grigore Balș, un bărbat foarte deștept, care jucase și juca încă un rol politic, dar a cărui reputație nu era mai bună decât acea a lui Nicu Aslan. Eliza Balș fusese și mai era încă, la 1875, deosebit de frumoasă. Foarte naltă, dar cu mâni și picioare de dimensiuni cam inuzitate în țara noastră, avea un cap cu trăsături clasice și ochi negri de toată frumusețea: un adevărat cap de Judită pregătindu-se să ucidă pe Holofern, un tip de o *frumuseță fatală.*

Fusese dintâi căsătorită cu un bărbat care, după toate câte le-am auzit despre el, merita pe deplin această denumire; Alecu Moruzi de la Pechea, frumos, deștept, neînfricat, știa să câștige simpatiile acelor ce-l apropiau, vrednic la treabă și plin de duh. Și totuși ea a părăsit pe această podoabă de bărbat pentru un tânăr care, după cum se exprima odată despre el o bătrână cu-

coană al cărei duh era renumit, avea „aparența unui limbric", cu inteligență mai mult decât moderată, leneș și stăpânit de patima cărților: Matache (Dumitru) Beldiman. S-a căsătorit cu el și au plecat amândoi în Italia, iar acolo n-a întârziat să înșele și pe al doilea soț cu un italian numit contele Ceranni. Beldiman i-a surprins și a administrat amorezului o corecțiune exemplară. A urmat un duel în care nu s-a întâmplat nici moarte, nici rănire și, la întoarcerea în țară, s-au despărțit.

După despărțenie, cucoana Eliza a practicat amorul liber în toată plenitudinea expresiunii, a făcut mulți fericiți și a urmat această cale până la moarte. Dintâi, cucoana Eliza a fost în foarte buni termeni cu Nicu Aslan, dar, nu știu din ce pricină, el a început să-i arăte oarecicare ostilitate.

Într-o sară, Eliza Balș a zis că ar vrea să-și scrie memoriile.

— O, ce bună idee, ce interesante vor fi dacă îi povesti tot. Scrie-le și eu mă însărcinez să li compun un titlu minunat.

— Ia spune-mi și mie ce titlu, întrebă cucoana Eliza.

Aslan luă de pe masă un creion și o bucată de hârtie, scrise câteva linii și le prezentă cucoanei Elizei.

Aceasta luă hârtia cu lăcomie, dar mânia ei nu fu mică când ceti: *Aventures authentiques de la comtesse Vache des Veaux, coquine émérite, relié en peau de cocotte* („Aventuri autentice ale contesei Vacă a Vițeilor, strengăriță prea vrednică, legată în piele de cocotă").

Pentru a înțelege bine sarea acestei glume, de gust de altmintrelea discutabil, trebuie știut că unii membri ai vechii familii boierești Balș pretindeau că familia lor e originară din Provensa și se trage din neamul Baux de acolo, care ar fi emigrat întâi la Neapoli, apoi în Muntenegru și în sfârșit la noi.

De atunci s-au stricat cu desăvârșire relațiunile între cucoana Eliza și Nicu Aslan. Dar el urma să facă glume asupra ei.

La un bal din iarna 1874–1875, Eliza Balș, dansând cu Leon Ghyka, nu știu din ce cauză căzură unul peste celălalt, iar căderea lor făcuse un zgomot infernal. Îndată ce Aslan auzi despre această întâmplare se grăbi să facă versurile următoare și le trimise obiectului persecuțiilor sale:

Léon tombe sur son poitrail,
Elise lâche un p... de telle taille

Que jamais jour de bataille,
Canon chargé à mitraille,
Ne fit pareil épouvantail.

(„Leon căzu pe pieptul ei voinic,
Eliza slobozi astfel de strașnică b...
Încât niciodată în zi de bătălie
Tun încărcat cu mitralii
Nu făcu atâta grozăvenie.“)

Eliza Balș a avut un fiu din căsătoria ei cu Alexandru Moruzi și o fiică din acea cu Matache Beldiman. Fiul, Vasile, în toamna anului 1870, fugi de-acasă, de la tată-său, care-l creștea, spre a se angaja în armata franceză, în care se purtă în chipul cel mai vitejesc. Se întoarse acasă decorat și cu acte de laudă pentru vitejia de care dăduse dovezi pe cât de repețite, pe atât de strălucite... dar atins de oftică în urma greutăților campaniei de iarnă. Eliza Balș nu veni să-l viziteze nici o singură oară, deși fiu-său exprimase de repețite ori dorința s-o vadă. Fata s-a făcut catolică și a intrat în religiune.

O casă foarte ospitalieră, în care se petrecea mult, dar fără de pretenție la *chic* și la eleganță europeană, era acea a lui Iancu Prăjescu, unul din tipurile cele mai curioase ale Ieșului de la sfârșitul celui al treilea sfert al veacului trecut.

Iancu Prăjescu, urmașul unei vechi și strălucite familii boierești pământene din Moldova, se născuse în penultima decadă a veacului al optsprezecelea și era tipul vechiului boier moldovan cu frica lui Dumnezeu, cinstit, iubitor de țară și de obiceiurile ei. Cultura lui era foarte puțin lucru, căci nici măcar franțuzește nu învățase, iar de va fi știut în tinerețile lui grecește, acuma uitase. Moștenise de la părinți o avere frumoasă, dar nu mare; timpul și economia lui îi sporise valoarea. Fusese gospodar bun și harnic, de acei care se lăudau că *coada vacii* nu are nici o taină pentru ei, călăreț îndrăzneț și pușcaș bun, *ahotnic* mare de vânat. Inteligența lui era moderată, dar bunul simț nu-i lipsea și chiar cel mai șiret din evrei n-ar fi fost în stare să-l înșele la o vânzare de pâne, de vite sau de lemne. Era bun la inimă, cum este moldovanul îndeobște, și, dacă nu pot zice că

avea reputația să fie darnic, era primitor cu toți sămenii lui. La vârsta de optzeci de ani împliniți, era încă sănătos și voinic, în stare să facă pe jos primblări care ar fi ostenit pe mulți tineri. Tăgăduia vârsta ce i se atribuia, dar era dat de gol de logofătul Costăchel Sturdza, născut odată cu veacul, care ni povestea cum, când el era băiet și stăpânit de patima vânatului, tată-său, logofătul Dumitrache, îl încredința la vânătoare vecinului lor de la Stolniceni, mai în vârstă decât el cu mulți ani. Nu am nevoie să mai spun că cuconu Iancu era conservator statornic și convins, ceea ce bineînțeles nu l-a împiedecat să lupte pentru unire și să fie partizan tot atât de statornic al domnului străin.

Cuconu Iancu rămăsese burlac până ce trecuse bine de șăptezeci de ani. Toată lumea credea că de acuma înainte nu se va mai căsători și-și va lăsa averea copiilor nepotului său, Iorgu Prăjescu, un fost vecin al moșilor mei care cumpărase de la moșu Mitică trupul de 400 de fălci numit Gura Bohotinului. Acel Iorgu Prăjescu era un bărbat foarte cinstit de altmintrelea, dar un crai: se căsătorise cu o nepoată a mitropolitului Sofronie Miclescu, femeie cu oarecare avere, dar lipsită de frumuseță, dar el însă se mângâia de această lipsă cu altele, pe care le ținea cu banii ei. Această viață destrăbălată îl sili să vândă moșia cumpărată tot cu banii soției și să trăiască din ceea ce-i rămăsese din acea vânzare. Toată nădejdea lui pentru viitor era că moșu-său, Iancu, va închide ochii în curând și că va moșteni frumoasa lui avere. Soția murindu-i curând după vânzarea moșiei, viața lui destrăbălată nu mai cunoscu nici un frâu. Cuconu Iancu însă crezu momentul sosit pentru ca să intervie, făcându-i cunoscut că dacă urmează să *bată la tălpi* puținul ce i-a rămas, lăsându-și copiii pieritori de foame, îl va dezmoșteni. Dar craiul de Iorgu nu băgă în samă avertismentul bătrânului și își urmă viața de desfrâu. Bătrânul mai repetă acest avertisment de câteva ori, însă fără succes, sfaturile sale stârnind numai răspunsuri puțin respectuoase din partea nepotului. Aceasta făcu chiar imprudența să zică unuia dintr-acei trimeși de moșu-său ca să-i facă observații:

— Să vezi că mâni-poimâni te trimite să-mi zici că, dacă nu mă cuminț esc, se căsătorește și face o droaie de copii!

Sărmanul Iorgu Prăjescu, în rău ceas mai vorbit-au! Nu trecură decât puține săptămâni și Iașul uimit află că Iancu Prăjescu se căsătorește cu o domnișoară de familie bună, dar nu prea tânără și săracă.

Iorgu Prăjescu se căi amar de cuvântul scăpat cu atâta ușurință, dar îi rămânea încă nădejdea că această căsnicie nu va fi binecuvântată cu copii. Și iar s-a înșălat amar!

Trecură un an, doi ani și se părea că nepotul va avea dreptate și că tot îi va rămânea o parte bună din moștenire, căci se știa că bătrânul ținea la perpetuarea și strălucirea vechiului său nume. Iorgu ar fi împărțit acuma bucuros acea avere cu tânăra soție după moartea bătrânului, dar acesta nu murea, se încăpățâna să trăiască și făcea în fiecare dimineață o lungă primblare până la Pester. Purta șapca cu cozoroc ce nu se putuse hotărî s-o părăsească, perucă neagră și își cănea mustețile, dar călca voinicește și răpede și era hotărât să facă copii.

Consultase pe toți medicii din țară pe lângă număroase babe și călugări, toți îi luase parale și-i dăduse leacuri, unele materiale, altele spirituale, dar copiii nu veneau și Iorgu Prăjescu bătea în pinteni.

Un medic îl trimese cu nevăstuica la Gastein, baia la care merg toți împărații bătrâni care se găsesc în stări asămănătoare în care se afla cuconu Iancu. Acolo medicul căruia fusese adresat îi recomandă să încerce *eine Erdbeerkur* (o cură de fragi). Cuconu Iancu, neștiind nici un cuvânt nemțesc, se duse să se sfătuiască cu credinciosul lui fecior țigan, pe care îl avea de ani și îl luase cu dânsul.

— Măi Dumitrache, ce crezi tu să fie *Erdbeerkur* aceea pe care m-o sfătuit doftoru s-o fac?

— De, cucoane, răspunse țiganul după ce se scarpină pe cap și se gândi câtva, *kur* știm cu toții ce este și *Erdbeer* însamnă fragi, căci în fiecare zi aud cum le strigă fetele care vin cu panere pline și văd cum le cumpără stăpânul hotelului și mulți din musafiri.

Și țiganul tăcu, mândru că a putut lămuri stăpânului său o prescripție a medicului ce nu o putuse pricepe.

— Atunci, zise cuconu Iancu, tu ești de părere ca să pun fragi la…

— Cred, zise țiganul, ca în fiecare dimineață să te așăzi pe o baie de șăzut plină de fragi.

Și așa se făcu; cât a stat la Gastein cuconu' Iancu a urmat sfatul țiganului, stricând astfel incalculabili kilograme de fragi de pădure, dar nu se ivi semn de copil nici după trecere de luni.

Cuconu Iancu începu să piardă răbdarea, pe când Iorgu Prăjescu se făcea tot mai mândru. Insistă de lângă toți medicii din Ieși, făgăduindu-le marea și sarea dacă îl vor pune în stare să aibă un copil. În sfârșit, doctorul Max, mi se pare, îl trimese la Ostanda, cu recomandare expresă să mănânce cât mai multe stridii și câte scoici va putea. Prescripția fu urmată cu sfințenie și, o minune!, puțin după întoarcerea lor în țară, tânăra soție a putut să deie lui cuconu Iancu vestea, de atâta așteptată, că va fi mamă. Vă închipuiți pe de o parte bucuria bătrânului, pe de alta deznădejdea nepotului, a cărui situație financiară se făcuse din ce în ce mai grea. Cuconu Iancu oricui întâlnea îi zicea cu cea mai adâncă convingere:

— Cine vrea să aibă copii la Ostanda să meargă.

Prin oraș se exprimau într-adevăr îndoieli asupra faptului că regimul scoicilor fusese pricina minunatei întâmplări, dar aceasta nu este treaba mea: eu mă ocup de fapte și nu-mi bat capul cu cauzele lor și nu voi pune la îndoială, că, precum istorisea cu atâta bunăvoință cuconu Iancu, paternitatea lui era fără îndoială datorită efectului binefăcător al băilor de mare și al scoicilor de la Ostanda. Și acest efect al lor s-a menținut, căci, după un an sau doi, cuconu Iancu s-a văzut tată fericit a unei a doua fetițe.

Tânăra soție a bătrânului boier era foarte amabilă și ni dădea cel puțin câte o serată dansantă pe fiecare săptămână. Și, cu toate că nu am putut niciodată suferi dansul și că am fost un dansator foarte prost, mă interesam mult la dans, în iarna aceea, domnișoara a cărei frumuseță și inteligență mă farmecase petrecând acea iarnă în Ieși, împreună cu vară-sa, domnișoara Lucia Vogoridi, sub egida bunei noastre prietene, cucoana Catinca Negri, bunica celei dintâi și mătușa celei de a doua. Amândouă domnișoarele erau dansatoare pătimașe și excelente, care nu scăpau nici un prilej de dans și era lucru firesc ca eu din

partea mea să țin să fiu cât mai des în societatea acelei cu care visam să mă căsătoresc. Afacerile mele de inimă mergeau de altfel prost: acea pe care o iubeam era tot atât de cuminte ca și de frumoasă, perspectiva de a se lega pe viață cu un tânăr de douăzeci și unu de ani care își părăsise studiile pentru a urmări niște visuri cu împlinire cel puțin problematică nu-i zicea nimică și, deoarece eram dansator prost, dădea bucuros cotilioanele* altora, mai meșteri în arta Terpsichorei, iar eu angajam pe buna Lucia Vogoridi și o plictiseam rău cu necontenite și uniforme lamentații despre suferințele mele amoroase. Salonul casei Prăjescu de la Copou, unde asemenea întâmplări aveau, cum am arătat, loc cel puțin o dată pe săptămână, mi-a lăsat amintiri la care, astăzi, când amărăciunea lor este, vai, de mult trecută, mă gândesc cu jând și cu dor!

Aceste serate dansante erau fără pretenții și fără etichetă. Îmi aduc aminte de Gogo (Gheorghe Alexandru) Catargiu dansând o sară întreagă în redingotă cu o compresă înfășurându-i capul din cauza migrenei ce-l chinuia. Nu voi uita niciodată un supeu înaintea cotilionului, făcut, din cauză că în sofragerie nu mai încăpea mulțimea oaspeților, în ietacul doamnei Prăjescu, cu Alice Jora și cu Lucia Vogoridi, ele șezând pe patul stăpânei casei, cu masa ei de noapte suportând tablaua pe care adunasem în sofragerie și li adusesem o mulțime de bunătăți, căci numai flămânzi nu rămâneau musafirii lui cuconu Iancu, iar eu, mâncând în picioare cu pofta acelei vârste și cu bucuria pricinuită de faptul că obiectul dragostei mele se arăta în acea sară ceva mai miloasă cu mine, le serveam.

Sunt de-atunci tocmai cincizeci de ani, de mult răposat-a întru pomenire cuconu Iancu, la vârsta, se zicea, de o sută și doi ani, dar eu tot îmi aduc aminte de dânsul în plantațiunile defuncte ale Copoului, cu mustăcioarele lui bine cănite, cu șapca lui de piele cu cozoroc și cu pantalonii lui albi de nanchin.

A murit și tânăra doamnă Prăjescu, răpusă de o boală crudă, și astăzi este căsătorită și nepoata ei, dar eu tot nu uit supeul făcut în ietacul ei cu cele două tovarășe de tinereță.

* Cotilión: dans de societate, precursorul cadrilului (n. red.).

Una din casele cele mai primitoare din Ieși era atunci acea a lui Cocriță (Constantin) Cazimir; familia lui nu făcuse niciodată parte din boierimea mare, dar era una din cele mai în vază ale boierimii mici. Fusese căsătorit dintâi cu Elena Stroici, una din femeile cele mai frumoase ce le-a avut, în secolul al 19-lea, Moldova și despre care am vorbit în întâia parte a acestor *Amintiri*. Se despărțise după puțini ani de conviețuire, ea se remăritase cu Mihai Suțu și, cu toate că se apropia tare de cincizeci de ani, era încă foarte frumoasă.

Cocriță Cazimir, care moștenise de la părinți o avere destul de frumoasă, fiind meșter mare în toate modurile de a râsipi bani gata, îi văzu în curând sfârșitul: femei, cărți, băutură, trai nemăsurat, de toate se împărtășea. Trebuie să adaug însă că avea o inimă de aur, era generos și prieten de nădejde, totdeauna gata să sară în ajutorul amicilor.

Când se văzu ruinat, își aduse aminte că făcuse altădată niște studii de drept în străinătate și intră în magistratură, ajungând destul de răpede la o președenție de secție a Curții de Apel din Ieși. A știut să păstreze în acea situație reputația unui magistrat destoinic și nevenal, ceea ce, în acea vreme (în domnia lui Cuza), nu se putea zice decât de o foarte mică minoritate de magistrați. Căderea lui Cuza și încercarea de separatism ridicolă și totodată criminală de la 3 april 1866, la care Cocriță a luat o parte ostentativă, îl făcură să-și dea demisia din magistratură și să se ocupe de avocatură. Această încercare îi reușì pe deplin: se relevă avocat de frunte, în puțină vreme își făcu cea mai frumoasă clientelă din Ieși, câștigând de la douăsprezece până la cincisprezece mii de galbeni pe an.

Se încurcase cu o femeie ușoară, întâia *hotairă* produsă de Moldova, cum o porecli mai târziu Alecu Ghyka-Brigadier, numită Marița, femeie frumoasă, deșteaptă și gospodină neîntrecută. Casa lui Cocriță era ținută de dânsa în chip minunat și era frecventată cu plăcere de toți bărbații mai cu vază din Moldova și de toți bucureștenii pe care vro întâmplare oarecare îi aducea în Ieși. Toți acei care au avut parte de îmbielșugata ospitalitate de atunci a lui Cocriță mi-au lăudat chipul admirabil în care era ținută casa, excelența mesei, iar entuziasmul lor, al

tuturor, nu mai cunoștea mărgini când vorbeau de farmecul glasului Mariței cântând cântece românești. Și, pentru întâia oară în viața lui, Cocriță Cazimir nu numai că nu avea datorii, dar dispunea și de bani gata.

Dar, după mai mulți ani de trai quasicinstit, credința Mariței fu învinsă de seducțiunile acelui vajnic călău de inimi care, pe la 1868, se întoarse în Iași, în persoana lui Alexandru Ghyka-Brigadier.

El era cel mai mare frate din cei patru frați Brigadirești, fiii lui Ion Ghyka-Brigadier și a lui Philippescu (din Țara Românească). Porecla de Brigadier îi fusese dată pentru a-i distinge de alte ramuri Ghykulești și pentru că bunicul lor Alexandru servise în armata rusască și ajunsese la gradul de brigadier general.

Alexandru Ghyka era înzestrat cu toate însușirile care pot scoate din minți femeile, cu deosebire acele al căror ideal este o viață ușoară și de plăceri necontenite: nume ilustru, frumuseță, inteligență excepțional de vie, darul de a se face simpatic, duh strălucitor, ușurință de cuvânt, îndămânare la toate exercițiile trupului, îndrăzneală, generozitate, avere frumoasă, toate erau întrunite într-însul. Puține erau acele care-i rezistau.

I-a plăcut Marița lui Cocriță și ea s-a grăbit să-i facă pe voie, părăsind pe vechiul ei prieten, pentru a fi, la rândul ei, părăsită după puține săptămâni, bineînțeles în schimbul unei frumoase indemnități.

Bietul Cocriță se simți foarte nenorocit în urma acestei părăsiri și, spre a se mângâia, s-a apucat din nou de viața de excese căreia îi pusese oarecum capăt lunga legătură cu Marița. Dar, după vro trei ani de asemenea viață, simțindu-se ostenit și înțelegând că urmând astfel nu o va mai duce mult, s-a rugat de prietene în vârstă să-i găsească o soție.

Petițoarele nu lipsiră, căci câștiga foarte mult și ducea o viață din cele mai luxoase. Acea care-i plăcu mai mult fu Maria Hrisoverghi, o vară în al doilea grad a mea, nepoată de fiică a Elenei Șubin, mătușa mamei și sora lui Grigore Ghyka. Mama Mariei, Olga Șubin, fusese căsătorită cu un Hrisoverghi, care a murit devreme și trebuie să fi fost un bărbat foarte neînsemnat, deoarece nu-mi aduc aminte să fi auzit menționându-se numele

lui de botez, pe care îl ignorez încă în momentul în care scriu aceste rânduri. Maria Hrisoverghi era o ființă căreia cu drept cuvânt i se poate aplica calificativul de fermecătoare. De talie mijlocie, avea un cap cât se poate de drăguț, acoperit cu păr bogat de nuanță castanie închisă, aproape negru, așezat pe un corp fără greș. Deșteaptă, plină de duh, înzestrată cu un prea frumos talent muzical, era cea mai bună dansatoare a Iașului și juca comedia într-un chip care ar fi făcut onoare oricărei artiste de profesiune. Era și gospodină bună, deși am auzit pe vechii intimi ai lui Cocriță declarând că Marița îi era mult superioară în această privință. În cât mă privește, am uzat mult de ospitalitatea lui Cocriță și a verei mele și nu i-am găsit greș. Era la dânșii casă deschisă în sensul ce se înțelegea acest calificativ în vremea de demult: pe lângă musafiri permanenți mai putea să vie orice prieten sau cunoscut bun al lui Cocriță, la dejun sau la masă, fără ca să fie poftit; găsea totdeauna primire bună, îmbielșugată, satisfacere a apetitului și societate plăcută și veselă: doamne tinere și cu duh, prietene ale stăpânei casei și musafiri semipermanenți, printre care erau tipuri din cele mai originale.

După masa de sară, Cocriță se așeza invariabil la partida de préférence cu partenerii lui constanți: doftorul Ottremba, Dumitru Sakellaridi și un al patrulea, care era mai adesea bunul Costică Suțu. Ei aveau, jucând acea partidă, o limbă specială, numită *graiul sakellaridesc*, reprezentând românească vorbită de cei doi frați Sakellaridi după treizeci și cinci de ani trăiți în această țară.

Fratele mai mare fusese aproape treizeci de ani consul al Eladei la Iași și se căsătorise cu o moldovancă de neam bun, dar cu zestre mică, gospodină bună și cinstită, care-i hărăzise mai multe fete. Din aceste, cea mai mare alcătuia una din cele mai plăcute flori ale buchetului de domnișoare ieșite în lume atunci. *Consulaki*, aceasta era porecla sub care se desemna obișnuit cel mai în vârstă din frații Sakellaridi, avusese în ultimul timp niște neînțelegeri cu ministerul din Atena și se văzuse silit să-și deie demisia; trăia în mare nevoie.

Al doilea frate, Dumitru, nu ocupase niciodată vro funcție, nu exercitase nici o meserie sau profesiune, nu lucrau nici cu

mintea, nici cu trupul, nu poseda nici o avere cunoscută și totuși trăia ca un om căruia nu-i lipsește nimica: era gras și rumen la față, veșnic binedispus și avea veșnic de ales, iarna între nenumărate invitațiuni la masă, vara între tot atâtea de îndelungată petrecere la țară.

Nu i s-a cunoscut nici o legătură de dragoste.

Dumitru Sakellaridi, Sak, cum i se zicea de obicei, nu avea nevoie să se îngrijască de hrana lui, alții însărcinându-se, și cu plăcere, să-l hrănească bine. Era totdeauna bine îmbrăcat și, dacă nu știu unde locuia, sigur este că avea un domiciliu, iar în privința mijloacelor prin care își procura aceste două recvizite ale traiului, lumea le atribuia meșteriei cu care și el și frate-său jucau toate jocurile de comerț; preferansa, whistul englez, whistul obișnuit la noi, *ieralasul* rusesc, ecarteaua, pichetul nu aveau taine pentru ei, deși niciodată n-am auzit ca corectitudinea lor la cărți să fi dat loc măcar celui mai mic temei de bănuială. Sigur este însă că mai totdeauna ieșeau învingători din luptele de la masa verde, iar că folosul anual ce fiecare din ei îl realiza din acest condei trebuia să reprezinte o sumă destul de respectabilă.

Dumitru Sakellaridi era un servitor devotat al cucoanelor: li făcea mulțime de mici servicii, avea pentru ele atențiuni pe cât de număroase, pe atât de delicate. Apoi era de o discrețiune mai presus de orice bănuială: în cei patruzeci și mai bine de ani ce i-a trăit în Moldova, el n-a dat niciodată prilej de bănuială că ar fi fost autorul sau complicele unei intrigi. Sak ducea fără îndoială viața unui *parazit*, dar a unui *parazit om de treabă.* Și era chiar parazit cu oareșicare demnitate: când îl luai la vale, îți trimetea marturi chiar după ce ajunsese la vârstă înaintată. Franțuzeasca ce o vorbea sămăna cu românească lui. Alecu Ghyka prinzându-l într-o zi cu un dicționar francez în mână și întrebându-l ce cuvânt caută, grecul îi răspunse:

— *Ze serse comment on écrit zouitre* („Caut cum se scrie *zouitre*“ – voind să înțeleagă *huître,* adică stridii, cuvânt ce el îl pronunța cum am scris în textul francez, adăugând că dicționarul este foarte insuficient).

Cu multă greutate parvenit-a Alecu Ghyka să-l convingă că acest cuvânt începe cu litera h și trebuie căutat acolo.

Mai povestea odată că în tinerețe a stat un an la Viena, un an la Londra, un an la Paris, un an pretutindeni, ceea ce rostit în franțuzasca lui suna:

— *Z'ai été oun ann à Vienne, oun ann à Londres, oun ann à Paris, oun ann partout.* Chipul în care pronunța însă cuvântul francez *an* (an) făcea dintr-însul *âne,* ceea ce însamnă *măgar,* în sensul de *prost,* de unde reieșea că însuși mărturisea că pretutindeni a fost un prost.

O personalitate interesantă pe care o găseai aproape în toate serile la Cocriță era doctorul Ottremba, polonez din Galiția și colonel doctor în armata noastră, care sămăna în chip surprinzător cu împăratul Francisc Iosif, ceea ce dădea loc la credința, împărtășită de mulți ieșeni, că era fiu natural al împăratului Austriei.

Ottremba era un medic bun, un bărbat plin de inimă, foarte dezinteresat, și un mare iubitor de muzică; compusese chiar o operă și se bucura de simpatiile unanime ale ieșenilor. Mulți erau acei pe care-i căuta gratis. Mai venea și alt doctor, Max, evreu de naștere, dar botezat, care fusese căsătorit cu o domnișoară Romalo. A fost tatăl artistului Max, care a avut atâta succes la Paris și a murit mai dăunăzi. Era un gynecolog foarte apreciat și un bărbat iubit în societate. A murit la București, unde în ultima decadă a veacului se mutase.

Viața de excese ce o dusese Cocriță atâta timp îi surpase cu desăvârșire sănătatea, puterea și voința-i de muncă începură să slăbească din zi în zi, deveni neglijent, pierzând termene în procese importante și numărul clienților slăbi în chip simțitor, afacerile începură să meargă prost, cunoscu din nou nevoia. Muri însă înainte ca ea să devie grea de tot. Cu dânsul dispăru un bărbat care jucase un rol de căpetenie în Ieșul decadenței.

*

Una din casele care se menținură timp mai îndelungat a fost acea a lui Toderiță Paladi. El era un boier din generația tatei; fusese crescut în țară, știa prea puțină carte, nici măcar nu putea să vorbească curent franțuzește. Dar era bărbat frumos, neobișnuit de nalt, cu o pereche de musteți formidabile, veșnic

încălțat cu botfori. Moștenitor al unei averi frumoase și căsătorit cu o femeie bogată și econoamă, păstrase amândouă averile întregi, deși de la căsătoria lui tot ținea casă deschisă și-și permitea, cât l-au iertat puterile, cheltuieli atât pentru plăceri legiuite, cât și pentru altele extra legiuite.

Soția lui, Efrosina Ghyka, mai cunoscută sub diminutivul de Misica, fiica vestitei cucoane Ilenuța Catargiu, măritată întâi cu Iorgu Ghyka și apoi cu beizade Iorgu Sturdza, fiul lui Ioniță Vodă Sturdza, era unul din cele mai curioase tipuri ieșene. Nu frumoasă la față, fusese în tinerețile ei ceea ce francezii numesc *belle femme*, iar italienii *un bel pezzo di donna*, fiind de statură naltă și bine făcută. Instrucțiunea ei era numai puțin mai presus de acea a soțului ei, însă vorbea curent o franțuzească suferind și de accent pronunțat moldovenesc, și de greșeli gramaticale. Nu avea pretenții de distincțiune, dar era o persoană bună, primitoare, credincioasă cătră prieteni, în stare să facă bine, cu toate că ținea la ban, și neintrigantă.

A avut patru feciori, toți nalți, voinici, frumoși și risipitori. Ei, la rândul lor, au lăsat copii mai toți frumoși și voinici, care acuma sunt aproape, dacă nu toți, căsătoriți. Bineînțăles că odată cu moartea lui cuconul Toderaș și a cucoanei Misicăi i-a urmat răpede în mormânt și averile ce le lăsase, nenorocire devenită de mult din nenorocire regulă imuabilă pentru averile boierimii noastre moldovenească.

Cucoana Misica mai avea încă o caracteristică: suduia (înjura) de minune, precum însumi am avut prilej s-o aud în mai multe rânduri.

*

Puține zile după sosirea mea în Ieși am întâlnit pe uliță pe cineva care sămăna cumplit cu Tornborg, dar, deoarece acel cineva era bine, aproape elegant îmbrăcat, mi-am zis că nu poate să fie el. Povestind faptul unor ieșeni, mi-au zis că acel bărbat bine îmbrăcat sămănând cu Tornborg nu este altul decât el însuși. Se-nțelege că m-am informat îndată despre schimbarea întâmplată în situația lui materială și atunci mi s-a lămurit că el descoperise o mină de chihlimbar negru și făcea din acel produs țigarete și

fel de fel de alte obiecte de lux, pe care le vindea, se-nțelege, foarte scump. Dar nimene nu a fost în stare să-mi precizeze unde se afla acea mină. Mi s-a mai povestit că vânduse două țigarete mari, pentru țigări de foi, cu câte șăsăzeci de napoleoni, una lui Alecu Balș de la Adjud și cealaltă lui Bismarck, și, precum am aflat mai pe urmă, lucrul era adevărat. O bucată de vreme a dus-o Tornborg bine, comerțul lui prospera: îl întâlneai tot bine îmbrăcat, pe uliță sau prin băcăliile lui Iby și a lui Ermacov, cumpărând fel de fel de mezelicuri și de delicatese. Pe fiul său însă îl ținea tot în zdrențe; și-l trimetea în fiecare zi la gară ca să vândă călătorilor țigarete de chihlimbar negru. Dar în curând începu să se zvonească că nu a descoperit nici o mină, ci numai un procedeu pentru închegarea prafului de chihlimbar galbăn și colorarea lui într-o nuanță sămănând cu acea a chihlimbarului din Muntenia. Această presupunere a devenit după câtva timp certitudine și produsele lui Tornborg care se vindeau pentru galbeni și napoleoni au ajuns să se vândă pentru franci și, la urmă, le puteai cumpăra aproape pe nimica, iar Tornborg a ajuns din nou jerpelit și nu s-a mai văzut prin băcălii.

Ieșul avea atunci un excelent primar, Neculai Ganea, căruia îi datorește asfaltul, precum și alte lucruri și obiceiuri bune, iar administrația ținutului era asemene în mâni destoinice și cinstite, căci Leon Negruți era prefect. Despre poliție, în capul căreia era Iorgu Lățescu, fratele mai mic a lui Toderiță și al lui „Jujinel“, nu se auzeau aceleași cuvinte de laudă. Prim-președinte al Curții de Apel era Dimitrie Rosetti-Solescu, căruia i se reproșa că abuzează de influența lui asupra colegilor săi pentru a face *hatâruri*, nimeni însă nu punea la îndoială onorabilitatea lui. Curtea de Apel din Ieși se bucura de altmintrelea în toată țara de o excelentă reputație și trecea mai ales drept foarte independentă chiar față de guvern.

Asfaltul, care s-a dovedit o mare binefacere pentru Ieși, a avut darul, în primele luni, să atragă pe capul vrednicului primar blăstămurile birjarilor și ale vezeteilor particulari, căci caii lor, nedeprinși să calce pe o suprafață atât de netedă, lunecau și cădeau întruna. Dar, caii învățându-se cum să calce, iar birjarii și vezeteii cum să-i mâie pe asfalt, blăstămurile în curând s-au schimbat în binecuvântări.

CAPITOLUL X

Cine sunt ciocoii? Titluri și genealogii. Căderea conservatorilor la 1876

La Ieși erau atunci două societăți: întâia și a doua, adică acea boierească și acea neboierească, și când se vorbea de cea neboierească, ea, bineînțeles în gurile boierești, era desemnată prin denumirea de *a doua*, lucru care făcea mult sânge rău mai ales sexului frumos din această de pe urmă categorie. Amândouă societățile se mai distingeau prin faptul că fiecare din ele arunca celeilalte calificativul de *ciocoi*. Pentru cercurile boierești, *ciocoii* erau toți acei care, neaparținând micului grup de familii care pusese mâna, în cursul celor două veacuri trecute, pe monopolul puterii în stat, se ridicase peste popor și peste negustorimea indigenă și mai cu deosebire parveniții. Aceasta era semnificarea ce, în copilăria mea, se dădea, în casă la noi, acestui cuvânt, prin care se mai înțelegea o ființă lipsită de demnitate, slugarnică, fără scrupule și lingușitoare. Spre marea mea surprindere, mai dezvoltându-mi-se mintea și începând a face observațiunile mele personale, am constatat două fapte: întâi că oamenii din clasele de jos ne numeau pe noi, membrii boierimii mari, *ciocoi*, fără însă a lega de această apelațiune aceleași însușiri urâte care, în accepțiunea boierească a cuvântului, erau nedespărțite de ea, ci altele, de om nedrept, îngâmfat, hrăpitor, crud și brutal. Al doilea că, în lumea noastră, a boierimii mari, erau mulți bărbați cărora tata li atribuia tocmai acele însușiri rău care, după accepțiunea boierească a cuvântului *ciocoi*, erau nedespărțite de orice ființă având drept la el. Și mult, în vremea adolescenții mele, muncitu-mi-am crierii pentru a dezlega enigma ce o alcătuiește aruncarea, de la o clasă la alta, a acestui cuvânt de care fiecare din ele leagă cusururile ce le atribuie

celeilalte. Mai târziu, când am început să mă ocup mai serios de istorie, de semnificarea cuvintelor vechi și de originea lor, am pierdut mult timp în încercări să rezolv această problemă și mărturisesc că am ajuns acuma la vârsta de șăptezeci și doi de ani fără a-i fi găsit soluțiunea. Cuvântul mi se pare că vine de la *cioc*, cuvânt sub care poporul înțelege ceea ce numim *barbișă*. Să fi fost oare întrebuințat acest cuvânt și pentru accepțiunea de barbă? În acest caz, cuvântul de *ciocoi* ar fi apanajul boierimii mari, care, numai ea, avea dreptul să poarte barbă. A fost el oare întrebuințat pentru a desemna o barbă mai mică, ce ar fi fost purtată de boieri mărunți? Cunoștințile mele limbistice și etimologice, precum și acele privitoare la regulile asupra portului barbei la noi în vechime sunt prea slabe pentru a-mi permite să mă pronunț asupra unei așa de vajnice chestiuni. De mult privesc cuvântul *ciocoi* ca o injurie ce oligarhia în curs de stângere și cealaltă, în curs ascendent, și-o aruncă reciproc de mai bine de un veac, fără măcar a-i cunoaște semnificarea exactă. În acea dintâi, ca și în acea de a doua s-au găsit totdeauna nu puțini care meritau pe deplin metehnele ce i le imputa partea adversă. Adaug că am auzit pe țăran făcând următoarea distincțiune între cele două categorii care-și aruncau una alteia epitetul în chestiune: pe cei mari îi numea *ciocoi*, iar pe acei mici *ciocoiești*, îi ura și-i urăște însă din inimă și pe unii, și pe alții.

Dar această digresiune m-a dus departe de subiectul meu, care este așa-numita „a doua societate“ din Iești în iarna anului 1874–1875. Ea cuprindea multe femei drăguțe și deștepte, precum și bărbați de valoare. Distincțiunea între ele a mers tot slăbind, astăzi acea dintâi aproape nu mai există.

O trăsătură ridicolă a rămășiților boierimii rămasă în Iești, de care n-a rămas indemnă nici acea din București, a fost mania genealogiilor fantastice, a originilor străine și imaginare, a titlurilor și a blazoanelor închipuite ce această lume și le atribuia fără umbră de temei. Familiile Balș și Sturdza, spre exemplu, existau fără îndoială în țară încă din veacul al cincisprezecelea și de atunci au ocupat necontenit o pozițiune în vază în marea boierime moldovenească. Dar, nemulțămiți cu această situațiune, și una, și alta au căutat să-și atribuie o origină pe cât de fantastică,

pe atât de străină. Bălșeștii și-au căutat originea în Provansa, la Napoli, în Muntenegru, la o epocă cu mult posterioară acelei în care ocupau un loc de frunte în Moldova, uzurpând totodată blazonul neamului Baux, cu toate că, la Arhiva Statului, se păstrează pecetea cu un secol și jumătate mai veche a lui *vtori* logofăt Gheorghe Balș, cu totul diferită de acea a familiei Baux și cu totul lipsită de coroana contală a neamului de origine provansală, asumată de Bălșeștii de astăzi. Iar Sturzeștii au căutat o origine mai falnică într-o legătură cu totul imaginară cu familia austriacă a conților Turzo, pe care au maghiarizat-o, și apoi, înșelați de niște nemeși falsificatori din Ardeal, s-au înrudit cu Vlad Dracul. Și noi constatăm că, în ciuda acestor genealogii ilustre, în veacul al șaptesprezecelea Sturzeștii se mulțămise cu un modest diplom de nobleță ardeleană, dat lui Chiriac Sturdza de domnul ardelean Mihai Apafi și de blazonul recunoscut de acesta, surmontat de o simplă coroană de nobil, ceea ce nu i-a împiedecat ca, în veacul trecut, să asume coroana contală și chiar titlul de conți. Nu mai vorbesc de Ghykuleștii din Moldova, care se trag din Dimitrie Sulgearoglu și din Caterina Ghika, sora lui Grigore Ghika al III-lea, și care nici într-un chip nu vor să se scoboare din acel Sulgearoglu, ci pretind că se trag când din cutare membru al familiei Ghika, când din altul. Atât bunul meu, Grigore Ghyka Vodă, cât și tată-său, Alecu Ghyka, nu stăteau la îndoială pentru a se declara urmași ai lui Dumitru Sulgearoglu, despre care ziceau că a fost „un bărbat foarte de ispravă".

Unii membri din familia mea n-au stat la îndoială pentru a se face de râs împodobind blazonul lor cu o mantie și cu casca de argint sub pretext că suntem de *neam suveran.* Se știe că un nefericit țărigrădean, numit Antonie Ruset, a cumpărat de la turci, în veacul al șăptesprezecelea, cu bani, domnia Moldovei și că, după trei ani de domnie, a fost scos din scaun și dus în lanțuri la Constantinopol, unde turcii l-au torturat pentru a scoate de la el banii ce nu se pricepuse să-i facă în timpul cât ocupase scaunul atât de decăzut atunci al Moldovei. Și acesta era temeiul pentru care oameni ce nu se trăgeau din el, ci din frate-său se pretindeau de *neam suveran.*

Dar, în această privință, culmea ridicolului a fost atinsă de o familie de origine țărigrădeană care a dat țării mai mulți domni, bineînțeles din epoca de decadență desăvârșită a Principatelor, care, sub cuvânt că strămoșii ei au dat domni și Moldovei, și Tării Românești, au găsit cu cale să așăze peste blazonul lor acel al Hohenzollernilor, mai împodobindu-l cu deviza *Nihil sine Deo*.

Titlul de prinț era bineînțeles acel care făcea mai cu deosebire obiectul aspirațiunilor acelei lumi. Toți urmașii familiilor fanariote din care lăcomia turcilor făcuse, sub vechiul nume de domni, niște arendași și exploatatorii fără milă ai acestor țări, schimbați de capriciul și interesele pașalelor după puțini ani, uneori după puține luni, asumau titlul de prinți și prințese, deși vechiul obicei dădea fiilor domnului titlu de *beizade* sau fiu de bey, iar fiii acestor de pe urmă nu mai aveau drept la nici un titlu.

Și această slăbiciune, departe de a deveni un lucru al trecutului, se lățește și sporește din zi în zi: numărul prinților români devine din an în an mai însemnat. În timpul ocupației germane de la 1916–1918 se constituise în București un fel de comitet compus din membri ai elitei bucureștene care, prevăzând niște mari schimbări în constituția țării și stabilirea unui nou regim, mai puțin democratic, s-a pus pe lucru spre a alcătui un nou proiect de alcătuire a țării. Comitetul, din care făceau parte mai multe doamne care, precum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, erau mai pline de zel decât bărbații, a ajuns destul de răpede la articolul 12, care, precum se știe, interzice românilor să poarte titluri de nobleță străină ca: principe, marchiz, conte, baron etc.; având în vedere importanța acestui articol ce era hotărât să-l modifice cu desăvârșire într-un sens cu totul contrar, l-a discutat în chip atât de temeinic și de conștiincios, încât, la plecarea din București a nemților, era încă departe de a fi terminată discuțiunea și de a se fi luat o hotărâre în ceea ce privea modificările ce aveau să i se aducă.

*

În primăvara anului 1875, guvernul alcătuit la marte 1871 de Lascar Catargiu împlinise patru ani de existență, ceea ce nu se

întâmplase încă nici unui cabinet român. În acest timp se izbutise a se încheia o înțelegere între guvernul nostru și acționarii căilor ferate concesionate lui Strousberg, care fusese declarat în faliment și, dacă nu mă înșăl, chiar arestat. Rețeaua concesionată se terminase, se-nțelege, nu fără sacrificii din partea țării. Liniștea și ordinea în acești patru ani fusese complectă, justiția care avea în capul ei pe acel bărbat puțin simpatic, dar absolut cinstit și energic, care se numea Alexandru Lahovary, fusese curățită de multe elemente învechite și dubioase, iar prefecții lui Lascar Catargiu erau, aproape toți, nu numai bărbați cinstiți, dar și destoinici. Nu zic că metodele de guvernare erau din cele mai moderne, iar personalul inferior fără de prihană, dar sigur este că, până atunci, țara nu avusese încă o administrație așa de bună. Generalul Florescu, ministrul de război, transformase cele câteva batalioane de grăniceri cu totul lipsite de valoare militară și care, la 1866, prin refuzul unora din ele de a pleca pe frontul Dunărei, prin arestarea bătrânului general Magheru, trimes ca să redeștepte într-însele simțul datoriei, și trimeterea lui pașei de peste Dunăre, dăduse măsura indisciplinei și netrebniciei lor, Florescu transformase, zic, acele cete, care numai soldați nu se puteau numi, într-o armată teritorială care, cu trei ani mai târziu, a jucat un rol atât de cinsteș pe câmpiile Bulgariei. El mai aprovizionase oștirea cu efecte de echipament în mare cantitate, calificate de guvernul următor ca fiind cheltuieli zadarnice, dar care, la izbuhnirea războiului, nu numai că au fost foarte utile, dar s-a regretat că aprovizionările reproșate lui Florescu nu fusese mai mari. Relațiunile țării cu străinătatea erau cât se poate de bune, guvernul lui Lascar Catargiu ferindu-se cu îngrijire de orice politică de aventuri. Se izbutise a se încheia un tratat de comerț cu Austro-Ungaria, cel dintâi încheiat de țară după mai multe secole. Acel tratat în unele amărunte era poate mai avantajos pentru Austria decât pentru țară, dar era pentru noi de mare importanță să deschidem în sfârșit calea la încheierea de tratate cu țările străine, drept ce ni fusese tăgăduit cu atâta încăpățânare de Turcia. Odată acest drept recunoscut țării, era treaba negociatorilor să dobândească în urmă condițiuni mai favorabile.

Cu toate însă că Mavrogheni era un ministru de finanțe foarte capabil, căruia i se datorește prima bună organizare a acelui departament, finanțele țării mergeau rău, fiindcă mijloacele nu ajungeau pentru întâmpinarea cheltuielilor, iar guvernul se ferea de impozite noi.

În țară exista însă oareșicare nemulțămire, și aceasta mai ales din cauza nereductibilității guvernului în chestiune de afaceri și avantagii personale. În această privință, guvernul lui Catargiu de la 1871 la 1876, ca și acel de la 1891 la 1895 au fost acele care s-au arătat mai intratabile decât oricare altele ce le-am avut: a tolerat numai minimul tolerabil în această țară. Dar greșala cea mare a lui Lascar Catargiu a fost faptul că n-a înțeles că nu este admisibil să nu ieie parte la războiul ce se pregătea între Rusia și Turcia și din care nu putea decât să iasă independența țării. Ion Brătianu înțelegând rostul vremii și declarându-se gata în cazul când i s-ar încredința puterea să intre în războiul iminent, precum și faptul că guvernul lui Catargiu începuse a se uza au făcut pe domn să profite de neînțelegerea ivită în privința participării la război între Catargiu și generalul Florescu pentru a grăbi demisiunea celui dintăi în primăvara anului 1876.

Excesele de limbă și de pană ale liberalilor, în cursul anului 1875, întrecuse tot ce se văzuse și să auzise la noi până atunci. Limbagiul foilor liberale față de guvern, de domn și de doamnă era de o violență extremă. Neîncetat acuzau guvernul de trădare de țară și pe domn de complicitate cu guvernul ca s.e. în vestitul pamflet „Spionul Prusian“ și în alte nenumărate broșuri și articole. Când s-a încheiat convențiunea de comerț între Austro-Ungaria și noi, ziarele liberale scriau că „Lascar Catargiu și Andrássy au înfipt cuțitul în corpul României plăpânde“.

Se mergea chiar mai departe și se trimetea răspuns domnului să cruțe țara de necesitatea unui asasinat, iar chestiunea asasinatului „Neamțului“ se discuta de membri ai opoziției aproape pe față. Pe de altă parte se organiza un complot pentru înlocuirea lui Carol I printr-un domn pământean, care era colonelul Neculai Dabija. (Este de observat că acel colonel Dabija nu era deloc urmaș al lui Istrate Dabija, care a domnit în Moldova în a șăptea decadă a veacului al șăptesprezecelea și chiar

nu se numea deloc Dabija, ci datora acest nume maniei ce o avea un profesor al lui să deie elevilor din clasă nume vechi și ilustre. Numele astfel hărăzit plăcându-i mai bine decât al său propriu, tânărul l-a păstrat până la moarte.) Mă îndoiesc că colonelul Dabija, care a fost ministru sub Ion Brătianu, să se fi putut dovedi superior lui Carol I: a murit în casa de nebuni.

Cuprins

Prefață de Neagu Djuvara 5

Notă asupra ediției 13

CE AM AUZIT DE LA ALȚII

Cuvânt înainte 17

I. Despre originile Roseteștilor și despre
câțiva ascendenți și colaterali mai depărtați ai mei 19
[Genovezi la Constantinopol 19 Lascaris Rosseto și Antonie Vodă 20 Constantin Cupariul și fiii 21 Armele familiei 26 Manolache Ruset 27 Ștefan Ruset 33 Medelnicerul Iordache Ruset 34 Lascarache Ruset 36]

II. Un boier mare și o casă boierească
de la începutul veacului trecut 38
[Răducanu Roset bătrânul, bunicul 38 Felurite fapte de arme 43 Hătmănia 47 Doamna Zoița Moruzi 49 Eufrosina Manu, bunica 51]

III. Un boier mare și o casă boierească
de la începutul veacului trecut (urmare) 53
[O cucoană mare 53 Un boier mare: dansuri, straie, obiceiuri 60 O curte boierească 62 Oameni de casă 65 Viața la țară: ciubuce, mese, musafiri și vânători 67 Vinuri și bucate boierești 69 Taifasul politic 71 Călătorii cu lăutari 72 Economia casnică și agricolă 74 Țiganii: vătrași și șătrași 75]

IV. Un boier mare și o casă boierească
de la începutul veacului trecut (sfârșit) 78
[Din vremea lui Scarlat Calimah și a lui Mihai Suțu 78 Eteria 81 Bejenia 83 Trei partide boierești 84 Exilul de la Cernăuți 89 Din vremea holerei 91 Sfârșitul bunicului 92]

V. Despre câțiva contimporani ai bunului meu
și despre unele întâmplări din vremea lor 94
[Grigoraș Sturdza 94 Dumitrache Sturdza 95 Iordache Roset-Roznovanu 96 Iordache Catargiu 98 Teodor Balș 103 Ștefan Vogoride 105 Costache Conachi 112 Constantinică Palade 112 Ioniță Sturdza 115 Prădăciunile turcilor 116]

VI. Câteva amărunte asupra tatei și a fraților săi 123
[Studenții români la München 123 Cum a intrat moda apuseană 127 Aspirațiunile naționaliste 128 Răducanu Rosetti cel tânăr și Mihail Sturdza 131 Anul 1848 la Iași 135 Revoluționarii sunt legați fedeleș 136 Fuga de sub escortă 138 În surghiun 138 Duelurile 139 Răducanu Rosetti cel tânăr și Grigore Alexandru Ghyka 141 Unchiul Alecu Rosetti 142 Unchiul Lascăr Rosetti 144 Unchiul Dumitru Rosetti 148]

VII. Din vremea regulamentară 149
[Tratatul de la Adrianopol și libertatea comerțului. Negustorii evrei 149 Fascinația Apusului 154 Spolierea țăranilor 158 Starea de robie a țiganilor 160]

VIII. Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia și anturajul lui 164
[Mihail Sturdza intră în domnie 164 Abuzurile lui Mihail Sturdza 166 Fiii lui Mihail Sturdza 174 Dora d'Istria 180 Tânărul Kogălniceanu 181 Oamenii lui Mihail Sturdza 181 Mitropolitul Veniamin Costache 183 Costache Sturdza 185]

IX. Amărunte asupra societății boierești
din vremea lui Mihai Sturdza 188
[Vara la moșii 188 Boiernași și țărani 192 Aventurile cocoanelor 194 Donjuanii: Lascăr Bogdan 197 …și Toderaș Balș 202 Elena Sturdza și fanteziile genealogice 205 Nicolae Rosetti-Roznovanu 207 Nicu Ghyka-Comănești 208]

X. Amărunte asupra familiei mele 210
[Ghyka și Ghika 210 Alecu Ghyka 213 Tinerețea lui Grigore Alexandru Ghyka 218]

XI. Din domnia lui Grigore Ghyka 221
[Începutul domniei 221 Reformele 225 Sprijinirea mișcării unioniste 227 Scăderile domniei lui Ghyka Vodă 231 Despre firea domnitorului 233]

XII. Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghyka 237
[Beizadelele lui Ghyka Vodă 237 O călătorie prin Europa 239 Anii de vârf ai boierimii moldave 241 Soldați austrieci, ruși, turci 245 Traiul la moșie 246 Bătaia la țară și la oraș 247]

DIN COPILĂRIE

I. Cele dintâi amintiri 253
[Vlădica Racoviță 253 Vizitiul și vătaful 254 Moșia Bohotin 255 Moșia Căiuți 256 Urșii 259 Musafirii de la moșie 262 Morărița cea frumoasă 264 Călătoria cu cai de poștă 265 Vestea morții lui Ghyka Vodă 265 Doi medici din Iași 269 Zaharia Vântu sau părintele Zosim 271 Curtea de la Căiuți 272 La băi la Slănic în anul 1858. Pistolarul Cuza 275 Execuția impozitelor 278 Educația cu nuiaua 280]

II. Mama 284
[Copilăria și educația Aglaei Ghyka 284 Începuturile căsniciei 287 Minunatele meșteșuguri casnice 289 Domnița doftoroaie 291 Politica Aglaei Ghyka 292]

III. Ce știu despre unire 297
[Ghyka Vodă în sprijinul unirii 297 Simțămintele unioniste 297 Austria și Poarta împotriva unirii 298 Boierii antiunioniști 299 Toderiță Balș 299 Congresul de la Paris și Divanurile ad-hoc 302 Legea presei și partidul unirii 305 Toderiță Balș caimacam 306 Manevrele antiunioniste în țară 307 Cenzura; desființarea școlilor; alte abuzuri 310 Jocul marilor puteri 313 Entuziasmul unionist în Moldova 314 Moartea caimacamului și pensia Catincăi Balș 316]

IV. Ce știu despre unire (urmare) 318
[Caimacamul Nicolae Vogoride 318 Consulii străini și Comisia Europeană 318 Retragerea austriecilor 321 Presa din Principate 321 Abuzurile administrației Vogoride; falsificarea listelor electorale 322 Un șantaj politic în familie 324 Comisarii europeni în turneu prin țară 327 O poveste romantică de spionaj

329 Primele alegeri pentru Divanul ad-hoc 331 Casarea alegerilor 332 Sunt alese Divanurile ad-hoc în Principate 333 Problema țărănească 334]

V. Ce știu despre unire (urmare și sfârșit) 337
[Hotărârile Divanurilor ad-hoc 337 Diplomația lui Napoleon III 337 Convenția de la Paris din 1858 338 Căimăcămia de Trei 339 Caimacamul Ștefan Catargiu 340 Administrația Căimăcămiei de Trei 342 Ștefan Catargiu și elementele reacționare 342 Șicanele Porții și ale Austriei 345 Alegerile pentru Camera Electivă; șicanele Mitropoliei 351 În spatele lui Ștefan Catargiu: Mihail Sturdza 353 „Cuza s-o ales Domn!" 357]

VI. Călătoriile noastre la Viena și Italia 361
[Două trăsuri și două brașovence 361 Porcușorul, alias baronul von Porkovitzki 363 La Viena pe la 1860 367 Călătoria în Italia 368]

VII. Din domnia lui Cuza 372
[Firea lui Cuza Vodă 372 Slăbiciunile domnitorului 373 Stările sociale la începutul domniei 375 Primele măsuri: impozitarea proprietății funciare 376 Tensiunile între conservatori și domnitor. Contextul extern 377 Circulara lui Kogălniceanu: problema țărănească și nașterea unei națiuni 379 Acțiunile externe pentru desăvârșirea unirii 387 Lupta între boierime și domn 387]

VIII. Din domnia lui Cuza (urmare și sfârșit) 391
[Întemeierea istorică a drepturilor țăranilor 391 Opoziția la legea rurală și la legea electorală 392 Răscoala lui Niță Mălăieru 396 Ion Brătianu și problema țărănească 396 Asasinarea lui Barbu Catargiu 397 Calitatea administrației 400 Incidentul de la Costangalia 401 Secularizarea bunurilor mănăstirești 404 Lovitura de stat din 1864 404 Neajunsurile legii rurale 407 Regimul autoritar al lui Cuza 409 Abdicarea 410 Cuza și Carol în cântarul istoriei 414]

IX. Una din cele de pe urmă curți boierești din Moldova de la a doua jumătate a veacului trecut 417
[Starea și întinderea moșiei Căiuți 417 Un mazil moldovean 419 Alți oameni de casă și țărani 425 La biserică și la sărbători 427 Galbeni, sfanți, parale 428 Numărul și felul slugilor 429 Confortul de la moșie 432 Feluriți musafiri de departe 433]

X. „Universitatea de la Căiuți“ 441
[Gazetele străine și serviciile poștale 450 Plimbări și excursii 451 Educația morală și practică 453]

DIN PRIMA TINEREȚE

I. Din întâii ani ai domniei lui Carol I 459
[Vestea abdicării lui Cuza 459 Plebiscitul 460 Proclamația primarului Bucureștilor 462 Negocierile între marile puteri 465 Mișcarea separatistă și jocurile Rusiei 466 Nicolae Rosetti–Roznovanu pretendent 467 Răzmerița secesionistă de la Iași 471 Proclamarea domnitorului Carol; evenimentele se precipită 474 Vizita lui Carol la Căiuți 476 O nouă etichetă la curtea domnească 479 Carol la Iași 479 Recunoașterea din partea puterilor 480]

II. Din întâii ani ai domniei lui Carol I (urmare) 482
[Toderiță Lățescu și ziarul „Moldova“ 482 Măsurile lui Brătianu împotriva evreilor. Relațiile cu Rusia 483 Popularitatea lui Carol, în scădere 483 Presiunile externe și demisia lui Brătianu 485 Mașinațiunile anticarliste ale lui Brătianu 487 Consilierul militar prusac 488 Teama de complot. Dizolvarea Camerei 489 Jocuri de guvern 491 Căsătoria domnitorului 491 Concesiunea căilor ferate: Afacerea Strousberg 495 Premisele Războiului Franco–Prusac 499]

III. Din întâii ani ai domniei lui Carol I (urmare) 505
[Intenția unui tratat cu Franța 505 Opinia publică francofilă 506 Republica de la Ploiești 509 Urzelile liberalilor la Paris 513 Domnitorul se gândește să abdice 514 Scrisoarea lui Carol către popor 518 Guvernul Ion Ghica. Evenimentele de la sala Slătineanu 521 Tentativa de abdicare 526 Guvernul Lascăr Catargiu. Încercările de răsturnare a domnitorului eșuează 528 Ce ar fi însemnat abdicarea 529]

IV. Vecini, rude, prieteni și cunoștinți 532
[Nicolae și Iancu Donici 532 Manolache Donici 534 Arendașii de la Bogdana 536 Vasile Alecsandri 537 Alecu Aslan 544]

V. Vecini, rude, prieteni și cunoștinți (urmare) 547
[Costache Negri 547 Corespondența politică din 1855 a lui C. Negri cu Grigore Alexandru Ghyka 553 Activitatea diplomatică

a lui C. Negri în domnia lui Cuza și a lui Carol 557 Firea și traiul lui C. Negri 559]

VI. Vecini, rude, prieteni și cunoștinți (urmare) 563
[Moșia Comănești 563 Catinca și Maria Ghyka-Comănești 566 Dimitrie Ghyka-Comănești 569 Eugeniu Ghyka-Comănești 572]

VII. Vecini, rude, prieteni și cunoștinți (urmare) 577
[Alecu Balș, cel bătrân și cel tânăr 577 Costin Catargiu 579 Cocuța Conachi 580 Iorgu Radu 581 Manolache Costache Epureanu 582 Constantin Suțu 584 Cine era Lascăr Catargiu 587 Lascăr Catargiu în preajma Unirii 588 Guvernul Catargiu, 1871–1876 593 Firea și traiul lui Lascăr Catargiu 595 Iorgu Rosetti Roznovanu 599]

VIII. Moșu Lascar. Amintiri.
Plecarea din țară. Geneva. Pagini inedite 604
[Lascăr Rosetti 604 Starea de spirit în Războiul Franco–Prusac 606 În pension la Geneva 608 Liceul de la Toulouse. Moartea tatei 610 În preajma majoratului. Studiile la Paris 613 Căsătoria mamei. Un duel. Întoarcerea în țară 616]

IX. Ieșul decadenții. Saloane. Tipuri. Întâmplări 619
[Exodul ieșenilor către București 619 Înalta societate ieșeană 620 Cele nouă case deschise 621 Nicolae (Nunuță) Roznovanu și Zoe Sturdza-Cantacuzino 622 Didița Mavrocordat-Lățescu 625 Eliza Rosetti-Paladi 626 Beizade Grigore M. Sturdza 627 Olga Sturdza 635 Nicolae Ceaur Aslan 636 Eliza Balș 638 Iancu Prăjescu 640 Constantin (Cocriță) Cazimir 645 Dumitru Sakellaridi 647 Toderiță și Misica Paladi 649 Alte figuri din Iași 650]

X. Cine sunt ciocoii? Titluri și genealogii.
Căderea conservatorilor la 1876 652
[Boieri și parveniți 652 Genealogii fanteziste 653 Bilanțul primului guvern Lascăr Catargiu 655 Prinți și beizadele 655]